Tatiana Slama Cazacu

Limbaj și Context

DY 325

anonimitate — în
ul *c*) — s-a considerat că se poa
adjectiv sau o prepoziție, adică prin aşa-

ce s-a urmărit prin acest experiment a fost nu atît verifica
ții frecvente — și anume putința de a reprezenta o frază într
-un singur cuvînt, în cazul cînd contextul este cunoscut —, și nici
întărirea convingerii că există o ierarhie în frază, că sînt cuvinte m
portante — care de cele mai multe ori sînt altele decît formele indicat
de gramatică drept aspectele morfologice sau sintactice „principale" —, dar
și urmărirea modului în care se exprimă această ierarhizare și în care e
acceptată concentrarea interesului asupra unor părți aparent nesemnificative.

Reacțiile au urmat mai multe direcții în ceea ce privește modul în care s-
juns la notarea cuvîntului respectiv. Jumătate dintre persoanele de experi
ntare au ales fără șovăială unicul cuvînt cerut. Din lotul celeilalte ju
fac parte persoane care ezitau, fie crezînd că li se cerea un răspun
erea lor relativ la sporturi de pildă —, fie pentru că nu le e
uriri scrise, fie pentru că nu vedeau cum ar fi răspun

prima categorie li se cerea să răspund
luarea unei atitudini

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

Scanned with OKEN Scanner

ȚATIANA SLAMA-CAZACU

-limbaj - teorie.

LIMBAJ ȘI CONTEXT

PROBLEMA LIMBAJULUI ÎN CONCEPȚIA EXPRIMĂRII ȘI A INTERPRETĂRII PRIN ORGANIZĂRI CONTEXTUALE

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Studiul de față cuprinde o încercare de sinteză a problemelor referitoare la limbaj (fără a avea pretenția de a epuiza întreaga problematică a limbajului, vom încerca totuși să supunem discuției nu numai problema izolată a „contextului").

Deși ne vom referi îndeosebi la „psihologia limbajului", intenția noastră a fost să nu facem „psihologism" pur, ci să prezentăm diversele probleme folosind materialul cules prin cercetări lingvistice și utilizînd chiar unele metode ale lingvisticii, precum și o terminologie uzuală a acesteia. Dar, pe de altă parte, am intenționat să ne ferim și de ceea ce ar fi într-un asemenea studiu o altă exagerare — anume aceea de a face lingvistică „pură" —, atunci cînd vom discuta faptele de „limbă". Evitînd maniera obișnuită a studiilor de „psihologia limbajului", vom aduce adesea în discuție fapte concrete, de „limbă"; de asemenea, pentru a ilustra aplicabilitatea generală a principiilor expuse în această lucrare, vom apela adesea nu numai la exemple de fapte lingvistice din limba romînă, ci și din diverse alte limbi.

Fiind vorba de un studiu sintetic, o seamă de probleme vor fi discutate în linii mari, iar uneori vor fi urmărite pe plan principial sau — deoarece am considerat cunoscute diverse detalii — vor fi abordate numai pornind de la idei cu caracter general. Subliniem totodată aci că este necesar ca diversele detalii ale lucrării să fie interpretate prin prisma principiilor generale expuse în ea și pe baza lecturii întregului studiu.

In sfîrșit, precizăm că studiul nostru este bazat pe cercetări experimentale și pe investigații asupra unor probleme pe plan lingvistic, efectuate în decurs de mai mulți

Scanned with OKEN Scanner

ani. Materialul a fost prezentat rezumativ sau parţial începînd din 1954, în publicaţii ale Academiei R.P.R., ca: „Studii şi cercetări lingvistice" (1954, 1956, 1957), „Revista de psihologie" (1956, 1957), „Revue de linguistique" (1956), „Mélanges linguistiques" (1957), „Fonetică şi dialectologie" etc.

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA INTII

PROLEGOMENE ISTORICE ȘI METODOLOGICE

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

PERSPECTIVĂ ISTORICĂ A PROBLEMEI LIMBAJULUI

Problema limbajului — a acestui fenomen prin excelenţă uman, a acestui instrument complex şi totodată simplu în aparenţă, prin dezinvoltura cu care ne folosim toţi de el — are o bogată „biografie".

Întrebările şi discuţiile cu privire la limbaj frămîntă de mii de ani omenirea — de la specialişti la profani, de la filozofi la fiziologi, neurologi, laringologi ori logopezi, de la psihologi şi lingvişti la inginerii din telecomunicaţii, de la actori şi regizori la fizicieni sau la matematicienii kiberneticieni, de la pedagogi la logicieni, la oratori sau la etnografi. Discutat în atîtea cîmpuri de cercetare şi revendicat de unele dintre ele ca fiindu-le obiectul unic şi specific de studiu, limbajul oferă totuşi unui observator superficial — şi din pricina lipsei unui consens intenţionat — o problematică neclară şi prolixă, bogată în afirmaţii contradictorii şi ambigue, cuprinzînd lacune şi inadvertenţe, aspecte pe larg şi îndelung discutate, alături de altele ignorate sau rareori abordate. Totodată însă — fapt care aceluiaşi observator superficial i-ar părea paradoxal —, se pot distinge în lunga „viaţă" a acestei probleme stadii de consens (cel puţin asupra unor anumite aspecte), momente de coincidenţă, în diversele domenii, a unor idei, sau chiar de transfer — intenţionat, mai ales în ultimul timp, prin simpozioane sau prin publicaţii colective —, de la un cîmp de cercetare la altul (aşa cum se întîmplă de pildă astăzi, în unele locuri, osmoza dintre lingvistică şi kibernetică). Ceva mai mult, o observare mai atentă şi de la distanţa dată de perspectiva istorică întrezăreşte chiar o oarecare linie de dezvoltare, indicată prin treceri logice graduale de la un stadiu la celălalt, pe linia amplificării unor tendinţe sau a derivării unei concepţii noi, din faptul trecerii pe o poziţie de critică faţă de soluţiile precedente. Necesitatea unei urmăriri istorice a problemei limbajului apare cu atît mai clar, cu cît asemenea

încercări se fac destul de rar, mai ales de pe poziţiile *psihologiei* limbajului.

1. Este de ajuns să ne mărginim la o parte — cea mai însemnată — din „biografia" acestei probleme, şi anume la cuprinsul ultimilor o sută de ani, pentru a surprinde locuri învolburate unde se întîmplă transformări, confluenţe între concepţii, cotituri semnificative şi, uneori, străduinţa de a da justificări teoretice — cîteodată greşite — unor idei care se impun de la sine la primul contact mai eliberat de prejudecăţi cu faptele reale.

Această ultimă sută de ani a fost decisivă în dezvoltarea problematicii limbajului, prin bogata eflorescenţă a studiilor teoretice, practice, experimentale asupra limbajului. În acest răstimp, s-a petrecut tr cerea de la poziţiile mecaniciste mai mult sau mai puţin atomiste (corijate de cercetările materialiste ale epocii, prin atenta şi minuţioasa aplecare asupra faptelor reale materiale), la sublinierea şi studierea sistematizărilor de ansamblu din limbaj — de pe poziţii fie idealiste, fie materialiste, fie, cum se exprima G. Politzer în *La crise de la psychologie contemporaine*, numai „materializante" —, pînă la momentul contemporan, în care, pe lîngă pletora de teoretizări mai puţin clare ca atitudine adoptată, se definesc o concepţie extremist idealistă (unele curente lingvistice structuraliste actuale) şi o concepţie materialistă, care respectă faptul real, concret sau nu, în orice caz supus experienţei şi verificării practice.

1.1. *Asociaţionismul mecanicist.* Epoca de înflorire a psihologiei asociaţioniste a limbajului, mijlocul secolului al XIX-lea, însemna punctul de întîlnire a cercetărilor fiziologilor, interesaţi de problema localizărilor cerebrale, cu concluziile psihologilor, porniţi mai ales de la speculaţii teoretice, şi cu avîntul luat de preocupările lingvistice.

Chiar dacă printre asociaţioniştii secolului al XIX-lea au fost şi gînditori materialişti, în mare măsură concepţia lor a rămas mecanicistă şi a alunecat către idealism. Inchistată în prejudecăţi metafizice (în ciuda proclamării pozitivismului ca poziţie „opusă" acestora, precum şi a unor studii cu aparenţe „experimentale"), îmbibată de mecanicism, de un determinism înţeles astfel încît consecinţele lui extreme nu puteau duce decît la viziunea statică a unor fenomene prestabilite, imuabile şi indiferente la evoluţie şi la împrejurările în

care apăreau, epoca oferea un cîmp favorabil eflorescenței doctrinelor atomiste în toate domeniile (deși tot în această perioadă vor apărea — răzlețe totuși și avînd chiar prin acest fapt un caracter combativ față de concepția generală — și tendințe de subliniere a sintezelor). Corpurile, în științele fizico-chimice, erau reduse la molecule și atomi, organele erau împărțite în țesuturi și celule și studiate prin acestea, iar viața psihică era îmbucătățită în elemente, dintre care ireductibilul era senzația.

Preocupările psihologilor se îndreptau spre aceste frînturi, despre care se presupunea că sînt independente și care erau descrise ca atare, puse în legătură cu excitația — și ea un element — care le sta la bază, și localizate cu precizie. Totodată — iar aci ajutorul venea din vechiul asociaționism englez —, se arăta modul în care s-ar alătura una de cealaltă, de cele mai multe ori o senzație actuală luînd contact cu o alta, avută în trecut, care s-ar transforma în „amintire" și care s-ar depozita pe scoarța cerebrală în celule speciale, de unde „iese" cînd este solicitată. Întregul vieții psihice avea un rol pasiv în toate aceste înlănțuiri, care se făceau mecanic, care puteau fi întărite prin simpla și accidentala repetare a contactelor și care grupau excitații izolate — ce-și păstrau individualitatea lor — în procese psihice superioare, dînd naștere unor simple „agregate", care erau lipsite de caracteristicile specifice ale unui ansamblu[1]. Denumirii uzuale, de „mozaic", pentru a desemna această alcătuire a vieții psihice, i-o preferăm — fiind mai exactă în ceea ce sugerează — pe aceea dată cîndva de James, „cuști de porumbei"[2]: un număr de cutiuțe din care se iese și în care se intră, fără ca porumbarul în ansamblul lui să joace vreun rol.

Această concepție s-a oglindit și în teoria limbajului, aproape în tot cursul secolului al XIX-lea. Din moment ce un întreg, indiferent care, nu putea fi înțeles decît prin disecarea lui în părțile componente, metoda de bază în studierea limbajului trebuia să fie, firește, o analiză minuțioasă și extremistă, datorită căreia se ajungea la faptele elementare, dar se pierdea din vedere întregul. De aceea, din problematica limbajului făceau parte: *imaginile, mecanismul asocierii lor, localizările în centri* — toate acestea studiate în cazuri normale și patologice (în *afazie*).

Scanned with OKEN Scanner

a) Teoria asociaţionistă a limbajului socotea drept cheie de boltă a arhitectonicii lui *„imaginea verbală"*. Imaginea — sau, pentru unii, un complex de imagini — se considera că ţine, în viaţa psihică, locul unui cuvînt. În această concepţie, „imaginea verbală" era considerată a fi amintirea perceperii unor anumite semne reprezentînd un obiect; cuvîntul corespunzător obiectului este recunoscut datorită asocierii dintre „reziduurile imaginale" şi percepţia actuală. Sfera „imaginii verbale" era destul de elastică; în genere, se socotea că este alcătuită din „suprapunerea ori asocierea a patru imagini: orală, auditivă, vizuală şi manuală"[3]. Alteori însă, acest termen era folosit şi pentru a desemna doar una dintre categoriile de imagini sau pentru a indica amintirea nu numai a unui cuvînt, dar chiar a unui sunet ori a unei litere.

Condiţia ca aceste imagini — care apar prin *întipărire* şi care se întăresc prin *repetare* — să folosească într-adevăr la recunoaşterea unui cuvînt, ar fi ca ele să provină din perceperea unor cuvinte, sunete etc., ce sînt *identice în orice împrejurare*.

b) A înţelege un cuvînt este a asocia „perceperea cuvîntului cu sistemul de imagini pe care îl evocă el"[4], adică a evoca imaginea aceluiaşi cuvînt, perceput altădată, şi, o dată cu ea, imaginile tactile, vizuale etc. ale obiectului respectiv. Înţelegerea, din punctul de vedere al mecanismului asociaţiei, stă mai ales în gruparea imaginilor verbale în jurul senzaţiei auditive sau — dacă e vorba de un cuvînt scris — al celei vizuale, care le trezeşte.

Cum se face această „asociere între sunet şi valoarea sa"?[5] Iată în ce fel o descria G. Ballet, un exponent al asociaţionismului, care — într-o lucrare prezentată în 1886 pentru un concurs de agregat la Facultatea de medicină din Paris[6] — avea îndatorirea să înfăţişeze „ultimele rezultate" ale cercetării în problema limbajului. În această expunere explicativă a lui Ballet apar nestingherite de vreo îndoială, simplu şi clar exprimate, cu vocabularul adecvat, toate ideile asociaţioniste cu privire la limbaj. El pornea de la urmărirea schematică a formării limbajului la copil şi se folosea, după cît se pare, de cunoscutul grafic al lui Charcot. Pronunţăm în faţa copilului pentru prima oară cuvîntul *„clopot"*, iar acesta impresionează celulele unui centru special al memoriei auditive a cuvintelor. (Ballet nu-şi punea întrebarea de ce cuvîntul, alcătuit din sunete obişnuite, pentru copilul care încă nu

Scanned with OKEN Scanner

are conştiinţa unui „cuvînt", nu impresionează „centrul auditiv comun", ci un centru special al cuvintelor!). Cuvîntul, repetat de multe ori, se va fixa în celulele diferenţiate şi va constitui imaginea auditivă a acestui cuvînt, copilul avînd acuma, graţie acestui „depozit", amintirea unei impresii sonore foarte diferenţiate[7].

Pentru ca această imagine să-i trezească ideea de clopot, trebuie să intervină *asocierea,* care face ca, în alt centru, să se lege imaginea auditivă a cuvîntului cu acelea vizuale, auditive, tactile, ale obiectului. O dată asociate imaginile senzoriale ale obiectului cu imaginea auditivă a cuvîntului corespunzător, legătura devine indisolubilă, în cazurile normale: imaginea auditivă a cuvîntului va trezi întotdeauna imaginile senzoriale.

Cînd copilul învaţă să citească, imaginea vizuală a cuvîntului se fixează în alt centru — pus şi el în legătură cu centrul imaginilor auditive şi cu acela de asociere a ideilor —, aşa încît vederea cuvîntului scris va trezi atît imaginile vizuale, cît şi pe acelea asociate. La fel se petrec lucrurile în cazul învăţării scrisului[8] (vezi fig. 1).

Este evident că pentru adepţii unei atare concepţii — care păreau să accepte formula lui Taine, „spiritul este un polipier de imagini"[9] —, deşi siliţi să observe că nu există imagini izolate, totuşi ansamblurile constatate erau doar nişte rezultante ale legăturilor stabilite între elemente, care se însumau sub formă de lanţuri lineare — fără influenţări reciproce[10] — şi care nu păreau să aducă nimic în plus peste calităţile componentelor. „Întregul" real era în definitiv o necunoscută, iar stăruinţele se îndreptau către depistarea şi cunoaşterea „elementelor".

Atomismul este strîns legat de asociaţionism: elementele se înlănţuie prin *asociere.* Iar posibilitatea acestor înlănţuiri — a asocierilor dintre ceea ce este vechi şi ceea ce este dat într-un moment prezent vieţii psihice — se explica prin faptul că un lucru se leagă cu atît mai uşor de un reziduu depozitat, cu cît a apărut mai deseori în tovărăşia lui sau cu cît seamănă cu el[11], deci cu cît s-a repetat mai mult această înlănţuire în acelaşi mod.

Aşadar, totul se petrece mecanic, prezentînd aspectul unor serii accidentale, în funcţie numai de hazardul coincidenţei fenomenelor, şi totodată — în acord cu această concepţie

metafizic deterministă — riguros şi fixist determinate. Adăugirile succesive sînt numai de natura cantităţii, a întăririi sporite a urmelor, fără a interveni o modificare calitativă în raport cu schimbarea condiţiilor. Această concepţie se va reflecta de altfel şi în metodologia experimentală a psihologiei

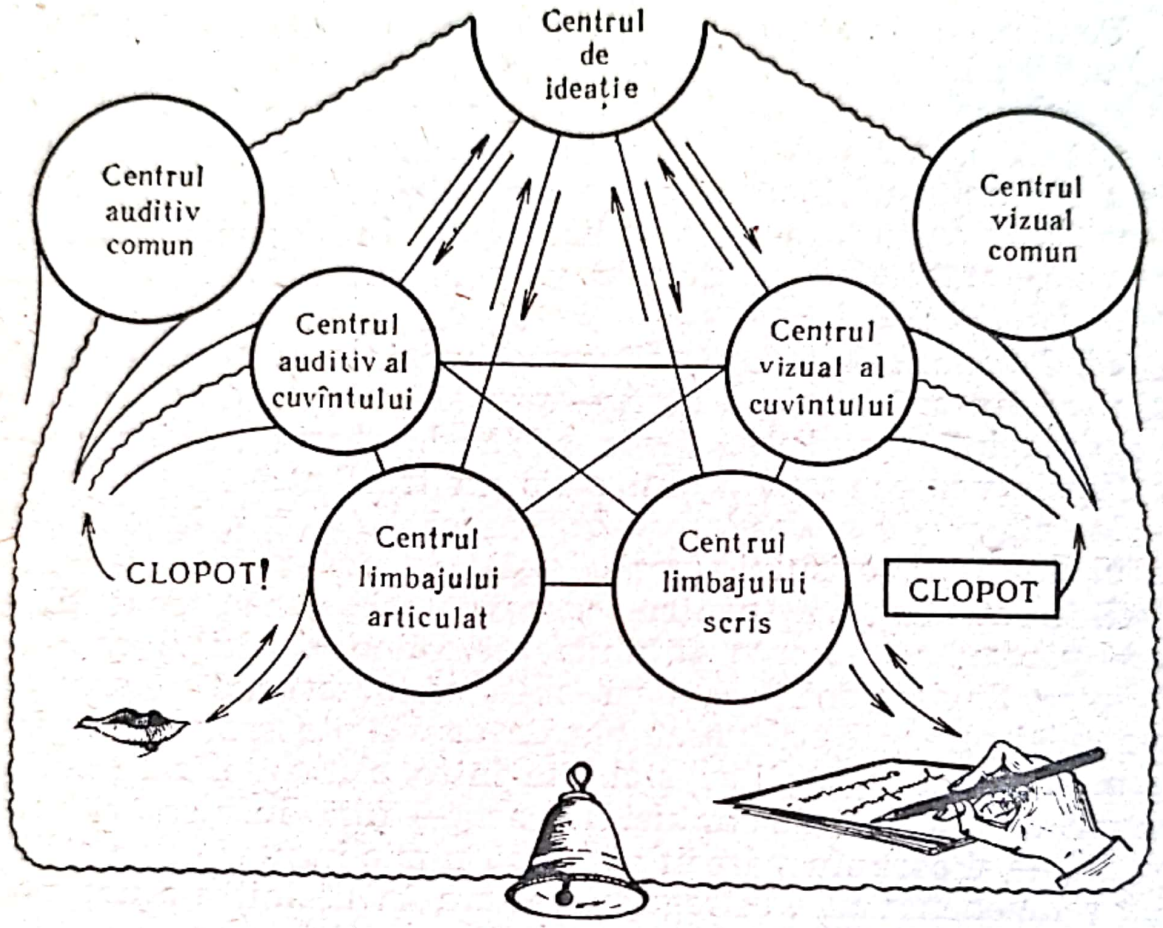

Fig. 1. *Schema lui Charcot*
(după H. Piéron, *Le cerveauet la pensée*, Paris, Alcan, 1923, p. 195).

epocii, ca şi în interpretările rezultatelor obţinute: de pildă în experimentul asociativ-verbal, în care nu interesa decît juxtapunerea mecanică a unui cuvînt lîngă altul[12], indiferent de condiţiile experimentale, de personalitatea subiectului, în sfîrşit de diverşii factori pe care îi vom analiza mai departe.

c) Corespondentul pe plan cerebral al întăririi asocierilor prin repetare îl constituie, după această doctrină, întipăriri anatomice cerebrale. Aspectul în aparenţă materialist — dar în fond mecanicist şi materialist vulgar — a putut să inducă în eroare şi a ţinut pe mulţi cercetători departe de observarea

realităţii vii a mozaicurilor funcţionale din scoarţa cerebrală, de sistematizările dinamice pe care le va sublinia mai tîrziu I. P. Pavlov.

O excitaţie va urma calea cea mai puţin rezistentă, adică aceea în care există anatomic o dîră mai profundă, pentru că a fost parcursă mai multă vreme. Aceste canalizări permanente, preexistente deci excitaţiei, exercitînd constrîngerea unor maşinării complicate, şi pentru care au fost desenate chiar „hărţi" cerebrale speciale, asigură legături materiale durabile între diverşii centri cerebrali. Imaginile sălăşluiesc în aceştia, sub formă de modificări imprimate unor elemente anatomice. Creierul este aşadar compartimentat, fiece frîntură, fiece „facultate", fiece imagine avîndu-şi rezervate celule speciale, în cadrul unor centri în care imaginile sînt depozitate[13]. Indicarea şi delimitarea cu precizie topografică a acestor localizări permanente pe scoarţa cerebrală au format o preocupare statornică a asociaţionismului şi înseamnă principala piatră de hotar dintre acest curent şi reacţia împotriva lui.

În istoricul problemei *localizării centrilor limbajului* pot fi distinse patru faze mai importante. Prima, de încredere în „centri"; apoi lupta împotriva acestei concepţii, „sfărîmarea idolilor" de către Pierre Marie; revenirea la localizări, dar cu rezerve de astă dată; şi, în sfîrşit, părerea acelora influenţaţi de concepţiile referitoare la importanţa „întregului"[14].

„Părintele ideii localizărilor vorbirii", cum îl numeşte Kussmaul[15], este Gall[16]. Acesta, între 1807 şi 1828, situase centrii limbajului — făcînd investigaţii privitoare la fiziologia lui — în lobul supraorbitar al creierului şi afirmase, convins, că dezvoltarea exagerată a acestui centru face ca ochiul să fie împins în afară. Continuîndu-i cercetările, elevul său, Bouillaud, afirma: „Lobii anteriori ai creierului conţin sediul organului limbajului articulat"[17]; pentru ca, în 1836, Marc Dax să precizeze că limbajul îşi are sediul în emisfera stîngă[18]. În sfîrşit, în 1861, Broca scrie cuvintele ce aveau să fascineze de atunci încolo un mare număr de savanţi: „Integritatea celei de-a treia circumvoluţiuni frontale (şi poate şi a celei de-a doua) pare indispensabilă existenţei facultăţii limbajului articulat"[19].

După el, studiile în această direcţie iau avînt, toţi cercetătorii avînd ambiţia de a descoperi un nou centru şi fărîmiţînd „facultatea" limbajului în „elementele" ei. Fleury, Bastian, Wernicke, Kussmaul sînt numai cîteva dintre numele legate

de cîte o nouă „descoperire". Se schiţează scheme după care s-ar face asocierile între imaginile situate în diverşii centri; iar dintre acestea, schema care a avut cel mai mare succes este aceea a lui Charcot, prin care se indica un centru ideaţional, legat de diverşii centri ai vorbirii (patru, după el). Ceva mai mult, Stricker afirma, în 1885, că „sînt în regiunea limbajului centri proprii formării consoanelor sau vocalelor"[20] şi — din aceasta se poate observa seriozitatea unora dintre aceste cercetări — se baza pe o metodă impresionistă pentru a afirma, de pildă, că într-adevăr limbajul îşi are centrul în emisfera stîngă: pentru că acolo „simţea ceva" cînd gîndea în cuvinte[21]. Astfel se ajunge ca, în 1886, un Gilbert Ballet să fie entuziasmat de descoperirile făcute în cadrul localizărilor[22] şi să se meargă pînă la crearea hărţilor cerebrale[23].

d) De evoluţia problemei localizărilor a fost legată şi soarta cercetărilor referitoare la patologia limbajului, mai ales a *afaziei.* De altfel, aceste probleme s-au influenţat reciproc, localizările stabilindu-se, treptat, pe baza studierii afaziilor.

Limbajul este tulburat atunci cînd e atins de o leziune unul dintre centrii săi; iar cum aceştia sînt diverşi, şi afaziile vor fi de mai multe feluri. Fiecare specie de afazie va corespunde tulburării unei anumite „părţi" a limbajului: de aceea, modul în care erau studiate şi explicate afaziile este semnificativ pentru felul în care era considerat în asociaţionism limbajul normal. Se presupunea, pe de-o parte, că limbajul este o „facultate" deosebită, cu limite hotărîte faţă de celelalte „facultăţi"[24]: bolnavul pierdea limbajul, dar nu şi inteligenţa, de pildă, care era altă „facultate". Sau, chiar cînd vor fi notate în afazie şi fenomene psihice neverbale, se va preciza că acestea sînt „tulburări secundare" ale altor „facultăţi" psihice — voinţă, sensibilitate, gîndire[25]: viaţa psihică era o sumă de funcţii izolate[26]. Pe de altă parte, se presupunea şi putinţa de a izola anumite funcţii ale limbajului, între ele: se poate pierde, de exemplu, posibilitatea de a articula cuvinte, dar rămîne intactă, în întregime, de pildă aceea de a le auzi.

Diversele afazii au fost descrise treptat, o dată cu delimitarea diverşilor centri care pot fi lezaţi. Broca, primul, izolează *afazia motrice* sau *afemia* („pierderea amintirii procedeului de urmat pentru a articula cuvinte"[27]): se pierde aşadar numai funcţia motrică a limbajului, aceea intelectuală

rămînînd intactă. Bastian, presupunînd şi el existenţa unor tulburări parţiale, izolează *surditatea verbală;* iar Wernicke, separînd radical limbajul de gîndire, izolează *afazia senzorială* (bolnavi care pot articula, dar nu înţeleg, nu pot citi şi scrie, deformează cuvintele)[28].

Deoarece există patru centri verbali, iar cuvîntul este „compus din patru elemente"[29], aceste patru operaţii constitutive, în care se putuse descompune funcţia limbajului, pot fi tulburate separat şi sînt localizate în teritorii distincte ale scoarţei cerebrale[30]. Afazia, după caz, va distruge ori va altera unul sau altul dintre aceste elemente ale cuvintelor, sau pe toate deodată; de aceea, ea poate fi descompusă în *afazie motrică, surditate verbală, cecitate verbală* şi *agrafie.* Fiecare formă patologică era apoi descrisă cu tulburările ei separate: aceasta era metoda clasică[31], aceea care explica afazia prin pierderea imaginilor verbale, datorită leziunilor unor anumiţi centri.

Concepţia aceasta domina în toate ramurile „ştiinţei limbajului". Psihologii, de la Wundt[32] la James[33] şi Behterev[34], păreau să ia drept axiome explicările — aşa de clare de altfel — asociaţioniste. Aceste concepţii se răspîndeau apoi prin contribuţia fiziologilor[35] şi a terapeuţilor afaziei, prin lucrări de „filozofie a limbajului"[36] şi se popularizau prin pătrunderea lor în lexicoanele epocii, ca *„La Grande Encyclopédie"*[37].

e) Acelaşi punct de vedere atomist, mărturisit deseori în studierea limbajului, apărea şi în alte domenii ce au legături cu el: în lingvistica generală, în lucrările de fonetică şi de gramatică, în metodica limbilor străine, ca şi în critica literară. Lingviştii se bazau, în genere, pe psihologia asociaţionistă a lui Herbart[38]. Dittrich, de pildă, pornea de la „elemente" — senzaţii, imagini — considerate izolat, şi folosea din plin vocabularul şi ideile vechii psihologii (ca „asocieri", „apercepţii", „imagini psihice"[39]); iar Van Ginneken, Sechehaye sau Darmesteter[40] recurgeau şi ei la explicări asociaţioniste, întîlnindu-se cu atîţia alţi lingvişti[41] din trecutul mai îndepărtat.

Această concepţie se răsfrînge pînă şi în cele mai mici detalii de specialitate: de pildă, însăşi afirmarea constanţei legilor fonetice, de către neogramatici[42], nu era decît un aspect al încrederii în imuabilitatea formelor, indiferent de împrejurările în care apar. Limba este supusă unei analize,

Bibl. 117645

Scanned with OKEN Scanner

care duce la concluzia că ea e o „reunire de cuvinte ce se descompun într-o temă şi un sufix; tema e alcătuită din rădăcină şi unul sau mai multe sufixe, iar rădăcina şi sufixele, din unul sau mai multe sunete“[43]. Ca atare, cuvîntul e o „aglomerare de sunete... aproape ca un polip“[44]. În orice caz, unitatea principală a limbii era socotită cel mult cuvîntul. Un cercetător punea de altfel accente şi mai pronunţate pe fărîmiţarea în elemente: „gradul de organizare şi de stabilitate a unităţilor lingvistice e invers proporţional cu numărul fonemelor elementare ce compun aceste unităţi: astfel, articulaţia elementară e mai organizată şi mai stabilă decît silaba, silaba decît cuvîntul, cuvîntul decît fraza“[45].

După această concepţie, fraza nu putea fi decît ordonarea după un plan a unor materiale ce preexistă întregului, iar în consecinţă, cuvîntul era firesc să fie considerat izolat — şi studiat ca atare —, aşa cum îl găsim în dicţionar. Cuvîntul avea astfel, faţă de frază, o existenţă independentă, iar în privinţa alcătuirii lui, era socotit drept o sumă de sunete, autonome şi ele[46].

Foneticienii discutau şi ei despre „imagini“, despre „facultatea limbajului“[47], despre „elemente“ — sunetele izolate[48] —, care îi interesau în primul rînd şi de la care porneau, pentru ca apoi să indice, printr-o „teorie a combinării“ („Kombinationslehre“)[49], modul lor de legare.

În conformitate cu această concepţie a fărîmiţării, se explica de pildă cititul în felul următor: „Nu putem citi decît literă cu literă, silabă cu silabă“, spunea Stricker[50] şi afirmase Grashey[51]. Iar Buyssens — în cadrul unei teorii asupra originii limbajului — va scrie: „Impresia retiniană provocată de fiece literă declanşează cîte un gest convenţional, învăţat de om. Şirul lor produce vorbirea interioară, care declanşează gesturile lucrurilor“[52]. Urmînd deci acestui lanţ vizual, se crea întregul, din elemente.

Procedeul atomist se oglindea şi în metoda „clasică“ a învăţării unei limbi străine: demontînd, pe cale indirectă, mecanismul limbii în elementele cele mai mici, adică dînd cuvintele unul cîte unul, traduse, precum şi reguli pentru a le uni.

1.2. Critica vechilor concepţii şi avatarurile structuralismului idealist. După entuziasmul puzderiei de scheme referitoare la localizări şi la

afazii, la un moment dat cercetătorii încep să devină mai circumspecţi în concluziile lor. Se fixează chiar o dată precisă, care a prilejuit fie mici transformări, fie atitudini polemice şi constructive împotriva doctrinei centrilor de imagini: şi anume, anul 1906, cînd Pierre Marie protestează contra vechilor idei. Acesta nu este însă un fapt sporadic, unic, apărut nu se ştie cum, ci este legat de tendinţe asemănătoare din acea epocă: atomismul şi asociaţionismul simplist şi rigid nu mai mulţumeau. Îşi face loc îndoiala dacă totul se reduce la element, existenţă de sine stătătoare: urmărindu-se „asocierile", se observase că „grupările de elemente" aduc ceva nou, prin faptul reunirii lor într-un întreg. Apare o stare de tranziţie, de reacţie şi totodată plină de contraziceri: idei care ulterior vor fi preluate de concepţiile structuraliste stau alături de cele mai învechite explicaţii şi formule.

a) Încă înainte de a se începe reacţia propriu-zisă faţă de asociaţionism, W. Wundt a încercat să combată — prin atitudinea luată împotriva atomismului intelectualist al lui Herbart — teoria fragmentării vieţii psihice. Wundt a insistat mult asupra principiului „sintezei creatoare" (sau al „rezultantelor creatoare"), în virtutea căruia elementele se combină, dînd naştere unor neîncetate sinteze; acesta imprimă un dinamism vieţii psihice şi conduce toate procesele „spirituale, de la cele mai simple senzaţii la cele mai înalte procese intelectuale"[53]. Deşi acest principiu era menit să înlocuiască teoria simplei sumativităţi a proceselor psihice, totuşi concepţia lui Wundt — care a exercitat o influenţă destul de mare asupra unora dintre psihologi — nu se deosebea prea mult de asociaţionism şi nu arăta cu claritate în ce ar consta această „sinteză creatoare", care în fond era concepută idealist, ca o activitate internă, de fiece moment, a psihicului, independent de realitatea obiectivă externă.

b) Atmosfera începutului secolului al XX-lea e impregnată de rechizitoriul făcut de Henri Bergson asociaţionismului, chiar din ultimii ani ai veacului precedent. Dacă medicul Pierre Marie a avut o mai directă influenţă asupra cercetărilor privitoare la limbaj, pe cînd Bergson, filozof, nu-şi putea întinde influenţa în sfere mai întinse şi mai ales în aceea a clinicienilor, totuşi poate că Marie a fost înrîurit, cel puţin indirect, de Bergson.

Scanned with OKEN Scanner

În primul rînd, Bergson face o critică a asociaţionismului (facilitată de carenţele acestui curent mecanicist), pentru ca apoi să dea — în cadrul unei teorii personale idealiste, tributară, totuşi, „miturilor psihologiei clasice" (G. Politzer)[54] — o explicare vădind tendinţe asemănătoare viitoarelor concepţii structuraliste în ceea ce priveşte limbajul. Pornind de la un punct de vedere idealist, de negare a bazei materiale a psihicului, el se declara împotriva doctrinei localizărilor, a teoriei mereu mai complicate a afaziei, care, după cum afirmase chiar în *Matière et mémoire*[55], trebuia să fie revăzută.

Amintirile, spunea el, nu stau în creier ca nişte clişee, care ar dispărea cînd elementele anatomice sînt alterate. Dacă fiece impresie ar lăsa o amintire care să se înregistreze mecanic, ar trebui să avem milioane de amintiri; şi apoi, prin ce capriciu — presupunînd de pildă că pentru fiece impresie deosebită a aceluiaşi cuvînt, spus de voci diferite, am avea imagini deosebite, care se îngrămădesc în creier — se alege una singură, o *anumită* imagine, şi de ce neapărat aceea? A arăta că se inserează în mod mecanic o amintire printre altele nu înseamnă aşadar a explica viaţa psihică[56].

Teoria sa, idealistă şi lipsită de baze concrete, cuprinde unele sugestii care nu explică totuşi. Concepţia unui întreg, a corpului ce reacţionează total, sau, în locul unei leziuni care ar distruge anumite părţi, ideea tulburării întregului organism, fapt care influenţează şi asupra părţilor: sînt cîteva dintre ideile sale, care aruncă lumini noi asupra limbajului. Bergson preconizează — pe baze speculative şi metafizice — ideea unei organizări anterioare elementelor ce trebuie să se organizeze, ideea unui tot anterior părţilor şi a trecerii de la tot la părţi printr-o lucrare de descompunere, pentru comoditatea vieţii practice: astfel încît nu *asocierea*, ci o disociere este faptul primitiv[57].

c) Aproape în acelaşi timp cu Bergson, un gînditor tot atît de înverşunat împotriva asociaţionismului şi autor al unor opere cu orientare de asemenea idealistă, ca şi aceea a filozofului francez, dar punînd accente mai tari cu privire la limbaj şi organizîndu-şi chiar un sistem de gîndire în jurul ideilor referitoare la el, este Benedetto Croce. „Expresia e un întreg indivizibil — scria el în 1900, adăugînd îndată ideea care denotă poziţia sa idealistă —, în care substantive, verbe sînt *abstracţiuni create de noi* (subliniat de noi, T.S-C.), dis-

trugînd singura realitate lingvistică, şi anume propoziţia“[58]. Reacţionînd împotriva celor ce puneau preţ pe cuvintele izolate, Croce arăta că limba nu este echivalentă cu dicţionarul, adică „un cimitir de cadavre mai mult sau mai puţin abil îmbălsămate“[59]. Totodată, el susţinea ideea că limbajul poartă pecetea întregii individualităţi a vorbitorului[60].

d) În atmosfera creată în parte de critica făcută de Bergson, este mai uşor de înţeles reacţia lui Pierre Marie, care, arătînd în 1906 că sînt posibile atît afazia motrice fără leziunea circumvoluţiunii a treia frontale, cît şi leziune fără afazie[61], ataca doctrina clasică a localizării limbajului în centri, a imaginilor verbale, ca şi descrierea tipurilor „clasice“ de afazie. Marie ajungea la concluzia că există o singură afazie, care nu constă însă numai dintr-un deficit senzorial — ţinînd de distrugerea unor centri de imagini senzoriale —, ci este o tulburare intelectuală, legată de inteligenţă, iar nu de exercitarea mecanică a limbajului: „Este la afazici ceva mult mai important şi mult mai grav decît pierderea sensului cuvintelor; este o diminuare foarte pronunţată a capacităţii intelectuale în general“[62] (tulburările de pronunţare propriu-zise, Marie le clasa sub numele de *anartrie).*

Ceea ce rămîne mai interesant din critica făcută de Marie este faptul că el combătea concepţia referitoare la imagini, la centri speciali pentru anume elemente ale limbajului şi că — negînd în afazie aglomerarea numai de deficite senzoriale — dorea să demonstreze că limbajul este atins în totalitatea sa şi indica necesitatea de a se privi boala ca întreg.

Deşi datorită reacţiei lui P. Marie se făcea un prim pas în înlăturarea unor erori atomiste, totuşi el rămînea un asociaţionist de tip vechi; totodată, privind afazia numai ca o tulburare de ordin intelectual, Marie risca să nu mai observe complexitatea acestei probleme. Încrederea fusese însă zdruncinată, iar doctrina localizărilor trebuia să fie — după expresia lui Brugia — cel puţin „revizuită“. Unii neurologi — pentru care raportul dintre limbaj şi activitatea cerebrală era evident — negau posibilitatea unor localizări precise şi unilaterale: de pildă Von Monakow, care arăta, în 1914, că limbajul fiind o sistematizare foarte complexă a excitaţiilor şi a mişcărilor, nu i se poate atribui nici o localizare cerebrală: el presupune activitatea întregului creier[63].

e) Cei mai mulţi cercetători, continuînd să creadă în localizări[64], încercau să ajungă la compromisuri. Piéron, de pildă, nu se mai socotea adeptul „asociaţionismului linear", din „schemele simpliste" ale predecesorilor, ci pentru el lucrurile s-ar petrece tot potrivit unor asocieri, dar „mai complexe" şi de tipul unei reţele de centrală telefonică[65]. Centrilor în care ar fi localizate imagini, li se substituie ideea unor „teritorii-bloc", în care sînt localizate funcţii coordonatoare, prin ele trecînd căi asociative. Acelaşi lucru îl arăta şi Tournay: că se pot stabili pe scoarţa cerebrală localizări circumscrise, ale unor anumite funcţii, dar că este greu să se determine ce se poate localiza în asemenea limite şi că e prudent de aceea să nu se atribuie acestor teritorii decît localizări foarte largi[66].

Caracteristice acestei a doua faze a asociaţionismului deghizat sînt încercarea de compromis şi oscilarea între tendinţe contradictorii: încep acum să-şi facă loc ideile care se vor contura puţin mai tîrziu — folosind însă încercări rămase o vreme necunoscute sau fără influenţe[67] — sub numele de „Gestaltpsychologie".

Unii dintre aceia care au reacţionat împotriva asociaţionismului rigid, schematic şi artificial, continuînd să fie asociaţionişti în fond şi să se folosească de vechii termeni, şi-au creat sisteme de gîndire menite să înlocuiască grupările asociative cu „sinteza"[68], în care elementele şi-au pierdut individualitatea lor. Se combătea asocierea ca mecanism pur, fiind socotită un act inferior, deosebit de procesele superioare, care operează prin sinteze mentale. Acela care îşi sistematizează mai coerent ideile în această privinţă este Pierre Janet. Făcînd deosebirea între simpla „asociere de idei" (juxtapunere mecanică de cuvinte, pentru că ele au făcut odată parte din acelaşi întreg) şi „sinteza mentală" (care caută să lege două formule, să facă o nouă acţiune unică), el conchidea că limbajul este o operaţie sintetică[69].

Tendinţa aceasta — alimentată de atîtea surse: Bergson, Marie, Croce, iar ulterior Gestalttheorie —, de a pune în lumină importanţa unităţii, era servită tot de vechile mijloace asociaţioniste. Pentru că, tot aşa cum Tournay afirma despre creier că nu este un simplu „agregat", dar că este o „colonie", o societate de *elemente*[70], tot astfel şi Janet pornea de la elemente: alegoriile lui — „coşul", „sfoara" („le panier", „la ficelle") — presupun existenţa primară a unor „elemente"

care sînt apoi „adunate". Amestecînd şi el atomismul cu ideea unităţii, Janet arăta că adevăratele *„elemente"* ale limbajului sînt nu cuvintele, ci formulele verbale compuse din mai multe cuvinte[71].

De altfel, toate lucrările de după 1920 par să oscileze între tiparele prin care autorii lor — formaţi în epoca în care domina asociaţionismul — se obişnuiseră să gîndească şi să se exprime, şi noile idei care începeau să se afirme din ce în ce mai insistent. Crearea unei psihologii unitare a limbajului a fost împiedicată de contradicţiile interne ale acestor teorii, în care asociaţionismul este combătut mai mult sau mai puţin explicit, pentru ca, în acelaşi timp, să se recurgă la explicări bazate pe „asocieri"[72], pe „imagini", pe „facultăţi" ori pe „elemente"[73]. Ticuri şi reziduuri asociaţioniste abundă chiar în lucrările unuia dintre cei mai cunoscuţi specialişti în problemele psihologiei limbajului de după 1920, Henri Delacroix[74], şi pot fi întîlnite pînă azi, rămase mai degrabă sub formă de „clişee"[75].

f) Vechea doctrină a afaziei, ţintind în primul rînd reperarea „centrilor", punea accent mai ales pe latura anatomică, iar nu pe realitatea vie, adică pe diversitatea cazurilor şi a situaţiilor. Un pas însemnat avea să fie făcut, în această direcţie, prin Henry Head. Contactul direct cu realitatea clinică a dus la observarea mai atentă, mai ştiinţifică şi aproape totală a limbajului, adică la notarea faptului patologic în ansamblu.

Henry Head va fi înrîurit în cercetările sale asupra afaziei mai ales de savanţi din trecutul mai îndepărtat, care sînt descoperiţi acum. Între ei, cel mai însemnat e Hughlings Jackson[76], ale cărui articole asupra afaziei — dintre 1864 şi 1893 — le reeditează Head în 1915. Dovedind îndrăzneală faţă de epoca în care scria, Jackson arăta că în afazie nu poate fi vorba de distrugerea unui centru, ce ar duce la pierderea „imaginilor": un bolnav fără limbaj nu e un bolnav lipsit de cuvinte, pentru că bolnavii săi erau în stare să folosească uneori cuvinte, pe care nu le puteau emite însă la cerere, tot aşa cum un afazic nu putea de pildă să scoată limba cînd i se cerea, dar o mişca pentru a-şi lua o firimitură de pe buze. Jackson conchidea că în afazie sînt atacate aspectele voluntare ale vieţii psihice, rămînînd numai acelea inferioare sau automate. Dar, afară de faptul că era împotriva imaginilor verbale, Jackson

mai susţinea o idee interesantă, prin care explica afazia. Patologia limbajului e patologia activităţii voluntare şi a activităţii mentale în genere şi iată de ce: limbajul se compune nu din cuvinte, pur şi simplu — un şir de cuvinte nu spune nimic —, ci din cuvinte legate unele de altele în anume fel, unitatea fiind propoziţiunea. Cum aceasta implică o atitudine a individului, un act voluntar, rezultă de aci că bolnavul nu poate forma noi propoziţiuni cu litere, semne etc. — pe care le posedă totuşi —, pentru că are un deficit de ordin voliţional: îi lipseşte putinţa de a sistematiza voluntar cuvinte în propoziţiuni.

Henry Head[77], neurolog, a pus de acord aceste idei cu datele mai noi oferite de observaţii clinice îndelungate, ale căror concluzii le publică în 1920. Un pas fusese făcut prin considerarea afaziei ca boală a unui întreg, iar nu ca tulburare de centri speciali; iar un alt pas, atunci cînd limbajul fusese încadrat în întregul vieţii psihice, prin sublinierea legăturii lui cu alte funcţii, ca gîndirea, voinţa etc. Head păşeşte mai departe, arătînd că nu există o funcţie a limbajului, ci că un ansamblu de funcţii colaborează în vederea realizării acestui proces; de aceea, trebuie deosebite în limbaj acţiunile mai multor etaje ale gîndirii, pe care le disociază leziunile, după grad. Tulburările afazice se întind dincolo de limbajul propriu-zis, pentru că, o dată cu vorbirea, bolnavul pierde şi posibilitatea efectuării altor acte. Head arăta că observările nu s-au făcut corect pînă la el: se spunea, de pildă, că atunci cînd i se dă afazicului o lingură, el nu o numeşte, nici nu ştie la ce serveşte ea. Neurologul englez, însă, l-a aşezat pe bolnav la masă, cu şervetul la gît, cu o farfurie reală cu supă în faţa lui şi s-a putut vedea că acum el folosea lingura. Iar afazicul pus în faţa uşii cu un ciocan în mînă putea să bată un cui, pe cînd altfel nu ştia la ce e bun ciocanul. Head nu trage însă concluziile pe care le-am aştepta, ci conchide numai că se pierd operaţiile simbolice — act fundamental al gîndirii —, operaţii dintre care face parte şi limbajul. Meritul lui Head este totuşi acela de a fi arătat modul în care trebuie făcute observaţiile privitoare la afazie şi de a fi indicat o metodă care va avea înrîurire asupra cercetărilor ulterioare.

g) În afară de cîteva experienţe[78], de aluzii fugare — unele referindu-se mai degrabă la percepţii, iar nu la limbajul pro-

priu-zis[79], altele nemarcînd un aport deosebit[80] — şi, mai ales, de contribuţia referitoare la afazie a lui Gelb şi a lui Goldstein[81], psihologia „gestaltistă" (Gestaltpsychologie) — cel puţin în faza ei europeană[82] — nu s-a ocupat în special cu problema limbajului[83], pentru a grupa ideile şi cercetările într-o nouă teorie a acestuia: sistematizarea o vor face mai tîrziu unii lingvişti care vor prelua ideea de „structură" în sensul de întreg determinant al părţilor — între care se află relaţii reciproce — şi de formă mai degrabă fixă, statică.

Psihiatrul K. Goldstein şi elevul lui Stumpf, A. Gelb[84], au studiat cazurile de afazie ale unor răniţi din războiul trecut. Goldstein[85] arăta dintru început că greşelile anterioare se datoraseră unor eronate observări ale cazurilor patologice şi unor explicări date pe baza unei *analize incomplete* a patologiei. Se pleca de la fapte detaşate, interpretate izolat: bolnavul nu mai poate vorbi, sau nu mai poate înţelege ce i se spune, iar altul nu mai izbuteşte să citească ori să scrie. Dar, spunea Goldstein, fenomenul patologic trebuie înţeles ca un *simptom revelator al structurii modificate a personalităţii bolnavului.* Trebuie comparate mereu acţiunile cu personalitatea totală şi cu situaţia particulară a momentului, lucru care nu a fost înţeles, atîta timp cît a fost considerată viaţa organismului ca un ansamblu de funcţii particulare, relativ independente unele de altele. De obicei, autorii se mulţumeau să constate că bolnavii îndeplineau ori nu cutare sau cutare operaţie, ajungîndu-se astfel la stabilirea greşită a capacităţii ori a incapacităţii bolnavului. (Chiar atunci cînd o manifestare este corectă ca efect, ea poate însemna totuşi o modificare faţă de normal: e posibil ca afazicul să ajungă la această reacţie pe altă cale decît pe aceea normală.) Iată de pildă un bolnav care uneori nu poate numi obiecte: psihologia asociaţionistă ar fi conchis, plecînd de la observarea superficială, incompletă, şi punînd faptul în legătură cu modul ei de explicare, că bolnavul a pierdut „imaginile verbale" sau că sînt lezate „căile de asociere". Dar iată că acelaşi bolnav foloseşte uneori cuvintele care păreau să-i lipsească, pe care deci *nu le putea emite în anumite împrejurări.* Un bolnav studiat de Goldstein trebuia să denumească o cutie (germ. „*Schachtel*"). Afazicul a încercat, dar a fost nevoit să renunţe, conchizînd: „Ich weiss nicht wie *die Schachtel* heisst" („Nu ştiu cum se numeşte *cutia*")[86].

Pe de altă parte, Gelb şi Goldstein, pornind de la ideea omului total, conchideau că afazicii trebuie să fie examinaţi nu numai din punctul de vedere al capacităţii lor verbale, pentru că tulburarea verbală nu se explică decît pătrunzînd în atitudinea generală a bolnavului, în structura lui fundamentală[87]: „Adevărata îndatorire a cercetării patologiei limbajului începe acolo unde încetează studiul exclusiv al limbajului"[88]. De aceea, cei doi cercetători au studiat amnezia culorilor la un rănit care — o dată cu pierderea numelui culorilor — dovedea şi tulburări mai complexe (bolnavul putea pronunţa numele culorilor, dar nu ştia să le folosească: nu mai cunoştea *sensul* unor cuvinte, ca „roşu", „verde" etc.). Gelb şi Goldstein conchideau că nu există tulburări diverse ale diferitelor facultăţi, aşa cum se credea, ci este vorba de o modificare fundamentală, cu simptome variabile, după cîmpul de activitate observat[89]. Dacă în plan teoretic se poate trata separat despre tulburările mijloacelor de expresie verbală, nu trebuie să se uite că toate acestea nu pot fi izolate de celelalte fenomene psihice cu care apar legate[90]. Tulburarea limbajului este aşadar o manifestare specială a unei modificări generale ce afectează întreaga fiinţă, în urma dezorganizării pricinuite de o leziune[91].

O mare parte dintre concepţiile contemporane referitoare la afazie şi în genere la anatomo-fiziologia corticală a limbajului sînt un ecou îndepărtat al reacţiei împotriva vechii teorii a imaginilor localizate anatomic în centri cerebrali, dar şi a vechilor metode de examinare a bolnavilor[92]. Fie că este vorba despre cercetători care s-au format în primele momente ale reacţiei — ca A. Ombredane —, fie că este vorba de aceia aflaţi în directă legătură cu structuralismul actual mai ales în atmosfera influenţată de gestaltism, din America —, fie că s-au preluat idei devenite comune, mulţi teoreticieni ai afaziei şi în genere ai fiziologiei cerebrale au ajuns nu numai la repudierea localizărilor statice, anatomice, dar şi la o negare a existenţei unor „zone" mai largi de localizare, de unde s-a desprins apoi concluzia neştiinţifică, nejustificată de datele experimentale, a reacţiei creierului ca întreg[93], deschizînd astfel drumul către teoriile „echipotenţialităţii". A. Ombredane, de pildă, preciza, în lucrarea sa mai recentă despre afazie, nu numai că nu există un centru intelectual al limbajului, ori zone senzori-motorii sau zone ale memoriei, dar că există numai circuite „deschise" (prin care se asigură legătura între un recep-

Scanned with OKEN Scanner

tor senzitiv şi un efector motor) şi „închise" (în care impulsul nervos, se distribuie, pentru a reveni apoi la el însuşi)[94]. Ceva mai mult, unii fiziologi au ajuns pînă la adoptarea unei poziţii extremiste, la o metafizică separare a funcţiilor de un substrat material cerebral. In directă legătură cu concepţia gestaltistă (discutîndu-l de altfel pe Köhler), K. Lashley, de pildă, credea în posibilitatea unui curent difuz de excitaţie prin ţesutul nervos şi susţinea independenţa funcţiei de detaliile structurale ale creierului[95].

Drumul urmat pînă la apariţia acestor concepţii extremiste a fost lung şi sinuos. De la observarea faptului că nu există elemente izolate în limbaj, ci numai „grupări" ale lor, s-a trecut la constatarea superiorităţii acestora — în sensul calitativ al importanţei lor. Apoi s-a păşit la afirmarea primordialităţii lor în sens cronologic — întregul precedînd părţile. Şi, în sfîrşit, s-a ajuns la negarea existenţei reale a elementelor, care ar fi numai un rezultat al analizei artificiale; sau, ca o altă extremă (care poate fi notată în lingvistica structuralistă), a apărut tendinţa de a nu se lua în considerare decît legăturile interne, „relaţiile autonome" ale „structurii".

h) Acelaşi fenomen, de dezvoltare treptată a unor concepţii structuraliste extremiste, poate fi observat şi în studiile care tratează mai direct despre limbaj — fie din punct de vedere psihologic ori filozofic, fie mai ales pe plan lingvistic.

Dacă în psihologia din ultimii 25 de ani problema limbajului a fost mai puţin discutată — în afara behaviorismului sau a altor subcurente americane — în cadrul unor lucrări de sinteză şi al unui sistem unitar[96], în schimb în lingvistică s-au conturat concepţii de ansamblu, unele foarte combative, ca structuralismul, şi — pe alt plan, care va fi discutat mai departe — semanticismul, antimentalismul.

Se spune de obicei că obîrşia structuralismului din lingvistică o constituie *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, care a susţinut ideea că limba este un sistem şi că este necesar, din punct de vedere metodologic, să se pornească de la sistem, spre a se analiza apoi elementele[97]. Dar, în mare măsură, atît şcoala fonologică[98] (din care s-a desprins apoi o disciplină specială a lingvisticii, fonologia, pe cînd curentul ca atare a devenit de fapt şcoala structuralistă din Praga), cît şi structuralismul american sau cel vest-european[99] (mai ales danez)[100] ori sinteza făcută de K. Bühler[101] (pe baze şi cu intenţii ling-

vistice, nu atît psihologice), ori, în sfîrşit, diferite lucrări[102] — unele de mari proporţii, ca aceea a lui Gemelli[103] —, care s-au încadrat mai mult sau mai puţin în curente bine definite, au fost adînc influenţate — cel puţin la origine — de „gestaltism". De aceea, deşi structuralismul actual din lingvistică nu se mai preocupă de vechile probleme ale combaterii asociaţionismului atomist, el constituie totuşi un ultim reflex al aceleiaşi dispute dintre adepţii „întregului" şi aceia ai „părţilor", din primele decenii ale secolului al XX-lea.

Structuralismul actual — în diversele lui aspecte, dar mai ales în acela danez şi american[104] — susţine că obiectul lingvisticii trebuie să fie nu faptele concrete de limbă, ci relaţii libere de contingenţa cu orice experienţă, şi reduce de fapt însăşi limba la un sistem de relaţii „pure"[105]. L. Hjelmslev, promotorul şcolii structuraliste daneze — a cărui concepţie este de fapt una dintre cele mai răspîndite mai ales în structuralismul european —, preconizează o lingvistică independentă de orice experienţă şi dă preponderenţă metodei deductive[106].

Unele ramuri extremiste ale structuralismului nu numai că preconizează separarea limbajului de gîndire — aspect pe care îl vom discuta mai departe —, dar ajung chiar la un impas în însuşi sistemul lor de gîndire, prin negarea existenţei unei structuri — sau a unei structuri care să cuprindă *mobilitatea* vocabularului în domeniul semnificaţiilor[107].

Înţelegînd structura — în acord cu vechea concepţie gestalistă — ca un dat rigid, fix, nedeterminat de experienţă şi nesupus dinamicii dialectice, care implică variaţie şi contradicţii[108], concepînd limba ca un sistem închis în sine şi întorcîndu-se în cercul vicios al unor „modele" sau prototipuri abstracte, unele curente structuraliste extremiste exclud principial din interpretare aspectul psihologic al limbii şi se depărtează metodologic — repudiind inducţia — de „faptele de limbaj". Aceste curente ale structuralismului actual, pornite, în intenţia originară, de la o idee fructuoasă şi făcînd unele observaţii de detaliu interesante, merg astăzi pe drumul steril al speculaţiilor care pierd din vedere obiectul de studiu real — şi anume, limba vie; ca atare, în afara cîtorva sugestii, prea puţine dintre speculaţiile structuraliste în forma în care se prezintă — ca referiri la o limbă desprinsă de actul viu, concret, fluid şi proteic al comunicării umane — pot interesa psihologia limbajului.

Scanned with OKEN Scanner

1.3. Ideea importanței ansamblului (sau a „contextului" ori a „situației", a „întregului", a „sistemului" ori chiar a „structurii") în limbaj nu constituie însă o caracteristică numai a concepțiilor „gestaltiste" psihologice sau a „structuralismului" în genere, așa cum s-a crezut de multe ori. (De altfel, după cum preciza recent O. S. Ahmanova, „nu orice interes pentru structură înseamnă structuralism"[109]).

Această idee apare cu o deosebită pregnanță în istoricul problemei limbajului și poate fi urmărită în concepțiile cele mai diverse, mai mult sau mai puțin conturată, și susținută fie de argumentări speculative idealiste, fie de fapte concrete sau de justificări teoretice materialiste. De aceea, ne va interesa de astă dată soarta acestei idei nu prin prisma unei reacții față de asociaționism sau a evoluției către structuralismul actual, ci o vom urmări în lucrările unor autori diferiți — unii independenți de vreun curent — și mai ales vom căuta să o relevăm chiar la aceia care s-au situat în afara unor curente structuraliste.

a) Vom urmări mai întîi această idee la cercetători aparținînd unor diverse concepții, iar apoi la aceia conduși de concepția materialist-dialectică și istorică.

Ideea referitoare la importanța „întregului" în limbaj (care adesea apare sub forma idealistă a exagerării rolului întregului și a negării rolului componentelor) s-a prezentat îndeosebi sub două aspecte: fie sub acela al sublinierii ansamblurilor — a frazei mai ales —, care își impun caracteristicile lor părților componente, fie sub acela al studierii limbajului ca proces unitar și totodată — spre deosebire de teoria „facultăților" izolate — ca un fenomen de ansambiu al vieții psihice, ca manifestare a întregului individ sau — în unele concepții — ca oglindire a condițiilor externe, a unei întregi situații și în primul rînd a societății.

Sub diverse influențe — a lui Platon[110] și Aristotel[111], a lui Heraclit[112], a lui Hegel[113], a unor clasici francezi[114] —, secolul al XIX-lea punctează doctrina limbajului cu afirmarea ideii de totalitate. Apariția filozofiei marxiste a avut o influență hotărîtoare pentru orientarea științifică a studiilor lingvistice și psihologice în domeniul corelației dintre element și ansamblu, îndeosebi prin accentuarea legăturii dintre limbă și societate și dintre limbă și gîndire[115].

Scanned with OKEN Scanner

Ideea că limbajul este o manifestare a întregului individ apare, răzleţ, de timpuriu. Debutul cel mai interesant îl face W. von Humboldt, cu care, după afirmaţia lui Steinthal, a început „filozofia limbii" („Sprachphilosophie"[116]). Pentru Humboldt, limbajul era expresia omului în întregime, născută nu numai din nevoia de comunicare, dar şi dintr-o necesitate internă, de dezvoltare a forţelor spirituale: o putere modelatoare imprimă deci caracteristica sa expresiei, aşa încît fiece „element" al limbii este parte dintr-un întreg şi e influenţat de acesta[117]. Mai tîrziu, Whitney va descrie limba ca pe un corp organic: nu simplu agregat de părţi similare, ci un complex de părţi legate între ele şi care cooperează[118]. Pentru Wundt, limbajul era un ansamblu vast, din care fac parte şi gesturile; iar acestea, ca şi articulările vocale[119], sînt un efect al faptului că la origine întregul corp a luat o atitudine în faţa unui obiect, imitîndu-l. Iar Ernest Renan, tratînd despre problema originii limbajului, arăta că acesta a fost „creat de toate facultăţile umane, acţionînd spontan şi în ansamblul lor" şi că „nu s-a constituit prin juxtapuneri succesive, ci prin evoluţia unui germen conţinînd principiul tuturor dezvoltărilor sale ulterioare, deoarece spiritul omenesc nu şi-a căutat facultăţile una după alta"[120]. În sfîrşit, mai tîrziu, o lucrare ca aceea a lui Paget, ilustrînd ideea extremistă că gesturile constituie aspectul cel mai important al limbajului[121], va atrage atenţia asupra unor aspecte mai puţin luate în seamă de obicei, ale expresiilor comunicative[122].

În locul atitudinii unora dintre lingviştii veacului trecut, care considerau limbajul ca avînd o „viaţă" proprie, în afara persoanei care îl foloseşte, alţii socoteau, pe de o parte, că limbajul este strîns legat de individ[123], iar pe de alta, că „focul sufletului străbate prin limbă"[124]. De unde concluzia că limbajul poate constitui o mărturie a caracterului cuiva şi a împrejurărilor în care se manifestă acest caracter[125]. Drept consecinţă, începe să se preconizeze, ca o mai corectă metodă de cercetare a limbajului, luarea în consideraţie a variaţiilor după individ[126] şi chiar a nuanţelor afective[127]. Studierea intonaţiei, a aspectului aşa-zis „muzical" al vorbirii, nu putea fi decît o consecinţă a considerării limbajului „viu", variabil deci, şi a intrat treptat în lucrările unora dintre lingvişti sau dintre foneticieni[128].

Scanned with OKEN Scanner

Preocuparea de a studia limbajul în legătură cu ansamblul vieţii psihice se vădeşte prin observarea nu numai a diverselor aspecte ale limbajului în conexiune unele cu celelalte, dar şi a relaţiilor limbajului cu alte procese, în special cu gîndirea (problemă de care ne vom ocupa mai departe). De asemenea, s-a preconizat studiul limbajului copilului în legătură cu acela al afaziculuí sau cu acela al popoarelor aflate la niveluri diferite de civilizaţie[129], pentru înţelegerea sistemului acestui fenomen prin compararea diverselor sale stadii şi forme.

O altă direcţie s-a îndreptat către urmărirea legăturii limbajului cu un ansamblu şi mai vast, „societatea", mai întîi prin aluzii răzleţe[130] sau prin cercetări practice, îndeosebi dialectale, de istorie a limbii sau etnografice[131], care scoteau în relief legătura dintre faptul de limbă şi colectivitatea în care apărea. Sub influenţa sociologiei idealiste a lui Durkheim se va crea şi în lingvistică un curent, determinat de F. de Saussure, care pe de-o parte va afirma legătura dintre limbă şi societate[132], iar pe de altă parte, totuşi, pornind de la atitudinea inconsecventă a lui De Saussure în această direcţie, le va disocia în mod metafizic, prin ruperea „vorbirii" de „limbă".

În afară de studii sporadice, apărute din direcţii diferite, cu privire la această problemă (ca teza de doctorat a lui V. Bröndal sau o lucrare mai vastă a lui A. Sommerfelt[133]), cercetări de amănunt au pornit în special din direcţia metodologică iniţială de J. Trier[134] (nu discutăm aci lucrările situate pe poziţii marxiste[135]).

Dacă aceste cercetări sînt totuşi destul de numeroase cînd este vorba de legătura dintre limbă — tratată pe plan lingvistic şi mai ales sub aspectul semantic[136] — şi societate, studiile de detaliu sînt mult mai rare cînd ne referim la raportul dintre limbaj — considerat din punct de vedere psihologic — şi societate, sau, mai concret, dacă ne referim la oglindirea în limbaj a determinantelor sociale ale persoanei. În această direcţie, lucrarea lui Wundt — care încadra studiul limbii în vasta lui operă despre „psihologia popoarelor" *(Völkerpsychologie)* — a marcat un moment important, însă astăzi depăşit. Făcînd abstracţie de şcoala sovietică, studiile de psihologie a limbajului sau de principii generale cu privire la limbaj din secolul al XX-lea s-au preocupat mai puţin de studiul aprofundat al determinărilor sociale ale limbajului, cu excepţia unor lu-

crări de limbă franceză în special (de ex. *Le langage,* a lui J. Vendryes), influenţate de şcoala lingvistică saussuriană sau direct de sociologie. În mare măsură, neglijarea factorului social provine din faptul că multe cercetări ţin de anumite direcţii behavioriste sau de diverse curente care preconizează studierea faptelor numai dintr-un punct de vedere „pur lingvistic" (ca de pildă curente ale structuralismului lingvistic actual, indiferent la contingenţele externe ale limbii sau considerînd că ele ies din domeniul propriu-zis al lingvisticii[137]). Articolul din *Enciclopedia Psihologică Harriman* despre psihologia limbajului — articol scris de G. K. Zipf[138] — menţionează, de pildă, foarte sumar factorul geografic ca una dintre determinantele limbajului şi abia în treacăt sînt amintiţi „factorii social-economici" (ilustraţi printr-un exemplu de ordin beletristic şi anume acela al eroinei din piesa lui Bernard Shaw, *Pygmalion).*

Pe de altă parte, celălalt aspect al ideii amintite — şi anume afirmaţia că în faptele de limbaj domină întreguri, ca frazele de pildă, faţă de cuvinte —, aspect ilustrat la început tot de Humboldt[139], îşi face loc de asemenea, adesea apărînd alături de idei atomiste, ca sublinierea importanţei „elementelor". Această idee are încă de la Humboldt o dublă origine: pe de o parte, arătîndu-se drept izvor al limbajului întreaga personalitate, urma ca fiecare cuvînt să fie impregnat de nuanţe date de ea; iar pe de alta, ideea era o consecinţă a concepţiei „formei interne", a gîndirii care o „ia înaintea" desfăşurării mecanismului verbal, organizînd expresia[140].

Aceste idei străbat deseori lucrările privitoare la limbaj din secolul al XIX-lea. Steinthal arăta de pildă că în limbaj apare fiece element separat, numai din cauza îngustimii cîmpului conştiinţei, dar că în realitate luăm cunoştinţă de un întreg ca fiind o serie, pentru că nu ne satisfac doar elemente izolate. Înţelegerea cere prezenţa simultană a întregului, de aceea momentele se succed, „fără să se stingă însă cu totul", „vibrînd tot timpul în totalitatea care se construieşte"[141]. Iar Wundt afirma: „În momentul cînd încep o frază, totalitatea ei [„das Ganze"] se şi află ca o reprezentare de ansamblu în conştiinţa mea"[142].

În limbă nu sînt cuvinte izolate[143], înşirări de elemente — se afirma deseori[144]; iar ca o consecinţă, fraza era considerată ca fiind alcătuită nu pe baza unei simple înlănţuiri de

elemente, ci prin punerea lor în relaţii, prin legătura lor[145] (legătură căreia i se stabileau anumite legi[146]). În cadrul aceleiaşi tendinţe, nu puţini autori din trecut au arătat că valoarea cuvintelor depinde de fraza[147] în care se află integrate şi că semnificaţiile nu sînt înţelese decît prin ea[148].

Ideile acestea se limpezesc treptat, capătă variante şi adausuri. Bernard Leroy, influenţat în concepţia sa de ansamblu, de idealismul lui Bergson[149], afirma: „Sensul fiecărui cuvînt e determinat de împrejurările în care e perceput“[150], „unitatea alcătuind-o aşadar fraza, în care fiece cuvînt are un sens ce variază după funcţia sa specifică“[151]. Totodată, el sublinia că personalitatea, în totalitatea ei, joacă rolul principal în limbaj[152]. Contemporan cu el, Sigwalt, într-o lucrare în care îşi propunea să arate cum trebuie predate limbile străine, scria: „Un cuvînt izolat e un sunet arbitrar... care nu interesează spiritul“. Simpla grupare de cuvinte nu înseamnă şi o stabilire de legături între ele; în frază, dimpotrivă, cuvîntul se însufleţeşte: el primeşte de la cele care-l înconjură, şi le comunică la rîndul său, precizia şi relieful[153].

Whitney este printre primii autori care, menţionînd faptul că acelaşi cuvînt are semnificaţii diverse, afirma că, în ştiinţele cele mai exacte, înţelegerea nu se poate realiza decît alegînd semnificaţia din *context* şi înţelegînd deci fiece cuvînt prin acesta[154]; iar a vorbi limpede înseamnă a face ca semnificaţia să fie sugerată precis de fiece parte[155].

Chiar Barat — în cadrul unei teorii a limbajului bazat pe automatisme — afirma că fraza există înaintea cuvintelor şi că a înţelege limbajul nu înseamnă a evoca imagini vechi prin cele noi, ci a lua o atitudine anumită[156]. Dauzat, care în genere gîndea asociaţionist, afirma: „valoarea cuvîntului este susceptibilă de a varia după moment şi după dispoziţiile individului“[157].

Sapir, care este revendicat de un curent din lingvistică — fonologia —, arăta, pe de-o parte, că limbajul constă din relaţii între toate *elementele* conştiinţei[158]; pe de altă parte, folosea — vorbind despre limbi — cuvîntul „pattern“, sinonim cu „structură“[159] (ca fiind un „model“ al ansamblurilor lingvistice), şi socotea limbajul însuşi o „structură“: sunetele nu ţin de limbaj, pentru că nu au nici o semnificaţie, ele fiind doar lutul inform din care vor fi modelate cărămizile

acestei „structuri“[160]. Pentru Sapir însă, cuvîntul, iar nu fraza, era unitatea.

Acelaşi C. Buyssens, care considera, vorbind despre lectură, că din perceperea elementelor în parte se creează întregul, afirma totodată că limbajul provine dintr-un „gest facial“, care la început forma un tot unitar, astfel încît vocale, consoane, descompunerea în silabe, sînt diviziuni arbitrare şi nu corespund cu ceva real: „sunetele sînt entităţi ale fanteziei“[161].

Un alt lingvist care a folosit elemente asociaţioniste, dar care a subliniat în acelaşi timp importanţa întregului, este J. Vendryes. Orice limbă, scria el, este un sistem de sunete, iar nu o colecţie de foneme izolate. Fraza e anterioară cuvîntului gramatical, iar cuvîntul e anterior silabei[162]. La el apare, în sfîrşit, ideea modernă a contextului, expusă într-o formă adecvată: „Cuvîntul este situat într-o ambianţă care îi fixează de fiecare dată şi pentru fiecare moment valoarea“[163].

De altfel, pătrunzînd în lingvistică, ideea aceasta a avut uneori consecinţe de ordin metodologic: nu numai că lingvişti cunoscuţi vor afirma că sensul cuvîntului e dat de funcţia sa[164], dar legătura cuvîntului de text a dus în semantică la tendinţa de a ţine seama de grupările în care apar cuvintele[165], iar în fonetică chiar la o combatere a legilor fonetice rigide[166] sau la o încercare de a depăşi metoda obişnuită de a studia sunetele izolate[167]. În sfîrşit, limba va fi considerată din ce în ce mai frecvent, începînd cu De Saussure, ca un „sistem de semne“[168].

Unii autori au identificat acest complex, care influenţează limba şi care face să se transforme semnificaţiile, cu întreaga *situaţie*, de multe ori cu aceea socială. Într-o lucrare vastă, în trei volume, în care susţinea, cu vioiciune şi o tendinţă de singularizare aproape polemice, un punct de vedere nominalist şi o „psihologie fără suflet“ („Psychologie ohne Seele“), bazată tot pe doctrina tradiţională a asociaţionismului, Fr. Mauthner a consacrat „situaţiei“ remarci interesante, în special pentru epoca în care scria cartea (sfîrşitul secolului al XIX-lea)[169]. Ideea aceasta însă nu era o creaţie a lui Mauthner, care mărturisea el însuşi înrîurirea lui Ph. Wegener[170].

Cei mai mulţi cercetători se vor referi însă numai la ansamblul de natură lingvistică de care e înconjurat un cuvînt

Scanned with OKEN Scanner

și vor arăta prin aceasta influența „contextului", fie în studii de psihologie sau de filozofie a limbajului[171], fie în urma cercetării unor limbi străine — latina, chineza, limbile „primitivilor" — în care această înrîurire apărea mai evidentă[172]. G. K. Ogden și I. A. Richards au încercat chiar să bazeze o lucrare mai amplă pe ideea importanței contextului[173] și a necesității de a se ajunge la o „teorie contextuală a semnelor"[174]; însă nu numai că în această lucrare nu s-au înlăturat urmele atomiste, dar nici nu s-a realizat o descriere sau o definire clară a termenului „context", concepția fundamentală diluîndu-se prin prea puțin rodnice speculații filozofice[175].

Toate aceste studii[176] — spre deosebire de acelea care vor fi axate pe concepția materialismului dialectic și istoric — nu adînceau ideea amintită, pentru a indica în ce constă importanța contextului, și nu urmăreau cauzele influentei ansamblurilor. Ideile enunțate sporadic sau fără baze obiective rămîneau fără urmări — trecînd de cele mai multe ori neobservate, de vreme ce, de obicei, fiecare nou cercetător pare să creadă că descoperă el primul dependența de context —, nu căpătau o extindere și nu numai că nu au dus la o sistematizare pe aceste baze a problemei limbajului, dar multă vreme nici nu au influențat, în aplicarea lor practică și în mod organizat, lingvistica sau metodica limbilor străine, a traducerilor, a învățării scris-cititului[177].

După 1930, s-a manifestat mai intens, în diverse domenii care au contingență cu limbajul, predilecția pentru aspectele de ansamblu, pentru studierea „părților" în funcție de „întregul" în care apar. De pildă, unele lucrări pedagogice strămută interesul de la „cuvîntul" izolat la considerarea termenului înglobat în ansambluri, fie — în special prin Decroly — pentru învățarea scris-cititului, fie pentru metodica limbilor străine[178]. Stilistica și critica literară, de asemenea, au început să pună accent pe legarea faptelor de limbaj de ansambluri și pe urmărirea nuanțelor născute de diversitatea împrejurărilor în care apar expresiile[179]. Iar din partea unor logicieni sau în cadrul unor lucrări privitoare la raporturile dintre logică și gramatică[180] apare aceeași tendință, de a lua în considerare nu cuvîntul, nu termenii izolați, ci realitatea totală, ideile sau judecățile în bloc, pentru a raporta la ele conceptele și chiar frazele.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi importanţa contextului este afirmată de majoritatea autorilor[181] — cu puţine excepţii[182] —, deşi cele mai noi studii sau tratate de semantică şi în genere de lingvistică (autori ca S. Ullmann[183] etc.) subliniază necesitatea raportării semnificaţiei cuvintelor la context, iar diferite cercetări psihologice de detaliu prezintă experimente în legătură cu influenţa contextului asupra reacţiilor verbale[184] —, cu toate acestea, nu numai că nu s-au tras toate consecinţele care pot decurge din această idee, dar lipseşte o sistematizare de ansamblu a problemei.

b) Materialismul dialectic şi istoric şi problema limbajului. Se ştie că una dintre legile fundamentale ale materialismului dialectic este aceea privitoare la natură ca un tot unitar, coerent, în care diversele părţi se află în interdependenţă şi condiţionare reciprocă. Orice fenomen, „oricît de particular şi de izolat ar părea la prima vedere", nu poate fi înţeles şi explicat decît „ca parte a unui tot unitar, ca fiind condiţionat de alte fenomene şi condiţionînd la rîndul său alte fenomene"[185]. Ideea despre „interdependenţa şi legătura foarte strînsă, indisolubilă, a tuturor laturilor fiecărui fenomen"[186] este însă legată la rîndul ei foarte strîns de ideea mişcării fenomenelor: lucrurile trebuie urmărite — scria Engels — „în conexiunea lor, în înlănţuirea lor, în mişcarea lor, în apariţia şi dispariţia lor", şi: „întreaga natură [...] constituie un sistem, o conexiune unitară de corpuri [... Acestea] se influenţează unul pe celălalt, şi tocmai această influenţă reciprocă a corpurilor constituie mişcarea"[187]. O dată stabilite legile dialectice ale mişcării şi dezvoltării, legătura fenomenelor este concepută dintr-un punct de vedere dinamic, opus ideii unor structuri fixe, statice, imuabile, impermeabile la transformările din jur.

Totodată, puternica determinare socială, pe care materialismul istoric o subliniază ca pe o caracteristică fundamentală a fenomenului uman, devine una dintre tezele esenţiale ale problematicii limbajului. Limba este un fenomen social, născut — după cum a arătat Fr. Engels — din nevoile de comunicare apărute în societate, în procesul muncii[188]; ea serveşte unui scop social, şi anume acela de comunicare interumană[189]. Fără a fi supusă în fiece moment tuturor transformărilor sociale şi fără a avea un net caracter de clasă, limba poartă însă pecetea unei determinări istorico-sociale şi nu poate fi

Scanned with OKEN Scanner

înţeleasă decît cînd este „studiată în legătură indisolubilă cu istoria societăţii“[190].

Teza generală a determinării istorico-sociale se reflectă în modul de tratare a limbii în lingvistica şi în psihologia sovietică (după 1951, cu corectivele şi cu precizările introduse de I. V. Stalin în această direcţie). De asemenea, concepţia materialist-dialectică s-a oglindit şi se oglindeşte în lucrările materialiste referitoare la aspectul fiziologic al limbajului, ca şi în psihologie şi mai ales în lingvistică.

Concepţia materialist-dialectică şi istorică se opune atît ideii de structură „clasică“, de „Gestalt“ imuabil şi autonom, cît şi ideii unei legături sau asocieri mecanice, independente de condiţiile în care se manifestă. Dacă I. P. Pavlov şi-a conceput sistemul său de fiziologie a activităţii nervoase superioare într-o epocă încă influenţată de asociaţionism, el a adus însă de la început corectivele implicate în primul rînd în însăşi noţiunea de „legătură temporară“, de „stereotip *dinamic*“, de „sistematizare“ a „mozaicului funcţional“ de pe scoarţa cerebrală[191]. Faptul că în concepţia pavlovistă fenomenul fundamental este *asocierea* nu ar putea justifica încadrarea lui I. P. Pavlov printre asociaţionişti mecanicişti, sau încadrarea printre neoasociaţionişti a acelor fiziologi şi psihologi de astăzi care vorbesc despre asociere în sens pavlovist. Asocierea în această concepţie are un alt conţinut şi de altfel nu constituie o unică preocupare; ea este un proces suplu, de stabilire a legăturilor pe scoarţa cerebrală, determinat profund de condiţiile înconjurătoare. Accentul pus pe labilitate şi elasticitate[192] în procesul asociativ se observă şi prin faptul că Pavlov a ajuns la ideea stereotipului dinamic, adică a posibilităţii şi chiar a necesităţii modificării sistemelor de asocieri în funcţie de schimbările mediului. Totodată, Pavlov a arătat că pe scoarţa cerebrală procesele nervoase se sistematizează, organizîndu-se în mozaicuri funcţionale, în sisteme dinamice care integrează orice acţiune nouă. În ceea ce priveşte problema esenţială a localizărilor cerebrale, I. P. Pavlov a rezolvat-o într-un mod materialist şi în acelaşi timp dialectic, prin formularea principiului structuralităţii sau al adaptării funcţiei la structură[193], care se aplică atît în domeniul general al fiziologiei activităţii nervoase superioare, cît şi în problema limbajului (îndeosebi în interpretarea afaziilor şi a diverselor tulburări de limbaj). Acest principiu — care azi

stă la baza psihiatriei şi neurologiei sovietice[194] — îndepărtează atît teza echipotenţialităţii diferitelor regiuni ale creierului, cît şi pe aceea îngustă a localizării rigide şi de strictă delimitare: o activitate este legată de localizări multiple şi variate, care pun în joc diferite segmente ale sistemului nervos. De altfel, însăşi concepţia despre analizatori şi despre întrepătrunderea „teritoriilor" care îi reprezintă pe scoarţă precizează acest principiu, indicînd totodată baza fiziologică, prin analizatorul verbal-motor.

Deşi I. P. Pavlov s-a ocupat mai puţin de problemele studierii în detalii a limbajului, concepţia sa de ansamblu şi aceea specială, referitoare la cel de-al doilea sistem de semnalizare, au determinat însă cercetările în acest domeniu, atît ale şcolii sale fiziologice, cît şi — mai ales după 1951 — ale psihologilor. Limbajul este studiat ca un proces complex, legat de gîndire dar şi de afectivitate, avînd la bază legături temporare în care cuvîntul joacă rolul de excitant conditional (A. G. Ivanov-Smolenski, L. A. Şvarţ, V. D. Volkova)[195]. S-a arătat că legăturile complexe dintre cuvinte dau naştere unor sisteme de reacţii în lanţ şi s-au făcut, în acest sens îndeosebi, studii asupra asocierilor prin integrări de ordine din ce în ce mai înalte — N. I. Krasnogorski, V. D. Volkova, V. I. Kreajev —, sau asupra stereotipelor dinamice care stau la baza însuşirii gramaticii — F. A. Sohin)[196].

Este prezentă, de asemenea, în psihologia — dar îndeosebi în lingvistica — sovietică şi ideea mai explicită referitoare la importanţa ansamblurilor în domeniul limbajului, şi anume aceea despre rolul contextului. E. M. Galkina-Fedoruk[197], de pildă, observă că o dată ce este considerat ca unitate concretă a vorbirii (речь), cuvîntul îşi dezvăluie cu plenitudine înţelesul numai în context. De asemenea, L. A. Bulahovski, A. N. Gvozdev şi alţi lingvişti[198] scot în evidenţă importanţa contextului în fenomenele de limbă. Totodată, în şcoli se predau lecţii consacrate dependenţei cuvîntului de context[199]. În acelaşi timp, unii psihologi au introdus problema contextului şi în psihologia limbajului, de pildă pentru a ilustra rolul contextului în înţelegerea cuvintelor[200] sau în însuşirea noţiunilor[201], ori spre a diferenţia stadiile din cursul dezvoltării limbajului copilului — de la „limbajul situativ" la acela „contextual"[202] — etc.

Scanned with OKEN Scanner

O recentă discuţie cu privire la structuralism, purtată îndeosebi în cadrul revistei *Voprosî iazîkoznaniia*[203], tinde să precizeze poziţia şcolii lingvistice sovietice faţă de concepţiile şi de metodele lingvisticii structuraliste din trecut şi actuale. Majoritatea celor care au luat parte la discuţie — sau care au expus tezele lingvisticii structuraliste cu alte prilejuri — au precizat, în primul rînd, că a vorbi despre „structură" nu înseamnă a face „structuralism" (O. S. Ahmanova) şi că „structuralişti sînt numai cei care aplică principiile acestei şcoli în întregime" (A. S. Melniciuk). Pe de altă parte, în timp ce unii lingvişti sovietici, dintre acei care au discutat pînă acum această problemă, în revista amintită sau cu alte ocazii, resping hotărît majoritatea tezelor structuraliste (de ex. O. S. Ahmanova, A. S. Melniciuk), alţii consideră nu numai că pot fi observate în lingvistica structuralistă şi rezultate pozitive, ci susţin — cu unele rezerve — concepţia şi metodele structuraliste (de ex. S. K. Şaumian, I. I. Revzin, A. A. Reformatski).

2. O temă centrală a problematicii limbajului şi totodată un leit-motiv fundamental al istoriei acestei probleme îl constituie r a p o r t u r i l e d i n t r e l i m b a j ş i g î n d i r e. Deşi în concepţia noastră această temă este numai una dintre verigile problemei generale, îi vom face totuşi — dată fiind amploarea pe care a căpătat-o prin diversele discuţii — un loc separat în acest excursus istoric.

2.1. Concepţia materialist-dialectică încadrează gîndirea şi limbajul într-o unitate indisolubilă, dar dialectică: aceste două procese nu se identifică, între ele pot apărea chiar contradicţii dialectice, însă ele se află într-un raport de strînsă interacţiune[204]. Totodată, materialismul dialectic subliniază faptul că limbajul, prin gîndire, care constituie conţinutul expresiilor verbale, reflectă realitatea şi, ceva mai mult, joacă un rol important în activitatea de aprofundare şi de comunicare a cunoaşterii[205]. Oglindirea realităţii în forma superioară a surprinderii relaţiilor necesare dintre obiecte şi dintre fenomene are nevoie, pentru obiectivare, de suporturi sensibile, concrete şi unanim înţelese de către membrii aceleiaşi colectivităţi: adică de limbă. Cunoaşterea realităţii este deci înlesnită şi ridicată pe o treaptă superioară, prin folosirea mijloacelor verbale, care înlesnesc procesul gîndirii şi totodată îi îmbogăţesc conţinutul.

Scanned with OKEN Scanner

Această concepţie îşi găseşte o fundamentare ştiinţifică în teoria pavlovistă a celui de-al doilea sistem de semnalizare — constituit atît de gîndire, cît şi de limbaj — şi care este strins legat de primul sistem, realizînd astfel unitatea procesului de reflectare a realităţii[206]. Prin introducerea noţiunii de „al doilea sistem de semnalizare", Pavlov a subliniat că deosebirea fundamentală dintre om şi animal constă nu numai în limbaj, dar şi în tot ansamblul de fenomene intelectuale care sînt strîns legate şi, mai mult decît atît, implicate în acesta.

Teza legăturii dintre limbaj şi gîndire există în tradiţiile materialiste ale lingvisticii, psihologiei şi pedagogiei ruse. K. D. Uşinski, de pildă, sublinia că „gîndirea, în înţelesul deplin al acestui cuvînt, în înţelesul lui uman, se realizează numai prin cuvinte", iar „noile generaţii îşi dezvoltă gîndirea, însuşindu-şi, prin limbaj, bogăţia spirituală acumulată de generaţiile precedente"[207]. De asemenea, deşi problema raportului dintre gîndire şi limbaj este unul dintre aspectele mai puţin conturate în opera lui I. M. Secenov[208], el a vorbit totuşi clar despre importanţa limbajului în dezvoltarea gîndirii copilului şi a precizat rolul limbajului de a transmite copilului forme ale experienţei altora, scutindu-l de „efortul greu al cunoaşterii prin mintea sa proprie"[209].

Intr-o lucrare special consacrată problemelor „gîndirii şi limbajului", psihologul L. S. Vîgotski a arătat că aceste două procese se află într-o relaţie de reciprocitate: cuvîntul fără idee este mort, iar gîndirea nerealizată în cuvinte este ca o umbră[210]. Ceva mai mult însă, urmărind experimental problema acestor raporturi, Vîgotski a ajuns la concluzia că gîndirea şi limbajul se află într-o „unitate dinamică complexă". iar relaţiile dintre ele apar în cursul dezvoltării şi se dezvoltă necontenit[211].

Psihologia sovietică în ansamblul ei, ca şi lingvistica şi fiziologia, subliniază relaţiile dintre limbaj şi gîndire, studiind fie problematica lor generală[212], fie diverse aspecte ale acestei probleme — ca rolul limbajului în cunoaştere[213] sau în dezvoltarea gîndirii copilului[214], implicaţii ale importanţei celui de-al doilea sistem de semnalizare şi interacţiunea lui cu primul sistem[215], raportul dintre unele aspecte logice şi acelea gramaticale[216], analiza semnificaţiei cuvîntului din punctul de vedere al gîndirii conţinute în ea[217] etc.

Scanned with OKEN Scanner

2. 2. Relaţiile dintre gîndire şi limbaj au fost susţinute de pe diverse poziţii, unele extremiste — de identitate, de paralelism sau de discrepanţă —, altele încercînd căi de mijloc, în lucrări de mari proporţii sau în notaţii sporadice[218], prin afirmări ponderate de raporturi între cele două procese (H. Delacroix, A. Gemelli, J. Vendryes, J. Piaget, F. Kainz etc.)[219]. Aceste atitudini „de mijloc" au fost însă fie susţinute printr-o argumentare neclară şi neştiinţifică[220], fie nu s-au cristalizat întotdeauna într-o concepţie de ansamblu suficient de precisă, fie au îmbrăcat chiar forme de expunere neconsecventă[221]. Una dintre aceste poziţii este ilustrată de G. Révész — iniţiator chiar al unui simpozion privitor la relaţiile dintre gîndire şi limbaj —, care ajungea la o paradoxală şi echivocă formulare a „teoriei dualiste a unităţii"[222].

Atît teza legăturii dintre limbaj şi societate, cît şi aceea a legăturilor dintre limbaj şi gîndire sînt implicaţii ale problemei mai vaste, a relaţiilor generale în care se află limbajul faţă de alte fenomene, a necesităţii de a nu se considera limbajul ca un proces izolat. Cu toate acestea, adepţii celui mai stringent „structuralism" — sau cu atît mai mult unii dintre aceştia — nu au observat aceste implicaţii, ci, dimpotrivă, au manifestat adesea indiferenţă faţă de problema relaţiilor dintre gîndire şi limbaj ori au rezolvat-o negativ. La mulţi teoreticieni ai limbajului apar contradicţii între afirmaţii generale sau de detaliu, contradicţii care provin de obicei dintr-o concepţie de ansamblu unilaterală sau inconsecventă în diversele aplicaţii psihologice, fiziologice, lingvistice, ori chiar din lipsa unei concepţii generale clare. (Afirmarea importanţei întregului — la unii behavioriști de pildă — este totuşi însoţită de ruperea limbajului de gîndire sau de societate; dacă ideea legăturii dintre limbaj şi gîndire a fost afirmată de mulţi cercetători aflaţi în afara curentelor „structuraliste" propriu-zise, în schimb dintre adepţii „Gestalttheorie"-ei au fost preocupaţi de această problemă foarte puţini — ca Gelb şi Goldstein —, iar aceia îndeosebi în momentul studierii tulburărilor afazice[223]).

Afirmarea unor legături între limbaj şi gîndire a cunoscut adesea soluţionări în sensul unui raport de identitate idealistă — limbajul confundîndu-se cu gîndirea —, de la logicienii

antichităţii[224] la W. Humboldt sau M. Müller, de la W. Wundt şi teoreticieni ai afaziei, ca P. Marie, la E. Cassirer sau, mai aproape de noi, la L. Weisgerber[225], ori, în alt sens, la behaviorişti ca Watson[226].

Teza opusă, a unui dualism sau chiar a unei discrepanţe ori „paralelism" — nu mai puţin idealiste —, a coincis uneori cu concepţii asociaţioniste (ca în cazul şcolii de la Würzburg, a „gîndirii fără imagini"[227], sau al teoreticienilor aşa-zisei afazii „clasice")[228], dar a fost susţinută şi de psihologi sau lingvişti aparţinînd altor curente[229].

Atît pe planul teoriilor „identităţii", cît şi pe acela al „dualismului" s-a putut ajunge pînă la concepţii sceptice, agnostice, care pledează fie pentru o discordanţă extremă între cele două procese, susţinîndu-se chiar existenţa unei aşa-zise „piedici" puse de limbaj în calea gîndirii (Burkhard[230]), fie pentru ignorarea completă a rolului gîndirii în actul de limbaj. Ceva mai mult, problema relaţiilor dintre gîndire şi limbaj a fost chiar declarată o „pseudoproblemă" sau o problemă care nu poate fi rezolvată[231].

La negarea rolului gîndirii în fenomenul limbajului s-a ajuns — în mod paradoxal — ca o consecinţă atît a susţinerii tezei identităţii, cît şi a susţinerii tezei dualismului împins la extrem. Pe aceste baze s-a putut susţine pe de o parte concepţia idealistă a unui limbaj care „construieşte lumea obiectelor" sau care impune un mod de a gîndi realitatea[232], deci care anihilează gîndirea şi în fond însăşi activitatea de cunoaştere. Astfel, este semnificativ faptul că ansamblul de material documentar şi de studii — larg cunoscute în S.U.A. — ale lui Whorf[233], privitoare la rolul limbajului în activitatea de gîndire, sînt preluate de curentul „semantic"[234]. Pe de altă parte, rolul gîndirii este negat, sau cel puţin preocuparea pentru „gîndire" este înlăturată din studiile referitoare la limbaj ale adepţilor unor teorii care preconizează studierea unui limbaj „pur" (în sensul unei „pure structuri formale").

Mai demult Ed. Sapir (care pornea de la premisa unui limbaj considerat ca „o abstracţiune"[235]), mai recent L. Bloomfield (care considera că nu avem nici o probă că omul gîndeşte, că este neştiinţific să se vorbească despre semnificaţii, că limbajul este „o abstracţiune, ca orice altă instituţie a

culturii" şi se interesa numai de „faptul lingvistic pur"[236]) ori E. H. Sturtevant (după care limbajul e „un sistem de simboluri vocale arbitrare"[237]) sînt unii dintre promotorii studierii limbajului — şi a limbii — independent de gîndire şi în definitiv de realitatea care se reflectă în conţinuturile lui semnificative.

Aceeaşi atitudine se întîlneşte la logisticieni, ca R. Carnap[238] (care afirma că într-o „limbă simbolică construită" — „konstruierte symbolische Sprache" — nu este nevoie să ştii semnificaţia cuvintelor), sau la diverse tipuri de semantici[239] (de pildă Ch. Morris), care, discutînd raporturile „pure" dintre simboluri, mărturisesc deopotrivă influenţa lui Carnap, a behaviorismului şi a lui Bloomfield[240]. Structuralişti ca L. Hjelmslev[241] — care preconizează studiul limbii pe baza ideii de „structură" ca „entitate autonomă de dependenţe interne" şi studierea expresiei izolată de „conţinut" — se întîlnesc, pe aceeaşi linie a influenţei exercitate de cercul filozofic din Viena (R. Carnap), cu unii „semantici" — care consideră limba ca un sistem abstract de relaţii între simboluri, noţiunile fiind cuvinte goale, fără obiect, fără sens — şi în genere cu mulţi lingvişti americani, care, după cum arată J. B. Carroll în expunerea sa asupra lingvisticii actuale, se caracterizează prin „efortul de a analiza structura lingvistică fără referire la semnificaţie"[242]. Deşi curentul „mentalist" se opune curentului „mecanicist"[243], reprezentat prin L. Bloomfield, aceste curente se întîlnesc totuşi pe un drum comun: fie că refuză să recunoască rolul gîndirii în limbaj, fie că ideile conţinute în limbaj sînt considerate creaţii pur „spirituale", fără un substrat real, fie că „semnificaţia" este identificată cu „situaţia în care vorbitorul pronunţă cuvintele"[244], fie că ea este o pură creaţie a minţii, de fapt ambele concepţii ignoră caracterul real atît al gîndirii cît şi al limbajului, ca şi al relaţiilor dintre limbaj, gîndire şi — prin aceasta din urmă — realitate.

În sfîrşit, pe acelaşi plan se situează — prin studierea limbii ca un sistem de semne „goale" de semnificaţie — multe lucrări kibernetice cu aplicaţii la limbaj, care îşi propun să ignore aspectele semantice ale comunicării nu numai pentru că ar fi „irelevante"[245] pentru problemele maşinilor kibernetice, dar şi ca urmare a unei concepţii generale, înrîurite — după cum mărturiseşte însuşi B. Mandelbrot — atît de şcoala

din Viena (Carnap[246]), cît şi de G. Zipf şi de structuralism[247]. Astfel, B. Mandelbrot anunţa dintru început în una dintre lucrările sale, ca principiu metodologic, că va considera orice text ca o suită de forme goale, făcînd abstracţie de orice problemă de sens şi de gramatică, interesul său îndreptîndu-se numai asupra statisticii acestor „forme goale", singura care ar conta, din punctul de vedere al economiei transmiterii şi receptării[248].

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

IPOTEZE DE LUCRU ŞI PREMISE METODOLOGICE

1. Parcurgerea istoricului problemei limbajului în ultima sută de ani dezvăluie treptat afirmarea unei idei devenită adesea fundamentală, uneori apărută cu claritate, alteori trecută pe un plan secundar ori umbrită de alte idei — ca o consecinţă a inconsecvenţei sau, în alte cazuri, a intenţiei de a susţine cu totul alte concepţii, opuse uneori.

În aspectul ei cel mai important şi într-o formulare sintetică, această idee poate fi rezumată la teza importanţei „ansamblului" în fenomenele de limbaj, fie că e vorba — în formularea cea mai profană — de faptul că un cuvînt nu are o valoare absolută, ci depinde de fraza în care este integrat —, fie că e vorba de „întreg" în legătură cu limbajul însuşi, considerat ca fenomen corelat cu ansamblul vieţii psihice şi cu situaţia în care se manifestă.

Însă afirmarea ideii că fenomenele de limbaj nu pot fi înţelese decît cînd sînt privite din perspectiva ansamblului lor nu a însemnat şi o studiere în adîncime a acestei idei, sau o precizare a mecanismelor şi a legilor acestor ansambluri. Apariţia sporadică — în timp — ca şi ilustrarea izolată a cîte unui singur aspect — la fiecare cercetător sau în fiecare curent — au dus nu numai la pierderea din vedere a tuturor implicaţiilor necesare ale acestei idei, dar şi la mutilarea acesteia. Iar împreunarea ideii de întreg cu concepţii contradictorii, în cadrul aceleiaşi cercetări, sau încadrarea ei în sisteme filozofice care îi dădeau o coloratură specifică, idealistă, au făcut să se denatureze însăşi această frîntură de adevăr, care părea să se impună la contactul nemijlocit cu realitatea.

In cadrul oricărei concepţii — desuet asociaţioniste sau structuraliste actuale —, adoptarea unor scheme principiale pentru rezolvarea tuturor problemelor puse de fenomenul limbaj (sau limbă), alături de refuzarea metodei inductive sau de

ignorarea, impusă de concepţia generală, a aspectelor complexe oferite de contingenţele reale, înseamnă o îndepărtare de desfăşurarea reală a acestui fenomen şi deci o piedică în cunoaşterea lui. Limbajul este scos din cîmpul faptelor de viaţă — socială, psiho-organică — şi introdus într-o lume în care totul s-a cristalizat o dată pentru totdeauna: fie că era vorba de „elemente" purtînd, în forme definitive, valori semnificative imuabile, apariţii *ne varietur,* pe căi determinate rigid, într-o materie privită dintr-o perspectivă static anatomică în primul rînd, fie că este vorba de „structuri" ca fenomene invariabile, izolate de orice contingenţă, sau cel mult ca manifestări ale unei societăţi „tipice" ori ale unui individ abstract, identic în orice situaţie cu sine însuşi ca şi cu ceilalţi, independent de împrejurarea în care se află, de determinările mediului social sau organic personal.

După manualele de psihologie, s-ar părea că doctrina cu numele de „asociaţionism" a dispărut de mult, o dată cu bătrînii Hume, Condillac sau Mill, ori cel puţin cu Taine sau cu Wundt, dar ea a persistat chiar la aceia care credeau că o combăteau: nu numai la James sau la Bergson, ori chiar la K. Bühler — în lucrarea sa cea mai recentă, din 1934 —, dar, în anumite privinţe, persistă pînă azi. Avatarurile ei sînt dovedite nu atît de existenţa unui „neoasociaţionism" şi în orice caz nu de faptul că terminologia sa predilectă poate fi întîlnită şi în lucrările de recentă dată (noi credem că Pavlov însuşi, deşi a pus ca termen central în concepţia sa „asociaţia", nu a fost un asociaţionist), ci este vorba mai ales de modul în care s-a înţeles, în cele mai multe cazuri, să se studieze limbajul.

Dacă importanţa ideii de întreg pentru limbaj a apărut mai evidentă, ceea ce a rămas în umbră a fost faptul că lupta împotriva asociaţionismului atomist însemna nu o înlocuire de „termeni", ci de „metodă": nu se avea în vedere faptul că nu era eficace o combatere „formală", atîta vreme cît ea era lipsită de conştiinţa că aceasta trebuia să însemne şi înlăturarea prejudecăţilor care umbreau adevărul, adică procesele reale. Dacă s-a ajuns mai degrabă empiric la anumite constatări juste, în schimb s-a formulat prea rar convingerea că trebuia să se încerce intenţionat cercetarea faptului real concret, printr-o metodă purificată de idoli speculativi denaturanţi. Iar, pe de altă parte, s-a lucrat prea puţin pentru a se

Scanned with OKEN Scanner

trece la fundarea obiectivă a acestor idei şi, mai ales, la studierea consecinţelor lor într-o încercare de sistematizare unitară pe plan psihologic, dar cu implicaţiile fiziologice şi lingvistice necesare.

Un viciu metodologic pare să se desprindă, ca o concluzie, din parcurgerea majorităţii studiilor care au încercat să rezolve problema limbajului: acesta nu a fost urmărit în *realitatea* şi în *totalitatea* sa, fără prejudecăţi şi fără ca tendinţe de abordare speculativă să adumbrească faptul concret.

Acest fapt nu se petrece numai datorită unor intenţii metodologice de ignorare a experienţei concrete sau ca implicaţie a unor concepţii idealiste, ci a intrat, ca principiu „firesc", şi în uzul comun al diferitelor discipline care se ocupă de limbaj. Medicii — şi chiar unii fiziologi —, care se referă la producerea sunetelor vocale, descriind numai organele periferice necesare limbajului, urmărind procesele respiratorii, laringale, bucale, nazale etc.; fizicienii, care consideră limbajul din unghiul de vedere al articulării, cercetînd elementele fizice ale sunetelor vocale şi legile transmiterii lor[1] (uneori pe modele experimentale artificiale, pe „sinteze de sunete"); unii foneticieni, care se interesează de sunete, sau cel mult de cuvintele izolate şi de deosebirile dintre ele din punctul de vedere al vibraţiilor sau al producerii lor; lingviştii care doresc să studieze limba pe un plan „obiectiv", făcînd abstracţie de „subiectul" vorbitor, ca şi cum limba nu ar fi un fapt uman şi legat de om; toţi aceştia dovedesc perspective unilaterale în cercetarea limbajului. Pentru aceştia, semnificaţia sau valoarea psiho-socială a sunetelor verbale, variaţiile lor în funcţie de împrejurări, sînt trecute cu vederea sau omise adesea din discuţie. Acestei tendinţe i se poate adăuga şi înlăturarea intenţionată a preocupării pentru „semnificaţie", ridicată — după cum s-a văzut — la rangul de principiu de către unii logicieni sau lingvişti.

De altfel, chiar atunci cînd nu se neagă rolul semnificaţiei, este înrădăcinată în practica studiului limbii — dar este destul de frecventă şi pe plan teoretic — adoptarea unei atitudini „pure", prin care să se evite contactul cu psihologia (poziţia contrară fiind adesea etichetată prin peiorativul „psihologism")[2].

Deşi a fost indicată, nu rareori[3], importanţa psihologiei pentru lingvistică (ajungîndu-se chiar la un „psihologism în

lingvistică": Steinthal, Potebnia, şcolile lingvistice ruse din Kazan şi Moscova)[4], totuşi în aplicarea practică fie s-au neglijat adesea perspectivele psihologice ale problemelor[5] — cîteodată chiar de către aceia care susţineau aceste idei —, fie nu s-a ţinut pasul cu cuceririle mai noi ale psihologiei, folosindu-se puncte de vedere şi explicaţii desuete[6], fie s-a accentuat în mod exagerat rolul individului în limbă, în cadrul unui „psihologism subiectiv"[7]. Cu intenţie deseori — bazaţi pe argumente principiale justificate, dar cîteodată şi numai pe prejudecăţi —, alteori din pricina unui orizont îngust ori din cauza adoptării — şi chiar exagerării — punctului de vedere al unui înaintaş cu autoritate[8], lingviştii îngrădesc domeniul disciplinei lor, în care rareori pătrund metode de investigaţie şi interpretări psihologice[9].

Dacă prin acest procedeu lingvistica a putut să-şi precizeze şi să studieze prin metode specifice obiectul — unicul pe care şi l-a impus, şi anume „limba" (devenită o „limbă" abstractă) —, în schimb studiul „limbajului" nu a putut progresa, din acelaşi motiv.

Disciplinele amintite tratează despre „limbaj" ca şi cum l-ar presupune cunoscut — cercetat şi definit. Dacă însă „limba" formează obiectul unei discipline întregi, care i s-a consacrat, „limbajul" — ca izvor, factor şi mecanism care utilizează „limba" — a fost mai puţin studiat ca fenomen de ansamblu şi în încercări de sinteză psihologică. Nu se poate nega, desigur, necesitatea ca limbajul să fie totuşi cercetat şi în aspectul său real, total, depăşind aparenţele sau tipizările la care se opreşte lingvistica de pildă — iar acest studiu rămîne să-l facă psihologia.

2. „Limbajul" nu ar putea fi contemplat dintr-o perspectivă completă decît dacă ar fi privit dintr-un unghi de vedere psihologic, just însă, şi care nu ar neglija celelalte aspecte ale sale. Punctul de vedere just ar fi studierea unui limbaj legat de om în toate aspectele lui, cu determinările sociale şi biologice pe care le implică, a unui limbaj care nu ar apărea ca o abstracţiune, ca un limbaj „mort", în afara realităţii contingente[10]. Ne punem întrebarea dacă însăşi lingvistica poate studia „limba" într-o ipostază fixă, desprinsă de concretul psihologic al vorbitorilor, în aşa fel încît fenomenul lingvistic să devină un fapt impersonal şi să se ajungă la indicarea

Scanned with OKEN Scanner

unor forme-tip cu care să se „lucreze" (aceasta poate duce de fapt, între altele, la poziţiile structuralismului idealist).

În orice caz însă, în studierea limbajului, dacă nu se ţine seama de variaţiile individuale — nu de conţinutul, ci de existenţa şi de importanţa lor pentru fenomenul însuşi — şi de influenţele situaţionale, se pierd unele dintre caracteristicile fundamentale ale acestui fenomen. Ca atare, cercetarea limbajului ca fapt psihic nu se poate dispensa de contactul cu concretul variabil, de urmărirea contingenţelor: dacă „psihologismul" poate fi, mai mult sau mai puţin pe drept, înlăturat din alte discipline, el este la locul lui în psihologia limbajului. „Psihologism" ar fi echivalent, în cazul acesta, cu observarea sinceră a faptului de limbaj real, cu variaţiile, cu „accidentele", cu dinamica sa ce dă naştere unor echilibre instabile, dar şi unor constante, la fel de fundamentale în limbaj: *„naturalia non turpia"* — constatarea ar fi impusă de observarea realităţii.

Contactul cu faptele concrete de limbaj normal, prin observaţii şi cercetări psihologice obiective, ca şi încercarea de a le prelucra într-o vedere unitară şi de ansamblu asupra limbajului, nu s-ar putea spune că a apărut frecvent în istoricul acestei probleme. Dacă s-a adunat un material destul de bogat privitor la limbajul copilului[11], la acela al afazicilor, la aspecte stilistice şi mai ales de „inventar" lingvistic, în schimb observaţiile şi experimentele propriu-zis psihologice, referitoare la limbajul omului adult normal, sînt relativ puţine şi efectuate, în genere, fie de pe poziţiile psihologiei vechi[12], fie considerînd faptele de limbaj din latura, mai degrabă superficială, a fenomenului perceptiv[13], fie, în ultimii ani — mai ales în psihologia americană —, concentrate asupra unui detaliu, neintegrat în probleme de ansamblu, şi axate pe preocupări de predilecţie cantitative, statistice, şi mai puţin de ordin calitativ[14].

Psihologia şi fiziologia sovietică — pe lîngă experimentele şcolii gruzine, axate pe o teorie specială, a orientării *(„ustanovka")*[15] — au adus un material bogat, fie mai ales cu privire la problemele de psihologie pedagogică, de învăţare a limbii în şcoli, sau în genere de însuşire a limbii de către copil[16], fie cu privire la noi aspecte, relevate prin metoda reflexelor condiţionate. În această privinţă, contribuţii importante au adus îndeosebi experimentele de laborator făcute de A. G. Iva-

nov-Smolenski, de N. I. Krasnogorski cu şcoala sa, de N. I. Jinkin, de A. R. Luria şi colaboratorii[17]; însă prin aceste cercetări de laborator — efectuate în primul rînd de fiziologi sau chiar de medici —, complexitatea limbajului este departe de a fi epuizată, iar o bună parte dintre aspectele psihologice, care apar în desfăşurarea naturală a actului de limbaj concret, nu pot fi sezisate[18].

O privire asupra bibliografiei psihologiei limbajului duce la constatarea că în ciuda amploarei acestei bibliografii şi a abundenţei cercetărilor experimentale, s-au făcut totuşi puţine încercări de a se supune acest fenomen unor experimente de laborator, însă specific psihologice şi fără a folosi pentru aceasta o aparatură greoaie sau „formulare" aplicabile în masă, standard şi mecanic, fără a recurge neapărat la măsurători şi la întabulări care să denatureze, printr-o atingere grosolană şi pur statistică, delicateţea acestui fapt dinamic şi complex, care se risipeşte sau apare falsificat printr-o încercare de fixare. Lipsesc mai ales cercetări sistematice şi mai ample, pentru a se verifica rezultate vechi sau ipoteze noi, încadrate într-o concepţie de ansamblu.

Pe de altă parte, considerarea limbajului exclusiv prin datele şi mijloacele psihologiei nu poate duce decît la o limitare a cunoaşterii lui. Pentru a ţine seama de toate aspectele limbajului, psihologia urmează să-şi ia auxiliare din toate disciplinele care îşi pun, prin însuşi specificul lor, problema limbajului, sau chiar din diverse alte ştiinţe. În acest mod, exagerările născute din adoptarea unui punct de vedere unilateral pot fi atenuate; iar dacă asemenea studii ar fi iniţiate de cercetători aparţinînd tuturor celorlalte discipline, probabil că s-ar ajunge cîndva la o conturare a adevăratelor aspecte ale acestui fenomen, în toată complexitatea lui.

Pornind de la aceste constatări, considerăm că este necesară în primul rînd o cercetare a faptului de limbaj concret, în realitatea şi în totalitatea lui; după această perspectivă, exterioară mai degrabă, pot urma — şi chiar trebuie să urmeze — consideraţiile teoretice, clădite, sau mai bine zis izvorîte, din aceste observări şi date experimentale, ca o continuare şi ca o completare a lor.

Precizăm dintru început, că punctul nostru de plecare nu îl constituie atît o ipoteză care urmează să fie verificată, cît o anumită poziţie de ordin metodologic, şi anume — într-o

Scanned with OKEN Scanner

formulare succintă — studierea limbajului ca fenomen uman real şi total, în manifestările lui vii, legate de om şi de împrejurările în care trăieşte acesta. Această poziţie ne-a dus la precizarea unor puncte de vedere pe care le vom expune cu anticipaţie — pentru a clarifica orientarea generală a acestei lucrări —, deşi ele sînt numai o consecinţă a premisei iniţiale, sau mai bine zis un rod al contactului cu faptul de limbaj real.

1) Singurul nostru postulat îl constituie definirea limbajului ca fenomen de comunicare interumană. Fiind, aşadar, un fenomen care are loc în societate, este firesc ca el să fie studiat în toate implicaţiile care derivă din acest fapt.

2) Propunîndu-ne să nu pierdem din vedere în studierea limbajului nimic din ceea ce apare legat de acest fenomen în activitatea psihică, el va fi studiat în legătură cu toate procesele psihice şi — ca o consecinţă a observării realităţii — în special cu gîndirea.

3) Realitatea concretă ne impune nu numai să nu neglijăm „semnificaţia", dar şi să îi acordăm valoarea pe care o indică observarea corectă a fenomenului limbaj.

4) Din punct de vedere strict metodologic — adică în sensul restrîns al acestui cuvînt —, ne-am propus ca, pe de o parte, să utilizăm toate metodele care ar fi necesare, fără a omite intenţionat şi principial vreuna (metoda deductivă, dar şi aceea inductivă, observaţia dar şi experimentul); iar pe de altă parte, să facem apel la diverse perspective în studierea limbajului (atît psihologice cît şi lingvistice, fiziologice, psihopatologice, stilistice etc.).

5) Deoarece fenomenul limbaj este un „proces", el nu a fost studiat dintr-un punct de vedere static, prins într-un instantaneu, ci pe cît posibil a fost urmărit în desfăşurare, în dinamica lui evolutivă — ontogenetică, filogenetică, dar şi în procesualitatea plină de opoziţii şi de apariţii proteice a faptului de limbaj normal, curent, al omului adult actual.

6) Studierea limbajului ne-a condus la convingerea că este posibilă o sistematizare de ansamblu a problematicii limbajului pe baza ideii de „context" — în înţelesul cel mai larg acordat acestui cuvînt —, în sensul îndreptării atenţiei nu atît asupra unor relaţii coordonatoare pe o linie fixă, sincronică şi „orizontală" (aşa cum se petrece în genere în „structuralism"), ci asupra dependenţelor subordonatoare, cu implicaţii

Scanned with OKEN Scanner

pe diverse linii orizontale dar mai ales verticale — temporale, istorice —, cu ecoul schimbărilor dinamice, de fiece moment, în diversele sistematizări din cadrul sistemului de ansamblu.

Lucrarea de față își propune, de pe aceste poziții, să aducă o modestă contribuție experimentală și mai ales o încercare de sistematizare a problematicii limbajului dintr-un punct de vedere relativ personal, avînd la bază actul de limbaj complet, care cuprinde atît pe vorbitor cît și pe auditor, și urmărind implicațiile care decurg din adoptarea unei asemenea perspective. În același timp, această lucrare încearcă să aducă o primă contribuție de mai mari proporții a psihologiei românești în problema limbajului[19].

PARTEA A DOUA

FAPTUL DE LIMBAJ

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

FAPTE DE LIMBAJ

1. Definirea limbajului. Cuvîntul „limbaj“ — ca orice cuvînt — este departe de a avea o semnificaţie fixată universal şi o dată pentru totdeauna. De aceea — fără a pleca de la o riguroasă formulă preconceptă şi fără a încerca o temerară şi factice definire iniţială a esenţei procesului însuşi —, este necesar să discutăm de la început semnificaţia termenului „limbaj“. Vom încerca deocamdată, de fapt, o delimitare în linii mari a semnificaţiei pe care o acordăm termenului în această lucrare, pentru a înlătura echivocurile.

1.1. Limbaj, limbă, vorbire. Cele mai multe cercetări asupra problemei limbajului derutează de la început din cauza terminologiei echivoce, pricină a unor ambiguităţi pe care este surprinzător că mulţi autori care s-au ocupat de problema limbajului nu au simţit nevoia să le evite[1]. Cauza neînţelegerilor provine în primul rînd din faptul că în multe limbi — chiar în limbi cu vocabular bogat, ca engleza, germana, rusa — nu există termeni speciali pentru diversele aspecte (limbă, limbaj, vorbire), sau atribuie alte semnificaţii (adesea inconstante şi acestea) diverşilor termeni existenţi. Dacă, de pildă, în limba franceză există cuvintele *langue, langage, parole, parler*[2] (însă cu sensuri variind după cercetătorii care s-au ocupat de această problemă), în limba engleză, deşi se încearcă o fixare a semnificaţiei[3], totuşi *language* are accepţiunea cînd de „limbaj“, cînd de „limbă“, iar *speech* (vorbire) este mai rar utilizat în studiile de psihologie. În limba rusă, termenul язык are semnificaţia clară de „limbă“, însă речь este fie „vorbire“, fie „limbaj“ (după A. I. Smirniţki ar fi mai degrabă „limbaj“, dar cuprinde şi noţiunea de „vorbire“)[4].

Noi nu vom adopta nici clasificarea lui De Saussure, în primul rînd deoarece nu precizează termenul „limbaj“ prin specificul lui, şi nu ne vom opri nici la disocierile făcute de

H. Delacroix, deoarece limitează limbajul numai la aspectul verbal şi totodată creează distincţii nefireşti (ca aceea între „funcţie" şi „mecanism").

Limbajul şi limba sînt fenomene atît de intim împletite şi se confundă în asemenea măsură în momentul concret al comunicării, încît găsirea unui criteriu de discriminare între ele prezintă dificultăţi. Ele sînt, de fapt, două aspecte diferite, dar nicidecum opuse, ale aceluiaşi fenomen, ale comunicării.

Limbajul este noţiunea cu care de obicei operează psihologii: un ansamblu complex de procese — rezultat al unei anumite activităţi psihice, profund determinată de viaţa socială —, care asigură însuşirea şi utilizarea corectă (şi normală: vezi cazurile patologice, de afazie etc.) a unei anumite *limbi*. *Limba* — obiect de studiu în special al lingvisticii — este constituită din sistemul gramatical, lexical, fonetic şi din auxiliarele „extralingvistice", cu aspectele deosebite pe care acestea le iau în spaţiu şi în dezvoltarea istorică; ea este etalonul comun folosit într-o anumită colectivitate şi totodată, ca operă a întregii societăţi, ea este un dat obiectiv şi exterior persoanei care şi-o însuşeşte şi o utilizează. Limba este creaţia dar în acelaşi timp fundamentul limbajului — care nu ar putea funcţiona fără ea —, este instrument şi totodată rezultat al activităţii de comunicare; limbajul, pe de altă parte, se bazează pe utilizarea şi învăţarea limbii şi atinge culmile dezvoltării normale umane numai prin ea. Forma cea mai obişnuită de manifestare a limbajului — care este constituit dintr-o complexitate de procese, de mecanisme, de mijloace expresive — este *vorbirea*, adică realizarea verbală a procesului de comunicare. Vorbirea este deci unul dintre aspectele limbajului — cel mai important — şi în acelaşi timp, în ipostaza ei fundamentală (deoarece vorbirea conţine şi auxiliare extralingvistice), ea este forma concretă în care se manifestă limba. Vorbirea este deci actul de folosire individuală şi concretă a limbii[5], în cadrul procesului complex al limbajului. Aceşti trei termeni discutaţi — limbaj, limbă, vorbire — denumesc de fapt trei aspecte deosebite, dar strîns legate, ale aceluiaşi proces unitar şi complex.

1.2. Limbajul ca fenomen de comunicare în societate. În operaţia noastră de definire am urmat o cale deosebită de aceea uzuală; am încercat să delimităm mai întîi unele „diferenţe specifice" — de fapt, în cadrul no-

Scanned with OKEN Scanner

ţiunii înseşi de „limbaj“ — şi abia acum vom căuta să precizăm, în parte, „genul proxim“ al acestei noţiuni.

Imaginarea unui limbaj în afara societăţii ar fi un nonsens. Deocamdată nu există dovadă că limbajul poate apărea şi la un individ care să fi fost pus de la naştere în condiţii de izolare completă. De altfel, nici nu ar fi nevoie să se realizeze experienţele propuse de J. R. Bloch[6] (modificînd bazele celebrei încercări a lui Psammetich, prin izolarea unui nounăscut nu numai de restul societăţii, dar şi de alt copil), pentru a ne convinge că limbajul nu poate apărea, şi că în orice caz nu se poate dezvolta, decît în societate.

Limbajul este un fapt social nu numai din punct de vedere genetic (societatea ca propulsor al apariţiei acestui fenomen), dar şi din punctul de vedere al însăşi naturii sale, al condiţiilor în care se desfăşoară. Observarea oricărui fapt de limbaj arată o luare de contact reciproc, o stabilire de relaţii între cel puţin două persoane, una care se exprimă, iar cealaltă, căreia îi sînt adresate expresiile şi care ia o atitudine de receptare a lor. Relaţia care se stabileşte deci între aceste persoane pe baza limbajului este o „comunicare“: una dintre persoane se manifestă într-un anumit mod, cu scopul de a comunica partenerilor-receptori un conţinut propriu, adică face o acţiune cu sens, atît pentru el cît şi pentru parteneri. Acela care „comunică“ are deci o intenţie: de a avea efectul scontat asupra celorlalţi, adică de a se face înţeles de aceştia. Chiar dacă persoana-receptoare nu acţionează drept consecinţă a comunicării şi, ceva mai mult, chiar dacă nu a „recepţionat“, din diverse motive, conţinutul transmis, totuşi actul de limbaj are loc, atîta vreme cît a existat manifestarea intenţionat expresivă a primului partener.

Această intenţie fundamentală primară — de a comunica un conţinut propriu — poate avea diverse motivaţii, în raport cu necesităţile individuale şi cu dominantele societăţii respective. A pune însă intenţia de „a minţi“ sau de „a comanda“[7], ori de a stabili un raport afectiv şi chiar erotic[8], la originea limbajului înseamnă a privi actul comunicării dintr-o perspectivă cu totul unilaterală. Apărut, la origine, din necesităţile mai complexe ale vieţii sociale, de muncă în comun[9], limbajul s-a dezvoltat abia ulterior şi sub impulsul altor necesităţi, căpătînd diferite funcţii suplementare (de „a se exprima“[10] etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Considerînd, aşadar, că funcţiunea fundamentală — originară şi propulsivă — a limbajului este comunicarea[11] în vederea cooperării sociale, criteriul pe care-l vom folosi pentru a repera faptele de limbaj va fi acela de a urmări toate manifestările care au drept scop intenţionat şi, în subsidiar, drept *efect*, comunicarea. L. Bloomfield a încercat să traducă această situaţie în termeni behaviorişti[12], arătînd că limbajul face pe o persoană să aibă o reacţie *R*, cînd o altă persoană produce stimulul S. Dar aceşti termeni, care reduc tot actul complex al comunicării prin limbaj la un mecanism schematic de reflexe, nu ne satisfac: în cadrul limbajului uman nu putem vorbi despre „stimul" şi „reacţie", fără a adăuga nimic altceva, neglijînd rolul *intenţiei* transmiţătorului şi pe acela al efectului conştient în ceea ce-l priveşte pe receptor. (Nu punem deocamdată şi problema — care ar clătina încă mai mult această schemă a manifestării expresive prin limbaj — că „stimulul" este întotdeauna un *„semn"*, un semnal din „al doilea sistem de semnalizare"; cu atît mai mult va fi un argument împotriva acestei reduceri mecaniciste, *înţelegerea* manifestării printr-o adecvare a ei la situaţie, adică prin interpretare).

De aceea, vom socoti drept fapte de limbaj (adică drept manifestări sau comportamente care dovedesc o activitate de limbaj) atît mijloacele prin care, avînd scopul intenţionat de a comunica, o persoană face ca alta să ia cunoştinţă de un act de reflectare, de un conţinut psihic* al său, cît şi procesul prin care o persoană înţelege aceste mijloace de comunicare ale celeilalte. Fie că avem de a face cu o „vorbire colectivă", (în formularea lui N. V. Kasatkin[13]), fie că o persoană se adresează uneia sau mai multora, în vorbirea-dialog, fie că persoana vorbeşte către sine (în limbajul interior sau, mai rar în condiţii firești, în monolog exterior), în toate aceste cazuri există un act de comunicare prin limbaj (vezi şi mai jos, 2. *4.).*

2. Forme de limbaj. 2.1. Limbajul articulat (vorbirea). Faptul de limbaj cel mai curent (astfel încît este confundat cu toată sfera „limbajului"), este vorbirea,

* Precizăm aci — pentru a preîntîmpina orice echivoc — că în tot cursul lucrării vom utiliza expresia „conţinut psihic" cu înţelesul implicat de definirea psihicului ca reflectare a realităţii obiective, această expresie avînd deci un sens echivalent cu „conţinut de reflectare a realităţii" (v. şi mai departe, pp. 203, 243 etc.).

care constituie primul mijloc, din punctul de vedere al importanței pe care a căpătat-o, pentru intercomunicare.

Folosirea, ca material de emitere, a organelor laringo-bucale pentru modelarea aerului expulsat de plămîni și a transmiterii lui cu diverse intensități și frecvențe, iar ca material de recepție, a organelor auditive, s-a dovedit a fi modalitatea de contact prin limbaj cea mai avantajoasă. Ea a devenit astfel, pentru profani dar și pentru mulți cercetători ai acestei probleme, faptul de limbaj prin excelență. Termenul generic „limbaj" — care ne stînjenește tocmai din această pricină — derivă de altfel în cele mai multe idiome din cuvîntul folosit spre a desemna organul bucal cel mai activ în articularea vocală — limba.

Într-adevăr, vorbirea reprezintă modul de exprimare cel mai evoluat, cel mai suplu, pentru redarea atît a nuanțelor afective cît și a celor mai înalte conținuturi de gîndire abstractă. Ea a favorizat dezvoltarea gîndirii noționale și fără ea — vezi surdo-muții „nedemutizați" — omul cucerește cu greu, sau numai în foarte mică măsură, culmile superioare ale cunoașterii. Ea permite totodată o exprimare clară și nuanțată în scris (în orice caz mai simplă și totuși mai complexă decît în cazul scrierii „figurative") și dă posibilitatea unor diferențieri precise în limbajul interior, facilitînd deci procesul ideativ.

2.2. Fenomene „extralingvistice". Totuși — din punct de vedere psihologic cel puțin —, identificarea limbajului numai cu vorbirea este cu totul nejustificată. Lingviștii în special (nu toți însă) — pierzînd contactul cu realitatea psihologică — preconizează excluderea din domeniul lingvisticii, sau izolarea la periferia acestei discipline, a altor fenomene de comunicare decît acelea verbale. În ceea ce-i privește pe mulți psihologi, aceștia limitează sfera limbajului, fie pentru că sînt influențați de punctul de vedere al lingviștilor, fie deoarece ezită între încadrarea unor fenomene (ca de exemplu mimica) drept limbaj sau drept manifestări expresive care le imită pe acelea emoționale[14], fie în virtutea unui „obicei" care face ca, deși sînt amintite sau cercetate uneori și alte aspecte ale limbajului, acestea să nu fie totuși luate întotdeauna în considerație[15].

După unii psihologi-lingviști, ca Wundt, Jousse, și după exploratori-etnologi, ca Mallery, Cushing[16], obligați să constate

limbajul ca mijloc de comunicare la societăţi care nu-l folosesc atît sub forma sa articulată, abia unele lucrări mai noi de psihologie a limbajului — ca aceea a lui F. Kainz — îl cercetează sub toate aspectele lui sau se referă şi la ele în elaborarea teoriilor cu privire la limbaj (de pildă lucrarea lui K. Bühler).

Considerăm că este corect — în acord cu modul real de manifestare a limbajului — să se ţină seama şi de fenomenele extravocale, atunci cînd sînt intenţionate şi „codificate", adică atunci cînd au o semnificaţie consacrată prin folosirea în societate. Este necesar, în acelaşi timp, să eliminăm unele articulaţii vocale care nu sînt totuşi „limbaj" şi să adăugăm, pe de altă parte, aspecte în aparenţă contradictorii vorbirii şi care, la prima vedere, pot fi considerate numai paradoxal drept „limbaj".

a) „Limbajul nu are decît un contrar, şi anume tăcerea", scria un filozof al limbajului, Brice Parain[17]; şi totuşi, chiar t ă c e r e a — singură, neîntovărăşită de gesturi ori de mimică —, atunci cînd este intenţionat expresivă (tăcere voluntară şi activă[17b]), devine prin aceasta un fapt de limbaj (prin însăşi opoziţia dintre momentele de limbaj vorbit şi tăcere). Autorii dramatici care folosesc limbajul însuşi, ca dialog, în arta lor, au concretizat observaţia aceasta, trecînd tăcerea printre mijloacele expresiv-comunicative ale dialogului.

Este desigur o greşeală să se considere tăcerea drept „limbajul misticului"[18], întrucît ar simboliza „inefabilul". Tăcerea poate, în primul rînd, să sugereze stări psihice nedefinite bine, ori afecte timide, delicate (în teatrul „intimiştilor" italieni, tăcerea intervenea pentru a sugera stări considerate „inconştiente", sau sentimente vagi, neînchegate încă, ori sentimente prea fragile care n-ar putea fi exprimate exact printr-un cuvînt — acesta căutînd să le fixeze —, sau care ar apărea, prin cristalizarea lor verbală, mult mai triviale, pierzîndu-şi trăsăturile diafane, insezisabile, pe care le au în realitate; ori, în sfîrşit, care s-ar destrăma prin evocarea lor, prolixă în încercarea de a le surprinde toate nuanţele). Dar tăcerea poate să exprime uneori şi o dezaprobare de pildă — manifestată prin refuzul de a da un răspuns verbal sau gesticulator, fie că îl socoteşti nedemn de partener din cauza oboselii pe care ar provoca-o, fie că ţi-e teamă de a nu pronunţa un cuvînt jignitor[19]. Sau poate exprima o nemulţumire, o ignoranţă ori, în sfîrşit, o aştep-

Scanned with OKEN Scanner

tare ce invită la răspuns sau la continuarea unei discuții sau acțiuni. Tăcerea, prin virtualitățile infinite pe care le cuprinde, prin paradoxala ei plasticitate și prin imponderabilul ei, prin virtuțile ei dramatice, de așteptare care nu e complet satisfăcută, poate sugera, cînd e abil mînuită (în teatru de pildă), orice. Tăcerea e așadar un material propriu de a deveni fapt de limbaj (bineînțeles, ca un interludiu în cadrul vorbirii).

b) Pe lîngă vorbire, uneori cu corolarul ei, cîntecul — înțeles nu ca manifestare artistică —, și pe lîngă tăcerea aceasta „relativă", pot fi adăugate manifestările de limbaj vocal nearticulat. Modulațiile sonore, produse numai prin mijlocirea laringelui și a alternanței bruște a registrului inferior cu cel superior (ca „Jodl" bavarez, sau strigătele ciobanilor nostri, ale gondolierilor, ale pescarilor, țăpinarilor, minerilor, salahorilor etc., ce servesc tot pentru comunicare la distanță, peste văi, pe după cotituri, peste ape, sau — încercînd să învingă și să evite obstacolele — impuse de o muncă grea) sînt firește tot fapte de limbaj. Strigătele țăpinarilor de pildă (adică ale muncitorilor forestieri care lucrează sau lucrau cu „țapina") sînt nu numai provenite din cuvinte aparținînd unei anumite limbi (multe strigăte provin din limba germană sau italiană: interj. *hăbăúu!* este expresia germană *hebe auf!*. interj. *șiba!* este germ. *schieben*, iar *volta* vine din ital. *voltare* etc.), dar sînt și emisiuni vocale nearticulate, care au căpătat „sens" în munca respectivă (de ex. *ho-o!*, *huià!*, *ohi!* sau *hohi!*, din ital. *ohe!* etc.)[20]. Asemenea manifestări vocale, apărute în cadrul relațiilor sociale, folosite cu scopul comunicării, avînd o utilitate clară și un sens adesea chiar diferențial, nu pot fi excluse din cadrul limbajului.

c) Exagerarea la care a dus teoria „marristă" referitoare la importanța primordială a limbajului „cinetic" a făcut să se evite în momentul actual discutarea unor aspecte importante ale limbajului, și anume mimica și gesticulația. Fără a-i atribui o importanță mai mare decît o arată observarea realității limbajului, aceeași realitate ne obligă însă să ținem seama și de aceste aspecte ale activității de comunicare.

Darwin a fost poate primul[21] care și-a dat seama de legătura dintre mișcările gurii și acelea ale mîinilor. Desigur, tot așa cum reflexele emoționale angajează întregul organism, ducînd la reacții totale, la fel și în actul de limbaj primitiv,

Scanned with OKEN Scanner

omul — care nu stăpînea încă suficient expresiile voluntare şi, cu atît mai mult, nu le discrimina — se va fi manifestat, pentru comunicarea cu semenii, prin mijloace de exprimare globale, generalizate. O anumită înclinare a trupului, mişcări ale mîinilor, ale capului şi muşchilor feţei, ale gurii, în acelaşi timp cu o deosebită tensiune fiziologică repercutată în circulaţie, în respiraţie, în mişcările organelor laringo-bucale[22] vor fi alcătuit limbajul încă „difuz", nediferenţiat, al primitivului.

Ideea unei „gesticulaţii sonore" („Lautgebärde") a lui Wundt[23], „teoria mimicii bucale" a lui Rae şi Paget şi a „imitaţiei faciale"[24], concepţia despre limbajul vorbit ca derivînd din gesturi[25] exprimă — mai mult sau mai puţin exagerat — convingerea că limbajul vorbit evoluat este un derivat cronologic, după unii al aceluia total, dar după alţii doar al celui corporal sau facial.

Această poziţie exagerată — reprezentată, între alţii, de N. I. Marr — a dezvoltării limbajului vocal din acela al gesturilor, nu ia în consideraţie faptul că omul primitiv nu putea începe exprimarea prin mişcări diferenţiate ale unor anumite părţi ale corpului, cu excluderea totală a expresiilor vocale sau cu predominarea *în orice condiţii* a gesturilor[26]. Asemenea teorii nu ţin seama de observarea modului de evoluţie al oricărei reacţii, şi anume de la difuz, global, nediferenţiat, către diferenţiere, izolare şi precizare a mişcărilor. Ca atare, la început a putut exista un ansamblu expresiv global, în care nu dominau diferenţiat nici gesturile, aşa cum nu dominau nici anumite sunete cu semnificaţie. Din acest ansamblu, spre a face disponibil restul corpului pentru muncă, pentru apărare etc., devenind conştiente posibilităţile deosebite ale fiecărei modalităţi de exprimare, s-au desprins şi s-au dezvoltat articulaţiile vocale.

Combaterea argumentului genetic al tezei primordialităţii limbajului gesturilor nu trebuie să ducă însă la ignorarea completă a rolului gestului şi al mimicii în limbajul uman de astăzi, fără a cădea, bineînţeles, în exagerări „marriste"[27] şi fără a-l considera un limbaj de valoarea aceluia verbal.

Puţini vor să recunoască, socotind aceasta drept o dovadă de inferioritate pentru un om evoluat, faptul că înţeleg mai bine intenţiile unui vorbitor atunci cînd îl văd, adică în cazul

cînd îi pot urmări gesturile şi mimica. Este atît de înrădăcinat obiceiul de a recepţiona limbajul prin toate mijloacele — adică de a socoti semnificative şi alte manifestări decît acelea vocale —, încît oricine a urmărit vreodată atitudinea auditoriului — nu numai al unei conferinţe, de pildă, cînd ochii sînt aţintiţi asupra vorbitorului, dar chiar şi al unei audiţii de discuri ori de emisiune radiofonică — a putut observa că toate privirile se întorc, spontan, către sursa sonoră de la care parcă aşteaptă şi o emisiune perceptibilă vizual. Pe de altă parte, vorbitorul dintr-o cabină radiofonică, deşi ştie că nu este văzut de ascultătorii săi, îşi însoţeşte cuvintele de mimică, ba uneori recurge şi la gesturi — cel puţin schiţate —, în virtutea aceluiaşi obicei. Vorbirea este deci, în mod obişnuit, inseparabilă de atitudinile corporale şi faciale, care par de altfel, adesea, să uşureze însăşi exprimarea verbală: vorbitorul încearcă să se exprime mai bine, dar şi să se facă înţeles mai corect, recurgînd la un gest al mîinii, la o mişcare a capului sau la o mimică a ochilor, datorită cărora el îşi îngăduie uneori să aibă elipse sau lacune în limbajul vorbit.

Ceva mai mult, unele gesturi, însoţitoare la origine, au rămas impregnate în semnificaţia cuvintelor: sînt expresii care nu pot fi înţelese just, decît dacă ne gîndim la gestul care le întovărăşea[28]. A. G. Spirkin menţionează în acest sens, cuvîntul *poniatie* („noţiune"), care la început avea semnificaţia de acţiune fizică, efectuată cu mîinile, de apucare, de îmbrăţişare[29] (de altfel, în limbi foarte diverse, cuvîntul care desemnează faptul de „a înţelege" evocă, la origine, un gest de „apucare": germ. *begreifen,* lat. *concipio,* finez. *käsittää,* de la *käsi* „mînă", fr. *comprendre*[30] sau *saisir* etc.). Iar rolul gestului în interpretarea unor cuvinte ca *aici, acolo, acesta* etc. — a cuvintelor pe care K. Bühler le numea „Zeigwörter" (cuvinte indicatoare)[31] — este prea evident pentru a mai fi discutat aci.

Se poate ca gradul de folosire al acestor auxiliare să varieze cu temperamentul persoanei sau cu obiceiurile societăţii respective: meridionalii de pildă sînt reputaţi a avea o deosebită predilecţie pentru expresiile corporale, iar napoletanii sau mai ales sicilienii abuzează de „gesturi expresive" (iată, de pildă, remarca unui scriitor sicilian — L. Pirandello, în

Scanned with OKEN Scanner

I Vecchi e i Giovani —, care era totodată şi un abil psiholog: „... dialogul sfîrşi în chip sicilian, printr-un schimb de gesturi expresive"; sau, la acelaşi — în nuvela *II dovere del medico* —, una dintre numeroasele notaţii de limbaj pantomimic: „Doctorul ridică din umeri şi închise ochii, apoi arătă cu un deget rana"). Se poate, de asemenea, ca un artist sau un orator, ori vorbitorul unei limbi străine, pe care nu o stăpîneşte suficient, să facă în mai mare măsură uz de gesturi ori de o mimică expresivă, deci acestea să fie cerute îndeosebi de anumite îndeletniciri sau situaţii. Totuşi, un minimum de manifestări motorii întovărăşesc întotdeauna vorbirea şi sînt necesare oricînd pentru întregirea înţelegerii, în lipsa altor mijloace pur lexicale. Deseori, un zîmbet poate fixa deosebirea dintre o ironie şi o banală constatare, iar o clipire din ochi poate să fixeze sensul unei fraze cu două tăişuri.

În aceasta constă, desigur, şi dificultatea întîmpinată de autorii care scriu pentru emisiunile radiofonice ori de actorii care se produc în faţa microfonului; de aci, desigur, şi deziluzia acelora care, după ce au asistat, entuziasmaţi, la o conferinţă, o citesc apoi, lipsită nu numai de intonaţie şi de o punctuaţie adecvată care să o suplinească, dar şi de pantomimica întregitoare.

Gesturile sînt aşadar auxiliare adesea indispensabile limbajului vocal; ele sînt rareori superflue, cum consideră F. Kainz de pildă[32], care, făcînd deosebirea între gesturile oratorului şi „Gebärde" — pantomima singură —, arăta că primele nu spun nimic ce n-a fost cuprins mai înainte în cuvintele vorbitorului. Sînt rare însă expresiile mimice sau gesturile — chiar acelea spontane, dar cu atît mai mult cele intenţionate — care să nu semnifice nimic, care să nu adauge ceva la sensul limbajului articulat. Ele înseamnă un plus, o completare, o subliniere sau, în orice caz, o nuanţă diversă adăugată cuvîntului, care capătă prin aceasta o valoare specială pentru auditor. Dacă ierarhizarea este necesară în orice fapt de limbaj şi dacă vorbirea are locul principal, aceasta nu înseamnă însă că limbajul corporal nu joacă şi el un rol semnificativ în comunicare.

Dar gesturile, mimica, în genere expresia prin mişcările trupului, cu finalitate comunicativă, nu joacă numai rolul,

Scanned with OKEN Scanner

important, de completare sau de modificare a sensului vorbirii: ele pot apărea uneori şi singure, asumîndu-şi funcţia de comunicare sau cel puţin contribuind la ea în mod preponder nt. De la gestul străinului care, necunoscînd limba ţării în care se află, intră într-un magazin şi „arată cu degetul" obiectul pe care doreşte să-l cumpere, la cazul cînd, după o enumerare, oratorul face un gest larg şi iterativ care e înţeles de oricine ca semnificînd: „mai pot fi multe altele de adăugat", pînă la mimica de delectare şi la mişcarea rotativă a palmei de către copilul care, avînd gura plină cu mîncare, nu poate răspunde altfel cînd e întrebat dacă e satisfăcut; la aplauzele unei mulţimi care vrea să arate astfel că e de acord cu spusele unui conferenţiar, sau la clătinatul cuiva din cap pentru a saluta; la jocul pantomimic, la semnele gesticulatorii ale unor societăţi mai mult sau mai puţin primitive — e numai o diferenţă de grad, marcată prin raportul de dependenţă dintre vorbire şi „limbajul corporal", ori de importanţa pe care acesta din urmă o capătă în manifestările comunicative ale unei persoane sau ale unei colectivităţi.

De la auxiliar al vorbirii, pantomima poate deveni singurul mijloc de exprimare al cuiva într-un moment oarecare — cînd o socoteşte mai nimerită pentru comunicare —, ori pe o lungă perioadă de timp cînd e nevoit să o folosească fără a mai recurge la articularea vocală. Popoarele aflate la niveluri culturale mai înapoiate folosesc de predilecţie gesturile în relaţiile lor de comunicare, ceea ce l-a făcut pe Lévy-Bruhl să spună că „primitivul vorbeşte şi gîndeşte prin mîini"[33], iar pe Cushing, atunci cînd a vrut să studieze limba zuñisilor, să-şi exerseze mîinile, lucrînd cu aceleaşi unelte ca şi ei, pentru a căpăta dexteritatea acestui trib în expresia manuală[34]. Ca orice străini care nu cunosc limba partenerilor, triburi deosebite de sălbatici se înţeleg prin gesturi şi pot discuta[35] timp îndelungat (de pildă, o jumătate de zi) doar prin mişcările degetelor, capului, picioarelor. La aceste popoare — la care, în unele împrejurări, dansul însuşi se transformă în limbaj[36] —, acest aşa-numit de către unii etnografi de limbă engleză „sign-language" devine cîteodată mijlocul unic de comunicare, de care se folosesc vreme îndelungată membrii aceleiaşi comunităţi. La Warramunga, de pildă, văduvelor le este interzis să vorbească, uneori un an întreg; în acest timp, ele se exprimă

doar prin gesturi şi devin atît de abile în acest limbaj, încît, după ce trece perioada de interdicţie, le vine greu să renunţe la el[37]. Se pare, deci, că în anumite societăţi sînt folosite două sisteme de semne — numite de Lévy-Bruhl[38] „limbi" —: una orală, cealaltă prin gesturi.

Există însă oameni care nu pot comunica, nu numai vremelnic, dar — dacă nu primesc o educaţie specială — toată viaţa, decît prin mişcările corpului şi totuşi izbutesc — e drept, fără nuanţe fine şi rămînînd la un nivel scăzut de abstracţiune — să se înţeleagă cu cei din jur: este vorba de surdo-muţi. Se pare chiar, că după demutizare surdo-muţii nu renunţă la dactilologie sau în genere la limbajul gesticulator[39], care e mai simplu şi mai expeditiv. Din relatarea întrunirii unei foste asociaţii a surdo-muţilor din Romînia rezultă, de pildă, că un discurs de patru pagini a fost redat prin gesturi într-un timp mult mai scurt decît dacă ar fi fost citit oral, o frază fiind exprimată prin cîte un gest. Însă pentru cei neobişnuiţi cu acest limbaj, pe lîngă deficienţele legate de însăşi natura materialului care-i stă la bază (este un limbaj mai greoi, mai neprecis, limitat, global şi mai greu de codificat, nu poate exprima decît *forma* obiectelor[40] etc.), se adaugă şi lipsa exerciţiului la omul normal, în utilizarea şi înţelegerea limbajului surdo-muţilor. Pentru cei neobişnuiţi, acest limbaj devine obositor după cîtăva vreme, după cum arată Dobrogaiev, descriind o reprezentare a piesei *„Revizorul"* de către surdo-muţi[41]: faptul nu ne miră, deoarece o conferinţă ţinută într-o limbă străină pe care nu o cunoşti bine oboseşte de asemenea şi nu poate reţine atenţia.

Copiii comunică şi ei prin gesturi, mai ales la vîrsta cînd pot înţelege şi exprima semnificativ, dar nu stăpînesc suficient limba vorbită. Alice Descoeudres[42] considera chiar, că numărul redus de adjective la copii se explică prin faptul că lor li se par la început mai comode gesturile, pentru a exprima calităţi. Gesturile — aproape de loc studiate de psihologii limbajului copilului[43] — rămîn însă pînă tîrziu, la copii, un auxiliar important al exprimării verbale, un mijloc prin care ei descriu, subliniază, iar uneori suplinesc chiar lipsa cuvintelor. Ceva mai mult, copiii ajung adesea la pantomimă, pentru a exprima mai complet ceea ce vor să comunice[44].

Dar comunicarea mimică şi gesticulatorie nu este nici nu-

mai un mijloc anormal de comunicare, nici un lux pur expresiv, nu e nici dovada unui „primitivism" sau a unui stadiu inferior de dezvoltare. Fără a putea exprima stări foarte clar diferențiate sau conținuturi de o înaltă abstractizare ori o ideație complexă, procedeele mimico-gesticulatorii sînt folosite curent, în societățile cele mai evoluate și în împrejurările cele mai diverse, fie numai ca auxiliare ale vorbirii, fie — uneori — ca mijloc unic și independent de comunicare.

Orice adult, cultivat într-o societate evoluată, se folosește zilnic de nenumărate ori de acest mijloc de comunicare ce trece totuși nebăgat în seamă. Cine, de pildă, nu „scoate pălăria" de cîteva ori pe zi pentru a saluta, cine nu „dă mîna", chiar fără a mai pronunța vreun cuvînt, cine nu afirmă „dînd din cap", cine nu „ridică din umeri", fără a mai spune „nu știu", cine nu „arată cu degetul", nu „cîrnește sau strîmbă din nas", nu încrețește fruntea „a întrebare", oricît ar interzice regulile de politețe ale unor popoare cîteva dintre aceste manifestări?

În anumite împrejurări, limbajul gesturilor poate căpăta chiar o mai mare amploare și se dovedește foarte util: în condiții zgomotoase de muncă, de pildă, gesturile devin unicul mijloc de înțelegere, chiar un timp mai îndelungat. Gesturile pot ajunge să țină locul unor fraze întregi și, în anumite condiții, să rezume conținuturi de idei, perfect inteligibile pentru cei preveniți. Aceasta se întîmplă mai ales cînd este vorba de o gesticulație stabilită anterior, pe baza unui „cod" verbal. Dirijorul, de pildă, își conduce orchestra prin mimică, gesturi și atitudini — care imită, accentuîndu-le, expresiile emoțiilor pe care le-ar avea prin trăirea muzicii —, dar folosește aceste manifestări și într-un grad mai mult sau mai puțin convențional, adică pe baza stabilirii anticipate a unui anumit „cod", valabil uneori numai pentru colectivul respectiv. Dacă unele ordine (mai ales de „intrare" — date prin indicarea unui grup de instrumente — și de „fermato", dar și altele, de schimbare a ritmului — reprezentate prin mișcarea variată a brațelor sau a baghetei —, ori chiar de nuanțare diversă, realizate prin atitudine și mimică) pot fi socotite gesturi cu semnificație universal cunoscută, altele, în schimb, sînt proprii fiecărui dirijor. Kainz notează că un șef al orchestrei postului de radio Viena, cînd voia să indice „repetarea", descria cu dege-

tele ambelor mîini o paranteză[45], imitînd semnul grafic muzical; iar în studiourile noastre, pentru *„da capo"*, un dirijor obişnuia să utilizeze semnul „ciocănit pe cap". Nu este vorba, aşadar, de o simplă comunicare directă, printr-o trăire în sens de „Einfühlung": dirijorul, prin explicarea la repetiţii a modului în care se va interpreta bucata muzicală, stabileşte de fapt o convenţie, aşa încît se foloseşte de fiece dată de valoarea „convenţională" dată unui semn, de cele mai multe ori transformînd „cuvîntul" în „gest". Semnele acestea au valoarea semnificativă dorită de dirijor numai cînd acesta se găseşte în faţa unor oameni care cunosc oarecum intenţiile lui: braţul întins indicînd pe un membru al orchestrei ar putea fi interpretat de un profan drept dorinţa dirijorului de a-l chema către sine, iar degetul dus în dreptul gurii pentru a atenua efectul unor instrumente ar putea însemna alteori dorinţa de încetare completă a execuţiei. Nu ar fi lipsit de interes să se studieze[46] — lucru care nu s-a făcut încă şi pe care noi l-am început mai demult, în 1949, prin anchete în primul rînd — limbajul acesta atît de eficient, care foloseşte semne aşa de personale şi care totuşi, prin efectul produs, prin concordanţa dintre intenţia unui bun dirijor şi înţelegerea ei de către o orchestră disciplinată — care pare uneori prelungirea braţelor, a corpului celui care o conduce — este un limbaj aproape perfect (bineînţeles, raportat la destinaţia lui şi la condiţiile în care se desfăşoară, deoarece limbajul verbal rămîne totuşi superior acestuia).

Copiii şi mai ales tineretul obişnuiesc să practice unele jocuri pantomimice. Pe lîngă „şarade" şi „tablouri vii", unul dintre aceste jocuri ne-a atras în mod deosebit atenţia, pentru concluziile care se pot trage din observarea lui: un cuvînt propus de echipa adversă trebuie să fie exprimat de un jucător fără ajutorul limbajului oral şi ghicit în cel mai scurt timp de către echipa lui. Ne pare interesant să urmărim un astfel de joc, în primul rînd pentru că se pot desprinde din el cîteva mijloace ale limbajului corporal. Uneori, gesturile *indică* obiecte sau persoane din mediul înconjurător (pronumele „eu" este exprimat printr-un gest către sine, sau cuvîntul „societate" poate fi reprezentat de pildă prin arătarea tuturor celor din jur); alte gesturi *imită*, modelînd aerul ca pe o substanţă plastică, cu ajutorul degetelor — care iau forme

diverse, a căror consecuţie delimitează conturul obiectului semnificat —, ori cu ajutorul atitudinii întregului corp; sau gesturile *descriu* o trăsătură ori o acţiune caracteristică (cuvîntul *fonf*, de pildă, fiind redat prin mimarea vorbirii, în timp ce degetele presează ca într-un cleşte nările).

Ceea ce izbeşte, în urmărirea acestui joc, este faptul că lipseşte o pantomima care să treacă la o semnificare mai abstractă, la o legătură mai arbitrară între obiect şi forma semnului său. De aici şi dificultatea jocului, atunci cînd trebuie să fie exprimat un cuvînt abstract — ca de pildă *speranţă* —, pe care jucătorul e silit să-l redea prin evocarea unor faze succesive, adică recurgînd tot la o descriere a efectelor sau a caracteristicilor îndepărtate ale lui.

De ce în societăţi aflate într-un stadiu inferior de civilizaţie sînt frecvente semnele pur reprezentative, care nu au o legătură concretă sau chiar imitativă cu obiectul[47], pe cînd într-o societate evoluată, cînd se practică un asemenea joc, singurele gesturi semnificative nedescriptive sînt acelea strict şi banal convenţionale? Cauza stă în faptul că gesturile deplin reprezentative, simbolice, nu pot fi înţelese — din pricina legăturii extrem de arbitrare dintre forma gestului şi obiectul reprezentat — decît de cei iniţiaţi[48]. În societăţile evoluate, sistemul lingvistic vocal — cuvintele articulate — este mai bogat, pe cînd semnele convenţionale ale limbajului pantomimic sînt în număr redus: de aceea, atunci cînd va trebui să fie redat în acest limbaj un obiect pentru care lipseşte gestul semnificativ abstractizant, se va încerca exprimarea cea mai uşor de înţeles — pentru că oferă puncte de reper în realitate —, şi anume aceea care indică sau descrie, ori imită. Se recurge deci la limbajul corporal cu gesturi pur reprezentative doar atunci cînd valoarea acestor semne este dinainte fixată, iar în acest caz, se pare că ele oferă un mijloc de exprimare mai simplu şi mai puţin prolix[49].

În orice caz, depăşirea unei pantomimici strict indicative, descriptive ori imitative şi existenţa unei gesticulaţii „reprezentative", simbolice (în sensul dat mai departe, vezi p. 203), la unele societăţi actuale, denotă un stadiu relativ evoluat şi o capacitate de abstractizare, care constituie încă un argument împotriva asimilării acestora cu popoarele primitive de la originile omenirii. Oricare ar fi însă gradul de arbitrar al legăturilor

sale cu lucrul semnificat, oricît de rudimentar ar fi un gest comunicativ — de pildă *indicarea* unui obiect, în loc de a te duce spre el, a-l lua și a-l da cuiva, ori îndreptarea unui deget către cineva și mișcarea lui, în loc de a merge către partener și a-l aduce apoi în locul dorit — limbajul pantomimic se folosește de „semne" și reprezintă ca atare un minimum de abstracțiune, necesitînd o intenție de comunicare și o înțelegere adaptată după situație, fapte ce presupun o activitate de subtilitate psihică.

Deosebirea dintre limbajul pantomimic și așa-zisele „expresii emoționale" nu poate fi deci numai una de grad. Dacă nu ar fi decît faptul, constatat fiziologic, că expresiile voluntare au exclusiv o determinare corticală, și încă am fi îndreptățiți să socotim că limbajul pantomimic nu are aceeași natură cu reacțiile emoționale. Acest limbaj folosește numai în parte aceleași mijloace ca și expresiile emoționale, iar pe acestea, ceva mai mult, le prelucrează într-un chip deosebit: gesturile sînt provocate dinadins, din voința de comunicare, devin suple, adaptate la situații și nuanțate cu un anumit grad de reprezentare abstractă. Dacă unele dintre manifestările mimico-gesticulatorii, foarte puține — care se referă la reacții instinctive[50] —, sînt peste tot aceleași, dacă alte cîteva imită într-adevăr reacțiile emoționale — rîsul, zîmbetul etc. — și pot fi înțelese direct, în schimb pentru înțelegerea majorității manifestărilor limbajului pantomimic trebuie cunoscut „codul" după care au fost stabilite. Gestul capului care la turci înseamnă „interogare", la francezi semnifică „negația", iar înclinarea capului, înainte și spre spate, care este negație la turci[51], semnifică la alte popoare „acceptare"[52]; de altfel, *Atlasul lingvistic romîn* consemnează faptul că mișcarea capului de sus în jos semnifică în unele regiuni ale țării afirmația, iar în altele negația[53].

Manifestările corporale folosite cu intenția de comunicare se deosebesc de exprimarea orală — în afară de faptul că nu au putut atinge gradul de expresivitate „informativă" al acesteia din urmă — prin „materialul" folosit și deci prin receptarea lor pe alte căi. Folosirea, prin mijloace motorii, a plasticității corpului și a feței creează o dinamică spațială, care constituie specificul acestor manifestări. Limbajul corporal efectuîndu-se într-un tempo mult mai rapid decît emisiu-

Scanned with OKEN Scanner

nea verbală, tehnica lui nu mai pare temporală, ci pare să aibă caracteristice de simultaneitate: iluzie, desigur, deoarece fiind vorba de mişcări, acestea presupun diverse faze, deci are loc tot o succesiune temporală. Din punctul de vedere al recepţiei, joacă rol atît perceperea vizuală, cît şi, uneori — ca de pildă la strînsul mîinii —, simţul tactil şi kinestezic. (În unele împrejurări se adaugă, în mod excepţional, posibilitatea semnalizării şi prin alte simţuri, ca de exemplu simţul olfactiv. Din acest punct de vedere, este interesantă de pildă expresia *A da sfoară-n ţară*, adică „a se întinde vestea", expresie provenită din modificarea, prin contaminare, a cuvîntului *şfară* — „fum, miros de la grăsimea arsă". Un vînător povestea, de altfel, că un pădurar îl anunţa seara — fără a tulbura liniştea pîndei — că era ora cinei, punînd sarmalele la încălzit).

2.3. Alte forme de limbaj. Dacă în genere limbajul se foloseşte pentru expresie de materialul oferit de corpul uman, sînt însă şi fapte de limbaj caracterizate prin prelucrarea unor mijloace extracorporale. Deosebirea aceasta — arbitrară dacă ne referim la caracteristica esenţială a limbajului, de a comunica adică — a făcut pe mulţi să nu ia în considerare unele dintre aceste forme de comunicare[54].

Scrisul[55], desenul semnificativ[56], comunicarea prin mijloace tehnice (ca utilizarea alfabetului „Morse" în telegrafie), semnele de pistă, focurile aprinse pe dealuri, sunetul buciumului, al tobei sau al fluierului, limbajul simbolic al florilor, al pietrelor preţioase — care în unele epoci şi societăţi au avut o importanţă deosebită —, al culorilor, al armoariilor sau al diverselor „solii" simbolice (de pildă, aceea despre care relatează Herodot că a fost trimisă de către sciţi), toate sînt folosite cu intenţia comunicării şi sînt receptate cu conştiinţa că au rol de semne.

Fie că sînt mijloace plastice, sonore sau grafice — adică operînd prin deosebiri semnificative bazate pe forme tridimensionale, sau de sunete ori de linii —, fie că sînt materiale colorate sau obiecte utilizate aşa cum se găsesc în natură, manifestările acestea apelează la receptări auditive, dar şi vizuale, tactile sau de altă natură. De nepreţuit ajutor şi fiind indispensabil chiar, atunci cînd transmiterea terbuie făcută la distanţă, acolo unde manifestările corpului nu mai pot fi percepute, limbajul acesta cuprinde o gamă de semne — care

Scanned with OKEN Scanner

e desigur departe de variaţia aceleia a limbajului vocal, dar care, în orice caz, este destul de bogată —, de la expresiile descriptive ale scrisului ideografic de pildă, sau de la semnul „cap-de-mort", înţeles de oricine ca anunţînd o primejdie, pînă la cele mai ascunse semnificaţii — prin incongruenţa aparentă dintre forma expresiei şi lucrul semnificat —, ca „înţelesurile" unei pietre preţioase, unui semn de pistă sau literelor unui cuvînt.

2.4. Limbajul interior. Există încă o modalitate de comunicare lingvistică, al cărei material este imperceptibil prin mijloace obişnuite, a cărei recepţie nu se face pe calea vreunuia dintre organele senzoriale externe şi care se deosebeşte de vorbire de pildă, numai pentru că aspectul acesteia din urmă este exterior.

Fiinţă socială, omul evoluat îşi trăieşte şi viaţa lăuntrică după modelul aceleia externe, obişnuit să se manifesteze întotdeauna faţă de cineva şi să privească totodată spre celălalt. Niciodată „singur", el este întotdeauna în tovărăşia „cuiva", chiar dacă e vorba numai de un ecran interior, pe care se reflectă cuvinte proiectate vizual sau sonor[57] ori diverse alte imagini, şi care constituie limbajul interior[58]. Material impalpabil — alcătuit din reprezentări —, receptare imperceptibilă în exterior: şi totuşi este un limbaj, deoarece omul gîndeşte în cuvinte, faţă de sine însuşi, „discută" cu sine însuşi, îşi expune păreri, se întreabă, dă răspunsuri, caută soluţii, ajungînd uneori la expresii orale fără să bage de seamă. Monolog dialogat, limbajul interior înlesneşte gîndirea, fiind instrument indispensabil al gîndirii proprii, şi se confundă uneori cu ea.

J. Piaget arăta că tot aşa cum limbajul copilului este „egocentric", la fel şi acela al adultului are momente „nesociale": dovadă, limbajul interior sau monologul cu voce tare[59]. Limbajul interior este însă o aplicare a modului social la viaţa psihică interioară, menţinîndu-se şi în cazul lui caracteristica esenţială a limbajului şi anume „dialogul", relaţia socială de comunicare cu un partener.

Limbajul acesta, croit după tiparul comunicării exterioare, folosind semne şi cunoscînd dramatismul relaţiei transmitere-recepţie, are deseori şi reflexe externe, prin aproape insezisabile manifestări corporale: unii, atunci cînd discută cu ei înşişi, mişcă maxilarele într-o continuă alternare, în ritmul dialo-

Scanned with OKEN Scanner

gului mental, iar membranele laringelui se contractă deseori în cursul acestui limbaj, producînd o răguşeală ciudată la cineva care „tace“[60].

Unii „discută interior“ prin cuvinte — ca reprezentări motorii, auditive sau vizuale —, alţii (ca surdo-muţii needucaţi) au limbajul interior format mai ales din imagini de obiecte sau de acţiuni semnificînd faptele şi obiectele. (Nu abordăm aci mult dezbătuta — acum vreo 50 de ani — problemă a gîndirii „cu“ sau „fără“ imagini, şi nici pe aceea a raportului dintre limbajul interior şi „forma internă a limbii“ — „innere Sprachform“ — despre care vorbesc îndeosebi lingviştii germani, începînd cu Humboldt[61], şi care ar fi numai o schemă interioară ce precede exprimarea orală).

2.5. Aceste manifestări, fixate ca un prim punct de reper, nu epuizează noţiunea de „limbaj“, ci constituie numai mijloacele lui de manifestare. Caracterizarea întregului proces se va putea realiza numai după ce vom pătrunde analitic dincolo de „faptele de limbaj“ (care, pentru a folosi o comparaţie, se află faţă de fenomenul ce le stă la bază, în situaţia fulgerelor ca manifestări ale norilor încărcaţi cu electricitate). Am dorit să subliniem însă faptul că toate aceste mijloace expresive sînt îndreptăţite să fie considerate ipostaze ale limbajului, „fapte de limbaj“, de vreme ce corespund criteriului propus: de a fi manifestări intenţional comunicative.

Vorbirea este numai o parte a limbajului total: ea este aspectul lui cel mai important, la omul adult normal, din societăţile evoluate. Chiar în acest caz însă, ea nu apare singură, ci de cele mai multe ori are ca auxiliare alte fapte de limbaj. Ceva mai mult, în unele condiţii, vorbirea dispare cu totul, fie vremelnic, fie pentru că, în unele cazuri, ea nu poate fi folosită. O ierarhizare absolută a faptelor de limbaj, în care să predomine vorbirea, se poate face deci numai dacă luăm ca sistem de referinţă situaţiile cele mai frecvente în care se află adultul normal din societăţile evoluate.

Faptul că termenul de „limbă“ se referă în mod special la sistemul organizat de semne *vocale* nu înseamnă că aspectele celelalte ale limbajului se realizează haotic, dezorganizat, fără să aibă la bază un sistem de semne. Aceste manifestări expresive sînt considerate „limbaj“, tocmai pentru că realizează eficient funcţia de comunicare, prin folosirea intenţionată a unor materiale de expresie care devin semne cu valoare gene-

rală, inteligibile într-o colectivitate, avînd deci o semnificație valabilă pentru partenerii cărora li se adresează.

3. Aspecte diferențiale. Trebuie să deosebim însă alte fenomene, prin care se realizează o „comunicare", dar care nu pot fi considerate „limbaj" decît printr-o foarte largă — și adesea cu totul improprie — extensiune a acestui termen. Sînt fenomene în care fie funcția de comunicare este neintenționată (expresiile emoționale), sau complet tulburată (în cazuri patologice); fie la funcția de comunicare se adaugă în mod necesar o funcție de ordin estetic (cum este cazul artei); fie funcția de comunicare este realizată prin mijloace și mecanisme de tip inferior — altele decît cele specifice limbajului uman —; fie comunicarea este lăsată în seama unor mecanisme „fizice" (cum sînt mașinile), fie, în sfîrșit, este vorba numai de o *transmitere* a comunicării (de pildă, transmiterea limbajului vorbit prin telefon).

3.1. În ultimii zece ani a început să se vorbească, din ce în ce mai des și mai insistent, despre „*comunicare*" într-un sens foarte larg, în cadrul teoriei „informației" sau „comunicării", ori, cu un nume mai răspîndit astăzi, al „kibernetici". Pornindu-se de la comunicarea (de fapt, *transmiterea* comunicării) prin mijloace mecanice (ca telefonul), s-a creat o teorie de ansamblu, care are drept prim scop practic crearea și perfecționarea diverselor mașini electronice, dar care tinde să se aplice și la cele mai variate domenii în care se petrec „transmiteri de informații"[62]. Inițiată în special de cercetători matematicieni[63], această teorie tinde să aplice în orice domeniu metode de investigație și chiar rezultate formulate matematic (provenite din studiul unor mecanisme sau din studiul mecanic — ori din „recreații matematice"[64] — al unor fenomene umane suple cum este limba)[65]. Vom discuta mai departe deosebirile fundamentale dintre aceste modele mecanice și modul în care se desfășoară procesele de comunicare prin limbaj. Deocamdată, precizăm numai că limbajul nu poate fi asimilat cu toate fenomenele zise de „comunicare" în sens kibernetic și că nu considerăm nici diversele fenomene de comunicare prin mașini drept aspecte ale limbajului.

3.2. Faptul că și arta este un mod de expresie a omenirii, avînd și scopul comunicării (artistul creează pentru un public căruia i se adresează, căruia îi transmite un „mesaj"),

Scanned with OKEN Scanner

o face să se confunde la prima vedere cu limbajul.[66] Arta în genere, nu numai poezia, apare ca o „artă a limbajului". Ceea e a făcut pe unii, mai ales din şcoala idealistă germană şi italiană — continuatoare a lui Vico — să confunde limba cu poezia, acordînd în mod exagerat valori estetice şi limbii[67], iar pe alţii să pună limba pe acelaşi nivel cu dansul de pildă, considerînd-o „activitatea îndrăgită a omului"[68]: în genere, pentru aceşti autori, în limbaj prevalează desigur funcţia expresivă asupra finalităţii comunicării.

Însă la o examinare mai atentă a fenomenului artistic se observă că arta şi limbajul folosesc acelaşi material, dar nu sînt identice; materialul folosit şi scopul urmărit le apropie şi totodată le despart. Arta este prelucrarea unora dintre manifestările expresive comune — de pildă, sunetele, în muzică[69], sau cuvintele, în literatură —, cu accentul pus nu numai pe efectul comunicativ produs, ci şi pe forma estetică a expresiei însăşi. În vreme ce în limbaj forma exprimării este relativ indiferentă din punct de vedere estetic, atîta vreme cît ea exprimă corect sensul dorit, cristalizarea expresivă artistică este unică (ceea ce îl făcea pe un poet să spună: „A rezuma o teză înseamnă a-i reţine esenţialul. A rezuma o operă de artă este a-i pierde esenţialul"[70]).

Vom exclude deci din cadrul sferei limbajului manifestările ce nu fac decît să folosească aceleaşi mijloace, adăugînd însă în mod necesar scopului „comunicare" pe ace'a e tetic, implicînd deci adăugarea — sau mai bine zis afilierea la e — a unei valori de altă natură, care nuanţează acele mijloace, prin prelucrarea lor. (Într-adevăr, o serenadă cîntată pentru a comunica sentimentele unui îndrăgostit — „cine nu ştie să vorbească, să cînte!", spunea o dată un scriitor —, sau un discurs, care la origine a fost simplă transmitere de păreri sau de ordine, pentru ca abia posteritatea să-l judece drept operă de artă, dovedesc că şi arta poate fi socotită uneori limbaj în sensul propriu.)

Artă şi limbaj se deosebesc deci în primul rînd prin intenţia de ordin estetic a celei dintîi, care implică apoi accente divers puse şi o prelucrare creatoare de noi valori.

3.3. Nu puţini sînt aceia care vorbesc despre „limbajul animalelor"[71], ori care socotesc că numai o deficienţă pur periferică a organelor fonatoare sau neputinţa de a imita ori de a învăţa sînt cauzele pentru care nu s-a dezvoltat verbi-

rea la animale[72]. Observaţiile făcute de cercetătorii care au studiat animalele din acest punct de vedere dovedesc în mare măsură o imixtiune subiectivă a autorilor în relatarea manifestărilor şi o interpretare a lor în termeni de limbaj uman. Kellog de pildă afirmă că, neputînd vorbi, maimuţa *mimează* totuşi uneori *începutul acţiunii,* muşcîndu-şi degetele sau obiecte din jur atunci cînd îi e foame, iar *pentru a arăta* că vrea să se joace, ia partenerul de mînă, *spre a se face înţeleasă*[73]. Guillaume consideră că furnicile au *un fel de limbaj tactil:* o insectă flămîndă *obţine* de la alta, atingîndu-i capul cu antenele, regurgitarea conţinutului stomacului[74]. Pentru Bertrand-Barraud[75], vacile care mugesc au şi ele o intenţie de comunicare: de a li se deschide poarta de pildă. Mai recent, J. Alves Garcia[76] vorbeşte chiar despre un „limbaj interior" la cîinele de vînătoare, de pildă, care, adulmecînd urma vînatului, se opreşte, *„raţionează"*, schiţează mişcările unui lătrat *„către sine"*. În sfîrşit, naraţiuni înduioşătoare (ca aceea în care Forel povesteşte cum cei doi cîini ai paznicului unui hotel elveţian, văzîndu-şi stăpînul îngropat de o avalanşă, după ce au *părut că se sfătuiesc* — „se concerter" —, au coborît în sat şi au urlat la casa fratelui victimei pînă ce acesta a pornit după ei[77]) au făcut să se acrediteze convingerea nu numai că animalele au un limbaj, dar chiar că este vorba de un limbaj identic aceluia uman. Ceva mai mult, studii recente ale unor cercetători specialişti în comportamentul albinelor (K. v. Frisch şi colaboratorii săi)[78] prezintă fapte foarte interesante şi incontestabile ca date reale, drept *„limbaj al albinelor"* (în care deosebesc chiar *„dialecte rasiale"*, după diversele specii).

Noi considerăm că nici chiar precizînd deosebirile — pe care le fac însişi cercetătorii amintiţi mai sus[79] — dintre modul de comunicare al animalelor şi acela uman, prin limbaj, nu este totuşi corect — deoarece duce la confuzii şi, în interpretarea profanilor, la identificări greşite — să se utilizeze termenul de „limbaj" pentru mijloacele de comunicare ale animalelor.

Faptul că, de pildă, atunci cînd albina găseşte un loc de unde s-ar putea extrage o abundentă recoltă, pe un segment al abdomenului ei apar mici vezicule, la al căror miros puternic se adună celelalte,[80] nu ne îndreptăţeşte să conchidem că este vorba de „limbaj". Ar fi o interpretare antropomor-

Scanned with OKEN Scanner

fică — prin atribuirea unei intenţii, aceea de a înştiinţa pe celelalte albine —, aproape la fel de eronată ca şi afirmaţia că de pildă secretarea veninului urticant de către o urzică atinsă e un „limbaj", sau că o floare de mimoză care se retrage şi-a arătat aversiunea faţă de noi, ori că o frunză care foşneşte în vînt ne „vorbeşte". Depinde, desigur, de punctul de vedere adoptat, pentru a socoti sau nu drept „limbaj" o manifestare involuntară a unui animal sau un tropism al unei plante ori mişcarea unui obiect inanimat, dar în nici un caz acest punct de vedere nu poate sta la baza unei definiri ştiinţifice a limbajului.

Behterev conchidea — pe baza unui fapt pur exterior — că animalele au limbaj, de vreme ce unele, ca maimuţele de exemplu, au strigăte asemenea acelora umane[81]. Însă un cercetător care a descris diversele sunete emise de gibonul crescut de el a conchis, pe baza unor îndelungi observaţii asupra acestui animal, că ele nu erau decît simple expresii emoţionale (strigătele lui „Pépée" nu exprimau decît trei stări: „bună stare", „proastă dispoziţie" şi „iritare")[82]. Aceste reacţii sînt efecte directe ale unor stări emoţionale, iar nu mişcări produse voluntar, pentru comunicare.

Un papagal care spune „*Gut Morgen*" („Bună dimineaţa") numai cînd într-adevăr e dimineaţă[83] ar putea părea celui care intră neprevenit în acea casă că este un animal care „vorbeşte". Atîta numai, că pasărea nu spunea acele cuvinte decît primului care intra pe uşă dimineaţa. Tot aşa cum nu spunea cuvîntul „*So*" (Aşa"), decît cînd stăpînul ei — care probabil avea acest tic — sfîrşea o acţiune. Papagalul nu mai posedă alte cuvinte, iar pe acelea învăţate nu le foloseşte decît stereotip, în aceleaşi împrejurări, şi fără o semnificaţie intenţională. Chiar dacă se realizează o „comunicare", lipsa unei intenţii de semnificare face ca toate aceste manifestări — ca şi aceea a furnicii care, atinsă, vomează, ca şi a maimuţei care, fiindu-i foame, îşi suge degetele, ca şi a cîinelui care dă din coadă cînd îşi vede stăpînul[84] —, să nu fie nicidecum „fapte de limbaj", ci simple reflexe din primul sistem de semnalizare (sau uneori nici măcar atît, fiind reacţii directe, necondiţionate, la stimuli adecvaţi). Ogarul care fuge după vînat cînd se strigă „*Aport!*", maimuţa saltimbancului, care plimbă talerul prin faţa lumii care a asistat la exhibiţiile ei, sau „semnele" pe care le face cîinele atunci cînd stăpînul lui

ia masa, nu înseamnă decît un banal dresaj, uneori bazat mai ales pe imitaţie, ca la papagal.

Deci, aşa-zisele manifestări expresive „de limbaj" ale animalelor nu sînt decît răspunsuri instinctive sau învăţate, la excitanţi direcţi sau condiţionali. Pe de altă parte, nu numai că emisiunea este făcută fără intenţia de transmitere, dar nici acţiunea ei asupra partenerului nu e o „recepţie" ca aceea din cazul limbajului uman, adică înţelegerea unei manifestări ca funcţionînd drept semn. Experienţa efectuată de Lubbock, care a pus ouă de furnică în cantităţi inegale pe trei lame şi a constatat că furnicile se îndreaptă către lama unde sînt mai multe ouă[85], nu trebuie să fie interpretată ca un caz de comunicare între insecte, aşa cum făcea Lubbock, ci faptul poate fi uşor explicat ca reacţie instinctivă a fiecărei furnici, care e atrasă către locul cu o mai mare „încărcătură excitativă", adică unde „simte" că sînt mai multe ouă (ori se explică, poate, prin faptul că furnicile s-au luat una după alta). Acelaşi lucru se poate spune şi în cazul cloştii, de pildă, care — după cum arată Ruyer[86] — nu reacţionează la disperarea puilor ei, ci la intensitatea piuitului lor: dovadă, faptul că ea devine indiferentă atunci cînd puii sînt puşi sub un clopot de sticlă, care atenuează sunetul. Aceste manifestări sînt poate mijloace de relaţie în grupările animale primare, dar ale unei relaţii bazate nu pe limbaj, ci pe funcţiuni biologico-organice.

Ceva mai mult, expresiile animalelor, chiar în afara valorii lor intenţionale sau semnificative, se deosebesc de limbajul uman şi în aspectul lor formal. Lipsa unor nevoi sociale complicate a făcut să nu se dezvolte nici un sistem de comunicare complex[87]. Aceste manifestări sînt destul de puţine la fiecare specie, monotone, uniforme, prea puţin variabile în raport cu situaţiile[88]. Totodată, aceste expresii au un caracter global, sînt lipsite în genere de articulări în părţi componente, avînd fiecare o nuanţă semnificativă proprie (aşa cum sînt frazele umane, alcătuite din cuvinte, iar acestea din sunete cu valori diacritice). Perceperea stimulilor cu valoare de comunicare este adaptată şi ea la acest tip de excitanţi prea puţin diferenţiaţi (cîinele reacţionează, se pare, nu la fiecare cuvînt în parte, dintr-o emisiune cu rol de excitant condiţional, ci la melodia de ansamblu, la „ton", ca stimul nediferenţiat[89]).

Scanned with OKEN Scanner

Animalele nu creează şi nu receptează „nume", nu au posibilitatea de a lucra cu „semne"[90], care să exprime simbolic calitatea lucrurilor, şi mai ales de a inventa semne mobile, care să poată fi uşor transferate dintr-o situaţie în alta, cu funcţii asemănătoare şi totuşi diverse. Expresiile funcţionează pentru receptorul-animal ca simpli stimuli direcţi necondiţionaţi, sau, cel mult, condiţionaţi (ele nu sînt întotdeauna nici chiar „semnale" şi cu atît mai puţin au rol de „semne"): apariţia veziculelor pe abdomenul albinelor este un simplu excitant, care declanşează un lanţ de instincte şi care numai pentru omul care le percepe poate avea rol de „indiciu" sau de „simptom"[91].

În concluzie, în cazul animalelor nu se poate vorbi despre fapte de limbaj: deoarece pe de o parte e inexistentă intenţia de comunicare (o transmitere voită şi prin „semne" alese, adaptabile la situaţii şi convenţionale), iar pe de alta, ele nici nu recepţionează manifestările celorlalţi cu conştiinţa că sînt „semne", şi mai ales ca semne abstracte, analitice şi cu funcţie diversă după împrejurare. Manifestările lor nu sînt nici „rudimente" de limbaj, deoarece nu e punte de trecere între expresia caracterizată printr-o finalitate conştientă de comunicare şi aceste reacţii reflexe de tip inferior; după cum nu e nici între corolarul ei, intenţia de comunicare a conţinutului psihic prin intermediul unui semn, şi manifestarea directă, reflexă. Ca atare, manifestările animalelor sînt „nule" din punct de vedere lingvistic şi incomparabile cu limbajul uman, care reprezintă introducerea unui „principiu nou în activitatea emisferelor cerebrale" (I. P. Pavlov)[92].

3.4. Un psiholog a făcut odată eroarea de a caracteriza limbajul copilului drept egocentric, asocial[93]. Pe de-o parte însă, observaţiile lui J. Piaget au fost făcute în condiţii greşite[94], într-un mediu nefiresc, în sălile unui institut unde copiii, de aceeaşi vîrstă, se jucau numai între ei. Pe de altă parte, dacă uneori copilul monologhează ca şi cum s-ar „juca" cu vocea sa, în genere el simte nevoia să „comunice" şi are o activitate de limbaj chiar cînd nu se poate adresa altei persoane (din pricină că e singur, că nu e luat în seamă de adult, ori că partenerul nu-i poate da răspunsuri satisfăcătoare, sau nu-l ascultă): atunci îşi vorbeşte lui însuşi, ca şi cum s-ar adresa cuiva, sau vorbeşte jucăriei sale. Alteori,

Scanned with OKEN Scanner

solilocviile notate de Piaget nu sînt decît exteriorizări ale gîndirii, care la adult se prezintă ca „limbaj interior".

Limbajul copiilor, din punctul de vedere al funcției sale, nu prezintă deosebiri esențiale față de acela al adultului. Întrebarea este, însă, dacă toate manifestările cu aparență de limbaj ale copiilor mici pot fi socotite drept atare ceea ce revine la a ne întreba cînd putem vorbi pe drept cuvînt despre fapte de limbaj la copil.

Începutul primei faze îl constituie „ucenicia": strigătele și apoi gînguritul spontan, prin care copilul își exersează aparatul vocal în vederea viitoarei folosiri voluntare a lui pentru vorbire. Aceasta, ca și expresiile emoționale — plînsul atunci cînd îi este foame, interpretat de mamă drept apel — ori ca diverse reflexe condiționate, ținînd de primul sistem de semnalizare, nu constituie desigur fapte de limbaj, ci cel mult un material din care se va putea forma limba[95]. În ceea ce privește „receptarea", copilul poate, observă M. M. Kolțova[96], să reacționeze adecvat la cuvintele *„Culcă păpușa"*, dar nu a diferențiat cuvintele din această sintagmă, care funcționează ca un excitant complex din primul sistem de semnalizare. Dar chiar în cadrul acestor tipuri de reacții, și căpătînd apoi un loc din ce în ce mai mare, se notează manifestări care-l diferențiază pe copil de animal încă din acest „stadiu preliminar"[97]. Imitarea sunetelor auzite — spre deosebire de maimuță de pildă —, iar ulterior emisiunile cu o vagă intenție de comunicare constituie faze din „ucenicia" limbajului la copil, care prezintă deosebiri față de manifestările animalului, dar care diferă și de limbajul propriu-zis. În jurul vîrstei de un an, copilul pronunță sunete articulate pe care le imită de la cei din jur, creind expresii care, deși nu sînt o masă omogenă și invariabilă ca acelea ale animalului, totuși sînt încă incomplet organizate, încă globale, iar gradul de decupaj semnificativ care le stă la bază este arbitrar și imperfect[98]. *„Dada"* spune copilul pentru a se juca, indiferent dacă îi dai un cal de lemn sau un bibelou de porțelan[99]; iar *„robe"*, cu un gest adecvat al mîinii, însemna pentru copilul de un an al lui Pavlovici „plimbare" și tot ce se referea la ea[100].

Totuși, prin aceste manifestări se realizează o comunicare mai eficace decît aceea dintre om și animal. Că adultul le ia drept semne, este neîndoios; că și copilul are o vagă intenție

de semnificare, este probabil (dovadă, faptul că aşteaptă, după ce emite un cuvînt, efectul lui). Totuşi „transmiterea" aceasta e încă foarte apropiată de simplele reacţii emoţionale, „cuvîntul" fiind şi un reflex al dorinţei, al trebuinţei trezite de obiect, al cărui locţiitor dar şi efect este[101].

Comunicarea se bazează încă pe ansambluri nediferenţiate: expresii care nu au caracterul semnelor limbajului evoluat — mobile şi referindu-se la calităţile obiective ale lucrului —, receptări ce se referă la caracteristici globale, ale unor ansambluri destul de amorfe, încă neanalizate în părţi diferenţiate.

Cuvintele copilului în această fază exprimă nu numele lucrului, nici ce *este* obiectul pentru cei din jur, ci ceea ce este lucrul *pentru copil,* pentru nevoile lui. Nici semn propriu-zis, dar nici numai indiciu, nici semnal din primul sistem, ci un semn „impur", amestec de intenţionalitate şi de reflex direct, de imitaţie dar şi de creaţie subiectivă, cuvîntul copilului în această fază rezultă din decupajul relativ arbitrar, într-o oarecare măsură propriu numai lui, al realităţii, şi oferă, în el însuşi, o semnificaţie ambiguă, atîta vreme cît nu e legat de situaţia în care apare.

Faza de „pre-limbaj" — caracterizată prin manifestări pregătitoare, ce se deosebesc atît de reacţiile animalului cît şi de limbajul evoluat — dispare brusc, făcînd loc faptelor de limbaj, atunci cînd copilul începe să comunice just, diferenţiind, detaşînd şi organizînd semnele. Vîrsta la care începe faza aceasta nu este, desigur, „absolută"[102], ci variază după modul general evolutiv al fiecărui copil, deoarece pentru a ajunge la ea a fost nevoie şi de maturarea altor funcţii, necesare, ca nişte corelate, limbajului propriu-zis.

3.5. Papagalul articulează o frază mai corect decît copilul de trei ani şi totuşi pseudoexpresia sa nu o inserăm printre faptele de limbaj; copilul în jurul vîrstei de un an spune corect *„Mama"*, iar aceasta vine cînd se aude astfel „chemată", dar manifestarea aceasta am considerat-o drept fapt de „pre-limbaj"; afazicul vorbeşte şi el, uneori articulînd corect, dar nici în cazul lui nu se poate vorbi despre fapte de limbaj propriu-zis, din pricina *distrugerii* tehnicii limbajului.

Afazia se prezintă sub forme diferite, ceea ce i-a făcut pe cei care s-au ocupat cu această problemă să grupeze cazu-

rile în cîteva tipuri bazate pe clasificarea bipartită — afazie motrică şi afazie senzorială —, care e curentă şi astăzi în clinicile neuropsihiatrice sau în tratate[103]. Totuşi, observaţiile clinice duc la concluzia că nu există afazie „pură" care să poată fi riguros încadrată în vreunul dintre tipurile stabilite, în fiecare caz coexistînd tulburări mixte, cu o predominare a uneia dintre ele, ierarhizarea variind după fiece bolnav. Totodată, trebuie precizat că dacă la afazici izbeşte ca simptom în primul rînd tulburarea vorbirii, aceasta nu înseamnă că nu se pot observa anomalii analoge şi în mimica lor convenţională, în gesticulaţie etc.[104], în vreme ce reacţiile pur afective persistă pînă în fazele cele mai grave[105].

A-fazicul nu este un om care *nu vorbeşte,* decît în unele cazuri, extrem de grave; aşa cum nota H. Jackson, „omul fără vorbire nu este totuşi lipsit de cuvinte"[106]. La afazic se constată, în genere, nu o absenţă totală a intenţiei de comunicare şi, mai mult, nu o lipsă totală de expresii verbale, cît o discrepanţă între scopuri şi efecte.

De obicei, afazicul pare să aibă o atitudine de comunicare, însă rezultatul acesteia nu corespunde — în ceea ce priveşte expresia — intenţiei de a comunica adevăratul conţinut, nici de a recepţiona exact conţinutul transmis. Un afazic internat în stare gravă la Spitalul Central din Bucureşti (în 1947) a început să repete *„Vreau bomboane"*, atunci cînd a intrat cineva în camera lui şi *i s-a vorbit,* deşi era evident că nu dorea ceea ce cerea. Faptul pare firesc, dar el denotă că în fond bolnavul era sensibil la apariţia unei relaţii sociale, care antrena schemele comunicării. Acest fapt denotă că în cazurile cele mai grave de afazie, un rudiment al intenţiei de comunicare persistă, fie chiar şi numai sub forma unui automatism.

Dar alte manifestări maladive dovedesc şi mai pregnant că afazicul nu este un desocializat ca intenţie şi că realizarea expresivă a dorinţei lui de comunicare e numai împiedicată, datorită unei deficienţe cu obîrşie centrală, ceea ce are drept urmare ratarea efectului asupra ascultătorului, care nu mai poate afla conţinutul real pe care a vrut să-l transmită afazicul. O bolnavă (din clinica neurologică a Spitalului Colentina, 1947), cu o embolie care-i cauzase o afazie cu predominanţă motorie, nu putea răspunde decît cu „intoxicări" ca *„Ighelu"* — atunci cînd i se arăta inelul ei şi era întrebată:

„*Ce e acesta?*"; eforturile ei de a găsi forma corectă a cuvîntului ar putea părea, dacă nu am şti că prezenta şi alte tulburări, drept o deficienţă articulatorie, o anartrie. Alte fapte, însă, dovedesc că la afazici tulburarea nu se referă direct la efectul expresiv, ci la modul *de a crea* expresia, de a folosi semnele convenţionale pentru a formula expresia adecvată. Acelaşi afazic de la Spitalul Central, care, la ordinul: „*Ridică mîna!*", repeta — ridicînd braţul — „*Nu ridic mîna!*", dovedea o greşită folosire a semnelor convenţionale. Un altul însă, care atunci cînd i se cerea să spună (engl.) „*No*" („Nu"), răspunderea *No, I don't know how to do it*" („Nu, nu ştiu cum să fac asta")[107], nu mai putea face să concorde expresia cu intenţia sa comunicativă în mod voit, dar reuşea s-o facă în mod neintenţionat.

Cauza acestui decalaj între intenţie şi realizare nu poate fi atribuită desigur simplei „uitări" a semnelor[108], deoarece bolnavul care spune, cînd i se arată o cutie (germ. *Schachtel*), „*Ich weiss nicht wie die Schachtel heist*" („Nu ştiu cum se numeşte cutia")[109], dovedeşte că „ţine minte" numele obiectului, dar că-l foloseşte nu atunci cînd i-a fost cerut — la arătarea cutiei —, ci integrat într-o frază automată negativă. Cu atît mai mult nu este justă afirmaţia că sînt distruse automatismele[110], deoarece, dimpotrivă, replici ca acelea menţionate dovedesc persistenţa automatismului. Afazicul care, în loc să răspundă la întrebarea: „*Cum se numeşte fiica ta?*", se adresează acesteia cu fraza: *(fr.)* „*Juliette, voilà que je ne sais plus ton nom!*" („Julieta, uite că nu mai ştiu numele tău!")[111], este la fel cu bolnavul care nu poate numi lingura, nici nu ştie la ce serveşte atunci cînd îi este arătată, dar care, aşezat la masă, cu şervet la gît şi cu o farfurie de supă în faţa lui, o mînuieşte în mod normal[112]. Neputinţa de a răspunde la o întrebare denotă de fapt greutatea de a face faţă unei situaţii în care afazicul este obligat să privească lucrul dintr-o perspectivă nouă, ca şi cum s-ar despărţi de el şi l-ar considera *in abstracto*. Frazele spontane arată că obiectele îi trezesc totuşi, ca un reflex, numele lor, atunci cînd — integraţi (obiect, nume, afazic) într-o situaţie obişnuită, legaţi, ca şi cum ar forma un ansamblu unic — nu mai e nevoie decît de un automatism pentru a apărea cuvîntul necesar.

Scanned with OKEN Scanner

Un bolnav care nu putea „găsi" cuvîntul corespunzător *umbrelei* spune: *„Nu știu cum se numește asta — am și eu o umbrelă acasă"*[113]. Cuvîntul „negăsit" izolat — adică acela care să dovedească o ieșire din automatism — nu mai pare să aibă valoare de *semn* pentru afazic, ci e spus spontan, ca și cum ar fi declanșat de o reacție de tipul acelora emoționale.

Afazicul nu a pierdut, în linii mari, contactul cu realitatea, în ceea ce privește conștiința situației reale a persoanei sale. Și totuși, stăruie mereu un decalaj între el și societate — care nu-i înțelege intențiile —, între expresia și starea sa psihică, între atitudinile sale în diversele împrejurări. Uneori pronunță un cuvînt, pentru ca alteori să-l „piardă", nu „vede" uneori forme, obiecte, pe care alteori le „percepe" și le recunoaște. Abia raportîndu-ne, nu la manifestările izolate ale afazicului, ci la atitudinea lui generală, și apoi încercînd să găsim un fir de legătură între diversele fapte observate la mai mulți bolnavi, vom putea surprinde cauza fundamentală care le provoacă.

Se mai poate vorbi însă propriu-zis de o intenție normală de comunicare în cazul afazicului? Pe de-o parte, este vorba de o intenție de comunicare ineficientă, ratată, iar pe de alta, adesea ea are o altă formă decît la omul normal (cei mai mulți afazici „nu vorbesc decît dacă li se vorbește"[114], ceea ce înseamnă că nu mai au *inițiativa* expresiei, că au nevoie de un declanșator al automatismului atitudinii înseși de comunicare).

Ceva mai mult, intenția de comunicare se manifestă adesea la afazici numai ca o vagă orientare comunicativă către partener: ea este handicapată nu numai de imposibilitatea exprimării corecte a unui conținut și nu numai de neputința formulării interne a acestui conținut, dar chiar de tulburarea conținutului însuși. De fapt — oricît ar pleda unii teoreticieni sau clinicieni ai afaziei pentru disocierea tulburării expresiv- sau senzorial-verbale de restul comportamentului —, tot ansamblul vieții psihice este mai mult sau mai puțin tulburat la afazic: de la comportament, pînă la obîrșiile lui adînci și îndepărtate.

Cercetarea afaziei aruncă de multe ori lumini asupra limbajului normal. Afazicul studiat de Gelb și Goldstein, de pildă, prezenta și alte deficiențe decît cele de limbaj propriu-

zis, neputînd să clasifice nuanţele culorilor[115]; iar un pacient al lui Pierre Marie, fost bucătar, nu mai putea pregăti, la cerere, ouă „ochiuri", ci amesteca la un loc oul, sarea, untul, piperul şi punea totul la cuptor[116]. Chiar presupunînd — ceea ce e foarte posibil, deşi P. Marie nu completează cu această explicaţie relatarea sa —, că bolnavul nu înţelesese ordinul dat, totuşi maniera lui de a pregăti o anumită mîncare nu e compatibilă cu conduita normală a unui bucătar: trebuie să presupunem că, pe lîngă deficienţele de limbaj, el mai prezenta şi alte tulburări. Situaţia era concretă şi bolnavul avea putinţa de a acţiona prin unele automatisme (de tipul mînuirii lingurii în faţa farfuriei cu supă); însă acţiunea în ansamblul ei fiind totuşi complicată — prin diversele materiale care trebuiau folosite într-o anumită ordine —, afazicul nu mai reuşea să o execute exact.

Afazicul prezintă aşadar şi alte tulburări generale, boala lui părînd o dezorganizare a întregii vieţi psihice, însă cu predominarea tulburărilor de natură comunicativ-verbală. Afazia nu e deci numai o simplă deficienţă senzorio-motorie şi nici numai o tulburare a funcţiei de comunicare, cu origini centrale; ea e chiar mai mult decît neputinţa folosirii „simbolurilor". De aceea, nu credem că se poate identifica limbajul „primitivilor" şi chiar acela al copiilor, cu modul de exprimare verbală a afazicilor[117]; modificările patologice „nu reproduc [. . .] stadiile dezvoltării vorbirii"[118]. Dacă unele forme de expresie verbală — „agramatisme", dificultăţi de articulaţie corectă a unor foneme etc. — pot fi asemănătoare la afazic şi la copil, şi dacă este just că insuficienta dezvoltare a limbajului copilului are drept corolar şi o dezvoltare încă incompletă a gîndirii — mai ales a celei abstracte —, în schimb toate celelalte manifestări şi tulburări adînci care însoţesc afazia, ansamblul automatismelor care persistă, întreaga experienţă de viaţă trecută, care apare în insule uneori, deosebesc calitativ psihicul bolnavului de acela al copilului şi de limbajul omului „primitiv".

Faptul că tulburările afazice sînt însoţite de o zguduire a întregului psihic pledează pentru teza că limbajul nu trebuie să fie considerat numai sub aspectul expresiei şi nici numai ca o funcţie izolată de ansamblul vieţii psihice. Dacă *faptele de limbaj* pot fi mai uşor delimitate de alte manifestări, datorită criteriului expresivităţii comunicative intenţio-

Scanned with OKEN Scanner

nale — deşi nici aceasta nu se prezintă în forme „pure“ —, în schimb straturile mai profunde din structura limbajului, izvoarele manifestărilor adică, mecanismele procesului sînt mai greu de despărţit — chiar numai printr-o analiză abstractă, menită să le studieze — de întregul psihic.

3.6. Legătura aceasta dintre limbaj şi „restul“ vieţii psihice poate fi remarcată şi în cazul altor manifestări anormale sau paranormale, ca d e m e n ţ a sau unele automatisme.

Afazicii, de obicei, „vorbesc doar dacă li se vorbeşte“, d e m e n ţ i i vorbesc însă chiar şi cînd sînt singuri ori nu-i ascultă nimeni. Îşi închipuie atunci că au un partener, imaginar, îşi vorbesc lor înşişi cu voce tare; alteori, au o ecolalie fără scop, perseveraţii verbale neintenţionate[119].

Dementul care se adresează cuiva dovedeşte şi el o tulburare în intenţia de comunicare, de altă natură însă decît la afazic. Acesta din urmă nu mai poate lua contact cu societatea prin limbaj, iar străduinţa sa de a se exprima ori de a înţelege apare uneori evidentă şi chiar conştientă lui însuşi, mai ales în cazuri uşoare sau cînd merge spre vindecare. Dementul însă e un desocializat în ceea ce priveşte limbajul, nu pentru că nu-şi poate exprima conţinutul său psihic real, ci pentru că societatea îi refuză aderarea la scopul ţintit de el: decalajul apare în cazul său nu între intenţie (care în genere dă rezultatul dorit în ce priveşte expresia, el putînd spune *„Sînt Napoleon“* atunci cînd crede şi se simte într-adevăr acest personaj) şi expresie. Expresia sa nu are însă efectul ţintit, asupra ascultătorului, deoarece nimeni nu crede că el este „Napoleon“, ci, la fel ca la afazic, cuvintele îi sînt interpretate în acord cu starea lui generală anormală sau cu antecedentele lui.

Aceasta este cauza pentru care persoanele normale din jur atribuie uneori un sens expresiilor demenţilor iar alteori nu, chiar atunci cînd pentru bolnav ele au o semnificaţie. Kainz relatează că un jocheu paralitic striga, cînd se credea călare, „Hey hey hoy hoy jeu jeu eu eu eu“, adică dădea sens cuvintelor lui în această situaţie, pe cînd în alte împrejurări „vorbea fără sens“[120]. De fapt, sensul era acordat de data aceasta numai de cei care cunoşteau antecedentele lui reale de jocheu şi se puteau referi la ele pentru a interpreta strigătele acestea — altfel, într-adevăr „nesemnificative“; pro-

babil însă că și în alte împrejurări, expresiile aveau un anumit sens *pentru el.*

3.7. Unele manifestări ale afaziciIor și multe expresii ale demenților sînt automate, dar nici din limbajul normal nu lipsesc automatismele, dintre care unele sînt chiar necesare producerii lui. Deosebirile dintre automatismele normale și acelea notate în cazurile anormale provin atît din proporția celorlalte deficiențe în afara celor de limbaj, cît și din felul în care sînt folosite, de posibilitatea de a ieși totuși, cînd este nevoie, din automatism.

O seamă de reacții motorii ale aparatului fonator periferic și ale diverselor sale anexe pot fi simple reflexe — vegetative ori emoționale — sau pot deveni mișcări simbolice, cu sens în comunicare, după intenția care le produce și le prelucrează, stilizîndu-le (de pildă, tusea poate fi utilizată ca semn de limbaj). Alte asemenea reacții pot să nu se transforme de loc în limbaj, dar să nuanțeze expresiile voluntare, acționînd asupra lor ca un substrat (vom discuta aceasta mai departe). Vorbirea se grefează de fapt pe mișcări ale glotei, ale faringelui, ale maxilarelor etc., care servesc și altor funcțiuni (mestecării hranei, deglutiției, respirației etc.)[121]. La originile omenirii, toate aceste mișcări au constituit și un exercițiu pregătitor al activității articulator-verbale de mai tîrziu; astăzi, aceste mișcări s-au diferențiat datorită dezvoltării căilor de reglare corticală și intervin în limbaj fie numai ca un substrat organic determinat de afect, fie ca un auxiliar intenționat, sau chiar ca formă de expresie independentă.

Între „*Ah!*" ca reflex al durerii și „*Ah!*" folosit drept cuvînt este „un abis", deoarece în primul caz lipsește intenția de comunicare. Primul nu este fapt de limbaj; al doilea este limbaj, deoarece chiar cu o proporție mai mare de afect, expresia rămîne totuși intențională.

Între întrebarea, pusă cuiva căruia îi ceri aprobarea: „*Nu-i așa?*", și aceeași expresie devenită „tic" al unui vorbitor care o repetă la fiece două-trei cuvinte, fără rost; între propoziția, adresată cuiva ca informație: „*Aceasta e Calea Victoriei*", și aceeași, repetată pînă la saturație, cînd își pierde orice sens pentru acela care-i pronunță din ce în ce mai mecanic cuvintele (scopul expresiei dispărînd o dată ce și-a atins efectul, adică înțelegerea ei de către partener), este de asemenea o

distanţă, în cursul căreia intenţia de comunicare poate fi anihilată. În alte cazuri însă, folosirea din plin a automatismelor nu implică o absenţă a intenţiei de comunicare. Aceeaşi propoziţie poate să fie pronunţată fără ca vorbitorul să mai fie conştient de ceea ce vorbeşte (o frază spusă de pildă de o călăuză, care o repetă de sute de ori turiştilor): intenţia de comunicare se păstrează aci, dar realizarea ei este automatizată complet.

Cît despre clişee ca: *„Aceasta e o condiţie sine qua non"* sau ca *„Justiţia imanentă"*, formule luate de-a gata, comode dar uzate pînă la a li se uita chiar sensul primar, şi folosite fără a fi „umplute" cu vreun conţinut personal, ele sînt de asemenea „automatisme", care sînt foarte normale în limbaj. În definitiv, limbajul însuşi se bazează pe sisteme de automatisme; în cazurile menţionate, este vorba însă de automatisme aproape mecanice.

Automatismele din stare de veghe se deosebesc de acelea integrate în manifestări de para-limbaj. Persoana care d o a r m e vorbeşte uneori cu voce tare — dar nu ar putea răspunde celor din jur, care i s-ar adresa — sau are un limbaj interior, care nu e însă conştient; în orice caz, este un limbaj incoerent, uneori rapid, alteori lent, întrerupt, cu lacune[122]. H i p n o t i z a t u l, în schimb, vorbeşte supus sugestiei hipnotizatorului (fără să aibă o intenţie de comunicare conştientă). În ceea ce priveşte b e ţ i a sau n a r c o z a, ele produc uneori un exces, alteori o reducere a limbajului, dar intenţia de comunicare — ca şi la afazici — nu se realizează, netransmiţîndu-se just o stare psihică.

Unele automatisme sînt deci fapte de para-limbaj: este vorba de un limbaj „infirm" ori chiar necomplet (hipnoză, vis).

Sînt însă alte expresii care nu lasă să se întrevadă o intenţie de comunicare — ba, dimpotrivă, par a i se opune — şi care totuşi sînt fapte de limbaj reale: ele îl exprimă cu adevărat pe individ şi revelează just un conţinut pe care el numai în aparenţă voise să-l tăinuiască. Cineva care „involuntar" lasă să-i „scape" un cuvînt, poate să nu manifeste prin aceasta o reacţie emoţională, ci o exprimare involuntară a limbajului interior. De obicei, fapte ca de pildă întîmplarea celebră a „cocorilor lui Ibycus", sau altele de tipul acesteia — consemnate şi prin proverbe populare că „gura păcătosului adevăr grăieşte" —, au probabil ca obîrşie o excesiv de

puternică dominantă, care nu mai poate fi contracarată de o inhibiţie suficient de intensă.

În genere, expresiile emoţionale nu pot fi considerate drept limbaj, deoarece sînt lipsite de intenţia de comunicare. Totuşi, asemenea manifestări cu adevărat neintenţionale pot fi înglobate în unele momente printre faptele de limbaj propriu-zise, deoarece receptorul nu ar izbuti să le înţeleagă pe acestea din urmă fără ele. O reacţie emoţională, ca de pildă izbucnirea în plîns sau în rîs după sau o dată cu propoziţia *„S-a sfîrşit!“*, îi este necesară partenerului, care nu ar fi putut înţelege just numai cuvintele, deoarece nu şi-ar fi dat seama de sensul lor cu adevărat tragic sau comic pentru acela care le-a pronunţat. Tot aşa cum un mers şovăielnic şi o privire abătută pot dovedi contrariul vorbelor articulate cu o intonaţie veselă *„Nu sînt trist“*. Iar „citirea printre rînduri“ e deseori tot o interpretare, o completare a înţelegerii prin grafie sau chiar prin cîteva cuvinte involuntar presărate printre celelalte.

3.8. De aci pînă la înţelegerea datorită corelatelor situaţionale nu mai este decît un pas: cuvintele cuiva care, intrînd într-o casă, după un drum prin ploaie, cu noroi proaspăt pe pantofi, ar spune *„Nu e noroi pe stradă“*, ca şi acelea ale personajului din anecdotă, care, prins cu mîna pe ceapa din grădina altuia, spune *„Vream să-i miros florile“*, sînt desigur nuanţate, ba chiar sensul le e transformat, de împrejurările în care sînt spuse sau de alte „semne“ din aceeaşi situaţie.

Corelatele acestea situaţionale, ajutoarele luate din situaţie pentru expresie — ca folosirea faptului că eşti în casă pentru a spune *„aici“* —, par desigur unui lingvist fenomene „extralingvistice“[123]. Cine consideră însă limbajul dintr-un punct de vedere mai larg, psihologic, nemărginindu-se doar la expresia explicită, vorbită, sau chiar corporală, e nevoit să le includă printre faptele de limbaj, fie chiar ca auxiliare, dar indispensabile de cele mai multe ori pentru receptor, ca şi pentru emiţătorul care recurge la unele cuvinte cu sens incomplet.

Faptul că folosim aşa de curent cuvinte ca *aici, acolo, eu* ne face să le socotim drept expresii de limbaj ce ar conţine în ele însele tot înţelesul lor. Totuşi, fără corelatele situaţionale, care să le facă explicite, aceste cuvinte nu ar putea fi înţelese. Cineva care bate la uşă şi spune *„Eu sînt“* nu se

face înţeles decît dacă adaugă cine este, sau dacă partenerul îi recunoaşte vocea ori felul de a ciocăni, sau dacă ştie ora la care va veni. Toate aceste referinţe la situaţia concretă sînt indispensabile înţelegerii anumitor fapte de limbaj, care nu au această valoare decît prin includerea corelatelor situaţionale în actul expresiv.

Afirmaţia că „este limbaj acolo unde sînt cuvinte şi fraze" este contrazisă de constatarea că pot fi „fraze şi cuvinte" — ca la afazic, la papagal —, fără ca prin aceasta să putem vorbi despre limbaj; şi în schimb, pot să nu existe fraze lingvistice — ca în pre-limbajul copilului sau în limbajul corporal, sau în cuvintele izbucnite „spontan". Aceasta dovedeşte că limbajul e mult prea proteiform pentru a putea fi caracterizat printr-o trăsătură superficială şi unilaterală.

Interpretarea faptului de limbaj ca atare este desigur foarte labilă, variind după împrejurări şi după punctul de vedere: se poate întîmpla ca un fapt de limbaj emis normal să nu aibă efectul dorit, deoarece partenerul nu-l ia drept atare; dar nu e rară şi situaţia inversă, în care să fie socotite drept fapte de limbaj manifestări care, aparent, nu izvorăsc dintr-o intenţie de comunicare. Desigur, interpretarea drept limbaj a unor reacţii emoţionale, instinctive, mecanice sau anormale, ca acelea ale copiilor mici, ale animalelor sau ale demenţilor, este o atitudine curentă, dar nu ştiinţifică. Totuşi, din punct de vedere practic, pentru mamă plînsul copilului funcţionează ca limbaj, iar pentru stăpînul unui cîine, scheunatul lui la vremea mesei, de asemenea.

Faptele de limbaj — în afara criteriului existenţei relaţiei sociale şi a intenţiei de comunicare, deci de semnificare — sînt prea labile pentru a începea în cadre cu pretenţii de dogmă. Un cuvînt, un gest, o frază sau un strigăt intenţionat, o pauză semnificativă sau o conferinţă sînt fapte de limbaj. Cît priveşte ierarhizarea lor, ea nu poate fi decît relativă chiar pentru *studierea* limbajului, aşa cum e şi din punctul de vedere al realităţii practice. Singura valorificare îndreptăţită ar putea fi aceea care ar considera drept *summum* expresiv limbajul „total", adică acela care reuneşte bogăţia simbolizatoare şi intonaţia limbajului articulat, cu simplitatea şi forma succintă a celui corporal, cu varietatea celui extracorporal, cu corelatele situaţionale şi cu ajutoarele interpretative ale diverselor manifestări afective.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

COORDONATELE LIMBAJULUI

1. Coordonate interne. Limbajul nu este o activitate independentă, ci are adînci rădăcini în întregul organism al persoanei umane şi în genere în toată viaţa ei psihică.

1.1. Departe de a fi o activitate „pur spirituală", limbajul are, în primul rînd, şi în mod absolut necesar, o bază anatomo-fiziologică.

Urmînd ca problema mecanismelor de producere a limbajului să o discutăm mai departe, deocamdată schiţăm numai premisa — cu valoare de axiomă — a determinismului material-biologic al limbajului. Desfăşurarea normală a acestui proces implică determinări organice referitoare la natura şi la fiziologia scoarţei cerebrale, dar şi a nivelurilor cerebrale inferioare, implică o anumită conformaţie şi o activitate fiziologică a diverse organe — care în anumite momente constituie „aparatul fonator" —, dar şi a musculaturii întregului corp, implică, în sfîrşit, o activitate anumită a sistemului respirator sau a diferitelor organe care realizează fonaţia, dar care — unele simultan (ca aparatul respirator), altele numai succesiv — îndeplinesc şi alte funcţii.

Limbajul se realizează în primul rînd prin activitatea întregii scoarţe, în care se produc legături între diverşii analizatori, cu dominanţa — în cazuri normale, la adult — a analizatorului verbal-motor. Dar pentru efectuarea normală a comunicării prin limbaj este necesară funcţionarea şi integritatea anatomică a diverselor niveluri ale analizatorilor şi în special ale acelora din care este compus analizatorul verbal-motor (partea corticală — şi în special cea nucleară a acestui analizator —, căile de conducere şi partea periferică). Lezarea oricărui nivel aduce o deficienţă în procesul limbajului, deficienţă a cărei gravitate este, desigur, în raport cu nivelul atins.

De asemenea, un rol important joacă în limbaj reglarea exprimării prin receptarea propriilor reacţii (aferentaţia in-

Scanned with OKEN Scanner

versă)[1]. În sfîrşit, menţionăm faptul că pe calea legăturilor dintre scoarţă şi instanţele subcorticale, limbajul este influenţat de întreaga viaţă fiziologică — inclusiv deci de cea vegetativă — a organismului uman şi o poate influenţa la rîndul lui.

1.2. Faptele de limbaj nu sînt invariabile, nici în cadrul speţei umane, nici în acela al expresiilor individuale. Dacă urletele tuturor lupilor se aseamănă aproape pînă la identitate şi se desfăşoară între limitele rigide ale unei game sonore restrînse şi destul de puţin adecvate la împrejurări, variaţiile expresiilor umane se întind pe ariile nenumăratelor idiome — adică ale diverselor sisteme lingvistice — şi se multiplică, datorită plasticităţii lor, prin realizările individuale, modulîndu-se apoi, cu fiecare dintre acestea, după infinitele nuanţe trecătoare ale „momentelor".

În nici un caz, cauza pentru care apar variaţiile caracteristice în forma exterioară a limbajului nu poate fi atribuită unor determinante rasiale. Van Ginneken afirma, de pildă, că organele de articulare ar prezenta deosebiri după rase şi că astfel ar influenţa tipul lingvistic[2]. Conformaţia laringelui desigur că influenţează modul de exprimare vocală — îndeosebi timbrul — la fiecare persoană, creînd diferenţe articulatorii individuale, în cadrul aceleiaşi limbi; însă ea nu determină prin ea însăşi o caracteristică generală a unei limbi. O dovadă peremptorie a acestui fapt o constituie observaţiile făcute asupra sunetelor vocale apărute la copiii nou-născuţi şi în genere la micii sugari, înainte de a începe să imite diversele foneme auzite în jur: indiferent de grupa căreia îi aparţin, toţi copiii mici au o bază de articulare comună, aptă de a deveni orice limbă de pe glob[3]. Vechea teorie ascoliană a „substratului" nu ar putea fi admisă decît cel mult în sensul unor „deprinderi de articulare" transmise de societate — deci al unor determinări în primul rînd sociale, iar nu rasiale şi nici măcar ereditare.

Există însă, pe larga temă a modului uman de exprimare, multiple posibilităţi de variaţiuni individuale. Experimente făcute prin mijlocirea transmisiunilor de radio au dovedit de pildă că deosebirile dintre vocile vorbitorilor sînt mai numeroase şi mai „semnificative" decît s-ar crede[4]. Aceleaşi deosebiri au putut fi constatate şi trecîndu-se la experimente făcute, am spune, pe scara micro-fizică a limbajului, adică

înregistrîndu-se vibraţiile infime ale vocii[5]. În oscilogramele reproduse în lucrarea lui Gemelli, referitoare la analiza electro-acustică a limbajului, se observă diferenţieri profunde între aspectele pe care le ia aceeaşi propoziţie — *„Ripassa lo zeffiro"* („Trece din nou zefirul") de pildă —, cînd este pronunţată de diverse persoane, ceea ce l-a făcut pe psihologul italian să consemneze aceste fapte drept „individualisme fonetice"[6].

Menţinîndu-ne la deosebiri referitoare la aspectele cele mai „exterioare", poate fi amintită aci şi diversitatea extraordinară a realizării limbajului grafic la diferite persoane, în funcţie de unele particularităţi psihice (bineînţeles, şi strict anatomo-fiziologice) ale fiecăreia[7].

Dar faptul că fiece persoană se manifestă altfel în limbaj şi că expresia fiecăreia diferă în diversele momente este într-o mare măsură numai semnul exterior al unor motivaţii particulare. Iată doi oameni care se reîntorc dintr-o plimbare. Atît unul cît şi celălalt folosesc — pentru a răspunde cuiva care vrea să le afle impresia — aceleaşi cuvinte: *„Am făcut o plimbare frumoasă"*. Deosebirea poate fi izbitoare între aspectele comunicării fiecăruia (presupunînd că intenţia celor doi a fost aceeaşi, adică au vrut să arate că plimbarea le-a plăcut — deci sensul cuvintelor nu capătă în mod dorit vreo nuanţă echivocă sau accentuat ironică ori de dezamăgire): valoarea semnificativă inclusă în frazele lor nu e identică, deoarece, de pildă, plimbarea poate avea o importanţă deosebită pentru fiecare.

De ce se exprimă divers fiecare persoană şi ce poate însemna acest fapt? Cauza pentru care intenţia de comunicare apare în forme variabile, cauza pentru care se nasc aceste nuanţe provine oare dintr-o dorinţă gratuită de originalitate ori din nevoia intenţionată de a căuta forme adecvate pentru conţinuturi psihice proprii, sau acest fapt are şi determinante mai profunde?

Vocea unei persoane are un timbru sec, ce pare că înăspreşte sensul oricărui cuvînt, a alteia este „ştearsă", fără armonice multe, aşa încît ideea pare că-şi pierde importanţa atunci cînd este exprimată de această persoană; o altă persoană are o voce „gravă", care subliniază fiece cuvînt, rotunjindu-l, reliefîndu-l, ca şi cum nu ar exista pentru posesorul ei lucruri fără valoare, alta are un timbru „cald", care înflăcărează

cuvintele şi le transmite o pasiune pe care nu o au în ele însele, O persoană vorbeşte repede, precipitat, alta are un tempo lent, ponderat, alta vorbeşte încet şi timid. Vocea, şi în genere tot complexul expresivităţii vocale, nu conţine numai particularităţi melodice, dar şi de tempo, de ritm, de intensitate.

Aceste deosebiri pot să apară şi din voinţa de a imprima expresiei o anumită nuanţă perceptibilă prin elementul ei „muzical", prin intonaţie; dar ele îşi au uneori izvorul şi în particularităţi anatomo-fiziologice şi, mai mult, ţinînd de tipul de activitate nervoasă superioră. Cineva se naşte cu anumite posibilităţi vocale — cu coarde de o anumită calitate, cu o cavitate bucală construită în chip specific, are dinţii intacţi sau nu, respiră mai repede ori mai încet. Nu numai particularităţile sau chiar defectele de vorbire — care provin din anumite caracteristici organice (ca natura coardelor vocale, forma cavităţii bucale, specificul dentiţiei, decalajul dintre respiraţie şi fonaţie sau greşita manevrare a limbii) — sînt capabile să transforme însăşi valoarea comunicării, ci variaţiile provin şi din faptul că fiecare persoană are obiceiurile ei articulatorii, în funcţie de tipul activităţii instanţelor nervoase superioare, dar, în oarecare măsură, şi de tipul celorlalte niveluri (vezi, de pildă, influenţa sistemului endocrin asupra expresiei verbale). Temperamentul poate imprima, cu timpul, anumite caracteristici mijloacelor de expresie ale cuiva: vocea unui coleric capătă o intensitate specifică, violentă, iar timbrul unui posac izbeşte dur, pare să exprime greu sentimente delicate; uneori, sensul ţintit poate fi greşit interpretat din cauza unei voci lipsite de supleţe sonoră, şi în ale cărei asperităţi nuanţa afectivă îşi pierde frăgezimea. În vocea unei frivole, sunetele — în genere acute — se succed rapid şi cu diverse intensităţi, iar în aceea a unei capricioase, notele oscilează între alto şi soprano[8].

Mimica este şi ea determinată în mare măsură de temperament: modul specific de reacţie emoţională sapă trăiecte specifice pe figură, de care se folosesc apoi expresiile voluntare (cîteva riduri săpate de un mod tipic de reacţii şi situate în anume loc pe faţă pot denatura intenţia de expresie veselă în mimică jalnică).

Determinantele constituţionale — anatomice şi temperamentale — pot imprima aşadar nuanţe proprii fiecărei persoane în manifestările sale expresive, astfel încît posibilită-

ţile expresiei comunicative devin în practică infinite şi totuşi „tipice", dacă le raportăm la tipurile generale de reacţie.

1.3. Aceste determinante interferă deseori cu stimuli exteriori sau cu împrejurări care provoacă anumite reacţii — stări afective sau de oboseală[9], excitaţii alcoolice, narcotice etc. —, iar acest cuplaj canalizează de asemenea în mod specific expresia şi în genere limbajul unei persoane. Este o remarcă banală aceea că oboseala împiedică sezisarea uşoară a sensului unei fraze mai dificile şi că exprimarea poate fi îngreunată din aceeaşi pricină. Dar de aci nu rezultă o uniformitate a faptelor de limbaj: unii obosesc mai repede, atunci cînd alţii au încă destulă energie de cheltuit, unele persoane pot învinge mai uşor deficitele create de oboseală, alţii se lasă în voia ei. Aceste moduri specifice de reacţie au repercusiuni asupra limbajului, provocînd diverse diferenţieri.

Influenţa momentană a stării psihice, şi mai ales a emoţiilor sau a dispoziţiei, ori a unor stări patologice este printre cele mai uşor de sezisat în faptele de limbaj. „Vorbirea este influenţată de răguşeală, de guturai, de surîs şi de plîns", nota lingvistul V. Bröndal[10]. În experimentele lui Gemelli[11] se poate observa că aceeaşi frază are oscilograme diferite după stările psihice ale persoanelor. Foneticianul W. E. Scripture a observat, de asemenea, că gradul de convexitate a graficului undei sonore variază după emoţie: un *„oh"* trist are un grafic uşor curbat dar cu fluctuaţii, pe cînd în *„oh"* admirativ, melodia urcă în unghi ascuţit, fără oscilaţii intermediare[12]. Aceste tremurări ale vocii — reprezentate prin fluctuaţiile graficului — sînt elementele vitale ale expresiei influenţate de emoţie[13] şi se explică prin faptul că, pe de o parte, în cursul unei emoţii persoana are de luptat cu efectele ei directe — respiraţia modificată, greutatea de control asupra muşchilor maxilarelor, asupra limbii înseşi —, efecte care apar cuplate cu emisiunea vocală. Iar pe de altă parte, se explică prin faptul că însăşi starea psihică generală şi procesele de ideaţie sînt nuanţate de emoţie. Sub imperiul emoţiei apar schimbări în ton[14], în articulare, în sfîrşit, în ansamblul exprimării verbale, fie că e vorba de imperceptibile variaţii ale fonemelor[15], fie că debitul însuşi — ritmul, tempoul[16] — sau chiar ordinea sintactică sînt modificate[17]. Dacă ne gîndim de pildă la faptul că în cursul emiterii normale a unui sunet, poziţia limbii se modifică nuanţat, transformînd spaţiul de

rezonanţă[18], înţelegem cît este de fragil — şi deci uşor supus variaţiilor afective — echilibrul sonor al structurilor expresive.

Aceasta este una dintre cauzele pentru care înseşi valorile cuvintelor, în momentele concrete ale utilizării limbii, variază necontenit: şi anume, după dispoziţia psihică a persoanelor incluse în actul comunicării. Dacă sensul frazei *„Am făcut o plimbare frumoasă"* este nuanţat divers de temperamentul fiecăruia dintre cei care o pronunţă, atunci cuvîntul *frumoasă* capătă o anumită valoare: pentru un pasionat, calitatea desemnată prin acest cuvînt capătă proporţii de miracol, pe cînd pentru flegmatic poate desemna fie un fapt care nu merită multă admiraţie, fie, dimpotrivă, are o deosebită gravitate, dacă utilizează rar acest cuvînt. Să ne imaginăm însă cazul cînd, în momentul expresiei, „pasionatul" este totuşi prost dispus: deşi alege acelaşi cuvînt — de pildă, din condescendenţă pentru organizatorii excursiei —, totuşi îi poate strecura o nuanţă de indiferenţă, ceea ce ar face pe cunoscuţii lui, care ştiu ce înseamnă acel cuvînt la el de obicei, să îi atribuie o valoare foarte scăzută.

1.4. Legătura dintre limbaj — şi în primul rînd dintre vorbire — şi temperament sau stare psihică generală se manifestă deci prin modificări care semnalează acordarea unei valori diverse cuvintelor. Iar ca un corolar al acestui fapt, urmează o alegere deosebită a acestora: o preferinţă şi o rezervă faţă de unele dintre modalităţile de expresie oferite de societate, precum şi o grupare proprie individualităţii fiecăruia. De fapt, întreaga viaţă psihică influenţează limbajul. Alegerea mijloacelor de expresie variază de la determinarea aproape completă a expresiei cuiva de către starea sa, pînă la înrîuriri de diferite grade: de la stările patologice, de pildă, care nu îngăduie decît utilizarea cîtorva semne, la influenţa mai mare sau mai mică a particularităţilor personale ale celorlalţi analizatori, a inteligenţei, a dezvoltării intelectuale în genere, a înclinaţiilor sau a stărilor de moment. De pildă, cele două fiice ale lui Binet — care aveau aproape aceeaşi vîrstă şi primiseră o educaţie identică —, puse să scrie toate cuvintele care le veneau în minte la un moment dat, au dat răspunsuri foarte diferite[19]: două tinere, deşi crescute în acelaşi mediu lingvistic, nu au deci exact aceleaşi reacţii verbale.

Scanned with OKEN Scanner

Gîndirea conduce desigur exprimarea prin limbaj, dar poate fi, la rîndul ei, înrîurită de starea afectivă şi ca atare expresia poate apărea nuanţată de tonalitatea afectivă a momentului. Ceva mai mult, exprimarea voluntară nu este numai influenţată sau nuanţată de diverse determinante, ci ea poate fi şi potenţată, poate căpăta o forţă expresivă mai mare, în momentele în care intenţia de comunicare prin limbaj se cuplează cu o stare afectivă puternică şi care are acelaşi sens cu ideea de exprimat (de pildă, exprimarea prin cuvinte a ideii de admiraţie, într-un moment de entuziasm).

Aşadar, particularităţile organice, temperamentale, afective momentane, în sfîrşit, modul general de reactivitate îşi imprimă pecetea asupra limbajului. Este firesc ca această constatare să-i ducă pe unii la cercetarea personalităţii — sau numai la afirmarea acestei posibilităţi — prin mijlocirea modului său de exprimare, nu numai sub forma nuanţării intenţiei conştiente, dar şi sub aceea a obscurelor determinări constituţionale — organice şi temperamentale —, a celor legate de evoluţia firească, ori a stărilor trecătoare. Determinările organice sînt desigur supuse influenţelor despre care vom vorbi mai departe, însă ele devin cu atît mai evidente, cu cît păşim mai adînc în domeniul psihologiei comparate: anomaliile afazice sînt cauzate de lezări somatice; în limbajul bătrînului, într-o fază de decrepitudine senilă, intervin tulburări antrenate de scleroze cerebrale; iar copilul deficient, a cărui „întîrziere" se manifestă vădit prin limbajul său, este, de cele mai multe ori, un pacient cu tulburări organice (nu mai insistăm asupra deficienţelor aparatului auditiv, care transformă pe un copil apt iniţial pentru limbaj, într-un mut).

Toate coordonatele acestea de ordin relativ „intern" şi cuplajele lor mai complexe — pe care le vom cerceta mai departe — înscriu una dintre cele două determinante principale ale limbajului.

2. Coordonate externe. Însă în cadrul unei ierarhizări, trebuie să subliniem dintru început că prima determinantă stă pe un plan secundar faţă de cea de-a doua[20]: aceasta din urmă o constituie realitatea obiectivă externă, pe care o reflectă limbajul, şi care — fiind vorba în primul rînd de societate — determină modalităţile exprimării. Înţelegerea limbajului nu poate fi întregită decît situîndu-l într-un determinism complet, cu accentul pus pe contingenţele externe. De ra-

portul dintre limbaj şi fenomenul reflectării realităţii ne vom ocupa mai departe (vezi p. 203 şi urm.); aci vom discuta în special despre determinism în sensul acţiunii mediului — şi îndeosebi a aceluia social — asupra limbajului.

2.1. Natura, în necontenită creaţie sau transformare, şi mai ales neîncetata acţiune a societăţii asupra ei, impune atît plăsmuirea de noi expresii, cît şi schimbarea sensului acelora existente. Descoperirea unui fenomen necunoscut încă, a unui corp sau a unei proprietăţi, face să apară noi cuvinte — şi astfel se nasc: *raze cosmice, uranium, radioactivitate;* o schimbare în mediul geografic, ca transformarea unei peninsule în insulă, obligă la înlocuirea vechii denumiri; iar observarea mai atentă a structurii „atomului" a provocat mutaţia înţelesului său originar, de *a-tomos* „care nu poate fi divizat". Tot astfel, observarea faptului că umbra unui corp albastru pe un perete alb poate părea şi ea albastră a produs la un moment dat marea revoluţie din pictura secolului al XIX-lea, prin alăturarea epitetului *„albastră" umbrei,* care se părea că nu poate fi decît *„cenuşie"* sau *„cafenie".* Dacă plăsmuirile naturii ar fi uniforme în spaţiu sau eternizate în aceeaşi stare, ca într-un „tablou viu" reprezentat pe o scenă şi dacă omul nu ar mai putea descoperi nimic, atunci fiecare cuvînt ar fi un fel de nume propriu absolut, referitor la un obiect înţepenit într-o ipostază unică. (Chiar şi în această ipoteză absurdă, semnificaţiile ar varia totuşi, dacă ar exista societăţi şi indivizi diverşi, care să folosească „numele".)

Dar, în definitiv, orice obiect şi orice fapt sînt altele şi cu totul noi pentru fiecare persoană, iar relaţiile inedite create astfel, între exteriorul în continuă schimbare şi om, sînt cauza pentru care nici un cuvînt nu are *absolut acelaşi* înţeles pentru toţi şi pentru orice moment din viaţa aceluiaşi om. Folosim acelaşi cuvînt, *rîu,* dar cu înţelesul schimbat după fiecare apă numită astfel; iar un cuvînt ca *mama,* de pildă, reprezintă pentru fiecare om de pe glob o altă persoană, deci implică o altă nuanţă sau chiar alt înţeles (iar la fiecare persoană semnificaţia variază, deoarece reprezintă fie pe „mama" din copilărie, fie pe „mama" în anume împrejurare, ori pe o fiinţă care a murit).

Deşi limbile nu sînt niciodată suficient în pas cu diversitatea de fapte descoperite în natură (pentru mirosuri, de pildă, nu există atîtea denumiri cîte sînt pentru desemnarea calităţilor

chimice care dau senzaţiile gustative), totuşi realitatea proteică, schimbările lucrurilor, aduc multiple variaţii în limbă şi mai ales în semnificaţia expresiilor.

2.2. Dar mediul natural influenţează şi pe alte căi limbajul, deşi acestor influenţe nu trebuie să li se acorde o importanţă exagerată. Dacă, de pildă, ne pare naiv să se atribuie deosebirile dintre limbi modului de nutriţie, totuşi nu se poate nega o înrîurire, din anumite puncte de vedere, exercitată de mediul fizic asupra limbajului unei persoane, iar uneori — mai ales din punct de vedere lexical, din nevoia de a se crea termeni corespunzători unor fenomene naturale specifice unei regiuni — şi asupra limbii întregii societăţi. Clima are o oarecare influenţă asupra stării psihice — în special asupra dispoziţiei — şi prin aceasta poate exercita o înrîurire asupra limbajului. Meridionalul — tipicul napoletan de pildă — este mai expansiv şi limbajul său se resimte de acest fapt: euforia lui se manifestă prin nevoia de a se exprima prin cît mai multe mijloace — gesturi, mimică, vorbe — şi de a-şi face înţeles entuziasmul printr-o abundenţă de adjective; iar italianul, în genere, îşi manifestă sentimentalismul prin nenumărate nuanţe de dezmierdare („vezzeggiative") sau de amplificare („accrescitive"). Dimpotrivă, nordicul flegmatic, în genere reţinut, se abţine chiar de a comunica prea mult. Educaţia, cultura, traiul în alt mediu, îndepărtează desigur efectul acestor determinante, însă treptat şi cu oarecare greutate, cînd este vorba de o persoană matură. (O napoletană mărturisea că nu se putea adapta, atît climatului mai rece, mai puţin luminos, al unui oraş german — unde a locuit un timp —, cît şi societăţii, în care de pildă gesturile ei elocvente distonau.)

Natura poate exercita o influenţă şi prin crearea anumitor cuvinte imitative — onomatopee — sau poate constitui o determinantă a tendinţei de selectare a componenţei vocabularului şi în orice caz poate să favorizeze o mai mare frecvenţă a anumitor cuvinte (corespunzătoare unor fenomene sau obiecte din mediul natural al persoanelor respective)[21]. Mediul fizic, de asemenea, îi obligă pe ciobani sau pe marinari să vorbească strigînd, pe munteni să creeze „jodl", pe cei care nu pot comunica la distanţă, din pricina întunericului, să folosească un limbaj de semne luminoase, pe cel căruia îi este prea frig sau e toropit de căldură să vorbească mai puţin, sau,

dimpotrivă, pe cel obișnuit cu arșița și excitat de un soare stenic, să vorbească exaltat. Nu este mai puțin adevărat, însă, că societatea depășește în genere asemenea limite impuse de mediul natural: marinarii de pe vapoare diferite pot comunica astăzi prin radio de pildă, iar ordinele pot fi date astăzi, pe același vas, prin amplificatoare. De asemenea, educația prin școală sau răspîndirea radioului fac să fie însușit și un vocabular referitor la obiecte sau fenomene inexistente în mediul natural obișnuit al unor persoane.

2.3. Forma specific umană de comunicare, prin cel de-al doilea sistem de semnalizare, înseamnă o depășire completă a determinantelor pur biologice și o încadrare în primul rînd în determinismul istorico-social[22]. De aceea, contingențele s o c i a l e sînt cele mai importante și mai interesante în cazul limbajului, în special al limbajului normal și evoluat.

Societatea este, în primul rînd, condiția fundamentală a limbajului. Existența însăși a limbajului — fapt social — nu ar avea rost fără societate, de vreme ce finalitatea lui, comunicarea, nu s-ar putea realiza și probabil că individul nici nu i-ar simți nevoia.

Pe lîngă aceasta, emițătorul — fie că vorbește, fie că folosește indiferent ce alt sistem de semne — ține necontenit seama, atunci cînd se exprimă, de parteneri, adaptîndu-se posibilităților de înțelegere sau pretențiilor lor[23]. Un elev se adresează într-un fel profesorului său și folosește alți termeni pentru a vorbi colegilor, chirurgul își schimbă modul de a vorbi, în cursul operației, după cum se adresează bolnavului sau asistentului său, iar strungarul renunță la termenii tehnici, sau îi explică, atunci cînd vorbește novicelui în meserie sau profanului care-i cere lămuriri. De altfel, „deformările profesionale“ se manifestă prin limbaj cînd sînt folosiți termenii tehnici dintr-o profesiune și în împrejurări care nu îi cer neapărat. Străinului care nu ne înțelege limba sîntem nevoiți să-i vorbim în limba sa, iar dacă nu o cunoaștem, sîntem siliți să ne limităm intenția de comunicare la un gest expresiv sau la un cuvînt luat din dicționar. Mulți adulți se adresează copiilor folosind vocabularul lor sau adoptînd o pronunțare infantilă, ca și cum astfel se fac mai ușor înțeleși de ei; tot așa cum la toate popoarele este curentă iluzia că se poate apropia cineva de înțelegerea străinului, dacă adoptă greșelile lui de pronunțare — reale sau prezumtive. Atunci cînd știm

că partenerul este la curent cu o anumită situaţie sau cu sensul pe care îl dăm noi unor cuvinte, ne îngăduim să vorbim eliptic, să facem doar un gest, ori să întrebuinţăm un cuvînt care ar fi ineficient faţă de o altă persoană. Folosirea argoului este neapărat condiţionată şi de faptul că există un partener care cunoaşte şi acceptă „cheia" limbajului, „codul" folosit de cineva.

Limba, ca atare, nu este supusă direct influenţei claselor sociale şi nu se modifică în ritmul schimbărilor petrecute în natura relaţiilor sociale[24]. Însă modul în care este folosită limba, ca instrument de comunicare, şi în genere procesul însuşi al limbajului, este adînc determinat de cele mai fine modificări în condiţiile mediului social.

Determinarea societăţii asupra limbajului se realizează pe diverse căi: fie acţionînd direct asupra limbajului individului (situaţia socială a cuiva sau rolul lui în diviziunea muncii), fie transmiţînd influenţe prin intermediul „limbii" — ca fapt social, care conţine experienţa societăţii, transferată astfel asupra individului —, fie indirect, prin filiera educaţiei, care dă o anumită direcţie coordonatelor interne primare, de ordinul temperamentului.

O societate impune anumite moduri de expresie datorită obiceiurilor ei, tehnicii sau îndeletnicirilor în mijlocul cărora activează persoana. Anumite formule sînt de rigoare sau sînt interzise în unele societăţi, în legătură cu credinţe religioase de pildă: unele nume, decretate „tabú", nu trebuie să fie pronunţate. Tipul muncii, profesiunea, obligă pe individ să facă uz de termeni consacraţi, atît pentru a-şi numi uneltele, cît şi pentru a se face înţeles de către cei ce au aceeaşi ocupaţie. Un maistru croitor care nu cunoaşte numele diverselor feluri de cusături nu poate uşor da directive lucrătorilor, iar un ucenic care nu ar şti denumirile tuturor sculelor meşterului cizmar nu l-ar înţelege pe acesta. Cu cît o tehnică este mai complicată, cu atît ea necesită diferenţierea diverselor obiecte, părţi, acţiuni, prin adoptarea unor denumiri speciale: adică prin folosirea diverselor „vocabulare speciale" ale limbii.

Limba are o destul de strînsă legătură cu civilizaţia şi cu mentalitatea societăţii. Un obiect adus de aiurea creează şi necesitatea apariţiei cuvîntului care să-l exprime şi care de cele mai multe ori e împrumutat din civilizaţia de unde a fost luat obiectul respectiv. De pildă, deoarece printre produ-

Inv. 117645

Scanned with OKEN Scanner

sele industriale aduse germanilor de comerţul roman erau şi vase, numele străin a fost împrumutat o dată cu obiectele: de aci, danezul *Kop*, derivat din lat. *cuppa*, *cupa*[25].

Mai interesantă este însă nu nevoia unor forme verbale împrumutate o dată cu conţinuturile lor străine şi nici crearea unor expresii pentru lucrurile nou-apărute, ci transformarea înţelesului aceloraşi semne, după folosirea dată de o societate sau de alta — în timpul istoric sau în spaţiu, — şi, mai ales, greutatea de a stabili existenţa unor „sinonime" ţinînd de diversele sisteme lingvistice. Cuvîntul *frate* — cu aceeaşi origine şi formă — semnifică, datorită unor diferenţe de împrejurări sociale, altceva în Italia („călugăr") şi altceva în limba romînă. Dar mai stranie este neputinţa de a traduce perfect cuvintele, dintr-o limbă într-alta. Cum s-ar putea reda în limba franceză, de pildă, cuvîntul *bетeală*, fără a recurge cel puţin la perifraze, deoarece *fil d'or* nu cuprinde în el tot ce este „obicei" în expresia romînească. Încercările lui Panait Istrati de a scrie în limba franceză despre obiecte şi situaţii specific romîneşti arată greutatea aceasta, dovedită prin folosirea, pînă la urmă, a cuvîntului romînesc. Şi cum am putea exprima într-o limbă europeană ideea de *„tabú"*, decît folosind cuvîntul ca atare, fără o traducere (acest fapt fiind de altfel posibil numai între oameni care cunosc semnificaţia dată de limba respectivă). Chiar presupunînd că la început s-ar împrumuta, o dată cu cuvintele, şi sensul lor, acesta ar fi denaturat apoi, în primul rînd datorită specificului societăţii care-l adoptă.

Produsă deci pe de o parte de societate, limba devine ea însăşi o determinantă a individului. În primul rînd, ea impune anumite tipare de gîndire şi chiar de percepere diferenţială a realităţii, pe care o împarte în anume chip, aşa cum dictează fie ştiinţa, fie convenţia socială, pe calea „denumirilor". *„Muntele"* nu apare ca o masă amorfă nici chiar aceluia care nu l-a văzut vreodată, pentru că limba contribuie la crearea unei anumite reprezentări, în care el apare împărţit în *văi, stînci, podişuri, culmi* şi *grohotişuri, piscuri* şi *prăpăstii;* tot aşa cum un *„atom"* nu mai e gîndit azi ca un element indivizibil, pentru că vocabularul ni-l oferă împărţit în *electroni, pozitroni, neutroni.*

Mediul lingvistic exercită şi în alt mod o anumită influenţă: societatea, prin limbă, ajută exprimarea eficace din

punct de vedere social a fiecărei persoane, căreia îi pune la îndemînă mijloace de expresie care să fie înţelese şi de ceilalţi. Însuşi acest fapt ar însemna, după unii, o piedică în calea exprimării. Vechiul scepticism în ceea ce priveşte valoarea limbajului îşi are punctul de plecare într-o credinţă care, după cum se va vedea, se bazează pe o incompletă observare a fenomenului limbaj. „Cuvintele se corup trecînd din gură în gură", exclama Valéry[26], care, după Pascal, a fost poate francezul cel mai neîncrezător în limbaj (deşi, adoptînd o atitudine vădit paradoxală, acest fapt nu l-a împiedicat să scrie zeci de poeme şi de eseuri, adică să folosească „ineficacele" limbaj!). Cum să exprimi adecvat, spun aceşti sceptici, un conţinut psihic propriu, printr-o expresie a cărei formă a servit drept suport ideilor şi afectelor a milioane de alţi indivizi? Într-adevăr, în unele situaţii, se poate întîmpla să nu exprimi un conţinut propriu, ci să adopţi tipare, de la „clişee", pînă la cuvinte care nu mai semnifică nimic: uneori, a spune *„E un peisaj minunat"* nu înseamnă a fi arătat impresia ta în faţa acelei privelişti. Aceasta se poate întîmpla însă cu fiece cuvînt; şi totuşi, orice vorbitor are posibilitatea — vom încerca să urmărim în ce fel — de a se exprima pe sine, de a face uz de semnele oferite de societate, fără a deveni un simplu automat.

Societatea, prin limbă, impune nu numai anumite cuvinte şi anumite valori semnificative ale acestora, dar şi modalităţi de organizare ori de pronunţare a lor. Cultura franceză, în majoritate alcătuită din scriitori cu spirit vioi, înclinaţi către îndoieli, imprimă limbajului intelectualilor un aspect de veşnic dialog, de discuţie cu propriile lor idei. S-a observat, de asemenea, că vorbitorul îşi modifică modul de pronunţare după stimulii fonetici primiţi de la ceilalţi vorbitori, ba chiar tinde să copieze inflexiunile persoanei cu care vorbeşte[27].

Dialectele prezintă persoanelor vorbitoare din anumite regiuni stimuli specifici, ca formule lexicale, gramaticale, fonematice specifice[28]. Vorbitorul care vrea să scape de înrîurirea dialectului face, ca şi acela care deprinde o limbă străină, sforţări pentru a se adapta noului mod de articulare, adică, în termeni pavlovişti, încearcă spargerea vechiului stereotip dinamic şi adoptarea unuia nou. Francezul, de pildă, obişnuit să articuleze net şi încordat, cu partea anterioară a gurii[29],

scapă foarte greu de obiceiurile sale de pronunţare, atunci cînd vorbeşte engleza, limbă care articulează posterior.

Rolul t i m p u l u i în coordonatele sociale apare pregnant mai ales atunci cînd privim fenomenele prin perspectiva oferită de istorie, comparînd o stare actuală cu una din trecut, adoptînd adică o metodologie lingvistică diacronică.

Nimeni nu poate vorbi ca acum un secol, fără ca acest fapt să nu pară o anomalie. Astăzi, în limba romînă, nimeni nu ar utiliza „latinismele" aşa de frecvente şi, uneori, de firești, în graiul cărturarilor ardeleni de la începutul secolului al XIX-lea. Nici un italian nu ar folosi astăzi, în vorbirea obişnuită, o frază străveche din *Ritmo Cassinese,* operă a secolului al XII-lea; iar un francez care ar vorbi numai în forme arhaice luate din Rabelais şi-ar vedea de asemenea anihilat efectul intenţiei sale de comunicare. Un francez modern, supunîndu-se sistemului actual de expresie, nu mai construieşte frazele bazate mai ales pe coordonare, ci pe subordonare, şi nu mai întrebuinţează, ca în secolul al XVII-lea, subtilele deosebiri modale[30]. Iar vorbitorul din secolul al XVIII-lea francez se supunea mentalităţii epocii sale, adoptînd forme afectate, exprimîndu-se în hiperbole şi atribuind înţelesuri erotico-senzuale[31] aceloraşi cuvinte prin care se exprimase casta Chimène în *Cidul* lui Corneille.

Oricine citeşte astăzi *Divina Commedia* este izbit de necesitatea gloselor, nu numai pentru transpunerea unei forme arhaice în una modernă, şi nici numai pentru a tălmăci în sensul limbii actuale înţelesul unui cuvînt[32], dar şi pentru a interpreta just expresiile, punînd în evidenţă şi lămurind aluziile pe care cititorul modern, trăind în altă epocă — deci în altă societate — nu le poate înţelege[33]. Orice text vechi abundă în asemenea aluzii, ale căror semnificaţii sînt greu de surprins[34]: fapt care e uşor de explicat dacă ne gîndim că orice vorbitor se exprimă luîndu-şi ca ajutoare corelate situaţionale, care înseamnă deseori referinţe la situaţia socială. Homer este greu de tradus astăzi, în limbile noastre, care nu oglindesc de pildă credinţe în zei sau cunoştinţe despre anumite animale fabuloase ori dispărute, sau folosiri de unelte şi de arme desuete. Nu numai Homer, dar nici o operă sau un text vechi, traduse într-o versiune modernă, nu cîştigă prin acest fapt şi o tălmăcire semantică[35]: este întotdeauna nevoie de notaţii marginale sau de adausuri în text. Cine întîlneşte în-

Scanned with OKEN Scanner

tr-un text antic cuvîntul latin *labor* trebuie să țină seama de toată încărcătura lui de sens, care alătură ideea de „suferință" aceleia de „muncă", reflectînd astfel truda chinuitoare a sclavului.[36]

„Urăsc și iubesc" — „*Odi et amo*" — spunea Catul. Dar exprima oare prin cuvîntul *amo* același sentiment — care oglindește totodată și o anumită mentalitate istorico-socială — ca poetul „dolcestilnovist"? Dă omul antic același sens cuvîntului *amor*, ca poetul care a pășit pragul secolului al XII-lea, adică a intrat în epoca „descoperirii" iubirii moderne, cum spunea Ch. Seignobos? Și chiar de atunci încoace, altceva înțelege societatea cavalerească provensală prin *amor* și altceva este *amore*, amestec de intelectualism rafinat și de senzualitate fără reticențe din Renașterea italiană, sau *amour* galant și superficial al Rococo-ului francez. Altă epocă, alte moravuri și mentalități, alte valori semantice.

De obicei nu ne dăm seama, vorbind zilnic o anumită limbă, că ea se modifică lent și parțial, dar neîndoielnic. Deosebirile apar mai clar cînd observăm o limbă mai puțin uzuală pentru noi. Un romîn observă de pildă mai ușor că limba franceză nu mai este azi aceeași pe care a învățat-o în școli acum douăzeci de ani și pe care o vorbesc încă străinii convinși că o stăpînesc perfect: în publicațiile actuale apar expresii, cuvinte, forme sintactice, care, cunoscătorilor străini ai unei limbi franceze contemporane cu anii lor de studiu, le par ca imense „greșeli" sau ca expresii „neuzitate".

Echivocurile nu sînt rare, tocmai din această pricină: cuvinte folosite cu sensuri vechi de către unii scriitori moderni dau naștere la neînțelegeri sau chiar la dispute, care se traduc deseori prin îndelungi polemice. Societatea cere mereu — pentru că are nevoie de aceasta — „actualul" în limbaj, adică semnificații — și chiar cuvinte — înțelese de cei mai mulți membri ai ei la un moment dat; ea se opune totodată celor „vechi" — de fapt, „inactuale" —, care nu mai sînt cuprinse în „normă".

Determinanta istorică înseamnă pentru limbaj o dimensiune temporală, reprezentînd o scurtă durată uneori[37], contopită cu una spațială: este influența unei societăți, *într-un* anumit *moment* al evoluției ei. Din punctul de vedere al individului, „epoca" este în definitiv societatea din jurul său, care se transformă lent în general, dar fără încetare, în aspec-

Scanned with OKEN Scanner

tele parţiale, particulare. Pentru limbaj, orice coordonată spaţială este de fapt una spaţio-temporală: individul suferă influenţa epocii sale, care e o fază socială, şi a „societăţii", care e un moment din cronologia istorică.

Determinantele externe sau influenţele de ordin „intern" au fost în genere observate mai degrabă în ceea ce priveşte expresia. Faptul că sînt mai puţin aparente în cazul *receptării* limbajului nu le împiedică totuşi de a o înrîuri în aceeaşi măsură. Şi pentru a recepta trebuie să existe o intenţie de comunicare, adică să fii dispus pe de-o parte să percepi manifestările cuiva drept fapte de limbaj, iar pe de alta să le atribui un înţeles. Acesta din urmă însă, variază — uneori pînă la modificarea scopului emiţătorului —, din pricina coordonatelor specifice care-l determină pe „receptor".

În actul receptiv, fiecare persoană vine cu propriul ei potenţial, astfel încît percepe şi interpretează expresia partenerului în raport cu posibilităţile sale. Fraza aceluiaşi individ poate fi înţeleasă divers de fiecare partener, după structura sa temperamentală, după caracteristicile sale organice, după dispoziţie sau în raport cu experienţa, cu educaţia ori în funcţie de raportul social cu interlocutorul.

Nu numai impresia făcută de o operă scrisă, dar şi înţelesul unei expresii poate să varieze după emoţia, temperamentul, puterea de înţelegere, ale celui ce o receptează. Un om „emoţionat" înţelege uneori mai greu, altul „răstălmăceşte" orice cuvînt îi este adresat ori ia o intenţie binevoitoare drept o ofensă de pildă. Un „pesimist" poate fi înclinat să vadă în gestul de salut al unui prieten un semn de dispreţ, pe cînd un „optimist" îl socoteşte drept o manifestare amicală; omul „prost dispus" consideră fără haz o glumă făcută pe socoteala lui, ori este gata să surprindă în ea o intenţie jignitoare, pe cînd altcineva, într-un moment de veselie, este gata să ia chiar o expresie serioasă ori răuvoitoare drept glumă. Un interlocutor poate să „nu audă" cu intenţie o vorbă care nu îi convine, sau să adauge de la el un cuvînt care nu a fost spus, pentru a completa sau modifica ideea.

Variaţiile receptării nu sînt însă strict individuale, ci social determinate. Momentul istorico-social imprimă o anumită direcţie receptării: este destul să ne gîndim la valoarea relativă a cuvîntului *modern* sau la înţelegerea actuală, dato-

rită dispariţiei iobăgiei, a cuvîntului *vecin*. Iar mediul profesional dă, de asemenea, o direcţionare către o anumită înţelegere: cuvîntul *volan* este înţeles altfel de un şofer, de o croitoreasă ori de un turnător de accesorii ale pistoanelor (v. *Anexe*, Exper. nr. 14; şi mai departe, în text, pp. 129, 273 etc.). Perceperea deformată a sunetelor unei limbi[38] — din pricina deprinderilor lingvistice cîştigate de fiecare persoană — are un caracter subiectiv[39] numai în aparenţă: aceste deprinderi lingvistice sînt de fapt cîştigate de fiecare persoană în cursul asimilării limbii materne, deci sînt determinate în mare măsură de societate.

Faptul că interpretarea într-un anumit sens a unor forme de exprimare depinde de cultura, de ocupaţia cuiva, de experienţa şi în genere de societatea căreia îi aparţine, este îndeobşte cunoscut. Aspectul cel mai interesant al coordonatelor recepţiei îl oferă însă raportarea, din partea receptorului, la datele cunoscute mai dinainte despre partenerul care exprimă ceva prin limbaj. Cu alte cuvinte, în receptarea limbajului se ţine seama şi de punctul de vedere al partenerului: atitudinea de receptare este socializată, iar nu egocentrică. Reuşim să înţelegem pe cineva care pronunţă prescurtat un cuvînt — chiar izolat —, pe cînd pe altcineva nu prescurtarea *„má'!"* e înţeleasă de o mamă care ştie că este strigată astfel de copil, iar forma rapid şi incorect pronunţată *„pa'sc"* e interpretată, la lecţia de limba franceză, drept locuţiunea fr. *parce que* („pentru că") de către un profesor obişnuit cu greşelile frecvente ale elevilor săi; iar un gest specific unei anumite persoane sau o expresie care are o nuanţă particulară la cineva trezesc efectul intenţionat la cei care sînt la curent cu aceste obiceiuri, care se transformă aproape într-o „convenţie". Totodată, receptorul se referă şi la diversele corelate situaţionale referitoare la partener: observă un lucru indicat, sezisează o expresie emoţională, o pauză involuntară etc.

Una dintre condiţiile receptării corecte este aşadar ca mediul sau obiceiurile interlocutorului să fie cunoscute. Acela care aude fraza *„Am făcut o plimbare frumoasă"*, spusă de doi vorbitori diferiţi pe un ton indiferent, îşi dă seama că ea poate avea totuşi o valoare diversă la fiecare dintre cei doi parteneri. Dacă nu-i cunoaşte însă, ori dacă nu e prevenit asupra antecedentelor recente (ce s-a petrecut în timpul plimbării, ce stare afectivă avea fiecare), receptorul este obligat

Scanned with OKEN Scanner

să ţină seama de cel puţin două coordonate, fiecare opusă uneori celeilalte: fie că vorbitorului nu i-a făcut mare plăcere plimbarea în acel moment, din motive dispoziţionale, fie că — avînd un alt temperament — el este mai puţin entuziast în genere. Dacă-şi cunoaşte însă partenerii, interlocutorul poate completa sensul frazei, pentru a o înţelege cu adevărat, cu tot ceea ce ştie despre fiecare: de pildă, receptorul care cunoaşte pe partener drept un poltron, este înclinat să nu-l creadă cînd acesta se laudă: *„Nu mi-e frică de nimic!“*.

Deci personalitatea, temperamentul sau dispoziţia receptorului, care ar putea modifica înţelegerea unui fapt de limbaj, au o contrapondere în atitudinea socializată a receptorului, care ţine seama de cunoştinţele sale referitoare la partener.

3. În nici un fapt de limbaj nu se oglindeşte numai una singură sau numai cîteva dintre toate aceste coordonate. Nu există coordonate biologice în stare pură, nu există în genere coordonate „interne“ fără determinări ale societăţii; de asemenea, în faptul de limbaj concret, al vorbirii individuale, nu apare *„limba“* ca o entitate impersonală, întru nimic modificată prin însăşi folosirea ei într-un moment particular, de o anumită persoană.

3.*1*. Încercarea de a regrupa aceste linii de forţă pe calea unei sinteze abstracte nu va izbuti să creeze decît conglomerate: în realitate, există numai sisteme de coordonate, create din influenţe reciproce, care se cristalizează în faptul de limbaj al unei anumite persoane, într-un anumit moment.

Sistemul care stă la baza oricărui fapt de limbaj concret este creat deci de toate aceste coordonate, combinate în complicate cuplaje. Axele principale pe care e centrat acest sistem — *individ* (vorbitor sau auditor) - *societate* — coexistă, constituind nu numai esenţa definiţiei limbajului, dar şi specificul oricărei realizări practice a lui. Dacă societatea este o determinantă fundamentală a limbajului — ca factor propulsiv şi totodată ca influenţe exercitate asupra persoanei —, aceasta nu are însă un rol pasiv. Fiecare individ reprezintă prin sine însuşi un sistem de coordonate, care interferă în orice moment actual cu noi determinante sociale, pentru a da complexul sistem pluridimensional din care se naşte un fapt de limbaj. Pentru definirea unui punct — faptul de lim-

Scanned with OKEN Scanner

baj —, mai importante sînt nu coordonatele înseşi, ci cuplajele lor, create — cum nota Poincaré[40] — nu prin juxtapuneri, ci prin întretăieri (variabile şi ele în funcţie de numărul coordonatelor). De aceea, cuvîntul folosit de un individ, izvorît din această complicată unitate momentană, este „încărcat" cu toate sarcinile prezentului, dar şi cu acelea ale trecutului persoanei („trecutul" fiind şi el o imixtiune de componente — organizate în formele de manifestare date de tipul, de educaţia, de obiceiurile, de cultura cuiva).

Realitatea individuală a partenerilor unui fapt de limbaj este alcătuită din necontenite variaţii în funcţie de determinante ale mediului: orice modificări în situaţia personală — o emoţie de pildă, sau trecerea la o activitate nouă ori într-un mediu divers de cel în care a trăit în alt moment, un prilej de oboseală, o convingere recent formată —, toate acestea sînt în ultimă analiză tot interferenţe între condiţiile individului şi un stimul extern (mult mai rar este vorba de un stimul pur „intern", independent, provenit de la organele interne). Înregistrate material şi proiectate într-un hiperspaţiu, aceste complexe momente individuale, altoite pe tot atît de complicate situaţii sociale, ar oferi viziunea — în aparenţă haotică, dar în realitate aşa de logic organizată — a unei construcţii de dimensiuni multiple, în continuă mişcare.

Această viziune este desigur în total dezacord cu psihologia veche a limbajului sau cu avatarurile ei. De altfel, în practică, înseşi concluziile psihologiei rigide — a „eului" absolut, imuabil —, sau chiar rezultatele psihologiei bazate pe „teste" — a statisticilor „eurilor", din care s-ar extrage drept rezultantă sumativă „eul general" —, ascund nedumerirea faţă de variaţiile bruşte şi neaşteptate ale diverselor persoane, aflate în diverse situaţii, şi neputinţa de a cunoaşte prin măsurători izolate şi prin ţintuiri statice realitatea aceasta mişcătoare, pe care ar vrea totuşi să o fixeze în formule valabile „absolut". Ecuaţia personală[41] corespunde unei situaţii[42] ţesute de un sistem de coordonate şi determină la rîndul ei limbajul persoanei: acesta va purta pecetea tuturor componentelor şi va apărea sub o pluralitate de aspecte, nuanţate de proporţia şi de calitatea diverselor coordonate.

3.2. Însăşi vocea poate fi modificată în funcţie de educaţie sau în genere prin intervenţia activă a întregii personalităţi. (Cineva care are o educaţie muzicală, observînd raporturile

dintre sunete, își poate modula debitul mai plăcut și în orice caz mai nuanțat[43].) Însă diferențierile în funcție de ansamblul coordonatelor se adîncesc mai ales în ceea ce privește cuvintele folosite, modul de organizare a lor, și mai ales în privința valorii semnificative atribuite fiecărei expresii.

Vocabularul este al oricui, spunea Marouzeau, dar fiecare alege din el ce îi convine[44]. Într-adevăr, anumite cuvinte — sau gesturi — apar de predilecție în manifestările de comunicare ale cuiva, alcătuind caracteristica expresiei sale. Însă faptul prezenței unui termen în expresia cuiva nu denotă firește prea mult cu privire la personalitatea sa, și nici chiar din frecvența folosirii lui nu se poate deduce gradul său de cultură de pildă. Importantă este îndeosebi valoarea pe care o capătă cuvintele la fiecare persoană, prin alegerea unei semnificații anumite și mai ales prin ansamblurile în care apar. Semidoctul care își presară vorbirea cu termeni din vocabularul tehnic al unei științe, al căror înțeles nici nu-i este bine lămurit, nu înșală pe nimeni cu privire la lipsa lui de cultură, în domeniul respectiv. După cum același cuvînt pretențios „sună" altfel în gura unui copil — pentru că este nepotrivit cu frazele lui simple, cu ideația sa puerilă — și altă valoare o capătă în vorbirea adultului de la care l-a adoptat.

Vom discuta mai departe (v. pp. 265 și urm.) problematica *stilului* din punctul de vedere al organizării personale și specifice a exprimării; aci vrem să subliniem deocamdată faptul că stilul oglindește întreaga personalitate și că reprezintă de fapt expresia concretă a ansamblului de determinări ale persoanei. Limbajul conține astfel trăsături pertinente pentru studiul personalității cuiva.

Stilul scriitorilor dovedește aportul tuturor coordonatelor externe și lăuntrice, voluntare sau mai puțin intenționate. Rabelais, de pildă, „om universal", avea predilecție pentru aglomerarea de cuvinte, vocabularul său fiind de altfel cel mai complet pe care l-a posedat vreun francez[45]. Temperamentul pătimaș dar în același timp doritor de ordine al lui Pascal, spiritul său arzător dar și logic, modelat de o educație de geometru și de jansenist, se exprima prin enunțări în aparență „uscate", dar care conțin, în lapidaritatea lor, o tensiune rar întîlnită, așa cum un desen construit din cîteva

trăsături simple dar nervoase trădează mîna unui pictor pasionat. Iar elipsele sale frecvente sînt izvorîte din aceeaşi pasiune, dar şi din rigurozitatea avară de matematician, din dorinţa şi din obişnuinţa de a reda numai necesarul.

Încercînd mai demult să urmărim stilul cîtorva oameni de ştiinţă romîni, colaboratori ai unor volume colective[46], ne-au apărut de asemenea limpede raporturile dintre limbaj şi coordonatele lui: limbajul clar, ordonat şi schematic al unui matematician, care-şi dovedeşte predilecţia pentru demonstraţii şi precizări prin frecventa folosire în punctuaţie a celor „două puncte" şi a „liniilor-paranteze", stilul obscur deseori şi încărcat cu termeni tehnici filozofici al unui savant preocupat în alte lucrări şi de probleme de filozofie, expresiile plastice şi imaginile altui matematician — care era şi poet în acelaşi timp —, sînt numai cîteva exemple. O experienţă făcută cu cîţiva studenţi ai fostei Facultăţi de litere din Bucureşti, din anul I — deci încă nespecializaţi complet în studiul literaturii romîne — ne-a dovedit, de asemenea, ceea ce era de aşteptat: ei au indicat îndată pe autorul unei scurte fraze (luate din Creangă şi aleasă dinadins nu dintre cele mai caracteristice ale lui, adică nu dintre cele care puteau fi cunoscute pe dinafară ori recunoscute prin raportarea la intriga *Amintirilor;* v. *Anexe,* Exper. nr. 12). Cuvintele folosite, construcţia frazei, trădau arta orală a unui scriitor moldovean, cunoscător al vieţii de la ţară şi al graiului popular.

„Stilul" nu este însă numai un produs artistic, un apanaj al „scriitorilor", ci el reprezintă modul de exprimare specific fiecărei persoane. După oarecare exerciţii, un profesor de pildă reuşeşte să-şi dea seama de personalitatea fiecărui elev din felul cum se exprimă. Cineva deprins să asculte conferinţe poate caracteriza din primele minute pe un orator după limbajul său, iar orice om, în definitiv, se orientează cel puţin în linii mari asupra personalităţii interlocutorului său, din felul lui de a se exprima.

Stilul cuiva nu este însă o formă absolută, fixată definitiv, şi nici nu este rezultanta însumării unor diverse schimbări (aşa cum sîntem siliţi totuşi să-l considerăm atunci cînd voim să definim „stilul" unui scriitor de pildă). O definire a fenomenului „stil" în psihologie ar trebui să cuprindă şi dimen-

siunea „timp": el ar conține atunci în definiție și posibilitatea variației, adică s-ar ține seama de faptul că modul specific de expresie al unei persoane se poate modifica în funcție de moment. Stilul poate cuprinde variații, de la transformările vocii și ale pronunțării, pînă la înclinațiile către anumite cuvinte sau construcții ori la transformarea sensului aceleraşi expresii. Rousseau — de pildă — își schimba stilul în *Confesiuni,* în mod intenționat, după starea sa psihică[47].

Obișnuiți de pildă cu modul familiar de a vorbi al unei persoane, nu o mai recunoaștem atunci cînd discută într-un cerc de necunoscuți, iar un vorbitor care conferențiază afectat, își schimbă modul de expresie atunci cînd se adresează unor anumiți prieteni, cărora le vorbește familiar. Dante, trecînd — într-unul din cîntecele *Infernului* — de la expresii care cuprind mișcătoare și delicate imagini pentru a evoca pe Francesca da Rimini, sau de la dramatismul expresiei cîntecului lui Pier della Vigna, la cele mai triviale cuvinte (ceea ce nu-l va împiedica să aibă apoi, în *Paradis,* un stil „sublim"), și-a dat seama de acest fapt și a concretizat tot acolo constatarea variațiilor stilistice ale oricărui vorbitor prin formula: „Ne la chiesa coi santi, ed in taverna co' ghiottoni" („În biserică cu sfinții, iar în cîrciumă cu lacomii [cu bețivii]").

În sfîrșit, interlocutorul înseamnă și el o influență de moment și determină la vorbitor o modificare necontenită a stilului — desigur, rămînînd în limitele stilului personal —, pentru a se face mai clar înțeles. Presupunînd un fapt drept cunoscut de către partener, vorbitorul adoptă un limbaj eliptic sau își însușește sensul dat de acesta unui cuvînt, ori i se adresează în limba lui[48], își schimbă expresiile — fie vulgare, fie ceremonioase —, folosește un gest în loc de un cuvînt, ori o frază politicoasă în loc de o simplă înclinare a capului. Iar receptorul intervine și el cu stilul său propriu, influențat de moment, pentru a interpreta expresia partenerului prin întregul său sistem de coordonate.

În stil trebuie să se vadă un mod propriu de prelucrare a mijloacelor oferite de limbă. Aceasta nu poate apărea în formă concretă, decît sub aspectul stilurilor diverșilor membri ai societății respective (reductibile, în ultimă instanță, la anumite grupe tipice). Persoana vorbitoare primește din afară un anumit material pentru expresie și îl folosește apoi în forme

Scanned with OKEN Scanner

care — chiar în cazul „clișeelor" — nu mai pot fi socotite complet identice cu acelea primite. Un „clișeu" este totuși încadrat în fraze a căror construcție aparține unui anumit individ, deci ele nu scapă de nuanțarea pe care le-o impune ansamblul în care se află; și chiar dacă la un moment dat ar vorbi cineva numai în șabloane de lungimea unor întregi fraze, totuși acestea capătă fine nuanțe specifice, din pricina vocii, a intonației, a gesturilor sau a mimicii și sînt, în orice caz, interpretate de interlocutor în funcție de împrejurarea în care se află vorbitorul. Putința de opțiune în cadrul unor limite convenționale alcătuiește tocmai baza stilului în exprimarea prin limbaj.

Desigur, aspectele stilului unui același vorbitor variază în funcție de împrejurări: însă acestea sînt totuși „variații pe aceeași temă" — constituită de particularitățile fundamentale și constante ale personalității vorbitorului. De asemenea, faptul că apar nenumărate variații de stil, în raport cu particularitățile fiecărei persoane, nu înseamnă că fiecare „stil personal" este în esență ireductibil și că în realitate există numai o puzderie de stiluri individuale de expresie. Faptul că nu numai împrejurările sociale generale sînt comune, deci că o importantă determinantă este aceeași la toți membrii unei colectivități, dar și că, în cadrul acestor împrejurări, există condiții specifice diverselor domenii de activitate, creează posibilitatea apariției unor trăsături asemănătoare și deci justifică stabilirea unor tipologii stilistice (de la stilurile generale ale diferitelor limbi, pînă la clasele de stiluri speciale și la categoriile stilurilor literare). De aci, tipologiile specifice literaturii beletristice, în care pot fi cuprinși scriitori cu anumite trăsături dominante asemănătoare[49] (provocate nu numai de determinante temperamentale comune), precum și tipologiile generale (stil științific, publicistic, administrativ, familiar etc.)[50].

Atacînd însă limbajul dintr-o perspectivă psihologică, nu putem totuși ignora diversitatea realizărilor lui, datorită tocmai faptului că limbajul nu este o „substanță" izolată; el este cel mult un fenomen izolabil numai *in abstracto* de nuanțele pe care le capătă la fiecare grup, la fiecare persoană dintr-o societate și în fiecare moment — în timpul social-istoric sau în acela al dezvoltării personale.

Scanned with OKEN Scanner

Supus deci fără încetare diverselor contingenţe interne şi externe, mereu altul — în funcţie de fiecare persoană şi de situaţia momentană în care se află aceasta —, constant totuşi — ca manifestare umană determinată de factori comuni —, faptul de limbaj nu poate fi înţeles în toată complexitatea lui dacă nu se ţine seama de confluenţa tuturor acestor coordonate diverse, variate şi totodată comune, care constituie sistemul cu dimensiuni plurale al actului de limbaj.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL III

DESPRE COMPONENTELE LIMBII

Mulţi oameni — şi nu rareori în ştiinţă — se feresc de faptele simple (în aparenţă): părînd la îndemîna oricui — d oarece pot fi sezisate prin bunul simţ — se creează impresia că este de prisos ca asemenea fapte să fie discutate şi chiar să fie relevate. Constatări banale în aparenţă pot fi totuşi utile şi chiar rodnice, prin implicaţiile mai largi pe care le ascund, iar idei tocite prin întrebuinţarea lor distrată, devenită clişeu, conţin posibilitatea unor interpretări noi, prin împrospătarea lor la un nou contact cu realitatea. Cu atît mai mult metoda discutării „faptului banal" poate fi utilă, cînd se examinează faptele aparent cunoscute, în noi condiţii experimentale. De aceea, vom încerca să analizăm aci materialul lingvistic „banal" — sunete, cuvinte, fraze — cu care operează limbajul, adică să ne îndreptăm atenţia asupra componentelor limbii, la care vorbitori şi auditori fac apel în momentul comunicării. (Vom vedea mai departe că de fapt, în momentul comunicării, „limba" nu poate fi considerată un pur dat „exterior" persoanei, deoarece ea devine şi un „bun personal", pe care orice vorbitor şi l-a însuşit treptat, începînd din copilărie, şi care este ulterior numai completat şi ajustat, în funcţie de felul cum evoluează vorbirea generală şi în funcţie de diversele situaţii particulare. De asemenea, este nu numai greu, dar şi greşit, să se disocieze complet „limba" de „limbaj" sau de „vorbire", considerînd-o un fenomen strict extraindividual şi desprins de momentul realizării ei concrete, deoarece se pierd astfel din vedere o bună parte dintre caracteristicile esenţiale ale limbii. În orice caz, multe dintre fenomenele pe care le vom discuta aici ca un „dat", dintr-un punct de vedere relativ exterior persoanelor vorbitoare, le vom întîlni şi mai departe, atunci cînd vom analiza modul în care persoana face uz de aceste componente: adică atunci cînd vom urmări faptele într-o perspectivă func-

Scanned with OKEN Scanner

ţională, în dinamica procesului de limbaj concret, la o anumită persoană).

1. Cuvîntul „element" străbate ca o temă fundamentală toate lucrările de psihologie asociaţionistă — dar şi multe cercetări mai recente referitoare la problema limbajului. Iar acest fapt nu dă dovada numai a moştenirii unei forme de exprimare, ci şi a avatarului unei vechi ideaţii[1].

Pentru asociaţionişti, întregul era, principial, o „necunoscută". Ceea ce cunoşteau — sau li se părea că pot repera — erau „elementele", cu particularităţile conţinute de acest termen (însuşiri de permanenţă, de identitate cu sine însuşi în orice împrejurare, de ireductibilitate şi de capacitate de asociere *sumativă,* pentru a da naştere unor unităţi mai complexe, în care elementul se păstrează neschimbat). De aici, drumul obişnuit, într-un tratat de fonetică de pildă, sau în genere de lingvistică[2], de la sunete, la silabe, pentru a trece apoi la cuvinte; fiecare avînd drept corespondent — în lucrările de psihologie sau de fiziologie a limbajului — „imagini verbale" cu grade treptate de complexitate. Însuşirea fundamentală a acestor „elemente" este imuabilitatea lor şi o anumită semnificaţie legată invariabil de un suport sonor[3].

În lucrările mai noi, punctul iniţial — fie că e denumit „element", fie că e considerat o „unitate" — l-a alcătuit „cuvîntul", iar în cele care au trecut chiar la o critică a vechilor tendinţe, fundamentul a fost proclamată „fraza". În definitiv, însă, chiar dacă sînt denumite „unităţi", aceste componente ale limbii au fost tratate tot ca „elemente", în multe lucrări fiind discutate ca valori lingvistice independente. Fie că se izolează sunetul, fie cuvîntul, fie fraza o dată ce sînt studiate fără a se ţine seama de ansamblurile în care apar şi de dinamica lor, concepţia, frizînd o atitudine metafizică, rămîne aceeaşi.

1.*1.* În analiza structurii sonore a limbii, sunetele erau considerate în fonetică (aşa cum fonemele sînt considerate în fonologie) drept elementele de bază, drept unităţile fundamentale. Această concepţie implică pînă azi, în fonetica tradiţională dar şi în fonologie, fie pe plan metodologic, fie pe plan principial (cele două planuri cuprinzînd adesea contradicţii între ele), considerarea sunetelor (sau a fonemelor) ca entităţi de sine stătătoare, sau cel mult intricate în relaţii de

Scanned with OKEN Scanner

sistem sonor pe planul limbii, independent de ansamblurile concrete în care apar în momentul vorbirii.

Se cunosc, desigur, şi se consideră ca definitiv acceptate argumente de natura acelora pe care le vom menţiona mai departe. Se ştie, de pildă, că din *aceleaşi* foneme se pot alcătui totuşi cuvinte diverse: acelaşi *A* nu are o valoare imuabilă, indiferent de locul unde ar apărea şi de celelalte sunete care îl înconjură. Pe cînd 1 + 3 dă acelaşi rezultat ca şi 3 + 1, sunetele C + A constituie, într-o limbă, o alcătuire diversă de A + C. *Lasă* este compus din aceleaşi foneme ca şi *sală,* dar ansamblurile în care apar aceste foneme le distribuie alte valori, după locurile în care se află fiecare.

Cuvintele nu sînt sume de elemente, dar, ceva mai mult, componentele lor nu sînt întotdeauna aceleaşi, ca nişte entităţi care ar purta numai prin ele însele valori pregnante. Un sunet vocal nu are o valoare absolută, în sine: limba îşi realizează funcţia ei esenţială în fenomenul comunicării, în procesul „adresării" către alţi oameni. Ca atare, nu se poate trece cu vederea faptul că receptarea sau producerea sunetelor ei depind în mare măsură de impresia pe care ele o produc vorbitorului sau auditorului. Un romîn nu ar simţi sunetul *z* din *zît, zumzet, ziar, război, bază,* drept „dulce", aşa cum le pare italienilor în *(rosa, casa),* al căror *„s dolce"* este pronunţat ca un *z* romînesc, după cum nu l-ar simţi n'ci „mîngîietor"[4], cum îi pare unui francez care spune *musette* sau *une rose rose.*

De asemenea, se ştie că valoarea unui sunet vocal diferă chiar din punct de vedere obiectiv. Chiar pe cale empirică, oricine îşi dă seama că *a* nu este acelaşi în *vai* sau în *casă* şi că realizarea lui sonoră este deosebită în cele două cuvinte. După cum tot empiric — deoarece diferenţa este izbitoare —, se poate constata deosebirea dintre un *ă* romînesc şi unul napoletan, după pronunţarea mai „închisă", de către un napoletan (de pildă, în cuvîntul *săptămînă,* un subiect napoletan pronunţa pe *ă* mai închis, ca în propriul său dialect). Acelaşi sunet vocal se realizează în nenumărate variante, poate fi pronunţat prin diferite deschideri ale gurii sau modificări ale organelor fonatoare. Desigur că aceste „variante contextuale" pot fi recunoscute ca reprezentînd acelaşi fonem[4b], dar nu este mai puţin adevărat faptul că ele nu există, în realitate, decît

înglobate în anumite ansambluri — cuvintele — și că izolarea lor, pentru a fi sintetizate într-un „fonem-tip" este o operație artificială, sau, în orice caz, abstractă. Aceste ipostaze diverse, care de obicei nu sînt indiferente pentru limbaj, ele avînd o valoare diacritică, au putut fi reperate prin înregistrări. Cercetările experimentale au dovedit că pronunțarea diversă a unui sunet, și deci variația aspectului său nu sînt o iluzie, ci pot fi înregistrate obiectiv, prin grafice sau prin oscilograme[5]. Cercetările mai vechi ale lui Scripture[6] și altele, mai recente (de pildă, acelea efectuate de către A. Rosetti pentru limba romînă, de către De Souza pentru limba franceză din diverse regiuni, dar mai ales înregistrările, obținute prin tehnica mai potrivită nuanțelor fine, de Menzerath și Lacerda, de Trendelenburg, și cu deosebire acelea obținute de către A. Gemelli prin metoda perfecționată a oscilografului electronic[7]), dovedesc diversitatea posibilităților de variație a aceluiași sunet. Șirul minuscul al vibrațiilor unui *l*, de pildă, apare prin înregistrări în toate detaliile lui, așa cum o celulă poate fi văzută mai bine la microscop: astfel încît se poate observa că lunga undă vibratoare a acestui sunet în cuvîntul italian *cabala* („cabală") este diferită de aceea din cuvîntul italian *moccolo* („muc de lumînare")[8].

Corespondentele grafice ale sunetelor verbale — literele — pot avea și ele valori diferite, prin participarea la ansambluri diferite. Unele experimente, care pot fi făcute de oricine, ne arată clar acest lucru. Același cuvînt, *ganz,* citit printre alte cuvinte germane sau izolat — dar cu conștiința că se află în cadrul acestei limbi —, este pronunțat corect din punctul de vedere al foneticii germane; dar atunci cînd este integrat printre cuvinte romînești, el este rostit cu un *z* romînesc (v. Exper. nr. 2, în *Anexe*). Iar un cuvînt francez, ca *mot,* întîlnit în cursul citirii unei fraze romînești, sau, dimpotrivă, cuvîntul romînesc *micul* în cadrul unei fraze franceze, sînt pronunțate ca și cum primul ar fi romînesc (*t* fiind articulat), iar cel de-al doilea, francez (cu *ii*), de către persoana de experimentare care e atentă la sensul textului. În actul de limbaj, persoanele nu dau o prea mare atenție fiecărei litere (asociată pentru persoană cu diverse sunete potențiale), ci o integrează într-un ansamblu, care indică o anumită direcție de articulare.

Credința în valoarea sunetului verbal ca atare s-ar părea că este astăzi trecută printre superstițiile privitoare la limbaj: și totuși, ea persistă, uneori sub formele celor mai aparent moderne concepții lingvistice.

In primul rînd — avatar al celebrului argument platonician pentru dovedirea legăturii naturale dintre sunet și realitatea semnificată[9] —, străbate pînă azi tendința, obișnuită în critica literară, de a afirma că există o valoare expresivă a cuvîntului sau, în ultimă analiză, a sunetului. Jespersen atribuia de pildă sunetului *i* o semnificație proprie, de micime sau de apropiere[10], ca și cum acest fonem ar imprima, datorită unei virtuți intrinsece, o anumită valoare întregului cuvînt. Exemplele date de Jespersen (și care au fost reluate și amplificate de critica literară contemporană), ca odinioară acelea date de Platon, s-ar putea reduce la teoria „mimicii bucale" a lui Paget, care este adecvată poate pentru originile limbajului, dar în orice caz nu pentru formele lui actuale.

Nu trebuie confundat, desigur, punctul de vedere genetic — referitor la originea formei sonore a cuvintelor — cu acela al legăturii actuale dintre forme și semnificații. Este cert că vocala *o* pare să fie legată la origine de o mimică de plîns, pe cînd pentru producerea lui *a*, mimica se apropie de aceea specifică rîsului: de aici impresia de concentrare centripetă, de „închidere", a lui *o* și de „luminozitate" a lui *a*. Însă din asemenea constatări nu se poate conchide că apariția uneia dintre aceste vocale ar impune valori sugestive pentru întregul ansamblu: fr. *bon* sau rom. *bun*, de pildă, nu evocă nimic sumbru (v. *infra*, și problema onomatopeelor, p. 200 și urm.).

Un alt avatar atomist — deși proclamat promotor al lingvisticii structuraliste[11] — a riscat să devină uneori curentul fonologic[12]. Acest curent a reprezentat tendințele relevate de noi în introducere drept caracteristice cercetărilor mai noi privitoare la limbaj: încercarea de a depăși vechile direcții atomiste și rigide, accentuînd linia tradițională humboldtiană — a rolului primordial acordat întregului.

Fonologia a plecat de la critica vechii fonetici, în care sunetele erau concepute ca o serie de fenomene acustice și articulatorii, fără legătură cu sensul cuvintelor și cu realitatea psihologică[13]. Școala fonologică preconiza considerarea sunetelor ca purtătoare de sens și avînd o realitate psihologică. Punctul de pornire a fost fără îndoială just: fonemul nu mai

poate fi considerat izolat, ca orice sunet al foneticii, ci în raport cu întregul în care el are o funcţie determinată. Însă în practică şi în detalii, curentul fonologic nu s-a menţinut pe această linie justă. Pornind — ca De Saussure — de la conceperea limbii ca un sistem[14], curentul fonologic îl caracterizează în primul rînd prin opoziţiile dintre componentele sale, dintre foneme[15], şi ajunge să se ocupe numai de acestea şi de relaţiile lor directe, neglijînd ansamblurile din care fac parte.

În primul rînd, accentuînd pe importanţa fonemelor — a sunetelor ce ar servi la diferenţierea sensurilor cuvintelor[16] —, fonologii pierd din vedere tocmai corolarul fundamental al teoriei lor: faptul că numai în cadrul unui *anumit sistem* lingvistic (deci al unei limbi considerate în integritatea ei, nu numai ca structură sonoră), fonemele funcţionează diacritic. Dacă în limba japoneză *l* şi *r* nu sînt simţite ca opuse, iar *rion* (pronunţat „ráion") sau *lion* (pronunţat „láion") sînt pentru japonezi acelaşi cuvînt, pentru un francez *rion* („ráion") are o semnificaţie diversă, deoarece apariţia unui sunet într-un loc exclude apariţia altuia, „opus" — într-o anumită limbă —, în aceeaşi poziţie. Nu în *r* sau în *l* stă valoarea semnificativă, ci limba respectivă este aceea care i-o acordă. De asemenea, faptul că în limba ainu de pildă[17] nu e deosebire între *Kotan* şi *Kodan* dovedeşte că sunetele nu sînt „esenţe" cu legi în ele însele, ci sînt legate de societatea care le foloseşte.

Nu sunetele ca atare au o valoare intrinsecă, relevantă pentru sensul cuvintelor, ci numai atunci cînd sînt raportate la sistemul în care funcţionează, adică la o anumită limbă. Cine cunoaşte sistemul unei limbi, rolul acordat unor sunete, aplică mai uşor regula pentru toate sunetele întîlnite, *în cadrul acelei limbi:* adică integrează sunetele, oricînd, într-o structură precisă, care-i oferă un sens, şi anume în limba respectivă. Aşadar, nu sunetul este acela care dă sens, ci sistemul lui de referinţă, la care fiind raportat, sunetul cîştigă o anumită valoare diacritică.

Punctul slab al fonologiei l-a alcătuit nu numai depărtarea, cu începutul, de înseşi sistemele de la care a pornit, adică limbile respective, dar şi ignorarea ansamblurilor din *realitatea* limbajului: fonemele sînt pentru cei mai mulţi fonologi entităţi abstracte, considerate independent de împrejurările concrete în care apar[18]. Curentul fonologic s-a în-

depărtat astfel, în fond, tocmai de latura de „sens", pe care a accentuat-o inițial și care nu este constituită din sistematizările diverselor foneme, ci, dimpotrivă, aceste sistematizări imprimă fonemelor o anumită valoare. De aceea considerăm greșite explicările prin elemente, în termeni structurali, de tipul celor preconizate de Mukařovsky: el menționa că „pentru analiza structurală a unei opere poetice trebuie făcut un tablou statistic al frecvenței fonemelor în comparație cu frecvența lor normală"[19]. Statistice de felul acestora nu au rost în ele însele, deoarece numai opera, în ansamblul ei, explică elementele și le dă valoare. De altfel, asemenea tendințe au devenit foarte frecvente în lingvistica actuală, care tinde să caracterizeze o limbă pe baza statisticii fonemelor ei, sau, de pildă, să caracterizeze dezvoltarea vorbirii copilului prin înregistrarea frecvenței fiecărui fonem[20].

Chiar în cadrul aceleiași limbi, sunetele nu au valori în ele însele, din punctul de vedere al fonologiei. Exemplul rom. *cer*[1] (derivat din lat. q u ă a e r o) și *cer*[2] (derivat din lat. c a e l u m) dovedește că în cadrul aceleiași limbi, cuvîntul alcătuit fonologic din aceleași „elemente" are pentru persoana vorbitoare, care nu cunoaște etimologia, sau care în orice caz nu observă limba din perspectiva lingvistului), semnificații diverse, ce nu pot fi deci atribuite vreunei opoziții de foneme: numai ansamblul în care aflăm cuvîntul *cer* ne arată dacă e vorba de substantivul „*cer* [albastru]" sau de verbul „*cer* [mîncare]".

În sfîrșit, un alt exemplu, care arată evident că persoanele nu sînt sensibile atît la aceste opoziții fonologice, cît la ansamblurile în care găsesc structurile sonore: am cerut unei persoane avînd limba maternă germană să citească frazele *Die Menschen sitzen an Taschen* și *Man trägt die Taschentücher in den Tischen* („Oamenii sau la *buzunare*" și „Batistele se poartă în *mese*"). Citirea nu s-a făcut fără ezitare, dar înțelesul a fost sezisat, iar cuvintele au fost recitite corect (în prima propoziție s-a citit *Tischen*, adică „mese", iar în a doua, *Taschen*, adică „buzunare"). (Evident, este vorba numai de o schiță de experiment; făcut cu o singură persoană, exemplul nu este, poate, concludent, deși sîntem siguri că, în afara modului de citire — cu sau fără ezitări, observînd sau nu greșeala —, lucrurile s-ar petrece întotdeauna la fel, din punctul de vedere al înțelegerii sensului

total şi al corijării ulterioare a cuvintelor). Numai dacă ar fi fost luate cuvintele izolate, faptul alternanţei *Tasche-Tische*[21] ar fi putut părea să arate că schimbarea unui fonem face să varieze semnificaţia cuvintelor. Înlocuirea („comutarea") fonemelor *a* cu *i*, în opoziţie totuşi în germană, nu a modificat însă de loc, în cazul cuvîntului integrat în frază, sensul ansamblului; cuvintele nu şi-au păstrat semnificaţia care se presupune că este dată de opoziţia *a/i*, ci au căpătat o modificare semantică: *Tische* a fost înţeles drept „buzunar", iar *Tasche* drept „masă". Sensul impus de frază a antrenat un anumit cuvînt şi, o dată cu el, un anumit sunet.

Aşadar, faptul că astăzi se vorbeşte în lingvistică despre „foneme" (ca sunete vocale care au „o funcţie socială", „servind ca mijloc de alcătuire şi de deosebire a formelor limbii"[22]), precum şi faptul că se recunoaşte variaţia fonemului în realizarea lui concretă din vorbire, nu a adus totuşi prea multe modificări în vechea concepţie atomistă a foneticii şi în genere a lingvisticii. Fonemul, fie că este denumit „unitate sonoră" a limbii, fie că e denumit „element", devine o entitate studiată în sine sau în relaţiile cu celelalte foneme, independent fie de ansamblul materiei sonore a limbii[23], fie mai ales, de ansamblurile reale, în care se află în vorbirea concretă. El devine, ceva mai mult, un mijloc de apreciere a particularităţilor unei limbi, independent de cuvintele în care se află, şi mai ales de semnificaţiile lor, şi este supus unor analize de obicei matematice-statistice, care încearcă să stabilească frecvenţa apariţiei unor anumite sunete.

1.2. Vom trece peste diverse alte elemente sau unităţi considerate fundamentale sau chiar ireductibile, pe care diverşi lingvişti au încercat să le impună ca bază a limbii (de ex. silaba[24], morfemul[25], tagmemul[26] etc.), şi vom discuta despre celălalt element „clasic" al psihologilor şi al lingviştilor — din trecut, dar şi al unora dintre contemporani[27] — şi anume c u v î n t u l. Şi la acest „element" pot fi însă notate aceleaşi particularităţi de variabilitate, ca şi în cazul sunetului: necontenite diferenţe de formă, de sens — de valoare în genere.

Ce este în definitiv cuvîntul? Pentru unii autori este o noţiune ambiguă şi greu de definit[28]. Cît de greu este de definit cuvîntul prin el însuşi, o arată şi cuvintele compuse, sau unele locuţiuni: sudura componentelor unor expresii ca

piciorul-cocoşului sau *cum-se-cade* ne face să le considerăm drept un singur cuvînt, cuprinzînd o singură idee — deşi dicţionarul prezintă şi separat pe fiecare dintre componente. Iar semnificaţia unitară a unor sintagme ca: fr. *je suis*, rom. *am mîncat*, it. *(un) (dolce) far niente*, ori unul dintre cuvintele lungi create de Shakespeare, ca *„the World-without-end-hour"* (ora [lungă] cît lumea fără de sfîrşit) fac şi mai dificilă definirea cuvîntului sau, cel puţin, creează necesitatea unei deosebiri între „cuvîntul lingvistic" şi „cuvîntul psihologic"[29]. În vorbire, atare forme sînt resimţite ca şi cum ar fi un singur cuvînt: dovadă, greşeli din punct de vedere gramatical, ca fr. *Il fait de plus en plus moins froid*[30], ori o propoziţie întreagă, ca *Un om foarte cumsecade*, care poate avea funcţia unui singur cuvînt. Cuvîntul lingvistic — „lexical" sau „gramatical"[31] — nu coincide aşadar întotdeauna cu părţile reale ale unei fraze.

În psihologia şi în lingvistica veche, cuvîntul avea valoare în sine însuşi — fie că era socotit un „element"[32], fie că era considerat o „unitate"[33]; dar însăşi lingvistica actuală afirmă uneori autonomia cuvîntului[34], iar contrazicerile nu lipsesc în cursul aceleiaşi lucrări[35]. O mare parte dintre cei care au studiat cuvîntul au luat însă atitudinea contrarie, negînd autonomia acestuia, fie susţinuţi de constatări fonetice[36], fie bazaţi pe argumente de ordin semantic. Aceşti autori arată atît lipsa de claritate a cuvîntului izolat[37], cît şi variaţiile sensului său[38] ori, mai ales, valoarea căpătată prin raportarea la fraza în care se află[39].

Atitudinile cele mai recente de apărare a „cuvîntului" ar putea fi caracterizate prin următoarele opinii: 1) decupajul în cuvinte este o operă tardivă, dar cuvîntul păstrează în frază o valoare independentă, din punctul de vedere al semnificaţiei sale[40]; 2) cuvînt şi frază au valoare deopotrivă şi sînt corelative[41]; 3) cuvîntul este o unitate psihică şi fizică[42].

În ceea ce priveşte afirmarea independenţei semantice a cuvîntului, inconsecvenţele nu au provenit numai din lipsa unei discriminări între cuvîntul dicţionarului şi acela folosit în actul de limbaj personal, prin integrarea în ansambluri creatoare de valori semnificative, ci şi din faptul că nu s-a ţinut seama de anumite particularităţi ale cuvîntului chiar în realitatea limbii.

Nu numai din punct de vedere diacronic, în istoria unei

anumite limbi, aceleaşi cuvinte pot avea alte valori şi funcţiuni, ci aceasta este o regulă pentru fenomenul „limbă" în genere.

Este ciudat faptul că omonimele nu au dat de gîndit vechii psihologii a limbajului, bazată pe imagini verbale: cum poate trezi un cuvînt — pronunţat la fel sau identic pînă în ultimele detalii formale — „imagini verbale" diferite? Datorită cărei cauze sîntem dispuşi să atribuim unui cuvînt ca *broască* semnificaţia de „animal", iar alteori pe aceea de „încuietoare la uşă"? Dacă unele omonime sînt de fapt sensuri metaforice ale aceluiaşi cuvînt — şi deci s-ar putea crede că „imaginile" sînt evocate datorită unei asemănări de formă sau de funcţie a obiectelor[43] —, altele au la bază legături care nu mai sînt evidente celor care le folosesc, fie pentru că se referă la obiecte prea îndepărtate ca natură[44], fie din pricină că provin din împrumuturi[45].

„Obişnuinţa", legătura univocă dintre un suport sonor şi semnificaţie, deci asocierea permanentă cu o anumită „imagine verbală", nu ar putea juca un rol în cazul omonimelor, care totuşi sînt corect utilizate şi înţelese în limbaj. Cîteva experimente ne-au dat posibilitatea de a folosi un cuvînt cunoscut, cu un sens nou, diferit de acela pe care cuvîntul îl avea în mod obişnuit: adică am încercat să observăm aproximativ situaţia în care se află cineva atunci cînd este pus în faţa unui „omonim" (pentru detalii, v. Exper. nr. 10, în *Anexe).* Pentru aceasta, am dat un sens cu totul arbitrar unor cuvinte ca *plasture, hăbăuc,* ori am dat un sens complet necunoscut unor cuvinte franceze ca *cratères.* Ultimul era integrat într-un text din *Salammbô* de Flaubert; celelalte erau introduse în fragmente literare modificate sau în texte create *ad hoc.* Întrebate asupra sensului acestor cuvinte înainte de a li se arăta textele, persoanele de experimentare au răspuns fie dînd sensul „comun" *(plasture,* ca obiect din domeniul medicinei, *cratères,* ca „guri de vulcan"), fie au spus că nu cunosc înţelesul unora dintre ele (de pildă, în cazul lui *hăbăuc,* iar unii în cazul cuvîntului *plasture).* După ce au citit textele, sensurile atribuite cuvîntului au fost schimbate, uneori fără şovăire: *plasture* însemna acum „bani", *cratères* a fost desemnat drept „vase de băut", iar *hăbăuc* — care a fost încadrat în două texte — a luat, după caz, sensurile de „dezordonat" şi de „prost de bun ce e" (deşi Dicţionarul Candrea-

Adamescu indica sensurile de „tîmpit" şi de „zăpăcit, năuc"). Încercarea a dovedit că pînă şi cuvîntul *butoi* — în anumite limite, dovedite prin ezitarea persoanelor supuse experimentului — putea trece drept „bani" (v. Exper. nr. 9, în *Anexe*, şi *infra*, pp. 207 şi urm.). Valorile diferite fuseseră acceptate: dacă se poate vorbi despre o „rutină" în cazul de faţă, aceasta este cel mult obişnuinţa — datorită căreia noile sensuri nu fuseseră întîmpinate de rezistenţă — de a şti că orice semn îşi modifică neîncetat înţelesul.

Cele mai interesante din punct de vedere lingvistic — dar mai puţin pentru psihologia limbajului — s-ar părea că sînt omonimele care nu au la bază nici o relaţie evidentă pentru vorbitori, cel puţin în stadiul actual al limbii[46] (de pildă: *blană* „scîndură", „piele cu păr a animalului", „haină (din această piele)"; sau: *post*, „zilele de nemîncare" ori „slujbă", „serviciu"). Dacă unii lingvişti consideră că multe forme omonime sînt de fapt „cuvinte deosebite" — plecînd de la criteriul existenţei unei relaţii pentru vorbitori (sau chiar numai pentru lingvişti, adică existenţa unei etimologii comune) —, în practica limbajului însă, pentru vorbitori şi ascultători, toate tipurile de omonime joacă rolul unor forme identice, care primesc însă semnificaţii variate. Din punctul de vedere al persoanelor care întrebuinţează practic limba, pentru comunicare, între omonimele propriu-zise (de tipul *păr*^{1} <lat. „pirus" şi *păr*^{2} <lat. „pilus") — care, deşi simţite drept acelaşi cuvînt, au însă conţinuturi diverse —, şi cuvintele obişnuite cu aceeaşi etimologie — care pot căpăta, cum vom vedea, valori variate în împrejurări deosebite —, nu e de fapt decît o trecere de grad; în cadrul ei, diferenţierea semnificaţiilor devine doar mai puţin intensă şi mai puţin consacrată şi fixată. Orice cuvînt avînd posibilitatea de a căpăta nenumărate înţelesuri, în el e cuprinsă virtual o multiplicitate de omonime; de aici şi necesitatea de a socoti omonime „propriu-zise" doar cuvintele care derivă din forme deosebite (ex. *păr*^{1} şi *păr*^{2}), care deci sînt într-adevăr alte cuvinte din punct de vedere lingvistic, şi a căror semnificaţie deosebită a fost moştenită ca atare din etimonurile respective.

Într-adevăr, pentru vorbitorul şi ascultătorul care nu ştiu nimic despre originea diferită a lui *păr*^{1} şi *păr*^{2}, care nu ştiu poate nimic nici despre omonimie, formele acestea au rolul unor cuvinte identice; practica i-a învăţat pe interlocutori

că le pot da accepţiuni deosebite. Dar pentru ei, în aceeaşi situaţie se află şi cuvîntul *capră* de pildă, care — de data aceasta fiind şi din punct de vedere etimologic unul şi acelaşi cuvînt — înseamnă atît „animalul rumegător, etc.", cît şi „suportul pentru tăiat lemne ori pentru susţinerea unei schele", „scaunul trăsurii pe care stă vizitiul" sau „un joc de copii în care se sare peste spatele celorlalţi" etc. Iar dacă între *capră* „suport" şi *capră* „animal" se mai poate vedea o asemănare — legătura metaforică, în cadrul aceleiaşi acţiuni, fiind mai evidentă —, între *capră* „compasul dogarului" sau „parte a vîrtelniţei de depănat", ori „horn" etc. şi *capră* „animal" (cf. *Dicţ. Acad.)* este, din punctul de vedere al vorbitorilor şi al ascultătorilor, distanţa dintre [Casierul s-a dus cu banii la] *bancă* şi [Elevul s-a aşezat în] *bancă*. (Discuţia referitoare la omonime — considerate aci mai ales din punctul de vedere al existenţei lor în limbă — va fi completată ulterior — *infra,* pp. 257, 312 —, prin observaţiile privitoare la rezolvarea omonimiei în practica vorbirii, de către vorbitor şi ascultător).

Semnificaţiile unui cuvînt apar cu atît mai variate cu cît sînt considerate în timp — în evoluţia istorică a unei limbi şi la anumite persoane în cursul istoriei —, sau în spaţiu — pe ariile lingvistice deosebite după regiuni sau după teritoriile diverselor popoare. Engl. *love* („iubire"), cuvîntul leit-motiv din *Sonetele* lui Shakespeare închinate unui prieten, este plin de toate nuanţele pe care le-a imprimat în acest cuvînt societatea elisabetană. Aceeaşi oglindire a unei mentalităţi generale social-istorice este în *amore* cu sens mistic din scrisorile unei Santa Catarina da Siena, sau în *amor* din piesele lui Lope de Vega, ori în *amore,* retoric şi grandilocvent, din lirica lui D'Annunzio, corespunzător unei anumite epoci din istoria Italiei. J. Trier şi şcoala sa au iniţiat o metodă de studiere a lexicului unei limbi, pe baza circumscrierii pe arii istorice a semnificaţiei unui anumit cuvînt, în raport cu ansamblul celorlalte cuvinte care se asociază mai frecvent cu acesta[47] (v. şi *infra,* p. 181).

Posibilitatea de a avea, la un moment dat, mai multe semnificaţii pentru un cuvînt este rezultatul unei evoluţii îndelungate, în cursul căreia diversele sensuri au apărut şi s-au cristalizat în limbă în mod treptat; chiar dacă în momentul concret al vorbirii polisemia apare ca un fapt sincronic, ea

Scanned with OKEN Scanner

este în realitate un fenomen istoric, prin care se manifestă în continuu dezvoltarea limbii[48]. Cu cît dicţionarul încearcă să ofere o cunoaştere mai completă a limbii respective, cu atît el este nevoit să noteze semnificaţii şi subsemnificaţii mai variate — corespunzătoare unor nuanţe sau chiar unor noţiuni deosebite —, consacrînd prin aceasta, de fapt, polisemia tuturor termenilor, care devine o lege de bază „a dezvoltării lexicului oricărei limbi"[49].

Argoul este, desigur, o sursă bogată de exemple ale folosirii unor forme din limba comună întregului popor, cu semnificaţii schimbate, care de multe ori trec apoi chiar în limba comună (de ex. *a copia,* cu înţelesul peiorativ, luat din vorbirea elevilor, de „a înşela pe examinator, consultînd cărţi, notiţe etc., în timpul lucrării scrise"). Dar pe lîngă cazurile de amfibologie pe care se bazează în mare parte argoul, şi care nu ar putea justifica totuşi formularea unui principiu general valabil, pot fi citate nenumărate altele, din limba naţională comună, în care abundă exemplele, mai mult sau mai puţin evidente, de polisemie a termenilor. De pildă *timp* are sensuri diferite după cum este folosit de un meteorolog, de un psiholog experimentalist, de un filozof, de un fizician etc. (*„Timpul se menţine neschimbat", „Timpul de reacţie", „Timpul e o categorie"* etc.); iar la fiecare dintre aceşti vorbitori, sensul se poate schimba, după momentul în care e folosit, după împrejurare, după concepţia generală a fiecăruia etc. Multe cuvinte pe care societatea le evită din cauza vulgarităţii lor — folosindu-se în locul lor eufemisme — pot căpăta valori diverse: fie că oferă prilej de uimire şi de încîntare estetică uneori, fie că devin termenii necesari şi frecvent folosiţi în discuţii cu caracter ştiinţific.

Dicţionarele chiar, deşi desprind cuvintele de contingenţele care contribuie să le modifice necontenit înţelesul, oglindesc variaţia de noţiuni — fără a mai vorbi despre bogăţia de nuanţe semnificative —, cuprinse în acelaşi cuvînt. De la semnificaţia lui *înalt,* de „ridicat ca înălţime, care se întinde mult în sus", s-a trecut — ca şi pentru lat. *altus* —, prin diverse faze, pe care numai lingvistul le reperează uneori, la semnificaţia „adînc", „profund, greu de înţeles" (*Dicţ. Acad.,* s. v.), care se întîlneşte chiar la unul şi acelaşi autor. Cuvîntul *a arunca* este acelaşi şi totuşi deosebit, în *„aruncă-ţi ochii", „aruncă-ţi haina pe umeri"* sau *„aruncă firimiturile*

la gunoi". Cîtă deosebire între *„mi-e tare teamă", „tare şi mare", „bancă tare", „nervi tari"*; sau între *„are loc o serbare", „are milă de cineva", „are doi lei în buzunar"*. Iar cuvîntul *a (se) înălţa* variază (cf. *Dicţ. Acad.)* astfel: de la „a (se) ridica", „a (se) sui", la „a se ridica sufleteşte" sau „în rang", „a se sumeţi", „a se făli", „a face să progreseze". Pentru ca, integrat în ansambluri, să se diferenţieze şi mai mult, prin aplicarea la cazurile particulare: „Şoimul de pe stîncă se înalţă" (Alecsandri, cf. *Dicţ. Acad.)*, „în scări de aur s-a-nălţat" (Teodorescu, *Poezii populare, ib.)*, „în urma lor se înălţă un munte de piatră" (Ispirescu, *ib.)*. În special cuvintele din stratul cel mai vechi al fondului principal de cuvinte, notează A. D. Grigorieva, au mai multe semnificaţii, cu care s-au îmbogăţit în cursul existenţei lor mai îndelungate: cuvîntul rus *idti* de pildă („a merge") are patruzeci de semnificaţii[50] (iar în limba romînă, se pot menţiona numeroasele semnificaţii ale unor cuvinte ca *a face, a bate* etc. consemnate în *Dicţionarul Academiei)*.

Chiar limbajul ştiinţific nu este lipsit de plurivocitatea termenilor săi, ceea ce i-a făcut pe unii autori[51] să ia atitudine împotriva acestui fapt, fără a-şi da seama că nu se va putea realiza vreodată univocitatea, chiar în acest domeniu, atîta timp cît teoriile cel puţin — dacă nu şi celelalte coordonate ale limbajului — vor fi diferite şi vor face să se atribuie sensuri deosebite aceluiaşi cuvînt.

Care este sensul de „dicţionar" al cuvîntului *modern?* Va avea de altfel acest termen o valoare fixă cel puţin pentru un anumit domeniu? *„Istoria modernă"* începe după unii cu secolul al XV-lea şi sfîrşeşte cu revoluţia franceză. *„Gîndirea modernă"* începe însă, după alţii, prin secolul al XVIII-lea; iar începutul *„poeziei moderne"* este marcat pentru unii istorici literari prin Baudelaire. Dacă totuşi un dicţionar ne-ar putea călăuzi asupra semnificaţiei cuvîntului *modern* izolîndu-l de contexte, nu s-ar putea face aceasta fără a-l defini prin opoziţia cu celelalte valori: clasic, baroc, romantic, deci totuşi prin raportarea la un ansamblu care dă criterii de clasificare. Încercarea de a se stabili înţelesul unor termeni în estetică — de ex. *frumos, urît, graţios* etc. — dovedeşte greutatea de a fixa chiar semnificaţia unui termen „tehnic". De pildă, în cursul unei discuţii, termenul *graţie* a putut căpăta cîteva caracterizări, după ce s-au exclus accepţiile extraestetice (teologică,

juridică), numai prin căutarea cîtorva *texte* în care era folosit acest cuvînt. Pentru a arăta că nu există o singură „claritate franceză", Daniel Mornet a trebuit să scrie o carte întreagă, în care a urmărit diversele ipostase ale acestei particularităţi a limbii franceze, după momentele istorice şi după scriitori[52].

Nu există disciplină care să fie ferită de plurivocitatea termenilor ei si care să nu rezolve această polisemie prin însăşi referirea la situaţii: lingvistica[53], medicina[54], fizica[55] şi chiar matematica. Un experiment ne-a arătat cum termeni ca *energie, forţă, particulă,* folosiţi în medii diverse şi de persoane diferite, capătă valori deosebite, variind între accepţiuni fizice, filozofice, psihologice, lingvistice etc. (v. Exper. nr. 14, în *Anexe;* şi *infra*, p. 150).

După Poincaré, matematica este „arta de a da acelaşi nume unor lucruri diferite"[56], ei fiindu-i egal dacă prin numărul 2 înţelege 2 mere, 2 coordonate sau 2 aştri. Totuşi, faptul că matematica nu se interesează în genere de lucrul reprezentat prin semnele ei nu scuteşte nici chiar această ştiinţă, de primejdia unor echivocuri născute de bogata ei omonimie (v. şi *infra*, p. 131). În orice caz, cuvintele utilizate în matematică nu sînt ferite nici ele de variaţia sensului. *Linia dreaptă* în geometria cu patru dimensiuni are calitatea unui arc de cerc. Iar faptul că *dreptele* nu au întotdeauna aceeaşi accepţiune e ilustrat de Poincaré, care vorbind despre existenţa triunghiurilor curbilinii, la fel de justificate ca şi acelea rectilinii, continua: „A da laturilor primelor [triunghuri] numele de drepte înseamnă a adopta geometria euclidiană; a da celorlalte laturi numele de drepte, înseamnă a adopta geometria ne-euclidiană"[57].

Lingvistica notează de obicei variaţia valorii funcţionale şi semnificative a formelor, mai ales în domeniul lexical-semantic. Aceeaşi lege domină însă şi alte domenii — al formării şi derivării cuvintelor, al morfologiei, al sintaxei. Un sufix, de pildă, nu este un element invariabil, care să impună cuvîntului o anumită funcţie semantică: în cuvîntul francez *débrouillard* „descurcăreţ", sufixul nu mai are valoarea peiorativă din *braillard* „care răcneşte"[58]. De asemenea, prefixele: în fr. *revue*, „revistă", prefixul *re-* nu mai este resimţit ca o repetare, faţă de *vue* „vedere"[59]. Aceeaşi formă verbală poate fi interpretată diferit (lat. *habeat* „să aibă"

Scanned with OKEN Scanner

indică fie un îndemn, fie o concesie; sau verbul poate să nu fie întotdeauna predicat etc.[60]), iar un caz poate să nu aibă întotdeauna aceeaşi valoare (nominativul latin poate fi cînd subiect, cînd atribut etc.[61]); (v. şi mai departe, p. 302 etc.).

Între forma absolută a cuvîntului şi forma pe care o are cînd este inclus în ansambluri, este distanţa dintre fibra musculară disecată pe un cadavru şi aceeaşi fibră cînd funcţionează în ansamblul muşchiului, ca parte a unui organism viu. Cuvîntul este — cel puţin pentru punctul de vedere al psihologiei, adică în momentul analizei unui ansamblu concret şi particular în care este integrat — o parte izolabilă numai în mod artificial.

1.3. O direcţie mai nouă în psihologia limbajului şi în lingvistică — negînd cuvîntului rolul atribuit adeseori — proclamă drept unitate fundamentală a limbii *fraza*[62] (iar la adepţii unei anumite concepţii — „teoria sintagmatică“[63] — această unitate este *sintagma*[64]).

Nici frazei nu s-ar putea spune că i s-a dat încă o definiţie mai clară şi mai unanim acceptată decît cuvîntului[65]. Faptul că există fraze aparente, care în realitate sînt un singur cuvînt, că există cuvinte ce ţin loc de fraze gramaticale, că pot fi fraze fără cuvinte, şi că, în sfîrşit, frazele nu au totuşi un sens deplin prin ele însele face ca fraza să fie foarte greu de definit.[66]

Din punct de vedere gramatical, se spune că frazele sînt compuse din mai multe cuvinte, a căror organizare urmează reguli fixe[67]. Fraza ar fi o grupare de propoziţii sau chiar o singură propoziţie[68], completă şi cu sens deplin prin ea însăşi.

Existenţa unor cuvinte-frază sau a „monoremelor“[69] arată însă că şi în lipsa unei organizări gramaticale se poate vorbi totuşi despre „fraze“. Departe de a fi „cea mai primitivă formă a cuvîntului“[70], cuvîntul-frază presupune uneori o organizare lăuntrică a intenţiei, din care se alege cuvîntul predominant: o expresie ca *„Foc!“* este o frază concentrată într-un singur cuvînt, dar nu orice cuvînt izolat rezumă o frază (iar *„Uite!“*, însoţit de indicarea cu mîna, este o parte a unui ansamblu, în care figurează mai ales corelate situaţionale, menite să înlocuiască restul cuvintelor nepronunţate).

În afara acestor deficienţe în însăşi definirea frazei, apar şi altele, datorită exagerării valorii ei: ea este tratată de cele mai multe ori ca o unitate supremă absolută, avîndu-şi toate de-

terminările în ea însăşi: vechiul mod de a concepe elementele (fie chiar şi numindu-le „unităţi") rămîne deci acelaşi, atîta vreme cît se discută despre nişte entităţi a căror valoare ar rezida în ele însele.

Este adevărat că fraza este o componentă mai complexă a limbii, că ea poate fi considerată în cursul studierii unei limbi drept o unitate *(relativă* totuşi) sau un „întreg"[71] cu sens relativ mai complet. Totuşi, nici chiar în aceste condiţii şi cu asemenea corective, nu este just ca fraza să fie socotită o unitate absolută şi independentă. Deşi frazele — sau chiar sintagmele — au mai multă stabilitate decît cuvintele, totuşi nici ele nu au înţeles deplin prin ele însele şi suferă mutaţii de valori în raport cu diverse împrejurări: aceeaşi grupare de cuvinte, formînd o sintagmă sau chiar o frază dezvoltată, poate căpăta sensuri diverse. O frază ca *„Der Papst ist gestorben"* („Papa a murit"), citată de Bühler drept alcătuire ce are în sine tot ce-i trebuie pentru a fi înţeleasă[72], nu e de loc autonomă, de vreme ce numai ca exemplu gramatical ea este într-adevăr completă. Acela care o pronunţă se foloseşte de faptul că sînt cunoscute împrejurările, că se ştie, din situaţie de pildă, despre care papă este vorba. Chiar frazele ştiinţifice sînt profilate pe un fond care le dă valoare, indicînd „cheia" prin care trebuie înţelese: formula 2×2 din exemplul lui Bühler[73] este înţeleasă ca avînd sensul de 4 numai în aritmetica ordinară, ea neavînd în sine „tot ce-i trebuie pentru a fi înţeleasă", de vreme ce ar trebui specificat sistemul în care te afli cînd o enunţi. (Într-un sistem binar, format din numerele 0, 1 — în care numerele cu soţ echivalează cu 0, iar acelea fără soţ cu 1 —, 2×2 ar fi egal cu 0.)

În primul rînd distaxia[74] dovedeşte, de asemenea, că aceleaşi fraze pot avea totuşi valori diferite, după intonaţie. *„Er hat das Buch"* („El are cartea")[75], din exemplul dat de Sievers, poate căpăta patru sensuri diverse, după cum accentul cade pe un cuvînt sau pe altul *(Er* hat das Buch, Er *hat* das Buch etc.). *„A plecat — cu atît mai bine"*[76] poate căpăta cel puţin patru înţelesuri diferite: „îmi pare bine, pentru interesul persoanei care a plecat" — „nu o puteam suferi aici" — „afectez dispreţ" — sau „indiferenţă". Nu trebuie să fie cineva actor pentru a reuşi să transforme sensul unei fraze prin intonaţie şi să-şi ajungă ţinta, de a fi înţeles just de interlocutor. Fraza *„Nu vei merge la plimbare"*, căreia i s-au

dat prin intonaţie, în cursul unui experiment, şase înţelesuri diverse — de rugăminte, de poruncă, de simplă constatare sau de întrebare, consimţire ori regret — a fost interpretată just de fiecare dată. Intonaţia este de obicei intenţionată, dar ea poate fi adînc influenţată de starea momentană afectivă sau de temperamentul cuiva (fraza *„Am dat examen"* capătă valori diferite la un student care nu a reuşit bine, sau la acela care e mulţumit de rezultat).

Fraza poate, de asemenea, să fie interpretată diferit numai din pricina împrejurărilor în care apare. Frazele de politeţe ipocrită au uneori aceeaşi formă cu acelea care transmit un sentiment sincer sau cu acelea care conţin chiar ironie ori indiferenţă: de pildă, *„Îţi voi fi recunoscător toată viaţa mea!"* sau *„Te rog să mă ierţi, dar nu te pot ajuta"*.

Nu numai fraze, dar paragrafe întregi, discuţii complete, ansambluri mari discursive, pot căpăta valori diferite. Un „discurs" ca acela al lui Caţavencu era apreciat de prietenii lui, iar declaraţia lui Rică Venturiano cuprindea o intenţie serioasă pentru el şi pentru Zităle epocii — care puteau fi foarte mişcate de ea —, pe cînd nouă ni se par ridicule, iar recitate de un actor pot căpăta nuanţe de comic burlesc: „Cine sînt? Mă întrebi cine sînt? sînt un june tînăr şi nefericit, care suferă peste poate şi iubeşte la nemurire!". Lanson citează ca exemple de proză a secolului al XVIII-lea diverse scrisori şi texte[77], care, desigur, pentru contemporani treceau drept forme de expresie serioase, dar care astăzi ar putea fi luate drept bucăţi literare umoristice.

Toate aceste variaţii infinite de valori, la diverse niveluri de componente ale limbii, dovedesc o continuă prelucrare a formelor „limbii" (în sensul unei limbi „abstracte", extraindividuale, în afara realizărilor ei concrete) şi o caleidoscopică transformare a valorii şi a funcţiei acestor componente. Un *A* este în realitate un *n A*, după cum un cuvînt apare sub diverse forme şi cu *n* sensuri, iar o frază sau un paragraf sînt şi ele nişte ansambluri care nu au o valoare semnificativă fixă şi deci intrinsecă.

2. Rolul diverselor componente ale limbii. Nu numai că aşa-zisele „elemente" nu au o valoare absolută, de vreme ce variază necontenit, dar ele nici nu joacă întotdeauna şi în egală măsură un rol foarte important în limbaj. Cu cît este vorba de o componentă mai puţin

complexă — fonemul față de cuvînt, acesta față de frază —, cu atît rolul jucat este mai mic: uneori, anumite componente pot lipsi, fără ca prin aceasta să fie împiedicată conturarea unui înțeles general. Dacă din însumarea 6+1+3 am lăsa deoparte cifra 1, întregul — care este o „sumă" — ar suferi prin acest fapt o modificare importantă. Dacă însă o frază sau un cuvînt apar știrbite de vreunul dintre „elementele" lor, înțelesul are de suferit prea puțin, sau de loc în unele cazuri.

Întîlnesc într-un text cuvîntul *corespondeța:* citesc repede, înțeleg perfect despre ce cuvînt este vorba, dar simt nevoia să revin asupra lui, deoarece, vag, îmi dau seama că îi lipsește ceva. Îl citesc din nou și abia a treia oară observ lipsa literei *n.* În fraza următoare: *„Quand vous connaîtrez bine ma mer"*, bine este citit, fără excepție, drept *bien;* iar întrebate dacă au observat vreo greșeală, unele persoane menționează pe *mer* („mère"), dar toate persoanele sînt surprinse cînd văd apoi că era scris *bine* (v. Exper. nr. 2, în *Anexe).*

Citim un text, îi înțelegem sensul și abia apoi ne dăm seama că era plin de greșeli de tipar, unele atît de grave, încît ar fi făcut cuvintele de nerecunoscut dacă le-am fi întîlnit izolate. Cei care fac corecturi știu foarte bine că rămîn întotdeauna greșeli „neobservate", chiar dacă ar citi textul de cîteva ori. Am făcut următorul experiment: un text plin de greșeli a fost dat spre citire cîtorva serii de persoane (v. Exper. nr. 3, în *Anexe).* Unele au fost rugate să îl citească tare, alții să-l corecteze, ca și cum ar fi avut în față un șpalt de tipografie. Primii au citit textul în tempo normal, fără să se oprească la greșeli, decît rareori, mai ales către sfîrșitul lui, unde erorile erau mai numeroase, iar persoanele de experimentare începeau să devină atente la ele. Ceea ce ne dovedește nu simplul fapt al „neatenției", ci pe acela că urmărindu-se sensul, greșelile grafice nu mai izbeau; către sfîrșit, încordarea pusă în descoperirea erorilor mergea paralel cu pierderea înțelesului (sensul devenea confuz din pricina mulțimii erorilor): drept urmare, greșelile erau mai ușor sezisate. Celelalte persoane au trecut de asemenea peste multe greșeli, în proporție cam de 50%.

Cei care scriu la mașină fac greșeli — aproape toate „logice", bine motivate, cum vom vedea —, de care în rare cazuri își dau seama. De pildă, o dactilografă scrie *răstoare*[ne] și se oprește în momentul în care e gata să scrie litera

n; la *perese*[verenţă] bagă de seamă greşeala atunci cînd scrie al treilea *e;* pe cînd metateze ca *mişcăriel* (mişcările), *etse* (este), *plouta* (plouat), *salb* (slab), *esmn* (semn) etc. îi rămîn neobservate. S-ar putea ca de obicei eroarea să fie observată cînd cuvîntul nu-şi păstrează lungimea obişnuită — structura sa vizuală sau motorie uzuală —, adică acelaşi număr de litere. „Elementele", literele, joacă aşadar şi în acest caz un rol neînsemnat şi trec neobservate.

Stricker reprezenta teza asociaţionistă atunci cînd declara că nu e posibil să citim decît literă cu literă, silabă cu silabă[78], într-un lanţ intact adică. Multe fapte nu ar putea fi însă explicate dacă lucrurile s-ar petrece într-adevăr astfel. De ce am citit corect cuvîntul *corespondeţa* şi abia cu greu îmi dau apoi seama unde era greşeala? Dacă s-ar citi fragmentar, literă cu literă, fără a pierde vreuna din vedere şi fără a observa pe cele următoare înainte de a le fi venit rîndul, nu ar fi posibile greşeli („Verlesen") de tipul acelora, nenumărate, adunate de Meringer: de ex. „Die *Schpö*... Störungen der *Schp*rache"[79].

În 1893 Goldscheider şi Müller — împotriva lui Grashey — arătau că nu citim literă cu literă, ci prin „divinaţie"[80]. Lăsînd la o parte explicaţia dată de ei, reţinem deocamdată faptul ca atare — constatat apoi şi obiectiv, prin înregistrări ale mişcărilor globului ocular. Într-adevăr, cercetări tahistoscopice făcute de Ehrenstein în 1934 au dovedit că nu citim niciodată litere izolate, ci sezisăm mai întîi întreaga schemă a cuvîntului[81]. Măsurînd durata de expunere necesară pentru cîteva litere şi apoi pentru citirea aceluiaşi număr de litere, dar formînd *cuvinte* familiare, duratele necesare sînt mai scurte în al doilea caz. O expunere care nu e suficientă pentru a recunoaşte şase consoane ajunge pentru a citi zece litere grupate în silabe, cincisprezece litere grupate în cuvinte reale şi treizeci formînd o scurtă frază[82]. Alte experimente au arătat că la citire ochiul se deplasează în sacade şi că numai pauzele sînt folosite pentru vedere: aşa încît unele cuvinte sînt văzute net, altele însă indistinct sau sînt „ghicite", fără ca lectorul să-şi dea seama de aceasta[83].

Faptul observat în cazul cuvîntului scris şi citit se întîmplă şi în vorbire sau în perceperea vorbirii. La popoarele mai înapoiate din punct de vedere cultural, la copii şi la persoane fără cultură, diferenţierea vorbirii în elementele pe

care le distinge analiza lingvistică este foarte deficitară. Diverşi cercetători au semnalat greutatea de a se recunoaşte în vorbirea popoarelor mai înapoiate, unde încep şi unde se sfîrşesc cuvintele, deoarece înşişi vorbitorii nu erau conştienţi de aceste delimitări. De asemenea, unele texte vechi — de pildă în limba etruscă — sînt o mărturie a felului defectuos în care erau discriminate diversele cuvinte în limbile primitive; tocmai din această pricină, asemenea texte sînt greu de descifrat astăzi[84]. Fapte de acest fel l-au determinat pe A. Meillet să conchidă că „separaţia între cuvinte nu este de altminteri un fapt universal şi nu a existat din totdeauna“[85] (aceasta este poate pricina pentru care Jespersen numea unele cuvinte ale limbilor primitive, din cauza lungimii lor, „plesiosauri“)[86].

Holofrazia poate fi constatată însă şi la popoarele cu un nivel general de cultură mai ridicat, şi în primul rînd la copii, care nu îşi dau seama de la început de împărţirea justă în cuvinte şi de componentele lor sonore. Un experiment făcut de noi, dar şi de alţi cercetători, arată că atunci cînd li se cere copiilor să „împartă“ oral fraza în cuvinte, cu cît ei sînt mai mici, cu atît disting mai greu diversele componente lexicale (de pildă: *sub dulap*, sau *rochie frumoasă, nu-i frumos* etc. constituie o unitate)[87]. De asemenea, se constată în vorbirea copiilor multe aglutinări de cuvinte — ca: *nodaie* (în odaie), *nodăiţă* (în odăiţă), *noraş* (în oraş) — sau false despărţiri — ca *lefant, vantai* (probabil, din e elefant, e evantai)[88] —, care dovedesc aceeaşi nediferenţiere iniţială a tuturor componentelor limbii. Cauza stă desigur în faptul că în ansamblurile de vorbire pe care le aud, copiii nu pot deosebi de la început părţile componente, a căror analiză o vor realiza treptat — în mare măsură şi cu ajutorul educaţiei.

Adulţii cu insuficientă cultură dovedesc de asemenea, îndeosebi prin scrisul lor, că nu pot izola cu uşurinţă şi corect diverse părţi ale vorbirii. Maurice de Saxe — pe punctul de a deveni totuşi „academician“! — scria „*La Cadémi*“[89]; iar o persoană care dovedea o oarecare cultură, şi care învăţase în şcoală despărţirea în cuvinte, scria, între altele: „săii mi cumperi [...] cum omai Dai pe acolo [...] Sărutări Domini...“. Articularea nu marchează deci graniţe între diversele cuvinte ale unei fraze, astfel încît simpla percepere să poată

indica dintr-o dată părţile vorbirii. Acela care scrie *Teaimaidus* face aceasta deoarece pronunţă el însuşi — şi totodată aude — cele patru cuvinte contopite, ca şi cum nici vorbitorul nu ar avea conştiinţa, sau nu ar da importanţă, despărţirii în diverse componente.

Şi în ceea ce priveşte componentele mai mici ale vorbirii, sunetele, se pot face observaţii asemănătoare. În primul rînd, curentul de aer fiind în principiu neîntrerupt în cursul emisiunii, vibraţiile sonore se succed în secvenţe fără limite, fapt care devine vizibil prin înregistrările la kimograf ale vorbirii (cazurile de oprire bruscă apar din pricină că unele sunete, ca *p, b, t,* necesită pentru pronunţarea lor o scurtă piedică opusă curentului de aer[90]). Un exemplu care arată slaba diferenţiere a sunetelor, mai ales la vorbitori care nu se bazează pe imagini grafice şi în genere pe deprinderi de analiză a cuvintelor căpătate în şcoală, îl constituie greutăţile întîmpinate de persoane de experimentare, atunci cînd li se cere să inverseze corect şi repede diverse cuvinte. În cursul unor experimente recente am constatat că vorbitorul diferenţiază foarte greu în special sunetele *diftongilor.* În mod normal — cînd subiecţii nu se bazează pe imagini grafice —, la inversarea cuvintelor sunetele din diftongi rămîn contopite în diftong, ca şi cum acesta ar fi un „bloc" sonor (de ex. subiecţii „inversează" cuvintele *deal* ori *voal,* spunînd: *lead* şi *loav*)[91].

Nu numai că *limitele* sunetelor şi cuvintelor în vorbire nu sînt marcate de obicei[92], dar chiar lipsa ori transformarea unor sunete sau întregi silabe[93] — şi, în anumite condiţii, ale unor cuvinte — nu joacă întotdeauna un rol important în realizarea comunicării. Această eclipsare a componentelor face, de pildă, să se spună în limba franceză *voix de Centaure* în loc de *Stentor*[94], sau să nu se mai poată şti azi dacă *garchonpêtre* de pildă trebuie împărţit în *gar/chonpêtre* sau în *garchon/pêtre* — adică dacă derivă din *garde champêtre* sau din *garçon pâtre*[95] —, sau face ca în limba romînă să se spună *sapteşapte* [< şaptezeci şi şapte] sau *văst, găst* [<văzut, găsit][96] etc.

De multe ori, lipsa unor „elemente" sonore, ignorarea sau înlocuirea lor prin altele ca şi înţelegerea ansamblurilor ştirbite, „greşite", sau nedelimitate prin semne convenţionale, decurg în chip firesc, fără ca vorbitorii sau auditorii să-şi

dea seama de vreo anomalie. Un fonem şi opoziţia dintre foneme nu sînt singurele importante în actul de limbaj real, concret: opoziţia germ. *Tasche—Tische,* de pildă, are însemnătate pentru fonolog, dar vorbitorul nu o mai resimte cu forţa presupusă de acesta. De pildă, poate apărea într-un text fraza „*Die Menschen sitzen an Taschen*" dar nimeni să nu se îndoiască de faptul că e vorba de „masă", iar unii să citească *Tischen,* fără a observa greşeala; sau, invers, în cazul: „*Man trägt die Taschentücher in den Tischen*" (v. experimentul menţionat la p. 121).

În ceea ce priveşte cuvintele, chiar cînd persoana este conştientă de lipsa unor cuvinte întregi, ea poate totuşi — după cum ne-a dovedit un experiment — să extragă un sens din ansamblul exprimat şi chiar să completeze apoi cuvintele care lipseau (v. Exper. 5 şi 6, în *Anexe).* Frazele cuprindeau lacune, care mergeau de la lipsa unuia pînă la a cinci-şase cuvinte, şi cu toate acestea înţelesul general nu suferea cu nimic, ba chiar ajuta la completarea corectă a lacunelor.

Thierry spunea că putea găsi şi extrage un cuvînt care-l interesa, dintre o mie altele ale unui text[97]. Oricine izbuteşte însă, după exerciţii, să găsească tocmai cuvîntul cel mai important pentru el, dintr-un paragraf, sau ideea de bază a unei pagini, fără a fi nevoit să citească fiece cuvînt în parte. Chiar citirea frazelor se face deci, ca şi aceea a cuvintelor, prin ignorarea unora dintre elemente; iar lectura unei pagini poate fi făcută — după un antrenament — prin salturi peste unele fraze, pentru a desprinde ideea centrală.

Totuşi, nu putem încheia această discuţie privitoare la valoarea diverselor părţi componente ale limbii, cu concluzia că ele nu joacă nici un rol, că analiza structurii lor şi diferenţierea funcţională nu sînt necesare şi că nu modifică întru nimic modul de exprimare prin limbaj, precum şi procesul înţelegerii vorbirii. Nici nu este nevoie să mai punem în discuţie necesitatea, absolut legitimă, a unei asemenea analize în momentul studierii lor, pe plan lingvistic. Numai un studiu analitic al componentelor oricărui fenomen poate înlesni cunoaşterea corectă a ansamblului acestuia. Dar, ceva mai mult, chiar pe planul studierii psihologice a limbajului o asemenea analiză este necesară, deoarece ea corespunde de

fapt unui proces psihic real de diferențiere, care se realizează treptat în cursul dezvoltării ontogenetice, dar care se desfășoară și în anumite momente ale folosirii limbajului de către adult (mai ales cînd se învață o limbă străină sau cînd apar un cuvînt ori o expresie nouă, o structură frazeologică dificilă etc.). Procesul însușirii limbii de către copii se face printr-o lentă și anevoioasă învățare, în cursul căreia imitarea unor forme globale sau rudimentar analizate este treptat înlocuită printr-o analiză fin diferențială. Atîta vreme cît copilul nu a diferențiat corect toate părțile componente ale limbii, el se exprimă incorect, face generalizări superficiale și greșite, pronunță relativ greșit, se exprimă în structuri sintactice inadvertente, adoptă sintagme considerate un bloc unitar, pe care le alătură fără discernămînt altor cuvinte, în conglomerate incongruente (de aci, de pildă, expresii ca: „[Era] *un trei iezi cucuieți mare*") etc.[98]. Pe măsură ce devine capabil de o diferențiere fină a componentelor limbii — analiză care este completată ulterior și transformată în studiu intenționat al limbii, în școală —, copilul începe să aibă o exprimare corectă în toate detaliile vorbirii sale și să poată utiliza fără stînjenire toate uneltele care sînt componentele limbii.

Departe, deci, de a putea să afirmăm că sunetul și silaba sînt „ficțiuni"[99], că un cuvînt nu are nici existență fonetică (în limbajul adultului cu un oarecare nivel de cultură), nici vreo valoare stabilă — deoarece forma și sensul lor se modifică neîncetat — și nici vreo valoare semnificativă în ele însele — deoarece și-o capătă de la ansamblul în care se află —, noi considerăm că numai cunoașterea analitică a fiecărei componente a limbii poate da o exprimare și o înțelegere corectă în actul comunicării.

Adulții societății actuale, cu o anumită cultură, sînt conștienți de realitatea cuvîntului, îi cunosc limitele, cel puțin teoretic, și i le marchează în scris. A nega valoarea independentă a cuvîntului în limbaj nu înseamnă a ignora faptul că în definitiv o frază nu este creată din nimic, ci e alcătuită din cuvinte. De asemenea, în ceea ce privește fonemele, trebuie subliniat faptul că există, evident, o constanță datorită căreia un fonem e recunoscut ca atare, în ciuda variațiilor momentane, fără ca pentru aceasta să se recurgă la denumiri care nu au virtuți explicative (ca „entitate abstractă"). Există

Scanned with OKEN Scanner

în fiecare fonem o limită pînă la care se poate manifesta posibilitatea sa de variaţie, pentru a rămîne *acelaşi* fonem. Tot aşa cum există în fiecare cuvînt o schemă sonoră specifică lui şi un nucleu semnificativ fundamental, care joacă, după cum vom vedea mai departe (v. pp. 208 şi urm.), un rol important în limbaj.

Toate aceste observaţii nu ne pot duce însă la proclamarea uneia sau alteia dintre componentele limbii drept un „element" sau o „unitate" fundamentală, cu valoare determinativă absolută asupra exprimării sau înţelegerii vorbirii, deoarece realitatea ne arată că nu există o ierarhizare strictă în cadrul limbii — fiecare componentă putînd fi înglobată într-un ansamblu mai larg, care contribuie la o determinare mai precisă a ei. Urmărind aceste ansambluri din ce în ce mai vaste, depăşim însă limitele „componentelor" propriu-zise ale „limbii" — aşa cum este ea studiată în mod curent de lingvistică — şi intrăm în domeniul unor fenomene pe care lingvistica fie le repudiază ca fiind „extralingvistice" sau — cu un termen mai modern — „exolingvistice"[100], fie le admite în mod tacit, dar nu le studiază sau le omite atunci cînd examinează diversele probleme ale fonemelor, cuvintelor, frazelor. Despre aceste probleme vom discuta însă pe larg mai departe.

3. Cauzele şi modalităţile variaţiei componentelor. Importanţa constatării variaţiei formelor sonore şi a semnificaţiilor apare mai evidentă atunci cînd ne referim la împrejurările în care apar aceste transformări. Variaţia componentelor limbii este determinată în genere de ansamblurile în care sînt înglobate aceste componente.

3.1. Că variaţiile apar în funcţie de întregul din care fac parte diversele componente, că există în limbă o lege a determinării prin ansamblu o dovedeşte urmărirea mai atentă a modului în care apar variaţiile şi chiar modificările mai profunde în limbă.

Dacă într-o perioadă sunetul *a* de pildă, urmat de *n*, a devenit *î*, toate cuvintele în care *a* este în poziţie analogă vor fi afectate la fel, afirmau, în secolul trecut, un Leskien, un Osthoff[101]. Încrederea în imuabilitatea legilor fonetice a început să fie însă zdruncinată, de cînd s-a observat că o „lege fonetică" nu afectează deopotrivă toate cuvintele, că împrejurările diverse pot împiedica aplicarea lor cu stric-

Scanned with OKEN Scanner

teţe. Însăşi ideea de „poziţie“ era o afirmare a dependenţei de o situaţie; dar ea s-a complicat apoi cu menţionarea altor condiţii[102], la care s-au adăugat notări de diverse influenţe. De aici, tendinţele noi în lingvistică, de a se urmări sunetele în raport cu ansamblurile în care se află[103], sau chiar prin referirea la vorbirea concretă[104], la faptul de limbaj în contingenţele lui general sociale şi personale.

Înregistrările lui A. Gemelli arată variaţia sunetului *l*, de pildă, cînd este pronunţat singur şi cînd apare în diverse cuvinte, ca ital. *moccolo, cabala* sau *luna*[105]: aceasta înseamnă că ansamblurile în care se află de fiecare dată sînt cauza modificărilor. Iar dacă *a* din rom. *vai* e diferit de acela din rom. *casă*, cauza stă probabil tot în faptul că se află integrat în alte ansambluri: conţinutul afectiv, care îmbibă primul cuvînt, se transmite şi vocalei *a*, care în schimb se închide în cel de-al doilea. Chiar sunete foarte scurte se pot schimba cu totul, cînd sînt pronunţate mai lung[106], din diverse motive. Aşadar, *A* nu este acelaşi cînd apare singur sau în *A+B*; şi de asemenea, poate fi altfel în *A+C* sau în *A+D*. Cauza organică a acestor modificări este următoarea: pronunţînd un sunet, *b* de pildă, organele se şi aşază în poziţia preparatoare pentru sunetul următor, *l* de pildă, aşa încît *b* va fi pronunţat diferit în *bl* sau în *br*[107].

Alte constatări făcute chiar pe cale empirică (de pildă, că *r* sonor ceh diferă cînd e pronunţat cuvîntul *hrozně* „groaznic“ „ca exemplu gramatical sau cînd o tînără îl spune despre un prieten“, cu un entuziasm nuanţat de glumă „*hrrrozně*[108]) dovedesc de asemenea că sunetul se schimbă nu numai după cuvîntul în care apare, ci şi după persoană, moment, în sfîrşit după toate coordonatele care determină apariţia şi folosirea lui. Cînd cuvîntul *casă* este pronunţat de cineva indignat de faptul că s-a putut petrece un anumit lucru în locuinţa lui, vocala *a* este puternic acentuată şi lungită: „*În „cāsa meā* [să se petreacă . . .]!“. Iar oscilogramele făcute de A. Gemelli[109] arată în mod obiectiv cum un sunet variază chiar în cadrul aceluiaşi cuvînt: de pildă, oscilograma lui *a* din „*Ripassa lo zeffiro*“ diferă, după cum fraza e spusă de o voce masculină sau de una feminină etc. Ceea ce înseamnă, aşadar, că nici chiar *A+B* nu e egal întotdeauna cu *A+B*, deoarece al doilea *A+B* se poate afla încadrat în alt ansamblu decît primul.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă *A* nu are valoare absolută, nu este identic nici chiar cînd se află în aceeaşi combinaţie de sunete — de vreme ce chiar $A+B \neq A+B$ ca valoare uneori —, studiul unui sunet izolat, care în realitate se modifică neîncetat, nu mai poate prezenta decît un interes redus şi circumscris în orice caz la valoarea unei abstracţiuni. Atitudinea lui Panconcelli-Calzia, de pildă, e tipică pentru direcţia opusă aceleia pe care o preconizăm: deşi întîlnim sunetele în grupări, menţiona el, este nevoie să le izolăm pentru a le putea studia[110]! Acelaşi era însă şi cazul acelora care, deşi studiau vocalele în cuvinte, luau însă cuvintele izolate[111], iar nu supuse influenţei frazei. Concluziile ambelor direcţii nu au decît un interes limitat — cel puţin pentru psihologia limbajului — şi uneori eronat, atîta vreme cît nu se observă faptul că aspectul aceluiaşi sunet diferă după asamblul în care este înglobat.

Cu cuvintele se întîmplă acelaşi lucru: de variaţia lor, ca formă sau ca semnificaţie, sînt răspunzătoare tot ansamblurile în care sînt integrate.

Variaţia structurii sonore a c u v i n t e l o r devine evidentă mai ales prin modificarea particularităţilor melodice — în primul rînd a c c e n t u l —, după împrejurări. Unele modificări de accent sînt uşor sezisabile şi servesc intenţionat la marcarea unei deosebiri semantice. (Nu numai limba chineză suplineşte penuria ei lexicală prin transformarea sensului aceloraşi silabe datorită modificării accentului[112], astfel încît *chu* de pildă poate însemna „porc", „bambus", „stăpîn", sau „zeu", sau „a locui"[113]; dar şi limbi indo-europene, vechi şi moderne, fac să se modifice accentul cuvintelor după ansamblul în care se află[114]).

Mai vădită este însă influenţa întregului în care e integrat un cuvînt, atunci cînd accentul diferă de acela avut cînd cuvîntul este pronunţat izolat. În unele dialecte sîrbo-croate de pildă, accentul se modifică simţitor, după cum cuvîntul este pronunţat singur sau în unele fraze: de exemplu *sékoja, véčer,* dar *sekojá-večer*[115]. Cuvîntul se adaptează întotdeauna la accentul frazeologic[116], dar se schimbă şi după ansamblul general, după intenţie — interogare, exclamare —, după starea psihică a vorbitorului sau după popor[117].

Diversificarea formelor sonore după ansamblurile în care sînt înglobate nu este deci independentă de o schimbare a

semnificației în același timp. Chiar atunci cînd nu e vorba de „ton" semantic, ci de o simplă intonație modificatoare, totuși cuvîntul a cărui structură sonoră suferă o transformare se modifică și în plan semantic, chiar numai printr-o ușoară nuanțare diversă. Variațiile formale nu sînt deci „superficiale", ci, corelate cu adîncile transformări de sens datorate influenței ambianței, sînt semnul exterior al acestor nuanțări expresive și au valoare ca atare, pentru receptor. Încă o dată avem deci prilejul să constatăm că fragilul echilibru sonor momentan al unui fapt de limbaj articulat — ca și al oricărei alte forme expresive — este modelat de întregul sistem de coordonate reprezentat de acesta. Cuvîntul nu apare absolut singur decît în dicționar: iar atunci, semnificația lui e specificată prin definiția dată. În limbajul normal, chiar cînd e utilizat izolat, cînd ar părea că își impune sensul datorită unei valori intrinsece, el este totuși încadrat de o situație, care îi precizează o anumită valență.

„Cotnar!", acest cuvînt rostit singur într-un restaurant nu sugerează ospătarului semnificația pe care ar avea-o pentru elevul de liceu în timpul orei de geografie, ci el înțelege că un client i-a cerut să-i aducă „o sticlă cu vin de Cotnar". Tot așa cum un cuvînt ca *Rameau* evocă elevului la lecția de muzică pe compozitorul francez, pe cînd aceluiași, atunci cînd are de făcut o retroversiune franceză, îi apare cu sensul de „ramură".

Gourmont afirma că numele proprii sînt singurele cuvinte ce au un sens unic[118]. Chiar acestea spun însă prea puțin, sau prea mult (cuprinzînd infinite posibilități, nu sînt univoce), atîta vreme cît nu figurează într-o anumită situație. *Cleon*[119] nu are un sens în sine, de vreme ce trezește îndată întrebarea: „Care Cleon?" . . . „despre *care* este vorba?". Chiar cînd se specifică la care individ cu acest nume ne referim, numele trebuie completat, pentru a ști ce se întîmplă cu acesta. Abia integrat într-o stuație și legat în chip specific de ea, printr-o intonație — de exclamare sau de chemare de pildă — ori printr-un gest, *Cleon* capătă un adevărat înțeles.

Faptul că limbajul nu cunoaște monocromia, că limba însăși nu e alcătuită din „elemente" rigide[120], se datorează apariției continue a unui ansamblu mai mare, care își dictează legile componentelor sale: sunetul în cuvînt, acesta în frază sau într-o situație neverbală, iar ansamblurile expre-

Scanned with OKEN Scanner

sive cele mai vaste, în sistemul general de coordonate al acelui fapt de limbaj. Aceasta alcătuieşte o lege generală a limbii şi poate fi întîlnită în toate idiomele şi în toate împrejurările.

În latină, de pildă, *acer* putea căpăta sensuri multiple, după ambianţa în care se afla[121], iar alegerea semnificaţiei corecte pentru *altus* — „înalt" sau „profund" — se poate realiza numai prin referirea la ansamblul în care e dat. Într-o limbă ne-indoeuropeană (ca de pildă în ungară), un cuvînt ca *szép*, fie că are valoare de frază, fie că trece drept cuvînt, depinde întotdeauna de situaţie: sensul său precis reiese din relaţiile extrasintactice („e frumos", „el e frumos", „ea e frumoasă")[122]. La popoarele primitive, sensul cuvîntului, labil în genere — nefixat de dicţionare şi de gramatici — e înţeles doar prin legătura cu ansamblul în care apare (la Aranta, de pildă, *mballa* înseamnă „cald", dar poate fi tradus, după împrejurare, prin „arzînd" ori prin „arsură"[123]).

Dacă formele gramaticale, în toate limbile, nu au nici ele valori absolut fixe, aceasta se întîmplă pentru că ele diferă după împrejurări. Terminaţia substantivelor în limbile indoeuropene, de pildă, are semnificaţii diverse, după sensul substantivelor cărora li se afiliază: terminaţia feminină în limba italiană, la sfîrşitul cuvîntului *poeta,* nu-i dă acestuia valoarea de cuvînt feminin, ci, dimpotrivă, capătă ceva din sensul întregului cuvînt *(il poeta,* de pildă). Articolul „neutru", care există în unele limbi, nu arată ceva absolut şi nici nu se precizează el însuşi, atîta vreme cît nu e înglobat în ansamblul unui cuvînt: „*das* Gut" al unei persoane e un lucru, „averea" lui, iar „*der Böse*" („[omul] rău") e o persoană[124], pe cînd „*das* Kind" („copilul") e de asemenea o persoană.

Nici prepoziţiile nu impun ele însele cazul, ci sînt cerute de situaţie ori de sens: *ab, ex* erau înainte adverbe de loc, dar obiceiul de a le vedea legate de un anume caz le-a dat funcţia ulterioară în latină[125]. Dacă manualele arată că o prepoziţie „cere" dativul sau acuzativul, în realitate funcţia avută de un cuvînt într-o propoziţie îi impune acestuia să adopte o formă anumită şi să apară însoţit de o prepoziţie. După cum formele care arată „cazurile" nu impun legi fixe pentru înţelegerea lor, aceasta variind după situaţie, la fel, în limbile ne-indoeuropene, orice cuvînt poate fi sau predicat sau epitet[126].

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, particulele, folosite atît de mult în limba chineză pentru a indica nuanţa generală a unei fraze, nu au valori imuabile. Aceeaşi particulă, în fraze diverse, capătă sensuri diferite: *a* poate fi în *laia:* „Vino încoace!", iar în *ni tsai tsar:* „Iată-te!" (adică exprimă surpriză)[127].

S-ar părea că e cu atît mai uşor de indicat semnificaţia unui cuvînt luat independent de un ansamblu, cu cît el are mai puţine omonime. Acesta pare să fie cazul termenilor ştiinţifici: *teoremă,* de pildă, are o semnificaţie precisă. Totuşi, chiar aceşti termeni ţin de un ansamblu, care e însăşi definiţia lor, sau sînt influenţaţi de faptul că sînt folosiţi în cadrul ştiinţei ori, mai ales, în acela al unei anumite teorii ori concepţii. Oricîte încercări s-ar face, totuşi nici chiar limbajul ştiinţei, considerat adesea univoc, deci „pur" — adică lipsit de influenţa altor coordonate decît acelea ale convenţiei rigide —, nu reuşeşte să evite echivocurile decît tot prin semnalarea, şi acceptarea ca normale, a polivalenţelor semantice şi prin căutarea sistemelor de referinţă ale termenilor.

Munca în comun, de asemenea, impune anumiţi termeni cu valoare aproape invariabilă — un *nit* avînd de pildă un înţeles precis —: totuşi, pronunţarea acestui cuvînt nu atrage de la sine o reacţie unică la partener, ci e nevoie şi de o semnificare diversă, după împrejurare. De aci, nevoia lexicografilor[128] de a semnala posibilităţile de echivocuri şi de a da termenii în contexte diverse, cu diferitele accepţiuni mai frecvente. Precauţie care nu duce la un succes deplin, deoarece situaţiile se transformă mereu: orice dicţionar poate arăta cum se s himbă sensul cuvintelor, după scriitori de pildă.

Orice componentă a limbii este supusă deci schimbărilor, orice cadru ce pare impus în mod rigid limbajului devine el însuşi un material plastic, care e modelat de ansamblul în care intră şi care-i conferă o funcţie în construcţia expresiei, ori un sens divers — sau în orice caz nuanţat de împrejurarea reală la care se referă. Multiplele posibilităţi care se ascund în cuvînt îi dau un caracter neprecis cînd este considerat izolat: de aci, necesitatea încadrării lui într-un ansamblu, pentru a-l fixa într-o ipostază vremelnică, dar care să-i dea astfel viaţă. Iar, pe de altă parte — deoarece în el însuşi ar reprezenta mai mult dar şi mai puţin decît reiese din rolul care îi e acordat într-o împrejurare —, de aci reiese şi nevoia de a-l raporta la acest ansamblu, în actul receptiv, pentru

Scanned with OKEN Scanner

a-l înţelege just. Ansamblul are deci, în cele mai dese cazuri, în primul rînd rolul de a preciza sensul, indicînd direcţia către care să se orienteze semnificaţia, dar şi fixînd o anumită nuanţă în cadrul acesteia.

Chiar atunci cînd se pare că au fost încadrate în dicţionar toate semnificaţiile şi nuanţele semnificative ale unui cuvînt, simpla parcurgere a frazelor din care au fost extrase cuvintele arată, de la un context la altul, fluctuaţii de sens; iar dacă ne-am duce la înseşi textele din care au fost scoase fragmentele, am observa cum se adaugă în mod necesar alte detalii semnificative deosebite. Consemnarea oficială, în dicţionare, a bogăţiei semnificative a cuvintelor nu e suficientă pentru a cuprinde toate valorile lor polisemice ilustrate în practica limbajului, adică în situaţii diverse şi folosite de persoane deosebite.

Dacă în cadrul limbii materne raportarea la ansamblu trece neobservată de obicei, ea devine conştientă, ba chiar recunoscută ca necesară, în cazul folosirii unei limbi străine. Dar şi în acest caz un fapt deosebit de însemnat e trecut cu vederea: ni se pare firesc să vorbim o limbă străină în propria noastră ţară sau ca un străin să folosească limba noastră. Acest fapt înseamnă însă luarea unei atitudini speciale, încadrarea într-un sistem deosebit, în raport cu care urmează să se interpreteze toate faptele de limbaj la un moment dat: o succesiune de sunete nu are sens decît referită la un anumit sistem lingvistic. Este cu atît mai important acest fapt, în cazul cînd sînt intercalate cuvinte străine printre altele româneşti şi înţelegerea se realizează totuşi: la fiecare schimbare se produce transformarea atitudinii, creîndu-se astfel o continuă alternanţă. Un cuvînt nu este francez, romîn etc., decît dacă e folosit cu o anumită intenţie sau într-un anumit întreg; altfel, cuvîntul nu este pentru auditori ori pentru vorbitori decît o înşirare de sunete lipsite de sens sau care capătă structura limbii folosite în acel moment. Faptul că integrarea în sisteme diferite e dificilă o dovedesc experimente ca acelea în care un cuvînt e înglobat în texte din altă limbă, care impun pronunţarea conformă ei (v. Exper. nr. 2, în *Anexe*).

Metodele de învăţare a limbilor străine, care se bazează pe psihologia veche — atomistă şi asociaţionistă —, continuă şi azi în genere să recurgă la memorarea cuvintelor cu un

Scanned with OKEN Scanner

sens fixat (metoda „carneţelelor de cuvinte", din şcoli) sau să recomande referirea la „etimologia" unei expresii, îmbucătăţind-o în mai multe părţi, fiecare cu semnificaţia ei. În primul caz, se ajunge la o memorare unilaterală a vocabularului limbii, care ajută prea puţin la cunoaşterea ei: fie că memoria nu poate reţine totul şi oricît de mult timp, fie pentru că, în faţa diversităţii textelor sau a situaţiilor, semnificaţia fixă, memorată, se dovedeşte inoperantă. Al doilea caz duce (bineînţeles, la vorbitorii nespecialişti în lingvistică) fie la împărţiri greşite, fie la concluzii eronate cu privire la sensul fiecărei părţi a expresiei[129], deoarece, voind să explici un fapt de lingvistică sincronică printr-unul diacronic rişti să nu observi evoluţia semantică petrecută între timp[130]. Afară de aceasta, de multe ori etimologia poate fi cu totul inoperantă, sensul fiind independent de evoluţia semantică (de pildă, cuvîntul *ştreang* (v. *infra,* p. 399, nota 43) sau fiind dat arbitrar (v. Exper. nr. 10, cuvîntul *symrhôdes* de exemplu), ori modificat de apariţia în locuţiuni (v. Exper. nr. 13, de ex. *Battre froid à quelqu'un).*

Ansamblul are de multe ori rolul — esenţial pentru interlocutor — de a oferi s i n g u r a p o s i b i l i t a t e d e î n ţ e l e g e r e a unui fapt de limbaj. De pildă, în cazul cînd este vorba de o expresie rar folosită în mediul ori în epoca respectivă şi ca atare avînd şanse să nu fie cunoscută de receptor (anacronisme de pildă; v. şi Exper. nr. 10). Sau în cazul unui cuvînt compus necunoscut ori al unei locuţiuni (suma cuvintelor *Taie frunză cîinilor* nu spune nimic, fără un ansamblu care să arate accepţiunea specială a acestui compus; v. şi Exper. nr. 13). Ori cînd este vorba de termeni cu sensul complet transformat de intenţia vorbitorului (de pildă, o expresie care nu ar putea fi în nici un caz înţeleasă prin vreo raportare la etimologie). La scriitori, acest fapt apare mai evident, deşi este frecvent şi în limbajul curent (de pildă, nenumărate expresii create *ad hoc* sau multe cuvinte ale limbajului familiar — unele cu intenţii de onomatopee —, creaţii efemere, care pier uneori, fără a fi folosite a doua oară, şi pentru care nu există deci o semnificaţie prestabilită). Acesta din urmă este desigur cazul cel mai interesant şi constituie dovada că un „element" care nu înseamnă nimic, care nu evocă nici chiar prin forma lui sonoră vreo semnificaţie, capătă — profilat pe un sistem de referinţă — un sens (experimente

în care au fost prezentate cuvinte create de noi, izolate şi apoi integrate în texte, ne-au dovedit că ansamblurile au impus foarte uşor un sens acelor cuvinte)[131].

Ansamblul poate — prin faptul că amintirea lui intră în conţinutul semnificativ al unui cuvînt pentru o persoană sau o colectivitate — să imprime şi un sens greşit cuvîntului, în viitor. Eroarea poate să apară evidentă persoanei abia cînd receptează cuvîntul mai tîrziu, în alte ansambluri, de la persoane pe care le socoteşte „competente"; dar „eroarea" poate şi să se transforme în fapt normal, să intre în limba comună. De pildă, faptul că instrumentul respectiv e folosit în Anglia, la vînători, şi că expresia a fost auzită în ambianţe care evocau acest obicei a făcut să se atribuie o etimologie greşită expresiei *cor anglé* („corn în unghi, unghiular") şi să apară apoi sub forma — şi cu sensul — de *cor anglais* („corn englez")[132]; sau, folosit cînd nu era cazul, *affligé* („mîhnit") — care cuprindea un maximum de durere „strivit de durere" („écrasé par la douleur") — a pierdut valoarea sa veche, atenuîndu-şi forţa[133]. Schimbările semantice sînt pricinuite în mare măsură de faptul că situaţiile de care depind cuvintele se schimbă neîncetat, cîte puţin, astfel încît se dau cuvîntului noi nuanţe.

Deseori, ansamblul serveşte nu numai ca auxiliar, pentru precizarea sensului uneia dintre componentele sale, dar poate duce şi la o totală modificare a lor. Expresii învechite pot fi reînnoite, „clişee" pot fi înviorate, termeni care în alte împrejurări ne apar ca avînd o nuanţă de gravitate pot deveni ironici sau ridiculi, cuvinte banalizate prin faptul că apar pe toate buzele pierd dintr-o dată zgura lăsată de apariţia lor vulgarizată, iar cuvinte triviale pot căpăta nuanţe de decenţă ori chiar de gingăşie. De aceea, comicul de pildă nu e înţeles de obicei nici prin raportarea la semnul însuşi, nici prin suma înţelesurilor tuturor cuvintelor ce se află în situaţia comică, ci prin îmbinarea lor în acel ansamblu. Sînt foarte rare cuvintele comice în ele însele, iar atunci sînt astfel, de obicei, pentru că au apărut în ansambluri nuanţate comic; de altfel, comicul propriu-zis „de cuvinte" este socotit unul dintre cele mai sărace mijloace de expresie.

Pentru a înţelege mai complet aceste fenomene, pentru a le urmări implicaţiile, pentru a conchide şi pe baza unui material de fapte concrete — ne-am propus să cercetăm şi din

tr-un alt punct de vedere legea determinării componentelor limbii prin ansamblurile în care sînt integrate. Folosind procedeul unor experimente, efectuate în condiţii naturale şi variate, în curs de mai mulţi ani, am căutat să evităm totodată crearea unor situaţii artificiale: era vorba, în genere, de provocarea unor activităţi de limbaj simple şi normale, care însă apăreau mai clar în lumina proiectată asupra lor de micile noastre probe (pentru detalii, vezi *Anexe,* pp. 331 şi urm. şi relatările asupra experimentelor, menţionate mai jos).

a) Unul dintre aceste experimente a arătat că un c u v î n t b i n e c u n o s c u t — a cărui semnificaţie era stabilită la începutul probei — putea căpăta, fără rezistenţă din partea persoanelor de experimentare, cu totul a l t ă s e m n i f i c a ţ i e cînd cuvîntul era integrat într-un text în care noua semnificaţie se impunea în mod necesar. Date la început izolat, cuvintele *a hăcui, bolţuri, plasture, hăbăuc* au fost, în cea mai mare parte, recunoscute ca însemnînd: „a tăia în bucăţele", „şuruburi", „bucată mică de pînză care se lipeşte pe o rană", „tîmpit" (pentru *hăbăuc,* persoanele care cunoşteau cuvîntul au indicat numai această semnificaţie, neştiind că el mai înseamnă şi „zăpăcit"). În faza următoare a experimentului, cuvintele au fost prezentate în mici texte — unele chiar fragmente compuse dintr-o frază sau două —, cărora li se indica autorul chiar dacă nu apăreau în forma originală (vezi textele din Exper. nr. 10, pp. 347—348). De data aceasta, semnificaţiile atribuite cuvintelor au fost altele: de pildă, *plasturi* însemna acum „bani", *bolţuri* avea sensul de „butuci", „buşteni" etc. Persoanele acceptau schimbarea în funcţie de ansamblurile în care apăreau cuvintele, deşi cu cîteva minute mai înainte indicaseră alte semnificaţii.

Un experiment asemănător cuprindea următoarea variaţie: se cerea să se traducă locuţiuni necunoscute, din limba franceză, astfel încît ansamblul în care apăreau cuvintele cunoscute pe de-o parte le crea semnificaţii noi, iar pe de altă parte nu era suficient de amplu pentru a da indicaţii contextual-verbale bogate asupra noilor valori semnificative (v. Exper. nr. 13). Persoanele de experimentare evitau să atribuie cuvintelor semnificaţiile pe care le cunoşteau, deoarece acestea intrau în conflict cu sensul ansamblului; pe de altă parte însă, ansamblul fiind insuficient, nu se putea contura nici un sens (reţinem acest fapt şi pentru argumentarea discuţiei pe care o vom face

mai departe, cu privire la ceea ce trebuie să înţelegem prin „ansamblu").

b) Alte experimente au arătat cum un cuvînt bine cunoscut îşi poate pierde semnificaţia uneori, atunci cînd este înglobat într-un ansamblu fără sens (v. Exper. nr. 1). De exemplu, cerînd să se sublinieze „cuvintele cu sens" — ca *pod, doc, mic, vrea, cor* etc., integrate în şiruri de grupe de litere fără sens —, un mare număr de cuvinte erau trecute cu vederea (deşi se luau unele măsuri pentru a nu se putea atribui omiterile unei eventuale lipse de atenţie a persoanelor de experimentare). Simplul stimul sonor sau vizual al formei unui cuvînt nu e suficient pentru a atrage după sine semnificaţia, atunci cînd persoana e conştientă că ansamblul nu e semnificativ, că restul cuvintelor sînt simple forme goale de conţinut, care nu servesc la comunicare.

c) În sfîrşit, printr-un alt experiment ne apropiam de cazul înţelegerii textelor străine de către cineva care nu cunoaşte bine limba respectivă, cu toate cuvintele şi nuanţele ei (v. Exper. nr. 10). Toate cuvintele necunoscute izolat — iar pentru a ne asigura de acest fapt am prezentat şi cuvinte inexistente, create *ad hoc* —, o dată încadrate în fragmente din care se putea contura un sens, căpătau semnificaţia intenţionată în textul respectiv. De pildă, cuvîntul *palici,* desigur necunoscut izolat, deoarece era un cuvînt creat, a fost înţeles „corect", ca însemnînd „bani"; *a se iznodi,* inclus într-un text din *Cronica lui Ureche,* căpăta semnificaţia de „a pleca"; iar *philorier* a fost explicat ca „pom, curmal cu flori mari". Chiar persoane care „presupuneau", cînd li se prezentau cuvintele izolate, alte semnificaţii, nu şovăiau deloc, cînd citeau textele, să le schimbe cu acelea „juste", adică impuse de ansamblu: de exemplu *vlajnic,* despre care s-a crezut întîi că înseamnă „(om) voinic", a fost explicat în text, conform sensului general, drept „(om) blînd, blajin".

Am menţionat mai înainte cîteva exemple care arată că semnificaţia poate varia şi în funcţie de ansambluri mai vaste — ca împrejurările ţinînd de un anumit moment, de un anumit loc etc. —, lucru se observă mai puţin în lingvistică, unde se notează în special faptele legate de contextul strict lingvistic, iar din acesta, mai ales de fraza în care apare cuvîntul. Fraza însăşi, ba chiar paragrafe şi în definitiv ansambluri

complete pot fi modificate nu numai de restul ansamblului lingvistic, dar şi de întreaga situaţie extralingvistică.

Pentru a observa rolul întregii situaţii în modificarea valorii semnificative a legăturilor dintre cuvinte, am urmărit experimental şi reacţia la cuvinte lipsite de alte determinări decît acelea, neexplicite, ale ambianţei; adică am notat valoarea luată de cuvinte izolate, dar care, spre deosebire de felul impersonal în care apar în dicţionare, erau utilizate în situaţii de limbaj concrete şi variate.

In unul dintre aceste experimente ceream să se arate pe scurt, fără a se da o definiţie, „ce înseamnă" cuvinte ca: *particulă, energie, a integra* etc. (v. Exper. nr. 14). Ceea ce varia în diversele situaţii erau nu numai cunoştinţele şi profesiunea persoanelor, deci experienţa lor, sistemul diverselor legături temporare, dar şi *locul* unde se petrecea experimentul (care decurgea ca un fapt normal, în ambianţa obişnuită a persoanelor). Despre cuvîntul *particulă,* în biblioteca seminarului de limba romînă, în 1948, majoritatea studenţilor au răspuns că înseamnă „o parte de cuvînt"; studenţii de la Facultatea de fizică, în ambianţa respectivă, au căutat să dea definiţia din fizică; iar aceia de la psihologie au oscilat între folosirea comună a cuvîntului — „parte mai mică, părticică" — şi sensuri provocate de influenţe filozofice sau ştiinţifice, ca de exemplu „subdiviziune a materiei" etc. La *a integra,* atunci cînd întrebarea a fost pusă unui profesor de la o facultate de ştiinţe — de către o persoană dinafara mediului de fizicieni şi matematicieni, dar în cadrul unei discuţii ştiinţifice —, s-a răspuns îndată, fără ezitare, prin definirea matematică a cuvîntului, în opoziţie cu *derivarea.* Aşadar, deşi persoanele cunoşteau, cel puţin vag, toate semnificaţiile termenilor respectivi, deşi nu s-a dat nici o sugestie, deşi nu se cerea o definiţie — mai greu de formulat —, ci se aşteptau chiar exemple concrete, care să indice direcţia semnificaţiei acordate, totuşi nimeni nu a cerut vreo lămurire, ci toţi au răspuns spontan, aşa cum le impunea ambianţa în care se aflau şi care determina, selectiv, semnificaţia socotită adecvată.

Un alt experiment ne-a dovedit de asemenea rolul întregii situaţii — mergînd pînă la determinări mai largi — în schimbarea semnificaţiei cuvintelor. De data aceasta, schimbarea semnificaţiei a fost dovedită indirect, prin restul cuvintelor care însoţesc latent orice cuvînt exprimat sau receptat; în

Scanned with OKEN Scanner

fiecare moment, ambianţa de cuvinte însoţitoare poate varia, cuvîntul fiind în legături mai strînse cu unele sau cu altele, după semnificaţia pe care o capătă, în raport cu funcţia dată de situaţie (asupra acestei probleme, a determinărilor legate de organizarea cuvintelor în limbă, vom aduce precizări mai departe).

Acest experiment reeditează, din punct de vedere tehnic, vechea „metodă a asociaţiei", făcută între alţii, în cadrul psihologiei asociaţioniste, de Thumb şi Marbe[134], şi care constă din prezentarea unui cuvînt-stimul („inductor"), la care persoana urmează să răspundă „cu primul cuvînt venit în minte" (deci cu un cuvînt „indus"). Cercetătorii amintiţi au constatat, de pildă, că la cuvîntul german *Vater* („tată") s-a răspuns aproape întotdeauna prin cuvîntul germ. *Mutter* („mamă"), la *Tochter* („fiică"), mai ales prin *Mutter;* dar cuvîntul *Mutter* nu a „atras" la rîndul lui cuvîntul *Tochter,* cu care fusese totuşi asociat în cazul precedent[135].

Din cauza rigidităţii experimentelor, a formalismului şi a aspectului mecanic al înregistrării rezultatelor (niciodată interpretate prin referirea la împrejurări sau la persoanele de la care veneau răspunsurile), cercetători ca aceia menţionaţi treceau cu vederea tocmai faptul esenţial care se ascunde sub diversele moduri de reacţie, descrise ca şi cum ar fi fost reacţiile unor mecanisme identice, rigide şi nesupuse contingenţelor (deosebirile fiind prezentate drept excepţii, drept anomalii nesemnificative). Oare cuvîntul *Tochter* nu „atrage" mai ales cuvîntul *Mutter,* pe cînd Mutter „atrage" pe *Vater* iar nu pe *Tochter,* deoarece pentru cele mai multe persoane prevalau, în ierarhizarea familiară, capii familiei, care serveau, ca atare, drept centru de organizare a numelor referitoare la gradele de rudenie? Nu s-ar fi schimbat oare complet răspunsurile povocate de cuvîntul germ. *zählen* („a număra") — care a provocat mai ales pe germ. *nennen* („a numi") —, dacă persoanele de experimentare ar fi fost de pildă studenţi în matematici? Chiar statistica — nu numai considerarea individuală a cazurilor — ar fi dat alte rezultate, relative la un sistem de referinţe, care influenţează reacţiile.

Considerarea rezultatelor în afara oricăror contingenţe înseamnă a încerca să se extragă, izolîndu-l pe cale artificială, un fapt de limbaj din ansamblul în care se află. În acest caz, desigur că nu mai puteau fi observate înrîuririle împrejurărilor

asupra unui cuvînt, care pare să atragă în mod mecanic pe altul, datorită cine ştie cărei legături directe, şi poate prestabilite, între ele[136].

Experimentul făcut de noi a căutat nu numai să cerceteze şi cauzele pentru care fiece persoană răspunde printr-un anumit cuvînt „inductorului", dar să constate şi pe cale obiectivă dacă situaţia influenţează apariţia unui cuvînt: cu acest scop, acelaşi experiment a fost repetat la intervale de timp diferite, cînd împrejurările exterioare se schimbaseră (v. Exper. nr. 15). Rezultatul a fost că la cuvîntul *pîine*, de pildă, într-o epocă de lipsuri din cauza unei secete (în 1947), răspunsurile s-au grupat mai ales în jurul cuvintelor *„mămăligă"*, *„mălai"*; pe cînd în anul următor, cînd pîinea se consuma normal, răspunsurile au variat, la aceleaşi persoane, de la *„hrană"* la *„cozonac"* şi *„unt"*, adică după preferinţele fiecăreia (după cum au arătat motivările date de fiecare persoană).

Rezultatele experimentului asociativ-verbal, aplicat în cazuri patologice (la isterici şi psihastenici) de către L. B. Gakkel, sînt şi ele concludente pentru ceea ce afirmam mai înainte. Răspunsurile nu apar întîmplător, indiferent de persoane şi de situaţia lor: la cuvinte ca *vişină, unt, liliac, baltă* etc., istericii au răspuns, respectiv, prin cuvintele *„gustoasă"*, *„gras"*, *„parfumat"*, *„murdară"*, iar psihastenicii prin: *„fructe"*, *„alimente"*, *„floare"*, *„apă"*[137]. În vreme ce primii răspund deci prin cuvinte care denotă predominarea primului sistem de semnalizare (a reprezentărilor senzoriale, privitoare la calităţile concrete ale obiectelor), ceilalţi reacţionează prin cuvinte ce reprezintă noţiunile în care se integrează fiecare dintre obiectele indicate. Iar cercetătorul notează că la persoanele normale, de asemenea, diferenţele în răspunsuri sînt determinate de deosebirile dintre tipurile de sistem nervos cărora le aparţin. Noi vom adăuga aici, influenţa exercitată şi de vîrstă[138] asupra rezultatelor acestui tip de experimente, şi ca atare, în fond, asupra direcţiei diverselor conexiuni verbale.

Nu se mai poate vorbi deci despre o atracţie mecanică între două cuvinte — ca între două elemente izolate —, ci de o influenţă — sau chiar de o atracţie — exercitată de un ansamblu. Nu există, în fond, asociaţie „liberă", deoarece apariţia celui mai neînsemnat fapt este determinată de imixtiunea întregului sistem de coordonate al persoanelor respective. Propunerea unui cuvînt — ca *particulă* — ar putea fi socotită drept

Scanned with OKEN Scanner

un experiment de asociere „liberă", deoarece nu e dirijat răspunsul prin indicarea unei direcţii a lui („contrariul", „opusul" etc.) — şi totuşi evocarea a fost determinată de situaţie etc. Ansamblul legăturilor temporare ale fiecăruia, ca şi situaţia generală în care se află fiecare persoană par să impună o direcţie semnificativă, care „atrage" o reacţie determinată, şi anume un cuvînt specific, motivat, iar nicidecum indiferent; abia în interiorul acestei situaţii generale apar apoi determinări speciale pentru fiecare persoană.

În concluzie, aşadar, reacţiile, departe de a fi uniforme şi întîmplătoare, sînt determinate de diverşi factori care, o dată reperaţi, pun în lumină legile precise care conduc modificarea valorii semnificative a cuvintelor şi anume în raport cu experienţa persoanelor şi cu schimbarea împrejurării în care ele sînt integrate.

3.2. Cu aceasta am ajuns la o întrebare, căreia în parte i-am dat răspunsul, dar a cărei repetare va contribui la precizarea legii determinării prin ansamblu. Ce este, în definitiv, acest „ansamblu"? Poate fi el identificat cu vreuna dintre componentele limbii, sau este nevoie să trecem dincolo de faptele lingvistice propriu-zise, pentru a urmări adevăratele determinante ale componentelor înseşi?

Pe planul „limbii", în lingvistică, se obişnuieşte să se vorbească despre „ansambluri" ca fiind frazele sau cel mult complexe de fraze, alcătuind contextul lingvistic. Noi am adăuga totuşi, chiar în acest plan, ca determinare ultimă şi de fapt fundamentală, „limba" însăşi, adică sistemul organizat al unei anumite limbi. Numai referirea la ansamblul sistemului lingvistic din care fac parte cuvintele şi în care capătă sens frazele poate ajuta înţelegerea şi exprimarea într-o anumită limbă. Astfel, o anchetă făcută printre traducători profesionişti — şi care ar putea fi extinsă — a avut drept ţintă să afle unele procedee eficiente în traducere (v. Exper. nr. 11). A rezultat din această anchetă că pentru a obţine o bună traducere, nu se traduce cuvînt cu cuvînt, ci mai întîi este citită întreaga frază; ba chiar, mulţi traducători subliniază necesitatea (care rămîne adesea, din păcate, un simplu deziderat) de a se ţine seama de întreaga lucrare pentru traducerea unui cuvînt; în orice caz, toţi afirmă că se transpun în sistemul lingvistic în care traduc.

Scanned with OKEN Scanner

Referirea la un ansamblu mai vast, extralingvistic, pare să ţină de planul utilizării concrete a limbii, de „vorbire". Ne punem totuşi întrebarea, dacă un cuvînt considerat ca obiect de studiu al lingvisticii poate fi determinat numai prin el însuşi sau prin relaţiile sale de natură „pur lingvistică". Planul diacronic, cu tot ce înseamnă această noţiune — în primul rînd contingenţe istorico-sociale generale —, intervine chiar în considerarea cuvîntului într-un moment sincronic (altfel ne-am plasa pe o poziţie metafizică).

Un cuvînt ca *szép*, din limba maghiară, depinde — notează A. Sauvageot[139] —, pentru a fi înţeles just, nu de ansamblul exprimat verbal, ci de situaţie. Chiar în cadrul limbii, aşadar, ansamblul nu poate fi considerat numai o frază gramaticală, ci sensul poate fi indicat de ansamblul extralingvistic. Fraza din care face parte cuvîntul, lucrarea întreagă, obiceiurile societăţii respective ca şi ale autorului însuşi, în sfîrşit totul contribuie la nuanţarea fiecărei părţi şi la conturarea înţelesului ei. Pentru a înţelege o frază greoaie din Hegel sau din Humboldt, de pildă, nu e de ajuns să fie înţeleasă semnificaţia fiecărui cuvînt în parte: trebuie făcute anumite legături, care sînt date numai prin referirea la sistemul general de gîndire al autorilor respectivi. De aceea, de multe ori cuvinte create *ad hoc* de K. Bühler, de pildă, neînţelese de persoane cu limba maternă germană — deci care o posedă perfect —, sînt totuşi interpretate just de acela care cunoaşte ansamblul lucrării lui. Însuşi cuvîntul dicţionarului nu poate apărea drept un „element" sau drept o unitate fonetică şi semantică dependentă numai de sistemul limbii, iar nu de coordonatele particulare care acţionează în cazul oricărui fapt de limbaj. Iar precizarea frazei însăşi nu s-ar putea face decît tot prin referirea la ansamblurile mai vaste în care se află, fie la ansambluri organizate gramatical, care iau sens prin referirea la grupe şi mai vaste — ca paragrafele ori textele întregi —, fie la situaţii, sau în genere la tot sistemul de coordonate.

Dacă această poziţie poate fi discutabilă din punct de vedere lingvistic, în orice caz însă pe planul actului de limbaj concret, al „vorbirii", aceste consideraţii sînt nu numai legitime, dar chiar necesare. Luînd în considerare din acest unghi de vedere legea determinării prin ansamblu a componentelor limbii, nu ne putem mărgini să identificăm ansamblul determinant numai cu frazele sau cu contextul lingvistic.

Scanned with OKEN Scanner

Fraza este întotdeauna o parte a unui ansamblu — care nu este neapărat unul lingvistic —, deci ea nu este o unitate cu sens în ea însăşi; iar cuvîntul nu e întotdeauna parte a frazei gramaticale, ci a situaţiei: aşadar, ansamblurile pot fi mai vaste nu numai decît frazele, dar chiar decît expresiile propriu-zis lingvistice. Ansamblul fundamental în limbaj este, în definitiv, însuşi sistemul de coordonate. Concepţia generală a unei persoane sau a unei epoci face să se transforme însăşi noţiunea cuprinsă în cuvînt, deci să se modifice conţinutul acestuia: pentru Dante, *la terra,* „pămîntul", se oprea la „Coloanele lui Hercule", adică la Gibraltar, pe cînd contemporanii lui Columb cuprindeau în acest cuvînt şi spaţiul de dincolo de Gibraltar, iar Galileo Galilei nu ar fi fost persecutat, dacă nu ar fi încercat să alăture atributul de „mişcare" „rigidei" *terra,* scoţînd-o totodată din centrul universului. De asemenea, ce ar spune, fără referirea la un ansamblu, o frază care pare completă, ca *„Ziua de azi e frumoasă"*? Despre ce zi este vorba? Cui îi pare astfel ? Ce e *„frumos"* pentru acel vorbitor? (O zi cu soare poate fi *„urîtă"* pentru agricultorul care are nevoie de ploaie).

4. Organizarea componentelor limbii. În vorbire, ansamblul în funcţie de care variază semnificaţia cuvintelor, ansamblul care determină şi colorează cu o nuanţă specifică fiecare componentă a expresiei îl constituie, în ultimă analiză, întregul sistem de coordonate al situaţiei momentane. Acest ansamblu imprimă o organizare specifică a tuturor mijloacelor de expresie, astfel încît actul receptiv să se poată realiza în bune condiţii. Vom discuta deocamdată problema generală a organizării faptelor de limbaj, precum şi a sistematizării existente în limbă — deci în momentul premergător expresiei —, mai departe (în partea a III-a, cap. II) vom reveni asupra acestei probleme pentru a analiza de astă dată organizarea actului de limbaj concret, a momentului exprimării şi al receptării.

4.1. Despre „organizare", „sistematizare", „structurare" în limbă. Ansamblurile limbii nu au aspectul unor conglomerate formate prin simpla juxtapunere sumativă a unor sunete, cuvinte, sintagme, ci sînt grupări caracterizate prin relaţii reciproce între componente şi mai ales printr-o determinare concentrică a ansamblurilor din ce în ce mai vaste, faţă de grupările care joacă în raport cu ele rol

de componente. Profunda motivaţie a fiecărei părţi, datorită corelaţiilor ei, dar mai ales subsumărilor în care este integrată, creează o logică internă a fenomenului „limbă" în genere, care poate fi exemplificată prin fapte particulare culese din diverse „limbi".

a) În primul rînd, particularitatea componentelor limbii este de a avea o valoare semnificativă în cadrul ei. Integrate în conglomerate neomogene, printre cuvinte „fără sens" (în sistemul lingvistic respectiv), componentele unei anumite limbi — cuvintele ei de pildă — îşi pot pierde valoarea lor semnificativă.

Cîteva persoane au fost supuse următoarei probe: li s-a cerut să indice, într-un şir de cuvinte fără sens, cele cîteva cuvinte care aveau un înţeles. Doar o mică parte dintre aceste cuvinte — monosilabe foarte uzuale — au fost semnalate de persoanele de experimentare; restul se „pierdea" în masa silabelor fără sens care îl înconjura. S-a procedat şi la intercalarea cuvintelor unei propoziţii foarte scurte şi simple — în ordinea normală — printre alte cuvinte (iar în alt experiment, numai printre „cuvinte" fără sens): persoanele nu au izbutit să repereze propoziţia. Aceeaşi destrămare a înţelesului s-a petrecut şi cînd propoziţia a fost integrată — fără intercalări între cuvintele ei — printre alte cuvinte ce formau un ansamblu dezorganizat.

De îndată ce integrarea într-o anumită limbă se poate realiza, prin existenţa unui număr mai mare de cuvinte care îi aparţin, un cuvînt fără sens (sau un cuvînt dintr-o altă limbă) este asimilat celorlalte (v. Exper. nr. 2: cuvînt străin integrat printre silabe ale limbii materne, cuvînt străin cu formă asemănătoare cu a aceluia pe care-l înlocuia, ca *bine-bien,* sau cuvînt străin diferit cu totul de acela înlocuit).

b) O altă caracteristică — derivată din prima — a componentelor limbii este de a nu constitui prin alăturarea lor conglomerate informe, ci de a se afla în legături reciproce: de ordin fie fonologic, fie lexical (de ex. totalitatea şi ierarhizarea legăturilor semantice pe care le poate avea un cuvînt), fie de ordin gramatical. Atîta vreme cît nu se stabilesc anumite legături între cuvinte de pildă, nu putem vorbi despre o limbă şi cu atît mai puţin de existenţa ei în conştiinţa vorbitorilor. De aceea, dicţionarele nu dau, în genere, imaginea reală a unei anumite limbi. F. Gouin[140], relatînd o fază din încercările

sale pentru a găsi o metodă bună de a învăţa în sfîrşit limba germană, mărturisea că învăţase „dicţionarul" pe de rost — cunoştea deci toate cuvintele —, şi totuşi nu înţelegea nimic din cursurile profesorilor săi. Ceea ce îi lipsea era posibilitatea de a prinde raporturile dintre cuvinte, atît pe calea indicilor gramaticali cît şi prin stăpînirea unei experienţe îndelungate, în care între cuvintele cunoscute să se fi stabilit anumite legături de sens.

c) În sfîrşit, o altă caracteristică fundamentală a componentelor limbii este de a face parte întotdeauna din grupări bazate nu numai pe o relaţie a părţilor, dar şi pe o s u b s u m a r e a lor, în cadrul unei u n i t ă ţ i la rîndul ei motivată de alta. Fără a se trece cu vederea importanţa părţilor, totuşi trebuie să subliniem faptul că unitatea ansamblului prevalează faţă de fiecare dintre părţile lui. De ce oare cuvîntul dintr-o limbă străină, introdus într-un text cu sens în limba maternă, nu distonează atunci cînd lectorul este „prins" de înţelesul general? Existenţa unui sens unitar face ca o anomalie parţială să nu mai fie remarcată: „elementul" devine indiferent, sau îi este atribuit un sens de către ansamblu. Iar un „cuvînt" necunoscut (creat de noi), *symrhôdes* de pildă, a putut fi şi el înţeles tot datorită faptului că ansamblul cuprindea un înţeles atît de pregnant, încît îi comunica unul şi acelui „cuvînt".

Componentele limbii se transformă nu numai pentru că intră în relaţii reciproce, lineare şi parţiale. Aceste modificări nu pot fi puse numai în seama legăturii lineare şi directe dintre componente, aşa cum s-a făcut de pildă pentru sunete, în epoca de aur a legilor fonetice. *Bec-de-lièvre* („bot-de-iepure"), de pildă, prezintă o transformare fonetică interesantă: *c* precedent este influenţat de *d* posterior, care este mai „tare" prin poziţia sa[141]. Dacă în exemplul precedent *d* ar fi fost influenţat de către *o*, care îl precede, acest fapt nu ar fi fost în dezacord cu concepţia despre modalitatea de legare asociaţionistă, cu teza unei influenţe mecanice şi simpliste între părţi. Dar faptul că un antecedent e influenţat de fenomenul posterior pare să răstoarne lanţul asociaţionist şi nu se mai poate explica prin simpla legătură directă între diverse elemente.

Cînd pronunţi pe *j* din *je suis* („eu sînt"), precizează J. Marouzeau[142], organele se şi aşază în poziţia potrivită pentru a pronunţa pe *s* şi de aci apare modificarea lui *j*: *ch' suis*[143].

Scanned with OKEN Scanner

Dar această explicare se cuvine a fi completată: ea dovedește că înainte de a începe pronunțarea unui sunet, îl avem pregătit, deși nu l-am terminat încă pe acela precedent. Unitatea ansamblului este deci prezentă în reglarea fiecărei componente. De aceea, dacă spunem *omul acela*[144], în schimb zicem *acel om*, avînd conștiința organizării totale și știind de mai înainte că va urma un cuvînt care cere o anumită transformare a componentei următoare.

Anticipările și mai complicate, oglindite de pildă în „greșelile" adunate de R. Meringer, dovedesc de asemenea că, la distanță chiar, o componentă care va apărea mult mai tîrziu modifică forma aceleia care abia e pronunțată: *„Gebabung"* în loc de *Begabung* („talent"), *„das instruierte Instrument* („instrumentul instruit") în loc de *konstruierte* („construit"), ca și exemplul dat de Grammont, *„je vais taire du fé*[145] (în loc de *je vais faire du thé*, „voi face ceai"), arată că ansamblul precede și influențează părțile[146]. Greșelile făcute la mașina de scris sînt, de asemenea, în majoritate, datorate influenței sunetelor sau cuvintelor următoare: de ex. *cîteav* (cîteva), *salb* (slab) etc. (v. și supra, p. 134).

Cu alte cuvinte, ansamblul precede părțile (vom vedea mai departe, în partea a III-a, cap. II, în ce sens), iar modificările apar nu din cauza contiguității unui element cu altul, ci din aflarea lor într-un întreg care dirijează apariția fiecăruia.

Importanța „unității" ansamblului, mai presus de aceea a simplei legături între părți, este revelată mai ales de fapte care pun în lumină nu numai anticipări de sunete sau fapte izolate, ci fenomene de „sens". Un fapt petrecut la granița dintre „înțelegerea unui text" și „constatarea unei lipse de sens" dezvăluie unele condiții care apropie o aparent „simplă înlănțuire de cuvinte" de un ansamblu cu valoare semnificativă. Au fost expuse în fața unor persoane de experimentare cîteva șiruri de cuvinte, ca de pildă *zăpadă — ghiocei — străpungînd-o — sub — de — ies* (v. Exper. nr. 4). Aparent, aceste înșiruiri seamănă cu unul dintre conglomeratele informe despre care a fost vorba mai înainte: citirea unui fragment de dicționar, spre exemplu. Nici o persoană nu a ezitat însă, cînd i s-a cerut, din primul moment al lecturii, să indice dacă este sau nu un sens general cuprins în fiecare dintre aceste grupări de cuvinte: și anume, a fost indicat înțelesul pe care îl intenționasem în momentul exprimării.

Scanned with OKEN Scanner

Ce a făcut ca din aceste cuvinte risipite să se degaje totuşi un înţeles, care nu ar putea fi desprins dintr-o grupare ca: *masă — poame — merg — ale?* Desigur că nu semnificaţia fiecărui cuvînt în parte, alipită de a celorlalte: în celelalte exemple, procedîndu-se astfel, nu s-ar reuşi totuşi să se capete un înţeles, pe cînd prezentarea cuvintelor risipite, în primul exemplu, nu a împiedicat prea mult crearea unui sens. Nici legăturile virtuale semantice dintre un cuvînt şi altul, sau chiar ale unuia cu toate celelalte, nu ar putea constitui cauza reuşitei în primul caz: deoarece nu este mai multă apropiere între cuvîntul *zăpadă* şi *străpungînd-o,* decît între *poame* şi *masă.*

Două cuvinte, care sînt legate într-un anumit chip într-un ansamblu, se află în alte relaţii — dovedite prin schimbarea sensului lor — în alt întreg: *„Iată un copil crescut prost“ — „Iată un arbore crescut prost“.* Fiecare dintre cuvinte s-a transformat, iar sensul degajat coincide cu constatarea unei armonii între ele. Virtuţile acestea de armonizare nu rezidă numai în vreo calitate a fiecărui cuvînt în parte: între cuvinte există, virtual — după cum vom arăta —, infinite posibilităţi de legături semantice, însă acestea sînt ierarhizate după un anumit principiu de ansamblu şi totodată sînt subordonate unităţii realizate şi prin alţi indici decît aceia pur semantici (gramaticali, ritmici etc.).

Diverse alte fapte din limbă dovedesc, de asemenea, că ansamblul în limbă nu este o simplă „co-relaţie“ şi cu atît mai puţin o rezultantă a sumei mecanice a părţilor componente. Unele dintre cele mai pregnante exemple le oferă cuvintele compuse şi locuţiunile: *traista-ciobanului,* de pildă, alcătuieşte o combinaţie al cărei sens nu e consecinţa însumării înţelesului fiecăruia dintre cele două cuvinte[147], care capătă un alt sens decît acela „elementar“. Înţelegerea prin analiză, şi apoi printr-o sinteză sumativă, a unei expresii ca *a lua o hotărîre* este de asemenea imposibilă; iar locuţiuni ca *battre froid à quelqu'un* (v. Exper. nr. 13) dovedesc acelaşi lucru: menţinîndu-ne la sensul luat din dicţionare al fiecărui cuvînt, nu putem totuşi traduce fraza. Ansamblul acesteia a dat fiecărei componente o nuanţă anumită, care face ca încercarea de a înţelege prin însumare de sensuri să nu aibă un rezultat eficient.

Înţelegerea elipselor[148], suplinirea cuvintelor neauzite[149], ca şi citirea corectă a unor texte greşite (v. Exper. nr. 3) dovedesc

aceeaşi putinţă de depăşire a unor lacune, de completare sau de corijare a unor forme de expresie imperfecte.

d) Modificările suportate de fiecare cuvînt în parte, ajustările suferite prin adaptarea la situaţia generală în care au fost integrate, neputinţa de a mai regăsi în fiecare o semnificaţie fixă, posibilitatea de a suplini lacune sau de a repera sensuri din ansambluri dezmembrate, ne obligă să atribuim ansamblului nu numai „un plus de semnificaţie" (Kainz)[150] — care ne-ar duce cu gîndul tot la o „sumă", căreia ansamblul i-ar adăuga *ulterior* o notă nouă —, ci calităţi provenind dintr-o organizare a ansamblului.

Modul în care este organizat ansamblul explică fenomene ca precizarea şi schimbarea semnificaţiei componentelor, atribuirea unei valori semnificative şi în genere toate fenomenele conduse de legea determinării prin ansamblu. James credea că un mic cuvînt străin interţalat într-o frază distonează şi atrage atenţia[151]. E probabil că dintre diversele forme de intercalare, James să fi ales tocmai cazul în care întregul, nefiind bine organizat, neoferind un înţeles, nu-şi putea impune legile lui „elementului" nesemnificativ. Dacă în loc de „Quand vous connaîtrez *bine* ma mère", cuvîntul romînesc este intercalat în felul acesta: „Vous bine ma mère connaîtrez", oricine observă că e un cuvînt romînesc acolo; fraza nefiind înţeleasă, datorită contorsiunii ei anormale, devenim atenţi la detalii.

Ce înseamnă această organizare a limbii? Vom încerca să precizăm aici cîţiva termeni, urmînd ca exemplificările propriu-zise să le dăm ceva mai departe.

Primul indice al unei organizări de natură lingvistică este existenţa unui sens — la rîndul lui, cu aspect unitar —, adecvat unei intenţii de comunicare: expresia fără semnificaţie este o simplă succesiune amorfă de sunete.

Fonemele sau morfemele în cuvinte, cuvintele în fraze, şi aşa mai departe, sînt astfel dispuse încît să rezulte un înţeles. După cum am subliniat mai înainte, nu se poate face, în limbă, abstracţie de componente, de părţile ansamblului, aşa cum preconiza în fond psihologia gestaltistă. Părţile reale ale limbii, fără care nu ar exista un ansamblu, fără care nu s-ar putea realiza un sens şi receptarea adecvată, reprezintă, prin dispunerea lor, prin calităţile atribuite, prin funcţia căpătată, însuşi modul de organizare a unui ansamblu şi sînt ca atare

Scanned with OKEN Scanner

naturale şi necesare. La baza organizării stă plasarea diferitelor componente într-o anumită poziţie sau, mai bine zis (pentru că e vorba de o poziţie *relativă* la altele), într-o anumită ordine (de ex. *c-a-s-ă,* sau *ne-demn, demn-itar, casa-mea* etc.). Această „ordine" este, în definitiv, o „co-locare" şi totodată o coordonare reprezentînd în primul rînd un lanţ de stimuli de ordin verbal, care pot declanşa — pe baza unor asociaţii prealabile — un lanţ de reacţii de natura stereotipelor dinamice.

Dar pe lîngă această coordonare realizată în mare măsură prin „co-locare", prin acordarea unor poziţii relative, organizarea mai presupune deopotrivă asemănări ori identităţi[152] (diverse generalizări lexicale pe bază de însuşiri comune, constante fonematice, semantice, morfologice, concordanţe şi acorduri sintactice, indici comuni de flexionare sau de derivare etc.). şi diferenţieri lăuntrice. Diferenţierea dintre componentele de aceeaşi categorie (de exemplu, dintre diversele foneme) joacă un rol foarte important în organizarea limbii (*l* se diferenţiază de *r* în limba romînă, pe cînd în chineză nu se opun; dar în schimb apar în această limbă alte diferenţieri, pe care limba romînă nu le are). Între componentele limbii apar ceea ce mai ales curentul fonologic a numit „opoziţii" şi „alternanţe" (de pildă, în limba romînă, *l/s—lac/sac* etc.). Componentele de ordin fonematic ale unei limbi nu au valoare prin ele însele, ci în primul rînd prin diferenţierile lor reciproce[153] (de ex. *cot — pot, coc. . .*). Aceste opoziţii pot fi constatate sau verificate prin proba „comutării" (L. Hjelmslev): constatarea unei schimbări, prin înlocuirea unei componente cu alta, într-un ansamblu[154]. Trebuie să adăugăm însă, la această definiţie care tinde să pună accent numai pe componente, că proba comutării este valabilă în *limba reală,* numai într-o limită anumită şi în anumite condiţii, legate de organizarea specifică a ansamblului. Deoarece o caracteristică fundamentală a organizării este, tocmai, integrarea fiecărei componente în ansamblu, adică o subsumare, o subordonare la o valoare semnificativă mai generală. Această integrare o vom analiza mai pe larg cînd vom discuta despre organizarea semnificaţiilor, dar ea poate fi întîlnită în limbă pretutindeni, în sistemul fonematic, în fenomenele de ordin morfologic sau în sintaxă. În cadrul acestei integrări, fiecare componentă capătă o anumită va-

loare, un rang ierarhic, care *nu este niciodată inerent componentei însăşi*, în mod absolut, ci este acordat numai în ansamblul respectiv (un cuvînt, de pildă, capătă o funcţie — şi de aci o formă, un loc, o valoare specifică în frază).

Aceste diverse tipuri de relaţii (relaţii coordonatoare, opoziţii, ierarhizări, integrări), stabilite într-un ansamblu şi datorită lui, constituie, în linii mari, modalităţile prin care se realizează organizarea în limbă. Aşadar, organizarea în limbă este modul specific de grupare a componentelor ei în ansambluri, care departe de a fi sume, conglomerate, simple juxtapuneri de componente nemotivate, dezvăluie, prin analiză, relaţii complexe bazate pe coordonare, opoziţie, ierarhizare şi mai ales pe subordonare sau integrare, care au drept consecinţă apariţia unei anumite valori semnificative, fapt esenţial pentru limbă.

Problema organizării faptelor de limbaj a fost pusă în lingvistică sporadic înainte de De Saussure (de pildă, la Hermann Paul[155]). De Saussure a iniţiat un întreg curent în lingvistică, subliniind importanţa sistematizării în limbă şi punînd în centrul concepţiei sale noţiunea de sistem al limbii (într-un sens specific însă, asupra căruia nu ne vom mai opri — şi care, de altfel, a devenit din ce în ce mai mult identificat cu simpla corelaţie a părţilor[156]). Derivînd în mare măsură din concepţia lui De Saussure şi a lui Baudouin de Courtnay — dar şi din „gestaltismul" psihologic —, curentul fonologic, începînd cu Trubetzkoy, a analizat şi a definit sistematizările existente îndeosebi în planul sonor al limbii, în organizarea fonemelor. În sfîrşit, curentul structuralist lingvistic actual, cu diferitele lui ramificaţii — unele contradictorii —, modificînd atît concepţia lui De Saussure, cît şi pe aceea a curentului fonologic şi combinîndu-le cu diferite concepţii filozofice, psihologice, logico-matematice, kibernetice etc., a ajuns la o doctrină care în linii mari are acelaşi punct comun: considerarea limbii sub aspectul unor structuri imanente şi nesupuse variaţiilor (prin însăşi definiţia dată de acest curent, şi în special de L. Hjelmslev „structurii", ca „entitate autonomă"[157]) şi constînd din relaţii „pure" între părţi. În această concepţie, mişcarea, determinismul extern, dependenţele relative la fenomene extrinsece structurii examinate şi în genere faptele culese induc-

tiv sînt excluse metodologic din discuţie (de unde, vicii nu numai în concepţie, dar şi în rezultatele investigaţiei, obţinute deductiv, sub egida unor prejudecăţi).

Unii adepţi ai acestui curent nu par să înţeleagă că ipostazierea unei structuri într-un anumit moment nu poate exclude determinismul istoric inclus în faptul observat, că examinarea în plan sincronic a sistemului limbii nu poate fi despărţită nici de contingenţele momentane, nici de planul general diacronic. Lipsite de dimensiunea „timp", sistemele şi structurile apar falsificate; fapte care pînă la un punct ar aduce o lumină nouă în lingvistică apar colorate de speculaţia pe un plan pur abstract, izolat metafizic de orice contingenţă; iar unele domenii importante ale lingvisticii — ca acela lexical semantic — sînt fie denaturate procustian pentru a încăpea în „concepţie", fie „concepţia" este silită să se contrazică pe sine însăşi, atunci cînd le discută[158].

Pentru clarificarea propriei noastre concepţii asupra problemei organizării existente în limbă şi în genere pentru a nu folosi termeni cu sens echivoc, am vrea să facem aici şi cîteva precizări de terminologie.

În lingvistică şi în psihologie se utilizează, pentru fenomene de tipul acelora discutate de noi, termeni ca: „sistem", „sistematizare", „structură" şi „structurare" (amînăm pentru mai tîrziu discuţia referitoare la termenii „context", precum şi la „cîmp lingvistic" etc.). Pentru a respecta această terminologie, vom proceda şi noi la disocieri între cuvintele amintite.

În această lucrare vom folosi de obicei termenul „o r g a n i z a r e" pentru sensul cel mai larg şi general al fenomenului discutat, dar îl vom utiliza uneori şi pentru diverse aspecte speciale (ca „sistematizarea"). Cuvîntul „s i s t e m a t i z a r e", în schimb, desemnează un anumit specific, care presupune realizarea unui „sistem", adică organizarea într-un ansamblu *unitar*[159], vast şi oarecum stabil al diferitelor legături[160]. Sistematizarea implică deci o unitate mai pregnantă şi mai stabilă, mai constantă, datorită unor legături interne mai precise, unor mai puţine derogări, unei persistenţe în timp, a organizării realizate într-un anumit moment. (Aceasta nu înseamnă, firește, că sistematizarea e un proces bazat numai pe inerţie: schimbările apar şi aici, dar mai lent şi în detalii care nu

modifică dintr-o dată ampla organizare.) Totodată, sistematizarea implică și o organizare de mai mare amploare, antrenînd în unitatea perfect organizată, cît mai multe subunități (de aceea, schimbările detaliilor nu devin atît de ușor evidente: să ne gîndim la evoluția lentă a sistemului unei limbi). „Structurarea", pe de altă parte (cu efectul ei, „structura"), o vom considera drept un proces de organizare completă, însă de fiecare moment, drept oglindirea, de fapt, într-un moment, a unei părți din sistematizarea totală, o sistematizare pe un plan temporal redus (de aici, aparenta inconsistență a structurii[161]).

„De îndată ce încerci să demontezi mașinăria lingvistică — scria Ch. Bally — te sperie dezordinea care domnește în ea"[162]. Ne surprinde o asemenea afirmație la Bally (care, de altfel, mai departe, observa și unitatea profundă a limbii); în limbă, haosul este numai aparent, pe cînd caracteristica ei esențială, profundă, este tocmai organizarea. Nimic nu mai pare dezordonat, haotic, atunci cînd se constată subsumarea oricărei părți la ansamblurile care au creat-o și deci determinarea ei prin acestea: atunci se acceptă, ca inerente și normale în limbaj, variabilitatea formelor și complexitatea pluridimensională a faptului de limbaj. De asemenea, haosul dispare cînd se observă relațiile stabilite conform unui sens, opozițiile ce leagă totuși, așa cum dictează ansamblul, ierarhizarea lor, în funcție de intenția care pune accente deosebite în fiece moment formelor conturate vremelnic — efemere plăsmuiri expresive ce durează atît cît trebuie pentru a fi înțelese, dar solid construite, conform unui plan bine motivat —, ca și multiplicitatea de dimensiuni ce sînt cuprinse în aparenta orizontală temporală a expresiei.

Se pot menționa nenumărate fapte care ilustrează existența unui sistem de ansamblu al limbii și în genere organizarea manifestată pe diverse planuri sau în diverse fenomene lingvistice.

Fiecare limbă are o capacitate de integrare a oricărui fapt lingvistic nou, prin asimilarea lui cu altele existente în limbă, capacitate care nu poate fi atribuită decît acțiunii unei puternice unități cu caracter de sistem.

S. Pușcariu relata cazul copiilor de școală veniți de la țară la Cluj, care pronunță și cuvintele noi, învățate la oraș

(de ex. *geantă),* după modelul celor din graiul lor: *jeantă,* ca *jer* („ger")[163]. Este un caz tipic de integrare în sistem, de astă dată pe planul particular al sistemului fonologic propriu unui grai regional. Cînd este vorba de limbi deosebite, cuvintele împrumutate capătă deobicei forma limbii materne: francezii pronunţă *Bach* ca şi cum ar avea un *k* final, *Goethe* cu *e* mut final, *modus* [vivendi] cu *ü* etc., iar romînii din Statele Unite romînizează deseori cuvinte engleze: *butcherie* („măcelărie") şi *grocerie* („băcănie")[164].

Bilingvismul şi în genere cazurile de contact între diverse limbi oferă exemple concludente de asemenea integrări într-unul dintre sisteme, în funcţie de raportul de forţe dintre limbi sau al gradului de pregnanţă al uneia dintre ele. Cînd limbile sînt asemănătoare, lupta ce se dă între tendinţele fiecăreia este mai slabă şi se sfîrşeşte uneori prin crearea unor forme hibride[165]. De asemenea, cînd limbile nu sînt bine stăpînite de populaţiile bilingve, apar multiple influenţe reciproce[166]. Cu cît însă limbile sînt mai diferenţiate şi stăpînite în egală măsură, cu atît sistemele lor se manifestă mai pregnant.

Studierea bilingvismului la copii dovedeşte de asemenea rolul jucat de pregnanţa egală a ambelor sisteme sau de gradul mai mare de pregnanţă al uneia dintre ele. Cînd copilul învaţă mai multe limbi deodată, în perioada de început a dezvoltării limbajului, adică într-un stadiu în care nici unul dintre aceste sisteme nu este definitiv realizat, se petrec uşor contaminări reciproce (de pildă, o fetiţă italiană, de doi ani şi jumătate, cînd stătea un timp mai îndelungat — cîteva săptămîni, iar timpul trebuia să crească o dată cu înaintarea în vîrstă — într-o familie unde se vorbea numai romîneşte, vorbea apoi limba italiană cu accent romînesc; pentru ca să se petreacă apoi fenomenul invers, cînd revenea în ambianţa italiană)[167]. Cînd însă limbile respective sînt vorbite *în acelaşi timp,* în împrejurări asemănătoare şi de către persoane cu importanţă afectivă identică, limbile nu se mai contaminează, ci sînt învăţate în proporţie egală, paralel, fără preferinţe şi modificări. Este cazul copilului lui Ronjat de pildă, căruia mama îi vorbea limba germană, iar tatăl limba franceză[168], sau un caz asemănător, al unui copil romîn, a cărui mamă îl deprinsese cu limba germană, pe cînd ceilalţi îi vorbeau romîneşte (evident, importanţa efectivă mai mare a mamei era

contracarată de intervenţia a mai multor persoane, între care şi tatăl, cu care copilul era în contact mai puţin frecvent decît cu mama). În ultimul caz, este interesant de relevat faptul că, înconjurat de persoane diferite, copilul se adresa întotdeauna mamei în limba germană, pe cînd celorlalţi le vorbea în romînește, fără un „accent" străin în vreuna din limbi.

Dar cazurile în care se poate constata prezenţa şi acţiunea sistemului în faptele de limbă, sînt mai frecvente decît s-ar crede, chiar în cadrul aceleiaşi limbi. Analogiile, contaminările în genere, transformările fonetice sînt explicabile pe baza aceloraşi acţiuni, care tind să încadreze în sistem forme de expresie noi sau aberante, învechite sau izolate prin unicitatea lor.

4.2. Vom examina sumar modul în care se realizează organizarea componéntelor limbii în diversele ei domenii (fonologic, lexical, morfologico-sintactic). Ne vom opri îndeosebi asupra organizării domeniului lexical sub aspectul semantic, deoarece organizarea acestui domeniu a fost mai puţin studiată în lingvistică şi deoarece organizarea limbii din acest punct de vedere are o mai mare însemnătate pentru psihologie. Vom încerca să examinăm diversele organizări din perspectiva obiectivă, de pe planul limbii, adică aşa cum există în afara fiecărei persoane vorbitoare; totuşi, şi de data aceasta vom observa greutatea de a disocia fenomenul „limbă" de fenomenul „vorbire", fără a denatura, prin această disociere, datele realităţii.

Un exemplu de organizare în domeniul fonologic este sistematizarea vocalelor într-o anumită limbă. În genere, sistemul vocalelor poate fi reprezentat printr-o figură geometrică — triunghi sau patrulater —, în care vocalele sînt grupate după gradul lor de deschidere[169]. *a* / *e* *(ă)* *o* / *i* *î* *u* O particularitate fundamentală a acestui sistem este simetria, care intervine de obicei pentru a restabili echilibrul în cazul schimbărilor apărute într-o parte a sistemului (de pildă, în limba romînă a apărut vocala medială semideschisă *ă*, iar ca urmare, a căpătat-o apoi şi pe cea închisă *î;* de asemenea, limbile care au vocala intermediară semideschisă *ö*, au aproape întotdeauna şi pe cea închisă *ü* etc.[170]).

Sistemul fonologic tinde să restabilească echilibrul şi în ceea ce priveşte consoanele sau grupe de sunete: de pildă, în limba romînă s-au transformat la un moment dat, în unele locuri, grupele *gio* şi *giu* în *jo*, pe cînd perechea surdă *cio*, *ciu* a rămas neschimbată; dezechilibrul a fost însă restabilit prin reintroducerea grupelor *gio*, *giu*, o dată cu împrumutul unor cuvinte turceşti ca *magiun* etc.[171]

Organizarea fonemelor unei limbi poate fi ilustrată şi de o statistică a frecvenţelor lor. Se poate vorbi despre o ierarhizare a diferitelor foneme, în raport cu frecvenţa apariţiei fiecăruia într-o anumită limbă. De altfel în genere, organizarea existentă în limbă poate fi desigur pusă în lumină şi printr-o statistică a diferitelor ei componente. Însă importanţa acestor statistici nu trebuie să fie supraestimată şi în orice caz nu trebuie tratată în sensul „pur", desprins de contingenţe, adoptat de multe ori în lingvistica matematică, iar în ultima vreme mai ales de kiberneticieni. Numărînd printre promotori pe G. K. Zipf — care a preconizat şi a realizat studiul aspectelor cantitative, făcînd consemnări pur statistice ale fonemelor sau cuvintelor dintr-o limbă (ori chiar din stilul unui scriitor)[172] —, curentul lingvisticii matematice se ocupă cu stabilirea frecvenţei diverselor componente ale unei limbi, ca silabele, cuvintele. De pildă, W. Fucks[173] a stabilit frecvenţa silabelor formate dintr-un sunet, din două etc., în limbi ca engleza, germana, ajungînd la „teoria matematică a formării cuvintelor din silabe" şi „a silabelor din sunete".

În genere, oamenii de ştiinţă kiberneticieni procedează la asemenea statistici fără să se preocupe de ansamblurile din care extrag „frecvenţele". Stabilind, de exemplu, statistica fonemelor unei limbi, se observă numai regulile privitoare la frecvenţa fonemelor; adesea se încearcă apoi gruparea „la întîmplare" a acestor elemente: aceste „stranii recreări matematice"[174] permit o imitare cantitativă a materialului fonetic al unei limbi, făcînd abstracţie de orice semnificaţie[175] şi în genere de orice contingenţe. Ceea ce am obiecta în primul rînd acestor statistici — utile pînă la un punct şi numai cu condiţia respectării anumitor condiţii — este faptul că frecvenţa unei componente este în genere irelevantă[176], nu spune nimic, fără raportarea ei la un sistem de referinţe calitativ, sau cel puţin la unele aspecte ale organizării ansamblului.

Scanned with OKEN Scanner

Nu frecvenţa absolută a unui fonem constituie, prin ea însăşi, o particularitate pertinentă, distinctivă, a unei limbi, ci frecvenţa relativă la capacitatea de combinare a acelui fonem, la modalităţile lui de combinare şi la valoarea cantitativă dar şi calitativă a combinaţiilor (rezultînd din frecvenţa şi valoarea înseşi cuvintelor în care apar). Un sunet care apare mai frecvent în cuvintele unei limbi nu înseamnă doar prin acest fapt că are un rang ierarhic superior în mod absolut în acea limbă şi nici chiar că are mai mulţi sorţi *să apară în diverse combinaţii* (deşi în mod logic, şi mai ales matematic, acest lucru ar trebui să se întîmple). Desigur, o frecvenţă mai mare a unui fenomen antrenează o sporire a însăşi frecvenţei lui ulterioare, iar acest fapt poate căpăta o explicaţie fiziologică: cînd există o cale mai bătătorită ca răspuns la anumiţi excitanţi, diversele reacţii tind să ia mai uşor acest drum, decît altul, şi ca atare frecvenţa fenomenului creşte. Drept urmare, a, care a apărut în a + b, a + c, a + d . . . , ar urma să intre în din ce în ce mai multe combinaţii. Pe raţionamente de acest tip s-ar putea baza „experimentele de predicţie". În 1951, C. E. Shannon a prezentat „o nouă metodă pentru calcularea entropiei" (cantităţii de informaţie corespunzătoare fiecărei litere) unei limbi. Această metodă, preciza Shannon, „exploatează faptul că orice vorbitor al unei limbi posedă o enormă cunoaştere a statisticilor limbii" şi constă din „prezicerea literei următoare, cînd textul precedent e cunoscut"[177]. Se alege un scurt fragment nefamiliar persoanei de experimentare şi, fără a i se citi nimic din el în prealabil, i se cere acesteia să ghicească prima literă din fragment. Dacă ghiceşte corect, i se spune că a fost bine şi i se cere să ghicească litera următoare; dacă a greşit, i se spune care era litera corectă şi i se cere de asemenea să ghicească litera următoare. În exemplele date de Shannon, literele „prezise" corect sînt în proporţie de 69%.

Baza „experimentului de predicţie" este interesantă. Într-adevăr, organizarea limbii poate fi studiată experimental prin reacţia vorbitorilor, deoarece, în definitiv, limba există şi în conştiinţa fiecăruia dintre vorbitorii care o folosesc. De aceea, cu cît este mai frecventă în limbă o anumită secvenţă, cu atît trebuie să-i corespundă legături nervoase mai bătătorite şi ca atare predicţia însăşi să fie înlesnită. Ceea ce se omite însă, atunci cînd se interpretează rezultatele experi-

mentelor de predicţie, este faptul că fiecare sunet poate intra în combinaţii diverse, a căror valoare este variabilă în funcţie de *condiţiile* de ansamblu. În realitate, fiecare secvenţă de sunete face parte dintr-un cuvînt şi, prin acesta, dintr-o frază, dintr-un context. Iar experimentul arată că pe măsură ce sensul general, al întregului context, este mai cunoscut, cu atît predicţia se face mai uşor. Dacă în predicţie ar juca rol numai frecvenţa ca atare a fonemelor, numai „cunoaşterea statisticii" lor, ghicirea literelor ar trebui să depindă de rangul absolut al fiecărui fonem, iar nu de momentul în care îi vine rîndul să fie „ghicit", de situaţia lui faţă de momentul cînd s-a conturat un sens. Însuşi Shannon notează că subiectul „ghiceşte" din ce în ce mai corect, cu cît experimentul progresează şi cu cît a reconstituit un text mai mare, pe care îl foloseşte la precizarea literelor următoare[178]. „Predicţia se ameliorează, cu cît creşte cunoaşterea trecutului", notează în treacăt Shannon[179]: dar aceasta înseamnă, tocmai, dependenţa reacţiei de *sensul* general, de semnificaţia cuvintelor, de care kiberneticienii fac în genere abstracţie în mod mărturisit.

De aceea, dacă experimentele de predicţie pot ilustra în parte organizarea sunetelor unei limbi (prin notarea reflexului ei în conştiinţa vorbitorilor), în acelaşi timp ele arată şi limitele unei comportări care s-ar baza pe statistica pură: deoarece experimentele de predicţie aplicate la foneme dau foarte puţin, ca performanţe, pînă în momentul cînd începe să se contureze ansamblul semnificativ (după cum ne arată şi propriile noastre experimente, făcute împreună cu A. Rocerik)[180]. De asemenea, joacă un mare rol în aceste experimente „de predicţie" experienţa, inteligenţa, antrenamentul persoanei care „ghiceşte": pe astfel de baze, desigur că nu se poate calcula just „entropia" unei limbi!

În sfîrşit, o altă dovadă a irelevanţei frecvenţei absolute a sunetelor şi a importanţei modului de combinare ne-o dă faptul pe care îl vom descrie mai jos. O experienţă făcută mai demult de Cattell a arătat că pronunţarea unei monosilabe necesită mai puţin timp decît un sunet singur (vocala *o* de pildă)[181]. De asemenea, un amestec „haotic" sau „întîmplător" de sunete — unele cu frecvenţe mari în limba romînă — este articulat mai greu sau în orice caz în timp mai lung decît unul cu înţeles, deci cunoscut (de ex. *ştemer* şi *meşter*, *ta-*

plă și *talvă*, *zorococ* și *cozoroc*). Iar o frază ca „*Azi e frumos afară*“ este pronunțată, de persoanele cu care s-a experimentat, mai repede decît ansamblul dezorganizat „*smoruf rafă zaia e*“, deși acesta din urmă nu cuprinde greutăți fonetice propriu-zise, deoarece intercalările de vocale apar în egală măsură. Dacă „predicția“ s-ar baza pe o frecvență absolută a fonemelor, nu ar trebui să apară o diferență între pronunțarea cuvîntului *meșter* și forma *ștemer* sau între *cozoroc* și *corozoc* etc.

Frecvența mare a unui fonem nu îi conferă deci și o valoare calitativă absolută, în fiecare caz aceeași. În primul rînd, *A* poate avea alt rang și ca atare o frecvență relativă calitativ în *A+B+C*, altul în *A+C+D*, deci valoarea lui este variabilă în raport cu ansamblul. Dar chiar anumite grupe de sunete, în interiorul fiecărui cuvînt, pot căpăta o valoare mai mare, pe baza unei ierarhizări care nu ține numai de frecvența fiecărui fonem (de aceea, de pildă, copiii mici rețin la început numai anumite părți din cuvintele auzite, în funcție de poziția grupei — inițială, finală, medială —, de accentuarea ei etc.; fiziologic, aceasta se explică prin faptul că efectul, reflexul condiționat la un termen din lanțul de stimuli depinde nu numai de poziția lui în lanț, ci și de intensitatea lui, de forța lui fizică)[182]. Ceva mai mult, faptul că diversele ansambluri în care apare sunetul au ele însele valori deosebite (chiar din punctul de vedere al frecvenței: de pildă, unele cuvinte sînt des utilizate de anumite persoane, în anumite momente, ori sînt arhaice sau căzute în desuetudine, ori „tabù“ etc.) face ca frecvența absolută a sunetului să fie subordonată frecvenței relative a înseși cuvintelor.

În concluzie, sunetele limbii sînt organizate într-un sistem, în care ceea ce are importanță este nu sunetul ca atare, ci combinațiile lui și relațiile cu celelalte foneme, precum și dependența întregului sistem de organizarea celorlalte componente ale limbii.

4.3. Despre organizarea lexicului — și îndeosebi despre organizarea semnificațiilor — ne vom permite să discutăm mai pe larg, deoarece această problemă ne pare deosebit de interesantă pentru psihologia limbajului, iar pe de altă parte, deoarece ea a fost mai puțin studiată (mai ales sub aspectul semantic). În vreme ce sistematizările fonologice sau acelea de ordin gramatical au fost

studiate mai pe larg şi de mai mult timp, organizarea semnificaţiilor în limbă a fost prea puţin studiată şi a fost chiar pusă la îndoială, nu numai de lingvistica influenţată de asociaţionism — adeptă cel mult a grupărilor în diverse „constelaţii" bazate pe asocieri numai între elemente[183] —, dar chiar de către unii lingvişti structuralişti (ajungîndu-se astfel la un impas în însăşi logica teoriei structuraliste, deoarece ar rezulta că există părţi în limbă care nu s-ar supune principiului structurării).

Concepînd structura ca un dat fix, rigid, metafizic (ca o „entitate autonomă"), lingvişti structuralişti ca L. Hjelmslev au făcut încercări de a găsi totuşi calităţi „structurale" domeniului semantic al limbii[184], stingheriţi însă de ansamblul unei concepţii care preconizează studierea faptului lingvistic „pur" (totuşi, L. Hjelmslev a fost nevoit să recunoască faptul că nu trebuie să se facă abstracţie de contingenţele sociale în studierea „structurii" semnificaţiilor)[185].

Subliniem aci încă o dată că nu înţelegem să ducem discuţia — cu atît mai mult în acest domeniu, în care relaţiile limbii cu gîndirea şi determinismul social al limbii sînt atît de adînc implicate — pe un plan pur abstract, al unei limbi desprinse de contingenţe. De aceea, vom exemplifica de multe ori prin fapte şi vom recurge la unele experimente, care par să atace problema mai curînd din perspectiva „vorbirii". De fapt, ne vom referi la „limbă", însă înţeleasă ca fenomen existent şi în conştiinţa vorbitorilor — aşa cum este în realitate —, iar nu ca un fenomen abstract, metafizic, rupt de persoanele vorbitoare.

Fiecare cuvînt are, în limbă, legături directe sau indirecte, apropiate sau îndepărtate, strînse sau mai laxe, cu toate celelalte cuvinte; iar aceste legături constituie ansamblul sistemului lexical (care are drept corespondent, în conştiinţa fiecărui vorbitor, un vast sistem *asociativ*-lexical[186]). Pentru uşurarea studierii acestui sistem este preferabil să disociem analitic cuvintele şi apoi să ne imaginăm situaţia cîte unui cuvînt, înconjurat de toate celelalte cu care are relaţii: fiecare asemenea fragment din sistem, desprins destul de artificial din întreg, îl vom numi „cîmpul lexical" (pe plan psihologic, „asociativ-lexical") al unui *anumit* cuvînt (iar cînd va fi vorba în special despre semnificaţiile

cuvintelor, vom folosi denumirea de „cîmp semantic" al unui cuvînt).

Factorii promotori ai acestor organizări sînt diverşi, însă — considerăm noi — strîns legaţi între ei şi ierarhizaţi după importanţa pe care o au în crearea sistematizării.

De Saussure[187] a prezentat în *Cursul* său una dintre primele scheme care ilustrează organizarea lexicală a limbii:

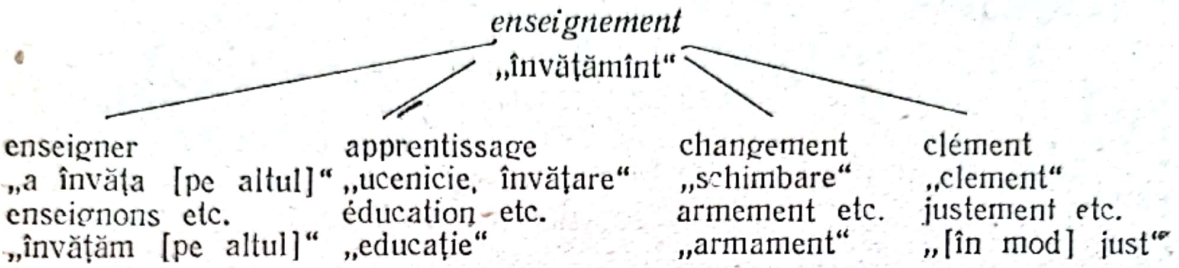

Această schemă a fost de atunci adoptată, comentată, interpretată sau corectată de diverşi lingvişti (de pildă: Ch. Bally, S. Ullmann, K. Baldinger etc.[188]).

Ceea ce am obiecta noi schemei lui De Saussure, în primul rînd, este faptul că diversele linii de organizare sînt tratate izolat şi mai ales că sînt puse toate pe acelaşi plan, fără să se stabilească o ierarhizare între ele. Într-un „cîmp lexical" — format din totalitatea legăturilor posibile ale unui cuvînt — există vectori constituiţi din: *a)* asemănări semantice sau relaţii bazate pe semnificaţia cuvintelor (de ex. *bucurie — rîd, rîs, veselie* etc.; aceste relaţii au mult mai multe valenţe decît cele indicate de De Saussure; vezi, mai departe, organizarea semantică); *b)* asemănări de natura unor variaţii morfologice pe aceeaşi temă (derivare, flexionare, ca de ex. *bucurie — bucuros, mă bucur, m-am bucurat* etc.) sau chiar a unor indici gramaticali comuni (de ex. *cîntat, culcat, furat, mîncat* etc.); *c)* relaţii sintagmatice mai mult sau mai puţin stereotipe şi care nu sînt mai puţin „asociative" decît celelalte raporturi[189] (de ex.: *stau — pe scaun, pe bancă, jos* etc. sau: *a fost odată ca niciodată* etc.); *d)* asemănări de structură sonoră (de ex.: *minge — linge, bucurie — Bucureşti* etc.). În mod normal, influenţele acestor factori se întrepătrund şi creează pe de-o parte complexitatea şi dinamismul sistematizărilor din cadrul lexicului; iar pe de altă parte, aceşti factori (într-o măsură mult mai redusă, factorul *d*) permit expri-

marea discursivă, în forme gramaticale sintactice, şi înţelegerea ei.

Între diverşii factori se poate stabili o ierarhizare, în funcţie de importanţa pe care ei o au în crearea sistematizărilor lexicale. Factorul asemănărilor sonore, „formale", de pildă, joacă un rol foarte redus în mod normal[190] şi în orice caz rareori poate juca un rol singur, izolat de ceilalţi factori (de exemplu, în asocierea cuvintelor omofone). Factorul cel mai complex, mai important şi mai specific asocierilor în domeniul lexical (deoarece factorul *b*, de pildă, joacă rol în sistematizarea lexicală, însă este totuşi un factor specific structurii gramaticale a limbii) este acela *semantic*, adică referitor la semnificaţiile cuvintelor[191].

Într-adevăr, să intrăm puţin în detaliile factorilor enumeraţi de noi mai sus, pornind, de pildă, de la derivare. Un principiu de organizare a vocabularului adesea menţionat îl constituie gruparea derivatelor în jurul cuvintelor din fondul principal al limbii (aşa-zisele „familii de cuvinte" — *cîntă, cîntec, cîntecel* etc. formează importante linii de organizare în cadrul lexicului, pe baza unui nucleu semantic comun). Pornind de la aceste grupări, există însă posibilităţi de sistematizare şi mai largă, pe baza asemănărilor de semnificaţie (de ex. *cîntec, melodie, muzică* etc. sau, în exemplele de mai sus, punctul *a)* ori a relaţiilor sintagmatice (vezi exemplul *c)* ori pe baza unor asemănări formale gramaticale (sufixe, prefixe comune etc., de ex. *cîntecel, firicel, bobocel* etc., vezi exemplul *b)*, pornindu-se de obicei de la principiile de derivare ale cuvintelor din fondul principal, care sînt luate drept model; de aceea, cine ştie să formeze derivatele cîtorva cuvinte din fondul principal va putea să formeze şi altele sau să înţeleagă derivatele pe care le va auzi[192].

Deşi aceste sistematizări din urmă ar putea să fie bazate numai pe asemănări formale, totuşi semnificaţia cuvintelor respective joacă şi ea un anumit rol, cel puţin de întărire sau de confirmare a organizării: *cîntecel, firicel* etc. sînt legate şi prin semnificaţia comună, de ceva mic şi învăluit într-o anumită tonalitate afectivă. Cît despre cazurile în care se realizează structurări „pur formale" în limbă, pe baza unor legături artificiale, fortuite (ca în exemplul lui De Saussure: *clément, justement* etc.), acestea pot fi considerate drept cazuri speciale sau rare. Ceva mai mult, faptul că

asemenea structurări se formează mai des în condiţii patologice sau la copii (ilustrate de pildă prin asocierile formale, sonore, între cuvinte necunoscute, ca *franzelă—frunză, gînd—gîndac* etc.[193]) ne îndreptăţeşte să nu le considerăm ca modalităţi specifice de organizare a limbii în condiţii normale. În ceea ce priveşte derivarea, de pildă, am înclina să spunem că regulile ei servesc mai curînd să organizeze diversele cuvinte ale aceleiaşi „familii", distingîndu-le prin indici formali deosebiţi, decît să grupeze cuvinte cu formă asemănătoare, dar deosebite prin semnificaţie. O dată extrasă regula unei derivări — de exemplu a negaţiei —, gruparea cuvintelor care conţin un prefix de negaţie (de exemplu *neaşteptat, nebătut, nefericire ...*) trece probabil pe un plan automatizat şi ca atare secundar, estompat, care (deşi poate avea un rol productiv în îmbogăţirea vocabularului) nu joacă un rol prea important în sistematizarea lexicală. De aceea, probabil, multe cuvinte care conţin prefixul negaţiei, *ne-*, îşi pierd sau îşi atenuează acest sens, ori îşi pierd echivalentul pozitiv (sau acesta rămîne cu altă semnificaţie), prin intrarea în anumite grupări de sens: de exemplu *netot, nebun, neobrăzat...*

De aceea, considerînd că în majoritatea fenomenelor normale de sistematizare a limbii — şi în primul rînd în sistematizarea vocabularului — joacă rol semnificaţia cuvintelor, ne vom ocupa aici în special de modul de organizare a semnificaţiilor în sistemul limbii.

Deşi se vorbeşte de obicei despre „semnificaţia" unui cuvînt, în realitate fiecare cuvînt cuprinde *un ansamblu* de semnificaţii. În jurul unui „nucleu semantic" (vezi mai departe, pp. 208 şi urm.) comun şi relativ stabil, sînt dispuse variate semnificaţii sau cel puţin nuanţe semnificative (de ex. cuvîntul latin *altus* însemna: „înalt", „adînc", „important", „superior", „mîndru", „trufaş" etc.); de asemenea, în structura semnificativă a cuvîntului sînt implicate şi semnificaţiile omonimelor, care se leagă de ansamblu prin însăşi valoarea lor semnificativă deosebită, „opoziţională".

Pe lîngă organizarea internă a semnificaţiilor fiecărui cuvînt (pe care am numit-o „microstructura" semantică), în care cuvîntul însuşi reprezintă unitatea, există şi „macrostructurări", bazate pe organizări în care diversele cuvinte se leagă între ele şi constituie simple părţi faţă de ansamblurile cărora le aparţin.

Scanned with OKEN Scanner

O serie de asocieri pe baze semantice se realizează între cuvinte cu semnificaţii „înrudite" sau *sinonime* (de la sinonimele, foarte rare, „totale" — a căror similitudine permite o aproape completă substituire a unora prin altele —, pînă la acelea „parţiale" şi la echivalentele care exprimă în fond noţiuni destul de deosebite). Asemenea cuvinte cu semnificaţii „înrudite" alcătuiesc adesea întregi *serii* sinonimice (care, pe planul individual, se amplifică pe măsură ce se îmbogăţesc cunoştinţele lingvistice ale persoanei, dar şi experienţa ei de viaţă).

O dovadă a faptului că între sinonime se ţes de obicei legături cu caracter de organizare o constituie fenomene lingvistice ca de pildă modificarea conţinutului tuturor celorlalte sinonime, datorită modificării semnificaţiei unuia dintre cuvintele seriei (acest fapt se petrece mai ales în argou[194]: toate sinonimele unui cuvînt intră în argou cu semnificaţia pe care o are acel cuvînt în argou, de exemplu toate verbele sinonime ale fr. *polir*, „a curăţa, a lustrui" — *fourbir, brunir, sorniller, nettoyer* — îşi schimbă sensul solidar cu acest cuvînt, care în argou înseamnă „a fura", sau: cuvîntul argotic *chiquer* „a bate" căpătînd sensul de „a înşela", toate celelalte verbe sinonime — *torcher, taper, toquer* etc. — au evoluat analog[195]). Experimente de pletismografie, făcute de A. R. Luria şi O. S. Vinogradova[196], au dovedit pe cale obiectivă existenţa unor legături semantice automatizate între sinonime, la subiecţii vorbitori ai unei anumite limbi.

Alte modalităţi de organizare semantică a cuvintelor sînt acelea bazate pe opoziţiile extreme dintre semnificaţii *(antonime)* sau pe relaţiile dintre membrii precis delimitaţi ai unei categorii determinate, cu caracter de stereotipie (de ex. *zilele săptămînii,* numele *gradelor de rudenie, numeralele* etc.). În cadrul acestora din urmă, se stabilesc ierarhii preferenţiale, care creează legături mai strînse între anumite componente (A. Thumb şi K. Marbe au arătat, de pildă, că în cadrul termenilor referitori la înrudire, asocierile cele mai frecvente la cuvîntul *Vater* „tată" se fac cu cuvîntul *Mutter* „mamă" etc.; sau, în cazul adverbelor: de pildă pentru *gestern* „ieri", răspunsul cel mai frecvent a fost *heute* „azi"[197]. Aceste grupări, formate în cea mai mare parte din cuvinte aparţinînd fondului principal lexical şi în care s-au creat delimitări precise[198], co-

relaţii stricte şi constante, alcătuiesc unele dintre sistematizările semantice cele mai stabile.

Faptul că *opoziţiile* dintre semnificaţii contrare constituie în mod paradoxal un factor de sistematizare şi de evidentă determinare reciprocă[199] a fost arătat şi experimental. S-a demonstrat, astfel, că foarte multe relaţii din limbă se bazează pe o organizare dicotomică, care e proprie sistemului de gîndire umană[200]. În acest mod se explică de altfel şi unele modificări apărute în limbă, ca de pildă aceea a lat. *gravis* în *grevis* „greu", sub influenţa lui *levis* „uşor", cu care este strîns asociat pe baza acestui factor dicotomic de structurare (efectul exterior al acestor influenţări îl constituie modificările ce tind la asonanţă, la „rimă").

Aceste organizări se realizează pe baza unor relaţii de substituire virtuală (în cazul sinonimelor de contrast extrem (antonime), de contiguitate mecanică (asocierea cronologică a zilelor săptămînii sau succesiunea numeralelor); dar în cele mai multe cazuri coexistă şi un factor care joacă un rol foarte mare, în special la vorbitorul adult cu un anumit grad de cultură, şi despre care s-a vorbit prea puţin în psihologie, dar şi în lingvistică: acesta constă din subsumarea la o „noţiune de gen"[201] comună. Faptul că „genul" comun este un mijloc de sistematizare a semnificaţiilor pe o linie conceptuală — s-ar spune logică — a putut fi dovedit şi experimental[202], iar noi l-am urmărit, recent, la copiii preşcolari[203].

Semnificaţiile diferitelor cuvinte ce reprezintă noţiuni de specie, ca *vacă, pisică, cîine, cal, lup, urs, vulpe* etc., sînt legate între ele prin integrarea lor în genul *„animale"*; la rîndul lor, diversele „genuri" sînt însă specii faţă de altele *(animal, pasăre* etc., faţă de *vieţuitoare)* şi se leagă astfel cu alte genuri şi deci cu structurările de semnificaţii pe care ele le cuprind. Ceva mai mult: aceste organizări pot fi urmărite pe arii şi mai vaste, deoarece fiecare noţiune de gen implică şi legături cu speciile altor genuri, care ţin, aparent, de alt ordin (de ex. noţiunea de *plantă* are legături atît pe linia sferei ei — *arbore, legumă, algă* etc. —, cît şi pe aceea a conţinutului — *tulpină, rădăcină, frunze* etc.). Astfel se ajunge în ultimă instanţă la organizări vaste ale semnificaţiilor, corespunzătoare sistemului general al noţiunilor.

Pe planul experienţei individuale a fiecărui vorbitor, aceste diverse legături structurale se formează treptat, începînd din

copilărie, şi se amplifică şi se modifică neîncetat. Atîta vreme cît ansamblul, întregul sistem, nu este cel puţin schiţat şi nu sînt stabilite corect diversele legături şi subsumări, nu pot să funcţioneze complet corect ca semnificaţie nici diversele părţi. (De pildă, la majoritatea copiilor de 3—4 ani cuvîntul *animal* nu are completate în mod corect legăturile de semnificaţie cu celelalte cuvinte de rang egal, cu cele supraordonate sau cu cele pe care le implică în sfera şi în conţinutul noţiunii reprezentate de acest cuvînt; din această cauză, copiii nu pot folosi corect nici cuvîntul *pasăre,* ale cărui legături de sens se confundă la ei cu legăturile în care e implicat cuvîntul *animal).* Evoluţia progresivă a structurărilor semantice implică atît o amplificare a diverselor legături, cît şi o mai clară diferenţiere între acestea.

În anumite condiţii istorice, cuvinte care fac parte din aceeaşi noţiune de gen pot evolua, tocmai pe baza acestor relaţii. Astfel, denumirea unei specii ajunge adesea să fie aplicată altei specii, *din cadrul aceluiaşi gen,* fapt care explică evoluţia semantică a anumitor cuvinte (de ex., într-o regiune din Franţa, *gat* „cocoş" a fost înlocuit prin *aza* „fazan", pentru a elimina omonimia dintre *gat* „cocoş" şi *gat* „pisică"[204]; sau rom. *cîrlan* (miel) e folosit în unele regiuni şi ca denumire pentru „mînz" cf. *Dicţ. Acad.,* s.v.; vezi şi evoluţia lat. *cibata* „raţie", care a luat în Franţa semnificaţia de „ovăz" — prov. *civada* —, pe cînd în Spania a căpătat semnificaţia de „orz" — span. *cebada* — etc.)[205]. Aceste modificări se produc desigur şi în funcţie de confuzii de ordin perceptiv (de pildă între *raţă* şi *gîscă,* mai ales în unele regiuni în care ambele păsări sînt rare), dar faptul determinant în dirijarea acestor modificări îl constituie apartenenţa la aceeaşi noţiune de „gen".

Există însă structurări semantice şi pe un plan mult mai vast. În aceeaşi serie pot fi incluse nu numai semnificaţii ale unor cuvinte din acelaşi domeniu, ci şi semnificaţii de cuvinte diverse, în aparenţă disparate.

Ch. Bally observa, de pildă, că un cuvînt ca *boeuf* „bou" te face să te gîndeşti la: *vache, taureau, cornes, ruminer, beugler* etc. („vacă, taur, coarne, a rumega, a mugi")[206]. Pentru asemenea serii de cuvinte, Bally a creat termenul de „cîmp asociativ" şi a arătat relevanţa acestor structurări pentru schimbările semantice[207]. Asemenea constatări pot fi făcute însă

nu numai pe baza simplei impresii a lingvistului, ci folosind şi mijloace mai obiective, cum este reacţia unui mare număr de vorbitori, în diverse condiţii experimentale.

Experimente asociativ-verbale au arătat mai demult că răspunsurile asociative ale diferitelor persoane la un anumit cuvînt tind să se repete — adică apar asociaţii tipice sau „comune", cu o mai mare frecvenţă[208]. Dar aceste experimente au arătat totodată că există anumite cuvinte care tind să apară cu frecvenţe mai mici sau mai mari, pe cînd alte cuvinte nu apar de loc sau foarte sporadic în reacţiile persoanelor *normale* (aceste tabele au servit chiar ca mijloc de diagnoză în clinicile psihiatrice). De pildă, în cazul cuvîntului *cap* apar răspunsuri ca: *păr, corp, creier, picior, ureche, ochi, gură, om, mînă* etc., şi numai *foarte rar* — şi mai ales în condiţii anormale sau la copii — apar unele răspunsuri denumite de Kent-Rosanoff „individuale" (ca engl. *head — lead,* la un copil de 10 ani[209], sau, în experienţele noastre, *cap — tap).*

Rezultate asemănătoare dau experimentele de asociere „continuă" (la un cuvînt, subiectul trebuie să răspundă, într-un anumit interval de timp — 1 minut de ex. —, prin toate cuvintele care-i vin în minte în legătură cu cuvîntul auzit). Se observă şi în aceste cazuri lanţuri de cuvinte care revin de predilecţie la toate persoanele şi pe care le putem considera o oglindire a structurilor semnificative în care sînt implicate diversele cuvinte. (De exemplu, în jurul cuvîntului *muzică* se grupează răspunsuri ca: muzicant, orchestră, partitură, concert, auditor, pian, vioară, harpă, acordeon, contrabas, arcuş, dansator etc.; sau, în legătură cu *minge,* răspunsuri ca: rotund, moale, dezumflată, roşie, a sări, cauciuc, celuloid, fotbal, tenis, teren, plasă, paletă, portar etc.)[210]. De asemenea, experimente comparative făcute cu copii trăind la ţară şi cu alţii trăind în mediul urban au arătat structurări preferenţiale pe linii diferite. (De pildă, un copil de $8^1/_2$ ani, trăind la ţară, a făcut următoarele asocieri: *coş* — mere, *coadă,* — prună, *obor* — vaci, *corn* — pom; pe cînd asociaţiile unui copil de 9 ani, de la oraş, dau indicaţii asupra unor structuri în care se oglindeşte experienţa de viaţă obişnuită în mediul urban: *coş* — horn, *coadă* — rînd, *obor* — piaţă, *corn* — prăjitură.)[211].

Experimente făcute la tahistoscop demonstrează existenţa unor factori semantici de integrare în sistem, care permit recunoaşterea mai facilă a cuvintelor între care există mai dinainte

relaţii de sens. Un experiment efectuat de noi mai recent dovedeşte, astfel, prin probe obiective, existenţa şi importanţa la diverşi vorbitori — deci şi în limbă — a legăturilor de sens dintre anumite cuvinte. Am expus succesiv la tahistoscop cuvinte între care presupuneam că există legături de sens (de ex. c e a s — *minut* sau c a s ă — *fereastră)* şi cuvinte între care nu era o legătură directă (c e a s — *molton* sau c a s ă — *buzunar).* Utilizînd pentru măsurarea timpului de reacţie un cronoscop electric pus în legătură cu tahistoscopul şi care indica miimi de secundă, am constatat că *durata citirii cuvîntului care urma după un cuvînt cu care era legat prin sens, era simţitor mai mică,* la toate persoanele, decît în cazul unui cuvînt care nu se afla într-o legătură de sens cu cuvîntul anterior. (Experimentele s-au făcut cu 16 persoane, toate cu studii universitare).

De pildă, pentru citirea cuvîntului *minut,* prezentat după cuvîntul c e a s, au fost necesare în medie 0,640″, pe cînd pentru citirea cuvîntului *molton,* urmînd tot după c e a s, au trebuit 1,178″; la fel, după c a s ă, cuvîntul *fereastră* a fost citit în 0,594″, pe cînd cuvîntul *buzunar* în 0,667″; după m a m ă, s-a citit cuvîntul *tată* în 0,589″, pe cînd cuvîntul *tavă* în 0,713″, iar *cotă* în 0,908″; de asemenea, cînd cuvîntul *tată* a urmat după l a m p ă, el a fost citit în 0,670″.

În aceeaşi situaţie se află şi cuvintele sinonime *(potecă,* după c ă r a r e, a fost citit în 0,589″, pe cînd *poliţă,* după c ă r a r e, a fost citit în 0,930″, iar *pătură* în 0,706″; sau *deştept,* după i n t e l i g e n t, a fost citit în 0,552″, pe cînd *galbenă,* urmînd după i n t e l i g e n t, a fost citit în 1,024″), ori derivatele (de ex. după c a s ă, cuvîntul *căsuţă* a fost citit în 0,550″).

Cînd s-au creat anumite legături contextuale între unele cuvinte (de ex. subiecţii au învăţat pe dinafară, înainte de experiment, contextele: *lampă — zid — babă,* sau: *cumpăr un aparat de televiziune),* stimulii verbali care urmau după cuvinte cu care se creaseră ori se consolidaseră legături prin învăţare au fost citiţi foarte uşor. De exemplu, cuvîntul foarte lung *televiziune,* urmînd după *aparat,* a fost citit în 0,633″, pe cînd cuvîntul *vertebrat,* urmînd tot după *aparat,* a fost citit în 0,894″.

Am putut constata însă, încă un fapt interesant, care dovedeşte labilitatea structurărilor şi plasticitatea lor în raport cu împrejurările. Legăturile formate contextual *ad hoc,* prin

învăţare intenţionată şi mai recentă, s-au dovedit mai puternice decît acelea existente în experienţa lingvistică anterioară a persoanelor (deşi cuvîntul *perdea* e mai firesc să fie asociat cu cuvîntul *spală* decît este cuvîntul *colivie,* totuşi acesta din urmă a fost citit într-un timp mai scurt, 0,576″, atunci cînd urma după cuvîntul *spală* — faţă de 0,893″ pentru *perdea* —, deoarece fusese legat de acesta contextual, înainte de experiment, prin învăţarea sintagmei *Mama spală colivia).*

Totodată, am putut constata că după aproximativ o jumătate de oră, singurele cuvinte despre care persoanele îşi aminteau că fuseseră expuse, erau acelea între care există legături de sens (ca *mamă — tată, ac — aţă, casă — fereastră* etc.); niciodată nu au fost reţinute cuvinte ca *molton* (care fusese expus după *ceas)* sau *buzunar* (expus după *casă)* etc.

Pe lîngă legături de derivaţie prin afixe sau legături sinonimice ori de antonimie etc., în anumite structuri semantice se observă şi legături care nu pot fi explicate decît prin experienţa de viaţă a persoanelor (experienţă care este „particulară", „individuală" numai pînă la un punct şi numai ca nuanţă de grad: determinantul ultim, fundamental, fiind totuşi situaţia generală comună în care se află toţi vorbitorii care ţin de o anumită colectivitate).

Între cuvintele reprezentînd obiecte sau fenomene care s-au întîlnit frecvent în aceleaşi situaţii, se formează asociaţii în virtutea cărora ele se atrag şi se leagă în structuri de sens. Există deci legături care nu depind nici de cea mai mică asemănare formală, nici de înrudiri semantice directe sau conceptuale (prin aparţinerea la o sferă comună etc.), ci care provin din apariţia frecventă în situaţii concrete, practice, asemănătoare.

Apariţia repetată a cuvintelor în aceleaşi situaţii empirice se cristalizează de fapt în apariţia lor în aceleaşi sintagme, în aceleaşi fraze, în aceleaşi contexte verbale. Sistematizările semnificaţiilor diferitelor cuvinte au o dublă întărire asociativă: pe de o parte situaţiile empirice comune, iar pe de alta alăturările combinatorii, în fraze, care exprimă aceste situaţii. Aceste afinităţi contextuale permit apoi alăturarea unor cuvinte în anumite combinaţii, în funcţie de experienţa verbală a diferitelor persoane.

Scanned with OKEN Scanner

Experienţa „personală“ este însă, în fond, relativă; ea este în ultimă instanţă, cu mici variaţii (care dau frecvenţele deosebite ale diferitelor răspunsuri), comună şi altor persoane. Experienţa de viaţă (şi de aici de limbaj) comună este în fond legată de apartenenţa la o anumită societate. De aici, legăturile asociative „comune“ între diferitele semnificaţii.

Trasarea unor monografii de „cîmpuri semantice“[212] sau „cîmpuri lingvistice“ — de către J. Trier, H. Bechtoldt, H. Fischer, H. Skommodau, S. Öhman etc. — ilustrează de fapt modul în care vocabularul unei anumite epoci reflectă mentalitatea societăţii respective (de ex. J. Trier a arătat deosebiri între diverse mentalităţi, precizînd cîmpurile semantice ale unor cuvinte din sfera „intelectuală“: astfel, cuvîntul din germana veche (althochdeutsch) *wîs* „(om) cu experienţă, priceput, înţelept“ avea legături mai strînse cu *spâhi* „şiret, deştept, înţelept“ şi cu *fruot* „inteligent, prevăzător, înţelept“, pe cînd în mittelhochdeutsch are un conţinut mai vag, deoarece îi lipsesc atît delimitările menţionate din ahd., cît şi acelea pe care le va avea în neuhochdeutsch (sub forma *weise* „înţelept“), datorită legăturilor cu *klug* „cuminte“, cu *gescheit* „inteligent“, cu *gerissen* „şiret“ etc.[213].

În acest sens, S. Ullmann preconiza şi el alcătuirea „lexiconului fiecărei perioade“, iar A. I. Smirniţki propunea o „clasare pe domenii tematice“, care să dea o „reprezentare a unei limbi“[214]. Acesta este, de altfel, scopul pentru care R. Hallig şi W. v. Wartburg au alcătuit o schemă generală a sistemului conceptual, în care realitatea este împărţită în sectoare (ca: *universul*, divizat în *cer şi atmosferă* etc.), pentru a servi ca bază unei încercări de sistematizare lexicografică[215].

Nu se poate vorbi despre o unică, o singură sistematizare a semnificaţiilor, decît într-un anumit sens. Fiecare cuvînt poate fi implicat — pe diferite căi — în diverse legături posibile şi e integrat în diferite structurări. Toate aceste ţesături structurale creează totuşi, în ultimă instanţă, o sistematizare finală unitară, comună, de care ţine fiecare cuvînt şi care e sistemul semantic al limbii respective. Această sistematizare are la bază concepţia de viaţă comună a celor care, trăind în aceeaşi societate, utilizează aceeaşi limbă; organizarea diverselor legături din sistemul semantic reprezintă, în fond, un anumit mod de reflectare a realităţii, a relaţiilor existente. (De pildă, la popoare din Austro-Melanezia, cuvinte

ca *udat, ungere, salariu* sînt corelative, deoarece se obişnuieşte să se mănînce ceva „gras" cînd „plouă", iar această „ungere" a organismului reprezintă pentru el o „răsplată", un „salariu"[216]).

Sistematizările semantice trebuie deci considerate ca foarte mobile, variabile în funcţie de epoca istorică, iar în cadrul ei, de mediul particular (iar în vorbire, de experienţa personală, de temperament etc.). Baza acestor structurări o constituie asociaţiile, dar înţelese — în sens opus vechiului asociaţionism mecanicist — ca mijloace de legătură mobile, adaptative, mulate în raport cu mişcarea şi cu contradicţiile dialectice. Nu s-a subliniat încă suficient faptul că *conţinutul* acestor asociaţii — am zice, sensul real rezultat din relaţiile dintre semnificaţii — variază în funcţie de variaţiile fiecărei „microstructuri" care e implicată în organizarea respectivă (de ex. *culoare* şi *roşu* se află în legături structurale strînse, însă la adult este vorba de relaţii pe altă orbită şi anume pe aceea oarecum abstractă, de gen-specie; pe cînd la un copil de 4 ani, legătura este net concretă, fiind actualizat sensul pur concret al cuvîntului *culoare* — şi anume acela de „creion colorat" sau de „vopsea, acuarelă etc."). Variabilitatea sistematizărilor lexicale în funcţie de vîrste este provocată de elasticitatea semantică a cuvintelor la diferite vîrste, atît pe planul cantitativ — al numărului de note care pot fi asociate fiecărui cuvînt —, cît şi pe planul calitativ — al naturii semnificaţiilor preferate şi al acelora absente sau, poate, numai mascate.

Relativitatea în funcţie de vîrste a sistematizărilor semantice şi deosebirile de ierarhizare preferenţială în cadrul lor — marcată prin natura semnificaţiilor predominente — constituie încă o dovadă a caracterului dinamic al sistematizărilor semantice. Tocmai de aceea, diversele statistici care se fac cu privire la vocabularul unei limbi[217] nu ne par să aibă o prea mare valoare în ele însele. Frecvenţa fiecărui cuvînt trebuie să fie interpretată calitativ, atît prin frecvenţa celorlalte cuvinte cu care poate avea legături[218], cît şi prin notarea semnificaţiei specifice care predomină în „microstructura" lui, care este selectată de preferinţă şi pe baza căreia se realizează diversele legături cu celelalte cuvinte.

Unele dintre aceste legături fiind stabilite de multe persoane, fiind „comune", ţin de fapt de „limbă"; altele, prea individuale, ţin mai curînd de actul concret şi particular al

limbajului fiecărei persoane („vorbire"). Ce relaţie semnificativă este între *tată* şi *struguri*, de exemplu? Nici una, s-ar părea. Însă din punct de vedere psihologic — pe planul actului de limbaj personal, de „vorbire" („parole") —, pentru copilul de 3 ani care le-a asociat, ele au o legătură (răspunsul „*struguri*" a fost dat în experimentul asociativ-verbal) : „*Tata cumpără struguri*". (Dar, de altfel, chiar dacă unele „asociaţii" sînt accidentale şi apar numai la cîţiva indivizi, în cursul experienţei lor particulare, acest fapt nu poate constitui un motiv pentru a nu le lua de loc în consideraţie: de multe ori, asemenea asocieri personale pot fi acceptate de către colectivitate şi pot da loc unor schimbări semantice generalizate[219]).

În interiorul acestei organizări, raporturile sînt dialectice, bazate pe apropieri, dar totodată şi pe relative opoziţii care diferenţiază diversele semnificaţii. Există diverse nuanţe de similitudine şi de contrast (care dau relaţiile de sinonimie sau de antonimie), există posibilităţi de subsumare noţională sau de opoziţie faţă de un anumit „gen". Fiece cuvînt, deşi se poate opune pe o linie unei anumite structurări, este integrat totuşi în ea, prin legături mai mult sau mai puţin pregnante, pe alte căi (de exemplu *carte* — *buzunar* — *cheie* etc. nu se află în nici o relaţie de înrudire semantică directă, însă se înglobează într-o structură comună, datorită experienţei empirice — sau „contiguităţii contextuale" virtuale: „[Ţin] *cartea şi cheia* [etc.] *în buzunar*").

Deci aceste structurări trebuie înţelese dintr-un punct de vedere foarte dinamic, ca niste organizări complexe, dialectice, iar atunci cînd sînt considerate pe planul de limbaj actualizat (pe planul vorbirii fiecărei persoane), ca foarte labile. Aceste structurări pot fi comparate cu un joc caleidoscopic în care, în fond, toate combinaţiile sînt posibile în limitele care corespund relaţiilor posibile în realitate: pentru că toate legăturile există virtual, pe baza unui fond comun, care e experienţa persoanelor vorbitoare. Ele implică însă un determinism strict şi obiectiv, prin legătura permanentă cu realitatea din jur şi cu mediul istorico-social actual.

Există aşadar în limbă sistematizări semantice de ansamblu, care se identifică în cele din urmă cu sistemul general al limbii, dar există şi structurări parţiale, care păstrează liniile directoare ale sistemului, dar care sînt mai

dinamice, mai mobile. Acestea permit grupări variabile, suple, adaptate la schimbarea condiţiilor din realitate (iar pe planul vorbirii, adaptate la experienţa individuală; despre acestea vom vorbi însă mai pe larg în Partea a III-a). Chiar pe planul „limbii", structurările semnificaţiilor trebuie considerate sub aspectul dinamicii lor dialectice, bazate pe legături multiple, pe apropieri şi pe contraste — care la rîndul lor pot fi, pe alt plan, motive de apropiere —, în sfîrşit pe posibilitatea existenţei (succesive dar şi simultane) a diverse orbite de organizare. Aşadar, „cîmpul lexical", această organizare specifică lexicului — care creează de fapt structurări pe anumite sectoare — poate fi urmărit atît pe planul sistemului general şi relativ constant al unei limbi (constant în măsura în care fondul principal, care serveşte ca bază de organizare, este mai stabil), dar poate fi delimitat cu mai mare uşurinţă şi în mod mai eficace, ca structurare temporară, pe anumite perioade de timp mai reduse (vezi, de pildă, „cîmpurile semantice" stabilite de J. Trier).

4.4. În ceea ce priveşte organizarea gramaticală a limbii, sistematizările existente în domeniul morfologic apar mai clar şi de aceea au fost mai mult studiate şi puse în evidenţă, decît acelea de ordin sintactic.

Cuvintele flexibile sînt organizate în „paradigme", în sisteme de declinări şi conjugări, cu ajutorul unor morfeme comune. De aceea, ine ştie, de pildă, că perfectul simplu de la *cînta* este *cîntai,* va şti să construiască şi perfectul simplu *lăsai* de la *lăsa, jucai* de la *juca* etc.[220]. Progresul, în limbă, se manifestă şi prin reducerea numărului paradigmelor, deci printr-o simplificare şi o tendinţă spre unificare (de ex. în limba romînă, sistematizarea declinărilor se manifestă mai puternic, deoarece s-a redus numărul declinărilor de la cinci, cîte erau în latină, la trei)[221].

Organizarea de ordin sintactic apare mai puţin clar în planul limbii, ea părînd să ţină mai curînd de momentul actualizării momentane în vorbire. Dar mijloacele de organizare a frazelor — care apar evidente în vorbire — trebuie să existe şi în limbă: dacă ar fi vorba numai de mijloace individuale, ele nu ar putea fi unanim înţelese fără echivoc. Chiar unele mijloace — ca ritmul, intonaţia etc. — aparent pur afective (şi de aceea considerate de unii lingvişti extra-

lingvistice şi trecute în domeniul stilisticii) sînt interpretate corect deoarece au o semnificaţie clară în organizarea limbii.

În primul rînd, organizarea domeniului sintactic se manifestă prin sistemul părţilor propoziţiei (subiect, predicat etc.), dependente între ele şi totodată integrate în organizarea de ansamblu a propoziţiei. Această sistematizare determină aspectul morfologic, pe care îl capătă fiecare dintre părţi, „acordul" dintre ele, şi constituie un prim indiciu al organizării pe planul actualizat, al vorbirii. Organizarea domeniului sintactic cuprinde, apoi, sistemul părţilor mai complexe ale frazei (sistemul propoziţiilor corelate în diferite moduri, pe cele două linii centrale, a subordonării sau a coordonării)[222]. Legăturile propoziţiilor în frază şi apoi a frazelor între ele se observă nu numai din felul cum se realizează coordonarea şi subordonarea, ci şi din faptul că propoziţiile se construiesc una în funcţie de cealaltă (de aici, corespondenţa timpurilor, sau diferite fenomene de atracţie)[223].

Sistemul sintactic cuprinde o mai mare proporţie de posibilităţi de optare în momentul vorbirii, permite un mai mare joc selectiv între diversele mijloace de organizare, care formează un sistem caracterizat prin alte particularităţi decît acela morfologic de pildă. Propoziţia se poate exprima nu numai prin toate mijloacele unei enunţări complete, ci şi printr-un singur membru (monorema, de ex.: „*Foc!*") sau prin doi membri încă insuficient sudaţi (direma, de ex.: „*Atenţie! maşina!*"). Acest fapt este posibil în primul rînd deoarece sistemul sintactic include şi posibilitatea de raportare la un context mai larg decît însăşi propoziţia exprimată.

În domeniul organizării sintactice am putea îngloba şi diverse fenomene care aparent sînt numai *mijloace* de organizare a frazelor, dar care în fond constituie ele însele sistematizări virtuale şi în orice caz structurări discursive, care ţin de domeniul limbii. Dintre acestea fac parte, pe lîngă „acordul" diverselor părţi (între subiect şi predicat, între subiect şi atribut etc.), atît ordinea cuvintelor, a propoziţiilor, a frazelor *(topica)*, cît şi *intonaţia* (ton, ritm, debit verbal)[224] sau, în limbajul scris, *punctuaţia*.

În ceea ce priveşte topica (despre care vom discuta mai pe larg în Partea a III-a, Cap. II), independent de faptul că unele limbi au un sistem de ordonare sintactică fixă iar altele o topică mai puţin rigidă, că pentru unele sisteme

lingvistice topica este relevantă, iar pentru altele nu[225], este cert că totuşi ordinea diverselor părţi este organizată ca atare în limbă. Într-o construcţie ca fr. „*Pierre bat Paul*“ („Petre bate pe Paul“), termenii nu sînt reversibili decît în aparenţă; în genere, o dată integrate în sistemul topicii limbii, anumite secvenţe devin ireversibile, nu mai sînt înţelese — deci eficace pentru comunicare —, cînd sînt răsturnate (chiar emiterea lor în această formă este dificilă: să încercăm, de pildă, să spunem pe dos cuvintele unui text). O schimbare faţă de ordinea relativ stabilă, caracteristică unei limbi, aduce modificări în ansamblul structural al frazei, o stricare a echilibrului (totuşi, există anumite limite între care se poate manifesta operaţia de selecţie caracteristică stilului vorbirii). J. Cressot observă că fraza franceză, de pildă, se caracterizează prin tendinţa de a organiza frazele în „cadenţe majore“, în „mase crescînde“, atît prin mijloace melodice cît şi prin topică. De aceea, un cuvînt scurt nu e pus după un expozeu lung, deoarece ar trece neobservat: se spune, de pildă, mai curînd „Jeanne a demandé à sa *mère* la permission de passer la soirée chez son amie“, decît „J. a demandé la permission de passer la soirée chez son amie *à sa mère*“[226]. Acelaşi lucru se poate observa de altfel şi pentru limba română, chiar dacă ne mărginim numai să traducem cele două exemple: „J. a cerut *mamei sale* îngăduinţa de a-şi petrece seara la prietena ei“, „J. a cerut îngăduinţa de a-şi petrece seara la prietena ei, *mamei sale*“.

Totuşi, topica nu constituie un sistem pregnant decît în anumite limbi şi include mult mai mari posibilităţi de variaţie în momentul vorbirii, decît, de pildă, o sistematizare morfologică de tipul declinării. O organizare de acelaşi tip o constituie mijloacele „dinamico-muzicale“ ale limbii sau i n t o n a ţ i a, cu componentele sau, după unii, corelatele ei — accentul, ritmul şi tempoul. A c c e n t e l e sînt organizate în limbă într-un sistem care nu prevede în detalii particulare cuvintele asupra cărora trebuie să cadă accentul sintactic, ci numai o ierarhizare a diverselor modalităţi de accentuare — prin lungirea duratei sunetului, prin intensitate şi înălţime mai mare[227] în raport cu importanţa actuală a unui cuvînt, dar totodată şi cu particularităţile lui sonore. Acest accent cu valoare „expresivă“, deosebit de acela ritmic (considerat pe nedrept „nesemnificativ“[228]), este numit de unii lingvişti accent de *insis-*

tenţă[229], de alţii accent „tonic“[230] etc. Există astfel o sistematizare a accentelor — aproape de loc studiată —, care reglează căderea accentului în cadrul cuvintelor şi, în acord cu aceasta, în cadrul frazei (de pildă, accentul caracteristic limbii franceze este „oxiton“, adică elementul mai puternic al fonaţiei este aşezat la sfîrşit)[231]; iar în frază este gradat în raport cu echilibrul care necesită o urcare a vocii pînă la o culme a frazei şi apoi o cădere a ei[232].

Credem că particularitatea cea mai importantă a sistematizării aşa-zise „melodice“ din limbă constă din coordonarea desăvîrşită (şi din subordonarea faţă de sensul unui ansamblu) a diverselor aspecte, ca accentul fiecărui cuvînt, succedarea lui ritmică şi totodată neregulată — în raport cu linia de ansamblu, cu secvenţa melodică generală a emisiei vocale, cu tempoul. Accentul în frază nu îl distruge pe acela al cuvîntului izolat, ci îl subordonează ei: oricît s-ar modifica accentuarea cuvîntului *frumoasă* în fraza „*Am făcut o plimbare frumoasă*“, totuşi nu se poate trece peste anumite limite, care ar modifica structura însăşi a cuvîntului, şi nu se poate muta de pildă accentul cuvîntului pe prima silabă.

Structura dinamică „melodică“ cuprinde organizări nu numai pe linia acentuării, a punerii în relief printr-o intensificare sau o lungire a sunetelor, ci şi pe linia unei împărţiri a duratei emisiei vocale în mişcări accelerate sau lente şi în mişcări care se opun alternativ, într-o succesiune simetrică — adică pe linia t e m p o u l u i şi a r i t m u l u i. Ritmul şi tempoul constituie mijloace de organizare a unui material verbal care, constituit numai din antiteze, ar alcătui un haos în expresie: el dispune, în cadrul unei mişcări mai mult sau mai puţin regulate şi simetrice, intensităţi şi durate diverse, pauze şi emisiuni vocale, ca o continuă alternare de umbre şi de lumini. De altfel, în unele limbi pauza poate avea chiar funcţia unui „semnal gramatical“: de pildă, în engleză, *A red / wine barrel* „un butoiaş cu vin, roşu“, şi *A red wine / barrel* „un butoiaş, cu vin roşu“ (pauza arată fie că *vinul* este roşu, fie că este vorba despre un *butoiaş* roşu)[232b].

Acelaşi rol îl are, în limbajul scris, p u n c t u a ţ i a (şi diverse alte mijloace de organizare grafică a expresiei (vezi şi *infra*, p. 262). Diversele ei părţi componente (punctul, virgula etc.) alcătuiesc unul dintre sistemele cele mai simplificate şi mai regulate ale limbii — dar totodată şi mai artificiale şi

Scanned with OKEN Scanner

mai dificil de însuşit —, tocmai pentru că acest sistem este o creaţie tîrzie şi cuprinde un mare grad de convenţional.

4.5. Intre diversele moduri de organizare a limbii este o strînsă legătură, care se manifestă prin influenţe reciproce. Legile funcţionării limbii, remarca A. G. Spirkin, exprimă relaţiile reciproce dintre fenomenele ei coexistente[233]. Sistemul lexical îl poate influenţa pe acela fonematic: de pildă, intrarea în sistem a cuvintelor de împrumut introduce în limbă foneme noi, care modifică sistemul fonetic (cînd în limba romînă au pătruns cuvinte din turcă, s-au reintrodus grupurile dispărute din sistemul fonematic, *gio, giu*)[234]. Sau, un alt exemplu de influenţă a sistemului lexical asupra celui fonematic: în anumite cuvinte — nume de localităţi de origine slavă, ca *Bisoca, Cotorca, Dîlboca* etc. — nu s-a produs schimbarea, frecventă în romînă, a lui *o* accentuat urmat de *a*, în diftongul *oa* (lat. *coda* > *coadă*, v. sl. *kosa* > *coasă*). Acest fenomen s-a petrecut deoarece „numele de localitate formează o categorie aparte", sînt mai puţin utilizate[235]. De asemenea, cînd dispar cuvinte care alcătuiau un anumit tip morfologic, dispare şi tipul respectiv: este o dovadă a influenţei lexicului asupra sistemului gramatical[236].

Asemenea înrîuriri reciproce pot fi menţionate, în mare număr, între toate sistematizările limbii. Ceea ce ne interesează aici nu sînt însă detaliile ca atare, ci principiul însuşi, care are de fapt drept consecinţă însăşi teza referitoare la existenţa unui sistem real al limbii. Acest sistem este creat de interdependenţe reale, iar nu numai de existenţa, „în abstract", a unor reguli sau calităţi asemănătoare în diversele planuri ale limbii, de un „izomorfism"[237] care separă nu numai metodologic, dar şi teoretic planurile limbii. Curentul structuralist urmăreşte „să degajeze trăsături structurale comune" între planul fonic şi semantic, pianul „expresie" şi planul „conţinut"[238], considerîndu-le însă ca entităţi separate[239], izolabile şi chiar izolate. Izolarea artificială a planului „conţinut" (semnificaţie) de planul „expresie", studierea funcţiei gramaticale făcînd abstracţie de sens, de unitatea dintre funcţie şi semnificaţie[240], nu au drept consecinţă numai o studiere greşită a fiecăruia dintre cele două planuri[241], dar — neglijîndu-se raportul dintre limbă şi gîndire — se împiedică de fapt însăşi studierea sistemului limbii în realitatea lui dinamică, de unitate dialectică în care părţile nu sînt izolate, ci corelate,

prin relaţii contradictorii chiar, şi totodată supuse unităţii ansamblului.

Diversele sistematizări existente în limbă pot avea particularităţi deosebite, pot consta din variaţii de organizare[242] — pe tema generală a predominării ansamblului —; dar, în schimb, unitatea lor este asigurată nu pe calea abstractă, a izolării unor caracteristici comune (adesea indicate forţat, pe cale deductivă), ci prin interdependenţele lor reciproce reale şi prin subordonarea lor faţă de sistemul de ansamblu al limbii. Ca în orice organizare, credem însă că şi în sistematizarea generală a limbii există o ierarhizare a componentelor: în cadrul acesteia, putem discerne un primat al sistematizărilor semantice asupra celorlalte (sau, pe o linie mai generală şi în terminologia „glossematică" — dar cu o concluzie aproape opusă acestei concepţii —, al planului „conţinut" asupra celui al „formei"). Tocmai de aceea, nu se poate face abstracţie, în studierea planului „formă" sau „expresie", de planul „conţinut" sau „semnificaţie".

În fond, această concluzie constituie o revenire la problema centrală a discuţiei şi o nouă argumentare a ei, pe alte căi: legea determinării prin ansamblu acţionează şi aici, prin ierarhizarea diferitelor moduri de organizare şi prin supunerea lor unei unităţi de ansamblu, care este sistemul general al limbii.

În concluzie, analiza „limbii" pune în evidenţă o serie de componente — care, spre deosebire de concepţia „gestaltistă" —, considerăm că au o existenţă reală şi că joacă un anumit rol în sistemul general. Însă aceste componente — în care un contur propriu şi un anumit grad de constanţă coexistă cu o neprecizie cînd sînt considerate izolat şi cu o mare variabilitate — sînt supuse determinării ansamblurilor în care se află integrate, acestea putînd fi, la rîndul lor, componente mai complexe — ale altor ansambluri, mai vaste. Regula determinării prin ansamblu se realizează datorită organizării ansamblurilor existente în limbă, fie că o considerăm ca fenomen general, obiectiv, relativ „abstract", fie că ne referim la limbă ca totalitatea mijloacelor de exprimare verbală, comune şi altor membri ai societăţii şi pe care fiecare persoană şi le însuşeşte în cursul vieţii pe calea unui proces de învăţare „selectivă".

Scanned with OKEN Scanner

PARTEA A TREIA

EMITEREA ȘI RECEPTAREA

(ASPECTELE FUNCȚIONALE ALE LIMBAJULUI)

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

SEMNUL ŞI VALOAREA LUI

1. Funcţiunea fundamentală a limbajului — „comunicarea“ — presupune existenţa unei conexiuni, a unei relaţii între cel puţin două persoane, dintre care una exprimă intenţionat şi transmite un conţinut psihic — o idee, un ordin, o stare afectivă etc. — celeilalte. Limbajul — fenomenul psihic în care socialul este implicat poate în cel mai înalt grad — serveşte unui scop social şi este supus influenţei societăţii. Din această finalitate, precum şi din profunda lui determinare socială, decurg caracteristicile fenomenului complex care este limbajul.

Limbajul joacă rolul unei „pîrghii sociale“: aşa cum pîrghia fizică este folosită pentru a opera pe cale mijlocită o modificare în starea unui obiect, la fel limbajul constituie pentru vorbitor un mijloc de a acţiona indirect, prin semnale, asupra celorlalte persoane.

Capetele acestei pîrghii le constituie *„emiterea“* şi *„receptarea“*. Emiterea o alcătuiesc fenomenele legate de exprimare — în special prin vorbire —, iar receptarea este procesul general care cuprinde, în ultimă instanţă, înţelegerea celor exprimate. Aceste două aspecte sînt corelate, se întrepătrund şi se influenţează reciproc, făcînd din limbaj un fenomen unitar, condus de aceleaşi legi în oricare dintre ipostazele sale.

Problema exprimării şi a înţelegerii poate fi urmărită din două puncte de vedere. Un prim aspect este acela al relaţiei dintre persoana care vorbeşte — sau care „se exprimă“, în genere, prin diverse mijloace —, şi aceea care ascultă — sau „receptează“: acesta este raportul vorbitor—auditor. Cel de-al doilea aspect îl constituie posibilitatea uneia şi aceleiaşi persoane de a se exprima şi totodată de a înţelege ceea ce exprimă un alt vorbitor.

Existenţa acestei duble atitudini — emitere şi receptare —, născută dintr-o necesitate socială, este inerentă oricărui fapt de limbaj. Chiar în cazul cînd unul dintre interlocutori, şi anume auditorul, lipseşte — fie pentru că nu are o atitudine

Scanned with OKEN Scanner

adecvată de receptare, fie pentru că e vorba de limbajul monolog sau de forma de limbaj interior —, totuşi el este presupus de vorbitor, el există deci, cel puţin fictiv, în toate fenomenele limbajului. Însă relaţia normală obişnuită, completă, cuprinde de o parte şi de alta o atitudine activă, o intenţie de comunicare, manifestată de unul dintre parteneri prin emitere, iar de celălalt printr-o receptare.

În trecut, limbajul a fost de obicei considerat numai ca proces de exprimare şi cercetat îndeosebi din această perspectivă. Ipostaza „receptare" — atît din punctul de vedere al „mecanismului" ei psihic, cît şi din acela al înrîuririi asupra emiţătorului — a fost rareori luată în consideraţie[1]. S-a amintit uneori în treacăt că există două momente în „vorbire", făcîndu-se consideraţii mai ales de plan lingvistic, ori s-a menţionat importanţa acestui fapt, fără a se trage însă consecinţele implicate de existenţa relaţiei semnalate şi fără a se situa studiul limbajului în această perspectivă[2].

Pe de altă parte, atunci cînd — în studierea afaziei — au fost urmărite cele două aspecte în mod consecvent, faptul s-a datorat observării cazurilor clinice, dar nu s-a încercat aprofundarea acestei clasificări dicotomice — afazii motrice şi afazii senzoriale[3] —, ori s-au tras chiar concluzii eronate, izolîndu-se cele două modalităţi.

Cercetarea limbajului prin prisma unei relaţii între doi membri, adică între două sisteme de coordonate care se influenţează reciproc, şi fundarea problematicii lui pe această relaţie bipolară, pe această axă — sau, pentru a contura mai just, printr-o imagine împrumutată geometriei, pe două axe de coordonate — este încă într-un stadiu de început[4].

Din acest aspect complex al faptului de limbaj — caracterizat, ca nici un alt proces psihic, prin aspectul bipolar pe care îl are —, rezultă particularităţile sale funcţionale. Cele două momente sau aspecte ale limbajului au o finalitate comună, care realizează de fapt funcţiunea lui principală — originară şi propulsivă —, şi anume comunicarea în vederea cooperării sociale. Momentul „emitere", pe de-o parte, înseamnă o exprimare care nu numai că nu este gratuită, dar are un scop precis şi anume acela de a obiectiva un conţinut psihic, pentru a-l transmite altuia; iar „receptarea", pe de altă parte, se manifestă printr-o atitudine activă, de interes faţă de expresia vorbitorului, de valorificare comprehensivă

Scanned with OKEN Scanner

a exteriorizării acestuia. Finalitatea limbajului se concretizează deci în caracteristica lui de pîrghie care servește la comunicarea între două părți — între vorbitor și auditor —, scopul amîndurora constituindu-l necesitatea de înțelegere mutuală pentru colaborarea în viața socială. Ambilor parteneri li se pune, ca atare, problema adaptării la mediul social, la nevoile comunicării, adică realizarea unui echilibru final, prin acordul sau înțelegerea dintre vorbitori și auditori.

Pentru a servi cu adevărat la comunicare, limbajul trebuie să se supună necesităților sociale. Nu este destul să exprimi ceva, ci trebuie ca exprimarea ta să fie eficace, să poată fi înțeleasă; după cum nu e suficient să-ți îndrepți atenția către vorbirea cuiva, fără a ține seama de o serie de împrejurări, care sînt singurele capabile să-ți contureze cu adevărat sensul exact al conținutului exprimat. Caracterul bipolar al limbajului impune de fapt — prin determinarea lui socială — o exprimare inteligibilă pentru ceilalți și o înțelegere adaptată la exprimarea vorbitorului.

2. Modalitatea prin care se realizează acordul dintre vorbitor și ascultător este utilizarea unui instrument comun, a unui „mijloc de comunicare", și anume a unei limbi cunoscute ambilor parteneri. Ce înseamnă însă utilizarea limbii, ce anume determină folosirea cuvintelor și a formelor gramaticale în procesul limbajului? Cauza folosirii limbii stă tocmai în necesitatea de a ne exprima pentru alții, deci și de a fi înțeleși de ei. Nu numai că exprimarea prin limbaj este conștientă, „intenționată", dar ea nici nu își are scopul în ea însăși: ea nu e realizată numai pentru ca persoana să se descarce sub o formă oarecare de un conținut psihic sau pentru a plăsmui armonioase și „gratuite" combinații sonore, creînd — cum dorea Brémond[5] — valori auditive, independent de comunicarea vreunui înțeles. În intenția vorbitorului, exprimarea e îndreptată către ceilalți, e menită să comunice altora, să fie un „semn" pentru auditori, să fie *„semnificativă"* pentru aceștia.

Pe de altă parte, ascultătorii își manifestă atitudinea adecvată limbajului, tocmai prin faptul că atribuie o valoare semnificativă manifestării semenilor și că încearcă să-l pătrundă sensul. Scopul țintit și efectul realizat al atitudinii de comunicare prin limbaj sînt, așadar, desprinderea unui sens, care devine punctul de întîlnire a interlocutorilor. Cuvîntul utilizat în momentul concret al comunicării cristalizează astfel,

în aspecte sensibile, forme de reflectare, stări psihice, care nu ar fi altfel percepute clar; iar folosirea lui este dovada orientării, în exprimarea prin limbaj, către celelalte persoane.

Apariţia unui sens presupune deci pe de-o parte intenţia de comunicare, dar pe de alta dorinţa şi putinţa de a o realiza şi de a atribui realizării ei o anumită valoare. Ca atare, subsecventă finalităţii de comunicare apare şi o intenţie de semnificare[6], în lipsa căreia limbajul nu şi-ar putea îndeplini funcţia sa fundamentală.

Semnificarea intenţionată este un corolar fără de care nu ar putea avea loc comunicarea prin limbaj. Transmiterea unei idei, a unei stări afective, a unui ordin etc. nu se poate face direct: orice expresie este doar o reprezentantă a stării psihice. Dorinţa de a chema o persoană într-un anumit loc nu poate fi cunoscută de aceasta decît fie ducîndu-te către ea şi aducînd-o apoi în locul dorit, fie folosind un intermediar — de pildă, cîteva gesturi sau, mai simplu, în societatea evoluată, un cuvînt, care să-i arate partenerului dorinţa ta, imperceptibilă altfel. Neputinţa de a cunoaşte direct stările psihice şi economia de acţiune săvîrşită prin limbaj au făcut să apară „semnele" — mijloace de realizare a intenţiei de comunicare, locţiitoare ale stărilor psihice care trebuie să fie transmise, intermediare a căror valoare de „reprezentante" urmează a fi înţeleasă just de parteneri. Considerînd din acest punct de vedere *limbajul* şi *limba,* putem întregi astfel definiţiile date mai înainte acestor fenomene: *limbajul* ar fi posibilitatea de a crea semne şi de a le folosi intenţionat pentru comunicare, pe cînd *limba,* ca produs şi totodată material al său, ar fi sistemul de semne, exterior şi anterior individului, pe care acesta îl foloseşte la un moment dat spre a comunica. Limba presupune limbajul, dar şi acesta are nevoie de limbă, adică de un sistem constituit de semne.

3. Semnul, spre deosebire de „simptom", ca şi de „indiciu"[7], presupune la emiţător intenţia de a-l emite, iar la receptor capacitatea de înţelegere, conştiinţa că semnul nu e faptul însuşi, ci un locţiitor pe care urmează să-l raporteze de obicei la un „cod": semnul este deci un intermediar intelectual, un „semnal de ordinul al doilea", iar nu un excitant direct de reflexe, ca în cazul animalelor.

3.1. „Semnul", în limbaj, nu acţionează ca orice excitant, ci el are o valoare numai întrucît este receptat ca „semnal al altor semnale".

Folosirea semnului mărturiseşte posibilitatea omului, în opoziţie cu animalul, de a se desprinde din prezentul concret şi de propria sa persoană, de a acţiona într-o „perspectivă" desprinsă, în mod conştient, de sine. Semnul a apărut probabil după primele unelte manuale, deoarece e mai complicat decît crearea acestora: dar, ca şi piatra, care nu a fost azvîrlită, deoarece omul ştia că o va mai putea folosi, reacţia emoţională a fost desprinsă de sine însuşi, forma ei expresivă a fost produsă la momentul potrivit, a fost „păstrată" pentru a servi la comunicare. Animalul nu-şi păstrează piatra pentru că nu are această putinţă — care stă şi la baza creării semnului — de a-şi reprezenta ceea ce nu este „sub ochi", de a-şi imagina o situaţie proiectată în viitor sau de a-şi aminti folosirea dată în trecut, şi deci eficacitatea acestei pietre, care-l ajută în prezent. Curgerea temporală e un singur lanţ pentru el, din care trăieşte doar verigă cu verigă. Omul cuprinde însă întreaga axă a timpului şi azvîrle „semnul" peste verigile temporale.

Semnul cel mai evoluat este desigur c u v î n t u l şi de aceea I. P. Pavlov, discutînd problema celui de-al doilea sistem de semnalizare, a identificat cuvîntul cu „semnalul semnalelor". „Cuvîntul a fost acela — scrie Pavlov — care a constituit al doilea sistem de semnalizare a realităţii, propriu nouă, oamenilor, fiind un semnal al semnalelor"[8].

Utilizarea cuvintelor se bazează pe o posibilitate superioară de semnalizare, pe putinţa de a „semnaliza" ceva voit printr-un „semnal" foarte complex şi de a înţelege acest „semnal", drept locţiitor al unui fenomen sau al unui obiect căruia i se substituie pe plan abstract prin semnificaţie, iar pe plan concret, prin învelişul material, prin forma externă, care constituie „semnul"[9] în înţeles restrîns.

3.2. Analiza unui cuvînt — a unui „semn" în genere — pune în lumină două c o m p o n e n t e, sau mai bine zis două a s p e c t e: a) f o r m a c o n c r e t ă, senzorială sau motorie, receptată de organele de simţ şi emisă printr-o mişcare (articulatorie verbală ori, în cazul scrisului, a mîinii), şi b) c o n ţ i n u t u l e i s e m n i f i c a t i v, valoarea acordată formei concrete prin referirea la obiectul sau fenomenul pe care îl reprezintă.

Cuvîntul este constituit din unitatea dintre aspectul sonor şi conţinut[10]. Forma — sonoră, scrisă, articulatorie — nu poate

juca rol singură, nu interesează în limbaj ca atare, prin ea însăşi, ea avînd numai funcţia de a concretiza şi de a transmite o semnificaţie[11]. Condiţia eficacităţii folosirii semnelor este depăşirea aspectului concret, senzorial, al exprimării şi recunoaşterea valorii ei semnificative. Un cuvînt receptat numai ca un complex sonor ar fi asemănător oricărui „semnal“ (în sensul pavlovist) concret, senzorial, oricărui sunet care poate fi asociat cu orice obiect, pentru ca, în virtutea unui reflex condiţionat, să declanşeze — în lipsa obiectului — reacţia respectivă (de pildă, sunetul soneriei care, asociat cu trecerea curentului electric printr-un buton de contact, provoacă apoi ridicarea mîinii chiar în lipsa curentului electric, este un semnal). Un asemenea simplu semnal nu „desemnează“, nu „reprezintă“, ci are un rol funcţional fiziologic, de a indica, de a anunţa[12].

Caracteristica „semnalului semnalelor“ este că el nu funcţionează direct — ca de pildă apariţia automobilului, care fiind pe punctul de a te lovi, te face să te opreşti —, ci acţionează indirect, prin raportarea la o anumită formă — sonoră, de exemplu — a unei valori semnificative speciale, care e înţeleasă ca atare, adecvat. Numai în virtutea acestei raportări la obiectele sau la relaţiile desemnate de ele, cuvintele *„Automobilul!“* sau *„Primejdie!“* pot juca rol de semnale, pot declanşa la ascultători acţiunea scontată. Acest fapt a fost confirmat pe cale experimentală şi de L. A. Şvarţ, care a dovedit — în cursul unor experienţe consacrate studiului funcţiilor ochiului — că *la om,* în folosirea cuvintelor ca excitanţi condiţionaţi, rolul principal îl joacă nu atît imaginea lor auditivă ca atare, cît înţelesul lor. Prezentînd, în calitate de excitanţi condiţionaţi, cuvinte sinonime (dintre care numai unul fusese rostit concomitent cu excitantul necondiţionat), acestea, deşi diferă auditiv între ele, influenţează totuşi vederea la fel, în virtutea asemănării lor din punctul de vedere al semnificaţiei[13]. De pildă, reacţia reflex-condiţionată formată pentru cuvîntul rus. дорожка „cărare“ se extindea şi asupra sinonimului rus. тропинка „drumuşor“ sau chiar asupra unui cuvînt dintr-o altă limbă, dar avînd aceeaşi semnificaţie[14].

Aşadar, importantă pentru limbaj, pentru această funcţiune a celui de-al doilea sistem de semnalizare, este în primul rînd valoarea semnificativă abstractă şi deprinsă în ca-

Scanned with OKEN Scanner

drul societăţii, a sunetelor, sau, în genere, a formei concrete a semnelor. De aceea nu putem fi în nici un caz de acord cu metodologia lingvisticii structuraliste (şi chiar cu aceea a kiberneticii, cînd depăşeşte planul strict tehnic al construirii de maşini)[15], de a nu ţine seama de semnificaţie în studiul limbii sau al limbajului în genere. De asemenea, nu era justificată nici atitudinea lui Fr. Mauthner, care se declara „împotriva" semnificaţiei — socotind-o „o noţiune pur psihologică" — şi considera că nu trebuie deosebită de cuvînt[16]. O asemenea concepţie pierdea din vedere faptul că un cuvînt conţine şi suportul formal al semnificaţiei şi, totodată, că este posibil ca acelaşi cuvînt, acelaşi „suport" concret, să aibă semnificaţii diverse.

Ce reprezintă însă l e g ă t u r a dintre forma semnului şi conţinutul lui? O întrebare care s-a pus adesea a fost dacă legătura dintre forma şi conţinutul semnului (de fapt, discuţia a fost purtată mai ales cu privire la *cuvînt*) este sau nu arbitrară.

Discuţia privitoare la „arbitrarul semnului" este veche în istoricul problemei limbajului şi printre lucrările vechi din care îşi trage obîrşia trebuie menţionat dialogul *Kratylos* al lui Platon[17]. În secolul al XIX-lea au existat preocupări pentru această problemă (Whitney, de pildă, era pentru „arbitrarul semnului"[18]), iar în secolul nostru problema a dus la bogate discuţii (în ultimii douăzeci de ani, ea a antrenat o vastă dispută, de astă dată confundîndu-se cu problema determinismului limbii[19]). De fapt, o cauză a acestor discuţii o constituie şi echivocul termenului „arbitrar". Considerînd raportul dintre formă şi conţinut din punctul de vedere al oglindirii *concrete,* în forma semnului, a unor caracteristici ale obiectelor desemnate, putem spune că — exceptînd anumite semne (unele gesturi descriptive, unele cuvinte-onomatopee etc.), şi chiar atunci, numai în anumite limite — legătura dintre formă şi conţinutul semnificativ este arbitrară *într-un anumit sens*: semnificaţia — deşi apare prin intermediul formei semnului — nu este o *imagine* a acesteia[20].

Este just că în limbile primitive se observă asemănări între calităţile obiectelor şi sunetele expresiilor şi că în limbile moderne chiar, pare să transpară totuşi o afinitate originară între semn şi lucrul semnificat. Prin aparenta legătură directă între forma lor şi lucrul semnificat, prin iluzoria cal-

chiere sonoră a naturii, onomatopeele, de pildă, par să impună un sens univoc nu datorită respectării stricte a unei convenţii, ca în limbajul ştiinţific, ci din pricină că ar constitui o imagine perfectă a obiectului. Ele nu sînt însă decît imitări foarte vagi ale sunetelor realităţii semnificate — o dovadă e şi faptul că ele diferă după limbi — şi nu ar fi sugestive fără ajutorul ansamblului în care se află şi care dă un suport semnificativ sonorităţii lor imitative. O interjecţie imitativă a reacţiei expresive de dezgust, ca „*Pfui!*", poate căpăta altă semnificaţie, de admiraţie, în alt ansamblu: „*Pfui! Wie schön!*" („*Ce frumos!*")[21]. În toate cuvintele ce par a cuprinde o asemănare între forma lor şi realitate, legătura aceasta este, pe de o parte, foarte laxă, deoarece imitaţia — şi chiar observarea calităţilor specifice ale obiectului mimat — e o copie vagă a realităţii, atît din pricina posibilităţilor limitate ale materialului sonor de pildă, cît şi din aceea a variaţiilor personale şi colective (o onomatopee referitoare la cîntecul cocoşului sună *cucurigu* în romîneşte şi *kokoriko* în limba franceză etc.[22]). Iar, pe de alta, ele nu mai funcţionează întotdeauna drept imitări ale realităţii, chiar onomatopeele pierzînd cu timpul virtuţile de sugestie sonoră şi evoluînd, din această pricină, ca orice cuvînt. (Cînd cuvîntul se depărtează de sensul originar, se pierde sentimentul de onomatopee şi astfel, de pildă, *o ţîră* nu mai evocă pe *a ţîrîi*, iar *pic* se poate transforma în *chic* etc.[23]).

Departe de a fi perfecte imagini descriptive, onomatopeele diferă după diversele limbi, reprezentînd o foarte aproximativă imitare a naturii; iar cuiva care ar auzi o onomatopee pentru întîia oară, nu i s-ar revela sensul prin simpla ei percepere. Sugestive cînd sînt încadrate potrivit — în poezie de pildă —, ele devin cuvinte fără nici o potenţă impresivă, datorită ansamblului în care sînt introduse[24]. Acţiunea acestor cuvinte asupra receptorului este, atunci cînd apar izolate, mai degrabă impresivă, decît expresivă, pricină pentru care ele sînt un excelent mijloc poetic, dar nu de limbaj „comunicativ" obişnuit: departe de a impune o semnificaţie prin ele însele, de a exprima exact intenţia emiţătorului, valoarea lor este foarte variabilă. Iar atunci cînd evocă într-adevăr viziunea simţită de emiţător — ca de pildă în unele opere literare izbutite —, aceasta nu se întîmplă decît pentru că ansamblul însuşi conturează un sens care dă o direcţie sugestiei.

Scanned with OKEN Scanner

W. Köhler conchidea, făcînd un experiment, că din două „cuvinte", *Maluma* şi *Takete*, primul se potriveşte cu un desen în linii curbe, iar al doilea cu unul colţuros[25]. Trebuie precizat însă că sonoritatea cuvintelor — deşi evocatoare uneori, ca orice melodie — nu are o virtute expresivă independentă: *Maluma* nu ne indică prin el însuşi ce semnificaţie are, ci numai că s-ar potrivi mai curînd cu desenul în linii ondulate (înţelegerea fiind totuşi dirijată, prin necesitatea de a opta pentru unul dintre desene). Întîlnit singur, fără vreun desen, *Maluma* poate că ar fi sugerat impresia unui lucru unduios, dar acest fapt se întîmplă în definitiv cu orice melodie mai mult sau mai puţin imitativă: melodia tînguită a unei doine pare să reprezinte o stare de tristeţe, pe cînd cîteva măsuri din Strawinsky, cu linia melodică frîntă, ar putea fi legate şi ele de un desen ca acelea propuse de Köhler.

Chiar dacă la origine legătura dintre forma şi conţinutul cuvîntului va fi fost „naturală", concretă[26], semnele provenind din reacţii directe la stimuli[27], astăzi raportul acesta nu mai e resimţit decît rareori ca atare, atît de emiţător cît şi de receptor, iar forma nu are în nici un caz virtuţi semnificative independente.

Forma semnului şi semnificaţia lui sînt deci în limbaj legate — semnificaţia neputînd apărea fără o anumită formă cu un grad de convenţional în ea, bazată pe o „normă comună" —, dar nu în sensul unei determinări directe, concrete. De altfel, chiar dintre manifestările expresive care imită reacţii emoţionale, foarte puţine pot fi înţelese astăzi direct, fără a poseda în prealabil o „cheie" a semnificaţiei lor. Chiar în aceste cazuri, intervin în înţelegere reminiscenţele convenţionale, deci receptorul amestecă şi obiceiuri de limbaj ale unei societăţi: interjecţia *ah!* poate fi înţeleasă ca exprimînd cînd durerea, cînd admiraţia etc.

În orice semn este implicat deci un grad de „arbitrar" în ceea ce priveşte copierea *tale quale* a obiectului reprezentat de semn, dar şi un strict determinism. Legătura dintre forma şi conţinutul cuvîntului este atît de strînsă, încît o seamă de fenomene lingvistice pot fi explicate numai prin aceste determinări reciproce (vezi de ex. lucrarea lui O. Ducháček[28]). Din acest punct de vedere, deci, nu se poate vorbi despre o legătură „arbitrară". Ceva mai mult: legătura dintre formă şi conţinut nu depinde de bunul plac al fiecăruia (nu este „arbi-

inv. 11764 J

Scanned with OKEN Scanner

trară“ nici în acest sens), ci este impusă cu necesitate de sistemul lingvistic respectiv şi, în fond, de societatea care foloseşte această limbă, care impune un „cod“ pentru descifrarea semnelor (fără o normă comună, nu ne-am putea înţelege).

Diversele semne se deosebesc între ele şi prin gradul de codificare pe care îl presupun[29]. Dacă semnul simplu cuprinde numai un rudiment de convenţie — ca rîsul drept mimare a unei reacţii, un gest indicator sau imitativ ori o onomatopee perfect descriptivă —, semnul „reprezentativ“ presupune un grad înaintat de codificare: nesugerînd prin forma lui ceva din caracteristica obiectului, el necesită putinţa unor continue salturi între concret (forma lui) şi abstract (semnificaţia), şi legarea ambelor, prin intermediul „cheii“, de faptul semnificat. S i m p t o m u l sau reacţia emoţională pot fi comparate cu „febra“ — care e o calitate a corpului manifestată direct —, pe cînd „temperatura“ — ca impresionare a mercurului din tubul termometric — este un s i m b o l al febrei corpului, iar înregistrarea ei prin cifre ce trebuie interpretate apoi — în conformitate chiar cu diverse sisteme de gradare — este un procedeu lingvistic, un s e m n propriu-zis. Vag, şi în virtutea unei observaţii, oricine îşi poate da seama de sensul urcării mercurului în tub, dar numai convenţia gradării — prin cifre care nu mai au, formal, nimic comun cu „febra“ — îi poate da indicaţii precise asupra ei.

Dacă, aşa cum se afirmă îndeobşte, s i m b o l u l este bazat pe o legătură analogică între forma semnului şi obiectul la care se referă[30], semnificaţia lui apărînd în mod nemijlocit, fără să intervină apelarea la un cod, atunci — în vreme ce în artă simbolurile sînt frecvente — în limbaj nu se mai poate vorbi despre „simboluri“ decît foarte rareori, şi chiar atunci în anumite limite. Din aceste puncte de vedere, limbajul cel mai simbolic este acela care foloseşte materialele artelor „figurative“: de pildă, un desen folosit ca limbaj descrie obiectul reprezentat şi poate fi înţeles fără a poseda un cod. Ar urma apoi ideografiile[31] şi limbajul prin gesturi descriptiv-imitative, apoi onomatopeele şi „Lautgebärde“ („gesticulaţii sonore“).

Gradul de convenţie implicată în semn determină transformarea acestuia în semn pur reprezentativ şi mai ales în cuvînt: codificare şi arbitrar corelează, deoarece o dată deve-

nit o imagine, care nu mai evocă nimic prin forma ei, semnul necesită o interpretare din ce în ce mai dificilă.

3.3. Capacitatea de simbolizare a cuvîntului — şi a semnelor din limbaj, în genere — nu trebuie înţeleasă însă greşit, în sensul unei „substituiri arbitrare" a excitanţilor reali prin „simbolurile" lor[32] sau a unei ruperi a „ideii" de „realitate"[33]. Dimpotrivă, limbajul are şi o funcţie gnoseologică, de cunoaştere, este un mod de reflectare a realităţii.

Cuvîntul, prin conţinutul său, este strîns legat de realitatea externă pe care o semnalizează: în acest sens, cuvîntul, semnul, este o „imagine" a realităţii (dînd termenului „imagine" accepţiunea pe care el o are în teoria leninistă a reflectării). Cuvîntul nu este un simplu simbol, rupt de realitatea înconjurătoare, un „hieroglif"[34] creat de o „gîndire" concepută idealist, şi care ar masca de fapt realitatea, în loc să o reflecte[35].

Semnul reprezintă o unitate în care intră nu numai suportul concret, perceptibil (forma), şi semnificaţia (conţinutul), dar şi obiectul sau fenomenul din realitate, a cărui imagine este semnificaţia. (În unele condiţii, mai ales la copii, această „structură dinamică", după expresia lui A. G. Ivanov-Smolenski[36], poate fi pusă în lumină experimental, prin fenomenul „iradierii elective"). De altfel, tocmai pentru că obiectele din natură variază, pentru că realitatea obiectivă se transformă neîncetat, tocmai de aceea sînt impuse noi nuanţe semnificative în fiece cuvînt din limbaj. Semnificaţia reflectă mişcarea realităţii.

Semnificaţia cuvîntului nu este subiectivă, un produs al activităţii „spiritului" (dintr-o asemenea concepţie derivă agnosticismul multor filozofi „sceptici" cu privire la valoarea limbajului). Prin semnificaţia pe care o conţine, cuvîntul reflectă realitatea[37]. „Dacă vrei să foloseşti cuvinte — spunea Pavlov în cunoscutele «*Miercuri pavloviene*» —, atunci în fiecare minut cuvintele tale proprii să reprezinte realitatea"[38]. Considerînd cuvîntul din punctul de vedere al noţiunii pe care o cuprinde — notează Galkina-Fedoruk —, el este imaginea, reflectarea realităţii, realizată în formă sonoră; pe de altă parte, cuvîntul e un semn (знак), adică e formularea sonoră a semnificaţiei, e forma în care poate apărea şi există noţiunea[39].

Aşadar, cuvîntul, departe de a fi un excitant direct de reflexe — fie chiar şi condiţionate ca în cazul animalelor —, este un intermediar de ordin intelectual, care necesită putinţa unor continue salturi între concret, perceptibil (forma lui) şi abstract (semnificaţia), pentru a le lega de faptul particular semnificat, de realitatea reflectată în semnificaţie şi „îmbrăcată în forma sonoră"[40]. Omul poate astfel să acţioneze în cadrul unei perspective abstracte, în care orice expresie este dedublată de o semnificaţie general valabilă, utilă pentru a desemna orice obiect din aceeaşi categorie. Semnificaţia — în anumite limite — este comună pentru toţi ciţi utilizează aceeaşi limbă şi, în virtutea acestui fapt, ea e înţeleasă de toţi cei ce şi-au însuşit acelaşi sistem de semnificaţii, în care s-a cristalizat o experienţă socială comună. „Astfel, din punct de vedere psihologic — arată A. N. Leontiev — semnificaţia este reflectarea generalizată a realităţii, elaborată de omenire şi fixată sub forma semnificaţiei lingvistice a noţiunii, a cunoştinţelor sau chiar în aceea a unei capacităţi fixate, ca «mod generalizat de acţiune», ca normă tehnică etc."[41]. „Semnalul semnalelor — mai subliniază Pavlov — reprezintă o abstractizare a realităţii, permiţînd generalizări, fapt care constituie gîndirea noastră superioară specific umană"[42]. Se înţelege, aşadar, de ce „orice cuvînt este o generalizare", cum spunea Lenin.

3.4. C u v i n t e l e cuprind în conţinutul lor *noţiuni:* prin acestea, în primul rînd, se realizează rolul limbii în cunoaştere[43]. Noţiunea, care reflectă esenţa obiectului şi care serveşte la fixarea cunoştinţelor referitoare la un anumit obiect, asigură astfel funcţia de cunoaştere a limbajului; la rîndul lui, limbajul permite organizarea cunoştinţelor şi totodată vehicularea experienţei generalizate a omenirii, conţinută în noţiuni.

Se cuvine să precizăm că s e m n i f i c a ţ i a cuvîntului nu trebuie identificată cu n o ţ i u n e a, cu care ea se află totuşi într-o legătură indisolubilă, aşa după cum limba nu poate fi despărţită de gîndire. Discutînd raporturile dintre semnificaţie şi noţiune, R. Ghinzburg arată că sferele lor nu se suprapun, că nu reprezintă categorii deosebite în esenţa lor: una este un aspect al limbii, cealaltă e o formă a gîndirii. O altă deosebire importantă, notează Ghinzburg, este faptul că semnificaţia cuprinde note în plus faţă de noţiune, ea reflectînd

Scanned with OKEN Scanner

de pildă afecte, care imprimă nuanţe expresiv-emoţionale[44]. Ca atare, semnificaţia se caracterizează printr-un grad mai mare de variabilitate, de legătură cu „particularul", decît noţiunea care-i stă la bază. Afară de aceasta, acelaşi cuvînt putînd avea semnificaţii multiple, este firesc ca un cuvînt să nu exprime o singură noţiune. Alte deosebiri între semnificaţie şi noţiune (îndeosebi în ceea ce priveşte raportul dintre general şi particular în cuvînt)[45] vor putea fi precizate în cursul discuţiilor ulterioare.

4. Examinarea raportului dintre suportul concret şi conţinutul „semnelor" folosite în limbaj ne-a dus la concluzia că în exprimarea prin limbaj nici forma semnului (respectiv, a cuvîntului) nu poate juca rol cînd este considerată izolat, dar că nici semnificaţia, pe de altă parte, nu poate apărea fără un suport concret, senzorial. Aceste două aspecte ale cuvîntului sînt de nedespărţit, iar baza comunicării o constituie asocierea dintre ele, creată nu de faptul că o formă, sonoră de pildă, ar sugera în mod natural, onomatopeic sau descriptiv, ceva din caracteristicile obiectului, ci de consacrarea socială a acestei relaţii obiective, care se deprinde în procesul comunicării şi se însuşeşte, se „învaţă" ca orice asociere care are la bază fenomenul legăturilor temporare.

Caracteristic pentru limbaj este însă faptul că aceste legături (suport concret — conţinut) nu sînt totuşi univoce, fixate pentru o singură posibilitate semnificativă: în anumite limite, forma rămînînd aceeaşi, conţinutul poate varia; sau, dimpotrivă, în ciuda modificării formei, este posibil ca semnificaţia să nu se schimbe. Forma fonetică a cuvîntului poate varia, pînă la anumite limite (care menţin o anumită schemă a articulării), fără ca acest fapt să atragă după sine modificări semnificative. Cînd un „semnal" oarecare îşi păstrează aceeaşi valoare biologică, diferenţierile dintre diversele lui forme sînt inoperante, reacţia la diversele lui variaţii rămînînd aceeaşi (de exemplu, în primele faze din fixarea unui reflex condiţionat, în faza iradierii, înainte de a se fi „întărit" numai un anumit număr de vibraţii prin prezentarea bucăţii de carne, pentru a se ajunge astfel la o diferenţiere a valorii excitanţilor, orice sunet al unei viori, fie *do*, fie *la* etc., poate produce în egală măsură reacţia salivară, deoarece semnalizează deopotrivă hrana, iar micile deosebiri nu joacă deocamdată vreun rol). Tot astfel şi în cazul cînd cuvîntul e pro-

nunţat cu variante regionale sau arhaice: el îşi păstrează aproape întotdeauna neschimbată semnificaţia, dacă nu intervin alţi factori care să o modifice. *Iremă* sau *inemă* nu au altă semnificaţie decît *inimă;* de asemenea, nici *ğoc* faţă de *joc* sau *dzîc* faţă de *zic*. Dimpotrivă însă — şi acest fapt ne interesează în mod special —, acelaşi cuvînt, invariabil aproape ca formă (tot *inimă,* de pildă), poate avea semnificaţii deosebite, după împrejurări.

Nu forma este deci aceea care impune valoarea semnificativă; ceva mai mult, nu există nici chiar legături univoce şi stabile între suportul concret al cuvîntului şi conţinutul lui semantic. În realitatea concretă, în procesul vorbirii, o dată intrate într-un păienjeniş de legături particulare, cuvintele nu mai au un înţeles absolut identic la vorbitori diferiţi şi în momente deosebite, adică, în definitiv, în împrejurări diverse. Diversele noastre cercetări şi experimente, care arată ce devin cuvintele în realitatea concretă a limbajului, ne-au întărit convingerea că, departe de a avea conţinuturi semnificative univoce, fixate o dată pentru totdeauna şi deci valabile pentru o unică întrebuinţare, cuvintele sînt variabile, devenind — tocmai prin aceasta — apte să oglindească realitatea dinamică, schimbătoare. Confucius spunea că, dacă s-ar întoarce din nou pe pămînt, ar fixa semnificaţia cuvintelor[46]. Dar în realitate, dezideratul său nu s-ar putea înfăptui: pentru a fixa semnificaţiile, Confucius ar fi trebuit să fixeze o dată pentru totdeauna societăţile, situaţiile, indivizii, să creeze adică prototipuri incapabile de evoluţie.

Variabilitatea semnelor este însă limitată. Aceleaşi semne, care pot avea o valoare variabilă, îşi păstrează totuşi şi o anumită constanţă: ele sînt plastice şi rigide totodată. Se poate vorbi, cu alte cuvinte, în acelaşi timp, despre o v a r i a b i l i t a t e, dar şi despre o c o n s t a n ţ ă a semnelor.

4.1. La această constatare am ajuns şi pe cale experimentală. Punîndu-ne întrebarea dacă pot varia cuvintele la infinit sau dacă există o limită în faţa căreia se opreşte de obicei capacitatea lor de variaţie, am făcut şi următoarea încercare, în cursul experimentelor, pentru a observa tocmai limita de rezistenţă a cuvintelor, şi deci gradul de coerciţiune a limbii, cînd ansamblurile în care sînt integrate cuvintele tind să impună modificarea semnificaţiei lor. Un cuvînt (creat) — ca *palici* —, a cărui semnificaţie nu era cunoscută dinainte,

primea cu uşurinţă determinarea dorită de noi, din partea ansamblului; ba chiar, cuvinte cunoscute, ca *hăbăuc, plasture, bolţuri* etc., am văzut că îşi puteau schimba semnificaţia, în funcţie de noua ambianţă în care apăreau (v. Exper. nr. 10). Am încercat însă să împingem mai departe această ultimă încercare, prezentînd cuvinte care, pe de-o parte, erau dintre cele mai uzuale — deci mult folosite cu aceleaşi semnificaţii —, şi care, pe de altă parte, prin semnificaţiile lor cunoscute iniţial erau în netă opoziţie cu ansamblul care tindea să impună un alt înţeles.

Pornind de la acceptarea cuvîntului *plasture* în loc de „bani", în experimentul amintit mai sus, am încercat de astă dată înlocuirea cuvîntului „bani" prin *butoaie,* în acelaşi text, care nu justifica prin vreun adaus special tendinţa de transformare netă a semnificaţiei uzuale (v. Exper. nr. 9). De astă dată, persoanele de experimentare au rezistat: nimeni nu a acceptat uşor (deşi majoritatea persoanelor au afirmat că *butoaie* are, poate, în cazul acesta, înţelesul de „bani" sau că «poate e o expresie»), nu atît încercarea de a silui semnificaţia cuvîntului *butoaie,* cît discrepanţa dintre semnificaţia lui — sugerînd o mărime considerabilă — şi sensul frazei. Una dintre persoane a răspuns că primul cuvînt, *plasture,* trezea imaginea unui «obiect mic, care poate fi pus în buzunar»; pe cînd *butoi* nu numai că sugera «ceva mare», care se opunea sensului general al textului, dar nici nu era cunoscut ca avînd omonime care să semnifice «un obiect mic», care să fi putut sta în chimir. Încercarea de a face acceptat cuvîntul *pui* a fost primită cu mai puţine împotriviri; persoanele de experimentare se arătau totuşi nedumerite de nepotrivirea dintre semnificaţia impusă de frază şi aceea cunoscută din viaţa zilnică. În sfîrşit, prezentîndu-se aceeaşi frază cu o lacună în locul cuvenit cuvîntului „bani" şi cerîndu-se să fie ales unul dintre cuvintele propuse — *butoaie, pui, delci* —, toate persoanele (studenţi în limba romînă) au ales ultimul cuvînt, creat de mine. În genere, s-a motivat alegerea astfel: era singurul cuvînt al cărui înţeles nu era cunoscut dinainte, pe cînd celelalte aveau o semnificaţie care li se impunea, în virtutea experienţei lor trecute, dar care diferea de sensul conturat de frază.

Aşadar, pe cînd cuvinte ca *vlajnic* sau *hăbăuc,* ca şi *delci,* au fost uşor acceptate şi definite prin ansamblu — pentru că, fiind cuvinte *necunoscute* (de fapt, create), care nu conţineau

nici o sarcină tradiţională, socială, nu aduceau cu ele nici o „încărcătură" proprie —, pe cînd *plasture* — cuvînt puţin cunoscut şi necontravenind sensului ansamblului, era acceptat şi transformat de întregul care juca rol de catalizator —, cuvîntul *butoaie* a fost refuzat: în primul rînd pentru că, fiind un cuvînt atît de uzual, persoanele de experimentare aveau impresia că-i cunosc toate semnificaţiile posibile, iar acestea se opuneau sensului textului (deşi textul făcea să apară şi îndoiala că poate, totuşi, chiar cuvîntul acesta mai are şi înţelesuri care le scăpau).

Motivarea aceasta are însă o cauză mult mai adîncă, singura care ne poate explica de ce joacă rol „cunoaşterea" sau „necunoaşterea" unui cuvînt. Există în fiece cuvînt, aşa cum e luat din limbă, ceva care îi imprimă o anumită constanţă şi care împiedică folosirea lui arbitrară. Acesta este n u c l e u l s e m n i f i c a t i v de bază, deprins în cadrul experienţei sociale, axat pe nenumărate legături temporare anterioare, care formează experienţa fiecărei persoane: este „sîmburele" oricărui cuvînt, acela care cuprinde noţiunea generală la care se poate aplica acesta[47]. În cuvîntul *înalt*, de pildă, este cuprinsă ideea de „sus, ridicat, mare în înălţime", care imprimă o direcţie semnificativă unică atît derivatelor lui, cît şi diverselor semnificaţii colaterale, de la care pot porni apoi alte nuanţe, înţelegeri figurate sau chiar semnificaţii diametral opuse faţă de „nucleu", dar justificate prin legăturile lor indirecte (ca, de pildă, tot pentru *înalt*, semnificaţia de „superior", care îngăduie apoi ideea de „adînc [ca înţeles], profund"). Sîmburele acesta, existent în fiece cuvînt, joacă rolul de promotor şi totodată de călăuză în limbaj. În virtutea lui, cuvintele sînt alese pentru a juca un rol în exprimare, pe baza lui se creează constelaţiile de semnificaţii şi datorită lui derivatele, de pildă, sînt înţelese chiar cînd apar izolat (de exemplu *a înălţa, înălţător, înălţare* etc., prin raportarea la nucleul de bază al cuvîntului *înalt*). El creează germenul de „generalizare selectivă" sau „iradiere electivă"[48], care alege, discriminează semnalele şi îngăduie o reacţie identică, sau asemănătoare, numai la semnalele cărora li s-au fixat, prin legături temporare şi prin extinderea lor în cursul experienţei individuale, semnificaţii asemănătoare.

Orice cuvînt, cu toată gama lui multiplă de variaţii semnificative, poate fi totuşi redus la acest ultim nucleu, care

alcătuieşte însăşi baza de grupare semantică, „unitatea în varietate", şi care asigură valabilitatea relativă a lexicului limbii, dînd în definitiv posibilitatea de înţelegere mutuală prin ea. Fără acest sîmbure, care funcţionează ca un etalon, limba ar risca să devină un haos de mereu noi semnificaţii. Nucleul reprezintă latura constantă a limbii — deoarece se referă la caracterele esenţiale, care se schimbă foarte rar în genere —, şi totodată unul dintre mijloacele prin care ea manifestă o limită de toleranţă, o putere coercitivă, izvorîtă din nevoile comunicării. La baza semnificaţiei cuvîntului se află noţiunea cuprinsă în el, care oglindeşte obiectele sau fenomenele realităţii; nimeni nu poate da cuvintelor sensuri proprii după bunul plac, aşa cum afirmă filozofii şi lingviştii idealişti[49]. Semnificaţia cuvintelor se impune cu stringenţă, ea este strict determinată pe de o parte de nucleul semnificativ, noţional, cuprins în fiece cuvînt, iar pe de altă parte de factorii contextuali despre care se va vorbi mai departe. Cuvîntul oferă o bază comună de înţelegere pentru toţi membrii unei anumite comunităţi, deoarece între conţinutul acesta noţional şi suportul fonic se stabileşte, în procesul activităţii, o legătură care este necontenit verificată practic, prin constatarea eficacităţii ei în cadrul comunicării. Ceva mai mult: comunicarea este posibilă chiar între oameni care vorbesc limbi diferite, notează R. Ghinzburg, pentru că în semnificaţiile cuvintelor din diferite limbi sînt fixate şi oglindite noţiunile corespunzătoare, comune tuturor oamenilor[50].

Nucleul — constituit de fapt dintr-o noţiune „integrativă", cu legături temporare destul de largi — devine astfel elementul fundamental şi totodată cel mai stabil al cuvîntului, şi în fond al „microstructurii" semantice. „În fiecare cuvînt polisemantic *(mnogoznacimoe slovo)* — sublinia Budagov — există de obicei o semnificaţie *(znacenie)* fundamentală, în jurul căreia se grupează parcă (sub)semnificaţiile (*podznacenie*) adiacente. Aceste (sub)semnificaţii adiacente, adesea numeroase, foarte schimbătoare şi mobile, ar fi de neconceput fără semnificaţia centrală şi stabilă a cuvîntului, căreia — cu toate că se desprind de ea — totuşi îi datorează viaţa lor"[51]. Diferitele înţelesuri mobile şi schimbătoare — de pildă acelea figurate ale cuvîntului *iskra* („scînteie") — se dezvoltă pe baza semnificaţiei centrale şi fundamentale, care e stabilă şi cimentează astfel celelalte (sub)semnificaţii secundare ale

Scanned with OKEN Scanner

cuvîntului. Aceste nuanţe suplementare, periferice şi mobile, care gravitează în jurul celei centrale, pot fi recunoscute „ca nuanţe ale cuvîntului dat, iar nu ale altuia", tocmai datorită caracterului stabil al semnificaţiei centrale, care de obicei face parte din fondul principal al lexicului unei limbi. De aceea, continuă Budagov, cînd studiem diferitele semnificaţii ale unui cuvînt, trebuie deosebită semnificaţia lui fundamentală sau centrală — care e mai stabilă —, pentru a putea înţelege apoi uşor diferitele sensuri *(osmîslenie)* particulare şi contextuale ale acestui cuvînt[52].

Stabilitatea nucleilor din limbă este corelată cu puterea lor de constrîngere, pe care o exercită prin impunerea unei semnificaţii de bază. Un anumit nucleu se impune cu atît mai impetuos, cu cît cuvîntul e mai bine cunoscut ori mai familiar, sau cu cît a apărut în ambianţe mai pregnante; în special nucleii cuvintelor din fondul principal sînt, desigur, mai „tari", ei aducînd în orice ansamblu concret o experienţă mai bogată şi mai bine fixată prin nenumăratele întrebuinţări. Totuşi, în unele împrejurări, o semnificaţie poate să fie şi complet transformată, pînă la a veni în conflict cu nucleul central. Cuvintele beneficiază de o anumită elasticitate, care le dă putinţa cîteodată de a accepta în conţinutul lor şi noţiuni disparate (fie că s-a schimbat însuşi conţinutul vechii noţiuni, fie că noile semnificaţii se leagă de alte variante ale nucleului — ca de pildă *înalt* „adînc" —, fie că vin pe căi diverse — ca împrumuturi din limbi diferite —, fie că au evoluat într-atîta încît nu mai transpare legătura lor iniţială etc.). De aci conştiinţa vorbitorilor şi a ascultătorilor, în faţa unor semnificaţii contradictorii, că totuşi ele pot fi justificate, dar că nu le-au cunoscut mai dinainte, ori că nu le văd deocamdată legătura. Rezistenţa redusă pe care persoanele o opun în faţa unor astfel de împrejurări este o consecinţă atît a încrederii în limbă, care cuprinde multiple posibilităţi de exprimare, cît şi a recunoaşterii tacite, ca principiu fundamental, a variabilităţii semnificative a diverselor forme.

Limba oferă pe de o parte pentru comunicare — cuprinse în relativ puţinele ei suporturi concrete — multiple semnificaţii pentru aceeaşi formă (consemnate în dicţionare în cadrul aceluiaşi cuvînt sau, cînd etimologia e diferită, despărţite oficial lingvistic în cuvinte separate); iar pe de altă parte, oferă o largă posibilitate de a se crea în continuare, pentru

acelaşi cuvînt, noi semnificaţii, principiul polisemiei incluzînd şi o capacitate potenţială de variaţii.

Din punct de vedere social, interesează numai putinţa de cunoaştere reciprocă reală: auditorul e interesat să afle intenţiile interlocutorului şi se împotriveşte cînd nu poate sezisa valoarea exactă şi reală a expresiilor, din pricină că nu transpare din ele specificul situaţiei despre care vrea să ia cunoştinţă. În definitiv, orice obiect şi orice fapt sînt necontenit altele şi mereu noi pentru fiecare persoană; iar relaţiile care se creează între realitatea externă, în continua ei schimbare dialectică, şi om, sînt în fiece moment, dintr-un anumit punct de vedere, inedite. Oricît de bogată ar fi o limbă, ea nu oferă totuşi destule forme pentru a cuprinde realitatea dinamică şi, prin aceasta, variabilă. Dar, pe de altă parte, nici nu s-ar putea rămîne la forme de exprimare rigide, în decalaj cu nuanţele realităţii, nu s-ar putea recurge la cuvinte care ar impune limite, cînd împrejurările se modifică în fiece moment. „In fapt — observa Marx — *societate, asociaţie,* sînt denumiri care se pot da tuturor societăţilor, societăţii feudale ca şi societăţii burgheze, care este asociaţia bazată pe concurentă. Cum pot deci să existe socialişti care numai prin cuvîntul asociere cred că pot respinge concurenţa? Şi cum poate dl. Proudhon să încerce să apere concurenţa împotriva socialismului, desemnînd concurenţa doar prin numele de asociere?“[53].

Pentru a reda exact conţinutul variabil, pentru a reflecta exact mişcarea dialectică a realităţii, fiecare cuvînt are valori variate în limbă, în ciuda faptului că limba nu se schimbă totuşi dintr-un moment în altul, nici după capriciile personale, nici de la o clasă socială la alta şi, în genere, nici chiar după etapele istorice ale societăţii.

În lexicul unei limbi nu sînt cuprinse, după cum am văzut, cuvinte-titluri de dicţionar, glosate univoc. Chiar dacă fondul principal — care cuprinde cuvintele de necesitate vitală pentru comunicare — nu admite semnificaţii „duble“ (figurate etc.), care să redea exact acelaşi sens[54], vocabularul, în schimb — în special substantivele, adjectivele şi verbele[55] —, abundă în „elemente nestabile, mobile şi schimbătoare, care nu constituie temelia limbii, dar care arată creşterea şi dezvoltarea ei“[56].

Limba oferă deci, în momentul exprimării, cuvîntul ca formă cu semnificaţii multiple, corespunzătoare: *a)* fie unor noţiuni complet deosebite sau legate între ele metaforic de

pildă, *b)* fie unor nuanţe particulare ale aceloraşi noţiuni: în orice caz, diverse ipostaze ale cuvîntului, între care nu e o identitate ci cel mult o asemănare. În momentul de limbaj concret, persoanele vorbitoare — respectiv auditoare — au de selectat dintre aceste virtualităţi (noţiuni şi uneori cîteva reprezentări concrete care sînt legate de aceste noţiuni într-un anumit mediu social) înţelesul care exprimă mai bine situaţia actuală.

Aşadar, o dată ce intră în circuitul concret şi viu al faptului de limbaj, cuvintele nu mai reprezintă, întocmai nici chiar una dintre semnificaţiile variate ale limbii prezentate de marile dicţionare, care se referă totuşi la noţiuni generale, cuprinzătoare de diferite posibilităţi: în momentul vorbirii sau al înţelegerii ca procese concrete, cuvintele se aplică la un obiect particular, care e integrat într-un moment determinat, implicat în relaţii specifice şi faţă de care persoanele vorbitoare se află în anumite raporturi care trezesc anumite interese, afecte, idei etc.

Semnificaţia aleasă este atunci pe de-o parte individualizată, adaptată, prin actualizarea ei, la obiectul particular, concret, despre care se vorbeşte în cursul comunicării; iar cu privire la acesta — fiind vorba, după împrejurare, numai de anumite particularităţi dintre multiplele caracteristici ale oricărui obiect din realitate —, se aplică doar o parte dintre trăsăturile pe care le presupunea semnificaţia. Pe de altă parte, semnificaţia este completată, amplificată chiar, tocmai prin aplicarea la un anumit moment concret, care lucrează asupra ei prin diferite determinări particulare: note caracteristice unui singur obiect, atitudinea emoţională a vorbitorului faţă de el, determinări ale situaţiei generale etc.

Dacă de cele mai multe ori semnificaţia iniţială e modificată doar pînă la limitele nucleului de bază, în unele cazuri însă se întîmplă ca ansamblul nou în care e încadrat cuvîntul să schimbe cu totul semnificaţia primară, creînd un înţeles nou, care, chiar dacă se abate de la nucleul de bază, este acceptat pentru că e cerut de împrejurare. De obicei, notele particulare, cazuale, se sting după întrebuinţarea concretă de fiecare moment şi nu ating semnificaţia generală din limbă; dar în cazul cînd înţelesul nou corespunde unui fenomen mai general, adică unei necesităţi mai largi de exprimare, el poate să-şi facă loc în vocabular, iar pînă la urmă, dacă devine

esenţial pentru toţi, reuşeşte uneori să pătrundă chiar în fondul principal. Multe sensuri noi, create de diverşi autori (pe cale metaforică de obicei), devin, dintr-o dată sau cu încetul, un bun comun. De pildă, accepţiunea figurată a cuvîntului *ruginit*, aplicat unei persoane „cu idei învechite, din alte vremuri, retrogradă" (Candrea—Adamescu, *Dicţ. Enciclop.*, s.v.), „care nu ţine pas cu progresul, care a rămas în urmă faţă de evoluţia celor din jur" *(Cf. Dicţ. Acad.)*, apare pentru prima dată într-un text scris la Beldiman, în *Jalnica tragodie* (cf. *Dicţ. Acad.):* „Din cei de pe la ţară ruginiţi boierănaşi". Textul următor în care este semnalat cuvîntul face parte din *Cum am învăţat romîneşte,* de C. Negruzzi, apărut în 1836: „Cîţiva boieri ruginiţi în romînism . . .". Chiar dacă acest înţeles nou metaforic nu a fost creat de Beldiman, el a apărut, şi mai ales s-a răspîndit, probabil, în acea epocă a încercărilor de prefacere şi de ironizare a „oamenilor vechi"; corespunzînd unei necesităţi generale, sensul a pătruns în limbă, iar azi e folosit curent. Tot astfel expresia [a învăţa o carte] *din scoarţă-n scoarţă* — chiar dacă e poate un calc dintr-o altă limbă — este pusă în circulaţie în primul rînd de C. Negruzzi (în acelaşi loc): „Să mă puie pe mine, care nu mai eram copil, [. . .] să învăţ *a b c* ! pe mine, care înţelegeam pe Erodian din scoarţă-n scoarţă!". Iar în limba actuală sînt nenumărate exemple de sensuri noi: *a sparge norma, întreceri* (în muncă), (atitudine) *codistă,* (a fi în) *cîmpul muncii, responsabil* (sindical), *principial* „în conformitate cu principiile marxist-leniniste", *a prelucra* (o rezoluţie, o temă) etc. Se pot menţiona, în sfîrşit, sensuri care pătrund sub ochii noştri, acceptate dintr-o dată în limbajul tehnic — de pildă în acela al fiziologilor şi al psihologilor, datorită răspîndirii lucrărilor pavloviste: *semnalizare, întărire* (a reflexului condiţionat), *comutare* — care a dobîndit în urma unui articol al fiziologului Asratian (vezi mai departe, pp. 228 şi urm.) — înţelesul de „modificare a unei reacţii la o schimbare a ambianţei, deşi exercitantul rămîne acelaşi" (alt sens decît la lingvistul L. Hjelmslev, de pildă), etc.

Sensurile trecătoare pot deveni deci, cu timpul, o dată cu modificarea noţiunilor înseşi, semnificaţii consacrate, contribuind astfel uneori la schimbarea semnificaţiei fundamentale: pentru că şi semnificaţia fundamentală a cuvîntului este o categorie istorică — subliniază Budagov —, care, deşi e mai

constantă, mai stabilă, evoluează totuşi, încet dar neîntrerupt[57]. Semnificaţiile noi se desprind de elementele stabile, pentru a influenţa apoi aceleaşi elemente vechi şi stabile[58]: prin această necontenită osmoză dintre stabil şi instabil se realizează pe de o parte dezvoltarea limbii, iar pe de alta însăşi comunicarea concretă de fiece moment.

4.2. În procesul comunicării — înţeleasă fie ca fenomen practic al vieţii zilnice, fie ca exprimare literară a unui scriitor —, semnificaţia devine, prin folosirea ei de către o anumită persoană într-un moment concret, un s e n s, cu tot ce are acesta variabil, flotant, particular. Într-o lucrare în care se precizează şi raportul dintre „semnificaţie" şi „sens" în accepţiunea lor mai largă, pe plan psihologic, psihologul A. N. Leontiev arăta că, dacă semnificaţia „reprezintă reflectarea realităţii independent de atitudinea faţă de ea a omului ca individ" şi e găsită în „sistemul de semnificaţii gata format din punct de vedere istoric"[59], sensul „este creat de atitudinea obiectivă [a omului]... faţă de faptul care-l determină să acţioneze", este „acea parte a conştiinţei individului, care este determinată de propriile lui atitudini în viaţă"[60]. Aplicînd aceste precizări la cazul special al limbii, se poate spune că în momentul exprimării şi înţelegerii faptului de limbaj — adică într-o situaţie determinată de viaţa concretă —, sensul cuvintelor e creat de legătura dintre o anumită semnificaţie din limba utilizată ca bun comun, şi obiectele concrete, raporturile persoanelor faţă de obiectele şi fenomenele respective, experienţa personală a fiecăruia, atitudinea faţă de interlocutor în acea împrejurare şi diverse alte determinante.

Limba cuprinde în lexicul ei, ca bază a cuvintelor, semnificaţii şi — pătrunzînd mai în adîncime în conţinutul lor — noţiuni, cu tot ce au ele general şi absolut, „nuclei" care aparţin tuturora virtual şi care cuprind doar latenţe pentru fiecare caz particular; dar în limbaj, în mecanismul concret de comunicare, mai e implicat în cuvinte şi altceva decît noţiunea şi chiar decît semnificaţia. Aceasta din urmă se individualizează, se precizează, prin indicarea „cazului" special, se îmbogăţeşte, se completează — devine s e n s u l căpătat de un cuvînt pentru o anumită persoană, într-o situaţie anumită, şi care se amplifică, în plus, prin diverse elemente emoţionale: „Limbajul omenesc viu — scrie V. E. Sîrkina — exprimă mult mai mult decît un sistem abstract de semnificaţii şi noţiuni,

Scanned with OKEN Scanner

mult mai mult decît sensul direct, nemijlocit, al cuvintelor care-l compun... Noi vom denumi mai tîrziu reflectarea acestei atitudini [saturat — emoţionale şi active] în limbaj, «subtext emoţional»"[61].

Sensul este deci realitatea care apare în practica limbajului, ca fapt complex şi variabil — instabil chiar —, şi în care semnificaţia intră doar ca o parte — necesară desigur, dar nu unică; el e deosebit de semnificaţia primară, din care totuşi derivă. „Sensul individual al cuvîntului — se subliniază în aceeaşi culegere de studii — este, după natura sa, schimbător, curgător; el se găseşte într-o anumită dependenţă atît faţă de sensul general-verbal al cuvîntului, cît şi faţă de aspectele personalităţii. La un moment dat, cuvîntul poate avea pentru mine un anumit sens; în alt moment, un sens cu totul altul"[62].

5. Cuvîntul, în limbaj, este reprezentantul realităţii actuale, din momentul vorbirii; ca atare, el nu mai conţine doar o „noţiune", ci include în acelaşi timp un germene noţional — principiul de constanţă a semnificaţiei —, dar şi o variabilă — cel puţin tot aşa de însemnată —, determinată de faptul că el denumeşte un obiect real, specific, încrustat într-o ţesătură de raporturi reale, actuale, care e reprezentată de situaţia concretă şi unică în care apare faptul de limbaj. Din punctul de vedere al psihologiei limbajului, cuvîntul poate fi definit ca un semn sonor, purtător al unui nucleu semnificativ, care se actualizează şi se completează prin apariţia într-un ansamblu de limbaj concret. Cuvintele exprimă realitatea tocmai pentru că îşi pot mula sau completa semnificaţia după situaţie: realitatea fiind dinamică, limbajul, care trebuie să o exprime, nu poate fi static, utilizînd numai cuvinte cu valori imuabile. În acest chip, limba poate răspunde necesităţilor de exprimare a realităţii în mişcare — a împrejurărilor asemănătoare, dar şi deosebite —, prin mijloace variabile, dar şi statornice: prin faptul că menirea cuvintelor se realizează nu numai pe baza semnificaţiei lor generale, ci şi o dată cu *funcţia* pe care o capătă în fiece împrejurare. De aceea, înţeleasă astfel, funcţional, limba, rămînînd aceeaşi pe mari perioade, poate totuşi varia în momentele concrete ale utilizării ei, în „vorbire". Variabilitatea cuvintelor se bazează pe capacitatea lor de a avea multiple posibilităţi latente; iar actul de limbaj concret, lucrînd asupra semnificaţiilor „consacrate" prin cristalizarea lor în limbă, le modifică o dată cu

utilizarea lor în diverse situaţii specifice. Caracterul „atotcuprinzător" al cuvîntului, pe care-l sublinia Pavlov[63], constă, pe de-o parte, din faptul că în el sînt cuprinse semnificaţii ce au la bază noţiuni, sinteze de experienţe ale întregii societăţi. Pe de altă parte, în cuvîntul utilizat în momentul de limbaj se adaugă experienţa fiecărei persoane: experienţa cristalizată în cunoştinţele pe care le poate lega de cuvînt, sau experienţa căpătată în practica socială a comunicării şi fixată într-o bogăţie de legături temporare, de asociaţii cu nenumăratele împrejurări în care a fost folosit şi care fac să crească încrederea în aplicabilitatea lui variată, la mai multe şi diverse împrejurări noi. În sfîrşit, menţionăm că se adaugă la toate acestea posibilitatea ca, prin stabilirea legăturilor între experienţa anterioară şi situaţia concretă nouă, să se adauge cuvîntului nota specifică, momentană, cea mai variabilă şi mai instabilă, dar şi cea mai exactă, prin adecvarea ei la realitatea prezentă. De aceea, nu se mai poate considera că semnificaţia este obţinută prin raportarea la două axe fixe şi izolate — obiect-semn —, ci prin referirea la un întreg sistem în translaţie, datorită faptului că ea face parte mereu din alte ansambluri.

Nucleul nu poate fi niciodată „pur", izolat, pentru a trezi o semnificaţie valabilă prin el însuşi: chiar cuvintele din dicţionare au un nucleu completat prin definiţia dată, şi care e variabilă, deoarece e în funcţie de o concepţie proprie autorului, epocii, societăţii în genere, deci tot de un ansamblu. Semnificaţia unui semn nefiind o calitate intrinsecă, determinată o dată pentru totdeauna, ea se conturează abia din felul cum variază semnul în diverse împrejurări.

Cu ajutorul integrării în ansambluri se rezolvă dualismul caracteristic semnului — constanţa şi labilitatea lui. În acest mod se realizează totodată funcţia de comunicare a limbajului, prin echilibrul dintre necesitatea de exprimare a unor conţinuturi personale, prin semne care au o valoare relativ constantă — dar care cuprind totuşi multiple potenţe semnificative — şi necesitatea receptorului, de a înţelege just acest conţinut.

Fundamentul procesului de limbaj e constituit de „jocul" dintre abstract (noţiune) şi concret, dintre elementele permanente ale nucleului de bază şi acelea mobile — ale contingenţelor speciale care creează sensul —, dintre depărtarea de gene-

Scanned with OKEN Scanner

ralizarea sumară pusă la dispoziţie de limbă, şi apropierea de ea, pentru siguranţa acordului comun. Acest acord final, realizat prin adaptarea cuvintelor la împrejurări şi prin înţelegerea lor în funcţie de acestea, se cristalizează în faptul desprinderii sensului total al exprimării, în mare măsură ca rezultantă a acţiunii ansamblului (general situaţional, verbal etc.) în care se află integrate cuvintele şi, de fapt, vorbitorii şi ascultătorii. Ansamblul acesta, „situaţia comună", în care se realizează „comutarea"[64] semnului şi în care, totodată, semnificaţiile se întîlnesc cu cazurile particulare, transformîndu-se în „sensuri", este c o n t e x t u l.

CAPITOLUL II

TEHNICA LIMBAJULUI

1. Pentru a avea o perspectivă relativ completă asupra limbajului, acesta trebuie privit nu numai în aspectele lui mai degrabă statice — descriindu-i componentele, analizîndu-i „materialul" din care este constituit —, ci trebuie urmărit şi în cursul funcţionării lui, în desfăşurarea lui ca proces complex. Este vorba, cu alte cuvinte, despre modul în care sînt create şi utilizate diversele semne în anumite situaţii funcţionale, de modul cum sînt atribuite semnelor anumite roluri şi aspecte, din care partenerii pot releva cu uşurinţă şi fără interpretări greşite sensurile intenţionate de emiţători. Aceasta alcătuieşte ceea ce se numeşte de obicei „mecanismul" limbajului. Insă pentru a evita imaginile mecaniciste pe care le evocă acest cuvînt cînd este vorba de procese psihice superioare, noi vom utiliza — deşi denumirea poate părea neobişnuită — termenul de „tehnică" a limbajului.

„Obişnuinţa înlătură misterul", spunea Montaigne: faptul de limbaj, banalizat prin producerea lui cotidiană, devine pentru adultul normal, care practică fără efort limbajul, un lucru obişnuit, cu aparenţe de mecanism, a cărui funcţionare nu produce mai multă uimire decît aceea a unei maşini cu care ne-am familiarizat de multă vreme. O dată depăşită epoca achiziţionării acestei tehnici, străduinţele depuse pentru a o deprinde, în cursul unei lungi ucenicii, sînt uitate, iar în acelaşi timp cu osteneala dispare şi amintirea modului în care s-a ajuns la construirea primelor exprimări corecte. („Uitasem modul în care mi le însuşisem", nota un cercetător al limbajului, observînd mirarea copilului său faţă de unele cuvinte[1]). Îndată ce ne oprim însă asupra acestei activităţi aşa de regulate încît pare spontană, ies la iveală complicate procedee şi se întrezăresc fine operaţii de organizare a expresiei şi de înţelegere a ei.

Descrierea tehnicii limbajului nu poate face abstracţie — aşa cum se procedează de obicei cînd se studiază „mecanismul

limbajului" — de faptul că acest fenomen este bipolar, că implică o relaţie socială — între emiţător şi receptor —, şi totodată că fiecare partener poate juca ambele roluri, deci că relaţia este reversibilă.

Cînd ne punem întrebarea care este motivul pentru care vorbim, trebuie să avem în vedere nu numai cauzele, dar şi finalitatea acestei acţiuni (funcţia ei principală fiind comunicarea) din care decurg în mare măsură şi particularităţi ale cauzalităţii sale: vorbim, *pentru ca* să fim înţeleşi. Prin aceasta, subliniem de fapt particularitatea relaţiei de limbaj, de a realiza comunicarea şi de a satisface astfel interesele ambilor parteneri.

Comunicările prin limbaj nu sînt decît în anumite condiţii „impersonale": emiţătorul vrea să transmită un conţinut psihic, de reflectare, propriu, iar receptorul vrea să afle conţinutul specific partenerului respectiv. Dacă emiţătorul va utiliza pure „clişee" în exprimare, forme care nu exprimă nuanţele exacte ale diferitelor situaţii, receptorul — interesat să afle intenţiile interlocutorului — se va împotrivi cînd nu va putea sezisa valoarea precisă, de moment, a expresiilor. Dar, pe de altă parte, cu cît expresia ar fi mai „personală" dintr-un anumit punct de vedere, cu atît s-ar realiza mai greu înţelegerea ei: aceasta ar fi consecinţa hipertrofierii funcţiei expresive a limbajului, sau a considerării lui numai sub acest aspect.

Fără îndoială, ţinta limbajului nu este să „ne exprime", fără alt scop decît descărcarea unui conţinut propriu sau fără preocuparea primordială de a „comunica", de a ne face înţeleşi de partener, deci de a alege semne a căror valoare ar putea fi sezisată de el. Arta — „limbajul poetic" — îngrijeşte „forma" pentru a da un înveliş unic, original şi estetic unui conţinut; pe cînd limbajul comun urmăreşte să exprime un conţinut propriu de reflectare, dar în primul rînd pentru a-l *comunica,* deci pentru a-l face clar înţeles altuia. Nu vorbele „frumoase" sînt ţinta limbajului, ci exprimarea justă a stării psihice proprii, pe care emiţătorul intenţionează să o comunice cuiva.

„Drama" limbajului apare din dificultatea de a te exprima *adecvat,* pe baza semnelor — la care nu se poate renunţa — şi de a fi totuşi înţeles prin folosirea acestor semne în apa-

renţă limitate: adică din greutatea coincidenţei între expresie şi înţelegere. Acest aparent conflict, născut din relaţia emitere-receptare, se rezolvă totuşi prin însăşi existenţa acestei dualităţi. Receptorul cere, pe de o parte, semne cu valoare fixă, pentru ca să înţeleagă uşor şi pentru a economisi timpul de stabilire a unor codificări mereu înnoite. El vrea totuşi să afle adevărata intenţie de comunicare a emiţătorului şi îi pretinde acestuia să şi-o exprime într-o formă adecvată. Emiţătorul, pe de altă parte, încearcă să exprime conţinutul său psihic pe cît îi stă cu putinţă mai exact, pentru a-l face pe partener să ia cunoştinţă corect de acesta: de aceea îşi caută modalităţile de expresie cele mai adecvate, acelea care să fie oglinda fidelă a acestui conţinut, dar care, totodată, să poată fi înţelese uşor şi astfel să stabilească legături eficace între sine şi ceilalţi.

Urmează de aici o atitudine activă în limbaj, în cursul căreia semnele se modifică parţial, rămînînd însă în limitele impuse de nucleii semnificativi şi de variantele fonetice „permise". Dacă nu ar ţine seama de celălalt factor al relaţiei din limbaj — de receptor —, emiţătorul ar putea transforma radical, din punct de vedere semnificativ şi formal, materialul oferit de limbă. Totuşi, limba nu este înregistrată şi utilizată pasiv de către vorbitori, aşa cum afirma De Saussure[2]: de altfel, tocmai această acţiune asupra ei, în practica limbajului, dă naştere aspectului „vorbire" (*parole*). De asemenea, această conştiinţă activă a limbii, această aprehendare a limbii ca fenomen exterior şi totodată ca fenomen asupra căruia poţi interveni, dă naştere „meta-limbajului" (termen nou, care desemnează „vorbirea despre vorbire"[2b]), care nu este un apanaj numai al specialistului în studiul limbii, ci şi al vorbitorului obişnuit (v. şi *infra*, p. 232).

Dualismul inerent limbajului face să apară şi să conviețuiască, paradoxal, trăsături antitetice: vorbitorul mînuieşte constantele şi totodată aduce bogăţia faptului prezent, impune confruntarea şi completarea „nucleului", doreşte precizarea generalului prin particular, introduce o „logică psihologică" în procedeele gramaticale, utilizează automatisme şi în acelaşi timp „inovează", se supune coerciţiunii limbii şi totodată este activ, selectează, transformă şi chiar „creează". Însuşi faptul că limbajul există, că se realizează ambele lui

aspecte — expresia şi înţelegerea — mai mult sau mai puţin mulţumitor, este o dovadă că fenomenele acestea nu sînt inconciliabile, că opoziţia nu este o piedică pentru comunicare ba chiar îi este inerentă.

Echilibrul nu poate apărea decît din respectarea ambilor poli ai limbajului. Acest acord dintre momentul „expresiv" şi acela de „înţelegere" se realizează prin folosirea formelor comune, aşa fel încît să exprime totuşi particularul, adică printr-o organizare specifică a semnelor, corespunzătoare intenţiei de comunicare.

Deşi foloseşte semnele comune, emiţătorul poate reuşi astfel să exprime situaţiile particulare, datorită integrării în organizări proprii a unor cuvinte ce ar părea — luate izolat — că spun prea mult şi totodată prea puţin. Tehnica limbajului constă în a folosi cuvintele — semnele în genere —, organizîndu-le potrivit diferitelor intenţii particulare, şi de a înţelege adecvat aceste moduri specifice de organizare. În acest fel, semnul tocit, „mort", este nu numai animat prin fiece folosire a lui, dar este şi făcut apt pentru a exprima particularul.

Partenerul, pe de altă parte, urmează să ţină seama de faptul că pentru a sezisa just intenţia de comunicare a emiţătorului, e necesar să se refere la altceva decît la semnele luate izolat.

Dualismul care alcătuieşte condiţia, dar şi drama limbajului, capătă o soluţie prin încercarea de acord între cele două aspecte. Emiţătorul alege semnul pentru nucleul său şi îi dă o semnificaţie relativ modificată, conformă cu intenţia sa, cu sensul total adică; iar receptorul se referă la întregul moment prezent, recurgînd la rîndul său ca sprijin la nuclei. Numai considerînd limbajul sub ambele sale aspecte şi numai acordînd o egală însemnătate atît expresiei cît şi înţelegerii, numai observînd acordul sau mai bine zis osmoza caracteristică faptului de limbaj, dintre necesităţile ambelor tipuri de parteneri, şi totodată reversibilitatea acestei relaţii, s-ar înţelege aparentele contradicţii din limbaj şi, poate, modul său de funcţionare.

De aceea în esenţă, concepţia noastră referitoare la această relaţie se deosebeşte de cea exprimată de diverşi cercetători aparţinînd ca filiaţie curentului kibernetic. Trebuie să menţionăm aci, că în momentul în care lucrarea noastră era

Scanned with OKEN Scanner

elaborată* au apărut, şi ulterior au continuat să fie publicate din ce în ce mai insistent, lucrări în care se punea problema limbajului ca act de comunicare cuprinzînd o „emitere" şi o „receptare". Aceste lucrări, bazate pe o schemă al cărei prototip a fost expus de Shannon[3], discută limbajul sub influenţa concepţiei kibernetice. La origine, schema a oglindit preocupările tehnicienilor din domeniul telecomunicaţiilor, de a studia modul în care se poate obţine o bună transmitere a semnalelor prin diverse mijloace tehnice; de aceea, un in-

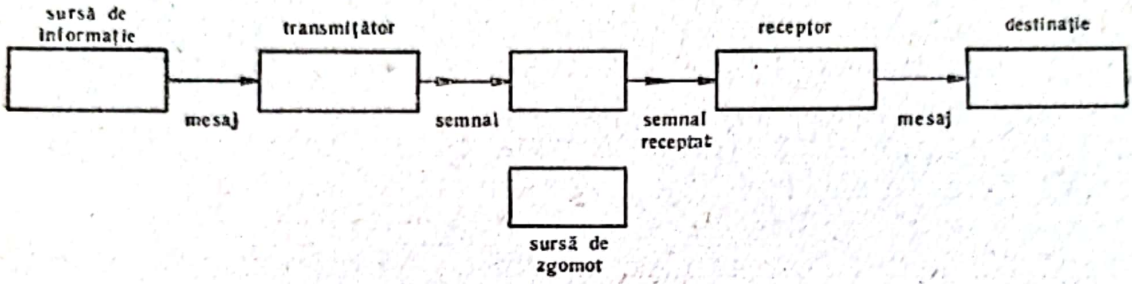

Fig. 2. «*Schema unui sistem general de comunicaţie*»
(din C. Shannon, *A Mathematical Theory of Communication*, în *Bell System Techn. Journ.*, 1948, nr. 3, p. 381).

teres central îl prezintă, în aceste scheme, „canalul" prin care se transmite semnalul de la transmiţător la receptor, prin care se efectuează de fapt legătura dintre aceştia.

Aplicarea *tale quale* — în psihologie, în lingvistică etc. — a acestei scheme şi mai ales a concepţiei care o interpretează conţine însă, după părerea noastră, cîteva erori fundamentale, care provin din faptul că nu se ţine seama de modificarea condiţiilor, atunci cînd se transpune schema pe planul uman, al limbajului (înţelegînd prin aceasta „limbajul" propriu-zis, iar nu transmiterea lui prin mijloace tehnice, ca telefonul de pildă). Nu vom mai discuta aci aplicaţiile generale făcute de unii kibernetic̦ieni (ca Mandelbrot) în lingvistică — irelevante pentru psihologia limbajului, deoarece nu ţin seama tocmai de „semnificaţie" —, ci ne vom referi numai la problema acestei scheme.

În primul rînd, în comunicarea prin limbaj „canalul" în

* Cercetările noastre au început din 1942, iar lucrarea a fost elaborată într-o primă redactare, care cuprindea concepţia generală, în 1948. Ulterior, cercetările experimentale au continuat, am întreprins investigaţii mai aprofundate asupra unor probleme pe plan lingvistic, aducînd totodată retuşări şi completări studiului iniţial.

sens fizic joacă un rol mai puţin important, dintr-un anumit punct de vedere — sau mai bine zis, partenerii nu depind, pasiv, într-o atît de mare măsură de el, ca în transmiterea prin mijloace fizice (Shannon dă ca exemple de „canal": fire, cablu etc.)[4]. Cînd mediul în care se face comunicarea este zgomotos sau în general nefavorabil, vorbitorii pot interveni, în practică, nu numai prin intensificarea vocii sau prin adăugarea a diferite alte mijloace, dar se pot şi deplasa într-un loc mai propice, pot impune liniştea etc.: în orice caz, interlocutorii nu sînt, ca în telecomunicaţii, mai degrabă pasivi şi supuşi condiţiilor pur tehnice de transmitere. În ceea ce priveşte alţi factori, care ţin de starea partenerilor (ca de pildă oboseala etc.), aceştia nu pot fi consideraţi drept „canal", ci constituie de fapt „coordonatele" vorbitorului şi ale auditorului.

De asemenea, ceea ce uită aceia care aplică schemele mecanice ale kiberneticii, este faptul că atît emiţătorul cît şi receptorul sînt persoane umane, cu coordonate de care ţine seama fiecare partener, şi, mai ales, care nu au o poziţie rigidă şi invariabilă în relaţia stabilită. Unul dintre cercetătorii care au vrut să aplice în psihologie concepţia kibernetică — de fapt, bazat mai ales pe o psihologie behavioristă —, E. C. Cherry, observa că teoria comunicaţiei a lui Shannon nu se poate aplica întocmai psihologiei umane, deoarece un sistem ca acela descris „nu este exact analog cu operatorul uman"[5]. Expunînd deosebirile dintre operatorul uman şi un canal de comunicaţie, Cherry pierdea însă din vedere una dintre trăsăturile distinctive fundamentale, după părerea noastră. Teoria comunicaţiei consideră că receptorul nu poate observa decît ceea ce îi parvine prin canal, iar nu şi ansamblul relaţiei, pe care un „observator" extern l-ar putea cunoaşte; la rîndul lui, „observatorul extern" nu-şi poate însă da seama de ipotezele făcute de receptor, şi în fond de semnificaţia exactă pe care o are un semnal pentru receptor[6]. Asemenea rezerve neglijează însă faptul că în limbajul considerat ca proces psihic, relaţia dintre emiţător şi receptor nu este ireversibilă, ca în schema mecanică (în care există cel mult o reversibilitate mecanică). Relaţia este reversibilă, receptorul putînd să devină în ansamblu (iar nu numai prin anumite părţi predeterminate), la rîndul lui, un emiţător[7]: în această calitate, el poate fi cunoscut prin mijloace obiec-

tive. Tot din această cauză, receptorul — care de altfel este totodată şi un emiţător virtual — poate cunoaşte nu numai semnalul propriu-zis transmis prin canal, ci dispune şi de o serie de mijloace adiacente pentru a-l interpreta cît mai corect şi a restabili fondul complex din care a izvorît. În acelaşi timp, o dată devenit emiţător, el nu exprimă indiferent cum,

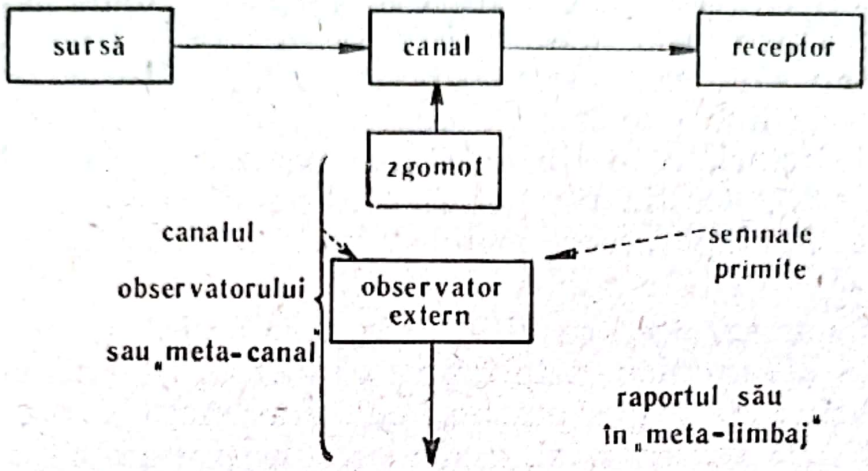

Fig. 3. *«Un canal de comunicaţie şi observatorul său extern»* (din E. C. Cherry, *On the validity of applying communication theory to experimental psychology*, în *Brit. Journ. Psychol.*, 1957, nr. 3, p. 177).

întotdeauna la fel, ci se adaptează după receptorul actual. Exprimarea este precedată de o cît de sumară informare privitoare la receptor (v. fig. 5 şi 6).

În sfîrşit, ceea ce se neglijează prin aplicarea acestor scheme — ca de altfel a întregii concepţii kibernetice[8] — este faptul că supleţea situaţiei în cazul fenomenului uman este infinit mai mare decît a aceleia pe care o are fenomenul mecanic. Oricît de perfecţionată ar fi o maşină electronică, „iniţiativa" ei, posibilitatea de adaptare, capacitatea de a înmagazina o „experienţă" nu înseamnă nimic — cel puţin în stadiul tehnic actual — faţă de plasticitatea procesului psihic uman, de cantitatea de experienţă şi totodată de capacitatea asimilării ei pentru a interveni într-o conduită de iniţiativă, pe care o are omul[9].

De altfel, cele mai multe aplicaţii la limbaj ale kibernetici au în vedere mai ales o psihologie behavioristă, care neglijează conştiinţa, adică faptul fundamental în activitatea umană de comunicare.

2. Limbajul presupune în forma lui completă o *intenție* de comunicare, dar și putința *realizării* ei, pentru a da naștere expresiei și înțelegerii acesteia. Ca în orice tehnică, se poate vorbi despre existența, în limbaj, a unor „materiale" (conținutul psihic respectiv), care urmează a fi prelucrate și interpretate prin anumite „procedee" și cu ajutorul unor „unelte". Momentul prezent al „comunicării" necesită o serie de antecedente indispensabile realizării lui, printre care existența unui sistem de semne însușite de persoana respectivă, bazele fiziologice care permit utilizarea lor, precum și condițiile psihice generale care creează „atitudinea de limbaj".

2.1. Pentru realizarea limbajului este necesar să fie învățată o „limbă" — cel puțin una —, care dă posibilitatea transmiterii inteligibile (în termeni kibernetici, a „codării") a conținuturilor psihice.

Învățarea și sistematizarea materialului lingvistic la fiecare persoană încep încă din copilărie, dar continuă în tot cursul vieții. Nu ne vom ocupa aci de procesul propriu-zis al învățării limbii, care constituie o problemă vastă a psihologiei limbajului[10]. Vom preciza aci numai că învățarea limbii înseamnă de fapt un proces activ și selectiv, în cursul căruia persoana este silită de necesitățile comunicării să-și însușească în mod cît mai corect sistemul „limbii", dar totodată are latitudinea de a introduce — pînă la anumite limite — variații individuale.

A. Meillet făcea observația că pentru teoria vocabularului ar fi important să se determine gradul de aproximație cu care vorbesc oamenii aceeași limbă. Precizînd că „pentru diverșii subiecți, cuvintele nu au aceeași valoare", el nota că „va trebui să se determine în ce măsură variază valoarea unui cuvînt după vorbitori"[11]. Faptele notate de Meillet constituie tocmai procesul transformării limbii în vorbire; dar aceasta nu înseamnă că vorbirea este un fapt pur individual, deoarece vorbirea are în permanență la bază limba, fără care nu s-ar mai realiza înțelegerea reciprocă, deci comunicarea nu ar mai avea un caracter eficient. În aspectul „vorbire" este implicat întotdeauna și acela de „limbă", deoarece vorbitorul și auditorul au oricînd conștiința unui sistem lingvistic — semantic, fonologic, gramatical — pe care-l actualizează în momentul activității de limbaj.

Materialul lingvistic însuşit este organizat în sisteme asociative lexicale şi gramaticale, constituite de legături temporare grupate în diverse sisteme de asociaţii complexe, variate şi cu aspect dinamic. Factorul cel mai complex şi mai important în aceste sistematizări — şi mai ales în acelea de ordin lexical — îl constituie relaţiile dintre semnificaţiile cuvintelor. Fiece persoană posedă „microstructuri semantice" (legăturile temporare privitoare la semnificaţiile fiecărui cuvînt sînt sistematizate *în* mica unitate care este cuvîntul respectiv), precum şi „macrostructuri semantice" (asociaţii grupate *în jurul* fiecărui cuvînt). Toate aceste structurări se bazează pe a s o c i e r i — suple şi dinamice — de diferite tipuri: semi-identitate (echivalenţă semantică), contiguitate mai mult sau mai puţin mecanică, similitudine, contrast, subsumare la un gen comun: dar la acestea se adaugă şi o contiguitate empirică (într-o situaţie comună) şi chiar contextual verbală (care greu poate fi despărţită de conţinutul semnificativ propriu-zis).

În momentul exprimării şi al receptării, semnificaţiile necesare sînt s e l e c t a t e în funcţie de legăturile lor posibile în cadrul sistemelor, pe baza unei organizări şi interpretări contextuale. Se ţine adică seama de faptul că fiecare cuvînt depinde pe latura semnificaţiei de celelalte cuvinte actuale din context; totodată, se ţine seama de semnificaţiile virtuale, implicate *în* microstructura semantică a cuvîntului respectiv, ca şi de legăturile semnificative virtuale *cu* toate celelalte cuvinte din sistematizările cărora le aparţine şi de fapt de legăturile acestor cuvinte cu altele.

Fiecare semnificaţie are orbite de semnificaţii mai apropiate (fie pentru că e vorba de mari similitudini semantice — sau semantice şi formale —, fie pentru că e vorba de o asociere datorată unor frecvente contiguităţi contextuale). Dar aceste semnificaţii sînt legate la rîndul lor cu altele, ceea ce duce în cele din urmă la sistematizarea de ansamblu a semnificaţiilor şi prin care se exprimă concepţia unitară a individului, pe baza aceleia a societăţii din care face parte acesta. Ele derivă deci din concepţia generală a persoanei, şi implicit a societăţii, şi exprimă modalităţi de reflectare a relaţiilor din realitate.

Dacă fiecare semnificaţie se defineşte prin raportarea ei la celelalte, aceasta nu înseamnă însă că ea este implicată

Scanned with OKEN Scanner

în legături rigide, numai cu anumite alte semnificaţii, deci că fiecare „parte“ s-ar dizolva în ansamblul unic de care ar fi imuabil legată. Sistematizarea semnificaţiilor are la bază un mod de structurare specifică, deschisă atît în „macro“ cît şi în „micro“, unitatea ultimă — şi limita determinantă — constituind-o concepţia generală a persoanei (pe baza aceleia istorice, a societăţii respective). Totodată, această sistematizare nu e dată gata făcută, o dată pentru totdeauna, ci este mereu variabilă, mereu în formare şi transformare. Se poate vorbi despre o formare genetică a acestor sistematizări (formarea poate fi urmărită mai ales pe plan ontogenetic, la copii) şi despre o dezvoltare, în sensul unei amplificări dar şi al unei modificări continue la fiecare persoană (aşa cum pot fi urmărite şi în limbă, pe plan social-istoric). Ele evoluează, în fond, în raport cu posibilităţile cunoaşterii şi cu modul de reflectare a relaţiilor din realitate.

2.2. Aspectele fiziologice ale tehnicii limbajului au fost şi vor fi discutate, în parte, şi în alte capitole (v., în special, pp. 91 urm. şi 233 urm.); vom preciza aci cîteva particularităţi ale „procedeelor“ acestei tehnici, care se exprimă în ultimă instanţă printr-o organizare specifică nu numai a întregii activităţi nervoase superioare, dar şi a activităţii nervoase de la niveluri inferioare, supuse însă aceluiaşi control cortical care asigură desăvîrşita funcţionare a „celui de-al doilea sistem de semnalizare“.

La baza fiziologiei limbajului stă mecanismul „asociaţiei“, al stabilirii de legături temporare (între obiect şi cuvînt, între suport sonor şi semnificaţia lui, între diferitele cuvinte în sistemul lexical, între cuvintele ce se succed în fluxul vorbirii prin mecanismul asocierii în lanţ[12] etc).

Trebuie să subliniem însă, că nu poate fi vorba în limbaj de asociaţii simple, mecanice, aşa cum erau înţelese în psihologia asociaţionistă. Experimente ca acelea efectuate pentru a observa, de pildă, modul în care capătă sens cuvintele erau făcute de obicei static şi artificial, în afara limbajului propriu-zis, asociindu-se de exemplu (N. Ach. etc.) cuvinte, cu diverse cuburi (de fapt, însă, nici nu se „asocia“ direct *cuvîntul* cu un *cub anumit*, ci se forma în definitiv un ansamblu, aproape o frază organizată, în care cuburile erau comparate între ele şi în care cuvintele luau semnificaţie prin rolul căpătat în acel întreg). În realitate, numai la copiii foarte mici pot

apărea reflexe condiţionate simple — de fapt „dresaje", care nu constituie limbaj propriu-zis —, prin care, legîndu-se un cuvînt — „nasul" de pildă — de un obiect, se declanşează mecanismul articulator la indicarea obiectului. La adult însă — şi chiar la copil, de la o anumită vîrstă —, tehnica asociativă a limbajului are un caracter mult mai complex.

Dacă ipoteza asocierii mecanice — raport constant şi invariabil între un stimul şi o reacţie — este înlăturată prin concepţia unor legături „temporare", ipoteza centrilor ca depozite de elemente fixe, de urme palpabile, de căi preformate, pe care totul urmează să se realizeze pasiv, uniform, impunînd un *ne varietur*, trebuie îndepărtată de asemenea.

Aspectul anatomic — de hărţi cerebrale fixe — al bazei fiziologice a limbajului a fost înlocuit cu explicarea prin diverse procese fiziologice în desfăşurare şi active. Dacă activitatea fiziologică presupune legături, acestea nu se realizează însă între centri de „imagini" fixe sau între diverşi centri de „facultăţi" — gîndire, afect etc. Numai o plasticitate a acţiunii sistemului nervos poate explica faptul că e posibilă funcţionarea unor forme cu valori variabile în raport cu diversele situaţii şi că, în definitiv, se pot realiza sensuri specifice, adaptate pînă la infime nuanţe. Leziunea are ca efect tulburări în zona limbajului, care se manifestă prin greutatea de a se efectua organizarea expresiei şi interpretarea ei corectă. Ea nu „atinge" funcţiuni izolate, împiedicînd astfel manifestarea unora dintre ele, ci provoacă o dezorganizare şi o neputinţă de a se mai realiza organizări şi interpretări noi şi juste.

Faptul specific în mecanismul fiziologic al limbajului îl constituie complexitatea *sistematizată* (nu haotică) şi plasticitatea bazată totuşi pe experienţa trecută, pe o stereotipie suplă („stereotipele dinamice"). Aceste particularităţi se manifestă, de pildă, în crearea şi în funcţionarea sistemelor de „integratori verbali"[13]: fiecare cuvînt (de ex. *cîine*) este încadrat, prin semnificaţia lui, într-o serie în care există legături atît între membrii seriei (*cîine — pisică — bou — cal . . .*), cît şi între fiecare membru şi integratorul superior (*cîine — animal*), legăturile dintre membri avîndu-şi de fapt motivaţia în apartenenţa la acest integrator comun.

Pe de altă parte, plasticitatea mecanismului fiziologic în limbaj se manifestă şi prin „funcţia de comutare" a

scoarței, descrisă de E. A. Asratian, funcție care dă posibilitatea modificării semnificației fiecărui semn, în raport cu ansamblul în care este integrat.

În timpul experiențelor făcute cu cîini, pentru formarea reflexelor condiționate (de pildă pentru provocarea reflexului salivar nu numai la prezentarea unei bucăți de carne, dar și la aprinderea unei lumini care însoțise de repetate ori hrana), Pavlov a observat faptul următor: în primele faze ale fixării reflexului condiționat, animalul saliva nu numai cînd vedea carnea, dar și la auzul pașilor laborantului care i-o aducea etc. În aceste experiențe, „excitanții glandelor salivare nu sînt reprezentați numai de proprietățile obiectelor, neesențiale pentru activitatea glandelor, ci de *absolut toată ambianța* în care apar aceste obiecte sau de care ele se leagă în realitate: vasele în care se găsesc aceste obiecte, mobila pe care ele se află așezate, camera în care se petrece acțiunea, oamenii care aduc aceste obiecte, pînă și sunetele pe care le emit acești oameni, chiar dacă nu sînt vizibili în acel moment, glasul lor și chiar zgomotul pașilor acestora“[14]. Este ceea ce Pavlov a numit *reflexul condiționat de situație sau de ambianță*.

Cu timpul, reflexul de situație poate dispărea: prin diferențierea unui anumit semnal —. lumina, de exemplu, la aprinderea căreia se va prezenta bucata de carne, deci care va fi singura „întărită“ —, se ajunge la provocarea reacției salivare numai la excitantul dorit. Totuși, chiar în acest caz, întreaga ambianță continuă să-și exercite influența, putîndu-se modifica întreaga reacție la cea mai mică schimbare petrecută în mediu. În asemenea împrejurări, același semnal — lumina — poate să nu mai provoace reacția cu care fusese asociată. „Cea mai mică variație a mediului extern sau intern, adesea abia perceptibilă sau pe care nici nu o bănuim, modifică fundamental mersul fenomenelor“[15]. (De aici și necesitatea perfectei izolări a laboratoarelor în care se fac astfel de experiențe, spre a se putea controla toate condițiile și a elimina posibilitatea de intervenție a unor factori noi, care, modificînd situația, să aducă schimbări în rezultate).

Dezvoltînd aceste observații și introducînd factorul variabilitate în mod intenționat în experimente, fiziologul E. A. Asratian și colaboratorii săi au dovedit că unul și același excitant poate condiționa, în funcție de împrejurări, reacții di-

ferite ale organismului. De pildă, în cursul creării unor reflexe condiţionate, *acelaşi semnal* (un anumit număr de bătăi ale metronomului) provoca — în aceeaşi cameră, dar cu experimentatori diferiţi şi la ore diferite (dimineaţa ori seara) — cînd un reflex alimentar pozitiv (apropierea de farfuria cu mîncare. salivarea etc.), cînd unul de apărare (scheunat, lătrat, retragerea labei etc.)[16]. Un alt cercetător arată de asemenea că ambianţa are o mare însemnătate în reflexele condiţionate; de exemplu, dacă s-a fixat unei pisici un reflex condiţionat de fugă la sunet într-o anumită cameră, atunci cînd acelaşi sunet a fost produs în altă cameră a apărut numai o reacţie motorie dezordonată[17].

S-a dovedit astfel, prin experienţe variate, că se poate modifica sau „comuta" semnificaţia oricărui excitant, aşa încît el să declanşeze răspunsuri diferite, o dată cu variaţia împrejurărilor, care joacă rolul unor „comutatori", deoarece creează în scoarţa cerebrală o anumită stare funcţională, determinînd pentru un anumit timp caracterul activităţii reflex-condiţionate. Acest principiu „al comutării" — caracteristic activităţii întregului sistem nervos, dar care atinge gradul cel mai înalt de dezvoltare în scoarţa cerebrală — creează posibilitatea unei funcţionări „mai labile şi variate, mai elastice, mijloc mai perfecţionat de adaptare a organismului la mediul mereu în schimbare". „Datorită proprietăţii de comutare, scoarţa cerebrală poate acorda, după împrejurări, semnificaţii diferite unuia şi aceluiaşi semnal, ea fiind capabilă să-şi modifice în limite largi starea funcţională . . . pregătindu-se în acest fel să răspundă în modul cel mai adecvat situaţiei existente, condiţiilor în care e pus organismul"[18] (este, de fapt, ceea ce P. K. Anohin — acordîndu-i o foarte mare importanţă — numeşte „aferentaţia de ambianţă", reprezentată de ansamblul excitaţiilor care vin de la condiţiile actuale şi precedente ale experimentului[19]).

Subliniind extrema importanţă a acestei probleme — pe care şi-a propus s-o cerceteze mai departe —, precum şi marele rol biologic al principiului comutării, E. A. Asratian nota că în activitatea scoarţei cerebrale comutarea devine mult mai variabilă, mai dinamică şi mai multilaterală[20]. Acestui principiu i se poate lărgi aplicabilitatea şi la activitatea nervoasă superioară umană, ba mai mult, la modul de funcţionare al celui de-al doilea sistem de semnalizare, la sem-

Scanned with OKEN Scanner

nalizarea interumană, deci la limbaj. Aplicarea aceasta înseamnă de fapt a lega principiul general al „comutării" de procedeele tehnicii suple a limbajului și în fond de ceea ce vom numi *adaptarea la context.* Experimente recente (O. S. Vinogradova — N. A. Heissler)[20b] au pus de pildă în evidență, prin metode fiziologice obiective (pletismografie), comutarea semnificației aceluiași semnal sonor (cuvîntul rus труба „horn" și „trompetă"), în funcție de ansamblul în care se află (într-un șir de cuvinte denumind instrumente muzicale apare reacția condiționată vasculară, pe cînd într-un șir de cuvinte referitoare la părțile unei case, ea nu apare). Observarea schimbării sensului cuvintelor prin modificarea situației — ca și variația reacției de înțelegere, deși este vorba de aceleași cuvinte — capătă, deci, prin principiul comutării, o fundamentare, o bază fiziologică de explicare (comutarea îngăduind adaptarea mai suplă la împrejurările variabile).

Este firesc ca limbajul, fenomen caracteristic uman, să constituie și procesul psihic cel mai suplu, drept consecință a dezvoltării unei scoarțe cerebrale extrem de plastice, pe care se pot schimba legăturile asociative rapid și nuanțat. De aci posibilitatea de a opera cu cuvinte care, departe de a avea valori fixe, se adaptează, în special prin mijloace gramaticale, la context.

Această plasticitate, această posibilitate de adaptare suplă la diferitele împrejurări constituie o particularitate esențială a limbajului uman și credem că ea marchează totodată și principala deosebire față de orice fel de „mașină". Recunoașterea semnului (de către receptor) și autocontrolul („aferentația inversă"[21], „feed-back"[22]) producerii semnelor (de către emițător) sînt comune atît omului cît și modelului mecanic, însă gradul în care se realizează aceste două activități[23], precum și calitatea lor, manifestată prin capacitatea de variere complexă — și totuși precis limitată în cadrul lor — sînt proprii, cel puțin deocamdată, numai omului.

2.3. Pe plan psihologic, factorul fundamental care permite această conduită complexă, suplă și perfect adaptată este c o n ș t i i n ț a, și o dată cu ea diversele aspecte particulare pe care le imprimă tuturor proceselor psihice umane.

Limbajul este un mecanism conștient (dacă se pot alătura aceste cuvinte), în care complexul de automatisme necesare articulării cuvintelor sau receptării lor este rezultatul unui

efort conştient — caracteristic perioadei de învăţare a limbajului —, şi care totodată este în permanenţă supus — în cursul desfăşurării lui — unui control conştient.

Diverse cercetări făcute pe plan lingvistic şi psihologic demonstrează, ceva mai mult, că vorbitorii au o atitudine activă şi conştientă faţă de limbă, că reacţionează faţă de faptele lingvistice, că le selectează şi totodată reflectează asupra

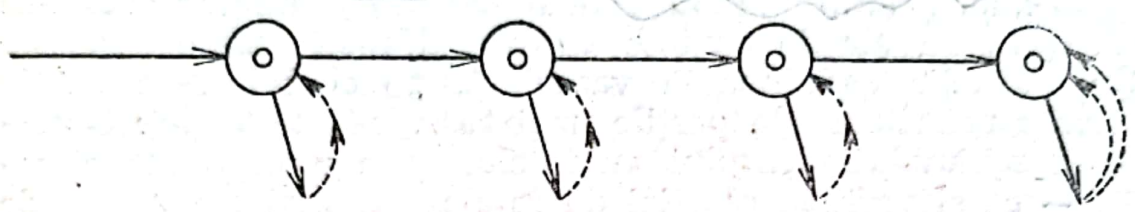

Fig. 4. *«Lanţul aferentaţiilor inverse»*
(după P. K. Anohin, *Particularităţile aparatului aferent al reflexului condiţionat*, în *Analele romîno-sovietice*, pedagogie-psihologie, 1957, nr. 4, p. 44).

lor. Ca atare, fenomenele lingvistice nu sînt supuse numai observaţiei lingvistului, ci şi aceleia a locutorilor profani, nonlingvişti, pe un plan aşa-zis „meta-lingvistic“[24]. Această „conştiinţă lingvistică“ este desigur mai mult sau mai puţin puternică — în funcţie de diverşi factori —, dar în orice caz trebuie subliniat pe de o parte faptul că ea se manifestă încă din copilărie[25], iar pe de alta că prin apariţia şi consecinţele ei se poate dovedi o dată mai mult rolul receptorului în procesul lingvistic[26] (deoarece, în momentul receptării conştiinţa lingvistică are drept obiectiv un plan extern, fiind supuse observaţiei faptele de limbă ale celorlalţi).

2.4. În limbaj, totul se petrece în mod mult mai complicat — dar, dintr-un anumit punct de vedere, şi mult mai simplu decît se credea în epoca „mecanismelor mecanice“ ale limbajului. Toată construcţia asociaţionistă — cu „căi preformate“, „imagini“, „scheme“ etc. — nu se referea la limbajul real. Psihologia asociaţionistă a limbajului — şi avatarurile ei — nu este valabilă nu pentru că ar fi explicat fals faptul de limbaj, ci pentru că *nu-l explica:* ea nu făcea decît să urmărească felul în care se asociază cuvintele, iar nu modul în care se petrece faptul real al exprimării sau al receptării limbajului. Importanţa atribuită „schemelor“, „mecanismelor“, denota însăşi viziunea unui limbaj abstract, cu aspecte fixe, statice, identice la copil şi la adult, în loc să urmărească

limbajul real, faptul dinamic, în care totul este motivat, condus, în care formele au mereu alte valori, pentru că sînt adaptate la împrejurări.

Intenţia de comunicare pune în mişcare, pentru realizarea expresivă a conţinutului de transmis, întregul organism şi întreaga viaţă psihică; pe de altă parte, pentru receptarea acestui conţinut conlucrează de asemenea un ansamblu de funcţiuni psihice (de altfel, şi la receptare participă întregul organism, cel puţin virtual, deoarece pentru a putea recepţiona şi interpreta un semn ca atare, trebuie şi să-l poţi produce; autocontrolul „producerii semnelor" — „aferentaţia inversă" — este o bază comună şi pentru receptare. Conlucrarea diverşilor analizatori în limbaj este evidentă, deşi, desigur, analizatorul verbo-motor are rolul preponderent.

Efortul expresiv se manifestă prin tendinţa de a pune în funcţiune toate căile de exteriorizare semnificativă, indiferent care dintre ele predomină într-un anumit moment (desigur, de obicei predomină cele vocale); dar, ceva mai mult, întregul organism îşi adaptează şi îşi modifică — mai mult sau mai puţin perceptibil — funcţiunile în momentul limbajului. Pentru limbajul vocal de pildă, mişcările buzelor, ale limbii, ale vălului palatal şi ale laringelui coincid cu mişcările obrajilor[27]; iar acelea ale respiraţiei, menite să provoace vibraţia coardelor vocale şi modificarea coloanei de aer expulsat din plămîni, nu presupun numai activitatea pulmonară, dar şi pe aceea a muşchilor pectorali, stomacali, abdominali şi în definitiv a întregului sistem biologic (schimbări în metabolism, în circulaţia sîngelui etc.).

Activitatea aceasta fiziologică, organizată după un plan bine precizat, se supune în genere unui control central care dirijează funcţionarea diverselor segmente, adaptînd-o intenţiei de comunicare şi acordînd segmentele între ele. În ceea ce priveşte respiraţia, de pildă, se împarte suflul exact între părţile expresiei, dîndu-se atît cît este necesar pronunţării fiecăreia şi în raport cu valoarea sa în ierarhia expresiei (bîlbîiala, de exemplu, este un defect de organizare a expresiei: emiterea suflului respirator nu e acordată just cu articularea propriu-zisă[28]). Iar conflictul dintre musculatura restului feţei de pildă — care ar exprima ceva vesel — şi sensul trist al cuvintelor e resimţit drept un fapt anormal, sau comic, cînd nu cuprinde intenţia unei ironii (există şi cazuri cînd

afectivitatea prevalează, permite o dereglare prin imixtiunea preponderentă a nivelurilor subcorticale şi se soldează cu o tulburare a actului de limbaj).

Unele „unelte" ale limbajului nu funcţionează doar în vederea producerii expresiei sau a înţelegerii, ci numai alegerea lor în vederea faptului de limbaj le conferă anumite calităţi, folositoare producerii lui şi care altfel sînt latente. Nu numai căile respiratorii îndeplinesc două funcţii principale, una vitală — respiraţia — şi una de interes social — fonaţia —, dar şi alte aparate[29], ca acela muscular mimic sau gesticulator (gesturile devenind expresii comunicative, mişcările muşchilor feţei căpătînd rol expresiv). Fiece parte, care are în întregul altor sisteme alte funcţii, poate căpăta în limbaj un anumit rol, *ad hoc*.

Funcţiunile intelectuale — cuprinse de obicei sub denumirea de „g î n d i r e" — sînt implicate în limbaj nu numai ca simple auxiliare, de vreme ce dispariţia lor atrage anularea valorii de „fapt de limbaj" unor manifestări care în aparenţă ar fi asemănătoare limbajului. Logoreea demenţului, stereotipele fraze ale papagalului, răspunsurile inadecvate la situaţii ale afazicilor se diferenţiază de limbajul normal prin absenţa sau prin tulburarea gîndirii. Limbajul implică gîndirea în fiece clipă, chiar şi atunci cînd aspectul de „automatism" dă aparenţe de spontaneitate maşinală, de pasivitate „asociativă" (în înţelesul vechii „asociaţii de idei"). Nu există fapt de limbaj propriu-zis care să nu dezvăluie r o l u l g î n d i r i i. Chiar copiii — după ce depăşesc faza pre-limbajului — dovedesc o reflectare conştientă în actele lor de limbaj şi nu vorbesc „maşinal"[30]. Copilul care — aflînd că (fr.) *obstiné** e acela care nu scoate degetul din gură, deşi i se spune să-l scoată, replică: „Nu e obstiné, ci e *obstibouche*"[31] — dovedeşte că „gîndeşte" cu privire la limbaj. Iar acela care spune (fr.) „*en retôt*"[32] a construit logic — după exemplul lui *en retard***.

Orice expresie adecvată situaţiei presupune un act de organizare pe care trebuie să-l facă gîndirea. F. Kainz, arătînd

---

* *Obstiné* „încăpăţînat" a provocat replica, datorită asemănării sonore cu *nez* „nas", copilul făcînd analiza: *obsti-né* [*nez* „nas"] şi *obsti-bouche* [*bouche* „gură"].

** După *en retard* „în întîrziere", construieşte o formă inexistentă în limba franceză, descompunînd: *en re-tard* [*tard* „tîrziu"] şi *en re-tôt* [*tôt* „de vreme, curînd"].

rolul gîndirii în limbaj, afirma că în cazuri excepţionale pot fi date răspunsuri scurte, fără a gîndi: fraze mai lungi însă nu pot fi formate astfel, în stare de veghe, ci apar tulburări[33]. E probabil că şi în primele cazuri chiar (afară de împrejurările cînd se folosesc mecanic unele clişee), lucrează o gîndire „subliminară", de care nu ne dăm seama, al cărei rezultat sînt aceste răspunsuri adecvate, ce nu ar putea fi puse în seama unor procese mecanice. De asemenea, răspunsurile date la cuvintele „inductoare" dovedesc aproape întotdeauna, mai mult sau mai puţin limpede, existenţa unui proces intelectual, datorită căruia apar reacţii corecte, „cu sens"[34]. Un auxiliar al limbajului ca intonaţia, care diferă mereu, adaptîndu-se situaţiilor, arată şi ea opera de organizare dirijată de gîndire. De altfel, exprimarea prin cuvinte nu este singura care beneficiază de activitatea gîndirii: cel mai neînsemnat gest, făcut însă intenţionat, ca fapt de limbaj, presupune o contribuţie a ei; folosirea oricărui semn — de pildă gestul ridicării din umeri pentru a semnifica „nu ştiu" — necesită o organizare a gîndirii în vederea limbajului.

Gîndirea, şi în genere concepţia, cunoştinţele, cultura persoanei — tot „bagajul intelectual" — au aşadar un rol de prim ordin în limbaj. „Limba este mijlocul prin care arătăm ideile şi cugetările noastre: acela care cunoaşte şi ştie mai multe lucruri, a aceluia limbă este mai bogată în vorbire şi mai plăcută", nota, acum mai bine de o sută de ani, Ion Eliade Rădulescu în *Gramatica* sa[35].

La rîndul ei însă, gîndirea este ajutată, fixată, îmbogăţită, prin limbaj. Acesta îi oferă mijlocul de a analiza realitatea, de a fixa diferenţele şi totodată de a realiza sintezele. Semnalizarea verbală, nota A. D. Zurabaşvili, ajută la formarea unei reprezentări mai precise şi mai ample a mediului[36]. Limbajul are deci încă o funcţie importantă: aceea de acţionare asupra gîndirii — fixînd-o, precizînd-o, organizînd-o. Dar noi considerăm că se face de obicei o greşeală, atunci cînd se tratează diversele funcţii ale limbajului pe un plan separat, şi chiar se subestimează funcţia de comunicare; de fapt, despre orice alte funcţii ar fi vorba, toate provin din funcţia de comunicare, care e fundamentală (în primul rînd, deoarece constituie însuşi motivul apariţiei limbajului) şi toate se subordonează acesteia. Ca o consecinţă a acestei funcţiuni apar însă celelalte, provenite din înseşi nevoile de comunicare. În primul rînd, *funcţia*

Scanned with OKEN Scanner

de exprimare a persoanei, de manifestare a sa în forme exterioare[37], este strîns legată de funcţia de comunicare: apariţia ei are în genere scopul transmiterii unui conţinut psihic, pentru a face cunoscută intenţia persoanei şi, în definitiv, pentru a o face cunoscută pe ea însăşi (rareori exprimarea are un scop în sine: de pur „catharsis"). Pentru a face posibilă exprimarea în vederea comunicării, este însă necesară o altă funcţie, aceea care dă mijloacele fixe, social inteligibile, ale exteriorizării: *funcţia de semnificare* — subsecventă, dar şi indisolubil legată de funcţia de comunicare, ce nu s-ar putea realiza fără ea. Totodată, prin această nevoie a sa, limbajul sileşte persoana să facă uz de un anumit mod de prelucrare a conţinutului psihic, pentru apariţia în exterior, şi în acelaşi timp oferă posibilitatea de a gîndi prin referirea la fapte imperceptibile, absente. Dar nevoia de comunicare cerînd o expresie emisă fragmentar şi semne mai mult sau mai puţin fixe, limbajul contribuie la cunoaşterea realităţii şi la organizarea cunoştinţelor[38] — o dată cu organizarea modului de a le exprima. Limba reflectă realitatea şi conţine rezultatele operaţiilor de gîndire şi deci de cunoaştere ale societăţii, în funcţie de necesităţile, de condiţiile ei de viaţă, de gradul de civilizaţie şi de cultură. Fiecare persoană găseşte astfel, gata făcute, anumite tipare prin care diferenţiază aspectele realităţii: de pildă, „*muntele*" este împărţit de către oamenii din regiunile muntoase în diverse *văi, plaiuri, piscuri* etc. — rămînînd ca, în unele locuri, cuvîntul „*munte*" să nu mai desemneze decît vîrful, culmea („*sus la munte*"); pe cînd în alte locuri sau pentru un orăşean, „*muntele*" este întreaga proeminenţă — de la bază pînă la vîrf, văzută din depărtare —, sau chiar localitatea aşezată la poale („[în vacanţă] *merg la munte*"). Limba poate oglindi şi vechi concepţii, cristalizate în formule: „*cerul*" este cînd o suprafaţă plană a unei bolţi („stelele *de pe* cer"), cînd o regiune cu adîncime („ploaia cade *din* cer"). Limba favorizează astfel, şi în orice caz oglindeşte, un anumit mod de a percepe şi de a gîndi comun membrilor unei societăţi.

Cele două procese, limbajul şi gîndirea, alcătuiesc o unitate dialectică. Practica limbajului ajută organizarea gîndirii, fără care de altfel el nu ar putea exista. Limbajul pune ordine în gîndire, dar şi gîndirea face să se realizeze organizarea necesară limbajului. Limbajul dezvoltă gîndirea, o antrenează, în mare măsură prin însuşi faptul că ea contribuie la organizarea

conţinutului psihic care cuprinde în acelaşi timp gîndire de exprimat.

„M e m o r i a“ însăşi, care ar părea fapt mecanic în limbaj — deoarece se referă la păstrarea semnelor —, este o funcţiune mult mai complicată decît se crede îndeobşte: semnele nu sînt reţinute, „rechemate“ şi folosite ca nişte purtătoare de valori intrinsece şi imuabile, ci „memoria“ urmează să facă o alegere printre formele identice dar cu semnificaţii diverse — ca omonimele —, sau să aleagă nucleul semnificativ cel mai adecvat situaţiei. „Memoria“ capătă calităţi active, discriminatorii, înlocuind vechea memorie asociativă, care aducea în lumina faptului de limbaj actual semnul *„clopot“* de pildă, legat invariabil cu obiectul cu care fusese asociat.

Faptul că a f e c t u l joacă rol în limbaj pare evident în limbajul obişnuit, dar este mai puţin aparent în limbajul care tinde spre obiectivitate perfectă, spre comunicarea unor fapte impersonale. Deşi foarte puţin evident în unele cazuri, sentimentul îşi face însă loc chiar în limbajul ştiinţific[39], iar uneori chiar în formulele unui limbaj tehnic. (Matematicianul însuşi e atras uneori de „frumuseţea“ sau de „ eleganţa“ unei soluţii şi preferă unele formule altora, pentru acest motiv.)

„V o i n ţ a“ este atît de strîns legată de limbaj, încît fără ea nu s-ar putea concepe un limbaj complex. Prin gîndire este pregătit terenul, este prelucrat materialul şi este întocmit planul după care urmează să se călăuzească activitatea voluntară, fără de care nu ar exista limbajul propriu-zis. Expresia, ca şi înţelegerea, sînt *atitudini* luate pentru a te exprima şi a înţelege. A auzi cîteva sunete nu înseamnă a avea o atitudine de limbaj: aceasta presupune actul voluntar de a înţelege. Tot aşa cum între a striga, ca reflex al unei dureri, şi a vrea să o exprimi, este o deosebire esenţială. Fără voinţa de a exprima nu se poate vorbi despre intenţia de comunicare şi nici despre realizarea ei. Cea mai mică vibraţie a unei vocale este îmbibată de intenţia de comunicare, e rezultat al unei acţiuni gîndite şi voluntare, deoarece e o parte a unui întreg *intonat,* iar nu doar pronunţat inexpresiv.

Tot ceea ce este la adult „automatism“ în exprimare — modul de a articula sau de a emite intonînd, mişcarea braţului ori a capului ca gest (şi care la origine a fost învăţare voluntară) — presupune atît rolul gîndirii, care alege mijloacele necesare, organizîndu-le adecvat, dar necesită şi un act de voinţă.

Scanned with OKEN Scanner

Automatismele tehnicii limbajului dovedesc rolul gîndirii şi al voinţei, prin faptul că le dirijează o intenţionalitate şi că sînt numai aspecte ale unui proces mai vast.

Anumite procese se petrec desigur automat în cursul vorbirii, iar experimente de laborator au arătat că subiectul poate să nu fie conştient de reacţiile sale vegetative la anumite schimbări ale cuvintelor sau ale semnificaţiilor cuvintelor folosite în experiment, ba chiar să nu poată relata nimic asupra acestor schimbări (de ex. A. R. Luria, O. S. Vinogradova şi N. A. Heissler[39b] au observat, în experimente de pletismografie, că apăreau reacţii vasculare identice la cuvinte legate semantic, chiar dacă subiectul nu era conştient de aceste legături în momentul experimentului). Aceasta nu înseamnă însă că actul vorbirii în ansamblul lui este mecanic sau că vorbitorul nu e conştient de diversele legături semantice dintre cuvintele limbii ori că momentul vorbirii nu este dirijat de un sens conştient. Manifestările automate au valoare în cazul limbajului numai prin faptul că sînt părţi ale unei conduite cu sens şi trebuie privite deci ca esenţial legate de activitatea totală, intenţionată şi organizată conform unui scop. O manifestare de limbaj ce ne apare ca „inconştientă" nu e însă prin acest fapt un rezultat nemotivat, mecanic, al întîmplării, ci face parte dintr-un plan general, dintr-o organizare de ansamblu, reglată prin complexul proces al aferentaţiei inverse şi condusă de intenţia de a transmite un anumit sens.

Intenţia de comunicare, care implică un ţel, un sens, o orientare, o voinţă de expresie, înseamnă pe de o parte manifestarea „activă", iar nu mecanică — atît a celui care exprimă, cît şi a celui care receptează; iar pe de alta, presupune un plan conducător, aplicat asupra unui întreg primordial, pe care nevoile exprimării prin mijloace exterioare îl silesc să se decupeze, organizîndu-se însă.

Aceste cîteva procese, al căror rol l-am urmărit separat, nu constituie compartimente izolate în cursul funcţionării limbajului. „Uneltele" şi „procedeele" limbajului nu au o analogie cu acelea ale tehnicilor manuale, decît pînă la un punct; izolarea lor este un artificiu necesar studierii modului lor de acţionare. Coexistenţa sau mai bine zis fuzionarea lor, şi în definitiv activitatea întregului organism pentru producerea unui fapt de limbaj, înseamnă imixtiunea sistemului de coordonate al fiecărei persoane în cea mai neînsemnată manifestare de limbaj.

Scanned with OKEN Scanner

Caracteristicile întregii vieţi psihice îmbibă atît emiterea cît şi receptarea unui simplu cuvînt care are valoare semnificativă reală, care e, adică, exprimat în vederea comunicării. La rîndul său, limbajul reglează întreaga activitate psihică, iar tulburările funcţiei sale reglatoare, în cazuri patologice, antrenează tulburări generale ale conduitei[40].

Limbajul este o conduită adaptată la situaţii, iar nu o simplă conexiune stimul-răspuns. El presupune mereu schimbări, organizări noi ale expresiei şi înţelegeri adecvate acestora. Nefiind o activitate mecanică, deoarece totul este ales, grupat, ierarhizat după un plan general, în limbaj intervin în orice moment toate funcţiunile, fie că sînt considerate pe plan psihic fie pe plan fiziologic. Faptul de limbaj care apare în exterior este opera întregii fiinţe, cu aspectele de „gîndire", „voinţă", „memorie", „automatism", „temperament" — în sfîrşit cu toate aşa-zisele „facultăţi", „funcţiuni" sau „procese", „particularităţi" etc. De fapt, ar fi poate mai corect să se vorbească despre limbaj nu ca despre o funcţiune *influenţată* de întregul organism, ci să fie tratat drept un aspect, drept o atitudine, drept una dintre posibilităţile totale de a se manifesta ale persoanei. Nu o *înrîurire* are loc — lucru posibil numai între fapte care sînt exterioare unul altuia —, ci o nuanţare, căpătată prin faptul că limbajul fiecărui individ e manifestarea unui sistem specific de coordonate.

3. Limbajul cuprinde mai mult decît „momentul emitere", dar şi e m i t e r e a cuprinde mai mult decît *expresia* propriu-zisă.

3.*1.* E m i t e r e a nu înseamnă numai aspectul exterior, „mesajul" care parvine receptorului, ci şi toată munca interioară, în mare măsură imperceptibilă auditorului, f a z e l e c a r e p r e c e d ă e x t e r i o r i z a r e a şi în care se petrece organizarea interioară a materialului de exprimat.

Se spune că o dată ce ai gîndul clar, urmează apoi uşor şi expresia adecvată. Pentru a gîndi clar, pentru a preciza articulaţiile gîndirii, este nevoie tocmai de limbaj. Practica limbajului ajută organizarea gîndirii, fără care, de altfel, el nu ar putea exista: limbajul pune ordine în gîndire, dar şi gîndirea face să se realizeze organizarea necesară limbajului; reciprocitate care se manifestă şi în pregătirea expresiei, în faza care va duce la alegerea celor mai potrivite forme lexicale şi gramaticale pentru exprimare.

Operaţiile de pregătire se petrec în tot cursul exprimării şi se manifestă adesea în exterior prin opriri, prin ezitări, care nu sînt altceva decît forma concretă a unor puncte de deliberare mai dificilă între alternative, de discriminare şi de selectare a mijloacelor expresive. Aceste procese interioare influenţează direct cursul vorbirii, nu numai prin introducerea unor pauze în momentele de deliberare, ci prin însăşi natura anticipatoare a operaţiilor de pregătire. Acestea permit să se exercite un permanent control asupra expresiei, care se desfăşoară deci nu ca o improvizare absolut întîmplătoare sau mecanică, ci reprezintă realizarea unui plan interior.

Noţiunea de aferentaţie inversă ne dă posibilitatea să înţelegem în ce mod se realizează autocontrolul permanent asupra vorbirii, prin continua semnalizare a situaţiei externe şi apoi a celei interne — a propriei activităţi de vorbire —, şi prin declanşarea reacţiilor ulterioare în raport cu aceste semnalizări. Astfel, exprimarea este pregătită de un vast mecanism interior, care precede fiecare moment al emisiunii vocale. Semnalizarea unei anumite situaţii declanşează o sumă de reacţii — şi totodată pregăteşte altele, prin procesul aferentaţiei inverse —, realizînd o atitudine generală adaptată la situaţie şi, în cadrul ei, o idee globală, un sens care va fi tradus verbal. Autocontrolul expresiei, revenirea „informaţiei" la centrul de control, — prin aferentaţia inversă sau prin „feed-back" — devine astfel mai eficent, deoarece se confruntă în permanenţă realizarea expresiei şi cu un plan general de anticipare. Faza ulterioară, de exprimare verbală în exterior, va fi încă mai mult supusă autocontrolului, nu numai prin auzirea propriilor emiteri vocale, ci, — anticipînd chiar acest moment acustic — printr-un „feed-back" proprio- sau interoceptiv, al reacţiilor musculare sau vegetative care constituie articularea vocală.

Intenţia de comunicare înseamnă a da sens unei expresii şi a o percepe acordîndu-i un sens; presupune a fi conştient de valoarea expresiei şi a putea mînui semnele în vederea unui scop precis. De aceea, caracteristica limbajului nu e numai expresia exterioară, ci şi putinţa de a da valoare unui semn, de a-l utiliza ca atare. Faptul că o persoană nu izbuteşte să ajungă la o expresie nu înseamnă că ea nu se găseşte în cursul unei activităţi de limbaj. Maine de Biran, mărturisindu-şi chinul de a nu găsi expresia, ca şi atîţia scriitori în această situaţie, arăta că rezultatul final este numai încununarea unei activi-

tăţi profunde: „Mă apuc de lucru — scria el — cu un anumit număr de idei pe care cred că le stăpînesc şi care îmi scapă în momentul redactării; mi-e greu să regăsesc ideile şi nu-mi vin cuvintele“[41]. Aceasta nu înseamnă însă că el nu avea un limbaj interior, că nu formulase schematic şi incomplet cele cîteva idei: ceea ce nu realiza era organizarea finală a expresiei.

Faptul de limbaj în momentul „emiterii“ este rezultatul a trei faze. Să plecăm, de pildă, de la vederea unui pom încărcat de fructe: *a)* aceasta trezeşte o anumită stare psihică — de apetenţă, de constatare obiectivă, de interes ştiinţific, de satisfacţie estetică —, persoana vrea să o comunice şi, folosind o anumită „tehnică“, încearcă să o exprime; *b)* materialul care va trebui să fie exprimat — starea psihică mai mult sau mai puţin intelectuală ori afectivă — este prelucrat prin intenţia de comunicare, care dă un plan general — în conformitate cu sensul acestui conţinut —, *c)* şi care foloseşte pentru construirea expresiei unelte de aceeaşi natură cu materialul, alegînd semnele potrivite şi dispunîndu-le într-o anumită orînduire. Dacă apariţia expresiei este singura care dă faptul de limbaj complet, dacă intenţia de comunicare e o condiţie esenţială a lui, pe de altă parte numai putinţa de a acorda un conţinut psihic cu o expresie *adecvată,* deci legătura reală şi armonia dintre cele trei faze, poate da limbajul propriu-zis.

Un întreg mai mult sau mai puţin „global“, nediferenţiat de la început complet în părţi, precedă expresia, izvorît dintr-o stare generală care nu este, evident, numai de natură intelectuală — numai o „gîndire globală“, aşa cum arată G. Galichet[42] —, ci cuprinde, cum am arătat, „gîndire“, dar şi „afecte“, „voinţă“ etc. Fraza *Ghioceii ies de sub zăpadă străpungînd-o* poate apărea iniţial şi sub forma unui afect sau a unei imagini combinate cu cîteva cuvinte ori, într-o fază mai avansată, în forma dezlînată sub care am prezentat-o persoanelor de experimentare (v. Exper. nr. 4), cu cuvintele „risipite“, ceea ce nu împiedică totuşi să se contureze sensul general.

a) Exprimarea presupune mai întîi, în faza interioară a organizării ei, o a n a l i z ă a acestui întreg. Cauza acestei analize provine pe de o parte din nevoia de a deosebi părţi în el în vederea emisiunii şi a receptării — adică a apariţiei faptului de limbaj în formele spaţio-temporale, care cer o divizare

Scanned with OKEN Scanner

şi o producere succesivă —, dar pe de alta, şi pentru că nu posedăm semne speciale pentru exprimarea fiecărui conţinut particular. Dacă am putea exprima printr-un singur semn fiece conţinut psihic propriu — şi să ne facem totuşi înţeleşi prin aceasta —, nu ar mai fi nevoie de acest decupaj interior. În jocul pantomimic despre care am mai amintit (v. supra, p. 69), cuvîntul *fonf* este exprimat prin descompunerea în trăsăturile componente ale acestui defect de vorbire: se mimează vorbirea, este presat nasul, iar apoi sînt mimate ambele acţiuni concomitent. Dacă s-ar poseda un semn gesticulator pentru această idee, nu ar mai fi fost nevoie de acea descompunere; tot aşa cum, dacă pentru a exprima conţinutul *Copacul acesta este frumos* am poseda un semn care să cuprindă deodată copacul anumit şi sentimentul trezit de el, nu ar mai fi nevoie de descompunerea în diverse părţi (totuşi, chiar în acest caz, conţinutul ar apărea îmbrăcat într-o formă de expresie succesivă, deşi mai scurtă). Conţinutul psihic de plăcere faţă de copacul înfrunzit este analizat — conform unui obicei de decupaj oferit de limbă — în copacul care a trezit sentimentul, în adjectivul care-l califică, în indicarea unei deosebiri a acestui pom de ceilalţi („Copacul *acesta* e frumos").

Decupajul „socializat" nu apare dintru început: pentru copil, lumea înconjurătoare, mai întîi haotică, nediferenţiată, se grupează apoi, în mare măsură, conform nevoilor sale, din punctul de vedere al funcţiilor subiective atribuite obiectelor, iar nu din acela al modalităţii obiective de existenţă. Abia cu timpul, datorită şi imitaţiei, analiza pe baza limbii intră în joc şi oferă bazele unui limbaj evoluat.

O investigaţie genetică, făcută în domeniul limbajului copilului, ne va arăta mai departe (v. pp. 280 urm.), mai clar decît se poate observa la adult, importanţa acestei faze anterioare şi necesare expresiei propriu-zise, a analizei conţinutului de exprimat.

b) O dată făcută, cu ajutorul limbii, analiza materialului interior, urmează a fi realizată sinteza, prin a l e g e r e a tuturor mijloacelor externe ale exprimării. Gîndirea, în limbajul interior, este rapidă, eliptică, procedează prin salturi şi nu foloseşte cuvinte pentru toate detaliile ei; de multe ori, analiza este făcută, dar lipsesc toate mijloacele expresive pentru a reda conţinutul în forme organizate. Pentru expresie, pentru enunţarea exterioară, succesivă, este necesar să fie ales cel

Scanned with OKEN Scanner

mai propriu material constituit din semne, care să traducă integral, în forme inteligibile, conținutul propriu interior.

Alegerea mijloacelor expresive implică în primul rînd selectarea cuvintelor adecvate pentru a desemna obiectele sau fenomenele respective, astfel încît însăși coexistența lor să poată reflecta relațiile existente în realitate într-o anumită situație. Pentru a exprima faptul că ai văzut în pădure ghiocei care, străpungînd zăpada, ies de sub ea, e necesar să alegi și cuvintele corespunzătoare, care vor marca și prin însăși simultaneitatea lor relațiile constatate: *ghiocel, zăpadă, a străpunge, a ieși.* Trebuie subliniat însă că simpla coexistență a cîtorva cuvinte — socotite „importante" pentru că, fiind substantive sau verbe, reprezintă obiectele sau fenomenele despre care e vorba — nu poate reflecta întotdeauna relațiile reale: numai alegerea inițială a tuturor cuvintelor care joacă un rol în precizarea legăturilor — adică și prepozițiile, conjuncțiile etc. — va da putința de a exprima adecvat adevăratele raporturi din realitate. Alăturarea cuvintelor *cerc* și *pătrat* nu spune ceva precis: din ele se poate construi și fraza *Acest cerc este pătrat,* care e un nonsens, nu pentru că nu pot sta alături cuvintele *cerc* și *pătrat;* ea nu reflectă realitatea, pentru că în aceasta nu există corelate în acest chip un cerc și un pătrat. Simplul adaus al prepoziției *în* modifică tot înțelesul, chiar fără celelalte precizări („*În* [acest] cerc este [înscris] un pătrat"). Așadar, numai alegerea tuturor cuvintelor esențiale pentru o situație înseamnă de fapt sezisarea relațiilor din realitate și dă putința exprimării lor.

Intenția de comunicare, organizînd conținutul interior, imprimă o direcție în alegerea mijloacelor de expresie, în acord cu conținutul psihic care trebuie transmis, dar și cu întregul sistem de coordonate al acelei situații. Acest fenomen, aparent elementar și simplu, de alegere a cuvintelor, reprezintă deci un proces complex de oglindire și de exprimare a relațiilor din realitate. Fundamentul lui nu îl poate constitui, așa cum s-ar părea, un simplu act de memorie — de apariție a cuvintelor pe baza unei legături, mai demult stabilite și fixate între cuvinte și noțiuni —, ci mai ales o activitate intelectuală superioară, de gîndire, care să poată discerne raporturile noi, actuale, dintre lucruri; care să discrimineze deci și relațiile noi dintre cuvintele menite să aplice semnificațiile la fiece caz concret. Ca atare, legarea cuvîntului de obiectul

pe care trebuie să-l reprezinte într-o anumită situaţie nu se face pe o cale mecanică şi directă — printr-o simplă asociere cuvînt-noţiune —, ci prin reflectarea mai întîi a relaţiilor dintre acel obiect şi toată situaţia în care apare.

Operaţia de alegere este totodată şi o selectare între diverse alternative[43], deci o fină diferenţiere. Cuvintele sînt alese ţinîndu-se seama de legăturile lor reciproce în limbă — care reflectă relaţiile din realitate —, de raporturile cu termenii sinonimi, antonimi, derivaţi. Totodată, se face şi diferenţierea între nuanţele semnificative şi între cuvintele cu sfere înrudite, grupate în jurul aceleiaşi noţiuni integrative (*culoare* — şi *roşu, verde* etc.); în sfîrşit, are loc şi alegerea celei mai adecvate nuanţe semnificative (*roz, vişiniu* etc.). Astfel se rezolvă de fapt şi „omonimia": vorbitorul, alegînd diversele cuvinte, determină un anumit sens al omonimelor.

Orice alegere este mai întîi o actualizare a unui nucleu semnificativ; pentru ca apoi să urmeze, în cadrul acestei actualizări, o completare a nucleilor — fapt care dă semnificaţia prezentă a semnului. Libertatea de creaţie semnificativă este îngrădită totuşi de anumite limite, care impun ca acele *n* variaţii posibile ale semnificaţiei să respecte în genere o normă constantă. Faptul acesta este posibil — iar individul acceptă nucleul impus de societate —, deoarece conţinuturile proprii, oricît ar varia, păstrează totuşi o anumită constanţă umană şi social-istorică. Cuvîntul aduce reminiscenţa unor experienţe vechi într-una nouă: el este ales prin ceea ce aseamănă experinţele — adică prin nucleii semnificativi şi prin constanţa contextelor —, iar restul este imprimat de experienţa actuală.

Cuvintele nu apar izolate în limbaj, ci sînt încadrate întotdeauna în situaţii. Un cuvînt aparent izolat, o dată ce e pronunţat ca fapt de limbaj, de către o persoană, e o parte dintr-un ansamblu. (Chiar cuvîntul „indus" *secetă,* evocat de acela „inductor" *ploaie,* e doar un fragment, singurul ce apare în exterior, din analiza unui întreg în care se află ambele cuvinte.) Cuvintele îşi au rădăcinile într-o întreagă situaţie, iar sensul întregului este acela care cere anumite cuvinte pentru a realiza intenţia de comunicare. Faptul că fraza *Oaia ninge iarbă* pare lipsită de sens, pe cînd *Oaia mănîncă iarbă* are unul, nu ne poate face să bănuim că „elementul" *mănîncă,* singurul care înseamnă o modificare în ansamblul propoziţiei,

Scanned with OKEN Scanner

este răspunzător de apariţia sensului. Dovadă este faptul că la o reflectare mai atentă fraza nu mai apare ca lipsită de sens, ci cuvîntul *ninge* e resimţit ca incongruent cu ceilalţi doi termeni, care devin suficienţi pentru a contura singuri un înţeles. Iar în cazul cînd am da fraza aceasta sub forma lacunară *Oaia ———— iarbă,* ea ar fi completată prin cuvîntul *mănîncă* (sau *paşte,* ceea ce este aproape echivalent ca sens); aşadar, semiorganizarea reprezentată prin cele două cuvinte între care e o lacună a putut contura un sens total (echivalent, pentru receptor, cu o frază), care a dictat apoi apariţia în exterior a cuvîntului *mănîncă,* pentru a o concretiza lingvistic.

c) Operaţia de alegere a materialului lingvistic nu se mărgineşte numai la oprirea semnelor necesare, ci se vădeşte şi printr-o d i s c r i m i n a r e făcută printre acestea, acordîndu-li-se roluri diverse, iar de aci, forme şi locuri specifice, în acord cu funcţia întrebuinţată. Rolul căpătat prin raportarea la întreg conferă fiecărui semn anumite „proporţii", adică o funcţie în raport cu însemnătatea sa în întreg. Prin alegerea făcută, se încredinţează fiecărui semn nu numai funcţia de a reprezenta concret una dintre părţile conţinutului interior, dar şi de a arăta modul în care aparţine ea întregului, importanţa ei faţă de celelalte părţi cu care stă în relaţie, forma şi locul pe care le va căpăta, deoarece în definitiv aceleaşi semne pot juca roluri diferite: de a specifica sau de a fi ele specificate de altele. „Alegerea" a reţinut de pildă cuvintele *toreador, ucide, taur,* dar conţinutul de comunicat poate fi: sau *„toreadorul ucide taurul"*, sau *„taurul ucide toreadorul"*. Numai forma dată cuvintelor, sau ordinea lor ori intonaţia — adică un mijloc exterior de a arăta ierarhizarea — pot indica modul de organizare al întregii fraze (din această pricină, sensul cuvintelor risipite dar prezentate în formele lor flexionare este mai uşor de înţeles). Rolurile sînt decernate în urma operaţiei de ierarhizare făcute după criteriul centrului de gravitate care e sensul total şi care dictează subordonările frazelor, sau ale propoziţiilor secundare la cele principale, după împrejurări.

Sinteza completă este imediat premergătoare expresiei propriu-zise, care expune de fapt în exterior, succesiv, părţile sintezei interioare. Expresia apare organizată în interior, adică în faza premergătoare realizării ei concrete, semnele avînd forma şi rolul cu care vor apărea în exterior. Faptul poate părea ciudat: manifestarea expresivă de limbaj se realizează

atît de repede, încît toate fazele ce rezultă din disecarea ulterioară a unui moment par neverosimil de lungi. Colecţiile de „lapsus"-uri — în care un cuvînt de la începutul frazei apare contaminat de unul îndepărtat — constituie unul dintre argumentele concrete pentru „anterioritatea" unui ansamblu interior faţă de exprimarea propriu-zisă: „*Bla* —... bravo Gretl", sau „und ein *Sch*tückel... *sch*... Apfels*ch*trudel" („Şi o bucată de ştrudel") [datorită greutăţii de articulare din *Apfelstrudel*, *sch* — devenit centru — e repetat ca pentru a se antrena], sau haplologii, ca de pildă „*The Batterloo*" (din: The ba[ttle of Wa]terloo „bă[tălia de la Wa]terloo")[44]. Existenţa unei părţi „în relief", care o influenţează pe alta, presupune prezenţa întregului cuvînt şi a întregii fraze, într-o simultaneitate din care nu sînt conştiente decît cîteva puncte de reper. De asemenea, faptul că se pregătesc anumite forme sau locuri încă de la începutul frazei, dar mai ales intonaţia, sînt o mărturie a faptului că ansamblul preexistă, în forma internă, cel puţin ca plan general care presupune chiar detalii: aceasta face ca accentul să cadă într-un anumit loc, să pronunţăm corect conform sensului, să ştim dintru început ce melodie va avea fraza, să ne luăm, de obicei, de la început suflu suficient pentru toată fraza. Iată cîteva exemple: în lungile fraze germane, în care o parte a verbului apare abia la sfîrşitul frazei, organizarea e sezisată totuşi de la început (de ex.: „*Er spricht nicht gut aus*" („Nu pronunţă [rosteşte] bine"); adverbul italian *affatto* îşi schimbă complet semnificaţia după locul în care e pus — „*E affatto* indifferente" (e *cu totul* indiferent) şi „Non voglio niente *affatto*" (nu vreau *nimic*) —, dar se ştie de la început locul unde va fi aşezat, pentru a realiza sensul; în „*Ich komme nicht*" („Eu nu vin"), *Ich* are altă intonaţie decît în *Ich komme*.

3.2. După cum am mai precizat în alt loc, nu este suficient, în limbaj, „să te exprimi", ci, exprimîndu-te *pentru cineva*, pentru comunicare, este necesar să-ţi faci expresia inteligibilă. De aci, nevoia organizării expresiei, în aşa fel încît cuvintele, care par uniforme, să devină apte de a exprima realitatea cu tot ce conţine ea nou în fiece moment, dar, în acelaşi timp, să se păstreze ceea ce este general în aceste cuvinte, ca puncte de reper universal valabile pentru aceeaşi limbă.

a) Criteriul pentru stabilirea apariţiei, în vorbire, a unei expresii organizate îl constituie nu simpla coexistenţă a mai multor cuvinte, ci în primul rînd constatarea unui anumit efect, care este s e n s u l. Ansamblul expresiv organizat este semnalat deci de posibilitatea desprinderii unui sens total şi conform, pe cît posibil, cu intenţia exprimată: cu alte cuvinte, de existenţa unei atare modalităţi de exprimare, încît să fie posibilă *receptarea* ei *justă,* adică înţelegerea adecvată.

Simpla prezenţă a mai multor componente ale limbii — sunete, cuvinte, fraze chiar — nu reliefează însă un sens: aflarea lor laolaltă nu constituie deci o exprimare eficientă pentru limbaj. O simplă înşiruire de cuvinte, o juxtapunere a lor, nu oferă prin acest fapt un înţeles valabil: din citirea unul după altul a cuvintelor unei pagini de dicţionar nu rezultă un sens particular şi cu atît mai puţin putem înţelege nuanţa specifică a cuvintelor pentru vorbitor; în schimb, numai cîteva dintre aceste cuvinte, organizate într-un anumit mod, alcătuiesc o frază care transmite interlocutorului ceva, un conţinut *anumit.* Un cuvînt repetat fără întrerupere îşi pierde, după mai puţin de un minut, valoarea semnificativă; reintegrat într-o frază, îşi recapătă îndată un înţeles. În cursul experimentului „corectare de texte“ (vezi Exper. nr. 3), se poate observa o sporire a atenţiei către sfîrşitul textului: acolo, greşelile începeau să se înmulţească, întregul se dezorganiza, sensul nu mai putea fi urmărit şi deci nu mai provoca o ignorare a elementelor sonore ale cuvintelor, astfel încît „atenţia“ vizuală putea fi atrasă de înfăţişarea grafică a cuvintelor.

Uneori, deşi cuvintele se înşiruiesc într-o ordine aparent organizată — deoarece se respectă sintaxa —, de ex. „*broasca plouă iarbă*“[45], totuşi nu reiese nici un înţeles din „însumarea“ lor, ba chiar începem să ne îndoim de valoarea semnificativă a unora dintre cuvinte ori să fim înclinaţi a le schimba cu altele. Iar o frază ca de pildă „*Cai verzi umblă pe pereţi*“, corectă din punct de vedere gramatical, ar părea o aberaţie celui care nu ar cunoaşte sensul real al acestei expresii: ceea ce înseamnă că nu schemele unei gramatici goale de semnificaţie conferă o organizare ansamblului şi o valabilitate pentru comunicare. Alteori, dimpotrivă, ansamblul este numai aparent dezorganizat, nu numai pentru că semnificaţiile cuvintelor par să nu se acorde între ele, dar şi pentru că întreaga construcţie pare greşită. Propoziţia *Battre froid à quelqu'un,* de pildă,

(vezi Exper. nr. 13) a fost socotită de unele persoane de experimentare drept o locuţiune dar de altele, drept o anomalie.

Aşadar, prima caracteristică a unei expresii organizate este existenţa unui sens general, rezultat dintr-un acord semantic al tuturor cuvintelor care o compun. Acest acord are la bază experienţa lingvistică a persoanelor respective (sistemul asociativ-lexical, în care sînt incluse şi locuţiunile, sintagmele-clişee etc.), dar el rezultă şi din modul în care sînt grupate cuvintele, din forma lor — morfologică şi melodică —, din introducerea tuturor detaliilor (cuvinte, morfeme, accente etc.) esenţiale pentru marcarea relaţiilor. Sensul intenţionat creează astfel diversele organizări în expresie, iar surprinderea organizărilor reliefează sensul pentru receptor.

b) În ce constă această organizare a expresiei, care sînt aspectele concrete care indică organizarea unui fapt de limbaj?

Spre deosebire de „limbă", care reprezintă un sistem organizat relativ constant şi cu nenumărate valenţe potenţiale, expresia fiecărei persoane, în fiecare moment al actului de comunicare, reprezintă un echilibru de forme şi de sensuri realizate, însă un echilibru dinamic, efemer, care dispare îndată după ce se realizează. O dată ajuns scopul — de a comunica —, expresiile pot dispărea, deoarece nici interesul emiţătorului, nici acela al receptorului nu rezidă — ca în limbajul artistic — în aceste aspecte exterioare, care nu au decît rolul de „a transmite".

Faptul de limbaj poate fi o frază, un semn corporal-motor, o conferinţă, un strigăt sau un simplu cuvînt înconjurat de corelate situaţionale; însă, cum caracteristicile structurii lui apar mai evidente în cazul limbajului vorbit, şi mai ales în acela al vorbirii organizate gramatical, vom alege pentru analiză o frază, aceeaşi simplă frază care ne-a mai servit. *„Am făcut o plimbare frumoasă"*, răspunde cineva dintr-un grup, întrebării adresate de un cunoscut care-l întîlneşte la întoarcerea dintr-o excursie. Expresia aceasta se desprinde de celelalte fapte din realitate — de pildă de alte manifestări umane —, în primul rînd pentru că e percepută auditiv, dar ea se desprinde şi de alte percepţii sonore — de zgomotele concomitente, de cuvintele celorlalţi şi de acelea, precedente sau următoare, ale vorbitorului însuşi. Ea reprezintă un aspect delimitat al realităţii, o formă spaţio-temporală, cu o intensitate proporţională cu mediul, cu conture precise şi înconjurată de pauze

ce formează un strat izolator, care marchează şi mai pregnant conturele: în primul rînd intensitatea emiterii şi pauzele încadrează şi pun în relief formele organizărilor de limbaj. Pauzele decupează ansamblul, fac să apară mai legate unele grupări, distanţează de rest părţile mai importante, pregătind emisiunea şi receptarea lor. Dacă în vorbirea aceleiaşi persoane pauzele sînt inevitabile — fiindcă exprimarea a două intenţii nu se poate face decît succesiv —, în schimb cînd vorbesc deodată mai multe persoane, simultaneitatea fiind posibilă, pauzele care despart expresiile, distanţîndu-le, dispar uneori: în aceste cazuri, receptorul se orientează foarte greu, iar înţelegerea e îngreunată sau chiar dispare. Faptul că, atunci cînd „vorbesc mai mulţi deodată", intenţia de comunicare nu se realizează corect, arată necesitatea pauzelor pentru conturarea formelor unei organizări expresive, adică nevoia ca fiecare expresie să aibă propriul timp şi spaţiu de realizare. Expresia organizată are deci, în primul rînd, un contur propriu, care o face să se desprindă de noianul celorlalţi excitanţi şi care o deosebeşte de celelalte forme din realitate.

Aceste forme efemere ascund însă o complexă organizare lăuntrică. În vreme ce aşa-zisul „limbaj animal" — răspuns monoton la situaţie — cuprinde strigăte aproape invariabile, uniforme şi totodată fără diferenţieri lăuntrice, faptele de limbaj uman sînt caracterizate prin lipsa unei omogenităţi a expresiei. Această primă caracteristică a expresiei organizate, *diferenţierea* — manifestată de altfel şi prin *ierarhizare* —, se observă nu numai prin existenţa pauzelor şi a unor aspecte cantitative, ca intensitatea emiterii, ci şi prin alte mijloace (diferenţieri prin morfeme, prin intonaţie etc.), pe care le vom urmări mai departe. (De altfel, însăşi alegerea diverselor cuvinte implică o diferenţiere, ele fiind alese astfel ca din alternanţa, din opoziţia lor să apară sensul dorit.) Dar diferenţierea este numai unul dintre aspectele *stabilirii de relaţii* în cadrul expresiei. Stabilirea de relaţii se manifestă şi prin diferenţieri, dar şi prin realizarea de *asemănări*, de determinări reciproce, de acorduri, de concordanţe. Opoziţiile prin ele însele ar duce numai la haos, nu la o organizare: dacă indiferent ce sens s-ar opune indiferent cum, nu s-ar mai ajunge la o unitate, adică la un sens general.

Diversele părţi ale expresiei, intrînd în contact unele cu altele, îşi modifică reciproc forma şi capătă semnificaţii spe-

cifice, adaptîndu-se unele la celelalte. Îndată ce se alătură, semnele se transformă reciproc, faţă de ceea ce fuseseră cu o clipă înainte sau cînd erau izolate. Fiecare dintre cuvinte este legat de celelalte şi numai prin acest fapt devine semnificativ: *Am* devine altceva îndată ce este legat de *făcut,* iar aceste două cuvinte, la rîndul lor, capătă o specificitate faţă de multiplele posibilităţi de cuplaj ale verbului *a face,* prin alăturarea cuvîntului *o plimbare,* care trece şi el către o mai deplină actualizare numai datorită adjectivului *frumoasă.* Pe de altă parte, şi din punct de vedere formal diversele părţi se influenţează reciproc, prin adaptări şi modificări fonetice sau morfologice, prin mimică, gesturi etc.: diversele înrîuriri reciproce fac ca în ansamblul expresiv organizat, prezenţa laolaltă să însemne corelaţie, interacţiune, interdependenţă.

Relaţiile creează o dinamică în organizare, o încrucişare de vectori, o osmoză şi deci direcţii alternative, marcînd astfel solidaritatea diverselor părţi şi asigurînd continuitate în interiorul expresiei.

Expresia capătă toate aceste semne distinctive ale unei organizări, în primul rînd prin utilizarea mijloacelor gramaticale. Gramatica are un rol imens, mai întîi prin economisirea timpului şi energiei necesare organizării expresiei: ea oferă scheme stabile de organizare a expresiei — în care aceasta poate să fie turnată aproape automat şi din care, totodată, pot să transpară cu uşurinţă relaţiile, pentru receptor. Acest ansamblu de reguli, asemănător geometriei, datorită căruia „limba capătă posibilitatea de a îmbrăca gîndurile umane în învelişul material al limbii“[46], ajută exprimarea eficace, deci şi înţelegerea ei: procedeele gramaticale de organizare a expresiei contribuie la clarificarea gîndirii vorbitorului tocmai pentru că o ajută să se toarne în tiparele găsite, schematic, gata făcute. Iar pe de altă parte, ascultătorul are astfel mijloace sigure de a repera relaţiile, de a sezisa legăturile, aşadar de a stabili sensul fiecărui cuvînt. Reprezentînd mijloace regulate de exprimare, luate de-a gata din experienţa îndelungată a societăţii, deprinse de fiecare persoană empiric sau pe baza unor reguli intenţionat învăţate, utilizarea schemelor abstracte ale gramaticii este bazată în primul rînd pe capacitatea de sintetizare, pe construirea unor sisteme de reacţiuni, pe lanţuri de reflexe condiţionate, în cadrul cărora o formă antrenează pe cealaltă („acordul“, de pildă). Utili-

Scanned with OKEN Scanner

zarea sistemului gramatical al limbii se bazează pe de o parte pe „stereotipe dinamice" născute din tendința materiei nervoase corticale de a realiza — sub influența excitanților care se repetă permanent și care acționează într-o anumită ordine — sisteme relativ stabile de reacții în lanț, în care primul stimul le atrage pe celelalte, în ordinea de exercitare[47]. Iar pe de altă parte, însușirea și utilizarea sistemului gramatical al limbii se bazează pe abstractizarea, pe generalizarea acestor relații, spre a putea cuprinde în ele și alte moduri verbale decît cele învățate, spre a se putea aplica la orice caz concret. O dată ce o schemă a fost însușită, se va putea reproduce apoi forma gramaticală justă, introducîndu-se în ea orice alt material concret. De pildă, prin întrebuințarea de către copil în mai multe împrejurări a unei anumite combinații de cuvinte spre a exprima o relație din realitate, el ajunge la desprinderea unei reguli care nu e decît o schemă abstractă, valabilă însă și pentru orice situație particulară asemănătoare, tocmai pentru că a fost creată prin generalizare. La un an și jumătate, copilul căruia i s-au creat anumite reacții la frazele „*Așază păpușa!*" și „*Dă clovnul!*" va reacționa corect, dintr-o dată, și la fraza „*Așază clovnul!*", pe care nu a mai auzit-o pînă atunci[48]. Aceste tipare, care reprezintă raporturi abstracte, se adaptează totuși la fiece situație, indicînd, prin umplerea lor cu conținuturi particulare, specificul relațiilor unei situații determinate.

Gramatica pune astfel la îndemînă un bun comun al limbii, cu o valoare semnificativă egală pentru toți, deoarece păstrează baza semnificativă a cuvîntului, făcîndu-l totuși să varieze spre a exprima particularitățile fiecărui moment.

O dată cu încadrarea gramaticală, cuvîntul rămîne, din punct de vedere lexical, același[49]: *masă* își păstrează semnificația de bază și în forma *mesei, pe masă* etc. Dar, totodată, prin modificările gramaticale sensul devine mai precis determinat, concretizat, aplicat la cazul particular: „*Pune cartea pe* [această] *masă!*". Gramatica constituie tocmai mijlocul de a actualiza semnificațiile cuvintelor prin organizarea adaptată a expresiei, printr-o modificare formală a cuvintelor, care să indice astfel legăturile lor, relațiile în care se află și deci rolul pe care-l joacă fiecare în determinarea sensului total. Modificările morfologice și determinările sintactice ale cuvintelor arată receptorului relațiile dintre ele și, în fond, pe

acelea dintre obiectele şi fenomenele din situaţia concretă. Chiar fără respectarea topicii, amestecate de-a valma, cuvintele unei fraze simple pot reliefa uşor, de la prima citire (cum ne-au dovedit-o experimentele), un sens clar numai prin raportarea la forma lor flexionară, la acordul dintre unele cuvinte, care marchează anumite corelaţii (de ex.: *zăpadă — ghioceii — străpungînd-o — sub — de — ies).*

Cu ajutorul gramaticii se realizează astfel încadrarea a tot ce este variabil şi particular în fiece situaţie, în elementele cele mai stabile ale limbii, în schemele abstracte reprezentînd generalizări de stereotipe dinamice. În mod paradoxal deci, tocmai aceste mijloace tradiţionale, fixe, dau cuvintelor putinţa de a-şi varia conţinutul, prin intrarea în relaţii cu altele, şi de a se înţelege astfel noutatea fiecărei împrejurări.

Procedeele gramaticale constau din a face să apară acelaşi cuvînt în *forme* morfologice diferite, din a face să varieze funcţia unui cuvînt sau fraze prin *locul* în care sînt aşezate în raport cu celelalte, din a stabili o *ierarhizare* funcţională între diversele componente ale expresiei.

„Les mots diversement rangés font un divers sens et les sens diversement rangés font différents effets“ („Cuvintele divers orînduite creează un sens deosebit, iar sensurile divers orînduite creează efecte deosebite“), observa Pascal. Nevoia de a fi înţeleşi ne obligă în genere să unim cuvintele după reguli care sînt familiare ascultătorului, adică să adoptăm ordinea normativă gramaticală, deprinsă cu încetul şi cu greu, din copilărie.

Cu cît este vorba de componente mai restrînse (cuvintele faţă de sintagmă de pildă), cu atît libertatea de ordonare este mai îngrădită. Faptul că *şapte* n-ar putea fi acceptat în loc de *paşte* — decît într-un ansamblu foarte pregnant — sau că de pildă într-un cuvînt ca acela compus, în german., *Feldbegriff* („noţiunea de cîmp“) ordinea nu este reversibilă — deoarece *Begriffeld* („cîmpul noţiunii“) înseamnă altceva — sînt cîteva exemple care dovedesc că în ordinea părţilor vorbirii noncomutativitatea acţionează uneori ca în limbajul matematic, unde de pildă $pq \neq qp$. Dar cu cît forma expresivă cuprinde mai multe părţi, emiţătorul are o libertate mai mare în ceea ce priveşte ordinea diverselor componente. Între sunete, cuvinte şi unele sintagme sau propoziţii simple pe de-o parte — şi alcătuirea unui monolog în care emiţătorul este mai liber

să selecteze poziţiile diverselor componente, pe de alta, se află fraza, a cărei ordine poate fi gramaticală, dar, în anumite limite, poate fi şi naturală, spontană.

Ordinea gramaticală sau tradiţională nu indică întotdeauna ierarhizarea reală corespunzătoare intenţiei de comunicare, tot aşa cum subiectul sau predicatul gramatical nu sînt întotdeauna părţile cele mai importante ale unei fraze. Uneori, intenţia poate fi în dezacord cu formele gramaticale şi atunci se întîmplă fenomene ciudate — numite „excepţii", sau derogări de la norme. Cineva care exclamă *„Vine!...X!"*, face această inversiune deoarece socoteşte mai important momentul venirii acelei persoane (presupunînd că se ştia despre cine e vorba). Iar acela care strigă — văzînd că vîntul e gata să spargă un geam — *„Fereastra... închide-o!"*, face să cadă accentul pe primul cuvînt (care ar fi putut de altfel să fie înlocuit printr-un gest indicator) şi intenţionează să atragă atenţia partenerului mai întîi asupra acestui obiect, pentru ca abia apoi să completeze cu ceea ce vrea să-l facă să execute. Spontaneitatea face ca primul loc în expresie să fie dat părţii celei mai importante, chiar siluind frazele din punct de vedere convenţional.

Nici din alte puncte de vedere sintaxa tradiţională nu poate fi întotdeauna o călăuză sigură pentru găsirea criteriului ierarhizării unei expresii în limbajul „viu". Subiectul gramatical poate lipsi uneori, predicatul de asemenea — iar sensul să se degaje din enunţarea unui cuvînt aşa-zis „accesoriu". Dorinţa de a nu renunţa la ierarhizările şi denumirile uneori factice ale gramaticii a dus la compromisuri, ca recunoaşterea unui „subiect (sau predicat) logic" ori „psihologic". Afirmaţia că „subiectul psihologic" este ceea ce ştie interlocutorul, iar „predicatul psihologic" e ceea ce vreau să-l fac să ştie[50] nu dovedeşte decît că orice cuvînt poate fi „subiect" de pildă şi că, în fond, se introduce acceptarea unui anumit relativism. Se acceptă deci să devină subiect psihologic orice parte de cuvînt, iar nu numai „un nume, un verb, un infinitiv sau un pronume"[51], şi totodată să varieze după fiece persoană, deoarece ceea ce e cunoscut cuiva, deci „subiectul psihologic", poate să fie necunoscut celuilalt, aşadar să fie „predicat".

Tot aşa cum uneori sfîrşitul cuvîntului — socotit „mai slab", pentru că spre a-l emite vocea scade[52] — se dovedeşte a fi partea cea mai importantă a lui („*unde?*", cu accent

puternic pe ultima silabă, poate fi replica revoltată şi uimită a cuiva căruia i s-ar cere să meargă într-un loc ce nu-i convine), la fel un cuvînt „secundar", ca o prepoziţie[53], poate deveni centrul semantic şi fonetic al unei fraze (v. şi Exper. nr. 7). Preocuparea lingvisticii de a clasifica cuvintele în „principale şi accesorii"[54] ni se pare la fel de inoperantă pentru limbajul privit din punct de vedere psihologic. Dacă în experienţa amintită (prin care se cerea să se răspundă printr-un singur cuvînt, cel mai important, la întrebarea „Ion stătea *pe* masă sau *la* masă?") s-ar fi răspuns prin cuvîntul *„masă"* — cuvînt considerat „principal", autonom —, sensul ar fi fost mult mai puţin precizat (în situaţia respectivă) decît prin cuvîntul „accesoriu" şi care în cazul de faţă s-a dovedit, nu autonom — lucru care ni se pare imposibil în limbaj —, dar cel mai important. (Experimentul a dovedit că aşa-zisele cuvinte accesorii pot apărea *singure,* dacă sînt înglobate într-o situaţie cunoscută: iar pe de altă parte, cuvintele „principale" pot apărea *singure* — ceea ce este altceva decît „autonome" —, numai dacă există şi o situaţie cunoscută: deci nu sînt independente nici ele.)

Experimentele făcute de noi ca un sondaj în studierea ierarhizării expresiei au pornit de la următoarea premisă: în genere, ceea ce este mai important într-o expresie trebuie să poată reprezenta la un moment dat tot ansamblul ei, adică, omiţînd toate cuvintele afară de unul singur, din el să se poată schiţa totuşi sensul ansamblului. (Este oarecum procedeul *titlurilor,* care nu sînt, de multe ori, decît elipse, bazate pe faptul că un cuvînt, cu importanţa cea mai mare într-un ansamblu, îl poate reprezenta apoi: *Faust,* de pildă; sau e cazul străinului care nu ar cunoaşte bine limba ţării unde se află şi care, dorind să ceară un pahar cu apă, recurge la cuvîntul ce reprezintă culmea ierarhică a conţinutului interior: *„Apă!",* de pildă).

Experimentele noastre au constat fie din prezentarea aceloraşi fraze, din care am eliminat mereu alte cuvinte (Exper. nr. 6) — pentru a stabili care erau cele mai necesare înţelegerii, deci organizării expresiei —, fie din clasificarea cuvintelor unei fraze de către diverse persoane (Exper. nr. 8). Datorită faptului că aceste experimente s-au efectuat individual — deci s-au putut cunoaşte condiţiile speciale ale fiecărei persoane — şi s-au cerut relatări asupra motivelor ierarhizã-

Scanned with OKEN Scanner

rilor, s-a putut ajunge la o concluzie care nu fusese întrevăzută de la început: rezultatele variau (mai ales în ceea ce priveşte clasificarea cuvintelor frazei *„Ai ascultat ieri concertul dirijat de Enescu?“*) după caz, conform unor motive precise, iar nu ca o consecinţă a hazardului. Persoanele de experimentare ezitau, de pildă, deoarece se întrebau dacă, indicînd cuvîntul *Enescu* drept cel mai important, această clasificare ar fi fost valabilă şi în cazul cînd ai vorbi cuiva care n-ar fi auzit despre acest muzician. Aceasta ne-a făcut să cerem, paralel, şi clasificarea cuvintelor unei fraze în care *Enescu* era înlocuit cu un nume necunoscut, *Lavin*. Astfel s-a putut trage atît concluzia că partea cea mai importantă a unei „expresii în vorbire“ poate fi şi altceva decît subiectul sau predicatul gramatical, sau decît un cuvînt „principal“ (cu condiţia existenţei unui ansamblu implicit), dar şi concluzia că oricare clasificare e relativă nu numai la ansamblul lingvistic propriu-zis, dar şi la situaţie, la momentul particular. Aşadar, orice clasificare absolută este o abstracţiune, gata să fie răsturnată de prima realizare în practică a ierarhizării teoretice[55].

Experimentele făcute pentru ierarhizarea cuvintelor se pot aplica şi la părţile acestora, de pildă pentru observarea ierarhizării sunetelor cuvintelor. Experimentele mai vechi (H. Werner[56]) ar putea fi completate de pildă prin dictarea unor fraze din ale căror cuvinte să lipsească sunete, pentru a se vedea care sînt cele absolut necesare sau relevante (în această direcţie, există şi cercetări kibernetice)[57]. (Încercarea de a trage concluzii pe baza observării aşa-ziselor limbi „reduse“ — ca Basic English etc. — nu poate duce la un rezultat, deoarece acestea sînt mai complicate chiar decît limbile din care derivă, deci nu se pot observa eliminări: în Beach-la-Mar, de pildă, în loc de „noi“ se spune: *„me two* (sau *three) fellows“*[58].

În momentul exprimării se petrece deci şi o ierarhizare a importanţei cuvintelor pentru situaţia respectivă, în raport cu legăturile pe care trebuie să le reprezinte; ierarhizare foarte necesară atît în momentul iniţial — cînd, pentru economia mijloacelor de expresie, se renunţă la anumite cuvinte (care ar putea fi de pildă înlocuite prin corelate situaţionale) —, cît şi pentru momentele următoare ale exprimării, în care se va da un anumit rol gramatical, sau se va pune un accent, se va marca prin intonaţie ori prin locul acordat, importanţa

fiecărui cuvînt. În faptul de limbaj, ierarhizarea are o anumită finalitate: părţile socotite mai însemnate de către emiţător sînt puse în relief astfel, încît receptorul, călăuzit de acest fapt, să-i înţeleagă just intenţia.

Principiul ierarhizării se manifestă prin diverse procedee. Unul dintre modurile ei de acţiune constă în însăşi eliminarea, dovedită prin numeroasele e l i p s e din timpul vorbirii. Limbajul economiseşte energie nu numai folosind mijlocul sugerării — adică încărcînd cu o nuanţă în plus, imponderabilă, semnificaţia cuvîntului —, ci şi lăsînd la o parte ceea ce vorbitorului i se pare superfluu: fie pentru că e uşor de înţeles pe baza expresiei explicite, fie pentru că ar complica prea mult expresia, fie pentru că există corelate situaţionale, fie pentru că detaliul respectiv e atît de cunoscut, încît nu mai merită să fie amintit.

„La dernière chose qu'on trouve en faisant un ouvrage — după Pascal — est de savoir celle qu'il faut mettre la première" („Ultimul lucru pe care-l găseşti cînd lucrezi o operă este acela de a şti ce să pui în primul rînd"): ceea ce înseamnă că ierarhizarea şi elipsa nu sînt operaţii uşoare. După Boileau, de altfel, aceasta e culmea la care parvine un artist, care elimină mereu, pînă ajunge la ceea ce e necesar, dar şi — prin aceasta — cu atît mai pregnant. Elipsele presupun o operaţie de ierarhizare care necesită o cîntărire raţională — deşi foarte rapidă, în cursul expresiei obişnuite — a motivelor de eliminare. Copiii fac elipse care nu pot fi înţelese, deoarece, presupunînd cunoscut totul, nu mai ştiu ce este necesar şi deci ierarhizează prost. Contextul permite eliminarea multor detalii fonetice[58b] (în ceea ce priveşte fonemele) sau lexicale ori morfologico-sintactice, favorizînd astfel o exprimare eliptică şi totuşi inteligibilă. De altfel, se poate spune că există chiar în limbă anumite „reguli contextuale de excludere şi de admitere"[58c] a unor cuvinte în exprimare, reguli care sînt însuşite şi fixate în cursul experienţei de viaţă a fiecărui vorbitor. Totodată însă, comunicarea prin limbaj presupune şi necesitatea, paradoxală, de a nu elimina tot ceea ce pare superfluu în exprimare. Există cazuri în care însăşi aglomerarea, folosirea superfluului — adică un anumit grad de „redondanţă", în termenii teoriei informaţiei — poate să aducă un plus de informaţie[58d] (de exemplu, în limba chineză, aglomerarea de sinonime, poate fi necesară, pentru eliminarea omonimiei).

Scanned with OKEN Scanner

Ierarhizarea se manifestă şi prin conturarea mai precisă a unor părţi, care sînt făcute să acţioneze pregnant asupra celorlalte, influenţîndu-le şi modificîndu-le. O parte mai importantă poate căpăta — datorită rolului atribuit în expresie — ascendent asupra uneia mai „slabe", pe care o înrîureşte, transformîndu-i înfăţişarea. Acordurile, formele atone sînt şi ele consecinţe ale importanţei atribuite unei părţi, după care trebuie să se conducă şi celelalte. Se întîmplă însă uneori ca, scăpînd de sub controlul ansamblului, o parte să-şi ia o importanţă mai mare şi să producă o tulburare în expresie: este cazul diverselor „greşeli", „lapsus"-uri, contaminări foarte frecvente şi normale, atît la adult, cît şi la copil: şi astfel, de pildă, în loc de „Das konstruierte Instrument", cineva spune „Das *instruierte* Instrument"[59].

Ierarhizarea este un mijloc de organizare nu numai a unei propoziţii sau cel mult a unei fraze („secundare", „principale"), dar şi a întregii expresii: ideile o dată grupate, este reliefată aceea principală, sînt închise între paranteze acelea mai puţin însemnate, este pus în evidenţă un „subiect contextual" — la care sînt raportate diversele fraze, prin cuvinte de legătură[60] etc. Iar în cadrul mijloacelor de expresie se face o ierarhizare a lor în momentul de limbaj: uneori un gest ocupă principalul loc în expresie, alteori o expresie facială, alteori — cel mai adesea — acestea sînt subordonate vorbirii.

Unul dintre cele mai importante mijloace de organizare a expresiei verbale îl constituie i n t o n a ţ i a şi în genere variaţiile aşa-zis „muzicale" ale vorbirii (printre care vom îngloba şi ritmul şi tempoul).

Această utilizare conştientă de mijloace naturale, aceste modulări, cîteodată melodice, ale vocii, denotă — deşi au ecou uneori în expresii şi afecte mai puţin controlate — o acţiune a omului asupra lui însuşi în actul comunicării, o autostăpînire şi reglare a exprimării; dar ea este, totodată, şi un mijloc de indicare mai precisă a specificului fiecărei situaţii, de îmbogăţire şi în acelaşi timp de organizare a expresiei. Prin intonaţie se imprimă, în melodia frazei, direcţia semnificativă a ansamblului, suprapunînd accente, modificînd sensul aceloraşi construcţii, după cum se constată, se întreabă, se porunceşte etc., sau impunînd despărţiri (nu respiratorii, cum se crede uneori, ci mai ales în unităţi de sens). La crea-

rea acestor diferenţieri interne joacă un important rol distribuţia emiterii verbale, cu pauzele ei mai mari sau mai scurte, care reliefează sensul, decupînd ansamblul.

Intonaţia nu este un placaj adăugat mecanic cuvintelor, ci ea derivă din intenţia conturării unui sens. Iar faptul că surdo-muţii nu izbutesc (decît cu mari eforturi şi după timp îndelungat) să vorbească intonînd[61] — pentru că nu pot sezisa vizual sau tactil aceste variaţii — arată că intonaţia nu este un reflex emoţional, ci are la bază o intenţie şi o convenţie, în virtutea căreia e produsă şi înţeleasă.

Acest aspect „muzical" al vorbirii[62] se bazează pe putinţa de a realiza o opoziţie şi o metamorfozare a sunetelor, pe tendinţa general umană de a varia particularităţile lor, de a face să varieze numărul, forma, amplitudinea vibraţiilor sonore vocale. Trebuie însă deosebită simpla pronunţare spontană, de „intonaţia" intenţionată, deoarece numai cea din urmă are importanţă în faptul de limbaj, fiind o emitere semnificativă completă. Intonaţia derivă dintr-o intenţie primordială, nu este construită cu încetul, ca din pietre de mozaic, de melodiile fiecărui cuvînt, ci ea este aceea care determină aspectul lui sonor specific într-un anumit moment, împărţind fiecăruia valorile „muzicale" adecvate rolului său semnificativ, punînd accente, ierarhizînd adică.

Această „mimică vocală", cum o numea G. Dumas[63], schimbă sensul frazei, face ca acelaşi cuvînt, în aceeaşi grupare, să aibă valori diverse — şi contradictorii chiar —, de bucurie sau de depresiune, de indiferenţă sau de plictiseală. Un adult i se poate adresa de pildă unui copil timid, cu întrebarea *„Cum te cheamă?"*, intonată protector şi tandru, pe cînd un profesor nervos o poate intona brusc, rapid şi iritat, o altă persoană o intonează politicos dar rezervat, alta plicticos şi familiar etc.[64].

Un text greu de înţeles poate deveni ascultătorului, dacă este citit cu o intonaţie justă, inteligibil: cuvintele par să se învioreze, capătă semnificaţiile actuale, iar sensul general e sezisat chiar înainte de a se ajunge la sfîrşitul textului, datorită intonaţiei. Melodia întregii fraze se organizează în vederea culminării ei, în aşa fel încît receptorul e prevenit de la început care e direcţia sensului unei fraze: cu alte cuvinte, el poate şti înainte de sfîrşit despre ce este vorba. În lectură, intonaţia e o dovadă de înţelegere a textului, de surprindere

Scanned with OKEN Scanner

a organizării lui, deci a sensului: copiii din cursul elementar citesc de obicei mecanic — „pronunţă“ de fapt —, articulînd amorf sau cu accente false (de multe ori pe prima silabă, aşa cum deprind de la unii învăţători care obişnuiesc să dea acest loc accentului de insistenţă), iar la sfîrşitul lecturii se poate constata că nu au înţeles nimic.

În actul de limbaj, în expresia unei persoane într-un moment anumit, aşa-zisa „linie“ fonică devine un ansamblu în care dimensiunea temporală este numai aspectul cel mai izbitor, dar nu şi cel mai interesant, al unui complex pluridimensional. Intonaţia face ca fraza să nu fie alcătuită doar din cuvintele ce se succed în timp, ci şi din caracteristici melodice, din modulaţii, care sînt simultane cu celelalte caracteristici ale aceluiaşi moment al emisiunii[65] şi care par a se proiecta în spaţiu, dînd momentului de limbaj o profunzime de altă natură decît a „limbii“. Emisiunea vocală nu este numai succesiune temporală, ci şi distribuire spaţială, în adîncime chiar. Psihologul, urmărind modul cum se realizează una dintre infinitele virtualităţi ale „limbii“, descoperă deci în momentul exprimării un complex spaţio-temporal, în care „spaţiul“ cuprinde o pluralitate de dimensiuni. În acelaşi fragment de timp se petrec multe alte fenomene sonore — în afara altora despre care va fi vorba —, suprapuse, sau mai bine zis organizate, într-un spaţiu sonor cu dimensiuni multiple.

În vreme ce dinamica propriu-zisă (ritm, tempo) face ca emisiunea să fie o succesiune în timp, intonaţia îi dă o simultaneitate spaţială — într-un spaţiu auditiv —, prin calităţile sunetelor care nu mai ţin de timp, ci de acorduri în interiorul aceleiaşi durate. Acest cumul îndepărtează postulatul simplei juxtapuneri liniare, înlocuind-o cu o implicaţie, în acelaşi sunet, a unei dimensiuni de adîncime acustică. S-ar putea spune, că limbajul devine astfel o mişcare vocală cu spaţialitate.

Pentru a înţelege mai bine această „spaţialitate“, am putea asemăna ritmul limbajului cu „contrapunctul“ muzical, alcătuit din acorduri ale căror părţi sînt distribuite succesiv (≡); pe cînd intonaţia ar fi, ca „armonia“, o suprapunere de note pe o verticală (≡) — aşa cum un obiect apare, în spaţiul vizual, ca proiectîndu-se într-o succesiune de planuri, în adîncime, ceea ce creează „relieful“ său. Ritmul este alcătuit dintr-o succedere de astfel de fraze complexe, constituind diversele caracteristici melodice în ierarhia frazei; iar accentul sem-

nificativ e un anumit moment muzical al ritmului, adică o fază a desfăşurării spaţio-temporale a frazei.

Părţile mai importante ale expresiei capătă a c c e n t e deosebite[66]. Cuvîntul principal, cuvîntul-cheie, reprezintă o culme, pe care a căzut accentul psihologic, semnificativ, şi pe care, în lipsa altor mijloace — ca poziţia sau modificările morfologice —, va cădea un accent fonetic.

Culmile[67], reperabile datorită melodiei frazei, joacă rolul cel mai important în înţelegerea sensului. Dintr-o conferinţă ascultată de la o oarecare distanţă, aşa încît să nu se mai audă bine toate cuvintele, se reliefează cînd şi cînd crîmpee, din care se poate sezisa ideea vorbitorului, în linii mari, deoarece unele părţi, accentuate în mod deosebit, capătă proeminenţă, ajutînd înţelegerea.

Nu orice accent fonetic este şi unul relevant pentru organizarea semnificativă a expresiei, ci numai acela „semnificativ", care se suprapune, modificîndu-l uneori, peste acela al ritmului fiziologic al emisiunii, ori peste acela al cuvintelor izolate, sau al limbii respective. Acest accent este nu numai indisolubil legat de orice expresie, dar e şi necesar receptării, şi a fost cercetat sub diverse denumiri, mai ales în stilistică.

Accentul e o consecinţă a diferenţierii din ansamblu, a împărţirii acestuia, a nevoii de contraste între părţi, a jocului de umbre şi de lumini reprezentat prin ritmul fiziologic sau prin acela al limbii respective. Dar, în acelaşi timp, în vederea accentului semnificativ expresiv — izvorît din intenţia de comunicare —, întreaga ritmică a expresiei — şi, indisolubil legată de ea, intonaţia — capătă o organizare specifică, în care părţile îşi modifică aspectul avut în alte împrejurări. Însuşi ritmul, accentele tonice ale cuvintelor izolate, sînt silite să treacă peste schemele uniforme şi să prezinte durate şi grupări noi, iar sunetele să-şi schimbe calităţile lor melodice.

Accentul poate cădea pe orice parte a unei fraze, nu numai pe subiect de pildă, sau pe predicat: „Cuţitul era *pe* masă, sau *sub* masă?". Un accent poate cădea şi pe o grupă întreagă, cuprinzînd mai multe cuvinte, care sînt considerate deci ca reprezentînd o idee unică, socotită a fi cea mai importantă. Totodată, accentuarea puternică a unui cuvînt face să se estompeze celelalte părţi. Grammont dădea următorul exemplu: cu cît va fi mai mare indignarea cuiva care

exclamă „*Elle portait une robe courte!*“ („Purta o rochie scurtă!“), cu atît accentul va fi mai intens pe *courte,* ceea ce are drept consecinţă estomparea sonoră a cuvîntului *robe,* al cărui *e* devine foarte scurt, ba chiar inexistent[68] (acelaşi lucru se poate observa şi în romîneşte).

Expresia „*Am făcut o plimbare frumoasă*“ este împărţită prin intonaţie în două grupe despărţite printr-o cezură (după *am făcut*). În acelaşi timp, în cadrul fiecărei grupe, melodia se succede sinusoidă, creînd un lanţ de părţi pronunţate mai marcat sau mai şters. Intonaţia se combină astfel cu elemente ritmice, care marchează de fapt modificări ale „timpului“ în vorbire.

R i t m u l, succesiune de părţi care se leagă opunîndu-se, printr-un contrast alternativ de părţi slabe şi tari, constituie un mijloc de organizare în timp, care creează relaţii de asemănare în interiorul ansamblului, dar şi opoziţii. Bazat pe o necesitate naturală, pe un principiu biologic, considerat în fiziologia contemporană ca esenţial vieţii însăşi, ritmul organizează expresia mulînd-o după posibilităţile fiziologice, atîta timp cît nu se împotrivesc alte cauze, de ordin semeiologic: ordonarea emisiunii trebuind, în mod necesar, să se adapteze şi bătăilor regulate ale inimii, respiraţiei cu alternanţele ei, puterii de discernămînt mai operante la contraste a simţurilor vizual sau auditiv etc. Gîndirea însăşi devine mai clară, îndată ce e încadrată într-o schemă ritmică: de pildă, mersul pe jos, cu alternanţele lui, ajută gîndirea[69], tot aşa cum memoria de pildă, găsind puncte de reper în succesiunile ritmice, reţine mai uşor şi mai mult timp.

Caracteristica principală a ritmului expresiei — pentru limbajul comun cel puţin — nu credem însă că e succesiunea regulată sau ordonată[70], ci faptul că se opun forme diferite. Deşi ritmul vital necesită o revenire regulată la formele asemănătoare, între care au fost intercalate altele opuse, simetria nu poate acţiona perfect în cazul limbajului comun, deoarece diversele părţi au valori inegale, fiind ierarhizate. Uneori, respiraţia însăşi e forţată, pentru a include în aceeaşi unitate respiratorie (într-o „coarticulare“) o parte, a cărei semnificaţie e dată numai prin pronunţarea într-o singură grupă, suprapunîndu-se astfel intonaţia — care poate fi considerată forma „muzicală“ a ritmului semnificativ —, ritmului fiziologic.

Scanned with OKEN Scanner

Pauzele, în cadrul ritmului, conturează şi ajută ierarhizarea, micşorîndu-se între cuvintele ce urmează să apară mai sudate (pînă dispar aproape, ca în cazul formelor atone) şi crescînd înaintea părţilor care trebuie să fie accentuate. Aceste pauze inegale — care dau naştere unor grupe asimetrice din punct de vedere temporal şi unor accentuări diverse — constituie unul dintre motivele pentru care ritmul limbajului „comun" este neregulat şi subordonează schemele metrice tipice sau nevoile fiziologice scopului principal, care e reliefarea sensului.

În sfîrşit, *tempoul* — accelerările, încetinirile debitului —, iar uneori însăşi modificarea *timbrului* vorbirii, contribuie de asemenea la organizarea semnificativă a expresiei.

Mijloacele fonice ca ritmul şi intonaţia sînt suplinite în limbajul scris prin procedee de ordin grafic, ca p u n c t u a ţ i a sau — în scrisul tipărit — de pildă p a g i n a ţ i a. *Intervalele* dintre paragrafe, *spaţiile* sugestive dintre capitole, *liniile* sau *parantezele* — care arată că ideea e întreruptă, dar că se urmăreşte totuşi acelaşi fir —, cele *„două puncte"* — care ar fi traduse în vorbire printr-o intonaţie de demonstraţie —, *punctele* — care separă şi, cînd apar des, dau un aspect static —, *virgulele* — care creează legături şi o mişcare mai vie — sînt cîteva dintre mijloacele, destul de palide totuşi, ale limbajului scris, pentru a înlocui bogăţia, şi economia totodată, a celui oral. P u n c t u a ţ i a — care nu izbuteşte să redea perfect intonaţia —, g r a f i a — cu spaţiile albe egale, dintre cuvinte, care în debitul verbal ar fi fost emise prin pauze mult mai semnificative — nu transmit întotdeauna exact intenţia celui care scrie. De aici, nevoia de a completa sensul, în limbajul scris, prin parafrazări, după cum şi lipsa corelatelor situaţionale obligă la conturări mai explicite şi precise, prin procedee strict verbale.

În sfîrşit, în comunicarea orală se mai adaugă pentru îmbogăţirea expresiei — dar şi pentru economisirea timpului necesar spre a emite cuvinte succesiv —, m i m i c a feţei — în special a ochilor, cu care uneori se şi indică lucruri din situaţie —, sau g e s t u r i de subliniere, de nuanţare, de descriere ori de arătare spre obiectele din jur, care deci nu mai e necesar să fie numite (în scris, acestea se exprimă mai ales prin *anaforice* şi *deictice* — prin pronume etc. —, care necesită un necontenit apel la context). Lipsit de factorul muzical, limbajul corporal se bazează mai ales pe dinamică;

Scanned with OKEN Scanner

totuşi, variaţia amploarei gesturilor în spaţiul vizual are uneori valoarea intonaţiei. (Ne gîndim la gesturile dirijorului de pildă: semnele sale sînt mai iuţi sau mai încete în timp, dar amplitudinea lor dă nuanţe, pune accente).

O planificare interioară precede intrarea în actualitatea unui fapt de limbaj a fiecărei părţi şi face ca fiecare componentă să fie folosită în acord cu intenţia generală, modificînd-o în raport cu nevoile ansamblului. Însă nu numai că expresia este pregătită în interior înainte de a fi realizată în exterior, ci ea este condusă şi simultan, în timpul realizării ei, de intenţia de comunicare acţionînd prin aferentaţia inversă. Faptul de limbaj porneşte de la o primă fază, a conţinutului de comunicat — în care totul se petrece atît de rapid, încît pare simultan —, fază căreia îi urmează exprimarea concretă, ce nu poate fi decît succesivă: totuşi miracolul şi eficacitatea tehnicii limbajului stau în faptul că planificarea interioară, „simultană", conduce şi îmbibă expresia succesivă.

Limbajul nu e o tehnică temporală numai, el neavînd numai dimensiunea aparentă lineară, a timpului, ci acumulează succesiune şi simultaneitate, desfăşurare sonoră sau motrică şi plurale dimensiuni concomitente. Iar la toate acestea, se adaugă mijloacele de expresie auxiliare -- expresia feţei, gesturile, în cazul cînd limbajul vorbit alcătuieşte mijlocul principal în ierarhia faptului de limbaj — şi corelatele situaţionale.

Se realizează astfel o construcţie dinamică, în care se fac rapide pendulări osmotice de la un „semnal" la altul, în care se leagă nucleul semnificativ al cuvîntului de vestigiile cuvintelor precedente sau de restul corelatelor situaţionale. De aceea, un ansamblu expresiv, just organizat, presupune o dependenţă necontenită de un alt ansamblu, mai vast, în care primul e înglobat; iar lăuntric, e realizat printr-o stabilire de corelaţii, de opoziţii, de ierarhizări — toate manifestate prin acordarea unor aspecte morfologice specifice sau a unui gest adecvat. Fiecare act de limbaj, înţeles ca o exprimare verbală care se încadrează şi se adaptează contextului, înseamnă de fapt o complicată arhitectonică, organizată nu numai pe linia temporală, succesivă, a emiterii sunetelor, ci şi prin aglomerarea într-o adîncime aproape spaţială, a diferitelor indicii care dau nuanţele unice ale fiecărui moment.

Complexitatea aceasta pluridimensională — care desigur va trece mult timp pînă să poată fi complet reprodusă de maşina

electronică — dă o valoare unică expresiei de limbaj, în care se suprapun mai multe planuri simultane — alcătuite din toate auxiliarele expresive (fonetice şi cinetice), din apelul la cunoştinţele anterioare, la datele întregii situaţii, la ideea desprinsă din contextul verbal precedent. Nu numai că expresia verbală nu înseamnă deci o simplă însuşire lineară de cuvinte, dar acestea devin inteligibile numai prin tot ansamblul care a fost organizat la un moment dat pentru a le grupa şi spre a transmite prin ele valori semnificative specifice situaţiei concrete. Se pot folosi, sau crea, zeci de cuvinte, fără ca, totuşi, acela care vorbeşte să izbutească a se face înţeles, deoarece nu cuvîntul în sine e factorul principal în tehnica limbajului.

3.3. Pe lîngă acest cumul realizat fonic, vizual sau prin alte mijloace senzoriale, în fiece expresie coexistă şi un cumul care îşi are izvoarele în sistemul de coordonate. Activitatea de limbaj înseamnă o apariţie într-un aspect expresiv, dar care nu s-ar putea realiza fără ca sub forma aceasta exterioară persoana să fi luat o atitudine specifică. Procedeul fundamental ce duce la momentul expresiv este organizarea nu numai a expresiei exterioare, ci şi a materialului interior, a întregii fiinţe, pentru a apărea în atitudinea de limbaj: în definitiv, a sistemului de coordonate al acestui moment.

Expresia, ca produs al atitudinii de limbaj, reprezintă rezultatul exterior al organizării acestui complex sistem: ea e deci, la rîndul ei, locul de întretăiere al tuturor acestor coordonate. Variaţiile virtuale — din „limbă" — ale valorilor semantice şi fonetice, sarcinile semnificative care se ascund în fiecare semn şi care apar îndată ce acesta e încrustat într-un moment de limbaj, provin din această bogăţie implicită a formei expresive, din faptul că în rădăcinile lor — înfipte în ansamblul de coordonate — circulă seva unei pluralităţi de dimensiuni.

În momentul expresiei, se actualizează una dintre acele virtualităţi ale limbii; expresia dă realitate semnului, comunică viaţă nucleului semnificativ, prin bogăţia de elemente ce iau parte la crearea ei. O simplă frază capătă caracteristici de „hiperspaţiu": în loc ca „*Am făcut o plimbare frumoasă*" — expresie a unei persoane — să apară drept o succesiune lineară şi opacă, acela care străbate dincolo de aparenţele perceptibile, sau chiar de planul lexicologic, e izbit de multiplele

coordonate de care trebuie să ţină seama pentru a-şi explica sensul expresiei. „Spaţiul" momentului de limbaj se complică astfel, prin multiplele coordonate proprii persoanei, şi devine un „hiperspaţiu", cu o pluralitate de dimensiuni care se întîlnesc toate într-un singur punct: sensul expresiei.

Alegerea unui semn, încadrarea lui printre altele anumite, atribuirea, prin acest fapt, a unei semnificaţii specifice, sînt efectul acţiunii tuturor coordonatelor. Condiţiile materiale ale existenţei persoanei emiţătoare, epoca în care trăieşte, rolul său în anumite relaţii sociale, condiţiile organice personale, preferinţele sale de moment, pătrund toate fiece semn.

Momentul expresiv cuprinde aşadar atît organizarea formală a expresiei, cît şi pe aceea a izvoarelor acestei forme exterioare. Faptul că fiece persoană are un mod de a acţiona specific, ca o consecinţă a acţiunii întregului organism pentru realizarea unui fapt de limbaj, ca şi acela că, în acelaşi timp, sistemul său de coordonate e variabil după moment sînt cauzele pentru care expresia este de fiece dată „unică" şi totodată caracteristică unui anumit s t i l.

Noţiunea nouă de „stil" — deşi încă insuficient de clar definită în stilistica actuală[71] — are o configuraţie mai puţin rigidă şi mai depărtată de imaginea vechii stilistici normative, retorice. Accepţiunea modernă, ale cărei rădăcini pot fi găsite, între altele, în celebra formulare a lui Buffon — „le style est l'homme même" („stilul e omul însuşi") — este mult mai labilă. S-a consolidat astfel obiceiul de a îngloba în această noţiune şi aspecte ale exprimării *orale*[72] şi *neliterare*[73]; şi-a făcut loc tendinţa de a nu se mai proceda neapărat şi la o *valorificare estetică*[74]; în sfîrşit, s-a considerat ca o notă caracteristică a stilului conceptul de *„selecţie"* — adică facultatea de alegere a mijloacelor pe care le pune la dispoziţie sistemul limbii[75] — şi s-a socotit esenţială problema variantelor posibile faţă de norma limbii literare[76]. Toate aceste trăsături sînt completate prin definirea modernă a stilului dintr-o perspectivă mai degrabă *psihologică* decît estetică-normativă, ca fiind „o manieră de exprimare a gîndirii prin intermediul limbajului"[77] (acordîndu-se în genere un sens mai larg „gîndirii", pentru a îngloba în stil afectivitatea[78] şi chiar întreaga personalitate sau concepţia generală a vorbitorilor). „Stil" înseamnă, aşadar, *selecţie* a mijloacelor de comunicare prin limbă şi *organizare a exprimării* într-o *manieră specifică*,

determinată de personalitatea şi îndeosebi de modul de gîndire al vorbitorului[79] sau al unei categorii de vorbitori. Ca atare, despre stil, ca organizare personală a limbajului şi oglindind deci structura personală a vorbitorului, se poate vorbi şi în cazul unui pictor — ca Van Gogh — care scrie fratelui său scrisori familiare, sau al expunerii cursului de către un profesor, şi despre modul de exprimare al unui povestitor popular oral, ca şi despre felul cum se exprimă copiii[80].

Desigur, faţă de limbajul comun, arta pare să fie singura care creează forme singulare, irepetabile. Totuşi, numai aparent se poate înlocui, în limbajul obişnuit, un cuvînt printr-altul, socotindu-se că, fiind un „sinonim", el exprimă acelaşi lucru: dar nu se observă îndeajuns că nu e indiferent faptul că un emiţător a simţit nevoia să aleagă un anumit termen, şi că „*Aşa?*" exprimă altă reacţie decît „*Procedezi astfel?*". Fiece cuvînt e motivat şi, chiar cînd este greşit ales, el exprimă ceva (cel puţin, semnalînd neclaritatea gîndului din care a izvorît): ca atare, e folositor receptorului.

Valoarea relativ diferită atribuită de fiecare persoană mijloacelor puse la îndemînă de societate pentru exprimare, apariţia preferenţială a unora dintre ele, sensul căpătat în ansamblul expresiv individual creează expresia, ca fapt specific, complex, organizat şi „unic".

4. R e c e p t a r e a. Exprimarea, în limbaj, nu este independentă şi nici completă, fără atingerea scopului împletit în ea, şi anume r e c e p t a r e a corectă, adică î n ţ e l e g e r e a sensului expresiei, de către cei care se află la capătul celălalt al relaţiei.

Acest al doilea moment sau aspect al tehnicii limbajului nu este mai puţin complex decît primul şi are multiple asemănări cu acesta. Totodată, relaţia este, după cum am mai subliniat, reversibilă, iar între ambele momente există legături de profundă interdependenţă: în principiu, acela care este conştient de modul în care trebuie să fie organizată expresia este apt şi pentru o receptare corectă; iar *receptarea constă dintr-o raportare la modul de organizare a expresiei.*

4.1. Caracteristic receptării limbajului este faptul că din perceperea unor semnale concrete se degajă un sens de natură abstractă şi, totodată, că are loc un act perceptiv în care nu e vorba numai de recunoaşterea ca atare a unor semne, ci şi de o completare, de o ajustare sau precizare a lor.

Scanned with OKEN Scanner

Orice fapt de limbaj, spre deosebire de strigătele animale, cuprinde nuanţe, valori semnificative, care îi vin din folosirea lui de către o anumită persoană şi din rolul pe care îl are într-o anumită organizare expresivă; nuanţe care nu pot exista toate în semnul oferit de limbă şi care nici nu se află explicitate în fiece semn în momentul expresiei. Aceste nuanţe, singurele care dau înţelegerea reală, se pierd, firește, o dată ce semnele sînt considerate drept „clişee“ ori sînt măsurate numai după baremul dicţionarului.

Dacă am obişnui să „înţelegem“ luînd cuvintele la şir, legîndu-le atomistic, ne-am vedea opriţi deseori în loc, de goluri ce apar printr-o procedare de „lanţ“. Sînt cuvinte necunoscute, care ar pune un zăgaz înţelegerii, dacă s-ar proceda prin însumare; sînt elipse, sînt date neexplicitate, sînt exprimări abuzive sau altele care doar sugeră; în gesticulaţie nu sînt întotdeauna limite precise, un gest se continuă cu altul, îi lipsesc detalii din mişcări. Iar pe de altă parte, percepem în timp infim atîtea moduri de expresie — gest, fizionomie, limbaj oral etc. —, încît desigur că percepţia, conştiinţa a ceea ce receptăm, e mult mai săracă decît ceea ce ni se oferă prin exprimare. De aceea, în realitate nu înţelegem expresia prin referirea la cuvinte înşirate, la rînd, şi prin receptarea fiecărui cuvînt ca şi cum ar avea valoare în el însuşi, pentru ca la sfîrşit să se lege valorile într-o sumă.

Receptarea este un proces d i n a m i c, a c t i v şi c o m p l e x, ea necesită o activitate vie, conştientă, o atenţie susţinută şi chiar un efort — care trece neobservat de obicei, deoarece a devenit banal —, pentru a aduna toate datele necesare înţelegerii unei expresii. Receptorul trebuie să fie atent la toate „informaţiile“ suplementare pe care le poate primi, să selecteze mesajul propriu-zis, izolîndu-l de ceilalţi excitanţi din jur,[81] să recurgă şi la informaţiile adiţionale date de voce,[82] de gesturi, de mimică, în sfîrşit să seziseze toate relaţiile ţesute la rădăcina şi în jurul fiecărui semn. Se întîmplă deseori ca, voind să citească un text — care nu-l interesează prea mult — cu voce tare, lectorul să-şi dea seama deodată că a intonat greşit un cuvînt: indiferent şi deci distrat, nemaiurmărind sensul general, cititorul nu mai surprinde legăturile, ansamblul devine dezorganizat pentru el, deoarece citeşte automat. Iar auditorii unei prelegeri, de pildă, au prilejul uneori să constate, dacă sînt prea obosiţi, că deşi urmăresc cuvintele unul după

Scanned with OKEN Scanner

altul şi ar putea să spună — întrebaţi — care a fost ultima vorbă auzită, nu reuşesc totuşi să „le lege" şi să desprindă vreo idee.

Dacă din punct de vedere sonor vorbirea este mai mult sau mai puţin un „continuum", din punctul de vedere al înţelegerii ea oferă prilejul unor „salturi": sensul nu apare din desfăşurarea completă a liniei fonice, ci brusc, prin sezisarea conştientă a legăturilor. Modul în care citim, în care înţelegem ceea ce auzim, arată că totul se petrece nu prin urmărirea fidelă a unui lanţ în care fiece verigă îşi adaugă rolul ei, ci că sărim peste acelea mai puţin importante, suplinim acolo unde este o elipsă, completăm, şi că tocmai acest salt permite reliefarea sensului. Nu numai că nu citim literă cu literă, dar presupunem — în limbajul scris — intonaţiile şi descifrăm în genere efecte, printre rînduri.

Receptarea implică o continuă creaţie — prin însăşi încercarea de a restabili semnificaţia intenţionată de emiţător, în jurul unui nucleu —, iar nu o acceptare pasivă a unei valori „asociate" în virtutea autorităţii dicţionarului sau a unei fixări prin apariţia repetată şi mecanică a semnului împreună cu obiectul.

A înţelege semnul prin referirea la situaţia în care se află înseamnă a surprinde valoarea nouă, care nu apare ca un plus supraadăugat cuvîntului însuşi, ci prin trecerea dincolo de planul lexical, prin surprinderea legăturilor, a opoziţiilor, a ierarhizării semnelor, prin raportarea la distaxii, adică prin surprinderea organizării expresiei, depăşind simpla înşiruire unidimensională: această organizare direcţionează receptarea pentru înţelegerea semnelor, călăuzeşte către un anumit nucleu şi totodată îl îmbogăţeşte. Pentru a înţelege, avem aşadar în permanenţă prezent întregul ansamblu, iar această raportare se face atît de rapid, încît nici nu mai ne dăm seama de acest fapt.

Receptarea, cu toate dificultăţile ei, este un act r a p i d — afară de anumite cazuri, ca de pildă cînd sînt întîlnite cuvinte cu adevărat necunoscute sau mai nefamiliare (o persoană cu limba maternă germană, citind un text manuscris, citeşte foarte repede cuvîntul *Kulturbesitz* „bunuri culturale" — deşi scris aproape indescifrabil —, dar se opreşte — deşi este mult mai clar scris — la cuvîntul *Deutgesten* „gesturi explicative"; persoanei respective i s-a părut faptul „foarte natural", expli-

Scanned with OKEN Scanner

cînd că primul cuvînt este „mai cunoscut"). Rapiditatea ajută să identificăm mai uşor sensul total, să cuprindem organizarea întregului sistem pluridimensional al expresiei. Aproape simultan cu perceperea începutului, se realizează şi aceea a sfîrşitului liniei expresive spaţio-temporale, dar se operează totodată şi referirea la primele semne ale expresiei. De altfel, sensul este adesea sezisat de la început şi din cauză că fiecare semn al expresiei este îmbibat de el, poartă indici care îl anunţă.

Prin faptul că receptarea are acelaşi caracter dinamic ca şi exprimarea, succesiunea devine aproape simultaneitate: în felul acesta, în faptul de limbaj emisiunea trecută nu dispare, iar aceea ulterioară e aproape concomitentă cu prezentul, care nu mai este un instantaneu efemer, un punct surprins izolat şi care s-ar pierde înainte de a putea fi legat de rest şi de a oferi un înţeles.

Sensul este deci rezultat al înţelegerii ca sistematizare a pluridimensionalităţii expresiei, printr-o trecere dincolo de aparenţele perceptive, datorită d i n a m i s m u l u i şi putinţei de procedare r a p i d ă a tehnicii receptării.

Nu numai o poezie poate fi înţeleasă în diverse feluri, dar şi un text de proză sau o frază uzuală, atît datorită neglijării sau, dimpotrivă, luării în consideraţie a unor detalii de intonaţie, de mimică, de punctuaţie, dar şi datorită referirii la ansamblul din care ea face parte, la emiţătorul însuşi, la momentul istorico-social, la tot ceea ce nu este redat explicit.

Raportarea la un gest involuntar — reacţie emoţională — pentru a înţelege nuanţa unui cuvînt, la un corelat situaţional, sau chiar la ceea ce e implicit (ceea ce ştim despre temperamentul, cultura şi obiceiurile emiţătorului, despre o anumită folosire preferenţială a unui cuvînt) folosesc pentru înţelegere. De altfel, emiţătorul care vorbeşte cu unii prieteni face adesea elipse deoarece aceştia îi pot înţelege mai uşor sugerările.

În gramatică se poate vorbi despre expresii „impersonale", dar în psihologie nu există fapt de limbaj impersonal: există întotdeauna o persoană care constată ceva, iar expresia redă experienţa sa: atunci cînd spun „*Plouă*!", firește, nu devin prin aceasta autorul ploii, dar expresia „impersonală" capătă un subiect psihologic — şi anume persoana care trăieşte situaţia —, la care se referă ascultătorul, atribuindu-i o oarecare experienţă.

Receptorul e obligat să ţină seama nu numai de firul lexical, ci şi de persoana însăşi a emiţătorului şi de întreaga situaţie în care a apărut un fapt de limbaj, dacă vrea să înţeleagă just. Departe de a recepta ca şi cum ar primi semnale de la un obiect inert sau a căruia specificitate de acţiune i-ar fi indiferentă, receptorul încearcă deci să integreze pe cît posibil expresia în propriul sistem de coordonate al emiţătorului.

A înţelege, în activitatea de limbaj, nu e numai a lua o manifestare drept fapt de limbaj, ci şi a-i sezisa adevărata lui valoare: adică a surprinde just organizarea sa, legăturile explicite ca şi pe acelea implicite. Receptorul urmează să ţină seama de expresia verbală propriu-zisă, dar şi de situaţia din jur şi de datele privitoare la emiţător: adică la complexitatea expresiei explicite se adaugă întregul sistem de coordonate actual. Un semn e întotdeauna emis de *cineva* într-un anumit moment. Receptorul poate ajunge la înţelegerea adecvată expresiei, raportîndu-se nu numai la semne, ci la ansambluri, cuprinzînd în acestea tot ce e implicit ca intenţie, corelatele situaţionale şi întregul sistem de coordonate. Înţelegerea depăşeşte, pentru a fi justă, exprimarea propriu-zisă, referindu-se la întreaga personalitate a emiţătorului.

Receptarea implică aşadar, pe lîngă o percepere şi o recunoaştere a semnelor (pe baza cunoaşterii limbii[83], a integrării în sistemul lingvistic), o operaţie fundamentală, care este aceea a interpretării expresiei, prin raportarea la organizarea ei şi în fond prin integrarea într-o sistematizare largă, care este întregul context.

Înţelegerea adecvată a ascultătorului atent la toate nuanţele expresiei este un act complex, interpretativ, care nu se mulţumeşte numai cu ceea ce este dat linear. Ea însemnează şi o raportare la ceea ce nu apare direct prin cuvinte sau în ceea ce este dat auxiliar, presupunînd, de cele mai multe ori, o amplificare a celor oferite de către expresia explicită şi, uneori, de aceea intenţionată. Nu numai că, de pildă, sensul care-i revine fiecărui cuvînt se nuanţează cu note care nu erau cuprinse în semnificaţia de bază, dar interpretarea înseamnă o depăşire chiar a ceea ce a oferit vorbitorul prin diverse mijloace auxiliare. Înţelegerea elipselor, suplinirea cuvintelor neauzite, ca şi citirea corectă a unor texte greşite, dovedesc putinţa de depăşire a unor lacune, ca un plus adău-

Scanned with OKEN Scanner

gat de auditor, tinzînd să completeze sau să corijeze forme imperfecte. Înţelegerea este o interpretare bazată pe sezisarea legăturilor reale, pe raportarea la context, cu grija însă de a nu denatura intenţiile vorbitorului prin depărtarea de nucleul de bază, de semnificaţia consacrată, adică de experienţa anterioară.

În limbajul normal, înţelegerea nu e o reacţie pur asociativă, mecanică, trezită la perceperea cuvîntului, ci este un proces activ, între semn şi semnificaţie interpunîndu-se situaţia în care apare semnul şi conform căreia i se dă o valoare acestuia din urmă. Înţelegerea nu se face printr-o sezisare în „bloc“ (cuvintele sînt auzite treptat, iar gesturile sînt percepute prin tranşe de mişcări decupate în situaţie). Interpretarea implică o balansare de la întreg la parte — sensul general conturîndu-se doar prin perceperea părţilor, iar cuvintele fiind înţelese doar în funcţie de întreg —, pînă se precizează sensul organizării. Interpretarea înseamnă o referire pendulată rapidă — ce trece neobservată —, de la perceperea semnului la organizarea totală, de la sensul ce se desemnează vag, la nucleii semnificativi. Înţelegerea este un act rapid (în termeni pavlovieni, o „închidere bruscă de circuit“), prin care cuvintele, cu nucleii lor semnificativi, adică toate vechile asociaţii, sînt raportate, ca la un sistem de referinţe, la context, pînă cînd apare sensul deplin. Astfel ia naştere un continuu curent osmotic, în care, în cursul unui proces de sinteză şi de analiză, pe de o parte ansamblul expresiv este construit de semnificaţiile de bază ale cuvintelor, de legăturile temporare care conturează nucleii constanţi, iar pe de alta, acelaşi ansamblu face să apară valorile specifice ale diferitelor părţi, degajînd sensul general al expresiei. Toate acestea sînt explicabile, în ceea ce priveşte activitatea nervoasă superioară, prin stabilirea de legături între experienţa veche şi datele noi ale situaţiei, prin ciocniri ale unor zone de excitaţie cu focare de inhibiţie, prin iradieri ale semnificaţiilor şi prin concentrarea lor în urma ciocnirii de zonele iradiate corespunzătoare altor cuvinte, delimitîndu-şi astfel reciproc sensul; printr-o continuă sinteză, dar şi analiză totodată, prin care se creează sensul total, pe baza alăturării semnificaţiilor, dar şi a precizării lor analitice; în sfîrşit, prin crearea unei sistematizări momentane, a unui echilibru manifestat prin apariţia sensului, adică prin înţelegerea expresiei (v. şi *fig.* 5).

Problema interpretării are implicaţii nu numai în cadrul psihologiei limbajului, ci şi în alte domenii. Interpretarea înseamnă un mijloc de raţionare suplu şi dialectic, care presupune, pentru a înţelege valoarea unui fapt, referirea nu numai la etaloane fixe, ci şi la ansambluri „actuale", şi care acceptă raportarea la situaţii şi deci posibilitatea unei contra-

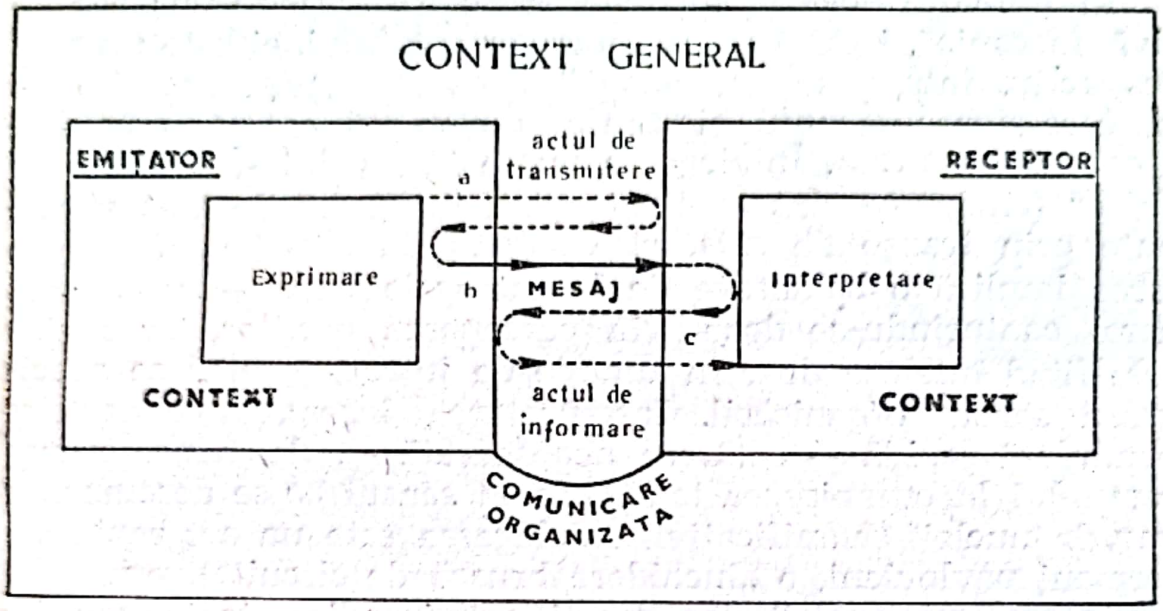

Fig. 5. *Schema comunicării prin limbaj*

dicţii virtuale în ceea ce priveşte semnificaţia faptului. În cadrul unei logici suple, interpretarea este o metodă de raţionare corectă, prin operaţia de raportare a părţii la întregul în care se află şi care exercită cu adevărat un determinism asupra părţilor.

Unii filozofi au semnalat uneori faptul că orice cunoaştere e o interpretare, dar semnificaţia dată acestui cuvînt în epistemologie era alta decît aceea schiţată mai sus[84]: ea însemna mai degrabă tratarea obiectului nu ca un dat real, ci drept un „sens", o creaţie subiectivă. Noi considerăm sensul ca o „imagine" a unui obiect din realitate, pe care însă nu îl reflectă deplin, în plenitudinea lui concretă şi particulară, decît cînd semnul este raportat la întregul ansamblu expresiv, care îi precizează valoarea în raport cu situaţia actuală. Aceasta este interpretarea.

Nu întotdeauna o expresie duce la o justă interpretare a ei de către receptor. Aceasta se întîmplă din pricină că înţele-

gerea poate fi condiţionată şi de unii factori nocivi, care trebuie eliminaţi sau a căror acţiune trebuie atenuată (influenţarea înţelegerii de către *forma sonoră* a cuvîntului — care pare uneori să sugereze prin ea însăşi valori semnificative —, ori influenţa *propriului sistem de coordonate* al receptorului). Sau, pe de altă parte, nu se realizează un echilibru satisfăcător între acţiunile unor factori importanţi (ca referirea la *nucleul semnificativ* — elementul constant al semnului — şi referirea la *sistemul pluridimensional* al expresiei — adică factorul cel mai activ, de interpretare, provenit din conştiinţa unei valori actuale specifice).

Primii factori pot să fie cei mai nocivi şi să falsifice cu totul înţelegerea; al treilea factor menţionat poate duce la o înţelegere aproape mecanică a expresiei, fără sezisarea adevăratei intenţii a emiţătorului. Ultimul factor, imixtiunea propriului sistem de coordonate, în procesul receptării, nu este întotdeauna prea uşor de eliminat. „A citi, a auzi, înseamnă a traduce", spunea Anatole France: receptorul interpretează deseori, prin raportarea nu la sistemul de coordonate al expresiei, ci la sistemul său personal. Dar faptul că intervine propriul potenţial în înţelegere poate altera sensul ţintit de emiţător: fiecare are bagajul său de cunoştinţe, experienţa sa, propriul său temperament. Receptorul poate simţi de pildă antipatie pentru vorbitor, poate da altă valoare chiar nucleilor semnificativi, poate observa mai greu ori mai uşor legăturile, organizarea pluridimensională; el poate să nu seziseze tocmai un aspect relevant şi, dimpotrivă, să pună accent pe altul irelevant (poate să nu fie atent la o aluzie, să neglijeze un dat implicit — una dintre coordonate de pildă —, sau să adauge ceva care nu intrase în intenţie etc.).

Faptele lingvistice ar părea deci că sînt ameninţate să iasă din sfera determinismului în momentul de limbaj real: interpretarea ar putea varia încontinuu, după cum diferă modul de cuplaj al sistemelor de coordonate emiţător-receptor. Sensul total — amestec rezultat din confluenţa dintre cele două sisteme de coordonate ce se întîlnesc în momentul de limbaj — ar putea fi deci degradat prin receptare. Limbajul ar părea să conţină germenii unei ambiguităţi tocmai din pricina dualităţii receptor—emiţător. Însă decalajul aparent inevitabil, dintre scopul emiţătorului şi efectul realizat în receptor, este evitat datorită coerciţiunii sociale impuse de nevoia înţelegerii

Scanned with OKEN Scanner

juste, prin acordarea unei mai mari atenţii referinţei la sistemul de coordonate al expresiei şi totodată prin conştiinţa că semnul se transformă în cadrul ansamblului actual, în funcţie de care trebuie interpretat. Datorită acestei referinţe corecte, receptorul izbuteşte să înţeleagă mai mult chiar decît exteriorizează emiţătorul prin semne, decît exprimă explicit adică. Interpretînd — în încercarea de a fi la nivelul intenţiei interlocutorului —, se adaugă un plus în afara nucleului semnificativ, care e sezisarea sensului total şi a nuanţelor intenţionate, deşi nu realizate prin forme lexicale explicite.

Cu corectivul acesta (al receptorului într-o atitudine adecvată, de înţelegere adaptată la organizarea pluridimensională, adică şi implicită, a expresiei), aparentul indeterminism, care ar însemna o neputinţă de înţelegere între parteneri şi care a constituit motivul vechii neîncrederi în eficacitatea limbajului, dispare. Înţelegerea, cel de-al doilea moment esenţial al relaţiei de limbaj, şi poate cel mai important din punct de vedere social, capătă o lege, datorită căreia se poate afla sensul conţinut în expresia explicită, dar şi în ceea ce rămîne implicit: interpretarea se face prin referirea la ansamblul organizării contextuale.

4.2. Receptorul este activ nu numai prin toată operaţia de interpretare implicată în procesul receptării, ci joacă un rol activ şi prin influenţa pe care o exercită asupra procesului de emitere.

În primul rînd, el influenţează exprimarea, deoarece *partenerul se adaptează* necontenit auditorului său[85]: receptorul îl determină pe partener să utilizeze un sistem lingvistic cunoscut, să selecteze semnele şi semnificaţiile cele mai adecvate pentru auditor (de pildă, să adopte formule de „politeţe", de *captatio benevolentiae*[86], să elimine superfluul — adică să exprime incomplet,[87] bazîndu-se pe datele cunos ute de partener — etc.).

Dar atitudinea de receptare joacă un rol important şi din alt punct de vedere. Vorbitorul este influenţat de momentele în care el însuşi se află în situaţia unui receptor, deoarece între percepere şi articulare[88] — adică între analizatorul verbal-senzorial (auditiv) şi acela verbal-motor — este o strînsă legătură (aceasta permite, de altfel, şi „autocontrolul" asupra emiterii). Cu alte cuvinte, receptorul *A* (care poate fi totodată şi vorbitor) influenţează momentul emiterii la persoana *B*,

dar totodată momentul de receptare al lui *A* exercită o influenţă şi asupra propriilor sale momente de emitere (fig. 6). Faptele de limbaj ale partenerilor, particularităţi ale vorbirii acestora sînt sezisate în nuanţele lor infime uneori şi sînt adesea imitate, adoptate de receptor[89] în timpul propriei exprimări. Această influenţare este, desigur, condiţionată de diverşi factori: vorbitorul poate fi sau nu conştient[90] de nuanţele diferenţiale — faţă de cele auzite alteori — ale unei anumite for-

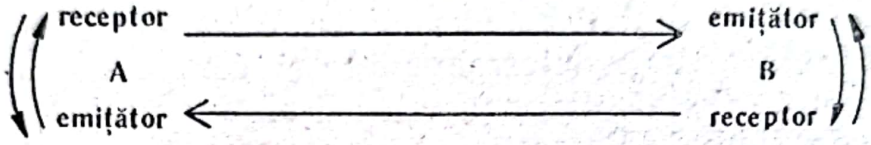

Fig. 6. *Rolul activ al receptorului*

me din expresie, el poate să urmărească intenţionat ori dimpotrivă să evite modificarea propriei sale expresii în raport cu ceea ce a auzit la alţi vorbitori, sau el îşi poate modifica involuntar vorbirea. Cînd se produce o modificare generalizată a exprimării majorităţii vorbitorilor, avem de fapt de-a face cu modificări intrate în „limbă": de aici, rolul important al receptării, asupra însăşi evoluţiei limbii.

În concluzie, tehnica limbajului constă dintr-o organizare a expresiei şi o adaptare a receptării la această organizare, adică dintr-o interpretare a ei. Exprimarea cuprinde mai mult decît ceea ce este prezentat explicit: puse într-o retortă, semnificaţiile tuturor cuvintelor ar oferi infinit mai puţin decît ceea ce izbuteşte să semnifice ansamblul lor, organizat în expresie şi la rîndul lui integrat în alte ansambluri.

A şti să apeleze la corelatele situaţionale, a cunoaşte şi a folosi datele comune, posedate şi de receptor, a alcătui abil o organizare în care să se facă apel nu la multe cuvinte, ci la posibilitatea oferită de tehnica limbajului de a se recurge la o înţelegere bazată pe o pluralitate de dimensiuni, a exprima adică just şi oferind în acelaşi timp puncte de sprijin receptorului: acesta este idealul spre care se îndreaptă creaţia fiecăruia, prin activitatea de limbaj. Exprimarea este o construcţie dinamică şi complexă nu numai prin ceea ce prezintă ca

realizare concretă — expresia —, dar mai ales prin bogata arhitectonică pe care o presupune tehnica limbajului în acest prim moment al său, emiterea. Această organizare expresivă, în cadrul căreia linearul cuprinde planuri simultane — alcătuite din auxiliare expresive, din distaxii, din persistenţa conţinutului ca idee conducătoare, din imixtiunea diverselor coordonate —, reprezintă etapa culminantă a momentului expresiv, ţintă a efortului atîtor faze ale complexei tehnici a limbajului, dar care e întregită abia prin realizarea efectului scontat de ea: înţelegerea.

Atitudinea de limbaj este rezultatul organizării unui sistem de coordonate actual: determinantele şi condiţionările ei sînt toate acele coordonate care au putut fi reperate prin observarea faptului de limbaj. Persoana *A*, care comunică persoanei *B* fraza *„Copacul acesta este frumos"* este determinată în alegerea cuvintelor sale de întreaga situaţie: 1) de existenţa reală a obiectului (de înfăţişarea obiectivă a copacului); 2) de starea psihică provocată de el, de uneltele şi procedeele de limbaj proprii (în care intră şi influenţe ale temperamentului, ale afectului, dar şi reflexe ale culturii, ale educaţiei, în sfîrşit ale coordonatelor interioare şi ale determinărilor sociale; 3) de limba respectivă — care îi oferă materialul normativ pentru realizarea concretă a expresiei; 4) de partener, de ale cărui coordonate ţine necontenit seama.

Expresia reprezintă şi face să transpară contextul total la care ascultătorul trebuie să o raporteze spre a o înţelege just: astfel, din coincidenţa unei bune organizări cu aceea a unei corecte interpretări, se naşte s e n s u l, puntea de legătură între partenerii relaţiei de limbaj. Legea înţelegerii limbajului este, aşadar, referirea la organizarea contextuală.

5. O asemenea tehnică nu este uşor de creat — din punct de vedere g e n e t i c —, de însuşit — în cursul dezvoltării copilului —, de realizat corect — în condiţii p a t o l o g i c e.

5.*1*. T u l b u r a r e a, p i e r d e r e a sau i n e x i s t e n ţ a posibilităţilor corecte de emitere şi receptare îngăduie să se întrevadă, prin faliile produse de condiţiile anormale, ceea ce este necesar pentru realizarea tehnicii limbajului normal. Manifestările a f a z i c i l o r, de pildă, aduc o dovadă mai mult, că această tehnică procedează prin organizări şi prin interpretări, pentru care e necesară integritatea tuturor unel-

telor şi în definitiv a însuşi materialului care alcătuieşte conţinuturile de comunicat.

Observarea comportamentului denotă că exprimarea şi receptarea sînt caracterizate la afazici prin lipsuri în organizarea lor. Sensibili în genere la melodie[91], ei recunosc ansamblurile după conturul lor, fără a fi conştienţi de toate componentele, de organizarea lor: de pildă, *melodia* întrebării le trezeşte de obicei reacţia-răspuns. De asemenea, ei pot articula fiecare parte izolat, dar nu pot stabili legăturile dintre părţi: ei nu izbutesc să surprindă organizarea unui întreg, tot aşa cum nici nu îl pot crea. De pildă, K. Goldstein menţionează că unii afazici nu pot forma propoziţii decît procedînd succesiv, prin juxtapunere[92]; ceva mai mult, o afazică observată de noi putea citi numai literă cu literă, dar nu şi întregul cuvînt. Nici vorbă nu mai poate fi, deci, de o organizare prin dimensiuni plurale, sau de a observa sensul care dublează aparenţa lineară.

Afazicul nu este un „bolnav mintal"[93], în înţelesul că nu îşi pierde conştiinţa personalităţii sale. Dar tulburările afazice nu înseamnă numai neputinţa de a organiza expresia exterioară: afazicii nu mai pot clasa obiecte, nu pot cataloga culori, ceea ce dovedeşte dezorganizarea interioară, deficienţe grave de gîndire. Cînd — în experienţele făcute de Gelb şi Goldstein — afaziculuí i s-a cerut să claseze nişte jurubiţe de lînă divers colorate într-o *anumită* ordine, deşi pacientul *vedea corect* culorile, totuşi nu le-a putut orîndui după nuanţa lor fundamentală sau după claritatea tonului, ori după vreun alt criteriu. El grupa culorile, dar la întîmplare, ţinînd seama numai de potrivirea lor concretă şi momentană. De pildă, punea cînd „bleu" lîngă „roz", cînd „bleu" lîngă un „albastru" mai închis, dovedind că de fapt nu era călăuzit de nici un principiu, care să-l ajute să claseze nuanţele[94].

Care să fie cauza tuturor acestor tulburări, ce par că nu ţin de vreo regulă, în care un bolnav dă impresia că a „pierdut" cuvinte — şi totuşi le găseşte în alte împrejurări —, în care nu „vede" forme, obiecte, şi totuşi *pare* că le recunoaşte alteori? Benary dădea o explicare parţială tulburărilor notate la acelaşi bolnav studiat de Gelb şi de Goldstein: observînd de exemplu că afazicul nu recunoştea figuri simple decît cînd urmărea liniile cu mîna, că putea scrie, desena, dar nu putea reproduce după un model, Benary a arătat cauza

acestor lipsuri în tulburarea „vederii configuraţiei", adică a perceperii unui întreg[95]. Guillaume dădea o explicare tot atît de unilaterală şi de superficială în fond: ar fi vorba de o tulburare a organizării vizuale a formelor, iar nu de o pierdere a semnificaţiei căpătate[96].

Aceste explicări sînt însă mai înguste decît diversitatea afaziilor şi nu se referă la observări ale comportamentului total, în diverse împrejurări: deoarece acelaşi bolnav nu ştie cît fac 2×2, decît dacă face această operaţie cu ajutorul degetelor[97]. Gelb şi Goldstein au dat o explicare mai completă, însă încă unilaterală, deoarece pierdeau din vedere atît specificul limbajului, cît şi pe omul social normal care a fost afazicul. Bolnavul are numai o relaţie „imediată" cu jurubiţa colorată, o vede, dar nu ştie ce poate face cu ea, ce reprezintă: culoarea a pierdut valoarea *semnificativă* pentru el, numele ei nu e un semn pentru a reprezenta concepte. El nu mai poate introduce un principiu de sistematizare în lumea culorilor, nu mai poate lua decît o atitudine concretă: percepe culoarea, o distinge ca fiind deosebită de alta, dar a pierdut atitudinea „categorială"[98]. Fără această atitudine, limbajul omului nu ar fi un limbaj, deoarece a avea conceptul cuvîntului înseamnă a-l privi într-o serie şi a putea lua o anume atitudine voită faţă de el.

De fapt, tulburările pot fi de grade diferite, astfel încît nu în toate cazurile afazicii au foarte grave tulburări logice[99], deşi există neapărat dificultăţi de gîndire abstractă[100]. În orice caz însă, există o mare dificultate în *organizarea* voluntară a comportamentului pe diverse planuri de activitate şi în cadrul acesteia se observă tulburarea organizărilor implicate de limbaj[101]: un afazic (Moc.) — care urma de altfel să iasă din spital, „aproape vindecat" —, ne spunea, arătîndu-şi fruntea: «— Nu poci vorbi... e încurcat aici!».

Afazicul nu mai are controlul asupra cuvintelor sale, nu mai poate folosi voluntar cuvintele adecvate şi nu-şi dă seama că le va pronunţa totuşi, apoi, automat. Afazicii au intenţia de a se exprima şi totuşi expresia lor e inadecvată cu situaţiile la care se referă. Ei pot avea reflexe simple, reacţii de apărare de pildă, dar nu şi aceleaşi manifestări ca reacţii voite (ciupit, afazicul duce mîna la gură, dar la comandă, nu[102]) şi în genere nu-şi mai pot coordona manifestările cu un scop. Afazicul nu poate lua atitudinea adecvată, nouă, la sti-

Scanned with OKEN Scanner

muli noi, poate da răspunsuri „concrete", legate de situații fixe, dar nu se poate transpune în atitudini noi, specifice, sub un control dirijat, conștient, adaptat, al intenției de comunicare: «— Cum te cheamă?», «— Vă cunosc» — răspunde Moc.; în schimb, cînd spune cineva: «— Moc. Vasile!», el răspunde: «— Să trăiți!» (a fost plutonier și de altfel salută mereu cu mîna la un imaginar chipiu).

În primul rînd, discrepanța aceasta, observată la mai toți afazicii, dintre emitere și receptare, dintre cuvînt și situația în care-l folosește, arată că tehnica limbajului este profund tulburată, iar ceea ce a rămas sînt reacții exterioare și mecanice.

Propozițiile pe care le rostesc uneori sînt sintagme automatizate, însă ei nu se pot exprima prin propoziții intenționat formate, adecvate, voluntar la situație: ei nu pot *crea* ansambluri, nu pot organiza expresii care să nu aibă la bază automatisme rigide, aproape mecanice.

Afazicul nu se mai poate „transpune": el reacționează direct, prin unele automatisme, dar nu mai are putința de a stabili relații noi — nici între lucruri și el, nici între acestea și semne, nici între ele însele. El nu mai poate mînui semnele limbii pentru a le adapta la împrejurări noi, nu mai stăpînește sistematizările normale ale limbii, nu-și mai poate organiza voluntar expresia, nu se mai poate posta în atitudine de „creator", de valorificator al semnelor, prin organizarea lor — în expresie —, și prin interpretarea lor — în recepție. Afazicii nu mai au de obicei nici inițiativa expresiei, tocmai pentru că nu mai pot avea decît manifestări care nu cer o ieșire din trăirea mecanică; iar dacă au totuși uneori o atitudine de comunicare, aceasta se întîmplă cînd sînt solicitați prin limbaj, adică atunci cînd se află integrați într-o situație care le provoacă automat intenția de a comunica.

În ceea ce privește înțelegerea, ea traduce, de asemenea, neputința de a se situa în împrejurări noi, de a surprinde sensul propriu ansamblului, de a interpreta adică. Reacțiile afazicilor la stimuli sînt reflexe invariabil legate de situații fixe: în lipsa obiectului, a situației concrete complete, ei nu pot răspunde și, cu atît mai puțin, nu se pot referi la ceea ce rămîne „implicit".

Tulburările de exprimare, în afazie, sînt concomitente cu acelea de înțelegere, deși pot să predomine unele sau altele.

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că în unele forme de afazie bolnavii de pildă înţeleg, dar nu pot vorbi, nu înseamnă că există o „independenţă relativă" între înţelegere şi exprimare în limbaj, aşa cum afirmă unii cercetători[103]. Afară de cazurile unor pure deficienţe de articulare (şi poate nici chiar atunci)[104], cînd posibilitatea de exprimare este tulburată, activitatea de receptare este şi ea atinsă, în formele ei superioare, de interpretare fină şi nuanţată.

Neputinţa de a lua atitudini noi, de a se adapta la situaţii care cer reflectarea conştientă a relaţiilor semnificative ale lumii externe alcătuieşte deci caracteristica şi cauza fundamentală a manifestărilor afaziculuí. Pe lîngă integritatea posibilităţilor motorii sau senzoriale, pentru limbajul normal este nevoie aşadar şi de o organizare voluntară dirijată — deci adaptată la situaţii, iar nu stereotipă —, şi de o interpretare a acestor situaţii: adică este nevoie de o atitudine activă, de adaptare a mijloacelor la scopurile interioare şi de concordanţă a conţinuturilor cu variatele împrejurări.

5.2. Trecînd la discutarea problemei achiziţionării tehnicii în ontogeneză, precizăm dintru început că nu sîntem de acord cu asimilarea completă a copilului cu afazicul: dacă se pot stabili unele analogii — mai ales dacă ne referim la dezintegrarea sistemului fonologic în afazie —, în schimb se observă şi situaţii complet diferite.

Ca şi unii afazici, copilul are un timp numai reflexe emoţionale sau reflexe condiţionate simple, reacţii legate fix de anumite situaţii globale.

Dacă organizarea şi interpretarea — ca adaptări la situaţii şi înţelegeri în raport cu ansamblurile — sînt necesare şi ţin de esenţa limbajului, marcînd gradul lui cel mai înaintat, ele necesită totodată — iar aceasta constituie una dintre contradicţiile implicate în limbaj — o pronunţată analiză a limbii, aşa fel încît membrii unei comunităţi lingvistice să fie conştienţi de nucleii semnificativi comuni, pentru a construi uşor expresii inteligibile pentru toţi. Limbajul presupune deci în acelaşi timp putinţa de a crea organizări adecvate şi de a le interpreta prinzînd firul relaţiilor, dar presupune şi conştiinţa părţilor, ca mijloace de organizare ierarhică a ansamblurilor şi de raportare la articulaţiile lor, în receptare.

Decupajul este o operaţie fundamentală a achiziţionării funcţiei de semnificare; iar decupajul presupune un ansamblu,

în care se „taie" părţi, care abia cu încetul capătă o oarecare neatîrnare faţă de situaţiile în care au fost întîlnite — prin puterea de a şi le reprezenta apoi prin abstracţiune. Faza incipientă este aceea a decupajelor incorecte din punct de vedere social, a semnelor care fac mai întîi parte din obiect, după care urmează legarea semnelor de funcţia subiectivă a obiectului.

Procesul de diferenţiere — nu numai convenţională, dar şi consecventă (adică ţinînd seama cel puţin de o regulă valabilă pentru sine şi obiectivă, bazată pe o discriminare între copil şi lumea exterioară), se desfăşoară deci în etape. Copilul, pînă la o anumită vîrstă, nu numai că nu reacţionează la ansambluri de a căror organizare semnificativă să fie conştient, dar nici nu-şi dă seama de părţile acestora: am putea spune că frazele noastre îl impresionează în definitiv ca nişte cuvinte foarte lungi, a căror melodie creează o organizare internă bazată pe o diferenţiere pur sonoră. De asemenea, faptul că nu poate pronunţa unele foneme, pe care în cuvinte izbuteşte să le articuleze, arată că, lipsit de putinţa de analizare corectă, copilul imită activităţi întregi, dar nu e conştient de organizarea lor şi cu atît mai puţin nu ar putea utiliza după voie părţile izolate, ca pe nişte „elemente" cu valoare convenţională şi intrinsecă.

Procesul de diferenţiere a haosului care este iniţial, pentru copil, realitatea din jur începe probabil prin deosebirea unor situaţii generale: a locului, cu obiectele şi persoanele din jur, în diverse momente — ca acela al mîncării, al jocului, al plimbării. Aceste situaţii încep să se organizeze — adică să apară în ele părţi diferenţiale —, dar după criterii cu totul arbitrare, deoarece totul pare să fie dependent de copil: subiectivism ce dă acestor decupaje abia cristalizate un caracter de nestatornicie şi de confuzie. Cuvîntul imitat în faza acestor ansambluri fragile, subiective, încă dependente de bunul lui plac, şi incomplet decupate, apare drept un ciudat amestec de subiectivism şi de adaptare la convenţie, oferind primele mijloace de înţelegere între copil şi cei din jur. Jucăriile sau alte obiecte, precum şi anumite persoane, sînt de obicei diferenţiate de rest, în primul rînd după funcţia pe care o au faţă de copil (de pildă „cuvîntul" *dada* poate servi pentru diverse obiecte[105], iar *tata* poate fi orice bărbat care-l ia pe copil în braţe[106]). Un copil de 8 luni, căruia punîndu-i-se mîna

pe radiatorul electric i s-a spus „*Foc!*“, repetă apoi „*Fo*“ şi în faţa maşinii de gătit sau lîngă caloriíer, cînd i se pune mîna pe partea încălzită: împărţirea arbitrară s-a făcut deci, nu prin „asocieri“ de forme, sau prin observarea unei lumini a flăcării, ci prin raportarea la o anumită funcţie faţă de sine. Pentru copil, deci, în cuvinte se amestecă şi funcţia care leagă obiectul de nevoile copilului: cuvîntul exprimă legătura dintre obiect şi copil, funcţia pe care o are, iar nu un „nume“, o abstractă etichetă acordată conform convenţiei, unei părţi dintr-o realitate riguros împărţită. Cuvîntul copilului ne apare la început ca legat rigid de împrejurarea în care l-a găsit, deoarece nu-l poate utiliza ca pe un simbol mobil; dar, în schimb, folosirea lui variază adesea — prin sens —, pînă la distonanţă faţă de normele limbii.

Cuvîntul copilului e legat de situaţie în alt fel decît acela al adultului: pentru el, cuvîntul nu este un semn mobil care să-şi capete înţelesul prin folosirea specifică, în diverse situaţii, ci este o parte din situaţia însăşi. Adultul care aude un „cuvînt“ al copilului îl înţelege raportîndu-l la situaţie; el adoptă adică atitudinea pe care o are faţă de orice semen evoluat, ale cărui fapte de limbaj i se profilează pe un sistem de referinţă, care-l face să vadă în cuvîntul copilului condensarea unei fraze întregi. Înainte însă de a ajunge la frază[107], adică la semnul folosit ca un rezumat al unei intenţii de comunicare — aşa cum ar fi holofrasticul „*Foc!*“ al unui adult —, copilul trece printr-o perioadă în care cuvîntul nu este „semn“ nici al unei părţi şi nici al unui ansamblu. Departe de a fi de la început un comprimat de frază, cuvîntul e folosit mai întîi ca şi cum s-ar realiza, prin simpla apariţie pe buzele copilului, dorinţa sa. Aşa cum duce orice lucru la gură, pentru a-l simţi, cu obscura tendinţă de a şi-l însuşi astfel, copilul în jurul vîrstei de un an — care a făcut totuşi un salt către procesul de abstractizare — pronunţă cuvîntul pentru a-şi realiza astfel satisfacerea unei necesităţi — gura părînd să joace din nou rolul de mijloc de posesiune.

Aşadar, în epoca în care frazele adultului sînt receptate de copil nu ca nişte ansambluri, ci numai ca părţi ale unei situaţii — în care se află persoane din jur, mişcările lor, lucrurile care joacă un rol, atitudinea pe care o ia el însuşi şi care creează o anumită caracteristică obiectelor —, cuvintele copilului — care pentru adult joacă rol de fraze ce sugerează

mai mult decît cuprind — nu sînt nici măcar reprezentate ale situației, după cum nu sînt corespondente ale unor „părți" arbitrar tăiate în realitate. Atunci cînd nu sînt simple reflexe condiționate, aceste cuvinte sînt un confuz amestec de „funcții" ale obiectelor și de „vecini de situație" ai acestora.

O dată ce se naște conștiința semnului propriu-zis, datorită intervenției celor din jur — care-l ajută pe copil să învețe un anumit fel de decupare și de „semnificare" a realității cu ajutorul unei limbi —, dar datorită și atingerii unui moment din evoluție, propice acestei obiectivizări, o dată ajuns în acest stadiu, copilul observă că fiece lucru are un nume, că fiece cuvînt imitat ține locul și exprimă un obiect, un fapt, iar nu impresia — dorința, nevoia, atracția — sa cu privire la el. E necesară desigur, pentru a se ajunge aci, o detașare a sa de lucruri și a lucrurilor de cuvinte, o observare a raporturilor juste și obiective din realitate. Obiectele nu mai există doar prin funcția lor pentru copil, ci sînt independente de sine și pot fi reprezentate prin nume care nici nu fac parte din alcătuirea obiectelor, nici nu țin doar de nevoile sale, ci sînt creații mobile, care pot fi reunite cu altele, expresii sonore sau gesticulatorii. Copilul ajunge adică la o proiectare a semnului în afara sa, nu se mai mărginește la imitația brută, analizează realitatea ca și expresia ei, devine conștient de ansambluri și de părțile lor, ajungînd la un decupaj conform limbii și la o organizare conștientă a formei expresiei — care desigur că nu atinge de la început stadiul complet evoluat pe care îl are la adult.

Exprimarea se face mai întîi printr-un cuvînt proeminent, ce reprezintă obiectul și întreaga situație. Cuvîntul cu caracter holofrastic, „cuvîntul-frază", e semn al începutului de conștiință a unei organizări exterioare, unită cu neputința de a-și organiza propria sa intenție și expresie. În locul frazei adultului — cuprinzînd diferențieri formale exterioare, adaptate fiecărei situații —, copilul alege (deci operează o ierarhizare) un singur cuvînt sau două. Această expresie amorfă, însă, nu lasă să se vadă în exterior deosebirile semnificative interioare, ci cuprinde în nediferențierea ei, totul. Totuși, completarea ei, involuntară la început, prin gesturi, conține un germene de exprimare frastică: de aci pînă la legarea treptată a cuvintelor e un pas mai puțin însemnat decît acela făcut pentru a începe împărțirea pe baza limbii a reali-

tăţii exterioare, adică pentru a trece la un „decupaj“ mereu mai socializat.

Cînd, în sfîrşit, a început să deprindă tehnica propriu-zisă a limbajului, eforturile copilului trebuie să se concentreze în special asupra a două procese, care decurg din cele două momente esenţiale ale relaţiei de limbaj: unul, este acela de diferenţiere a situaţiilor care-i apăreau iniţial globale, cu ajutorul limbii, şi de detaşare a cuvintelor din situaţiile în care le găsesc, cu conştiinţa că se poate lucra cu ele şi în alte situaţii; iar o dată cu aceasta, de învăţare justă nu numai a formei semnelor (pe baza sistemului fonologic al limbii), dar şi a nucleului lor semantic. Celălalt proces însă constă în tendinţa de deprindere a modului de a-şi exprima conţinuturi psihice proprii prin aceste semne, adică de a-şi organiza uneltele şi expresia exterioară, aşa fel încît să coincidă, prin flexiunile date semnelor (în cazul limbajului vorbit, prin intonaţie, poziţie, aspect morfologic etc.), cu conţinutul interior.

Tehnica aceasta nu e, firește, ușor de deprins, datorită complexităţii ei. Copilul o va deprinde cu încetul, obişnuindu-se să-şi dea seama că tocmai exprimarea justă a conţinutului său interior este ceea ce doresc şi partenerii şi că tiparele, învăţate totuşi corect, aşa cum sînt date de convenţie, pot şi trebuie să cuprindă un material mereu altul, că semnele pot fi folosite în diverse împrejurări, tocmai pentru că e posibil ca ele să facă parte din organizări diferite.

Deprinderea tehnicii nu e un fapt izolat, ci ea coincide cu evoluţia de ansamblu a copilului şi este firesc să se întîmple astfel, de vreme ce limbajul presupune funcţionarea întregii fiinţe.

5.3. Problema g e n e z e i t e h n i c i i limbajului în dezvoltarea istorică este o problemă dificilă.

„Gîndire“, „limbaj“, „activitate“ — nu sînt aspecte izolate ale unui om care s-ar fi alcătuit genetic din fragmente însăilate pe rînd, pentru a alcătui ansamblul organic şi psihic aşa cum îl cunoaştem azi. Atitudinea de limbaj actuală îşi are obîrşia în unitatea care a apărut de la început, în forme rudimentare, pentru a se perfecţiona treptat, prin funcţionarea ei sub imboldul nevoilor de cooperare.

În lumina concepţiei noastre privitoare la aspectul bipolar al limbajului, se poate preciza o ipoteză asupra originii lim-

Scanned with OKEN Scanner

bajului, care să aibă în vedere ambele procese: emitere — receptare. Viaţa în societate a provocat apariţia limbajului făcînd necesară mai întîi receptarea primelor reflexe. Probabil că abia după ce a observat şi a fost atent mai întîi la manifestările celorlalţi, omul a reflectat şi asupra mijloacelor proprii de a produce intenţionat aceleaşi manifestări: după ce primitivul îşi va fi dat seama de efectul avut asupra sa de către strigătele instinctive ale tovarăşilor săi, el va fi avut iniţiativa de a-i imita, de astădată voluntar, pentru a produce asupra lor acelaşi efect — de cooperare.

Momentul — reprezentat probabil prin mii de ani — în care s-a trecut de la simplul *reflex* la *semn* este o caracteristică esenţială a speciei „om" şi coincide cu o maturaţie specifică a tuturor posibilităţilor intelectuale: între fiinţa care nu avea limbaj şi omul care a apărut deodată e o deosebire calitativă, de natură iar nu de grad. Atunci, modalităţile de exteriorizare reflexe, singurele care puteau fi înţelese fără un sistem normat de semne de către partener, au început să fie folosite cu intenţie. Mimarea manifestării reflexe presupunea la bază aceeaşi stare generală din care ar fi provenit reflexul, complicată însă prin apariţia semnului şi a intenţiei de comunicare. O dată cu exprimarea voită, au apărut însă şi posibilităţile de nuanţare a simplelor moduri de exteriorizare instinctivă.

La origine, limbajul a însemnat probabil o manifestare totală, o unitate în care fuzionau exteriorizări faciale, corporale, vocale[108]. Din unitatea aceasta s-au desprins treptat modalităţile diferite de exprimare, tinzîndu-se — cum arată evoluţia limbajului — la o predominare a acelora vocale şi, poate, la înlăturarea definitivă a celorlalte, în viitor. De aci, apariţia semnelor vocale, ca efecte ale unor stări generale, care dînd naştere unui sistem de reacţii în care intrau şi expulsarea aerului, vibraţia laringelui, a limbii, etc. au avut la început aspectul unor mimări ale obiectelor sau ale stărilor trezite de ele. Dar cu timpul, semnele, care la început aveau o asemănare cu obiectele la care se refereau, nu au mai descris imitativ starea aceluia care le folosea, nu au mai reprezentat „figurativ" situaţiile şi au devenit semnele de azi, arbitrare din punctul de vedere al imitării obiectului prin forma lui[109].

De aceea, problema originii nu înseamnă nici ea consi-

derarea unui singur moment, static, aşa cum problema „tehnicii" limbajului nu se rezumă la o „schemă" asociaţionistă: s-a desfăşurat o evoluţie lentă, genetico-istorică, iar aceasta a dus treptat la crearea semnelor; după care, problema a devenit una de lingvistică (a existenţei şi a evoluţiei semnelor), sau de psihologie (a folosirii lor, a tehnicii generale a limbajului).

Limbajul este un proces în desfăşurare: considerat din punctul de vedere al sistemului „limbii", fenomenul limbaj poate apărea uneori drept static, dar din punctul de vedere al activităţii expresive şi receptive, el reprezintă un dinamism. Dinamismul e dovedit de constatarea că nu există entităţi fixe în limbaj — semnele, cuvintele, căpătînd sens doar prin folosirea lor, prin „mişcare" deci —, de constatarea că prin aceasta se înregistrează schimbările din realitate, de observarea variaţiei neîncetate a atitudinilor, a apariţiei unor mereu alte sisteme de coordonate. Între înţelegerea cu aspect de mecanism a unor semnale şi interpretarea intelectuală, proprie omului normal, este o deosebire care provine din faptul că semnele folosite nu au valori fixe şi că semnificaţia lor se degajă numai prin adaptarea semnelor la ansamblul actual, prin referirea la împrejurarea în care apar, prin legarea, în definitiv, a generalului de particular şi prin potenţarea lor reciprocă.

Acţiunea de interpretare — ca şi aceea de organizare — dovedesc că atitudinea de limbaj nu urmează căi fatale, predeterminate, ci este o creaţie cu finalitate adecvată momentului, care necesită o continuă stare de veghe, în care persoana este mereu activă. Aceasta înseamnă că un fapt de limbaj normal, deşi foloseşte automatismul, nu se desfăşoară în mod mecanic şi pasiv, ci implică o atitudine activă, capabilă de iniţiative. Latitudinea de a păşi pe alte căi decît strict pe acelea fixate, ca şi necesitatea de a integra orice fapt în ambianţa sa şi de a surprinde legăturile dintr-un ansamblu, pentru a-l înţelege corect (sau de a-l crea just, pentru a organiza cît mai bine expresia), presupune însă o activitate „inteligentă", prin care să se observe mai lesne ansamblul, modul lui de organizare, deci să se stabilească legăturile mai uşor.

Dacă pentru fixarea iniţială a termenului „limbaj" am înglobat în el toate manifestările intenţionat comunicative,

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să facem acum o precizare: *limbajul* este atitudinea totală, luată pentru a produce şi a recepta *faptul de limbaj,* adică manifestările exterioare ale acestei atitudini. Aparițiile diverse ale faptelor de limbaj după momentul istoric, după vîrste, mentalități, personalitate — adică inexistența unui singur „mecanism", uniform —, complexitatea procedeelor sale — care presupun o acțiune inteligentă —, constatarea că limbajul nu e numai faptul expresiv exterior, nici numai intenția de comunicare, ci în definitiv o atitudine totală: toate aceste implicații justifică — şi impun — afirmația că procesele acestea complexe, în care factorul „variabilitate" relativă intră în atît de mare măsură, nu mai pot fi atribuite unui „mecanism", ci unei complicate tehnici.

Folosirea intenționată a unor „unelte", pentru transformarea materialului interior într-unul concret, perceptibil de către receptor şi prelucrat prin anumite procedee astfel încît să fie inteligibil partenerului — care foloseşte şi el un procedeu adecvat, interpretarea —, creează atitudinea de limbaj, care culminează în momentul întîlnirii scopului ei (expresia) cu efectul (înțelegerea). Într-o viziune nouă a psihologiei limbajului, tehnica limbajului constă aşadar într-o complexă organizare şi o interpretare adaptativă a sistemelor pluridimensionale din fiece moment.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL IV

CONTEXTUL

Existența comunicării prin limbaj, și deci a înțelegerii reciproce, este asigurată, în ceea ce privește *exprimarea,* prin apariția oricărui semn în ansambluri, care îi îngăduie variația și-i determină valoarea semnificativă, ca și prin neîncetata raportare, pentru *receptarea* lui corectă, la sisteme de referință. Limbajul însuși nu ar putea fi conceput fără existența acestor ansambluri, care stau la baza tehnicii lui ca o temă fundamentală, necesară atît momentului exprimării cît și aceluia al înțelegerii.

Dacă semnul are, virtual, nuclei semnificativi diverși și uneori contradictorii, numai ansamblul — cu virtuțile sale de potențare, de nuanțare și chiar de creație — delimitează latențele semantice, actualizînd una dintre ele, pe care o completează apoi, dîndu-i, prin funcția decernată, valoarea specifică actuală.

1. Ce sînt aceste „ansambluri", al căror rol este esențial pentru tehnica limbajului? Ansamblurile din limbaj sînt organizări specifice ale realității — create de însăși reflectarea acestei realități —, sînt ansambluri în care există o anumită grupare a elementelor expresiei, ceea ce are drept urmare un proces de înțelegere bazat pe referirea la modul în care sînt organizate. Caracterizate prin segregări și conturări care cuprind conținuturi organizate specific, dar totodată și prin integrări în ansambluri din ce în ce mai vaste sau în subsumări ale unor ansambluri mai restrînse (care devin astfel componente față de primele), ele constituie fenomene complexe, cu o pluralitate de dimensiuni.

Nu numai faptul că aceste ansambluri sînt specifice limbajului — deoarece dau semnificație unor semne emise cu intenția de comunicare —, dar și anumite caracteristici proprii acestor ansambluri și mai ales complexitatea — care cuprinde uneori antagonisme — a organizării și a modului de înțelegere a

Scanned with OKEN Scanner

lor ne obligă să le precizăm particularităţile şi în primul rînd, să le desemnăm printr-o denumire cît mai justă.

Nu vom rămîne la unele dintre denumirile utilizate adesea pentru anumite aspecte pe care le-am semnalat în cursul acestei lucrări, din diverse motive. Nu vom putea utiliza de pildă termenii de *structurări,* de *sistematizări,* de *cîmpuri,* deoarece le-am acordat acestora o anumită semnificaţie în complexul studiului nostru; fiece persoană realizează şi *posedă* sistematizări ale experienţei sale lingvistice — concretizate în diferite *cîmpuri asociative*[1] —, pe care le utilizează în momentul comunicării; de asemenea, există în limbă un *sistem* al componentelor ei sau *structurări* mai puţin constante. Dar momentul prezent, concret, particular al organizării expresiei — care foloseşte sistematizările preexistente — este altceva decît toate acestea. Este un fapt specific — prin semnificaţia pe care o include ca aspect fundamental — şi totodată este un fapt prea dinamic, pentru a se potrivi cu vechiul sens ambiguu de *structură* (care uneori are chiar un conţinut atomist[2]) sau cu conceptul modern al acestui cuvînt, din structuralism, al unor forme aproape fixe şi cu o determinare strict interioară. De asemenea, aceste echilibrări, instantanee dar totodată cu caracteristici de constanţă şi de determinism prin reflectarea realităţii, nu se potrivesc cu noţiunea de *Gestalt*-uri — înţelese drept categorii ideale, apriorice şi imuabile.

Aceste consideraţii ne îndeamnă să adoptăm un termen de mult utilizat în domeniul fenomenelor lingvistice — însă cu o semnificaţie pe care o vom lărgi şi o vom preciza: ansamblurile acestea organizate, cu calităţi specifice limbajului, sînt *contextele.*

Faptul că importanţa contextului a fost de multe ori relevată, atît în ceea ce priveşte limbajul, cît şi — uneori — referitor la orice fapt psihic[3], nu a dus însă la o încercare de definire mai amplă a acestui termen şi nici la acordarea unei semnificaţii juste.

Semnificaţia acestui cuvînt trebuie să fie lărgită, nu din motive arbitrare, ci drept o consecinţă a observării realităţii limbajului. Pentru opinia curentă, pentru lingvişti — chiar pentru cei care nu ţin seama de punctul de vedere al psihologiei — şi pentru cei mai mulţi psihologi — care nu au încercat să treacă dincolo de aparenţe —, „context" înseamnă restul cuvintelor ce însoţesc un cuvînt[4], sau, cum nota Lalande, „an-

samblul textului care înconjoară o frază citată şi de care depinde adevărata ei semnificaţie"[5]. Pe de altă parte însă, nu puţini cercetători au observat că orice semn trebuie înţeles în raport cu situaţia generală în care se află, sau cu experienţa proprie etc.[6]

Noi vom pune de acord definiţia prin funcţie a contextului, cu concepţia despre importanţa situaţiilor în limbaj şi vom da numele de *context* ansamblurilor generale, semnificative pentru limbaj[7]. Sistematizarea aceasta e justificată atît de etimologia cuvîntului[8], cît şi de cele ce s-au observat cu privire la limbaj. Contextul — ca ansamblu în funcţie de care trebuie interpretat orice fapt de limbaj — este o organizare ale cărei proprietăţi specifice sînt date de intenţia de comunicare, de sensul comunicat, de posibilitatea de interpretare din partea receptorului. Contextul, *din punctul de vedere al exprimării,* este un ansamblu ce are la bază intenţia de comunicare şi ca atare este o organizare creată intenţionat, cu un anumit scop, care culminează prin organizarea expresivă, ce transmite un sens cuiva. Contextul nu înseamnă o „formă" ideală, o „categorie". El nu este nici un tipar „subiectiv", care să falsifice şi să siluiască realitatea, după cum nu e însă nici o „formă" fizică, impusă ca atare psihicului, care i s-ar supune pasiv. Pe de altă parte, contextul nu este o situaţie care creează prin ea însăşi o semnificaţie (aşa cum definesc behavioriştii ca L. Bloomfield semnificaţia, identificînd-o cu *situaţia*[9]), deoarece faptul esenţial care stă la baza contextului este utilizarea unui dat obiectiv cu valabilitate de constantă, care sînt semnele unei anumite limbi.

Contextul oferă mijlocul cel mai eficace de înţelegere, tocmai pentru că surprinde legile de organizare a realităţii. Prin el, limbajul ştiinţific capătă instrumentul datorită căruia, o dată cu apropierea de cunoaşterea mai adecvată a realului, are şi posibilitatea de a o exprima.

2. Deşi în literatura referitoare la limbaj şi mai ales la limbă a apărut frecvent cuvîntul *context,* totuşi nu s-a lămurit precis în ce constă şi care este rolul lui în funcţionarea limbajului.

2.1. Ce r o l îndeplineşte c o n t e x t u l în diversele fenomene de limbaj? Discutînd problema polisemiei, Galkina-Fedoruk observă că, o dată ce e considerat ca unitate concretă a vorbirii (речь), cuvîntul îşi dezvăluie cu plenitudine înţelesul

numai în context[10]. Faptul că în cuvînt sînt cuprinse multiple posibilităţi semnificative impune ca în realitatea vie, a limbajului, cuvîntul să fie încadrat într-un ansamblu, pentru a-l fixa într-o ipostază vremelnică şi particulară, dar care să-l precizeze astfel, iar în actul receptiv, să fie raportat la acest ansamblu, pentru a-l înţelege just. „Ceea ce apare aici [în cazul citirii, în context] este diferit calitativ de reprezentările provocate de aceleaşi cuvinte luate în afara contextului frazei", nota şi O. I. Nikiforova[11]. Contextul joacă rol atît în procesul de înţelegere a vorbirii, cît şi în acela de exprimare (există o anumită constrîngere contextuală din partea situaţiei externe în care se află vorbitorul, precum şi — pe planul strict al vorbirii — din partea cuvintelor care precedă şi care determină alegerea cuvîntului următor).

Contextul are deci, în primul rînd I) rolul de a alege un anumit cuvînt (ex. *înalt*), dar şi de a-i preciza apoi sensul (mai ales pentru substantive, verbe, adjective, care sînt, în general, polisemice), indicînd mai întîi direcţia către care trebuie să se orienteze înţelegerea, adică „atrăgînd" una dintre semnificaţiile lui consacrate şi alegînd, în cadrul ei, nuanţa respectivă (*înalt* = „[om] lung în înălţime") II). În al doilea rînd, contextul individualizează sensul, alegînd acea notă particulară din generalitatea noţiunii, care se potriveşte cu obiectul concret, aplicînd deci semnificaţia generală la obiectul sau fenomenul particular implicat în situaţie şi contribuind astfel încă mai mult la precizarea sensului. Acest proces se petrece în cazul tuturor cuvintelor, chiar al acelora care pot fi considerate mai degrabă monosemice, ca numeralele şi unele pronume[12], sau al prepoziţiilor şi conjuncţiilor, care, exprimînd doar relaţii, îşi capătă determinarea semnificativă numai în context. III) În sfîrşit, tot contextul completează sensul, prin diversele nuanţe create de aplicarea particulară la un anumit lucru, situat într-un cadru specific. Fraza din care face parte cuvîntul, lucrarea întreagă, obiceiurile societăţii respective, ca şi ale autorului însuşi, în sfîrşit totul contribuie la nuanţarea fiecărui cuvînt şi la conturarea precisă a înţelesului.

IV) Ceva mai mult, deseori contextul poate şi să *dea* el însuşi semnificaţia, în cazurile cînd e singurul mijloc de a înţelege just sau de a exprima ceva printr-o economie de mijloace: *a)* fie că e vorba de o expresie rar folo-

sită în limbă; *b)* sau de un cuvînt compus necunoscut, ori de o locuţiune; *c)* sau chiar de un termen cu înţelesul complet transformat de intenţia vorbitorului; *d)* fie că prin context se suplinesc lacune ale exprimării sau *e)* că aceasta este corectată astfel. De pildă (referindu-ne la cazul *d),* în cursul unor experimente ale noastre (Exper. nr. 5) am constatat că textele „mutilate", prezentînd lacune, nu numai că sînt înţelese complet, dar contextul poate chiar să „atragă" cuvîntul care lipseşte. De asemenea, am constatat (cazul *e*) că texte greşite au fost corectate, chiar fără ca persoanele de experimentare să-şi dea seama de greşeală (de pildă, în Exper. nr. 2, 22 de persoane din 24 au citit fraza „Quand vous connaîtrez *bine* ma mère", drept „Quand vous connaîtrez *bien* ma mère"). Contextul poate — prin faptul că amintirea lui devine zestrea semnificativă a unui cuvînt pentru o persoană — să transforme o semnificaţie sau chiar *g)* s ă o r i e n t e z e spre o s e m n i f i c a ţ i e g r e ş i t ă, care să pătrundă apoi şi în limbă. Desigur însă că importanţa contextului variază, în raport cu valoarea diverselor cuvinte pentru persoana care le foloseşte. Cuvintele mai mult întrebuinţate de pildă — pentru care s-au consolidat legături semnificative, bazate pe o îndelungată „bătătorire" a aceloraşi „căi" — depind într-o mai mică măsură de context decît cuvintele mai puţin uzuale, pentru care este nevoie ca sensul exact să fie indicat de context[13].

Dacă, aşadar, cuvîntul are latenţe semnificative diverse şi uneori chiar contradictorii, numai contextul — cu virtuţile sale de potenţare, de nuanţare şi chiar de creaţie — delimitează semnificaţiile, actualizînd una dintre ele, pe care o completează apoi, dîndu-i, prin funcţia desemnată, valoarea specifică actuală. Contextul poate fi considerat, în fond, ca un „stoc de informaţie", un plus, o „redondanţă" — în termenii teoriei informaţiei —, care intervine în fiece moment de acţiune a unui semnal verbal.

În pofida semnificaţiilor foarte disparate uneori ale unui cuvînt, nimeni nu protestează de obicei la utilizarea unor nume identice pentru obiecte complet diferite. Motivul acestei supuneri la variabilitatea conţinutului semnificativ nu se datoreşte numai învăţării limbii, care i-a făcut cunoscute fiecărei persoane aproape toate semnificaţiile cuvintelor — deci şi pe acelea ale formelor omonime —, ci mai ales obiş-

Scanned with OKEN Scanner

nuinţei de a atribui aceloraşi cuvinte semnificaţii diverse şi de a le înţelege în raport cu împrejurările. Omonimiile din limbă se rezolvă în practica limbajului, deoarece vorbitorul ştie foarte bine pentru care dintre semnificaţii a optat, iar auditorul elimină probabilitatea, selectînd semnificaţia adecvată, pe baza contextului. Chiar dacă nu cunoaşte cineva semnificaţia „cioban" a cuvîntului *păcurar,* auzind cîntecul *„Păcurar la oi m-am dus"* nu va refuza să-i înţeleagă sensul pentru că ar observa o inadvertenţă, ci va căuta să seziseze înţelesul ansambului, pentru ca, pe baza lui, să desprindă noua semnificaţie, pe care nu o ştia. Principiul adaptării la context intervine ca o lege universală în funcţionarea limbajului, atît în emitere, cît şi în receptare.

Deşi contextul joacă un rol esenţial în tehnica limbajului, el nu este însă atotputernic în dirijarea exprimării şi a înţelegerii. Capacitatea lui de acţiune se încadrează în primul rînd între limitele posibilităţii de variaţie a semnificaţiilor, adică se opreşte în faţa barierei diferenţiale impuse de nucleul de bază. Iar în al doilea rînd, importanţa lui depinde de pregnanţa pe care o are felul în care este organizată expresia — textura de cuvinte şi fraze —, de valoarea semnificativă a ambianţei generale atît pentru vorbitor, cît şi pentru auditor, de cunoştinţele lor şi chiar de obişnuinţa sau de voinţa lor de a se lăsa călăuziţi numai de cîteva semnificaţii univoce, pe care le cunosc mai bine, sau de „clişee" etc. În aceste cazuri, încercarea de a impune sensuri noi, sau cel puţin nuanţe deosebite, se izbeşte de tăria unor sistematizări vechi, mai mult sau mai puţin conturate, care pot juca uneori rolul „stereotipelor dinamice" (al înlănţuirilor fixe de reacţii, bazate pe o succedare în aceeaşi ordine a excitanţilor externi), care rezistă la încercarea de a fi „sparte" şi înlocuite cu altele noi.

Contextul, ca organizare expresivă creată intenţionat cu scopul comunicării, reprezintă în acelaşi timp o organizare cu funcţie socială, menită să lege vorbitorii şi ascultătorii, cărora li se transmite astfel sensul ţintit. El constituie mijlocul cel mai eficace de înţelegere, deoarece surprinde legile de organizare a realităţii, în care totul se leagă şi se raportează la întreg. Comunicarea este făcută posibilă prin faptul apariţiei oricărui cuvînt în contexte care-i îngăduie variaţia şi-i determină valoarea semnificativă, precum şi prin neîn-

Scanned with OKEN Scanner

cetata raportare, pentru înţelegere, la sisteme de referinţă. Limbajul însuşi nu ar putea fi conceput fără existenţa acestor ansambluri, care stau la baza tehnicii lui ca o temă fundamentală, necesară atît momentului exprimării, cît şi aceluia al înţelegerii.

2.2. Dacă sublinierea importanţei contextului pentru faptele de limbaj este necesară, nu mai puţin este nevoie şi de o precizare a modalităţilor sub care apare c o n t e x t u l, a diferitelor sale a s p e c t e.

Contextul presupune o organizare, realizarea unei unităţi complexe, în care legăturile temporare se sistematizează într-un ansamblu, iar în acesta, fiece componentă este pusă în adevărata ei lumină numai prin stabilirea relaţiilor pe care le are cu ceilalţi excitanţi verbali (care-i determină poziţia, aspectul morfologic, accentul etc.), adică toate acele mijloace prin care se va contura adevărata lui semnificaţie din situaţia respectivă: „Din punct de vedere fiziologic, contextul este sintetizarea unor excitanţi verbali într-un tot unitar complex, în care fiece cuvînt lasă o urmă în scoarţa cerebrală", precizează T. M. Meşceriakova[14]. Echilibrul acesta efemer, realizat pentru un singur moment şi care se frînge în momentul următor, pentru ca semnele să capete alte noi valori, dă faptului de limbaj aspectul dinamic şi mobilitatea funcţională.

Contextul real al faptului de limbaj este însă o organizare din care e propriu-zis perceptibilă ca limbaj doar o parte — care urmează a fi înţeleasă numai prin raportarea la ceea ce rămîne implicit şi fără de care expresia nu ar fi apărut în acea formă specifică. Motivul pentru care expresia apare ca o organizare pluridimensională este tocmai faptul că ea trebuie să reprezinte şi să facă să transpară contextul total — sistemul de coordonate actual al faptului de limbaj şi efectul lui expresiv —, la care, la rîndul lui (îndeosebi prin mijlocirea expresiei), trebuie să se refere receptorul.

Desigur, la prima vedere, c o n t e x t u l e x p l i c i t — verbal şi auxiliar (gesturi, etc.) —, adică expresia propriu-zisă, pare să aibă importanţa cea mai mare. Iar în cadrul acestuia, ambianţa lingvistică — celelalte cuvinte însoţitoare — a fost semnalată de obicei ca factor principal în înţelegerea unui fapt de limbaj.

Scanned with OKEN Scanner

Contextul lingvistic (discursiv sau verbal) este cel mai restrîns context — alcătuit din înşiruirea lineară a cuvintelor, din textura de cuvinte grupate prin anumite raporturi gramaticale, fie că e vorba de o frază, fie că e vorba de un întreg text —, la care este absolut necesar să se refere receptorul. Pe deasupra acestuia, înglobînd şi contextul verbal, dar şi toate celelalte auxiliare, coexistă întregul context explicit.

Ascultătorul se referă însă necontenit şi la contextul încă mai cuprinzător, la acela implicit — ceea ce cunoaşte receptorul despre vorbitor ca persoană — şi care nu e reprezentat în afară de vreun cuvînt, dar care îmbibă totuşi întreaga expresie, cu tot ce a fost ales şi modulat în funcţie de ansamblu.

Dar, în definitiv, însuşi contextul verbal cuprinde diverse grade de explicit, acesta nefiind deplin realizat mai niciodată: de la formele lexicale propriu-zise — schemele oferite de dicţionarul unei limbi —, la schimbările pe plan morfologic şi sintactic impuse de organizarea contextuală gramaticală, la fragilele, delicatele nuanţe melodice date de intonaţie, şi pînă la o pauză semnificativă sau la o elipsă menită să fie suplinită. Iar contextul auxiliar, uneori extralingvistic, al vorbirii, conţine şi el treceri treptate către „implicit". Gesturile care suplinesc sau nuanţează cuvintele, mimica expresivă, indicaţiile către lucrurile din jur care nu mai sînt numite, şi în sfîrşit, orice mijloc situaţional la care se recurge pentru a lămuri sensul expresiei propriu-zise, constituie o invitaţie din partea vorbitorului, către auditor, ca acesta să ţină seama şi de alte date în afara expresiei explicite şi actuale, pe care să le lege de ea. Aluzia la un anumit loc de unde porneşte mişcarea (*aici, acolo, încoace* etc.), fără a face apel la alte cuvinte, nu împiedică totuşi înţelegerea, deoarece ascultătorul se poate referi în permanenţă, în lipsa contextului verbal, la ansamblul situaţiei în care are loc actul de vorbire respectiv. Acest rol îl au, de pildă, corelatele situaţionale[15] (a te folosi, de exemplu, de faptul că se ştie unde eşti sau despre ce situaţie e vorba, pentru a nu mai complini restul termenilor, astfel încît obiectele şi locul în care te afli să devină, prin aceasta, factori contextuali): „*Ieşi* [afară din această casă]!", „*Scoală-te* [de pe scaun!]", „*Vino* [la mine să-ţi spun ceva]!", „[Dă-te] *jos* [din copac]!", „*Dă drumul* [motorului]!". Acelaşi rol îl joacă substitutele anaforice şi indicaţiile deictice, de ex.

care, ce (relativele care trebuie să se refere neapărat la ceva exprimat anterior), *acesta, acela* (adică „despre care a mai fost vorba în text“ ori „obiectul sau persoana care sînt de faţă“), ori apelul la experienţe comune (de pildă, cineva vorbeşte despre *Ion*, fără a mai fi nevoit să adauge „fratele meu“).

Apelarea la situaţie — în înţeles de mediu concret înconjurător sau de ambianţă generală, comună vorbitorului şi auditorilor — nu este nicidecum o dovadă de inferioritate pentru orice formă de comunicare[16]: nu numai că limbajul evoluat face necontenit apel la ambianţa în care se află auditorii; dar, ceva mai mult, nici n-ar putea fi concepută înţelegerea lui fără această continuă raportare la împrejurarea actuală în care se află partenerii. Nu numai un semn extralingvistic — de exemplu „cap de mort“, desemnat pe un stîlp prin care trece curent electric — are nevoie de referirea la situaţia în care apare pentru a fi interpretat, ci şi cuvîntul care i-ar corespunde — *primejdie*, de pildă: atît semnul simbolic, cît şi cuvîntul, o dată zugrăvite pe ştîlp, nu ar mai avea nevoie de indicaţii suplementare; dimpotrivă, dacă ar apărea pe o tăbliţă atîrnată pe un pom din apropiere, ele nu ar mai constitui singure, prin ele însele doar, un indiciu pentru pericolul pe care-l reprezintă stîlpul. Cînd ceri *un ţap* într-o berărie, ai spus prin aceasta tot ce trebuia spre a fi înţeles, nu pentru că ar fi suficient acest cuvînt singur spre a indica înţelesul expresiei, ci fiindcă prin context se alege şi se completează valoarea semnificativă a acestui cuvînt: nu mai e nevoie de subliniat, într-o berărie, că nu e vorba de *ţap* „animalul rumegător etc.“, ci de „paharul special“ — sau, mai precis, de „berea“ servită în acest pahar, care indică totodată şi „cantitatea consumată“. Cîte indicaţii ar trebui să fie date explicit — foarte pe larg şi totuşi fără mari şanse de a fi înţeleşi —, dacă nu s-ar face apel la contextul situaţional, prin care se rezolvă totul expeditiv.

Limbajul este bogat nu numai în corelate extralingvistice, în indicaţii concrete — verbale sau de gest — privitoare la elemente din situaţii, ci şi în aluzii la un context propriu-zis i m p l i c i t. Dorinţa de a fi înţeles şi „printre rînduri“, „subînţelesurile“, arată nevoia raportării şi la ceea ce nu e explicit în expresii, presupunînd cunoştinţe comune, care să dea posibilitatea de a surprinde nuanţe ce ar putea scăpa altor interlocutori. Ceva mai mult: chiar o frază „completă“ din

punct de vedere lingvistic are nevoie, spre a fi într-adevăr înţeleasă, de referirea la un ansamblu mai larg, la corelate situaţionale în cazul limbajului vorbit, sau la textul anterior în cazul aceluia scris. „Du *asta* lui *Ion* şi roagă-l să vină *încoace*": atîtea cuvinte neprecise, care nu spun totul prin ele însele sau prin legăturile dintre ele şi care necesită explicarea prin context (Tu, Vasile, cu care vorbesc, du cartea asta lui Ion, fratele meu etc.; şi: *încoace* adică în casa ori în locul unde se află vorbitorul etc.). Sezisarea a ceea ce este implicit spre a lega explicitul de el şi astfel, interpretînd, să se degajeze sensul, nu este decît o raportare la contextul real, la acela t o t a l. Contextul real al faptului de limbaj este o organizare din care numai o parte e propriu-zis explicitată lingvistic; această parte urmează a fi însă interpretată numai prin raportarea la ceea ce rămîne implicit şi fără care expresia nu ar fi înţeleasă just.

Expresia este făcută din cuvinte, dar fiecare cuvînt nu e numai purtător al unei semnificaţii intrinsece, ci el mai capătă şi o sarcină din concret, din întreaga situaţie actuală şi din tot ce se presupune a fi cunoscut în comun de interlocutori. C o n t e x t u l t o t a l îl formează aşadar atît expresia — cuvintele, cu corelatele auxiliare respective — cît şi mediul în care ea apare; adică manifestările intenţionat expresive. dar şi un fond implicit, pe care-l presupune vorbitorul, însă la care de multe ori auditorul urmează să se refere şi din proprie iniţiativă. Cum nu există fapt de limbaj în afara *cuiva* care-l produce, auditorul se referă şi la persoana însăşi de la care porneşte expresia, la lucrurile despre care se face aluzie, la întreaga împrejurare — adică, în definitiv, la toate coordonatele expresiei. Pe de altă parte, ascultătorul reprezentînd el însuşi o confluenţă de multiple coordonate, care-i influenţează receptarea, urmează că înţelegerea se face şi în raport cu un context implicit al auditoriului: în funcţie, de pildă, de interesul lui sau de experienţa sa proprie (ce ştie el despre cunoştinţele celuilalt, despre sensul pe care-l poate avea la acela un cuvînt). Vorbitorul trebuie să ţină seama de toate aceste date, pentru a nu risca să nu fie înţeles, sau chiar să devină ridicul, ca de pildă unele personaje ale lui Caragiale, care fac aluzii la persoane şi la lucruri, ca şi cum ar fi vorba de ceva foarte cunoscut; de exemplu: „[vorbeşte, unei persoane complet necunoscute, stăpîna căţelului Bùbico:] Noi

suntem băieţi cuminţi şi bine crescuţi... Noi nu suntem mojici ca Bismark... — Ha? zic eu. — Bismark al ofiţerului Papadopolinii" (cine e „Bismark", despre care abia mai tîrziu aflăm că e un dulău? dar „ofiţerul"? dar „Papadopolina"?).

Într-o perspectivă analitică — operînd artificial o secţiune transversală într-un moment de comunicare — contextul ar apărea în ipostazele unor sistematizări din ce în ce mai limitate, dar toate purtînd pecetea contextului celui mai vast, a ansamblului complex, axat pe situaţia generală actuală. El poate apărea acestei analize — pornind de la unitatea cea mai cuprinzătoare dintr-un moment determinat — ca: 1) relaţia complexă, unitatea de situaţie în care se află emiţătorii şi receptorii legaţi prin actul de comunicare (contextul total, care depăşeşte ceea ce se înţelege de obicei prin „context situaţional"); 2) totalitatea expresiei, cu corelatele ei — vorbire, gesturi, apelul direct la situaţia prezentă (alcătuind contextul explicit, caracteristic mai ales limbajului oral); 3) textul — vorbit sau scris — de natură strict lingvistică (contextul verbal sau discursiv). Fiecare dintre aceste contexte simultane, rezultate în definitiv dintr-o analiză factice — deoarece în realitate ele nu apar izolate —, poartă caracteristicile unei organizări care necesită mereu o raportare la un sistem de referinţe şi anume la contextul superior, căruia i se subordonează celelalte. Fiecare context mai restrîns (fraza de ex.) e subsumat contextului mai larg, care, la rîndul lui, apare ca o parte faţă de un alt întreg. Aceste subunităţi, care nu au existenţă independentă în momentul comunicării, trebuie neapărat să fie raportate la întregul în funcţie de care există, care le distribuie rolul şi, ca atare, valoarea semnificativă.

Totodată, relaţiile se complică deoarece, în cursul unei întregi discuţii de pildă (sau, în cazul limbajului scris, într-o întreagă operă), trebuie să se facă raportări şi la contextele anterioare (sintagma la fraze, acestea la paragrafe, acestea din urmă la ansambluri mai mari, la capitole etc.). Aşadar, afară de precizarea prin analiza unor contexte din ce în ce mai largi — deci apelul la o dimensiune de „adîncime" —, pot fi urmărite sisteme de referinţă din ce în ce mai ample — dacă se priveşte comunicarea şi dintr-o perspectivă temporală —, a momentelor succesive de emitere (cea mai importantă, de fapt, în cazul limbajului scris). Contextele mai res-

Scanned with OKEN Scanner

trînse, delimitate prin această ultimă analiză, nu au în realitatea concretă, practică, valoare prin ele însele. Ele nu sînt în fond decît niște „pseudocontexte": singuru' context real, întregul mai mult sau mai puțin absolut, este dat de relația de limbaj (emitere-receptare), în cadrul complex al unei situații actuale. Gradul de importanță a contextului astfel delimitat crește proporțional cu numărul de „contexte restrînse" care depind de el (paragraful fiind de pildă mai important pentru interpretare decît fraza); iar valabilitatea — pentru o eventuală considerare izolată — a unui astfel de „context restrîns" scade invers proporțional cu numărul de contexte supraordonate de care depinde (de exemplu, o frază față de o întreagă unitate complexă de vorbire). Fiecare cuvînt, frază etc. este în funcție de toate aceste contexte, care sînt cuprinse unul într-altul. În practică, există un singur context real: situația totală, care nu cuprinde numai toate ansamblurile lingvistice, dar și toate coordonatele generale ale unei situații. Contextul este alcătuit din toate mijloacele — lingvistice sau extralingvistice — de expresie (cuvinte, gesturi etc.), dar și din întreaga situație care înconjoară un cuvînt (sau un semn în genere) și care îi determină sensul.

3. Din toate aceste observații, consecințe ale cercetării aspectelor reale ale limbajului, pot fi trase, în primul rînd pentru lingvistică și pentru psihologie, fie diverse concluzii de detaliu, fie sinteze principiale, decurgînd din legea adaptării la situația ambiantă.

Neînțelegerile din pricina limbajului provin mai ales din faptul că unii emițători nu organizează corect expresia sau că unii receptori interpretează prin sistemul lor propriu și că deci nu coincide punctul de vedere al receptorului cu acela al emițătorului. O dată devenită conștientă importanța coordonatelor, a factorilor contextului, însăși practica limbajului este înlesnită și ameliorată. În primul rînd, înțelegerea faptelor de limbaj se simplifică — deși ar părea mai complicată —, deoarece se ține seama de un întreg complex, în care intră mijloacele auxiliare de limbaj corporal, sau corelate situaționale, ori considerarea coordonatelor interne etc. Totodată, prin adaptarea la context se poate realiza o economie de energie și de timp în exprimare, permițînd emițătorului să neglijeze unele detalii (să omită anumite foneme mai puțin importante[17], să se exprime eliptic etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Lingviştii, în genere, n-au tras toate consecinţele teoretice de pe urma constatării acestor fapte, care par atît de „banale", încît nici nu mai sînt observate. Şi totuşi, între faptele acestea „banale", pe lîngă posibilitatea de a rezolva omonimia şi polisemantismul cuvintelor, pe lîngă stabilirea numai prin context a unei întrebuinţări la figurat sau la propriu[18], pe lîngă alte fenomene lexicale, ar trebui înglobate şi diverse alte fenomene lingvistice — în mare parte chiar de ordin gramatical, nu numai lexical —, mai mult sau mai puţin importante.

În definitiv, este zadarnic să se arate, teoretic, rolul întregului, atîta vreme cît în practica lingvistică el este descompus în părţi care sînt studiate izolat. Aşa cum modul de funcţionare a organismului apare alterat prin studierea izolată a fiecărei celule, tot astfel îşi pierd din specificul lor funcţiile reale ale ansamblului de limbaj — a cărui valoare provine din organizarea sa particulară dinamică, bazată pe construcţia coordonatelor —, cînd sînt considerate izolat părţile componente. Unii entomologi studiază fluturii numai ţintuind cîte un exemplar pe un carton: nu numai că astfel vor pierde din vedere milioanele de variante, diverse de acesta pînă la a marca trăsături opuse, dar nici nu le vor mai putea cunoaşte funcţiunile ca animale vii. Cam la fel procedează unii lingvişti, cînd studiază cuvintele — şi mai ales semnificaţiile lor — izolate.

Dacă semantica şi lexicografia au, din acest punct de vedere, o situaţie oarecum privilegiată — deoarece s-a subliniat necontenit importanţa contextului[19] (deşi nu s-a aplicat suficient referirea la context *ca metodă*) —, în schimb în lucrările de gramatică nu numai că s-a studiat foarte puţin rolul contextului şi influenţa lui determinativă, ci, ceva mai mult, în gramatici se aminteşte rar despre importanţa contextului. În cele mai bune cazuri, chiar atunci cînd totuşi se acordă un loc în gramatici şi influenţei contextului, nu se fac — remarca şi O. I. Nikiforova — decît unele observaţii zgîrcite[20]. Iar în metodica predării limbii materne şi a limbilor străine, problema apare rareori ca o preocupare şi în aceste cazuri se vorbeşte despre referirea la context mai ales ca despre o posibilitate de a fixa uneori sensul vreunui cuvînt.

În ceea ce priveşte sintaxa, trebuie să observăm în primul rînd că însăşi definiţia propoziţiilor „principale" ar fi

Scanned with OKEN Scanner

corect să fie modificată, în cazul cînd s-ar ţine seama de rolul contextului, deoarece obligaţia de a subsuma necontenit, din pricina constatării continuei dependenţe de ansambluri, face ca numai într-o gramatică abstractă şi metafizică, „propoziţiile principale" să aibă „sens în ele însele": în realitate, din punct de vedere psihologic cel puţin, frazele sînt, toate „propoziţii secundare".

Diverse alte fenomene de detaliu, din gramatică, ar trebui să fie supuse unui studiu aprofundat, din punctul de vedere al adaptării la context. Să menţionăm, în primul rînd, însuşi principiul care îngăduie folosirea pronumelor şi care se bazează tot pe putinţa de a raporta totuî la un context. „I-am spus *eu lui* ce-*l* aşteaptă!": *Eu* nu ar spune nimic în limbajul concret şi nici *lui*, fără referirea la context, la celelalte cuvinte (în special la acelea anterioare) cu care este legat. Desigur că, după cum subliniază R. Jakobson[21], şi pronumele au o semnificaţie generală (un nucleu semnificativ); de pildă „eu" semnifică pe cel care vorbeşte, iar „tu" pe cel căruia i te adresezi. Dar aceasta nu înseamnă că în practica vorbirii pronumele nu sînt precizate tot de context. Dacă lipseşte această legătură cu celelalte cuvinte din text, ori dacă ea nu este precis exprimată de vorbitor sau dacă ascultătorul nu ştie să o stabilească în mod corect, sensul real, din acea împrejurare, al pronumelui este neclar şi poate duce la echivoc. A. N. Gvozdev dă un exemplu semnificativ din viaţa practică: dacă deschidem aparatul de radio în mijlocul unei emisiuni şi auzim un crîmpei de frază ca: „Urmează romanţa... în *aceeaşi* execuţie", sau: „Veţi asculta poezia..., de *acelaşi* autor", nu vom putea şti nici cine va executa romanţa, nici de cine este poezia[22], deoarece nu avem nici o indicaţie, în lipsa contextului anterior, asupra substantivelor la care se referă adjectivele pronominale respective. Aşadar, conchide Gvozdev, semnificaţia concretă a pronumelui depinde adesea de context"[23].

Numai prin observarea valorii contextului pot fi înţelese just şi formele care exprimă în diferite limbi direcţia mişcării: aceasta este redată uneori nu numai prin adverbe (*aci — acolo*, fr. *ici — là*, germ. *dorthin — daher*, rus — сюда — туда, engl. *here— there*) al căror sens e desemnat prin apropierea de vorbitor, ci — notează A. I. Smirniţki — şi prin verbe care au un caracter „pronominal". Semnificaţia ver-

iiw. 114645

bului rus выходить „a ieşi", de pildă, nu e deplină fără momentul pronominal — fără acel element al sensului, care poate fi redat aproximativ prin sintagma *„dintr-un loc oarecare"*. „Prefixul вы — subliniază Smirniţki — are aci sens, tocmai pentru că avem în vedere un anumit loc, din care porneşte mişcarea; iar în mod concret, acest loc e determinat prin situaţia frazei (în special prin context)". De exemplu: în răspunsul „Он вышел?" („El a ieşit?"), la întrebarea „Н. здесь?" („N. N. e aici?") se subînţelege: „din cameră, din încăperea în care ne aflăm". Dacă intervine însă o altă desemnare a locului, mai precisă şi mai completă, acest moment pronominal al verbului slăbeşte şi dispare[24]. Este foarte important, aşadar, pentru notarea momentului pronominal, să se ţină seama de cazurile în care s-a făcut apel la context pentru înţelegerea verbului respectiv.

Diferitele mijloace sintactice de a reda afirmaţia sau negaţia pot fi de asemenea puse în lumină şi interpretate corect prin referirea la principiul adaptării la context: „— Ai dus scrisoarea? — *Am dus-o*", „— Duci cartea? — *Că altă treabă n-am!*", „— A venit? — *Nici gînd*" etc., arată posibilitatea de afirmare şi de negare prin alte mijloace decît acelea strict lexicale (prin cuvintele *da, nu, ba,* etc.) şi anume, pe baza apelării la context.

Cu cît o limbă este mai săracă din punct de vedere morfologic, cu atît mai mare este dependenţa cuvintelor ei de context, observă L. A. Bulahovski[25]. Dacă în limba groenlandeză de pildă, limbă bogată din punct de vedere morfologic, înţelesul cuvintelor poate fi stabilit mai lesne fără context, în schimb într-o limbă ca germana nu se poate face abstracţie de apelarea la context. Limba romînă este şi ea, credem, o limbă în care contextul joacă un rol însemnat, însă prea puţin sau aproape de loc studiat.

Necesitatea de a studia rolul contextului în gramatica limbii romîne, de pildă, ne-o dovedesc nenumăratele împrejurări în care ambiguitatea sensului se datoreşte atît unei exprimări incorecte, în care legăturile contextuale nu sînt cu grijă indicate, cît şi unei neîndemînări a cititorului sau a ascultătorului — nedeprins cu urmărirea atentă a înţelesului, peste punţi azvîrlite uneori cu 3—4 fraze în urmă. În limba romînă, uneori se face de pildă confuzie între genitivul subiectiv şi cel obiectiv, apărînd îndoieli asupra înţe-

Scanned with OKEN Scanner

lesului: *Spaima turcilor* poate însemna şi „spaima pe care o inspiră turcii cuiva", dar şi „spaima pe care o încearcă turcii"; iar *grija mamei* înseamnă atît „grija pe care cineva o poartă mamei", cît şi „grija pe care o poartă mama faţă de cineva". În asemenea împrejurări, sensul enunţării nu poate fi determinat corect, decît prin raportarea ei la context. Totuşi, manualele noastre de gramatică nu indică de obicei rolul contextului în acest caz; iar *Gramatica* lui Tiktin, de pildă, face doar una dintre acele afirmaţii „zgîrcite" despre care amintea O. I. Nikiforova: „De regulă însă, adevăratul înţeles al genitivului va reieşi din context[26]".

Un alt exemplu, tot din domeniul limbii romîne, ilustrează, importanţa contextului pentru a sezisa just valoarea temporală exactă a unor anumite forme verbale dintr-o frază receptată pe calea limbajului scris. Se ştie că în limba romînă accentul de intensitate poate avea valoare fonologică, deosebind, de pildă, persoana a 3-a sg. a indicativului prezent de forma corespunzătoare a perfectului simplu: *cî'ntă* faţă de *cîntă'*. Pentru a putea accentua corect, deci pentru a se fixa timpul unor asemenea verbe, formele respective trebuie raportate la sensul întregii fraze şi la toate verbele cuprinse în ea („concordanţa timpurilor" este în fond şi ea o problemă de adaptare comtextuală). De exemplu: „Leana crăpă uşa. Hagiul se *uită* speriat, şi văzînd cotoiul strecurîndu-se pe uşă se reşti . . . " (Delavrancea, *Hagi-Tudose*); sau: „Pe la miezul nopţii i se păru că în odaia Hagiului se tîrăşte cineva d-a buşile. *Ascultă. Auzi* [în text, timpul e marcat şi prin accentul pus pe *i*] deslușit un sunet de bani" *(ibid.)*. Pentru a înţelege just valoarea temporală a verbului şi a se contura deci corect sensul unor astfel de fraze, e însă necesar, de cele mai multe ori, ca forma verbală în dubiu să fie raportată la întregul text, la frazele anterioare şi la cele următoare, care uneori constituie singura posibilitate de orientare asupra intenţiei autorului. De pildă: „Deşteptîndu-se la ora fixată, cînd oamenii dorm, el *se uită* pe fereastră să vadă dacă X a venit". Ca să putem sezisa valoarea temporală a formei *uită* (şi a o accentua corect în lectură), e necesar să ne raportăm la întregul context: „El îşi puse ceasul să sune la 3. Deşteptîndu-se la ora fixată, cînd oamenii dorm, el se *uită* pe fereastră să vadă dacă X a venit. Văzîndu-l jos, se îmbrăcă repede şi . . .". Formele verbale *puse* şi se *îmbrăcă*,

precum şi sensul ansamblului lingvistic, constituie indicii asupra timpului verbului în dubiu, *se uită*. Trebuie menţionat, ceva mai mult, că referirea numai la o parte a contextului (mai ales a aceluia anterior) nu e întotdeauna suficientă, ci e nevoie de raportarea la întregul context (şi a aceluia următor). În exemplul de mai jos, deoarece frazele care precedă pe *preumblă* orientează asupra unei valori temporale trecute, verbul e accentuat, într-o lectură care nu îmbrăţişează întregul context următor, *preumblă*: „Mihai fără a pierde vreme, căuta a se folosi de acest neînsemnat ajutor şi de reîmbărbătarea oştilor sale, ca să smulgă biruinţa de la vrăjmaşi. El îşi *preumblă* privirea pe cîmpul bătăliei, vede mişcările Turcilor, şi după dînsele îşi pregăteşte pe ale sale" (N. Bălcescu, *Istoria Romînilor sub Mihai Vodă Viteazul*).

Nesocotirea importanţei contextului de către autorii gramaticilor duce nu numai la neînţelegerea multor fenomene gramaticale de către cititorii manualelor respective ba chiar la greşeli în încercările de a „explica" unele construcţii despre care gramaticile nu subliniază că sînt precizate, în situaţiile concrete ale vorbirii, prin context. [De pildă, în legătură cu construcţii ca *Ţi-am vîndut casa*, în practica şcolară se menţionează uneori că este necesar ca ele să fie completate prin încă un pronume, spre a fi just înţelese: de ex. *Ţi-am vîndut casa ta* (eu, vorbitor, am vîndut cuiva casa ta, a auditorului). Această tendinţă de a impune construcţii artificiale, pe care vorbitorii nu le întrebuinţează de obicei, se datoreşte numai faptului că nu se observă ceea ce se petrece în situaţiile practice de comunicare, în care ascultătorul ştie foarte bine despre care casă este vorba şi dacă i-a fost vîndută lui sau altcuiva; asemenea construcţii fac apel la context şi sînt foarte bine înţelese prin raportarea la acesta].

Gramatica reprezintă mijlocul bazat în cea mai mare măsură pe gîndirea abstractă, mijlocul cel mai statornic şi mai valabil totodată — prin cristalizarea şi verificarea lui în secole de practică a comunicării — de adaptare la context, de înţelegere a cuvintelor prin raportarea la legăturile lor cu celelalte şi cu întreaga împrejurare. Se poate afirma că adaptarea la context constituie de fapt însăşi baza gramaticii, care cuprinde regulile de punere în relaţii a cuvintelor, deci de încadrare a lor în ansambluri şi de modificare în raport cu celelalte. Cînd însă nu se cunosc sau nu se respectă regulile unei

Scanned with OKEN Scanner

corecte puneri în relaţii a cuvintelor, apar confuzii care uneori pot avea un efect mai grav decît acela, comic, subliniat deseori de Caragiale: „Considerînd că domnişoara Lucreţia Ionescu pretinde că este în dreptul său deoarece în virtutea contractului cu timbru în regulă, cînd se ştia că are domiciliu, neaşteptîndu-se nicidecum, căci nu a avut măcar cea mai mică somaţiune, iar biletul de închiriat a fost pus ilegal şi de aceea nu i-a dat nici o importanţă...". (I. L. Caragiale, *Proces-verbal).*

În cursul predării limbii în şcoli, ar trebui să se insiste mai mult asupra importanţei contextului, pentru înţelegerea fenomenelor gramaticale şi lexicale. „Chiar din primul an de studiere a limbilor străine (în clasa a V-a) — observă L. B. Itelson —, trebuie să formăm la elevi, cu perseverenţă şi în mod sistematic, deprinderea de a înţelege caracterul polisemantic al cuvintelor, dependenţa semnificaţiei cuvintelor de context, priceperea de a exprima în mod just această semnificaţie în limba rusă"[27]. Probleme ale analizei sintactice a propoziţiilor şi a frazelor — care nu sînt niciodată determinate prin ele însele —, acordul, coordonarea, subordonarea, elipsa, bazate pe o legare a părţilor şi pe o subsumare a fiecărei părţi la ansamblu, ar trebui să fie discutate şi lămurite în legătură cu contextul. În manualele de gramatică ar trebui să nu se omită discutarea dependenţei de context a diverse categorii gramaticale, ca de pildă a pronumelor, a unor adverbe, verbe etc., lipsite cu desăvîrşire de determinare prin ele însele. De asemenea, în problemele de vocabular e necesar să se contureze acelaşi principiu al adaptării la context şi să se sublinieze nevoia ca orice cuvînt să fie bine specificat prin celelalte şi prin întregul context, pentru ca expresia să fie înţeleasă just. De asemenea, în pedagogia preşcolară şi antepreşcolară (dar, desigur, şi în aceea şcolară), ar trebui să se ţină seama de importanţa varierii contextelor, pentru a nu fi fixate cuvintele numai într-un singur context şi pentru a se realiza o fixare mai uşoară a cuvintelor[28].

Necesitatea t e o r e t i c ă şi p r a c t i c ă de a se lua în considerare rolul ansamblurilor contextuale în funcţionarea limbajului apare nu numai în lingvistică, dar şi in diferite a l t e d o m e n i i care au legături cu limbajul.

În psihologie de pildă, şi mai ales în psihologia experimentală, este necesar să se ţină seama de faptul că adesea răspunsul verbal e influenţat de împrejurările în care apare stimulul[29], sau că se formează de multe ori, din cuvintele utilizate în cursul experimentului, un context care poate înrîuri asupra modalităţii reacţiilor următoare[30], că în genere contextul influenţează asupra învăţării — a fixării şi reproducerii asocierilor[31] —, etc. De asemenea, alte activităţi practice în care joacă un rol important contextul sînt, după cum arătam şi mai înainte, aceea a c o r e c t o r i l o r şi mai ales aceea a t r a d u c ă t o r i l o r.

Unele experimente vechi, făcute greşit[32] — folosindu-se cuvinte sau fraze izolate —, nu au putut duce la aprofundarea problemei psihologice generale a rolului contextului în traduceri. Cercetări experimentale sînt încă necesare pentru a se preciza detalii diferenţiale ale modului în care se desfăşoară traducerea unui cuvînt absolut izolat sau a unei fraze fără context şi traducerea în condiţiile cunoaşterii contextelor şi a existenţei unui context bine organizat, ca şi detalii asupra imixtiunii propriului sistem de coordonate al traducătorului, ori asupra traducerii în cazul înlocuirii învăţării mecanice a „tuturor cuvintelor“ dicţionarului, cu procedeul introducerii lor în contexte etc.[33]. În orice caz, un fapt este cert — deşi practica traducerilor, efectuate în grabă, nu permite să fie întotdeauna sezisat —: pentru a se efectua o bună traducere este necesar să se cunoască şi să se ţină seama de ansamblul coordonatelor expresiei. Numai astfel activitatea de traducere poate evita să devină mecanică sau să însemne o „trădare“ a intenţiilor autorului, fixîndu-se precis diversele nuanţe cu adevărat intenţionate de acesta (tot aşa cum un bun actor sau un regizor nu vor putea sezisa sensul real al expresiei dramaturgului — „subtextul“ piesei —, fără a ţine seama de contextul total al fiecărui cuvînt).

În sfîrşit, dintre alte domenii de aplicabilitate sau dintre multiplele situaţii în care se pune problema contextului, vrem să o mai semnalăm pe aceea a aplicărilor teoriei informaţiei şi îndeosebi a maşinilor electronice.

În genere în kibernetică şi în special în construcţia maşinilor electronice de tradus, ar trebui să se urmărească şi această problemă[34]. Atîta vreme cît cercetătorii în domeniul teoriei informaţiei sau în domeniul aplicărilor ei nu vor studia pro-

Scanned with OKEN Scanner

blemele limbajului şi din aceste puncte de vedere — sau vor considera, de exemplu, că un context se limitează la „secvenţa temporală a reacţiei verbale“[35], ori vor face experienţe cu „limbi reduse“, artificiale, lipsite de nuanţele reale şi complexe ale limbilor naturale[36], maşinile construite pe asemenea baze teoretice nu vor putea da decît traduceri de un nivel inferior. Probabil că această plasticitate foarte fin nuanţată, pe care o presupune adaptarea la context, va fi foarte greu de realizat în maşinile electronice[37] şi poate că acestea nu vor ajunge niciodată la o comportare identică aceleia a scoarţei cerebrale umane. Acesta credem, de altfel, că este unul dintre punctele cele mai vulnerabile, care arată limitele unor asemenea maşini faţă de om, limite care le fac să nu poată rezista la o confruntare cu dinamica vie a realităţii.

Înţelegerea prin context necesită un exerciţiu de supleţe, o acceptare — teoretic — a unei pluralităţi de posibilităţi, dar şi o alegere — în practică — a aceleia care este mai adecvată pentru un anumit moment. Principiul adaptării la context înseamnă exprimarea prin sistematizări contextuale şi receptarea exprimării printr-o interpretare care să se refere la această oganizare. Aplicarea intenţionată a acestui principiu — prin orientarea în raport cu contextele — permite utilizarea la maximum a posibilităţilor limbajului uman. Iar studierea contextului în faptele de limbă ar fi unul dintre mijloacele de a face şi din lingvistică, aşa cum preconiza Claude Bernard pentru anatomie, o „ştiinţă a formelor vii“.

Scanned with OKEN Scanner

ÎNCHEIERE

Intenţia studiului de faţă nu a fost să epuizeze întreaga problematică a limbajului, ci să încerce o expunere sintetică, axată pe un anumit punct de vedere.

În bibliografia psihologică, filozofică, lingvistică a problemei limbajului, tendinţele au apărut contradictorii, prin faptul că se afirma din ce în ce mai stăruitor importanţa considerării rolului ansamblurilor în limbaj, dar pe de altă parte se continua, paralel, să fie expuse idei ţinînd de asociaţionismul mecanicist, sau se creau curente noi — „structuraliste" —, care însă au procedat, şi procedează, la studierea limbajului într-o ipostază statică şi „autonomă".

Izolînd complet limba de „limbaj", lingvistica în genere — nu numai aceea structuralistă — tinde să hipostazieze fenomenele lingvistice într-un aspect fix, imuabil, devenit un „absolut". Este greu de înţeles cum se împacă de pildă *ideea* că valoarea unui cuvînt se modifică după contextul în care e integrat, cu studierea, în *practica lingvistică,* a faptului de limbă independent de contingenţe, extras din contextul particular, devenit „impersonal". Metodologia lingvistică — iar în unele curente, chiar teoria — au rămas la principiul studierii unei „limbi în sine", fenomen care în realitate nu există. Totodată, *contextul* — acest fenomen esenţial al problemei limbajului —, deşi apare în diferite lucrări de lingvistică (însă printr-o prezenţă mai mult formală), a rămas în fond nestudiat şi nedefinit.

În ceea ce priveşte psihologia limbajului, am putea spune că se păstrează de zeci de ani aceleaşi teme de cercetare, aceleaşi „capitole", dar că o încercare de sinteză mai nouă nu a apărut în ultimul timp (lucrări sintetice mai vechi — nu ne referim în această discuţie la „tratate", ca acela al lui F. Kainz — aparţin îndeosebi lingviştilor sau sînt făcute în primul rînd de pe poziţii filozofice sau lingvistice — ca de exemplu aceea a lui K. Bühler). Concepţia lui I. P. Pavlov despre cel de-al doilea sistem de semnalizare — şi în genere

Scanned with OKEN Scanner

despre activitatea de sistematizare a scoarței cerebrale umane — nu a fost suficient valorificată în lucrări de mai mare amploare asupra limbajului, iar teoria materialist-istorică privitoare la psihologia limbajului a fost expusă mai ales în lucrări succinte sau privind numai anumite aspecte ale limbajului.

Ceea ce ne-am propus, ca prim principiu metodologic, a fost de a privi realitatea și de a conchide în primul rînd pe baza faptelor, fie prin observații proprii, fie prin datele culese de alți cercetători — mai ales din domeniul lingvisticii —, fie prin procedee experimentale, care să verifice, să dea sugestii, să investigheze mai departe înlăuntrul unui fapt de limbaj. Convingerea noastră — întărită de cercetările efectuate — este că nu numai în psihologie, dar *și în lingvistică*, cercetările viitoare nu se vor putea lipsi de *metoda experimentală*, care poate dezvălui aspecte nebănuite ale limbajului. Bineînțeles, condiția esențială este să nu se aplice — așa cum se procedează adesea — experimente artificiale, prin care faptele de limbaj sînt scoase din cursul lor natural, sînt anchilozate în poziții nefirești și sînt izolate de ansamblul în care apar (în experimente de asociere între silabe sau cuvinte fără sens, sau de asociere între cuvinte create *ad hoc* și cîte un obiect izolat — în condiții complet artificiale —, ori de asociere verbală în care nu se ține seama de situație, de persoane, în care prevalează „tabelul statistic" ca atare, iar nu interpretarea lui în funcție și de condițiile fiecărui caz particular etc.). Experimentele efectuate de noi au căutat să țină seama de delicatețea unui fenomen care ne-a apărut ca extrem de fragil și de sensibil, înregistrînd cu finețe de seismograf fiece schimbare, cît de ușoară, în „sistemul de coordonate" pe care e axat faptul de limbaj respectiv.

Constatarea datelor extrase din observații și din experimente provoca în mod firesc întrebarea: care e *cauza* fenomenelor constatate, care merg de la lipsa de imuabilitate a semnificațiilor, pînă la dependența lor de ansambluri și la organizarea acestora din urmă?

Limbajul este fenomenul psihic în care tendința umană către viața în colectivitate, nevoia propulsivă a legăturii cu ceilalți apare în modul cel mai vădit, prin însuși faptul că acest proces reprezintă o exprimare, o manifestare în exterior pentru ceilalți și o îndreptare a acestora către expresia cuiva,

pentru a i-o înţelege. Limbajul presupune existenţa unei relaţii sociale între unul sau mai mulţi emiţători şi unul sau mai mulţi receptori. Între aceştia, limbajul slujeşte ca o pîrghie socială: necesităţile de cooperare obligă pe o persoană să-şi exteriorizeze o stare psihică pentru a o comunica partenerilor, cu intenţia de a-i face să acţioneze într-un anumit mod. Toate caracteristicile a ceea ce am numit tehnica limbajului decurg din împrejurarea că limbajul este determinat de situaţiile diverse ale dinamicii psihice în cadrul vieţii sociale.

Fiecare dintre parteneri — atît emiţătorul cît şi receptorul — este o unitate creată din îmbinarea unor acţiuni diverse: coordonatele lăuntrice (particularităţile organice, mijloacele proprii fiziologice, date temperamentale) sînt modificate şi se întrepătrund cu coordonatele externe (ambianţa istorico-socială, care impune un anumit sistem lingvistic de pildă, şi, în cadrul acesteia, momentul personal, care provoacă de exemplu o schimbare emoţională, o succedare de percepţii etc.).

Limbajul (şi implicit limba) sînt fenomene de comunicare în societatea umană, ca funcţie a celui de-al doilea sistem de semnalizare (considerat în interacţiunea lui cu primul sistem). Ele s-au născut din necesitatea de comunicare în procesul muncii şi se bazează pe posibilitatea specific umană de a înţelege caracterul semnificativ al expresiilor.

Emiţători şi receptori sînt animaţi de acelaşi interes: realizarea scopului comunicării, adică înţelegerea faptului exprimat, pentru a se ajunge la cooperare. Dar lucrurile nu se petrec prea simplu, deoarece relaţia nu se stabileşte direct, ci pe o cale mijlocită, aceea a limbajului, care utilizează „semne“ reflectînd realitatea, semne cu valoare constantă şi generală pentru membrii aceleiaşi colectivităţi, dar în acelaşi timp cu o valoare variabilă, aptă să exprime dinamica realităţii.

Tehnica limbajului este adecvată tocmai necesităţii practice de realizare a înţelegerii reciproce. Emiţător şi receptor se adaptează unul celuilalt: primul îşi va organiza expresia adecvat partenerului, iar receptorul va înţelege manifestările acestuia printr-o înţelegere specifică, pe care e mai just să o denumim interpretare.

Actul de limbaj nu înseamnă un fragment de viaţă psi-

Scanned with OKEN Scanner

hică izolat de celelalte funcţiuni. Orice manifestare de limbaj presupune activitatea întregului organism şi a tuturor aspectelor vieţii psihice, organizată în atitudinea de limbaj, al cărei efect exterior este expresia. Toată activitatea interioară care o precede este la fel de însemnată ca şi rezultatul ei exterior, în care semnele fragmentează emisiunea după necesităţile spaţio-temporale.

Prin organizarea dată de emiţător expresiei sale, semnele capătă valorile adecvate situaţiei şi izbutesc să reprezinte intenţia celui care transmite. Relaţiile stabilite între semne, opoziţiile dintre ele (în care sînt incluse şi ritmul, opoziţiile fonologice şi semantice), a căror ciocnire contribuie la reliefarea sensului, mijloace diverse de ierarhizare (ca accente, eliminări — prin elipse — a ceea ce ar fi superfluu, poziţii diferite, acordate după importanţa în ansamblu), toate acestea converg către realizarea unei expresii în care există părţi cu aspecte şi importanţe inegale, ale căror semnificaţii sînt precizate şi uneori chiar create de sensul total al ansamblului respectiv.

Semnele sînt alese în virtutea unui anumit nucleu constant, care este păstrat pentru a se oferi puncte de reper partenerului, dar acest nucleu semnificativ este îmbogăţit prin ansamblul în care sînt utilizate cuvintele. Emiţătorul îşi caută şi auxiliare neverbale, pentru a-şi preciza cît mai just, şi mai economic totuşi, intenţia: gesturi şi mimică, manifestări vocale nearticulate, semne create din materiale extracorporale — ca semnele de pistă de pildă —, dar, mai ales, utilizarea situaţiei în care se află, cu mijloacele puse la îndemînă de ea, „corelatele situaţionale“ (de pildă, utilizarea faptului că te afli în casă şi că partenerul ştie aceasta, pentru a spune *„aici“*). Aceasta ne-a făcut ca, într-o încercare de a preciza domeniul faptelor de limbaj, să trecem printre ele toate mijloacele folosite pentru a comunica intenţionat, subliniind faptul că ierarhizarea lor este relativă şi că dacă în marea majoritate a cazurilor, în societatea evoluată actuală, forma verbală este aceea principală — celelalte devenind numai auxiliare indispensabile —, alteori, în anumite împrejurări, cîte una dintre acestea poate trece pe primul plan.

Această bogăţie de semne acumulată în fiece expresie (legăturile interioare care pun un cuvînt în relaţii cu altele,

Scanned with OKEN Scanner

opoziţiile dintre cuvinte, ierarhizarea — care le dau o formă, un loc, o intonaţie, o accentuare specifică în ritmul frazei şi prin care se creează o orientare spre o anumită direcţie; în sfîrşit, adăugarea gesturilor, a mimicii, a corelatelor situaţionale, a manifestărilor direct emoţionale, dar încadrate în aceeaşi intenţie de comunicare), toate acestea fac ca expresia să nu aibă aspectul unei simple înlănţuiri temporale, ci să se suprapună în fiece durată nenumărate notaţii, care îi dau aspectul unei alcătuiri pluridimensionale.

În toată această activitate de organizare a expresiei sale, emiţătorul e călăuzit de intenţia de a se adapta receptorului: el alege semnele din sistemul lingvistic cunoscut de acesta, preferă valorile semnificative pe care ştie că le cunoaşte partenerul, utilizează corelatele situaţionale comune cu el. Necontenit — poate uneori fără să bage de seamă — se foloseşte de faptul că fac parte din acelaşi moment istoric, din aceeaşi profesiune, sau din colectivităţi diferite. Limbajul nu înseamnă numai exprimare, aşa cum se crede de obicei, dar nici numai o exprimare independentă de faptul că limbajul reprezintă o pîrghie, deci că are un aspect bipolar, în care partenerii se influenţează reciproc: această particularitate fundamentală a fost în genere neglijată.

Receptorul, la rîndul său, se referă, pentru a înţelege expresia partenerului, la modul ei de organizare. Semnele nu sînt înţelese izolat, aşa cum un traducător nepriceput ar nota corespondentul din dicţionar al fiecărui cuvînt, pentru a le uni apoi prin însumare în formele lor tipice, cu naiva credinţă că printr-un atare procedeu aditiv va realiza semnul unei fraze. Înţelegerea este un act rapid, prin care semnele, cu nucleii lor semnificativi, sînt raportate, ca la un sistem de referinţă, la context, pînă cînd, la un moment dat, apare sensul, ca o treaptă nouă în activitatea de înţelegere.

Aceasta face ca înţelegerea să fie în definitiv o interpretare — corespunzînd, la celălalt capăt al pîrghiei, organizării expresiei. Receptorul se adaptează emiterii, renunţă în mare măsură la valorile pe care le-ar atribui subiectiv semnelor şi încearcă să determine totul în funcţie de sistemul de coordonate reprezentat de emiţător: acesta este idealul momentului „înţelegere".

Scanned with OKEN Scanner

Receptarea presupune, de cele mai multe ori, o amplificare a celor oferite de către expresia *explicită* şi o referire la un context total. Contextul lingvistic (sau discursiv ori verbal) este cel mai restrîns context: el este alcătuit din înşiruirea lineară a cuvintelor. Dar înglobîndu-l şi pe acesta, coexistă întregul context explicit, alcătuit din toate celelalte semne auxiliare, din corelatele situaţionale etc. Receptorul se referă însă necontenit şi la contextul încă mai cuprinzător, la acela implicit (ceea ce cunoaşte receptorul despre persoana emiţătoare situată într-un anumit moment), care nu e reprezentat în afară de un semn anumit, dar care îmbibă totuşi fiece semn, care a fost ales şi modulat în conformitate cu acest context. Contextul acesta total, echivalent în definitiv cu întregul sistem de coordonate al emiţătorului, al cărui rezultat a fost expresia, este o organizare reală, reperată de receptorul care raportează întreaga expresie la acesta.

Astfel, din coincidenţa unei bune organizări cu aceea a unei corecte interpretări, după legi a căror fixare a fost încercată, se naşte sensul, puntea de legătură între partenerii relaţiei de limbaj.

Toate acestea nu sînt însă posibile decît datorită delicatei tehnici a limbajului, care ar putea fi numită „contextuală". Intenţia de comunicare presupusă de orice fapt de limbaj, atitudinea activă, determinată de situaţiile noi care îi dau naştere, nevoia de raportare la moduri de organizare, de proiectare a părţilor pe sisteme de referinţă, de legare a explicitului de implicit, contribuie la conturarea convingerii că limbajul uman este un fapt calitativ deosebit de manifestările exterioare ale animalelor, ajută la delimitarea momentului în care se poate vorbi despre limbajul propriu-zis în evoluţia omenirii sau în aceea ontogenetică, şi sugeră calea către înţelegerea cazurilor patologice, ca de pildă a afaziei.

Limbajul evoluează către putinţa de a crea organizări noi şi de interpretare a unor organizări inedite, adică de sincronizare cu dinamismul realităţii, prin adaptarea la context. Tehnica aceasta subtilă — bazată pe posibilitatea de a răspunde adecvat la situaţii, prin funcţiile de comutare şi de sistematizare ale unei materii nervoase plastice, nicidecum independentă faţă de acţiunea împrejurărilor şi a cărei activitate fiziologică ar putea fi urmărită prin mijlocul de inves-

Scanned with OKEN Scanner

tigaţie dinamică pe „viu", al electroencefalografiei — este departe de vechiul „mecanism" atribuit realizării limbajului, explicare ce era adecvată unor epoci mecaniciste sau încremenite în expuneri dogmatice şi indiferente la dinamismul realităţii.

Faptele de limbaj îşi au rădăcinile implîntate în diversele coordonate şi în nesfîrşitele lor posibilităţi de cuplare. Lipsa de imuabilitate şi de izolare a oricărui fapt de limbaj, echilibrul lor mobil, apar ca o consecinţă a acestor variaţii necontenite ale acţiunii şi locului de întîlnire al coordonatelor emiţătorului, complicat prin întîlnirea cu sistemul de coordonate al receptorului.

O dată surprins fundalul cu perspective spre infinit al faptului de limbaj, acesta nu mai poate apărea nici drept un fenomen izolat, nici dominat de apariţii absolute, nici funcţionînd ca o creaţie de sine stătătoare şi nici transmiţîndu-se partenerului în forme lipsite de labilitate.

Limbajul real este: *a*) un fenomen legat de persoana întreagă şi de momentul exterior ce o determină; *b*) este un proces bazat pe necesitatea de a pune de acord capetele axei sale bipolare — emitere-receptare — printr-o tehnică de organizare contextuală a expresiei şi a interpretării; *c*) şi este, mai presus de toate, un fenomen legat de realitate, de viaţă, de societate, şi deci dinamic.

a) Activitatea de limbaj presupune o tehnică aplicată unui material interior — starea psihică — şi unuia exterior — sistemul de semne al limbii —, pentru a le face apte să comunice adecvat într-un anumit moment. Atitudinea de limbaj este unul dintre aspectele în care se prezintă întreaga persoană la un moment dat şi alcătuieşte probabil cea mai complexă manifestare umană şi cel mai eficace mijloc pentru activitatea în comun.

b) Cînd totul este în continuă mişcare, cînd natura şi viaţa care urmează să fie exprimate evoluează necontenit, persoana e obligată totuşi să-şi bazeze limbajul pe un material de semne care conţine în el un principiu de invariabilitate — la rîndul lui, însă, necesar înţelegerii reciproce şi oglindind totodată aspectul constant al fenomenelor. Limbajul reuşeşte totuşi, sub imboldul necesităţilor reale de cooperare socială,

Scanned with OKEN Scanner

să pună de acord principiul de constanţă — indispensabil pentru a oferi puncte de reazem înţelegerii lui — cu nevoia de exprimare a realităţii dinamice. Maeştrii limbajului nu sînt aceia care folosesc cuvinte rare, dar nici cei care aplică formule-clişee, ci aceia care, cu cuvintele obişnuite, ale tuturora, ştiu să-şi exprime cît mai complet intenţiile, prin toate mijloacele organizării. Iar atunci cînd însăşi concepţia este clară, expresia poate fi limpede chiar dacă un cuvînt este aparent inadecvat sau chiar dacă un cuvînt de importanţă secundară lipseşte. Organizarea şi interpretarea contextuală pe care se bazează tehnica limbajului îngăduie coexistenţa unui minim de fixitate convenţională dar şi a continuei variaţii în pas cu evoluţia realităţii. Ca atare, limbajul ar putea fi considerat drept o tehnică de comunicare, ce foloseşte, pentru cele două momente ale sale — expresia şi înţelegerea —, nuclei semnificativi, prelucraţi cu ajutorul unor procedee de organizare şi de interpretare.

c) Limbajul a fost, în sfîrşit, urmărit — prin procedee ce ţinteau reperarea lui *in statu nascendi* — în desfăşurare, ca un proces iar nu ca fapt static. Însăşi apariţia termenului „context" în titlul acestei lucrări indică tocmai accentuarea necesităţii ca limbajul să fie nu numai studiat în curgerea sa, în succesiunea momentelor sale, dar şi definit prin caracteristica sa esenţială, care e aceea de a fi o activitate creată de viaţa socială, în al cărei serviciu este, şi mulată de însăşi evoluţia realităţii.

Interesul a fost centrat deci asupra considerării limbajului ca fiind legat nu de un individ abstract, teoretic, ci de persoana concretă, ca membră a unei societăţi; de aci, nevoia conturării modurilor de procedare ale tehnicii limbajului — fără a fixa limbajul însuşi în tipare descriptive — şi de a sublinia principiul ei esenţial, care e adecvarea la împrejurări şi raportarea la acestea pentru a-l înţelege.

Limbajul viu, suplu în virtutea dinamismului său, trebuie acceptat cu tot ceea ce repugnă unei psihologii dogmatice, speculative, închistate în absolut şi în rigid: cu tot ce e relativ, arbitrar, ambiguu şi totuşi constant, universal şi cert în el, cu conştiinţa că orice amfibologie se rezolvă în practică prin referinţa la context.

Scanned with OKEN Scanner

Acestea sînt concluziile la care poate duce încercarea de a cerceta limbajul în totalitatea aspectelor sale, printr-o metodă preponderent inductivă, a limbajului în care există ca fapt fundamental sistematizări, legături organice între ansambluri şi componente, a limbajului ca fapt dinamic, legat de persoana situată într-un cadru social specific.

Pentru psihologie, fenomenul „limbă" este numai un fragment al ansamblului care este „limbajul" şi ca atare ea este lipsită de valoare, o dată ce e scoasă din acest întreg. Limba *există* în afara momentului de limbaj individual, este un fapt obiectiv, însă ea nu capătă o realitate psihologică completă decît numai prin folosirea ei într-un fapt de limbaj real, adică o dată devenită „vorbire". „Limba" şi „vorbirea" se completează reciproc pentru psiholog, care nu-şi poate îngădui să considere pe una în afara celeilalte şi mai ales în afara procesului general al „limbajului". Dacă lingvistica nu poate avea acelaşi punct de vedere ca psihologia în studierea limbii, aceasta nu înseamnă însă că unii lingvişti merg pe o cale rodnică şi că studiază un fenomen *real,* atunci cînd în obiectivul lor limba apare ca o abstracţiune. De aceea, noi ne-am permis să facem unele incursiuni şi în cadrul „limbii", însă înţelegînd-o ca pe un fapt legat în mod inextricabil de „vorbire". Din această perspectivă, ne-a apărut clar faptul că şi în „limbă" funcţionează acelaşi principiu al adaptării la context. Acesta se manifestă în primul rînd prin faptul că unele calităţi semantice pot rămînea latente în anumite ambianţe, pe cînd altele le-o actualizează. Ansamblul are virtuţi de nuanţare şi de potenţare: dacă nu se potrivesc cu un ansamblu, anumite calităţi semnificative se ofilesc, pălesc, pe cînd într-altul se dezvoltă, — aşa cum florile japoneze de hîrtie, închise în scoici, există virtual, dar nu ies din acestea şi nu se deschid, decît în mediul propice al apei.

Diversele consecinţe practice ale acestui punct de vedere în cercetarea limbajului pot depăşi în unele aspecte importanţa teoretică. Nu ar fi lipsită de folos includerea în pedagogie, şi în special în metodica predării limbii materne şi a limbilor străine, preocuparea pentru fenomenele de context (pentru învăţarea limbilor străine, pentru organizarea expresiei în vederea unei cît mai corecte înţelegeri, pentru indicarea mo-

dului în care se poate recepta cît mai adecvat un fapt de limbaj etc.). De asemenea, pe lîngă aplicaţiile semnalate în studiul nostru (ca de pildă în metodologia traducerilor, a corecturilor, în construirea maşinilor electronice etc.) şi care de altfel au fost indicate numai sub formă de sugestii, sau pe lîngă aplicaţiile în lingvistica generală de pildă, se pot întrevedea nenumărate alte aplicaţii, în domeniul cercetărilor de gramatică, de fonetică, de stilistică, de critică literară etc.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXE

Scanned with OKEN Scanner

EXPERIMENTE

(Detalii tehnice)

Experimentele acestea, făcute fără o aparatură specială, în medii diverse, dar rareori într-un „laborator", au încercat să păstreze condiţiile firești ale apariţiei faptelor de limbaj. În genere, am evitat probele colective şi am căutat, prin întrebări, să pătrundem în cauzele reacţiilor, pentru ca, prin contactul direct cu fiece persoană, să putem încadra fenomenul de limbaj în întreaga personalitate şi în situaţiile respective. La experimentele colective, am cerut motivări scrise ale reacţiilor şi, deoarece colectivele nu erau niciodată prea numeroase, am ţinut seama, pe cît posibil, de situaţia fiecărei persoane (completînd relatările subiecţilor şi prin informaţii căpătate în afara momentului propriu-zis de experimentare). Din aceleaşi motive — pentru a îndepărta orice aspect de aplicare nefirească şi mecanică —, am evitat în genere consideraţiile pur statistice în interpretarea rezultatelor. Persoanele de experimentare nu cunoşteau scopul real al experimentelor şi am evitat să le dăm orice sugestie în acest sens.

O parte dintre experimentele discutate în cursul acestei lucrări au fost expuse pe larg cu alte prilejuri (ca de pildă în *„Mélanges linguistiques"*, 1957, pp. 121 urm., *„Studii şi cercetări lingvistice"*, 1956, nr. 3—4, pp. 220 urm., *„Fonetică şi dialectologie"*, 1958, *Relaţiile dintre gîndire şi limbaj în ontogeneză,* Ed. Acad. R.P.R., 1957, etc.) şi de aceea nu vom mai relata despre ele aici.

Alte experimente sînt în curs, ca de pildă experimente „de predicţie"; asociere verbală continuă, pentru determinarea cîmpului lingvistic (la diverşi scriitori); experimente de comutare a sensului unui semn, cu înregistrări pletismografice ale reacţiilor; experimente cu integratori verbali, folosind expunerea tachistoscopică a semnalelor şi înregistrarea reacţiei la curent electric; învăţarea unor cuvinte noi în texte cu diverse niveluri de organizare; experimente cu persoane bi-

Scanned with OKEN Scanner

lingve sau poliglote etc. Nu vom expune aci aceste experimente, deoarece nu avem deocamdată decît rezultate preliminare; în cursul lucrării, am menţionat însă şi cîteva dintre aceste rezultate preliminare, care confirmau unele ipoteze sau coroborau alte rezultate.

Vom relata aici numai experimentele — printre care înglobăm şi o anchetă — care nu au mai fost expuse de noi în alt loc şi care totodată au fost discutate mai pe larg în această lucrare. La aceste 15 tipuri de experimente — fiecare cu diverse probe sau variante — au luat parte 110 persoane (85 de studenţi de la psihologie, filologie, fizico-matematici, şi 25 de persoane cu diferite profesiuni, majoritatea cu studii universitare). Aceste experimente au fost efectuate începînd din 1946 şi au fost continuate pînă azi; majoritatea s-au desfăşurat însă în anul 1948.

Unele dintre aceste experimente s-au mai făcut — acela „indus-inductor" de pildă —, dar modul în care au fost efectuate de data aceasta a adus modificări fie în tehnica propriu-zisă, fie în interpretare. Cîteva experimente nu au fost, după cîte ştim, încercate încă, iar altele s-au făcut fie în altă formă („Cuvintele risipite"), fie cu alt scop („Lacunele"), referindu-se la alte fenomene psihice. (Pentru unele dintre aceste experimente — nr. 1, 4, 5, 10 — am primit, mai demult, sugestii de la prof. Gh. Zapan).

S-ar putea ca fiecare dintre aceste experimente, repetat în condiţii diverse — iar în cazul limbajului e de ajuns o mică modificare în sistemul de coordonate reprezentat de fiecare persoană, pentru a se crea o nouă „situaţie" —, să dea alte rezultate: aceasta nu ar însemna decît o verificare a concluziilor noastre privitoare la variaţiile legate de schimbările situaţiilor, adică tocmai dependenţa de context.

Ar fi de dorit, chiar, să fie reluate aceste experimente, sau ca ele să sugereze altele, nu numai pentru concluziile ce ar putea folosi teoriei limbajului, dar şi pentru aplicările practice — în domeniul traducerilor de pildă, în acela al metodicii limbilor, al criticii textelor sau chiar al prezentării lor grafice etc.

Scanned with OKEN Scanner

EXPERIMENTUL 1

Cuvinte şi propoziţii cu sens între altele fără sens

(monosilabe sau nu)

Au fost folosite în acest experiment următoarele şiruri de silabe şi cuvinte scurte:

1. Un şir dactilografiat de 68 de monosilabe despărţite prin linii, dintre care 31 erau cuvinte semnificative în limba romînă:

cic-mic-vic-dic-ric-lic-bor-kor-ror-vor-tor-cor-gor-for-lir-kir-vir-dir-mir-nir-pir-nor-voc-noc-loc-moc-doc-zoc-foc-gog-vic-ton-tin-rim-nit-zod-pod-cog-ful-dec-doc-dic-dom-dor-din-dac-dos-dal-gel-gil-gal-gol-gul-vic-cip-vin-vir-vin-vim-vir-vid-vil-vis-vaf-zal-col-bal-dal

2. Un şir de 27 de monosilabe printre care erau risipite 5 cuvinte cu sens, foarte obişnuite, care alcătuiau, în ordinea apariţiei lor, o scurtă propoziţie:

loi-ion-io-cic-cir-brea-crea-vrea-drea-dun-vun-cun-un-ut-ur-mur-mun-min-vin-sin-zin-zul-zun-gun-bun-buc-luc.

3. 28 de monosilabe, între care erau 10 cuvinte cu sens, iar dintre acestea, 6 cuvinte formau o scurtă propoziţie:

von-vid-vod-văd-căd-cad-ad-da-de-me-ne-le-pe-der-dir-dim-dig-gig-gug-gan-gun-un-fun-fan-gan-gar-far-for.

4. 19 cuvinte cu sens, dintre care 6 formau două propoziţii, alcătuite din cîte 3 cuvinte, aşezate de astă dată unul după altul, adică propoziţiile erau înglobate în şir în forma lor compactă, „nerisipită“:

pod-carte-balon-loc-vino-la-mare-secol-carton-cor-fug-dă-măr-te-rog-avion-pipă-ţintar-apă.

Intr-un experiment preliminar, şirurile acestea au fost citite celor două persoane de experimentare, ele urmînd să puncteze printr-un semn momentele în care vor sezisa cuvinte cu sens (în şirul 1) sau să ne spună la sfîrşitul fiecărei probe (în şirurile 2, 3, 4) ce propoziţii au putut desprinde. La şirul 1 au fost menţionate de o persoană 7 cuvinte cu sens, iar de cealaltă 3 cuvinte; propoziţiile din şirurile 2 şi 3 nu au fost reperate de nici o persoană, iar acelea din şirul 4 au fost observate de o persoană, dar de cealaltă, nu.

Deoarece am presupus că numărul mic de cuvinte cu sens sezisate ar fi putut fi atribuit „atenţiei“ (pentru că o dată ce şirurile erau citite de altcineva, persoanele nu s-ar mai fi putut „concentra“), în cursul experimentului propriu-zis am cerut fiecărei persoane de experimentare să citească tare ea însăşi. In cursul lecturii, fiecare persoană avea să sublinieze cuvîntul cu sens (în proba 1); pentru probele 2 şi 3, o dată anunţată că va trebui să repereze

propoziția cu cuvinte risipite, dar dispuse în ordinea normală, fiece persoană putea proceda cum îi convenea, adică sublinia fiecare cuvînt cu sens îndată ce-l întîlnea, sau îl reținea mintal, pentru a „alcătui" apoi propoziția. La proba nr. 4 — care era socotită mai ușor de rezolvat —, s-a menținut primul mod de procedare: adică a fost citită tot de noi, cu voce tare, fiecare cuvînt fiind pronunțat pe ton sacadat, rar, ca și cum ar fi fost despărțit de celelalte.

Au participat 14 studenți în psihologie și 2 persoane, una cu studii superioare, alta cu studii elementare, în mai 1947 și aprilie 1958. Rezultatul pentru primul șir a fost următorul: în medie s-au subliniat 16 monosilabe cu sens dintre cele 31 existente, 9 persoane subliniind și 1—2 silabe fără sens.

În șirul al doilea, 5 persoane au desprins propoziția, 9 nu, iar una, incomplet. În șirul 3, nici o persoană nu a văzut propoziția, iar 4 au reperat-o incomplet. În sfîrșit, la proba 4, la care au luat parte 9 persoane, au desprins prima propoziție 5 persoane, iar a doua numai 4.

Așadar, înglobate într-un ansamblu dezorganizat, alcătuit în majoritate din forme nesemnificative, cam jumătate dintre cuvintele cu sens au trecut neobservate: s-ar putea vorbi despre o „structurare" în direcția lipsei de sens, deci de o tendință de a asimila toate formele printre cele lipsite de semnificație. De aceea, chiar cînd cuvintele cu sens alcătuiesc o propoziție, totuși înțelesul total e anihilat de mulțimea formelor nesemnificative, care se interpun și tind să șteargă chiar valoarea cuvintelor semnificative. Proba nr. 3 — în care propoziția era aproape imposibil de reperat — se complica prin faptul că, intervenind și alte cuvinte semnificative în afara acelora care formau propoziția, trebuia să se procedeze nu numai la o înfrîngere a tendinței de a se crea un ansamblu fără sens, nu numai la o dificultate perceptivă — deoarece cuvintele erau depărtate unul de altul —, dar și la eliminarea unor forme semnificative superflue.

În ultima probă, în care se realiza o apropiere spațială între cuvinte — propozițiile apărînd cu părțile lor alăturate normal —, prima propoziție este reperată mai ușor, pentru ca, în schimb, cea de-a doua să se piardă în noianul crescînd al formelor semnificative.

EXPERIMENTUL 2

Cuvinte din limbi diferite

1. Silabe în text fără sens
2. Cuvînt străin în text cu sens (din altă limbă)

Experimentul (început în mai 1947) a constat din două feluri de probe: 1. Cuvinte monosilabice înglobate într-un text fără sens, compus în majoritate din termeni aparținînd altui sistem lingvistic, și 2. Cuvinte integrate în texte cu sens dintr-o altă limbă.

Scanned with OKEN Scanner

1. Persoanele de experimentare — studenți în psihologie — urmau să citească tare, fără să le fi privit în prealabil, fără să le fi fost dată vreo sugestie asupra experimentului, următoarele *șiruri de cuvinte monosilabe, care nu alcătuiau un text cu sens:*

a) mais-frais-cais-cou-bou-vous-toi-
b) vous-nous-soi-toi-tu-loi-lui-elle-moi-pas-
c) veal-veam-veau-cois-vois-
d) cars-cirs-viel-vilz-gilz-ganz-

In seriile *a)* și *b)*, alcătuite în majoritate din cuvinte franceze, erau amestecate, în prima, două cuvinte românești *(cais, bou)*, iar în a doua, cuvinte ce ar fi putut provoca — deoarece existau și în limba maternă a persoanelor de experimentare — o ezitare sau chiar o pronunțare românească *(tu, moi, pas)*. In celelalte serii, erau introduse (în seria *d)* și două cuvinte germane *(viel, ganz)*, iar în seria *c)*, două cuvinte franceze *(veau, vois)*. (Persoanele cunoșteau limbile franceză sau germană).

La seria *a)*, din 13 persoane, 9 au citit *bou* și 4 au citit *cais* ca și cum ar fi fost franceze; la seria *b)*, din 6 persoane, toate citesc *pas* și *moi* ca și cum ar fi fost cuvinte franceze, iar *tu* e pronunțat ca pronumele românesc de o singură persoană; la seria *c)*, din 3 persoane, toate citesc *veau* în românește, dar *cois* în limba franceză; iar la seria *d)* — la care a participat o singură persoană —, *viel* e citit în limba germană și apoi, cele următoare, în aceeași limbă.

Un ansamblu în care predomină, de la început, cuvinte ale unui anumit sistem lingvistic, provoacă deci pronunțarea conformă acelei limbi, chiar în cazul unor cuvinte foarte uzuale din limba maternă, care se presupune că au la bază un număr de „repetări" mai mare decît acelea străine: se formează așadar un ansamblu, cu o organizare bazată pe valori fonologice — referitoare la sunetele unui sistem lingvistic — și care imprimă o direcție de articulare uniformă tuturor părților sale. E de ajuns însă ca subiectul să înceapă a fi prevenit asupra faptului că sînt date și cuvinte dintr-o altă limbă, pentru ca rezultatele experimentului să oscileze: cinci persoane care au citit, la seria *a)*, *bou* drept cuvînt francez, citesc cuvîntul *cais* drept românesc, iar la seria *c)*, dacă *veau* e citit românește, *cois* e pronunțat în limba franceză; în sfîrșit, la ultima serie, chiar primul cuvînt e citit în limba germană, iar următoarele 2 cuvinte — de fapt monosilabe fără sens —, de asemenea.

Concluzia este așadar, că ansamblurile organizate, fără sens, impun o pronunțare uniformă pentru toate părțile lor. Cînd se poate vorbi însă de un astfel de ansamblu organizat, dar fără sens lingvistic — aceasta este o chestiune în funcție de diverși factori, variabili chiar ei, după împrejurări: criteriul organizării e dat în acest caz de frecvența formelor fonologic asemă-

Scanned with OKEN Scanner

nătoare, de apariția lor în poziții inițiale, de importanța formelor, adică de proporția cuvintelor cu sens (un număr mai mic de forme cu sens putînd crea mai ușor o organizare, decît altele fără sens), de locul unui șir organizat, în ansamblul total al probei.

Aceasta înseamnă că în aceste experimente, pentru a putea smulge un cuvînt din sistemul său lingvistic natural, pentru a putea pronunța în altă limbă un cuvînt din aceea maternă, trebuie să existe un anumit grad de organizare a ansamblului artificial în care e introdusă acea formă.

2. Ce se întîmplă însă, cînd *cuvîntul „străin" este integrat* într-un *ansamblu cu sens*, adică atunci cînd organizarea nu se mai sprijină doar pe factori fonologici, dar e creată îndeosebi de semnificații?

Am prezentat unor studenți în psihologie și în limba romînă, unui profesor de franceză și unuia de limba romînă (în mai 1947, februarie-aprilie 1948 și aprilie 1958), următoarele fragmente dactilografiate, cerîndu-le să le citească cu voce tare, cu tonul și tempoul obișnuit, adică nu exagerat de lent:

a) ...prin Țara Ardealului nu poate omul pre facilement să treacă fără cărți crăești, și taina o țin așa de bine că nici de la țărani mot direpț nu vei afla (Gr. Ureche).

b) ...Paphnuce se rappela ce mémorable exemple. Il se rappela saint Jean d'Egypte, que, pendant soixante ans, le diable voulut séduire par des vraji. Mai Jean déjouait les ruses de l'enfer... (A. France, *Thaïs*).

c) ...Je ne sais quel démon m'inspira: je lui dis, avec une colère mal contenue, que j'espérais bien qu'elle ne répondrait pas, que Jacques était un crétin et qu'il m'ennuyait... Tout cela était faux; car micul Jacques était bien élevé, charmant et, avant mon mariage, m'aurait beaucoup plu. (A. Maurois, *Climats*).

d) ...Au retour, dans la voiture, il me parla de sa famille et dit plusieurs fois: „Quand vous viendrez à Gandumas... quand vous connaîtrez bine ma mer... alors on prononcera le mot „mariage"... (A. Maurois, *Climats*).

Rezultatele au fost: *a)* Din 11 persoane, 8 citesc *facilement* ca în limba franceză și 3 ca în limba romînă, dar cuvîntul *mot* e pronunțat de 4 persoane în limba franceză și de 7 în romînă.

b) Din 15 persoane, toate citesc cuvîntul *vraji* în limba franceză; o persoană, întrebată dacă recunoaște acest cuvînt, spune că «nu știe ce e».

c) Din 14 persoane, 11 citesc cuvîntul *micul* în limba franceză, 4 în romînă (una afirmînd apoi că «nu știe ce e acest cuvînt»).

d) De astă dată, s-a petrecut o variație în rezultate: cuvîntul *bine*, integrat în textul franceez, a fost citit de 22 de persoane din 24, drept *«bien»*. Experimentul a fost făcut numai cu 12 persoane cu textul integral de mai sus, restul citind doar fraza:

Quand vous connaîtrez bine ma mer.

Scanned with OKEN Scanner

Fiece persoană a fost întrebată la sfîrșit dacă a observat vreo greșeală: numai 2 persoane și-au dat seama că fusese scris *bine*, iar 4 că fusese o greșeală ortografică la cuvîntul *mère* (scris *mer*) — deși, verificînd, constatăm că toți știau cum se scrie corect acest cuvînt —; restul au improvizat, în genere, „greșeli" privitoare la cuvîntul *connaîtrez*.

Condiția ca un cuvînt străin înglobat într-un text cu sens să fie integrat în sistemul limbii respective este așadar gradul de pregnanță a sensului ansamblului, adică organizarea lui semnificativă. In fragmentul *a)*, în care nu se conturase nici un sens cînd apare cuvîntul *facilement*, acest cuvînt e pronunțat în majoritate în limba franceză, dar cînd textul este mai bine organizat, spre sfîrșit, *mot* e pronunțat de majoritatea persoanelor în limba romînă. Pe de altă parte, nu se poate vorbi, credem, de o simplă înrîurire fonologică a ansamblului, ca în cazul textelor fără sens, deoarece cuvîntul *bine* nu a fost pronunțat *bin'* (cu *e* mut francez), ci a fost transformat complet în echivalentul semnificativ adecvat ansamblului.

Așadar, sensul total a putut chiar să transforme, automat, o formă, așa încît aproape simultan cu formarea sensului să fie modificat și aspectul sonor al cuvîntului, în direcția integrării mai pronunțate în ansamblu (e aproape cazul „corectării de texte", din Exper. nr. 3).

Trebuie observat însă și faptul că fiecare cuvînt integrat era corespondentul într-o limbă străină al cuvîntului lipsă. Cînd în fraza *d)*, *bine* a fost înlocuit cu *cine*, incongruența a fost observată de toate cele 4 persoane. Dar la fel se întîmplă și cu un cuvînt din aceeași limbă, însă complet străin de sensul unui ansamblu: deși sensul total nu e stînjenit de apariția părții discrepante, aceasta e totuși observată.

A mai fost încercat și un experiment combinat din Exper. nr. 1 și acesta: 3 persoane care cunoșteau bine limba germană au citit mai întîi un șir de silabe nesemnificative, în care era înglobat și un cuvînt german — *ganz:*

a) cop-geac-cirs-manz-pan-zam-ganz-pos-dol

Toate 3 au pronunțat cuvîntul *ganz* cu *z* romînesc la sfîrșit: cuvîntul își pierduse orice sens în acest ansamblu.

Cînd apoi s-a procedat la citirea frazei următoare: (în germ.: „E cu totul singur"):

b) Er ist ganz allein,

ganz a fost articulat conform ansamblului, în limba germană, și ca o formă semnificativă.

Același experiment a fost făcut, cu o singură persoană și cu același rezultat, pentru cuvîntul englez *head* (într-un șir fără sens și în propoziția engl.: „Orice cap are doi ochi"):

A) map-veap-ceac-hop-dal-veal-head-zad
B) Every head has two eyes.

EXPERIMENTUL 3

Corectare de text

Au luat parte la acest experiment (în mai 1947, mai și oct. 1948, aprilie 1958), 20 de studenți în psihologie și 5 persoane cu cultură universitară.

Un experiment preliminar a constat din prezentarea, pentru a fi citit cu voce tare, a următorului text dactilografiat:

> In general, cum e admis în logică, pogresul unei științe se poate caracteruza prin pogresul pe care l-a făct în terimlogie...
> (Cm. Petrscu, Teze și atinteze).

Nu se dăduse nici o instrucțiune, deoarece dorința noastră era să se păstreze situația normală, a cuiva care întîlnește un fapt de limbaj greșit sau incomplet, și să urmărim ceea ce se întîmplă. Toate cele 5—6 persoane cu care s-a făcut acest experiment au citit textul ca și cum nu ar fi întîlnit greșeli: atenți, așadar, la urmărirea sensului, nu au dat importanță erorilor. (Am evitat să-i întrebăm dacă le-au observat, deoarece nu voiam să ia o atitudine artificială în experimentele următoare).

Experimentele propriu-zise au constat din 3 încercări — fiecare persoană luînd parte la una singură —, în cursul cărora s-a utilizat următorul text, de asemenea dactilografiat:

> De altfel o intrare în concret cu ajutorul unei analize abstratizante ar fi un surogat de concret, o porcedare cotradictorie. Sa încercam deci pritr'un sondaj în însuși corcretul duratei sa lamurim aest cocept. Să realităm cocretul, adică esisteța atuală, în acastă clipă și sa-l reistalam apio în devenire. Căci alt cocret nu există. De altfel lămurirea acestui cocept nu va fi numai o încecare de... (Cam. Petrecu, Teze și atinteze).

a) In prima încercare, la care au participat 11 persoane, s-a recomandat: «Citiți textul cu voce tare și căutați să desprindeți sensul». Uneori s-a adăugat: «Ne veți expune apoi ideea cuprinsă în acest fragment». Deoarece în acest experiment, ca și în acela precedent persoanele nu erau făcute atente asupra existenței greșelilor, corectările au fost constatate numai prin observarea modului de a citi: adică a faptului că se citeau cuvintele greșite, ca și cum ar fi fost scrise normal.

Scanned with OKEN Scanner

b) In cursul altei încercări, 6 persoane, cărora li s-a distribuit textul dactilografiat, au fost anunțate că vor trebui să-l corecteze subliniind greșelile, dar căutînd în același timp să prindă și sensul lui. Unii au citit textul cu voce tare și corectau în acest timp, alții au cerut să-l citească încet. Rezultatul cantitativ a fost următorul: din 28 de greșeli, au fost lăsate necorectate, în medie, 9—10 greșeli.

c) In sfîrșit, a 3-a probă a constat din corectarea textului fără să se mai recomande prinderea sensului; adică s-a creat situația obișnuită a corectorilor, care știu că au un șpalt plin de greșeli și în consecință îl urmăresc atent, citind încet. Totuși, 2 din cele 4 persoane care au fost supuse acestei probe au lăsat necorectate 5 greșeli din cele 28 (nu aceleași greșeli la ambele persoane), altă persoană a lăsat 14 greșeli, iar a patra (medic) 11. Adică, statistic, aproximativ 35%.

Nu s-a putut constata în genere o normă în neglijarea greșelilor; s-a observat însă, de pildă, că *apio* și *atuală* au fost deseori citite sub această formă, mai ales de studenții de la filozofie: aceștia, obișnuiți să ia contact cu cuvinte noi, au crezut că poate sînt termeni existenți, dar necunoscuți de ei.

S-a observat, în primul caz, adică atunci cînd persoanele de experimentare nu erau prevenite de existența erorilor, că lectura s-a făcut, în primul text și la începutul celui de-al doilea, curgător, persoanele corijîndu-se fără a se opri la greșeli. După o treime a textului — în genere de la cuvîntul *porcedare,* adică atunci cînd greșelile se înmulțesc —, 50% dintre persoane deveneau conștiente de existența erorilor (fapt observabil prin oprirea în fața cuvîntului greșit), ansamblul se structura ca „greșit" și lectura continua cu încercarea de a trece peste cuvintele greșite, dar cu ezitări; iar către sfîrșit, uitînd recomandarea «prindeți sensul», unii deveneau atenți la greșelile mereu mai numeroase și sfîrșeau printr-o oarecare uimire; alții (25% din cei 50%) citeau greșelile ca atare. In cazul cînd erau preveniți că trebuie să corecteze textul, dar și să-i prindă sensul, se începea printr-o lectură cu ezitări și susținută atent.

Un experiment critic a constat din expunerea unor cuvinte izolate — care fuseseră citite corect, deci înțelese — unui număr de 5 persoane, care nu luaseră parte la experimentul „corectare de text". Rezultatul a fost că jumătate dintre acestea nu au recunoscut cuvinte ca *porcedare,* persoanele declarîndu-ne că nu știu ce cuvînt este (de asemenea, cuvintele *corcretul, acastă*). Faptul că persoanele celelalte (50%) au recunoscut totuși aceste cuvinte înseamnă că greșelile din text nu au fost într-atît de deformante, încît să fi schimbat complet cuvintele.

Concluzia acestui experiment este că sensul total nu numai că nu e influențat de inadvertențele formale ale cuvintelor, dar acestea sînt suplinite, ba chiar trec neobservate — iar cuvintele sînt înțelese —, datorită ansamblului.

EXPERIMENTUL 4

Fraze de reconstituit

(din cuvinte risipite)

Persoanelor de experimentare (23 de studenţi în psihologie şi în limba romînă şi 5 persoane cu cultură universitară, în mai 1947, mai 1948, aprilie 1958) li s-a cerut să reconstituie frazele iniţiale, din următoarele „cuvinte risipite" *:

a) zăpadă — ghioceii — străpungînd-o — sub — de — ies
b) supuşi — martirii — torturi — fură — la
c) omului — oglinda — este — onoarea

Textele erau dactilografiate, cuvintele erau despărţite prin linii şi între ele se aflau spaţii echivalente cu trei litere, iar ansamblul ce reprezenta o frază era distribuit numai pe un singur rînd, astfel încît tot şirul să poată fi cuprins cu privirea aproape concomitent.

Toate persoanele de experimentare au reconstituit frazele corect, în majoritate cu uşurinţă şi rapid. Rareori — în 3-4 cazuri — s-a întîmplat ca deşi sensul era prins, totuşi cuvintele să nu fie aşezate în ordinea gramaticală sau să se exprime înţelesul prin alte cuvinte. Faptul acesta ni se pare interesant: el dovedeşte că sensul se conturează în afara însumării cuvintelor, că în planul interior toate părţile se pot afla nu juxtapuse, ci aproape simultan şi că deşi există un sens interior, greutatea poate apărea uneori în exprimarea propriu-zisă, în orînduirea cuvintelor. Unele variante, ca omiterea cîte unui cuvînt din fraza *a*), sau includerea unor forme neflexionate, au dus la acelaşi rezultat, al reconstituirii corecte, deşi în mod mai puţin rapid.

Experimentul a fost completat prin relatări verbale făcute de persoanele de experimentare, care erau întrebate cum procedau, cum se desfăşurase experimentul etc. Majoritatea răspunsurilor concordă: persoanele afirmă că au văzut «imediat» sensul sau «dintr-o privire», şi anume «înainte de a orîndui cuvintele gramatical» (E.P.). Persoana C. L. afirmă: «Frazele le-am orînduit spontan, fără să mai citesc fiecare cuvînt în parte: dintr-o privire am văzut care trebuie să fie adevăratul sens al cuvintelor». I. M.: «Am citit toate cuvintele, aşezîndu-le ulterior, după înţelesul căpătat în prima „lectură"». În sfîrşit, Ea. M. şi Ba. P. afirmă că au avut, concomitent, şi imaginea vizuală a «ghioceilor ce străpung zăpada», afirmaţie care ar putea fi confruntată cu aceea a unei studente în psihologie: «N-am citit cuvintele, ci am văzut imediat sensul lor». Aşadar şi relatările concordă cu cele constatate din observa-

* Frazele din aceste experimente au fost date izolate de contextul general, adică aşa cum nu se întîmplă în limbajul normal; rezultatele ar fi fost desigur mult mai izbitoare, din punctul de vedere al reuşitei rezolvării probelor, dacă frazele ar fi fost completate prin menţionarea situaţiei.

rea comportamentului persoanelor de experimentare: reconstituirea se face de la prima privire, care cuprinde toate cuvintele deodată, dar trecînd aproape instantaneu dincolo de fiecare cuvînt în parte, ca şi cum s-ar contura un sens „pe deasupra" lor.

Karl Bühler relata o experienţă asemănătoare făcută de Charlotte Bühler. Aceasta cerea reconstituirea unor fraze «mutilate», şi care în acelaşi timp aveau cuvintele aşezate într-o ordine fără sens, de tipul textului următor:

> Edelstein — Fassung — Preis — Wert — erhohen — nicht (Die Fassung des Edelsteins erhöht zwar seinen Preis, aber nicht seinen Wert „Montura unei pietre preţioase îi sporeşte acesteia preţul, dar nu şi valoarea")*

Charlotte Bühler nu dădea aşadar toate cuvintele frazei şi nici formele lor flexionate, iar fraza ce urma să fie reconstituită (uneori chiar un vers) nu era prea simplă; de unde urma că reconstituirea nu se putea face aproape concomitent cu perceperea, că sensul nu se contura de la prima privire, ci trebuia o oarecare reflectare, pentru a stabili legăturile juste**. K. Bühler constata că de multe ori sensul era reconstituit şi că persoanele de experimentare încercau să-şi organizeze lingvistic ideea. Pe noi ne interesase în primul rînd altceva: şi anume, să observăm dacă o expresie îşi poate păstra calitatea sa esenţială — sensul ansamblului —, chiar atunci cînd părţile sale nu mai sînt date în ordinea convenţională, gramaticală, sau cînd lipsesc chiar. Concluzia a fost că, într-adevăr, prin însăşi aflarea la un loc a anumitor cuvinte ce fuseseră alese după analiză pentru a exprima întregul, se formează o valoare semnificativă totală.

EXPERIMENTUL 5

Lacune (I)

Experimentul*** a constat din 3 probe: 1) suplinire de lacune şi întrebări asupra modului de procedare; 2) relatarea scrisă a procedării, fără ca persoanele de experimentare să fie călăuzite prin vreo întrebare; 3) înlocuire de cuvinte diferite ale aceluiaşi text.

---

* Karl Bühler, *Sprachtheorie*, Jena, Fischer, 1934, p. 170.

** *Ibid.*

*** Desigur, proba lacunelor este veche în psihologie. „Kombinationsmethode" a lui Ebbinghaus era o probă de umplere a lacunelor unui text, pentru a determina oboseala clasei în ansamblul ei (cf. Ed. Claparède, *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers*, Paris, Flammarion, 1933, p. 11). Ch. Bally propunea şi el texte cu lacune, ca teme date elevilor, drept exerciţii pentru traducerile latine (în *Le Langage et la vie*, Zürich, M. Niehans (1935), p. 223). Roland Kent le folosea pentru a dovedi că majoritatea cuvintelor din limba engleză sînt de origine greacă sau latină, arătînd ce ar fi o „Latineless English" (în *Language and Philology*, London — Calcutta, G. Harrap, f. a., p. 1957), iar Thorndike, pentru a ilustra

1) La prima probă* (făcută în mai 1947 şi aprilie 1958) au luat parte 21 de persoane, dintre care 16 studenţi în psihologie şi 5 persoane cu cultură universitară.

S-a cerut persoanelor de experimentare să suplinească lacunele din următoarele fraze:

a) Copiii se dau cu — — — pe derdeluş.
(Copiii se dau cu sania pe derdeluş).

b) — — — în fînul din pod, Ion, de teamă să — — — se trădeze prin — — — zgomot, — — — de mic, îşi ţinu — — — pînă — — — că se înnăbuşe.
(Ascuns în fînul din pod, Ion, de teamă să nu se trădeze prin vreun zgomot, cît de mic, îşi ţinu răsuflarea pînă simţi că se înnăbuşe).

c) Tînărul stătea la — — — de lucru, cu — — — deschisă în faţa lui şi-i — — — foile fără a — — — citi — — — cuvînt.
(Tînărul stătea la masa de lucru, cu cartea deschisă în faţa lui şi-i întorcea foile, fără a putea citi un cuvînt).

d) — — — cădea în picături zorite, plescăind în băltoace şi silind pe rarii — — — să se îndrepte — — — paşi — — — spre — — — lor.
(Ploaia cădea în picături zorite, plescăind în băltoace şi silind pe rarii trecători să se îndrepte cu paşi grăbiţi spre casele lor).

Nu s-a dat nici o instrucţiune, ci persoanele de experimentare au fost lăsate să procedeze cum voiau, adică să citească în sine mai întîi, sau cu voce tare, cuvînt cu cuvînt ori fraza întreagă: cuvîntul suplinit urma să fie spus cu voce tare sau scris. Persoanele de experimentare au fost interogate asupra procedeului prin care au îndeplinit sarcina cerută.

Fraza *a)* a fost completată în unanimitate (unii studenţi, din părţi ale ţării unde nu era cunoscut cuvîntul *derdeluş*, au cerut lămuriri asupra lui; mai curios e faptul că deşi unii nu cunoşteau acest cuvînt, completau totuşi lacuna în mod corect). Timpul foarte scurt în care a fost rezolvată proba şi comportarea persoanelor de experimentare la citirea ei denotă că fraza a fost prinsă dintr-o singură privire, de la început, fără să fi fost nevoie să se revină asupra cuvintelor: se citea de obicei fraza cu voce tare, cu o scurtă privire la lacună, urmau citirea în sine a cuvintelor următoare şi apoi completarea şi lectura pînă la sfîrşit, cu voce tare.

Celelalte fraze au fost completate într-un timp mai lung, unele persoane avînd nevoie să parcurgă mai întîi întreaga frază şi apoi să revină pentru a completa. In genere însă, unele persoane — cu bune performanţe şi la

---

existenţa unor „routine patterns" („modele, tipare rutinare"), a unor puncte de reper fixe — de pildă „When... will" (*The psychology of Semantics*, în *Amer. J. Psychol.*, 1946, nr. 4, p. 617). Dar scopul şi modul în care au fost făcute experimentele de faţă sînt, evident, altele.

* Un experiment preliminar a constat din dictarea unui text din care lipseau sunete: de ex. „C lea d la Tim'ş la Sca'nul... etc. (Din M. Sadoveanu, *Ucenicia lui Ionuţ*, p. 165).

alte probe — completau textul de la prima lectură, după o foarte rapidă privire asupra întregii fraze sau a unui fragment. Ezitările şi înlocuirile greşite s-au centrat mai ales, la fraza *b)*, în jurul lacunei *„ascuns"*. Cîţiva nu au pus cuvîntul potrivit nici în lacuna *„simţi"*; iar la fraza *c)*, în cazul lacunei *„putea"*.

Întrebările asupra modului în care au fost completate lacunele urmăreau să se precizeze dacă: 1) se citeau frazele în întregime şi apoi urma completarea, sau dacă în vreme ce completau, persoanele vedeau şi textul mai departe; şi 2) dacă sensul frazei era prins uşor. Răspunsurile au arătat că în genere se înţelegea uşor sensul general, iar procedeul era indicat în felul acesta: persoanele citeau şi înainte, iar nu cuvînt cu cuvînt; iar la frazele mai lungi, răspunsurile sînt de tipul: «Citesc tot, prind un sens, apoi completez».

2) La a doua probă (mai 1948, aprilie 1958), s-au dat numai cîte două fraze în două serii. La prima serie au luat parte 3 studenţi în psihologie şi 2 persoane cu studii universitare. Li s-a cerut să completeze, pe lîngă frazele *a)* şi *b)*, şi fraza următoare:

e) Amîndoi au încremenit, Marin pe scaun, Ion în ——— lîngă masă.

La a doua serie, au participat 4 studenţi în limba romînă şi s-au expus frazele *a)*, *b)* şi *c)*.

La prima serie, frazele au fost completate uşor — afară de cuvîntul *ascuns* (din fraza *b)*, care nu a fost completat decît de 50% dintre participanţi — şi de cuvîntul [în] *picioare* (din fraza *e)*, completat numai de 2 participanţi; pe cînd ceilalţi au pus, respectiv, *leagăn* şi *pat*.

In ceea ce priveşte relatarea despre procedeul urmat, iată cîteva răspunsuri: Ba. A., anul I: «...fără să citesc fiecare cuvînt în parte: dintr-o privire, am văzut care trebuie să fie adevăratul sens al cuvintelor în frază». Ca. I., anul I: «Am citit fraza întreagă...». Da. T., absolventă: «Am citit toată fraza, îndată mi-am dat seama ce cuvinte trebuiesc introduse, sensul frazei era aproape evident». La. M., anul I: «Citind întîi fraza, am observat imediat lacunele şi le-am înlocuit prin cuvîntul respectiv». B. G., asistent: «La prima şi a doua propoziţiune am ajuns la cuvîntul cerut, citind toată propoziţiunea. La a 3-a am citit fragmentul ce poate avea înţeles. In general, am procedat pe frază, pe înţelesul ce se desprinde din propoziţiuni».

La seria a 2-a, dificultăţile au fost aceleaşi: pentru cuvintele [în] *picioare* (fraza *e)*, *ascuns* (fraza *b)* şi *putea* (fraza *c)*. Au fost alese pentru această relatare şi persoane care neavînd contact cu cursurile de psihologie, nu puteau fi bănuite că erau influenţate de diferite cunoştinţe în acest domeniu. Toate persoanele arată că pentru a suplini lacunele s-au referit la sensul general al frazei, la imagini trezite de ansamblu. Mai puţin obişnuite cu asemenea relatări, toate aceste persoane au înţeles să facă o analiză a sensului

logic al frazelor, dovedind însă, tocmai prin aceasta, că fiece cuvînt era găsit prin raportarea la înţelesul general. P. G., de pildă, scrie: «Fără a citi fraza în întregime... Am simţit, în special în cazul ascunderii în fîn, emoţia lui Ion de a nu fi găsit». Alt student, L. N., explică la fiece frază cum a raţionat: «Se înţelege că dacă unul era pe scaun încremenit, celălalt încremenise în picioare... Cineva care nu are dispoziţie să citească într-un moment, maşinal el răsfoieşte cartea şi îţi face impresia că citeşte ceva, dar în realitate nu este aşa».

Confruntînd toate rezultatele, se poate conchide că modul de procedare era acesta: în cazul frazelor scurte, lacuna se putea completa de la prima lectură, persoanele privind sfîrşitul aproape concomitent cu începutul; la frazele mai lungi, se citea în genere pe fragmente, ale căror cuvinte erau prinse de asemenea simultan, după modelul frazei *a)*. Cînd se întîmpinau dificultăţi — ca în cazul cuvîntului *ascuns,* care de obicei nu era suplinit de la început —, se citea însă fraza întreagă şi apoi, în cadrul sensului total, se încerca găsirea cuvîntului ce ar fi putut fi potrivit. Uneori, citirea pe fragmente ducea la o suplinire greşită (de ex., în fraza *d),* cuvîntul *apa):* atunci, o dată sfîrşită fraza, persoanele păreau nemulţumite şi căutau să schimbe (prin: *ploaia)* cuvîntul ce li se părea inadecvat.

Aşadar, nu numai că lipsa cuvintelor nu a împiedicat formarea sensului general, dar şi fiecare cuvînt părea „atras" de ansamblul format.

EXPERIMENTUL 6

Lacune (II)

(lipsa a diferite cuvinte)

Spre deosebire de experimentul precedent cu lacune, acesta nu mai urmărea să constate dacă dintr-un ansamblu mutilat se poate totuşi degaja un sens, care să îngăduie totodată înlocuirea cuvîntului lipsă, şi în ce chip se petrece această suplinire; ci doream să observăm dacă toate cuvintele unei fraze sînt în aceeaşi măsură de importante pentru reliefarea sensului total şi în ce constă această „importanţă". Totodată, încercam stabilirea unei eventuale ierarhizări (de altfel, înseşi rezultatele probelor precedente arătaseră că unele cuvinte erau mai uşor de înlocuit, iar altele mai dificil).

Intr-un experiment preliminar, două persoane au avut de suplinit lacunele următoare prin cuvintele potrivite şi cu articolele respective:

a) Are ..... herculeană.
b) A luat ..... frugală.
c) L-a izbit ..... orbitoare.

Ambele persoane au completat fără ezitări, prin cuvintele *o forță, o masă, o lumină*, adică așa cum fuseseră formulate frazele înainte de mutilare.

Alte două persoane au fost rugate să suplinească, dimpotrivă, aceste lacune:

a) Are o forță .....
b) A luat o masă .....
c) L-a izbit o lumină .....

De astă dată, lacunele nu au mai fost completate just și nici la fel de cele două persoane.

A atribui completarea, în primul caz, împrejurării că era vorba de niște „expresii" obișnuite și că deci ar fi fost la mijloc o asociere, o legătură mecanică, stabilită prin repetare, între două cuvinte (de pildă *„forță herculeană"*) — apariția unuia provocînd-o și pe a celuilalt —, nu numai că n-ar constitui o explicare, dar ar dovedi o considerare superficială și incompletă a faptelor. Deoarece ar fi trebuit, dacă ambii termeni ar fi fost echivalenți, ca și *forță*, de pildă, să atragă, în virtutea aceluiași mecanism, cuvîntul *herculeană*. Explicarea ipotetică a fost că ușurința de a suplini o lacună într-o asemenea relație sintagmatică provine din mărimea conținutului sau sferei restului de cuvinte ce apar, și mai ales a cuvîntului care oferă posibilitățile cele mai reduse de alăturare: adică la un cuvînt ca *herculeană*, cu o sferă mai redusă decît a cuvîntului *forță*, operînd discriminativ printre posibilitățile de cuplaj se ajungea ușor la alegerea acestui din urmă cuvînt; pe cînd *forță* are o arie prea vastă. Este de presupus o operație de alegere, chiar în cazul acesta aparent mecanic, iar nu o asociere rigidă.

Totuși experimentul acesta, cuprinzînd „clișee" și texte mult prea „scurte", oferea un caz artificial și unilateral. Oare nu s-ar fi putut înlocui chiar cuvîntul *herculeană*, în anumite împrejurări (și anume, în cazul cînd ansamblul ar fi indicat alegerea uneia dintre posibilitățile cuvîntului *forță?*).

La experimentele următoare au luat parte (în februarie 1948 și aprilie 1958) 18 studenți în psihologie și 2 persoane cu cultură elementară și universitară (fiecare participînd în genere doar la 2—3 probe și rezolvînd întotdeauna numai cîte una dintre variantele aceleiași probe).

Se cerea suplinirea, prin cuvîntul potrivit, a lacunelor din următoarele fraze:

1) varianta *a*) Îți cauți neapărat — — — cînd plouă torențial?
„ *b*) Îți cauți neapărat o umbrelă cînd plouă — — — ?
2) varianta *a*) — — — azi la teatru?
„ *b*) Mergi azi la — — — ?
3) varianta *a*) — — — doborî copacul din cîteva lovituri puternice.
„ *b*) El doborî — — — din cîteva lovituri puternice.

Rezultatul a fost, pentru 1), următorul: din 6 persoane, 5 au suplinit, în varianta *a*), prin cuvîntul *umbrelă*, iar una prin *vestă;* în varianta *b*) însă,

răspunsurile nu numai că n-au mai coincis, dar au indicat chiar posibilități contradictorii sau ezitări: *încet, torențial, cu găleata, puțin, tare.*

In 2), varianta *a)* a atras, la 10 persoane, 9 răspunsuri *mergi* și unul *joacă*, iar varianta *b)*: *facultate* (2), *conferință, teatru, cinema, curs, școală, posibilități multe.*

In sfîrșit, la 3), varianta *a)*, toate cele 11 persoane au răspuns prin *el*, pe cînd la varianta *b)* răspunsurile sînt împrăștiate și numai unul just: *animalul* (3), *lupul* (2), *adversarul, pe criminal, copacul, zidul, nici un răspuns* (2).

Este evident deci, că în fiecare probă unul dintre cuvinte a fost mai ușor de înlocuit, pe cînd celălalt nu a fost, în genere, suplinit just, iar răspunsurile au variat cu fiece persoană. A recurge la clasificări gramaticale și a conchide că „subiectul" sau „predicatul" gramatical sînt mai ușor de înlocuit *(el, mergi)*, pe cînd la „complemente" *(copacul, teatru)* se întîmplă dificultăți, ar însemna, din nou, să se dea o explicare vagă — și nejustă de altfel: deoarece în 1) *a)*, un complement e totuși ușor de înlocuit.

Cauza stă, și în aceste cazuri, în multiplicitatea de posibilități pe care o conține una dintre lacune; însă de data aceasta nu mai poate fi vorba despre „expresii-clișee", despre frecvențe asociative, despre folosiri mai numeroase ale unui cuvînt. E cert însă că în cazul frazei „— — — azi la teatru?", nu numai că sensul este limpede, dar suplinirea apare printr-un fel de constrîngere a ansamblului, deoarece e singura — sau cea mai pregnantă — posibilitate ce apare; pe cînd în varianta acestei probe, ansamblul nu indică vreo direcție unică pentru suplinire. In vreme ce ansamblul este aproape deplin conturat în cazul *a)*, el este foarte lax și ar urma să mai fie completat, pentru a reliefa sensul precis, în cazul *b)*; iar cum deosebirea dintre ele stă în apariția sau lipsa unuia dintre cuvintele *teatru-mergi*, rezultă că acela a cărui lipsă poate fi ușor înlocuită este o parte mai puțin importantă pentru ansamblu, decît cealaltă: adică *teatru* este cuvîntul mai important, în această frază, decît *mergi*. De asemenea, în proba 3): nimeni nu a presupus că ar putea fi vorba de o femeie care să doboare din cîteva lovituri un copac: ansamblul cerea cu stringență un pronume masculin. In schimb, însă, cuvîntul *copac* nu poate fi înlocuit, deoarece ansamblul în care se află nu e într-atît de conturat încît să-l indice drept unica posibilitate. Deci *copacul*, cuvînt a cărui prezență e neapărat necesară pentru a completa sensul general, *în această frază*, este cuvîntul cel mai important, lipsa lui nu ar putea fi înlocuită decît prin completarea ansamblului în așa fel încît să reiasă sensul total. Adică, în vreme ce unele cuvinte pot lipsi fără ca ansamblul să sufere, altele sînt neapărat necesare și sînt uneori echivalente, cînd sînt evitate, chiar cu cîte o nouă frază.

Scanned with OKEN Scanner

Încă o probă a fost încercată, pentru a se vedea nu numai dacă există un cuvînt important în frază, dar şi dacă e posibilă o ierarhie între celelalte părţi. Din următoarea frază a fost scos cîte un cuvînt, astfel încît să fie atîtea variante cîte cuvinte aveau frazele. Fiecare persoană de experimentare a avut de înlocuit cîte un singur cuvînt: adică au fost cîte trei persoane pentru fiece cuvînt lipsă (iar pentru primul cuvînt, au fost 5 persoane):

5) *Poliţia descoperi după îndelungate cercetări crima.*

Lipsa primului cuvînt nu a fost suplinită corect [El (2 pers.), *detectivul* (3)]; a doua lacună, a treia, a patra şi a cincea au fost completate de toţi corect; iar pentru ultima nu a fost indicat cuvîntul real (au participat 7 persoane şi au suplinit astfel: *asasinul* (2), *criminalul, vinovatul, pe hoţ, multe posibilităţi*).

Sînt aşadar două cuvinte importante — *poliţia* şi *crima* — în această frază, care nu e totuşi *deplin* organizată, de vreme ce prezenţa unuia dintre aceste două cuvinte-culme nu e suficientă pentru a înlesni înlocuirea celuilalt şi lasă deschise mai multe posibilităţi.

Criteriul după care se face mai uşor suplinirea ar fi deci acesta: cu cît sensul total se conturează mai lesne fără cuvîntul lipsă, cu atît acesta reiese mai lesne din sensul total, cu atît el este mai uşor de suplinit, iar, în consecinţă, este mai puţin necesar. Cînd ansamblul este astfel dat încît să atragă cuvîntul ce lipseşte, aceasta înseamnă că el este apt să indice o singură direcţie spre care să se îndrepte completarea lipsei, adică să rămînă o singură posibilitate, şi unică pentru toţi, dintre toate virtualităţile fiecărui cuvînt din frază.

Nu orice ansamblu lingvistic are deci putinţa să suplinească o lacună a sa: în lipsa unor corelate situaţionale sau a altor posibilităţi de referinţă la contextul total, cînd lipseşte tocmai cuvîntul culminant, e necesară o organizare mai completă pentru a se degaja sensul. Gradul de organizare, pregnanţa ansamblului, e dată de o ierarhizare şi de prezenţa necesară tocmai a părţii celei mai importante exprimate.

EXPERIMENTUL 7

Răspuns concentrat

(în cel mai important cuvînt)

Următorul text a fost prezentat unui număr de 19 persoane (17 studenţi în psihologie şi 2 persoane, una cu studii elementare şi alta cu studii universitare, în februarie 1948 şi aprilie 1958).

Scanned with OKEN Scanner

Cum ați răspunde printr-un singur cuvînt, pentru a economisi timp, la următoarele întrebări:

a) Ești pentru sau contra sportului?
b) Venus era frumoasă sau urîtă?
c) Ion stătea pe masă sau la masă?

Experimentul a fost făcut individual și a avut următorul rezultat: *a*) 18 persoane au indicat cuvîntul *pentru*, iar una *contra; b*) toate cele 19 persoane au ales cuvîntul *frumoasă; c*) prepoziția *la* a fost indicată de 13 persoane, *pe* de 2, unul a scris *«depinde»*, iar 3 au răspuns prin 2 cuvinte: *«la masă»*.

Ceea ce înseamnă că în unanimitate — în cazurile *a*) și *b*) —, sau în mare majoritate — cazul *c*) — s-a considerat că se poate înlocui o frază de răspuns, prin cîte un adjectiv sau o prepoziție, adică prin așa-numite „cuvinte accesorii".

Ceea ce s-a urmărit prin acest experiment a fost nu atît verificarea unei observații frecvente — și anume putința de a reprezenta o frază întreagă printr-un singur cuvînt, în cazul cînd contextul este cunoscut —, și nici numai întărirea convingerii că există o ierarhie în frază, că sînt cuvinte mai importante — care de cele mai multe ori sînt altele decît formele indicate de gramatică drept aspectele morfologice sau sintactice „principale" —, dar și urmărirea modului în care se exprimă această ierarhizare și în care e acceptată concentrarea interesului asupra unor părți aparent nesemnificative.

Reacțiile au urmat mai multe direcții în ceea ce privește modul în care s-a ajuns la notarea cuvîntului respectiv. Jumătate dintre persoanele de experimentare au ales fără șovăială unicul cuvînt cerut. Din lotul celeilalte jumătăți fac parte persoane care ezitau, fie crezînd că li se cerea un răspuns real — părerea lor relativ la sporturi de pildă —, fie pentru că nu le erau suficiente lămuriri scrise, fie pentru că nu vedeau cum ar fi răspuns printr-un singur cuvînt.

Cînd celor din prima categorie li se cerea să răspundă mai întîi la fraza *b*) — care nu presupunea luarea unei atitudini personale —, și li se recomanda să o ia pe aceasta drept exemplu, rezolvările pentru *a*) și *c*) urmau lesne. Celor din a doua categorie li se explica mai amplu — fără a li se da vreun exemplu, care ar fi însemnat o sugestie — că ar putea răspunde ușor dacă s-ar pune în situația cuiva care ar vorbi într-un mediu și în termeni „familiari", atunci, după o scurtă pauză, în care priveau din nou întrebările, ca și cum și-ar fi reprezentat situația reală — unii mișcînd chiar buzele cum ar fi pronunțat cuvintele —, urma prompt-răspunsul. Cînd această lămurire nu era suficientă — mai ales celor din a 3-a categorie —, se cerea persoanelor de experimentare să citească tare întrebările, sau li le citeam noi; în ambele cazuri, rezultatul a fost, cu excepțiile menționate, răspunsul cerut.

Explicația reiese din însuși modul în care se făcea lectura, adică din faptul că se punea, în mod „automat", un accent de insistență pe unul dintre cuvintele ce se înfruntau antitetic. Frazele scrise erau lipsite de aceste accente și din această pricină, pentru acei cărora le era greu să-și reprezinte situațiile concrete, se menținea respectul textului scris — compus conform unei gramatici rigide, care nu îngăduie abaterile de care e plin limbajul spontan, al vieții zilnice. Prin citire, fraza se însuflețea, căpăta accentele culminante, se reliefau alternanțele și, prin ele, cele 2 cuvinte egal de importante, dintre care urma să se aleagă, prin cerința melodiei întrebării, unul singur: răspunsul urma de la sine, scurt dar firesc, ca o completare a unei fraze rămasă neterminată.

Concluzia ce se desprinde din experiment este că reacția de inhibare de la un răspuns concentrat într-un cuvînt aparent neînsemnat apărea (în afara reticențelor privitoare la fondul însuși al întrebărilor) fie din cauza neputinței unora de a-și reprezenta situația concretă, familiară, în care răspunsul ar fi urmat spontan, fie din pricina constrîngerii normelor gramaticale, care obliga la o respectare a tuturor datelor discursive, nesocotite în limbajul real, odată ce „situația" le face superflue. Odată intrați în cadrul limbajului „viu" sau descătușați de cerințele convenției gramaticale — prin sugerarea putinței de a se manifesta ca în cazul vorbirii „familiare" —, nu mai încăpea dubiu asupra importanței „accesoriului".

EXPERIMENTUL 8

Clasificarea importanței cuvintelor

In februarie, aprilie și octombrie 1948, s-a cerut unui număr de 16 persoane — studenți în psihologie și în limba romînă, precum și alte persoane dintre acelea care au participat și la experimentele precedente — să «clasifice în ordinea importanței lor cuvintele din fraza următoare»:

a) *Ai ascultat ieri concertul dirijat de Enescu?*

Se indica și criteriul următor, după care s-ar fi putut face clasificarea:

> «Cuvîntul cel mai important e acela prin care s-ar exprima de pildă cineva foarte grăbit, care ar vrea totuși să fie înțeles; adăugați apoi al doilea cuvînt care ar fi necesar etc. De ex.: *„Ajutor, foc!"*: 1) Foc, 2) Ajutor».

Alte 13 persoane au clasificat cuvintele din varianta:

b) *Ai ascultat ieri concertul dirijat de Lavin?*
(în care *Lavin* era un nume necunoscut, creat de noi).

3 persoane din prima serie *(a)* au clasificat şi cuvintele din a 2-a serie, *b)*, motivînd în scris clasificările făcute. Deci în total au participat la fiecare serie cîte 16 persoane.

Redăm rezultatele sub forma unor tablouri comparative:

a) (16 persoane)

	I	II	III	IV	V	VI	VII
ai						2	8
ascultat	2	3	2	4	5		
ieri		3	3	6	4		
concertul	2	5	6	2	1		
dirijat		3	5	2	5		
de				1		7	1
Enescu	12	2	2				

b) (16 persoane)

	I	II	III	IV	V	VI	VII
ai	2	1		1	1	4	2
ascultat		5	4	2	2	3	
ieri		1	4	4	4		1
concertul	13	1	2				
dirijat		3	1	7	4		
de		1	1	1	1	2	1
Lavin	1	4	4	2	2	2	1

Scanned with OKEN Scanner

Aceasta înseamnă că, pentru cazul cînd dirijorul era *Enescu*, primul loc e ocupat de numele său, pentru 12 persoane din 16; celelalte cuvinte sînt divers clasificate, dar se poate spune că ierarhizarea ar fi următoarea: *concertul, dirijat, ascultat, ieri, de, ai.*

Cînd Lavin este presupusul dirijor, cuvîntul cel mai important e socotit de data aceasta *concertul* — pentru 13 persoane din 16 —, iar în locul al doilea urmează: *ascultat*, apoi *Lavin, dirijat, ai, ieri, de. Ai* e deseori înglobat în *ascultat*, sau se consideră că «știind cui te adresezi (răspunsul pers. C. R.), nu mai are importanță pentru frază». *De* nici nu e clasificat uneori, fiind trecut cu vederea, ca un cuvînt lipsit de importanță. Mulți clasifică primele 2—3 cuvinte, dar le vine greu să indice ierarhia celorlalte.

Rezultatele sînt certe așadar pentru cuvintele cele mai importante, în ambele cazuri; iar ceea ce ne interesa era în special să observăm dacă, deși era vorba de o frază identică — în care nu se transforma gramatical absolut nimic, iar aparent nu se producea decît o „simplă" modificare a unui antroponimic —, se schimba totuși ceva în ierarhia dată de ansamblul cuvintelor respective.* Din înșeși rezultatele cantitative se poate vedea în ce măsură e resimțită schimbarea, prin modificarea ierarhiei cuvintelor. Răspunsurile date la întrebările noastre privitoare la motivarea clasificărilor, precum și justificările scrise, au arătat, pe de altă parte, că „ansamblurile" nu sînt alcătuite numai din fraze, ci și din d a t e s i t u a ț i o n a l e neexprimate, dar jucînd un rol necontestat.

«Dacă n-aș ști cine e Enescu, aș pune *dirijat* drept primul cuvînt în ierarhizare», răspundea un student (M. N.). Un alt student afirma că dacă «ar fi fost vorba în prealabil despre concert și despre *Lavin*, s-ar fi putut clasifica numele *Lavin* drept primul». (C.R.): de aceea, presupunînd cazul acesta, clasifică pe *Lavin* în primul loc.

Multe persoane ne puneau de altfel întrebări, din care reieșea că doreau să stabilească *situația* în care se aflau persoanele între care se punea întrebarea. Persoana R. C. spunea de pildă că *dirijat* e un cuvînt important, deoarece Enescu ar fi putut da un concert și ca violonist. C. L. întreba, de asemenea, dacă e vorba de o persoană care are educație muzicală (deci știe cine e Enescu), pentru a putea clasifica cuvîntul *Enescu* primul; în cazul contrar, ar fi pus mai întîi cuvîntul *concertul*. Iar K. R. presupunea și dînsul clasificarea «în cazul cînd *nu se știe* cine e Lavin», și indica în primul loc *concertul*. Motivările scrise ale studenților de la limba romînă concordă în același sens. P. G.: «In prima propoziție, important e *Enescu*,

---

* Iar cînd s-a făcut cu alte 4 persoane încercarea de a înlocui numele propriu prin „*Popescu*", locul 1 a fost menținut de *concertul;* apoi urmau *ascultat, dirijat* și abia apoi *Popescu*.

apoi *concertul;* în cea de-a 2-a, *concertul,* dirijorul fiindu-mi mai puțin cunoscut (Lavin)». Iar Ca. M.: «În cazul II, Lavin mi-e necunoscut și *concertul* trece pe primul plan».

Numai cunoștințele anterioare ale unei anumite persoane despre dirijorul respectiv, despre diversele situații, pot acorda rolul principal în economia frazei unui anumit cuvînt. Cuvîntul nu vine cu valoare proprie, ci și-o capătă prin sistemul de coordonate al persoanei care ia parte la faptul de limbaj respectiv; în același timp, însăși semnificația sa e completată, sau chiar transformată, prin contextul personal în care e înglobat.

Importanța luată de un cuvînt într-un ansamblu nu e dată deci de formele gramaticale luate de acesta și nu poate fi aceeași — în fraze identice chiar — și nici legată imuabil de el însuși: depinde, această valoare, de situația neexprimată, v a r i a b i l ă în fiece caz.

EXPERIMENTUL 9

Nucleul semnificativ

(Alegerea cuvîntului celui mai potrivit)

Experimentul acesta a fost provocat de sugestii date de acceptarea cuvîntului *plasture* în loc de *bani* într-un text cu sens (v. Exper. nr. 10). Voind să vedem dacă există limite ce s-ar opune folosirii arbitrare a oricărui cuvînt, cuvîntul *bani* a fost înlocuit, în același text, prin *butoaie.*

Dintre cele 6 persoane — studenți în psihologie și persoane cu cultură universitară —, 5 au afirmat că poate *butoaie* are în cazul acesta semnificația de *bani;* numai B. C. a crezut că e vorba de „butoaiele" cartușelor — eventualitate neprevăzută de noi. Nici o persoană însă nu a acceptat ușor, nu atît siluirea semnificației cuvîntului *„butoaie",* cît discrepanța dintre semnificația lui — sugerînd o mărime considerabilă — și sensul frazei. («Poate e o expresie» — a spus Aa. R. de pildă).

Incercarea de a face acceptat cuvîntul *pui* a fost primită cu mai puține împotriviri (2 persoane); totuși, persoanele se declarau nedumerite de nepotrivirea dintre semnificația impusă de frază și aceea cunoscută din viața zilnică.

Motivarea dată de una dintre persoanele (M. A.) care au participat la experimentul cu cuvîntul *butoaie* («Cuvîntul plasture are mai mult semnificația de ban, prin faptul că acesta e un cuvînt care nu are un înțeles atît de popular ca celălalt, *butoi*») ne-a sugerat ideea unei noi variante a acestui experiment: și anume, oferirea unui cuvînt cu un nucleu semnificativ nul — adică un cuvînt complet necunoscut.

Cinci persoane (studenți de la limba romînă și un specialist universitar în limba romînă) au primit textul următor, dactilografiat, și li s-a cerut să completeze lacunele:

> Nicoară scoase punga de la brîu luă din ea trei ——— și ținîndu- ——— cu vîrful degetelor, ——— întinse disprețuitor lui Ionuț. (Unul dintre cuvintele de mai jos a fost scos din textul precedent. Înlocuiți deci prima lacună cu unul dintre ele — iar pe celelalte, cu pronumele respective):
>
> *pui* *butoaie* *delci*

Au fost rugați apoi să întoarcă foile și să răspundă la întrebarea scrisă pe acea parte:

«Ați putea motiva, în 2—3 cuvinte, această alegere?»

Patru persoane au completat lacuna principală prin cuvîntul *delci*. Motivarea a indicat, în genere, nu numai faptul că sensul total «nu se potrivea» cu semnificația celorlalte cuvinte, dar și pe acela că *delci* era un cuvînt necunoscut, ce oferea deci posibilități infinite. (Indirect, se înțelege că *sensul frazei fusese reperat lesne*). Ia. R.: «Nu putea avea în pungă *pui* sau *butoaie*». I. L. (ca și Ma. S.) procedează prin alegerea directă a cuvîntului *delci*: «M-am gîndit că *e vorba de bani* și am crezut că respectivul *delci* ar putea însemna bani». (subl. noastră). Ra. L.: «Am ales cuvîntul *delci*, deoarece cred că *delci* înseamnă niște monede, în orice caz ceva care se poate ține cu vîrful degetelor». În sfîrșit, a 3-a posibilitate apare la P. G., care combină ambele motivări: «Pentru că *puii* nu-i putea scoate din buzunar, idem *butoaiele*. *Delcii*, necunoscîndu-i semnificația, prin eliminare am ales-o, bănuind-o mai puțin voluminoasă». E de observat însă faptul că numai specialistul în limba romînă a obiectat: «Nu e potrivit nici unul dintre aceste cuvinte și nu-l pot alege pe nici unul!".*

EXPERIMENTUL 10

Cuvînt necunoscut în text cu sens

(1) Cuvinte necunoscute, existente în limbă (franceză și românești)
(2) Cuvinte create (franceze și românești)
(3) Cuvinte cu semnificații schimbate (idem)
(4) Forme arhaice necunoscute (text din Rabelais)

Experimentul a fost făcut în mai multe serii, în mai 1947, și au luat parte la el 20 de persoane, dintre care 16 studenți în psihologie, un profesor de franceză, două persoane cu studii universitare și una cu studii medii; la

* Pentru a vedea care motiv e mai puternic — necunoașterea semnificației unui cuvînt, sau nepotrivirea nucleului semnificativ al unora cunoscute,

două dintre probe *(hăbăuc* şi *palici)* au luat parte numai 12 studenţi în limba romînă, la alta *(vlajnic)* au luat parte şi aceste persoane, pe lîngă cele 20 (deci în total 32).

S-a lucrat izolat cu fiece persoană în parte şi s-a evitat orice contact al persoanelor de experimentare între ele.

Experimentul cuprindea două faze: în prima se cerea să se indice semnificaţia unor cuvinte expuse izolat; în a doua, se cerea acelaşi lucru, după ce persoanele de experimentare citeau cîte un text cu sens, în care se aflau înglobate cuvintele respective. S-au întrebuinţat pentru aceasta 4 feluri de cuvinte: (1) necunoscute persoanelor de experimentare, dar existente în limbă, (2) create de noi, (3) cu semnificaţii schimbate, (4) arhaice; şi 3 serii de texte, romîneşti şi franceze (unele extrase din vreun autor, altele alcătuite de noi, sau mutilate prin înlocuirea unor cuvinte, cu altele create de noi).

In cursul unui experiment preliminar, făcut pentru orientarea noastră, cuvîntul izolat *exeget,* a cărui semnificaţie se dovedise necunoscută de către persoanele de experimentare, a fost introdus apoi într-un text, a cărui lectură a făcut să i se desprindă înţelesul (1).

(1) S-a procedat apoi la experimentul propriu-zis, propunîndu-se mai întîi prima serie de cuvinte (cele *necunoscute, dar existente în limbă);* s-a început cu cuvîntul *hagimă,* dat izolat, iar apoi în textul următor:

> ...A mîncat toată iarna din sacul cu hagimă, fierbînd-o şi făcîndu-i un pic de sos de făină, aşa încît primăvara, cînd tot satul semăna prin grădinile de zarzavat hagima, Ianc a întors sacul cu fundul în sus degeaba, că n-a căzut nici un bob, cît de mititel. Şi astfel, în vara aceea, Ianc s-a făcut de ocară: căci a fost nevoit el, starostele grădinarilor, să-şi protăpească taraba la tîrg, pentru a vinde ceapa altora...

S-a cerut apoi lămurirea cuvintelor franceze (unele, vechi cuvinte latine sau greceşti): *canthares, cratères, s'ébouler, loirs, chamelles, buffles, hérissons, garum* („vas [cu toartă]", „cupe", „a se nărui", „hîrciogi", „cămile", „bivoli", „arici", „saramură [de peşte]"), trecîndu-se apoi la lectura textului din *Salammbô* de Flaubert, din care fuseseră extrase:

> ...Les pains saupoudrés d'anis alternaient avec les gros fromages plus lourds que des disques et les cratères pleins de vin et les canthares pleins d'eau auprès des corbeilles en filigrane d'or qui contenaient des fleurs... Les pyramides de fruits s'éboulaient sur les gâteaux de miel... Ensuite les tables furent couvertes de viandes: antilopes avec

cu un ansamblu dat —, s-a mai făcut şi următoarea încercare (cu 2 persoane): la cuvintele propuse, din experimentul precedent, s-au adăugat termenii *plasturi* şi *nasturi.* Aa. G. a refuzat să aleagă vreun cuvînt, pentru că sensul total era: „bani" şi nu se potrivea nici unul dintre cuvintele propuse, iar altora nu le cunoştea semnificaţia. Ia. C. alege cuvîntul *nasturi,* tocmai pentru că *delci* nu ştie ce e. Evident însă, pe baza unui număr atît de restrîns de persoane de experimentare (fiind vorba de un experiment preliminar), nu se pot trage concluzii definitive.

leurs cornes, paons avec leurs plumes, moutons entiers cuits au vin doux, gigots de chamelles et de buffles, hérissons au garum, cigales frites et loirs confits...

„...Pîinile presărate cu anason alternau cu bucăţile mari de brînză, mai grele decît discurile, şi cu cupele pline cu vin şi cu vasele pline cu apă, lîngă coşurile în filigran de aur, care conţineau fructe... Piramidele de fructe se năruiau peste prăjiturile cu miere... Apoi, mesele fură acoperite cu fripturi: antilope cu coarne, păuni cu pene, miei întregi fripţi cu vin dulce, jigouri de cămile şi de bivoli, arici cu saramură, greieri prăjiţi şi hîrciogi muraţi..."

Cuvîntul *hagimă* — propus unui număr de 7 persoane — nu a fost înţeles *izolat* de nimeni; în text însă, a fost înţeles de toţi: 2 persoane au identificat acest termen cu „arpagic", celelalte şase au dovedit că i-au înţeles semnificaţia, arătînd că e vorba de o «plantă comestibilă, sub formă de sămînţă».

La cuvintele străine, rezultatele au variat în ceea ce priveşte explicarea cuvintelor izolate, dar au concordat din punctul de vedere al explicaţiilor după lectura textului, cînd toate cuvintele au fost înţelese. Rezultatele au variat la prima fază (indicarea semnificaţiei cuvintelor izolate), deoarece cultura franceză a fiecărei persoane era diversă — de la specializare pînă la o cunoaştere superficială a acestei limbi: de aceea, printre cuvintele propuse erau unele care, fiind mai rar întîlnite, puteau fi necunoscute cuiva mai puţin deprins cu limba franceză (*hérissons* sau *chamelles* de pildă): pe cînd alţii au indicat de la început semnificaţia chiar a unor cuvinte mai neobişnuite, ca *loirs* (prof. B.) sau *s'ébouler* (totuşi, chiar aceştia nu au putut lămuri cuvinte izolate, ca *garum* sau *canthares*). Este interesant de relevat faptul că aceia care în prima fază indicaseră „vulcani" drept semnificaţie a cuvîntului *cratères* nu au ezitat apoi ca în text să înţeleagă acest termen ca însemnînd „vase pentru băuturi", adică sensul just; iar *canthares,* care fusese explicat de cineva printr-o falsă etimologie latină, ca „a cîntări", a părut evident apoi că înseamnă tot „vas pentru băuturi". Singurul cuvînt care a provocat ezitări şi îndoială asupra semnificaţiei sale, a fost *loirs:* din pricină că, pe de-o parte, adjectivul întovărăşitor, *confits* (despre care se credea că înseamnă numai „zaharisit" iar nu şi „murat"), părea să arate că era vorba de o prăjitură, pe cînd, pe de altă parte, din ansamblu reieşea că erau enumerate numai fripturi. Celelalte cuvinte au fost înţelese just din text, în unanimitate (au luat parte 20 de persoane).

(2) Al doilea fel de cuvinte erau acelea *create* de noi: persoanele de experimentare nu au aflat însă că era vorba de termeni inexistenţi în limbile respective,nici la începutul experimentului,* nici la sfîrşitul lui, pentru a se evita

* Convins că aceste cuvinte existau în textul lui Flaubert şi în limba franceză, prof. B. spune: «Flaubert alegea cuvinte care să se potrivească, să uimească; dar nu le inventa el».

sugestiile de orice fel în cazul altor probe. Numai cu cîteva (5 persoane) dintre cele 20 de persoane de experimentare au fost folosite toate textele; celor mai multe li s-au dat spre explicare numai 1—2 cuvinte romînești și 1—2 cuvinte franceze. Aceste cuvinte au fost introduse apoi în locul altora, din texte luate din autori clasici.

Cuvintele izolate erau: a) *a se iznodi*, b) *vlajnic*, c) *palici*, d) *philorier*, e) *colymbe*, f) *galynthe*, g) *savine* (sau *symrhôde*).

Iar textele respective erau următoarele:

a) Ghica Vodă, copil tînăr fiind, s-au iznodit de la casa tată-său la Țarigrad, să-și găsească un stăpîn să slujească, și cu dînsul s-au mai luat un copil de turc iar sărac, din satul Kiupri... (Neculce, *O samă de cuvinte*).

b) Acest Dosotei Mitropolitul nu era om prost de felul lui; era neam de mazil prea învățat; multe limbi știa. Adînc din cărți știa; și deplin călugăr, și cucernic și vlajnic ca un miel... *(ibid.)*.

c) Nicoară scoase punga de la brîu, luă din ea trei palici și ținîndu-i cu vîrful degetelor, îi întinse dispreţuitor lui Ionuț...

d) ...Les leurs vacillantes du pétrole qui brûlait dans des vases de porphyre effrayèrent, au haut des philoriers en fleurs, les singes consacrés à la lune... (Flaubert, *Salammbô*).

e) Salammbô monta sur la terrasse de son palais, soutenue par une esclave qui portait dans un colymbe de fer des charbons enflammés... *(Ibid.)*.

f) și *g)* ...Toutes sortes de scintillements jaillissaient des plats incrustés de galynthes vertes et de rouges savines... *(Ibid.)*.

Bineînțeles, că nimeni nu a putut indica semnificația justă pentru nici unul dintre aceste cuvinte izolate; de aceea, experiența aceasta oferea o garanție mai mare decît prima, deoarece nu era vorba doar de o amintire — prin apariția în texte — a semnificației unor termeni cunoscuți cîndva. Unii, obișnuiți să se refere la etimologii, au încercat să lămurească termenii prin acest procedeu. Sa. S., de pildă, credea că *vlajnic* ar însemna „om voinic". Iar C. D. a indicat pentru *a se iznodi* semnificația de *„a vesti"*.

O dată introduse în textele respective, semnificațiile juste, adecvate adică ansamblului și pe care le țintisem noi, au fost indicate în unanimitate: *a)* „a pleca"; *b)* „blînd", „blajin"; *c)* „bani"; *d)* „pom"; *e)* „vas oriental pentru mirodenii", „căuș" (unii descriau vasul, fără a putea găsi un sinonim potrivit); *f)* și *g)* „pietre prețioase". Chiar acei care, ca Sa. S., presupuseseră alte semnificații, nu au șovăit apoi de loc să le schimbe cu acelea juste.

În cazul cuvintelor franceze, s-a procedat deseori invers: adică în cadrul lecturii textelor, unii au încercat să se refere la etimologie și au avut iluzia că aceasta le-a explicat semnificația cuvintelor. Sa. S. de pildă, descriindu-ne *philorier* ca pe un «pom, curmal, cu flori mari», ne-a arătat că a „înțeles" cuvîntul prin etimologia sa: *philorier* ca derivînd din *laurier* (iar la experimentul următor, tot această persoană a explicat *plasturi* prin analogie cu

Scanned with OKEN Scanner

piaștri). Iar cîțiva (Ca. M. de pildă) credeau că înțeleg cuvîntul *symrhôdes* prin analogie cu *émeraudes:* de aceea, am înlocuit apoi acest cuvînt cu *savines*.

Un experiment critic ne-a dovedit însă că aceste cuvinte, în alte texte, nu ar mai fi trezit aceleași semnificații, în ciuda „etimologiei" lor: s-a dat altor 5 persoane (între care două studente de la limba romînă) să citească textul (2) *d*, în care fusese înlocuit *philorier* prin *symrhôde*. Rezultatul a fost că de data aceasta *philorier* „însemna" „piatră prețioasă", iar *symrhôde* „plantă" sau „arbore". Întrebată dacă s-a referit la „etimologie", Aa. G. a răspuns că a înțeles semnificația numai din „restul cuvintelor"; iar Ia. C., care ezita la indicarea semnificației cuvîntului *philorier*, întrebată dacă ar putea înțelege mai ușor sensul ansamblului în cazul cînd cuvîntul ar fi în fraza (2) *f*), *g*), a răspuns de asemenea negativ.

(3) Al treilea fel de cuvinte au fost acelea *cunoscute*, dar cu *semnificații schimbate prin text:* a) *a hăcui*, b) *bolțuri*, c) *plasturi*, d) *hăbăuc*. Iar textele respective erau:

a) Păsări-Lăți-Lungilă hăcuia pasărea cu pene cu tot dintr-o singură înghițitură, întreagă, fără s-o mai mestece... (Ion Creangă, *Harap-Alb*).

b) La intrarea mea, vestibulul era luminat numai de flacăra cîtorva bolțuri ce ardeau voios în largul cămin (Matei Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*).

c) Jderul cel mititel scurmă cu degetul arătător al mînei stîngi în chimir, scoase trei plasturi și-i trecu în ghiocul babei, rîzînd la ea și așteptîndu-și soarta (M. Sadoveanu, *Ucenicia lui Ionuț*).

d) *I.* Era băiat de treabă, Grigoraș: învățase bine la școală, era deștept, mai-marii lui se arătau a fi mulțumiți de priceperea sa și de atenția cu care le asculta și le îndeplinea instrucțiunile... Însă era tare hăbăuc. Pe biroul lui era un talmeș-balmeș fără pereche, în care dosarele înghițeau gume și creioane, tamponul de sugativă era ascuns sub maldăre de hîrtii, călimara se pitea, discretă, în vreun sertar; iar acasă la el, servitoarele nu stăteau mai mult de trei zile, pentru că nu puteau prididi să pună lucrurile împrăștiate de dînsul la locul lor... [etc.]

d) *II.* ...De cînd era copil avusese de suferit de pe urma metehnei lui și tot nu se învățase minte. Tovarășii lui de joacă — pe care i-ar fi doborît într-o clipă cu pumnii săi zdraveni și cu brațele lui vînjoase — îl zgîriau, îl trăgeau de păr, îl necăjeau în tot chipul și l-ar fi snopit în bătăi, dacă nu i-ar fi dezarmat zîmbetul lui îngăduitor care se strecura printre gropițele obrajilor săi rumeni și bucălați.

In școală, luna iunie îi punea întotdeauna cununa de merișor pe zulufii aurii, care cu timpul lăsară locul unei freze invidiate de întregul liceu: și totuși, rămăsese la fel de hăbăuc, pînă într-atît încît ar fi fost în stare să le dovedească profesorilor, dacă s-ar fi putut, că el, premiantul întîi, fusese acela care copiase după colegul său de bancă, a cărui teză era aidoma — însă îmbogățită cu belșug de greșeli ortografice — cu lucrarea sa.

Iar cînd își făcu drum în viață tot hăbăuc se dovedi... [etc].

Fiecare persoană a avut de explicat 2 cuvinte: unul dintre primele 3, şi ultimul. Cu primele trei cuvinte s-a procedat prin eliminare, rămînîndu-se de fiecè dată la cuvîntul a cărui semnificaţie era cunoscută şi izolat (în genere, persoanele din Moldova cunoşteau cuvîntul *a hăcui*).

O dată integrate în texte, au fost indicate alte semnificaţii cuvintelor: *a hăcui,* în loc de „a tăia în bucăţele", a devenit „a înghiţi"; *bolţuri,* în loc de „şuruburi", a însemnat „butuci" sau „buşteni"; iar *plasturi* a trecut drept „bani". Cît despre *hăbăuc,* a cărui semnificaţie din dicţionar e „tîmpit", a însemnat pentru majoritate, în primul text „dezordonat", „zăpăcit", iar în al doilea „bun şi prost". Aproape toate persoanele au acceptat schimbările de semnificaţie fără mirare; cîteva numai, au ezitat — mai ales la schimbarea semnificaţiei cuvîntului *plasture.* Persoanei Sa. S. i s-a părut «ciudată» împrejurarea în care apărea cuvîntul a *hăcui;* totuşi, a afirmat că nu o «supără auditiv».

Cuvîntul *hăbăuc* nu a fost înţeles izolat decît de 2—3 persoane, deci ar fi putut face parte din seria cuvintelor complet „necunoscute". Cum însă din lectura primului text persoanele de experimentare desprindeau semnificaţia de „dezordonat, zăpăcit, neglijent", toate abordau cel de-al doilea fragment cu o idee preconceputǎ; ele acceptau totuşi schimbarea („bun la suflet şi prost"): pe cînd la primul text a fost indicată, din 14 persoane, de 6 persoane, semnificaţia de „dezordonat", de 4 persoane de „zăpăcit", de 3 „neglijent", în schimb la al doilea text, din 12 persoane, 4 persoane au arătat că e „bun la suflet şi prost", iar restul părerilor au fost foarte împărţite («neatent», «încăpăţînat», «şoltic», «înşelător», «papă-lapte», «molatec», «atît de bun încît denatura bunătatea într-un fel de prostie»). Deşi cele două semnificaţii au fost concomitente, totuşi numai 2—3 persoane — care se pare că nu au înţeles în ce consta experimentul — au indicat aceeaşi valoare din primul text şi pentru al doilea.

Prin urmare, este din nou dovedit un obicei caracteristic limbajului: acela de a te lăsa atras de text, de ansamblu, care impune unui cuvînt o valoare, chiar schimbată sau împotriva semnificaţiei precedente ori a ceea ce am numit „nucleul semnificativ" (îndeosebi cînd este vorba de cuvinte mai puţin cunoscute; vezi *supra,* p. 207).

Insuşi faptul că din al doilea text semnificaţia nu a reieşit aşa de pregnant ca din primul (cazul *hăbăuc*) ne face să presupunem că depinde de modul de organizare a ansamblului, pentru ca valoarea unei părţi să apară vădită. In cazul unui text bine organizat, sensul lui este aşa de puternic, încît îşi impune nuanţele oricăreia dintre părţi; pe cînd textul al doilea de mai sus, mai lax, se pretează la interpretări diverse, ceea ce e departe de a constitui idealul de organizare a unui fapt de limbaj.

Scanned with OKEN Scanner

(4) In sfîrşit, au fost arătate următoarele cuvinte şi s-a pus persoanelor de experimentare întrebarea dacă le sînt cunoscute semnificaţiile lor:

a) *chaisnes* b) *mieulx* c) *veoir* d) *mascaroyt*
e) *parpaillons* f) *rosatz*

Au luat parte numai persoane care cunoşteau limba franceză fără a fi fost specializate în ea, deci fără a cunoaşte aceste forme izolate, ca arhaice. Cei mai mulţi şi-au dat seama — datorită faptului că se aflau la un loc mai multe cuvinte cu forme obişnuite limbii franceze — că era vorba de cuvinte franceze. Insă numai unii au înţeles că erau forme arhaice ale unor cuvinte cunoscute şi foarte puţini au putut indica — pentru cîteva numai — care ar fi formele moderne.

S-a oferit apoi spre lectură următorul text, cu specificarea că este luat din Rabelais:

a),b),c) Il essaya de rompre les chaisnes du berceau avecques les bras, mais il ne peut, car elles éstoyent trop fortes. Adonc il trepigna tant des piedz qu'il rompit le bout de son berceau, qui toutes fois estoit d'une grosse poste de sept empans en quarré; et, ainsi qu'il eut mys les piedz dehors, il se avalla le mieulx qu'il peut, en sorte que il touchoit les piedz en terre; et alors, avecques grande puissance, se leva emportant son berceau sur l'eschine ainsi lyé comme une tortue qui monte contre une muraille, et, à le veoir, sembloit que ce feust une grande caracque de cinq cens tonneaulx qui feust debout...

d),e) Tousjours se vaultroit par les fanges, se mascaroyt le nez, se chaufforroit le visage, aculoyt ses souliers, baisloit souvent aux mouches, et couroit volontiers après les parpaillons, desquels son père tenoit l'empire...

f) Demain doncques, sus l'heure que la joyeuse Aurore au doigts rosatz dechassera les tenebres nocturnes, adonnes vous à songer parfondemend...

Cu rare excepţii (2—3 persoane), alcătuite de acele persoane care, necunoscînd suficient limba franceză, nu înţelegeau nici sensul general al fragmentului, toţi au identificat fără ezitări aceste forme cu acelea cunoscute din limba modernă, sau le-au înţeles semnificaţia fără să se refere la acestea (pentru cuvinte complet necunoscute, ca *mascaroyt*). Cei care identificaseră cuvîntul *chaisnes*, izolat, cu *chênes* („stejari") sau chiar cu *chaises* („scaune"), au tradus, în text, cu „lanţuri"; iar cineva care afirma că nu cunoaşte semnificaţia cuvîntului francez *chaînes*, a tradus totuşi cu „frînghii". Ca. M., care nu recunoscuse, izolat, nici unul dintre termeni şi pronunţase chiar greşit cuvintele *mascaroyt* şi *mieulx* (drept: «mielleux»), nu numai că le-a înţeles o dată integrate în text, dar le-a şi citit corect acum; ba chiar, cuvîntul *parpaillons* a fost citit *direct* — fără să-i fi observat forma arhaică în text — «papillons».

Scanned with OKEN Scanner

EXPERIMENTUL 11

Anchetă referitoare la traduceri

Au luat parte la această anchetă (făcută în mai 1947, continuată în octombrie 1948 și martie-aprilie 1958), 14 persoane, dintre care 3 (licențiate în filologie și științe juridice) traduceau de obicei îndeosebi texte literare sau, uneori, teme didactice, iar 11 erau traducători profesioniști, din cadrul unor instituții (ministere, edituri etc.), unde aveau prilejul să traducă lucrări literare, studii științifice, politico-economice etc.

Se cerea să se răspundă în scris și după un răgaz — uneori de cîteva zile —, fără a semna, la trei serii de întrebări, prezentate pe formulare distribuite fiecărei persoane în parte. Se putea răspunde prin *da* sau *nu*, dar se menționa că ar fi binevenite și lămuriri mai ample; totuși, numai 3 persoane s-au abținut de la comentarii, pe cînd celelalte au adăugat argumente și explicări, dovedindu-se interesate de această anchetă.

Iată întrebările și rezultatele cantitative obținute:

I. *a)* Începeți traducerea fără a fi citit mai întîi întreaga lucrare? (Rezultatul: 7 *nu*, 5 *da*, 2 *da* și *nu* — cînd traducerea trebuie efectuată în termen prea scurt, nu se citește lucrarea în prealabil.)
b) sau fără să știți despre ce e vorba? (Rezultatul: 11 *nu*, 3 *da*.)
c) Ați putea traduce astfel? (Rezultatul: 5 *nu*, 5 oscilează dar înclină spre *nu*, 4 *da*.)

II. *a)* Traduceți cuvînt cu cuvînt fără a fi citit întreaga frază, sau citiți mai întîi întreaga frază? (Rezultatul: 12, *întreaga frază*.)
b) Vă influențează întreaga lucrare pentru traducerea unui cuvînt? (Rezultatul: 1 *nu*, 1 oscilează către *da*, 1 către *nu*, 11 *da*.)
c) Puteți da un exemplu? (Rezultatul: 7 dau exemple, denotînd influența ansamblului; v. mai departe.)

III. *a)* Cînd traduceți într-o limbă străină vă transpuneți în sistemul lingvistic în care traduceți? (Rezultatul: 14 *da* — unii: «desigur».)
b) Vă dați seama că limba cealaltă are alte exigențe? (Rezultatul: 14 *da*.)

In general, așadar, rezultatele arată aproape în unanimitate că se traduce nu cuvînt cu cuvînt, ci pe fraze întregi, că întreaga operă influențează alegerea unui cuvînt și că traducătorii se simt integrați într-un sistem lingvistic specific, încercînd să gîndească direct în acea limbă, că nu traduc deci mecanic, căutînd corespondentele din dicționare ale cuvintelor luate izolat, la rînd.

Nu s-ar putea totuși trage o concluzie valabilă din aceste rezultate cantitative, cîtă vreme ar fi considerate în ele însele și fiecare în parte. O primă comparație arată, în primul rînd, că unele persoane se contrazic, sau în practică procedează altfel decît sînt conștiente că ar fi bine să procedeze, de vreme ce 5 persoane răspund că ar putea traduce fără să fi citit lucrarea întreagă, dar 11 arată că sînt influențate de întreaga operă pentru traducerea

Scanned with OKEN Scanner

unui cuvînt. Cineva spune (sub nr. 8): «Aș putea traduce și fără să știu despre ce e vorba» — dar la *II. b)* afirmă: «Bineînțeles că sensul întregii lucrări poate contribui la sensul unui cuvînt».

Numărul relativ mare al acelora care traduc fără a fi citit întreaga lucrare — deși tot ei dovedesc apoi că-și dau seama de nevoia de a se raporta la ansamblul operei — se datorește împrejurărilor în care lucrează cele mai multe dintre persoanele ce au răspuns la această anchetă: dorind sau fiind obligate să traducă uneori fragmente de lucrări pe care, pentru a se economisi timp, nu le puteau citi în prealabil, firește că modul acesta de lucru (care, departe de a fi acela ideal, nu e nici corect) justifică răspunsurile date.*

În vreme ce lămuririle în sprijinul traducerii prin referințe la ansambluri sînt precise și denotă convingeri ferme, nimeni nu susține prin argumente afirmația că se poate traduce prin izolare sau prin juxtapunere de cuvinte.

Persoana de experimentare care răspunde la întrebarea I. *c)* că ar putea traduce și fără a ști despre ce e vorba, adaugă: «...dar nu aș vrea...». Prof. B. afirmă: «Da, ca tălmaci, adică nici științific nici literar, ci pentru o primă informație». Alții sînt mai categorici: «Nu pot să fac o traducere pînă nu parcurg tot textul, cel puțin fugitiv. Trebuie să am o idee despre ce este vorba, altfel mi-e imposibil să mă transpun în spiritul lucrării...» (pers. nr. 6). Sau (Ca. S.): «Greu, și cu riscul de a întrebuința termeni greșiți sau de a da alt sens textului». Iar cineva (sub nr. 2), care răspunde la I. *a)*: «Uneori, da; însă în nici un caz nu fac aceasta cînd am pretenția de a respecta o operă de artă», continuă, pentru I. *b)* și *c)*: «Nu; aș avea impresia că merg orbește, dibuind pas cu pas».

La seria a II-a de întrebări, pers. nr. 1 adaugă: «Dacă lucrarea are o anumită tonalitate, aș vrea s-o pot imprima în alegerea unui anume cuvînt». Iar alta (C. R.): «Dacă e o operă clasică, caut un cuvînt arhaic...». Iar D. H.: «...depinde, de pildă, dacă e vorba de un articol politic, economic sau literar eseistic». Și, în sfîrșit, altcineva (pers. nr. 6): «În același timp mă transpun în stilul autorului, căutînd ca traducerea românească să aibă același ton și gradație cu textul englez».

Unii completează răspunsurile la seria a III-a astfel: «Da, chiar caut să mă gîndesc în limba respectivă» (pers. nr. 6). Iar C. R.: «...Revăd traducerea după un timp oarecare, *fără să mai am originalul în față*» (subl. noastră).

---

* Ni s-a afirmat că deseori și lucrări literare — romane de pildă — sînt traduse astfel: exemplarul cu textul original este împărțit în fragmente, distribuite între cîteva persoane care traduc apoi izolat și fără a cunoaște restul textului.

Continuarea unei atare anchete, cu un număr mai mare de traducători diverşi, ar putea da, desigur, rezultate interesante şi utile din punct de vedere practic.

EXPERIMENTUL 12

Indicarea autorului unui fragment

Am cerut unui număr de 12 studenţi în limba romînă (mai 1947), din anul I, să ne indice autorul următorului fragment, citit de noi cu voce tare:

> Ei, ei, toate bune şi frumoase la vremea lor; dar de-acum trebue să ne mai punem şi cîte pe-o leacă de carte, căci mîne-poimîne vine vacanţa de Crăciun şi noi stricăm pînea părinţilor degeaba; nimic fără cheltuială şi banii nu se iau din drum. Unul cu altul la un loc aveam acum, la începutul postului, vreo patru-cinci ulcioare de oloiu, trei-patru saci de făină de păpuşoi, cîteva ocă de peşte sărat, perje uscate, fasole, mazăre, bob, sare şi lemne pentru cîteva săptămîni; căci stăm la masă toţi împreună, făcînd mîncare cu rîndul, fiecare dintr-al său pentru o zi.

Experimentul a fost colectiv şi studenţilor li s-a cerut să indice în scris numele autorului. Textul (din *Amintirile* lui Creangă) a fost ales dintre acelea care nu sînt de obicei analizate în şcoli sau învăţate pe dinafară; s-au evitat, de asemenea, texte în care puteau fi indicaţii toponimice — care ar fi dat o sugestie privitoare la scriitorul respectiv.*

Dintre cei 12 studenţi, 11 au recunoscut pe autor fără ezitare, rapid şi cu o mimică de satisfacţie; ei au afirmat totodată că nu cunoşteau textul din lecturi anterioare (că nu-şi aminteau adică tocmai acel text) şi că l-au identificat datorită «cuvintelor folosite», «formelor», «stilului».

EXPERIMENTUL 13

Traducere de locuţiune

Unui număr de 17 persoane — în februarie 1948 — li s-a cerut să răspundă la următoarele întrebări:

> «Cunoaşteţi toate cuvintele din frazele următoare? Care e traducerea frazelor?»
>
> b) *Il prend facilement la mouche.*
>
> a) *Battre froid à quelqu'un.*

---

* Sîntem convinşi că rezultatul ar fi fost acelaşi şi în cazul cînd am fi oferit o „pastişă" după Creangă, deci excluzînd complet posibilitatea de referire la date anecdotice. Sau, dimpotrivă, că autorul n-ar fi fost „ghicit", dacă fragmentul de mai sus ar fi fost prelucrat de noi în altă „formă".

Scanned with OKEN Scanner

Majoritatea acestor persoane erau studenți la psihologie sau la limba romînă, care nu cunoșteau prin studii speciale franceza, deci nu puteau ști că era vorba de niște locuțiuni, sau în orice caz nu le cunoșteau sensul.

Rezultatul a fost că nimeni nu a dat traducerea corectă: a) „a arăta răceală față de cineva", și *b)* „este arțăgos".

Toți afirmau că le era cunoscută semnificația fiecărui cuvînt în parte — iar cînd, în 2—3 cazuri, au fost îndoieli asupra cuvîntului *quelqu'un*, li s-a dat semnificația „dicționarului". Reacțiile s-au împărțit între: 4 abțineri de la traducere, 7 traduceri literale («a bate rece la cineva», «a bate frigul cuiva», «el prinde musca ușor», «ia cu ușurință musca») și 6 încercări de a trece peste „suma cuvintelor" și peste semnificațiile lor concrete, presupunîndu-se că e vorba de o folosire „figurată" uneori — pentru a se da un sens acceptabil («a bate cu răceală pe cineva», «bate vîntul», «a-i fi frig cuiva», «a face rău cuiva», iar pentru *b):* «înțelege ușor ceva nou», «știe să înlăture ușor obstacolele»).

Evident, traducerile literale, mai ales în cazul frazei *a),* cuprind forțări ale limbii; cît despre încercările de traduceri „libere" — adică de a desprinde un sens în afara sumei cuvintelor — acestea nu reușesc, deoarece au baze tot în semnificațiile cunoscute, adică departe de adevăratul înțeles al locuțiunilor.

Modul de comportare, aproape identic la toate persoanele, prezintă interes pentru problema pe care o discutăm: după ce citeau frazele și afirmau că le erau cunoscute toate cuvintele, persoanele ezitau, exprimau verbal sau mimic nedumerirea (de ex.: «Nu are sens»), și fie refuzau să traducă, fie făceau încercări de a traduce — totuși nemulțumite de rezultat — „cuvînt cu cuvînt"; fie își mărturiseau bănuiala că, de vreme ce nu ar avea sens o atare traducere, ar putea fi vorba de un înțeles figurat (la întrebarea pusă unei persoane: «De ce nu traduceți cuvînt cu cuvînt?» — aceasta răspunde: «Pentru că nu are înțeles așa... Poate e alt sens»).

Aceleași fraze au fost prezentate și unor studenți în limba romînă (anii II și IV, în aprilie 1948), de astă dată cerîndu-se și o motivare a „modului în care au tradus". Dintre cei 4 studenți, 2 traduc literal, iar ceilalți încearcă un sens figurat *(a):* «A bate calculat pe cineva»; *b)* «Divaghează ușor prin neatenție»). Mai obișnuiți cu „expresii", studenții de la filologie au bănuit îndată că poate fi vorba de locuțiuni și afirmau de pildă: «Nu cunosc traducerea acestui galicism», sau: «Traducerea e anevoioasă, par expresii». Chiar atunci cînd traduceau, totuși adăugau de exemplu: «Propoziționea nu are înțeles». Înțelegerea prin însumare de cuvinte nici nu se putea deci realiza și repugna acelora siliți să o facă.

S-a mai făcut, ca un corolar, şi încercarea următoare, cu 2 persoane (Ca. S. şi una dintre cele mai bune studente de la psihologie). S-a cerut să se indice sensul următorului vers:

Şi, magice, s-au înălţat deodată
Grădini, în crengi cu ochi de Cosînzene
. . . . . .

Ca. S. a afirmat că nu poate desprinde un sens: iar Aa. C. a presupus că ar fi vorba despre «flori». S-a completat atunci versul prin indicarea titlului poeziei din care făcea parte — *Nunta păunilor* — şi a autorului — V. Voiculescu. După această indicaţie, persoanele au părut ca „uşurate" şi au putut interpreta cuvintele, care mai înainte nu le lămuriseră nimic prin înşiruirea lor. Ansamblul a reuşit să contureze un sens, care nu reieşise numai din însumarea cuvintelor, mai înainte.

EXPERIMENTUL 14

Semnificaţia unui cuvînt în împrejurări diverse

Se adresau persoanelor de experimentare întrebări de tipul acesteia (răspunsul se dădea, în majoritate, în scris):

«Arătaţi prin cîteva cuvinte, ce înseamnă *„particulă"*».

S-au pus întrebări referitoare la cuvintele:

particulă *energie* *forţă* *a integra*

Au luat parte: *a)* în biblioteca seminarului de psihologie, 7 studenţi (din anii II, IV şi absolvenţi) în psihologie şi un asistent (în februarie şi mai 1948); *b)* în biblioteca seminarului de limba romînă, 12 studenţi din anul I (mai 1947); *c)* în localul facultăţii de ştiinţe, 16 studenţi în ştiinţe fizico-chimice, din anii III şi IV (în mai 1947 şi octombrie 1948). Ulterior, experimentul a fost completat şi prin propunerea altor cuvinte şi prin aplicarea lui la copii.

Rezultatele au fost următoarele:

1) Pentru cuvîntul *particulă,* toţi cei 12 studenţi în ştiinţe au încercat să dea definiţii care arătau că se refereau la semnificaţia din fizică a acestui termen. Iar diversitatea lor dovedeşte că nu erau definiţii memorate din cursuri universitare: «Cea mai mică parte ce se poate separa dintr-un continuum». Sau: «O entitate, nu întotdeauna cea mai mică, care are un minimum de proprietăţi». Ori: «O condensare de energie». Iar dacă de ex. R. I. se exprimă prin formule, dînd referinţe la Planck, Einstein, în schimb F. C. — care dovedise şi cu alt prilej că nu cunoaşte definiţiile des folosite — răspunde: «E o componentă a totului».

Dintre cei 12 studenţi în limba romînă, unul singur răspunde prin «Particulă de energie, ceva indivizibil». Dintre ceilalţi, doi răspund: «E o parte mai mică (părticică)»; iar 8 dovedesc, fie prin definiţiile lor — «O parte de cuvînt» — fie prin exemplele date, că se referă la accepţiunea din gramatică a acestui termen.

La studenţii în psihologie, o singură definiţie tinde spre o semnificaţie «din chimie» — după cum afirmă B. G. Iar dacă 4 persoane — din cele 8 — se gîndeau la semnificaţia gramaticală, celelalte 3 oscilau între folosirea comună a cuvîntului — «Parte mai mică» —, şi influenţe filozofice: «Intreg redus la componentele sale», sau «subdiviziune a materiei» (La întrebarea experimentatorului, răspunde că nu s-a referit la semnificaţia din fizică).

2) La cuvîntul *energie,* toţi studenţii în ştiinţe fizico-matematice — 4 în total — dau definiţii ştiinţifice. Cei 4 studenţi în psihologie dau 2 definiţii în direcţia fizicii, iar ceilalţi, definiţii de sens comun psihologic («putere de muncă»). Iar dintre cei 12 studenţi în limba romînă, unul dă definiţia «Ardere chimică», iar doi se referă la semnificaţia comună psihologică («Are energie pentru a duce la bun sfîrşit»), preferînd să dea un exemplu, ca majoritatea studenţilor de la filologie, obişnuiţi nu cu definiţii generalizante, ci cu notaţii de cazuri concrete, aşa cum se întîlnesc în literatură; restul nu răspund.

3) Relativ la cuvîntul *forţă,* cei 16 studenţi în ştiinţe au răspuns toţi prin definiţii în direcţia fizicii, mai mult sau mai puţin didactice: «Cauza care schimbă starea de mişcare sau de repaus a unui corp», sau: «Dinamic $\overline{F} = m\bar{a}$», sau: «Acţiunea reciprocă a două corpuri care nu fac parte din acelaşi sistem», ori: «Nu ştiu ce înseamnă; se pot constata doar efectele». (Aşadar, chiar atunci cînd nu se cunosc definiţii, semnificaţia e luată tot din domeniul ştiinţific.)

Dintre studenţii în Limba romînă, 5 dau definiţii de ordin general — «putere», «tărie» —, la alţi 5 definiţiile sînt bivalente, referitoare adică şi la forţa intelectuală dar şi la aceea fizică — însă care uneori poate fi înţeleasă drept „musculară" (ex.: «*Puissance,* de ordin fizic, psihic sau intelectual»): în sfîrşit, o persoană se gîndeşte la sensul fizic («Are forţă pentru a mişca piatra»).

Iar dintre studenţii în psihologie, 2 o arată drept «putere musculară», 2 dau semnificaţie psihologică, 1 din fizică, iar 2 tind către semnificaţia din fizică. Menţionăm însă că s-a cerut definiţia acestui termen după ce se răspunsese la cuvîntul *energie,* adică după ce începuse să se creeze un ansamblu, în care apăreau unul după altul cuvinte ce aveau şi semnificaţii din fizică.

Grija de căpetenie a fost să nu se dea vreo sugestie — de nici un fel —, aşa încît întrebările erau puse în mod cît mai firesc, pentru ca răspunsul să arate reacţii spontane (adică prima semnificaţie la care s-ar fi gîndit, în ambianţa respectivă, persoanele de experimentare). La experienţele făcute colec-

Scanned with OKEN Scanner

tiv se menționa în prealabil, pentru a nu da nici o sugestie celorlalți, că «orice nelămuriri vor fi semnalate în scris» și se recomanda să se răspundă fără a manifesta vreo nedumerire și fără a cere oral vreo lămurire; iar la experimentele făcute individual nu s-a dat nici o lămurire și ne-am străduit să nu răspundem nimic, nici chiar mimic, la întrebările ce ne-au fost puse. Se specifica accentuat, că nu se cerea neapărat o definiție completă și că doream numai o indicare sumară a semnificației termenului; iar cînd persoana de experimentare șovăia, părînd că nu poate formula o definire, se cerea «un exemplu concret». Pe de altă parte, toate persoanele cunoșteau, prin cultura lor generală și mai ales prin reminiscențe școlare, mai multe semnificații ale termenilor respectivi. Așadar, nu faptul că nu ar fi putut defini corect în sens fizic cuvîntul *forță* i-ar fi împiedicat pe studenții în psihologie să aleagă semnificația științifică a acestui termen sau să întrebe dacă li se cerea să dea definiții în această direcție. De altfel — pentru aceste 3 cuvinte —, nimeni nu și-a manifestat vreo nedumerire sau nu a pus vreo întrebare cu privire la *direcția* spre care urma să se îndrepte semnificația. Domeniul în cadrul căruia trebuia dată definiția era ales spontan și fără ezitări, șovăielile începînd doar atunci cînd urma să fie formulată definiția însăși.

Pe lîngă aceasta, am încercat să păstrăm condițiile normale, din mediile respective: de pildă, la experimentele făcute în cadrul Facultății de științe, întrebările au fost puse de o persoană din corpul didactic local — o asistentă —, dar cu specificarea că răspunsurile nu vor fi iscălite și că era «vorba de o anchetă» (nu se crea deci situația unui examen, care implicit ar fi cerut răspunsuri dintr-o materie științifică acumulată).

Fragilitatea echilibrului faptului de limbaj e atît de mare, încît — în cazul de față de pildă — e de ajuns o cît de mică schimbare în condiții, pentru ca reacția să fie alta, neprevăzută atunci cînd nu sînt cunoscute toate datele asupra persoanei, dar niciodată neexplicabilă, adică o apariție izolată de personalitatea și de situația persoanei, rezultat al hazardului. Aceasta ne-a dovedit în special experimentul făcut cu cuvîntul *a integra*.

4) In vreme ce la 7 studenți în psihologie, în ambianța lor obișnuită, acest cuvînt a dat naștere unor răspunsuri denotînd o oarecare influență a studiilor respective («a îngloba o parte într-un tot», «a contopi un element în general»), o singură studentă ne-a întrebat dacă trebuia să răspundă luînd acest cuvînt «ca termen matematic». (După experiment, am aflat că frecventa în același timp, regulat, și secția de matematici a Facultății de științe). Cazul este interesant și pentru că dovedește că apariția frecventă a unei semnificații în cadrul preocupărilor cuiva — „repetarea" adică —, nu e suficientă pentru a atrage printr-o legătură asociativă mecanică această semnificație *în orice împrejurare:* reacția spontană nu a fost de a răspunde prin definiția matematică, ci ambianța a provocat o rezervă, o ezitare în alegere, manifestată prin între-

barea privitoare la „punctul de vedere" din care urma să se indice semnificația.*

În schimb, reacția a fost alta la un profesor al Facultății de științe, căruia i-a fost adresată pe stradă (de către o persoană din afara mediului fizico-matematic, dar după o discuție în jurul unor probleme științifice) întrebarea: «Ce înseamnă *a integra?*». A urmat îndată, cu o vivacitate ce arată lipsa unei șovăieli, încercarea de definire matematică, prin opoziția cu *derivarea*. Așadar, nu numai „mediul", dar și situația în genere — în cazul de față o discuție științifică, care capătă preponderență, ca importanță — este răspunzătoare de alegerea unei semnificații.

Concluzia este, așadar, că în anumite condiții semnificațiile cuvintelor izolate sînt dictate fără șovăire de cadrul în care se află persoanele de experimentare, cadru care alcătuiește un context de felul aceluia discursiv. Acesta este și cazul omonimelor propriu-zise: ambianța face să apară semnificația proprie ei, excluzînd automat pe celelalte.

EXPERIMENTUL 15

„Indus — inductor"

(Experimentul asociativ-verbal)

Experimentul a fost făcut în trei serii, la intervale de un an și de doi ani, și anume în mai 1947, în februarie 1948, în mai 1950 (dar a fost reluat, pentru alte cuvinte, și mai recent).

Persoanele de experimentare erau anunțate mai întîi că vor trebui să răspundă cu *primul* cuvînt ce li se pare că se găsește în raport fie de *asemănare* fie de *opoziție* cu cuvintele pe care le vor auzi. Se cerea un răspuns sincer și spontan, exprimînd primul cuvînt apărut, fără a se gîndi la raporturi „logice". Se repeta apoi instrucțiunea și era pronunțat, accentuîndu-l, pentru primul caz cuvîntul *pîine*, iar pentru al doilea *ploaie*.

La prima serie au participat 11 studenți în limba romînă, din anul I; era o epocă secetoasă (1947), în care se consuma în special mălai. Rezultatele au fost următoarele: *a)* la cuvîntul *pîine*, indusul a fost *mămăligă* (4 pers.), *mălai* (2 pers.), *grîu* (2 pers.), iar restul: *cozonac, turtă, pastă; b)* iar pentru cuvîntul *ploaie*, 5 persoane au indicat cuvîntul *secetă*, alte 3 cuvîntul *soare*, 2 *zăpadă*, 1 *timp frumos*. Ceea ce înseamnă că majoritatea (6 pers.) au reacționat în primul caz prin cuvintele *mămăligă-mălai*, restul

* Ar fi fost interesant de cercetat dacă *aceleași persoane*, în alte împrejurări — de pildă în mediul familiar —, întrebate de un cunoscut dintr-alt cerc de preocupări etc., ar fi răspuns la fel. O asemenea verificare putea constitui ea însăși o întreagă cercetare.

răspunsurilor fiind foarte împărțite; iar în al doilea, 8 persoane au găsit ca opus *ploii: secetă,* sau *soare**.

La a doua serie (în 1948), au participat, pentru primul cuvînt, 14 persoane, în majoritate studenți în psihologie. De data aceasta — cînd condițiile alimentare se schimbaseră —, la *pîine* nu s-a mai răspuns decît o singură dată prin *mămăligă,* restul de răspunsuri fiind după preferințele fiecăruia (după cum a rezultat din relatările persoanelor): *hrană* (4 pers.), *cozonac, bună, bogăție, mănînc, mîncare, unt, făină, apă, mîine.* (La. A., care a răspuns prin *unt,* a afirmat de pildă că mănîncă de obicei dimineața *pîine* cu *unt,* Na. F. că îi place *cozonacul* etc.). Cuvîntul *ploaie* — în acea epocă de iarnă senină — a atras următoarele răspunsuri ale celor 7 participanți: *uscat, senin* (2 pers.), *cald, soare* (2 pers.) *secetă* (un singur răspuns).

Situația în care se află fiecare persoană imprimă așadar o direcție semnificativă, care atrage o reacție specifică: nu se petrece deci o simplă legătură directă și mecanică între două cuvinte.

In mai 1950, 34 de studenți de la psihologie au răspuns la *pîine* de asemenea prin cuvinte diverse (mai ales *masă, cuțit, mîncare, făină),* semnificativ „motivate", în legătură fie cu împrejurarea generală (îndeosebi ora mesei, abundența de pîine sub diverse forme etc.), fie cu motive personale (obișnuința de a mînca *pîine* cu brînză, cu carne etc., sau faptul că puțin mai înainte persoana respectivă măturase firimituri de pîine de pe bancă etc.). În orice caz, reacțiile au fost cu totul deosebite de primele răspunsuri, din epoca secetei: numai o persoană răspunde prin *mălai.*

---

* De asemenea, în 1953, în timpul unei epidemii de poliomelită, toate persoanele răspundeau la cuvîntul *paralizie* prin «infantilă».

BIBLIOGRAFIE*

Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955 .
Fr. Engels, *Dialectica naturii*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1954.
Fr. Engels, *Rolul muncii în procesul transformării maimuţei în om*, ed. a III-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957.
V. I. Lenin, *Materialism şi empiriocriticism*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Politică, 1959.
V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956.
V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Bucureşti, Editura Politică, 1958.

* * *

K. Ammer, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, vol. I, Halle, Niemeyer, 1958.
* * * *Atlasul lingvistic romîn* şi *Micul Atlas lingvistic romîn*, partea I, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942; partea a II-a, Sibiu-Leipzig, 1940; *serie nouă*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1956.
K. Baldinger, *Die Semasiologie*, Berlin, Akademieverl., 1957.
Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, Leroux, 1932.
M. Bréal, *Essai de sémantique. Science des significations*, Paris, Hachette, 1897.
R. A. Budagov, *Ocerki po iazîkoznaniiu*, Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk S.S.S.R., 1953.
R. A. Budagov, *K probleme ustoicivîh i podvijnîh elementoi v leksike*, în *„Izvestiia Akademii Nauk S.S.S.R."*, 1951, (X), 2.
R. Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, Fischer, 1934.
L. A. Bulahovski, *Vvedenie v iazîkoznanie*, Moskva, Ucipedghiz, 1953.
M. Cohen, *Histoire d'une langue. Le Français*, Paris, Éd. Hier et Aujourd'hui, 1947.
M. Cressot, *Le style et ses techniques*, Paris, P.U.F., 1947.
A. Darmesteter, *La vie des mots, étudiée dans leurs significations*, Paris, Delagrave, 1893.
H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, Paris, Alcan, 1930.
N. Drăganu, *Istoria sintaxei*, Bucureşti, Institutul de lingvistică romînă, 1945.
E. M. Galkina-Fedoruk, *Slovo i poniatie v svete uceniia klassikov marksizma-leninizma*, în *„Vestnik Moskovskogo Universiteta"*, 1951, nr. 9.

* Pe lîngă titlul operelor fundamentale ale clasicilor marxism-leninismului, pentru problemele discutate în această carte dăm aici, în lipsa unor lucrări speciale şi de mai mari proporţii consacrate problemei contextului, lista unor lucrări de lingvistică generală, de psihologie şi de fiziologie care conţin fie un material mai bogat, de fapte experimentale sau de observaţie, referitor la limbaj, fie pun în mod mai direct problema contextului. După această listă urmează *Note bibliografice* privitoare la trimiterile din text (acestea cuprizînd şi alte lucrări decît cele din prezenta *Bibliografie*).

Scanned with OKEN Scanner

A. Gemelli şi G. Pastori, *L'analisi elettroacustica del linguaggio*, Milano, Vita e pensiero, 1934.

* * * *Gramatica limbii romîne*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1954.

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1955.

Al. Graur, *Introducere în lingvistică*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1958.

A. N. Gvozdev, *Ocerki po stilistike russkogo iazika*, Moskva, Izdatelstvo Akademii Pedag., 1952.

I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, Institutul de lingvistică română, 1944.

I. Iordan, *Limba romînă contemporană*, Bucureşti, Ed. Ministerului Învăţămîntului, 1956.

R. Jakobson şi M. Halle, *Fundamentals of Language*, The Hague, Mouton, 1956.

Fr. Kainz, *Psychologie der Sprache*, Stuttgart, Enke, 3 vol., 1941, 1943, 1954.

L. Kaiser (red.), *Manual of Phonetics*, Amsterdam, 1957.

N. I. Krasnogorski, *Razvitie uceniia a fiziologhiceskoi deiatelnosti mozga u detei*, Leningrad, 1939.

N. I. Krasnogorski, *K fiziologhii stanovleniia detskoi reci*, în *„Jurnal vîsşei nervnoi deiatelnosti"*, 1952, nr. 4 (v. şi *„Analele romîno-sovietice, pediatrie"*, 1953, nr. 3, pp. 5—13).

A. S. Luria, *Brain Disorders and Language Analysis*, în *„Language and Speech"*, 1958, vol. I, partea I, pp. 14—34.

A. S. Luria şi O. S. Vinogradova, *Objective Method of Analysis of Meaning Connections*, în *„British Journal of Psychology"*, (sub tipar).

G. Marinescu şi A. Kreindler, *Sprache, Aphasie und bedingte Reflexe*, Berlin, Springer, 1933, (extr. din *„Zeitschrift für die gesammte Neurologie und Psychiatrie"*, vol. 145, caiet 1—2, pp. 127—165).

* * * *Materiali po maşinnomu perevodu, Sbornik I*, Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1958.

Fr. Mauthner, *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, ed. III, Leipzig, Meiner, 1923.

A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Klincksieck, vol. I, 1948, vol. II, 1952.

P. Menzerath şi A. de Lacerda, *Koarfikulation, Steuerung und Lautabgrenzung. Eine experimentelle Untersuchung*, Berlin-Bonn, Dümmler, 1933.

G. A. Miller, *Speech and Language*, în S. S. Stevens, (red.), *Handbook of Experimental Psychology*, New-York—Londra, Wiley-Chapman, 1951, pp. 789—811.

R. G. Natadze, *Voprosî mîşleniia i reci v trudah psihologov gruzinskoi S.S.R.*, în *„Voprosî psihologhii"*, 1957, nr. 5, pp. 91—108.

A. Ombredane, *L'aphasie et l'élaboration de la pensée explicite*, Paris, P.U.F., 1951.

R. Paget, *Human Speech*, London, Kegan, Trench, Trubner, 1930.

G. Panconcelli-Calzia, *Die experimentalle Phonetik in ihrer Anwendung auf die Sprachwissenschaft*, ed. II, Berlin, Gruyter, 1924.

H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, Niemeyer, 1886.

I. P. Pavlov, *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1951.

I. P. Pavlov, *Experienţa a douăzeci de ani în studiul obiectiv al activităţii nervoase a animalelor*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1953.

Scanned with OKEN Scanner

P. S. Popov, *Slujdenie i predlojenie*, în *Voprosî sintaksisa sovremennogo russkogo iazîka*, Moskva, Ucipedghiz, 1950.
A. A. Reformaţkii, *Vvedenie v iazîkoznaniie*, Moskva, Ucipedghiz, 1955.
L. O. Reznikov, *Poniatie i slovo*, Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1958.
A. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, Moskva, Verlag f. Fremdspr. Liter., 1954.
Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1957.
S. L. Rubinstein, *Osnovî obşcei psihologhii*, Moskva, 1946.
S. L. Rubinstein, *Voprosî o iazîke, reci i mîşlenii*, în *„Voprosî iazîkoznaniia"*, 1957, nr. 2, pp. 42—48.
E. Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, New York, Harcourt-Brace, 1921.
F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. II, Paris, Payot, 1922.
E. W. Scripture, *Researches in Experimental Phonetics, The Study of Speech Curves*, Washington, Carnegie Inst., 1906.
I. M. Secenov, *Elementele gîndirii*, în Secenov, Pavlov, Vvedenski, *Fiziologia sistemului nervos, Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura medicală, 1954, pp. 280—368.
A. Sechehaye, *Programme et méthodes de la linguistique historique. Psychologie du langage*, Paris, Champion, 1908.
C. E. Shannon şi W. Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, Univ. Illinois Press, 1949.
A. I. Smirnitkii, *Obektivnosti sușcestvovaniia iazîka*, Moskva, Izdatelsvo Moskovskogo Universiteta, 1954.
A. I. Smirnitkii, *Leksikologhiia angliiskogo iazîka*, Moskva, Izdatelstvo liter. inostr. iaz., 1956.
A. I. Smirnitkii, *Znacenie slova*, în *„Voprosî iazîkoznaniia"*, 1955, nr. 2, pp. 79—90.
A. A. Smirnov (red.), *Probleme de psihologia înţelegerii*, Bucureşti, Ed. de stat pentru literatură ştiinţifică şi didactică, 1951.
A. G. Spirkin, *Problema fonemî i leninskaia teoriia otrajeeniia*, în *„Izvestiia Akademii Nauk"*, S. liter. şi limbă, 1952, vol. XI, f. 5.
G. Stern, *Meaning and Change of Meaning, with Special Reference to the English Language*, Göteborg, Wettereren-Kerbers Förlag, 1932.
St. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, Francke, (1952).
J. Vendryes, *Le langage*, Paris, La Renaissance du livre, 1921.
V. V. Vinogradov, *Itoti, obsujdeniia voprosov stilistiki*, în *„Voprosî iazîkoznaniia"*, 1958, nr. 1, pp. 60—88.
L. S. Vîgotkii, *Mîşleniie i reci*, în *Izbrannîe psihologhiceskie issledovaniia*, Moskva, Izdatelstvo Akademii Pedag. Nauk, 1956.
W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, P.U.F., 1946.
W. D. Whitney, *Language and the Study of Language*, London, Trübner, 1870.
W. Wundt, *Völkerpsychologie*, vol. I, *Die Sprache*, Leipzig, Engelmann, 1900.
V. A. Zveghinţev (red.), *Obşcee i indoevropeiskoe iazîkoznanie*, Moskva, Izdatelstvo inostr. liter., 1956.
V. A. Zveghinţev, *Hrestomaţiia po istorii iazîkoznaniia. XIX—XX vekov*, Moskva, Ucipedghiz, 1956.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE BIBLIOGRAFICE

PARTEA I

CAPITOLUL I

[1] Else Frenkel, *Atomismus und Mechanismus in der Assoziationspsychologie*, în „*Zeitschr. f. Psychol.*", 1931, (Bd. 123), Heft 4—6, p. 216.

[2] Cf. Pierre Janet, *L'intelligence avant le langage*, Paris, Flammarion, 1936, p. 122.

[3] Cf. J. Vendryes, *Le langage*, Paris, La Renaissance du Livre, 1921, p. 79; vezi și Dr. G. Marinescu, *Despre turburările limbagiului și în special despre scrierea speculară*, extras, București, Socec, 1900, pp. 484, 486.

[4] Bernard Leroy, *Le langage. Essai de psychologie normale et pathologique de cette fonction*, Paris, Alcan, 1905, p. 84; la fel, și Ch. Richet, *Essai de psychologie générale*, ed. II, Paris, Alcan, 1930, p. 153.

[5] Domenico Pezzi, *Introduction à la science du langage*, Paris, Sandoz et Fischbacher, 1875, p. 198.

[6] Gilbert Ballet, *Le langage intérieur et les diverses formes de l'aphasie*, Paris, Alcan, 1886.

[7] Vezi și: Dr. Éd. Toulouse et Dr. L. Marchand, *Le cerveau*, Paris, Schleicher, 1901, pp. 97, 99.

[8] G. Ballet *op. cit.*, pp. 7—12. Aceeași explicare, folosind același exemplu, dădea, între alții, și C. Rădulescu-Motru (*Curs de psihologie*, ed. II, București, Socec, 1929, p. 351). În următoarea frază, semnificativă, era exprimată concis întreaga teorie: „Acest centru *S* [centrul senzorial, corespunzînd, la Charcot și la Ballet, centrului auditiv al cuvîntului] intră apoi în numeroase *asociații* cu diferitele *elemente*, din care se compune *imaginea* obiectului, înfățișată prin sunetele auzite" [sublinierea noastră, T.S.-C.].

[9] H. Taine, *De l'intelligence*, I, Paris, Hachette, 1870, p. 135.

[10] După asociaționism, calitățile unui proces *A* nu influențează pe celălalt, care urmează: cf. W. Köhler, *Über verständliche Zusammenhänge*, în *Psychologische Probleme*, Berlin, Springer, 1933, p. 244.

[11] G. Saint-Paul, *Le langage intérieur et les paraphasies (La fonction endophasique)*, Paris, Alcan, 1904, p. 25.

[12] Vezi, de pildă, experiențele făcute de A. Thumb și K. Marbe, *Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung*, Leipzig, Engelmann, 1901, p. 15; vezi și, în text, *supra*, pp. 151 urm.

[13] Dr. G. Mingazzini, *Lezioni di anatomia clinica dei centri nervosi*, Torino, U.T.E.T, 1908, p. 476.

[14] Evităm să înglobăm toate aceste curente sub termenul „structuralism", adoptat de obicei în asemenea cazuri, deoarece ne pare foarte elastic (pentru unii, el este identificat pînă și cu atomismul: de ex. C. Griffith, *Principles*

of Systematic Psychology, University of Illinois Press, 1943, cap. *Patterns of Points of Reference. Structuralism*, p. 166). Ne referim aci, și mai departe, la toate concepțiile — diferite uneori pînă la a se opune între ele, dar coincizînd prin ideea de bază, a importanței acordate „întregului" în raport cu „părțile" —, care au pătruns în toate domeniile, în special în a doua decadă a secolului nostru, dar care au și precursori, în special în secolul al XIX-lea. Vezi și discuția referitoare la materialismul dialectic, *supra*, pp. 36 urm.

[15] A. Kussmaul, *Les troubles de la parole*, Paris, Baillière, 1884, p. 172.

[16] Pentru istoricul acestei probleme, cf.: A. Kussmaul, *op. cit.*, pp. 172 urm.: J. Déjerine, *Sémiologie des affections du système nerveux*, Paris, Masson, 1926, pp. 68—73; H. Piéron, *Le cerveau et la pensée*, Paris, Alcan, 1923, pp. 194 urm.; A. Ombredane, *Le langage*, în G. Dumas, *Nouveau Traité de psychologie*, vol. III, Paris, Alcan, 1933, pp. 378 urm.; A. Ombredane, *L'aphasie et l'élaboration de la pensée explicite*, Paris, P.U.F., 1951, pp. 8—16.

[17] Cf. H. Ombrédane, *Le langage*, în *loc. cit.*, p. 378.

[18] Cf. Dr. G. Dax, *L'aphasie*, Paris, Delagrave, 1878, p. 9.

[19] Cf. A. Kussmaul, *op. cit.*, p. 175.

[20] S. Stricker, *Du langage et de la musique*, Paris, Alcan, 1885, p. 55.

[21] *Ibid.*, p. 157. J. van Ginneken socotea de pildă că există și un centru al „intonației" (*Principes de linguistique psychologique, Essai de synthèse*, Paris, Rivière, 1907, p. 14).

[22] G. Ballet, *op. cit.*, p. XIII.

[23] A. Tournay, *La zone du langage*, în G. Dumas, *Traité de psychologie*, vol. I, Paris, Alcan, 1923, p. 190.

[24] Expresia lui H. Taine, de pildă, „faculté du langage" (*De l'intelligence*, ed. cit., p. 40), era aceea curentă.

[25] De ex. L. Barat (*Le langage*, în G. Dumas, *Traité de psychologie*, ed. cit., p. 743) considera că afazia e „o tulburare a memoriei, inteligența putînd să rămînă intactă"; la fel, W. Wundt, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, Leipzig, Engelmann, 1903, p. 307. De altfel, concepția persistă pînă tîrziu, vezi de ex. Déjerine (*op. cit.*, p. 74): „afazia presupune conservarea inteligenței".

[26] Cf. K. Goldstein, *L'analyse de l'aphasie et l'étude de l'essence du langage*, în *„J. de Psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 431.

[27] Cf. A. Ombredane, *Le langage*, ed. cit., p. 378.

[28] Datele istorice, cf. A. Ombredane, *op. cit.*, pp. 379 urm., H. Delacroix, *La langage et la pensée*, Paris, Alcan, 1930, pp. 502 urm., H. Piéron, *op. cit.*, pp. 193—195, A. Ombredane, *L'aphasie*, ed. cit., pp. 73—78.

[29] Cf. A. Ombredane, *Le langage*, ed. cit., p. 383.

[30] Cf. G. Ballet, *op. cit.*, p. 171.

[31] Reprezentată și la noi, prin Dr. G. Marinescu, *Despre limbagiu și afazii*, Memoriile Acad. Rom., 1905.

[32] Apar la el, în ciuda unor observații interesante din punctul de vedere al noutății, toate explicările asociaționiste (vezi W. Wundt, *Völkerpsychologie*, vol. I, *Die Sprache*, I, Leipzig, Engelmann, 1900, pp. 462, 494 etc.).

[33] In ciuda criticii aduse asociaționismului, a recurs și el la explicări prin „asocierea elementelor" (William James, *Précis de psychologie*, ed. IX, Paris, Rivière, 1939, pp. 326—327).

Scanned with OKEN Scanner

[34] Deşi N. Bechterev *(La psychologie objective,* Paris, Alcan, 1913, pp. 371 urm.) identifica limbajul cu „reflexele simbolice" — pe care le deosebea deci de celelalte tipuri de reflexe —, totuşi el nu a arătat în ce constă specificul lor, aşa cum va preciza I. P. Pavlov prin concepţia referitoare la al doilea sistem de semnalizare.

[35] De ex. G. Mingazzini, *op. cit.,* pp. 472, 476 etc.

[36] Paul Regnaud, *Origine et philosophie du langage ou principes de linguistique indo-européenne,* Paris, Fischbacher, 1888, p. 317, A. Ed. Chaignet, *La philosophie de la science du langage, étudiée dans la formation des mots,* Paris, Didier, 1875.

[37] Articolul lui G. Beaulavon, *Parole,* în *La Grande Encyclopédie,* vol. XXV, p. 183, sau al lui G. Mélinand, *Le signe,* în vol. XXX, p. 13.

[38] Vezi şi K. Vossler, *Geist und Kultur in der Sprache,* Heidelberg, Winter, 1925, p. 5, despre H. Paul.

[39] Dr. Ottmar Dittrich, *Grundzüge der Sprachpsychologie,* vol. I, Halle, Niemeyer, 1903, pp. 511, 566.

[40] De ex.: G. van Ginneken, *op. cit.,* pp. 8, 33, 36; A. Sechehaye, *Programme et méthodes de la linguistique historique. Psychologie du langage,* Paris, Champion, 1908, p. 53 etc.; A. Darmesteter, *La vie des mots, étudiée dans leurs significations,* ed. IV, Paris, Delagrave, 1893, p. 36.

[41] De pildă, R. de la Grasserie, *De la sociologie linguistique,* Sonderabdruck aus der Monatschrift für Soziologie, Leipzig, Eckardt, 1909, pp. 63, 69.

[42] Cf. A. Dauzat, *La philosophie du langage,* Paris, Flammarion, 1924, p. 162.

[43] D. Pezzi, *op. cit.,* pp. 12—13; vezi şi W. D. Whitney, *La vie du langage,* Paris, Germer, 1877, p. 257: „De la cuvinte ne ridicăm la clasele de cuvinte, apoi la părţile vorbirii *(parties du discours),* apoi la limbi în ansamblul lor".

[44] W. D. Whitney, cf. A. Dauzat, *op. cit.,* p. 179; la fel, de pildă, F. Max Müller, *The Science of Thought,* London, Longman, 1887, p. 181.

[45] B. Bourdon, *L'expression des émotions et des tendances dans le langage,* Paris, Alcan, 1892, p. 370; vezi în textul nostru, mai departe, pp. 121 urm.

[46] Idee cu obîrşii foarte vechi, în antichitate: la Platon, de pildă *(Cratyle, în Oeuvrés complètes,* tr. A. Méridier, Paris, „Les belles lettres", vol. VIII, partea a II-a, p. 113), la Aristotel *(Organon, Catégories. De l'Interprétation,* tr. J. Tricot, Paris, Vrin, 1936, p. 61): vezi şi I. M. Troţki, *Anticinîie teorii iazîka i stilia,* Moskva-Leningrad, 1936, cf. rec. din *„Anal. rom.-sov.",* vol. I, nr. 5, 1947, p. 883.

[47] P. J. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale,* nouv. éd., I, Paris, Didier, 1924, pp. 304, 305.

[48] De ex., chiar mai recent, O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik,* ed. V, Leipzig-Berlin, Teubner, 1932, p. 6; iar E. W. Scripture vorbea chiar despre „Sprachatome" şi „Sprachmoleküle" (în *Anwendung der graphischen Methode auf Sprache und Gesang,* Leipzig, Bart, 1927, pp. 5, 36).

[49] De ex. E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik,* ed. IV, Leipzig, 1893, p. 136; O. Jespersen, *op. cit.,* pp. 7, 165.

[50] S. Stricker, *op. cit.,* p. 69.

[51] Cf. H. Bergson, *Matière et mémoire,* Paris, Alcan, 1896, p. 106.

Scanned with OKEN Scanner

[52] E. Buyssens, *Langage et pensée. Vie et matière,* Anvers, De Bièvre, 1928, pp. 97, 98.

[53] W. Wundt, *System der Philosophie,* vol. I, Leipzig, Engelmann, 1907, pp. 302 urm., vol. II, pp. 143, 172 urm., și: *Grundzüge der Physiologischen Psychologie,* vol. III, Leipzig, Engelmann, 1903, pp. 778 urm. Cf. și M. Ralea și C. Botez, *Istoria psihologiei,* București, Ed. Acad. R.P.R., 1958, pp. 480—481.

[54] G. Politzer, *Le bergsonisme. Une mystification philosophique,* Paris, Ed. sociales, [1947], p. 56.

[55] H. Bergson, *Matière et mémoire,* ed. cit., pp. 111, 114, 132—134.

[56] *Ibid.* și: *L'âme et le corps* (1912), în *L'énergie spirituelle,* Paris, Alcan, 1922, pp. 53—55; vezi și *Matière et mémoire,* ed. cit., pp. 134, 269, 270.

[57] H. Bergson, *Matière et mémoire,* ed. cit., p. 180.

[58] B. Croce, *Estetica, come scienza dell'espressione e linguistica generale,* Bari, Laterza, 1928, p. 160.

[59] *Ibid.,* p. 164.

[60] B. Croce, *Rettorica, grammatica e filosofia del linguaggio,* în *Problemi di estetica e contributi alla storia dell'estetica italiana,* Bari, Laterza, 1923, pp. 189 urm.

[61] R. Brugia, *Révision de la doctrine des localisations cérébrales. Unité segmentaire des réflexes.* Préf. du prof. P. Marie, Paris, Masson, 1929, p. 116.

[62] Pierre Marie, *L'aphasie,* în *Travaux et mémoires,* vol. I, Paris, Masson, 1926, pp. 3 și 7.

[63] Cf. A. Ombredane, *Le langage,* ed. cit., pp. 389, 390.

[64] În ciuda reacției lui P. Marie și a criticelor lui Bergson, doctrina extremistă a localizărilor în centri nu-și pierde cu desăvîrșire adepții: în 1914, J. Déjerine *(Sémiologie des affections du système nerveux,* ed. cit.) strînge toate rezultatele obținute pînă la el, în așa-zisa „doctrină clasică"; manualul lui E. Gley, chiar în ediția din 1919 *(Traité élémentaire de physiologie,* ed. IV, Paris, Baillière, 1919, pp. 1083—1085) trata despre „centri"; în 1920 chiar Henschen arăta că există localizări definite, deosebite după limbaj, muzică, cuvinte (cf. H. Piéron, *op. cit.,* p. 284). Iar încrederea aceasta a persistat și în lucrări mai recente: de pildă, C. Georgiade *(Un cas d'aphémie transitorie de la langue maternelle,* în *„L'Année psychol.",* 1937, p. 204) înclina să creadă că există centri independenți pentru diversele limbi.

[65] H. Piéron, *op. cit.,* pp. 286, 287; 227, 243. La fel, se mențin aceste idei, de ex. la B. Leroy, *(op. cit.,* pp. 83, 84), la R. Brugia, *(op. cit.,* p. 119), la L. Barat *(op. cit.,* pp. 742, 766) etc.

[66] A. Tournay, *op. cit.,* p. 196; și R. Brugia, *op. cit.,* p. 122.

[67] Ale lui Müller, Ehrenfels etc., cf. B. Petermann, *Die Wertheimer-Koffka-Köhlersche Gestaltproblem,* Leipzig, Barth, 1929, p. 3; și C. Fabro, *La fenomenologia della percezione,* Milano, „Vita e pensiero", 1941, pp. 106, 113, 141—165.

[68] Idee care apărea chiar la Wundt, sub numele de „sinteză creatoare" (cf. C. Fabro, *op. cit.,* p. 113).

[69] Pierre Janet, *op. cit.,* p. 16.

[70] A. Tournay, *op. cit.,* p. 198.

[71] P. Janet, *op. cit.,* pp. 254, 260.

[72] De pildă L. Barat, *op. cit.,* pp. 739, 741 etc., A. Dauzat, *op. cit.,* pp. 3, 12, 14, 92, 276 etc.; H. Gutzmann, *Physiologie der Stimme und Sprache,* ed. II, Braunschweig, Vieweg, 1928, p. 206; A. Ombredane, *Le*

langage, ed. cit., pp. 371, 427, 446; Fr. Paulhan, *La double fonction du langage*, Paris, Alcan, 1929, pp. 26, 29, 36; C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, pp. 345—346, 351, 354.

[73] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. II, Paris, Payot, 1922, pp. 25, 27 etc., 191 etc.; H. Piéron, *op. cit.*, p. 243.

[74] H. Delacroix, *op. cit.*, pp. 14, 15, 143, 211, 289, 319, 347; și: *Le langage*, în G. Dumas, *Traité de psychologie*, vol. II, ed. cit., 1924, p. 144.

[75] Tipic este cazul lui M. Grammont, care (în *Traité de phonétique*, Paris, Delagrave, 1933, p. 9) afirma influența lui De Saussure, susținea ideea de „întreg" și de „context", dar dădea și explicări asociaționiste, prin „imagini verbale", de pildă (*op. cit.*, p. 403). Aceleași urme, de ex. la G. Galichet (*Essai de grammaire psychologique*, Paris, P.U.F., 1947, p. 3), la Ch. Bally (*Qu'est-ce qu'un signe?*, în *„J. de psychol."*, 1939, nr. 3—4, pp. 164, 167, 168), la L. Tesnière (*Phonologie et psychologie, ibid.*, 1946, nr. 4, pp. 424, 437 etc.).

[76] Datele privitoare la H. Jackson, cf. H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., pp. 510—511, A. Ombredane, *Le langage*, în *loc. cit.*, pp. 386—388; H. Delacroix, *L'aphasie selon Henry Head*, în *„J. de psychol."*, 1927, pp. 38, 288, E. Cassirer, *Pathologie de la conscience symbolique. Le problème du symbole dans l'histoire de la théorie des aphasies*, în *„J. de psychol."*, mai-juin, 1929, p. 295.

[77] Cf. P. Janet, *L'intelligence avant le langage*, ed. cit., pp. 75 urm., 124 urm., A. Ombredane, *op. cit.*, p. 391, H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., pp. 518 urm., Gustaf Stern, *Meaning and Change of Meaning with Special Reference to the English Language*, Göteborg, Wettereren-Kerbers, (*Göteborgs Högskolas Årsskrift*, 38), 1932, pp. 91—103.

[78] Mai ales pentru urmărirea modului de apariție a „sensului" unor „cuvinte fără sens": de pildă W. Köhler, *Zur Phänomenologie des menschlichen Verhaltens*, în *Psychologische Probleme*, Berlin, Springer, 1933, pp. 152, 153, 155, D. Usnadze, *Ein experimenteller Beitrag zum Problem der psychologischen Grundlagen der Namengebung*, în *„Psychol. Forsch."*, 1924, 5, pp. 24—44. Vezi critica experimentelor lui Köhler în textul nostru, pp. 200 urm.

[79] De ex. W. Köhler, *Komplextheorie und Gestalttheorie*, în *„Psychol. Forsch."*, 1925, 6, pp. 373, 375; K. Lewin, *Behavior and Development as a Function of the Total Situation*, în L. Carmichael (red.), *Manual of Child Psychology*, N.-York—London, Wiley-Chapman, 1946, p. 795.

[80] K. Koffka, *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung. Eine Einführung in die Kinderpsychologie*, Osterwieck, Zickfeldt, 1921, pp. 217, 229, 237; Wertheimer, cf. K. Koffka, *op. cit.*, p. 235.

[81] A. Gelb, *Remarques générales sur l'utilisation des données pathologiques pour la psychologie et la philosophie du langage*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, pp. 403—430; K. Goldstein, *L'analyse de l'aphasie et l'étude de l'essence du langage*, ibid., pp. 430—497; A. Gelb und K. Goldstein, *Psychologische Analysen hirnpathologischer Fälle, X. Über Farbennamenamnesie ...*, în *„Psychol. Forsch."*, 1925, 6, pp. 127—187.

[82] Se pare însă că nici după strămutarea centrului ei în Statele-Unite (cf. relatările cîtorva tratate, în care este expusă pe larg doctrina „Gestaltpsychologie"-i: C. Griffith, *op. cit.*, pp. 165—206, 206—247; Th. Moore, *A Century of Psychology in its Relationship to American Psychiatric Association*, N. York, Columbia Univ. Press, 1944, pp. 464—466). Cercetările structuraliste în psihologia americană a limbajului apar de fapt după trecerea „gestal-

Scanned with OKEN Scanner

tismului" prin filiera behavioristă şi mai ales prin influenţa structuralismului lingvistic.

[83] Cf. şi K. Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, Fischer, 1934, p. 256.

[84] Cf. C. Fabro, *op. cit.*, p. 273.

[85] K. Goldstein, *op. cit.*, pp. 431, 433.

[86] A. Gelb und K. Goldstein, *op. cit.*, p. 130. Fapte asemănătoare sînt relatate şi de alţi psihologi sau psihiatri, ca de pildă G. E. Morselli (cf. F. Martelli, *Aprassie, funzioni „psico-spaziali"*, în *„Archivio ps., neur., psichiatr."*, april. 1947, p. 173, sau P. Janet (*Les débuts de l'intelligence*, Paris, Flammarion, 1935, pp. 251, 252 şi *L'intelligence avant le langage*, ed. cit., p. 128; Janet le dădea însă o explicare legată de sistemul lui propriu de gîndire, bazat pe alegoriile „portretului", „prăjiturii" etc.).

[87] A. Gelb, *op. cit.*, p. 404.

[88] *Ibid.*, p. 405.

[89] K. Goldstein, *op. cit.*, p. 454.

[90] *Ibid.*, p. 441.

[91] *Ibid.*, p. 455; vezi şi J. Delay, *Les dissolutions de la mémoire*, Paris, P.U.F., 1942, p. 68.

[92] Th. Alajouanine et P. Mozziconacci, *L'aphasie et la désintégration fonctionnelle du langage*, [Lyon], Expansion Scientif. française, f.a., pp. 7, 25 urm.; vezi şi *rec.* L. Gayral, în *„J. de psychol."*, 1949, nr. 4, p. 501.

[93] Cf. P. Cossa, *Physiopathologie du système nerveux*, Paris, Masson, 1942 (*Langage-Aphasie*), pp. 844, 845, Fr. Kainz, *Psychologie der Sprache*, vol. II, Stuttgart, Enke, 1943, pp. 273, 274. Totuşi, în practica clinică se pare că unii consideră doctrina clasică a localizărilor mult mai comodă şi mai folositoare; în orice caz, concepţiile extremiste structuraliste sînt destul de criticate ca fiind chiar o piedică în practica terapeutică (Fr. Kainz, *op. cit.*, vol. III, 1954, pp. 54 urm., şi 535, nota 1).

[94] A. Ombredane, *L'aphasie*, ed. cit., p. 3.

[95] Karl S. Lashley, *Coalescence of Neurology and Psychology*, în *„Symposium of Recent Advances in Psychology, Proceedings of the Amer. Philos. Soc."*, Philadelphia, 1941, pp. 463, 464; vezi mai departe, critica adusă de Pavlov acestei concepţii.

[96] Psihologii s-au ocupat în acest domeniu mai ales de probleme de detaliu, efectuînd sau propunînd mici experimente lipsite de interpretări aprofundate. Vasta lucrare a lui Fr. Kainz de pildă (*Psychologie der Sprache*, Stuttgart, Enke; vol. I, 1941, vol. II, 1943, vol. III, 1954) conţine un amestec eclectic de puncte de vedere, autorul mărginindu-se să adune şi să redea în genere corect şi clar datele istorice şi actuale privitoare la limbaj, dar lăsînd nerezolvate o serie de întrebări şi, mai ales, presupunînd demonstrate sau unanim admise concepţii care au încă nevoie de argumentare. Pe plan filozofic, apărută în aceeaşi atmosferă, o lucrare speculativă ca aceea a lui J. Stenzel (*Philosophie der Sprache*, München-Berlin, Oldenburg, 1934) reprezintă şi ea un amestec de gestaltism, de fenomenologie, de psihanaliză şi chiar de asociaţionism.

[97] F. de Saussure, *op. cit.*, p. 157 (cursul este anterior anului 1913, cînd a murit De Saussure).

[98] V. *„Thèses du Cercle linguistique de Prague"*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1929, pp. 1—30 şi *„Projet de terminologie phonologique standardisée"*, *ibid.*, 1931, 4, pp. 309—324; şi: G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*, în *„Bul. filol."*, V, 1938, pp. 55—140; E. Sei-

del, *Fonologia și problemele ei actuale*, București, Inst. lingv. rom., 1942, și: *Teoriile asupra limbii și lingvistica*, în *„Viața rom."*, 1940, nr. 7, pp. 68—82, I. Iordan, *O disciplină lingvistică nouă: fonologia*, București, Mon. Ofic., 1942 (Anal. Acad. Rom., Mem. S. Liter., s. III, t. XI, m. 7), L. Tesnière, *op. cit.* De asemenea, studiile din *„Travaux du Cercle linguistique de Prague"* și din alte reviste (ca *„J. de psychol."*, 1933) sau comunicările la diverse congrese (N. Trubetzkoy, V. Mathesius, M. Weingart, J. Mukařovski, S. Karcevski, W. Doroszevski, D. Čyževski, J. Vachek etc.). Mai recent, despre „lingvistica funcțională" pragheză, vezi și B. Trnka, în *„Vopr. iazîkozn."*, 1957, nr. 3.

[99] Vezi și O. S. Ahmanova, *Osnovnîe napravleniia lingvisticeskogo strukturalizma*, Izd. Mosk. Universit., 1955, și: H. J. Pos, *Perspectives du structuralisme*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1939, 8, pp. 71—79, E. Cassirer, *Structuralism in Modern Linguistics*, în *Word*, I, New York, 1945, cf. A. Rosetti, *Considerații asupra structuralismului*, ed. cit., p. 121.

[100] Reprezentat de revista din Copenhaga (care menționează un titlu programatic) *Acta linguistica. Revue internationale de linguistique structurale*, și de L. Hjelmslev.

[101] Karl Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit. Aceasta reprezintă una dintre primele lucrări sistematice referitoare la limbaj, care făceau apel — deși nu fără inconsecvențe — la concepția structurală; totuși, cartea nu a avut o prea mare influență, în mare măsură din pricina obscurității stilului și a limbii în care e redactată (abundă termeni nou creați, insuficient lămuriți); îndeosebi în psihologie, ea a avut un slab ecou, din cauza lipsei unei argumentări bazate pe fapte concrete și pe aspecte propriu-zis psihologice.

[102] De ex. lucrările unor O. Buss (de fapt adept al lui Kreuger: *Muttersprachliche Gestalten bewertet unter dem Gesichtspunkt der Ganzheit*, cf. *„Année psychologique"*, 1934, p. 701), V. Bröndal, *Essais de linguistique générale*, Copenhaga, Munksgaard, 1943, V. Mathesius, *La place de la linguistique fonctionnelle et structurale dans le développement général des études linguistiques*, în *„Actes du II-e Congr. int. ling."* (Genève, 1931), Paris, Maisonneuve, 1933, pp. 145—147, P. Meriggi, *Sur la structure des langues „groupantes"*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, pp. 185—217, V. Bröndal, *Structure et variabilité des systèmes morphologiques*, în *„Scientia"*, 1935, vol. 58, nr. 280, pp. 109—120, *Les oppositions linguistiques*, ed. cit., *Linguistique structurale*, în *„Acta Ling."*, I, 1939, fasc. 1, pp. 2—11.

[103] Agostino Gemelli e Giuseppina Pastori, *L'analisi elettroacustica del linguaggio*, Milano, Vita e pensiero, 1934; A. Gemelli, *L'analyse électroacoustique dans l'étude de la psychologie du langage*, în *Contributi del Laboratorio di Psicologia*, serie VIII, Milano, Vita e pensiero, 1940, pp. 147—179; A. Gemelli, *Variations signalatrices et significatrices et variations individuelles des unités élémentaires phoniques du langage humain*, în *Contributi del Laboratorio di Psicologia*, ed. cit., pp. 179—226.

[104] Structuralismul praghez are o atitudine mai moderată, cf. O. S. Ahmanova, *op. cit.*, p. 28.

[105] De pildă, între complexele fonice și cele semantice este studiat, independent de relațiile funcționale, „isomorfismul", asemănarea lor formală, cf. J. Kuryłowicz, *La notion de l'isomorphisme*, în *„Trav. Cercle Ling. Copenhague"*, 1949, p. 48.

[106] De ex. L. Hjelmslev, *Dans quelle mesure les significations des mots peuvent-elles être considérées comme formant une structure?* în *„Reports*

from the 8-th Intern. Congress of Ling.", vol. II, Oslo, Univ. Press, 1957, pp. 268—287.

[107] Vezi încercările, totuşi neconcludente, făcute de: R. Wells *To what Extent can Meaning be Said to be Structured?*, *ibid.*, I, pp. 197—210) şi L. Hjelmselv, *op. cit.*; cf. şi St. Ullmann, *Historical Semantics and the Structure of the Vocabulary*, în *Estructuralismo e historia*, Canarias, 1957, p. 291.

[108] Structura este, în definiţia lui L. Hjelmslev (*op. cit.*, p. 273) „une entité *autonome* de dépendances „internes" [subliniat de noi — T.S.-C.]: fiind „autonomă", desigur că nu se ţine seama de alte determinări, în timp sau în spaţiu (nu poate fi inclusă, la rîndul ei, în alte ansambluri mai vaste, care să o determine şi să impună modificări). Există însă şi încercări, în cadrul structuralismului, de a se acomoda „structura" la concepţia dialectică şi chiar a „determinismului istoric" (Claude Lévi-Strauss, *Structure et dialectique*, în *„For. R. Jakobson"*, The Hague, 1956, pp. 289 urm.).

[109] O. S. Ahmanova, *op. cit.*, p. 27.

[110] Platon punea problema „totului", a „părţilor" şi a „sumei" în limbaj (vezi *Théétète*, în *Oeuvres complètes*, tom. V, partea a II-a, tr. A. Méridier, Paris, „Les belles lettres", 1931, pp. 250 [203 b.], 252 [204 c.], 254 [205 c.] etc.); el „construia" însă limbajul, pornind de la elemente: sunete, cuvinte (cf. de ex. *Cratyle*, ed. cit., p. 113).

[111] Cf. principiul „totul înaintea părţilor", discutat în *Politica* (vezi Aristotel, *„Texte filosofice"*, Bucureşti, Ed. de Stat, 1951, p. 123), cu privire la problema statului anterior individului. Aristotel afirma, de asemenea, că în limbaj „părţile" nu au semnificaţie luate separat, ci numai prin legarea lor (vezi Aristote, *De l'Interprétation*, ed. cit., pp. 79, 83 şi *Catégories*, ed. cit., p. 6 [par. 2—5]; în *Poetica* însă, nu susţine consecvent această idee, deoarece notează că dacă părţile cuvîntului (sunetele) nu au înţeles prin ele însele (*Poetica*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957, p. 66), în schimb în propoziţie, unele părţi „îşi au înţelesul în ele însele" (*ibid.*, p. 67).

[112] K. Vossler (*Sprache als Schöpfung u. Entwicklung*, Heidelberg, Winter, 1925, p. 52), de ex., îl va parafraza pe Heraclit: „Nicht zweimal tauchst du in denselben Redefluss" („Nu te poţi cufunda de două ori în acelaşi flux de vorbire"); la fel Mauthner (*Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, I, ed. III, Leipzig, Meiner, 1923; cartea este de fapt din 1896).

[113] Pentru tendinţa hegeliană spre totalitate, de ex. G. W. H. Hegel, *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften*, Leipzig, Meiner, 1930, p. 190, cf. şi V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1957, p. 163.

[114] De pildă Père Lamy, în a sa *„Art de parler"* (1675), afirma că un cuvînt poate conţine o idee principală şi una secundară, care exprimă variaţia obiectului în funcţie de împrejurări (cf. A. François, *Précurseurs de la grammaire „affective"*, în *Mélanges Bally*, Geneva, Georg, 1939, p. 373); de asemenea, Arnauld (*ibid.*, p. 369).

[115] Vezi mai departe, în textul nostru, pp. 36 urm.

[116] Cf. H. Steinthal, în prefaţa la: W. von Humboldt, *Die Sprachphilosophischen Werke*, Berlin, Dümmler, 1883, p. 13.

[117] W. von Humboldt, *Uber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues u. ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, în *Die Sprachphilos. Werke*, ed. cit., pp. 365, 367, 370; cf. şi H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., pp. 31—33, 34.

Scanned with OKEN Scanner

[118] W. D. Whitney, *Language and the Study of Language.* London, Trübner, 1870, p. 46.

[119] W. Wundt, *Die Sprache,* I, ed. cit., pp. 32 urm., 131 urm.; și Ph. Wegener, *Untersuchungen ueber die Grundfragen des Sprachlebens,* Halle, Niemeyer, 1885, p. 17.

[120] E. Renan, *De l'origine du langage,* Paris, Lévy, 1858, ed. II, pp. 89, 101.

[121] R. Paget, *Human Speech,* London, Kegan-Trench-Trubner, 1930, pp. 126, 172.

[122] O exagerare în acest sens a constituit-o și teoria lui N. I. Marr, despre importanța limbajului „cinetic".

[123] „Language has, in fact, no existence save in the minds and mouths of those who use it" („Limba nu are altă existență decît în mintea și în gura acelora care o folosesc"): W. D. Whitney, *op. cit.,* p. 35; idei asemănătoare susținea, puțin mai tîrziu, V. Henry, *Antinomies linguistiques,* Paris, Alcan, 1896, p. 10.

[124] „Das Feuer der Seele frisst sich durch die Sprache durch" („Focul inimii răzbate prin limbă") (K. Vossler, *Geist u. Kultur in der Sprache,* ed. cit., p. 49; și L. Șăineanu *(Linguistica contemporană, sau școala neogramatică,* București, Haimann, 1890, p. 7, notă): „Limba sau cuvîntul nu se bucură de o existență reală, ci reflectează numai pe omul care o grăiește".

[125] De ex. H. Ebbinghaus, *Manual de psihologie,* București, 1920, pp. 117, 118; și A. Binet *(L'étude expérimentale de l'intelligence,* Paris, Schleicher, 1903, p. 58): compara limbajul a două persoane, pentru a degaja individualitatea lor. D. Pezzi *(op. cit.,* p. 197) sublinia și el că întreaga viață psihică influențează limbajul; de asemenea, H. Paul *(Prinzipien der Sprachgeschichte,* Halle, Niemeyer, 1886, p. 34).

[126] De pildă, J. van Ginneken, *Principes de linguistique,* ed. cit., p. III; și Fr. Mauthner, *Kritik der Sprache,* ed. cit., p. 18 (exagerînd, desigur, ideea: „Es gibt nicht zwei Menschen die die gleiche Sprache reden" („Nu sînt doi oameni care să vorbească aceeași limbă"). Limbajul „real" era socotit de P. Kretschmer *(Sprache,* Leipzig-Berlin, Teubner, 1923, p. 5) ca fiind „Sprechen" („vorbirea"), iar nu „Sprache" („limba"); sau, după expresia lui B. Croce *(Estetica,* ed. cit., p. 192): „L'uomo che parla, nell'atto che parla" („Omul care vorbește, în actul vorbirii").

[127] Dintre primii care au dat extindere acestei idei: H. Sperber, *Uber den Affekt als Ursache der Sprachveränderung,* Halle, Niemeyer, 1914. Iar școala geneveză de lingvistică — și în special Bally, încă de la începutul secolului al XX-lea — a insistat și argumentat prin exemplificări concrete această atitudine, militînd pentru o nouă disciplină, „stilistica".

[128] Sporadice apariții în secolul al XIX-lea, de ex. la K. M. Rapp, *Versuch einer Physiologie der Sprache,* Stuttgart, Gottasche Buchh., 1836, pp. 149—219, sau P. Pierson, *Métrique naturelle du langage,* Paris, Vieweg, 1884, ori R. de la Grasserie, în diverse opuscule, ca de pildă: *De l'élément psychique dans le rythme et de ses rapports avec l'élément phonique,* Lemerre, 1892, E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik,* ed. cit., pp. 197 urm., sau indicații vagi la Ph. Wegener, *op. cit.,* p. 17; de asemenea, la unii psihologi, ca W. Wundt *(Die Sprache,* II, ed. cit., pp. 375 urm.). Mai tîrziu, la: W. E. Scripture, *Researches in Experimental Phonetics,* Washington, Carnegie Inst., 1906, pp. 62, 63, O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik,* ed. cit., pp. 219 urm. și *Die Sprache,* ed. cit., p. 90. Lucrările mai recente

Scanned with OKEN Scanner

de lingvistică nu mai fac obstrucție studierii intonației și în orice caz foneticienii consideră chiar necesară și interesantă — deși dificilă — studierea ei (v. A. Gemelli și G. Pastori, *op. cit.*, pp. 237 urm., K. L. Pike, *The Intonation of American English* (1946), cf. J. B. Carroll, *The Study of Language*, Cambridge Harvard U.P., 1955, p. 39, K. L. Pike, *Tone Languages*, Ann Arbor, Univ. Michigan Press, 1948, pp. 9 urm., E. Fischer-Jorgsen, *What Can the New Techniques of Acoustic Phonetics Contribute to Linguistics?*, în *„Reports from the 8-th Intern. Congres of Ling."*, vol. I, Oslo, Univ. Press, 1957, pp. 77 urm., etc.; cf. și G. Fant, *Modern instruments and methods for acoustic studies of speech*, Royal Inst. of Technology, Div. Telegr.-Teleph., rep. nr. 8, 1957, p. 9).

[129] De pildă, Dr. Em. Fröschels, *Psychologie der Sprache*, Leipzig-Wien, Deuticke, 1925.

[130] De ex. la Fr. Mauthner, *Kritik der Sprache*, ed. cit., pp. 233, 234, și *Die Sprache*, Frankfurt, Rütten u. Loening, 1906.

[131] De ex. lucrările lui L. Lévy-Bruhl, *La mentalité primitive dans ses rapports avec les langues qu'ils parlent*, în *Les fonctions mentales dans le sociétés inférieures*, Paris, Alcan, 1928, pp. 151—204, *L'âme primitive*, Paris, Alcan, 1927, pp. 76—81 etc.

[132] F. de Saussure, *op. cit.*, pp. 25, 31, 33; v. și H. Frei, *Langue, parole et différenciation*, în *„J. de psychol."*, 1952, nr. 2, p. 139, Ch. Bally, *Langue et parole*, în *„J. de psychol."*, 1926, p. 686; v. și criticile aduse lui De Saussure, privitor la aceste probleme, de: A. I. Smirnițkii, *Obektivnost sușcestvovaniia iazîka, (Caracterul obiectiv al limbii)*, Izd. Moskovskogo Universiteta, 1954, p. 10; precum și critica — făcută din punctul de vedere al accentuării pe latura individuală — a lui W. Doroszewski, *Quelques remarques . . .*, în *loc. cit.*, pp. 82 urm. Vezi și în textul nostru, p. 384, nota 8.

[133] V. Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Étude sur l'histoire des sons et des mots*, Copenhague — București, Munksgaard — Inst. lingv. rom., 1948, [de fapt, din 1917]; A. Sommerfelt, *La langue et la société, Caractères sociaux d'une langue de type archaïque*, Oslo, Aschenhoug, 1938; v. și H. Bauche, *Le langage populaire*, Paris, Payot, 1928.

[134] J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg, Winter, 1931, S. Öhman, *Wortinhalt u. Weltbild*, Stockholm, 1951, G. Matoré, *Le vocabulaire et la société sous Louis-Philippe*, Genève — Droz, Lille — Gard, 1951, cf. și W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, P.U.F., 1946, pp 141 urm.

[135] De ex. M. Cohen, *Histoire d'une langue: le Français*, Paris, Ed. Hier et auj., 1947.

[136] Cf. G. Devoto, *Sémantique et syntaxe*, în *„Confér. Inst. lingv. Univ. Paris."*, XI, 1952—1953, Paris, Klincksieck, 1954, p. 52. Studiile referitoare la aspectele fonetice sînt mai rare și abia la început, dar constituie o preocupare a foneticii actuale: cf. A. Sommerfelt, *Phonetics and Sociology*, în L. Kaiser, *Manual of Phonetics*, Amsterdam, 1957, pp. 370, 371.

[137] Ținînd de o așa-zisă „exolingvistică" (cf. J. B. Carroll, *op. cit.*, p. 29); v., la L. Bloomfield (*Language*, N. York, Holt, 1946, [ed. I, 1933], pp. 9, 10), preconizarea studierii „faptului lingvistic pur", iar la L. Hjelmslev definirea structurii (implicit a limbajului) ca „entitate autonomă" alături însă de „concesia" făcută prin precizarea faptului că des-

crierea semantică trebuie să constea din apropierea limbii de celelalte instituții sociale: în *Dans quelle mesure les significations...*, ed. cit., p. 282).

[138] G. K. Zipf., *Language (The Psychology of)*, în P. L. Harriman (red.) *Encyclopedia of Psychology*, New York, Philosophical Libr., 1946, pp. 331—342.

[139] Cf. J. Gaudefroy-Demombynes, *L'oeuvre linguistique de Humboldt*, Paris, Maisònneuve, f. a., p. 73.

[140] Relativ la „forma internă" („innere Sprachform"), cf. W. v. Humboldt, *Über die Verschiedenheit...*, ed. cit., p. 339, și R. de la Grasserie, *op. cit.*, pp. 19, 29; cf. și E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, partea, I, *Die Sprache*, Berlin, B. Cassirer, 1923, p. 12. Pentru ideea că fiece om dă o altă valoare cuvintelor, vezi și G. de Humboldt, *De l'origine des formes grammaticales et de leur influence sur le développement des idées*, Paris, Franck, 1859, p. 65. Alături de o frază ca aceasta: „Von dem ersten Elemente an ist die Erzeugung der Sprache ein syntetisches Verfahren, und zwar ein solches im ächtesten Verstande des Worts, *wo die Synthesis etwas schafft, des in keinem, der verbundenen Theile für sich liegt*" (*Über die Verschiedenheit...*, ed. cit., p. 365, subliniat de noi — T.S.-C.), Humboldt tratează despre „elementele construcției limbajului" (*ibid.*, p. 166); vezi și D. N. Uznadze, cf. R. G. Natadze, *Voprosî mîsleniia i reci v trudah psihologov Gruzinskoi S.S.R.*, în *„Vopr. psihol."*, 1957, nr. 5, p. 94.

[141] Cf. H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., p. 35—40.

[142] W. Wundt, *Die Sprache*, I, ed. cit., p. 563.

[143] Fr. Gouin, *Exposé d'une nouvelle méthode linguistique. L'art d'enseigner et d'étudier les langues*, ed. III, Paris, Fischbacher, [1894], pp. 67, 68; și L. Șăineanu, *Raporturile dintre gramatică și logică*, București, Socec, 1891, p. 76.

[144] De ex. pentru P. Pierson (*op. cit.*, p. 137) cuvîntul era „o abstracție, o ficțiune gramaticală".

[145] De pildă, W. Wundt, *Die Sprache*, I, ed. cit., p. 224, K. Vossler, *op. cit.*, p. 58; iar A. Chaignet (*op. cit.*, p. 20), care accentua ideea de unitate în limbaj, afirma chiar că în frază cuvintele se contopesc într-un „întreg cu caracter de noutate" (*„tout nouveau"*).

[146] H. Paul (*op. cit.*, pp. 34, 123, 298) de pildă.

[147] Care e, spunea Wundt (*Sprache*, II, ed. cit., p. 393), „anterioară cuvîntului" (*„früher als das Wort"*).

[148] Nu există *o singură* semnificație pentru un cuvînt, sublinia Fr. Mauthner (*Wörterbuch der Philosophie. Neue Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, vol. I, Leipzig, Meiner, 1923, pp. 146 urm.).

[149] B. Leroy, *Le langage*, ed. cit., p. 90.

[150] *Ibid.*, p. 87.

[151] *Ibid.*, pp. 90, 91; și W. Wundt, *op. cit.*, I, p. 5.

[152] B. Leroy, *op. cit.*, pp. 6, 7.

[153] Ch. Sigwalt, *De l'enseignement des langues vivantes*, Paris, Hachette, 1906, p. 8.

[154] „We have to select, under the guidance of the context, or general requirement of the sense, the particular meaning intended... The *ensemble* is necessary to the correct interpretation of each" („Trebuie să selectăm, călăuziți de context, sau de sensul general [al frazei], semnificația particulară. *Ansamblul* este necesar pentru interpretarea corectă a fiecărui [cuvînt]"), W. Whitney, *Language*, ed. cit., p. 109.

Scanned with OKEN Scanner

[155] „The art of clear speaking or writing consists in so making up the picture that the right meaning is surely suggested for each part" („Arta de a vorbi sau scrie clar constă în a te exprima astfel încît semnificația justă să fie sugerată precis pentru fiece parte"). W. Whitney, *loc. cit.*, Ezitările și contradicțiile apar însă și la Whitney, care afirma de pildă că limbajul nu are nimic de a face cu gîndirea.

[156] L. Barat și Ph. Chaslin, *op. cit.*, p. 750.

[157] A. Dauzat, *Philosophie du langage*, ed. cit., p. 19.

[158] Edw. Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, N. York, Harcourt-Brace, 1921, p. 9 (subliniat de noi — T.S.-C.).

[159] *Ibid.*, p. 58.

[160] *Ibid.*, pp. 24, 25.

[161] E. Buyssens, *Langage et pensée*, ed. cit., pp. 45, 47.

[162] J. Vendryes, *Le langage*, ed. cit., p. XII; vezi și A. Carnoy, *La science du mot. Traité de sémantique*, Louvain, Ed. „Universitas", 1927, p. 32.

[163] J. Vendryes, *op. cit.*, p. 211.

[164] L. Șăineanu, *Raporturile dintre gramatică și logică*, ed. cit., p. 76, L. Dugas, *Le psittacisme et la pensée symbolique*, Paris, Alcan, 1896, p. 6, R. de Gourmont, *Esthétique de la langue française*, Paris, Mercure de France, f.a., pp. 24 urm.; și De Saussure (în *„Indog. Forsch."*, vol. IV, cf. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. II, Paris, Klincksieck, 1952, p. 181): „La valeur d'une forme est tout entière dans le texte où on la puise" („Valoarea unei forme se află în întregime în textul din care e luată").

[165] P. Kretschmer (*Sprache*, ed. cit., p. 41) cerea să nu fie studiate cuvintele izolat, iar Manu Leumann (*Zum Mechanismus des Bedeutungswandels*, în *„Indog. Forsch."*, 45, H. 2, 1927, pp. 113, 116) arăta că schimbările semantice apar pentru că termenul intră în diverse grupări care îi schimbă sensul; la fel, M. Bréal (*De l'enseignement des langues anciennes*, Paris, Hachette, 1891, pp. 91, 105), E. Wassenzieher, *Leben und Weben der Sprache*, ed. III-a, Berlin, Dümmler, 1921, pp. 217 urm.), H. Sperber (*op. cit.*, pp. 14, 41).

[166] Deoarece fiece cuvînt se poate transforma în mod diferit după ansambluri: A. Dauzat, *Géographie linguistique*, Paris, Flammarion, (1922), pp. 46, 53, F. de Saussure, *op. cit.*, p. 199.

[167] Începînd chiar cu interesanta carte a lui P. Pierson — *Métrique naturelle du langage* (ed. cit., pp. XIII, 138, 257), apărută în 1884 —, amestec de idei juste și de exagerări. Mai tîrziu — în 1924 — o încercare asemănătoare, la G. Panconcelli-Calzia, *Die experimentelle Phonetik in ihrer Anwendung auf die Sprachwissenschaft*, ed. II, pp. 69, 109, 119.

[168] F. de Saussure, *op. cit.*, p. 157. Cf., mai tîrziu, îndeosebi Meillet: „fiece limbă formează un sistem în care totul e solidar" (cf. și A. Rosetti, *Considerații asupra structuralismului în lingvistică*, în *„Studii"*, I, 1948, p. 120).

[169] F. Mauthner, *Kritik der Sprache*, II, ed. cit., p. 258, III, pp. 117, 223—259, 267; vezi și *Die Sprache*, ed. cit., pp. 46, 55. „Seelensituation", „Situation der Seele" sau „Weltanschauung" înseamnă mai mult decît obiceiurile și temperamentul: o influență a ideilor timpului și societății, a unei „Kultursituation" (vol. III, pp. 233—234; și p. 240).

[170] F. Mauthner, *Kritik der Sprache*, III, ed. cit., pp. 232 urm. Wegener vorbise în aceiași termeni despre „situație", care nu e dată întot-

deauna prin cuvinte numai, ci și prin atitudinea și mediul persoanei interlocutoare (*Untersuchungen ueber die Grundfragen des Sprachlebens*, ed. cit., p. 21) și care cuprinde mai multe ipostaze: „Situation der Anschauung", „Situation der Erinnerung" și „Kultursituation", diverse după popor și epocă (pp. 21, 22, 26). Wegener este de altfel printre primii care afirmă că „Das Wort ist komprimierter Satz" („Cuvîntul este o frază comprimată") p. 182; idem, p. 15).

[171] W. Whitney, *op. cit.*, p. 109, B. Leroy, *op. cit.*, p. 87, Ch. A. Sechehaye, *La stylistique et la linguistique*, în *„Mélanges de ling. offerts à F. de Saussure"*, Paris, Champion, 1908, p. 158, Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, ed. II-a, vol. I, Heidelberg-Paris, Winter-Klincksieck, 1934, pp. 88, 91, 95 și vol. II, p. 78, 88; și: *Le langage et la vie*, Zürich, Nieham, 1935, pp. 55, 214, A. Dauzat, *op. cit.*, pp. 18, 19, M. Jousse, *Études de psychologie linguistique, Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les verbo-moteurs*, Paris, Beauchesne, 1925, pp. 53, 99, J. Dewey, *Comment nous pensons*, Paris, Flammarion, 1925, tr. O. Decroly, p. 229, J. Piaget, *Études sur la logique de l'enfant. Le langage et la pensée chez l'enfant*, ed. II, Paris — Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1930, pp. 14, 204. H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., p. 351, și: *Le langage*, în G. Dumas, *Traité de psychologie*, vol. II, 1924, p. 173, și: *Les opérations intellectuelles*, în G. Dumas, *Nouveau traité de psychologie*, vol. V, 1936, p. 130.

[172] Herbert Nutting, *Thought Relation and Syntax*, University of California Press, Berkeley, California, 1927 (extras), p. 282, B. Karlgren, *Sound and Symbol in Chinese*, London, Oxford Univ. Press, 1923, pp. 84, 90, L. Lévy-Bruhl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris, Alcan, 1928, p. 180; iar Bronislaw Malinovski, *The Problem of Meaning in Primitive Languages*, în C. K. Ogden și I. A. Richards, (*The Meaning of Meaning*, ed. cit., p. 307) afirma peremptoriu: „A. word without linguistic context is a mere figment" („Un cuvînt fără context lingvistic este o ficțiune").

[173] C. K. Ogden și I. A. Richards, *op. cit.*, pp. 58, 66, 174, 206.

[174] *Ibid.*, pp. 47, 73.

[175] Din punctul de vedere al reliefării ideii de context, contribuția cea mai însemnată în această lucrare o aduce studiul lui B. Malinovski (vezi *supra*), publicat la sfîrșitul ei.

[176] Vezi și mai departe, în textul nostru, pp. 288 urm.

[177] Metoda „globală" a lui O. Decroly (Dr. Decroly et M-elle Monchamp, *L'initiation à l'acitivité intellectuelle et motrice par les jeux éducatifs*, Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1937, p. 160) a fost aplicată numai sporadic. Faptul că J. Dewey (*op. cit.*, p. 235) lua atitudine impotriva defectuoaselor metode frecvente, arată ce puțin pătrunseseră în școli noile concepții; de altfel, revolta psihologului W. Betz (*Zur Psychologie der Tiere und Menschen*, Leipzig, Barth, 1927, p. 149) este semnificativă: el se plîngea de faptul că în școli era interzis să se refere un cuvînt la text, pentru a fi înțeles.

[178] M. Bronstein, *Méthode d'enseignement des langues étrangères aux adultes*, Paris, Lipschutz, 1937, pp. 69, 147, W. Réal, *Linguistique et pédagogie*, în *„Mélanges Bally"*, Genève, Georg, 1939, p. 64; vezi și I. Epstein, *La pensée el la polyglossie, Essai psychologique et didactique*, Paris, Payot, f. a., p. 213.

[179] H. Pongs, *L'image poétique et l'inconscient*, în *„J. de psychol."*, 1933, n. 1—4, p. 155, A. W. de Groot, *Le mètre et le rythme du vers*, *ibid.*,

pp. 331, 332, Ch. Lalo, *L'analyse critique d'une oeuvre d'art, Essai sur les structures et la suprastructure de la poésie, ibid.*, 1946, nr. 3, pp. 257—283; Pius Servien, *Lyrisme et structures sonores*, Paris, Boivin, 1930, p. 29; G. Bertoni, *Lingua e poesia*, Firenze, Olschki, 1937, p. 13 etc.

[180] Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, Alcan, 1933, pp. 7, 12, 499 etc., și: *La langue, le sens, la pensée*, Paris, P.U.F., 1941, pp. 9, 49, 55, 111, 163; L. Jordans, *La logique et la linguistique*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, pp. 50, 55.

[181] De ex.: H. Delacroix, *Le langage*, în G. Dumas (red.), *Traité de psychologie*, ed. cit., pp. 160, 161, 177, A. Meillet, *L'état actuel des études de linguistique générale*, în *Linguistique historique...*, vol. I, Paris, Champion, 1948, pp. 15 urm., Ch. Bally, *Notions grammaticales d'absolu et de relatif*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 348, K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit., pp. 173, 284, A. Sommerfelt, *La langue et la société*, ed. cit., pp. 109, 125, Al. Rosetti, *Le mot, Copenhague—București*, Soc. roum. de ling., 1943, p. 33, și A. Rosetti—J. Byck, *Gramatica limbii romîne*, ed. II, București, Universul, 1945, p. 177, R. Jakobson, *Kindersprache, Aphasie u. allgemeine Lautgesetze*, Uppsala, Almqvist-Wiksells, 1941, p. 23, J. Marouzeau, *Précis de stylistique française*, Paris, Masson, 1941, pp. 70, 71, H. Wallon, *Les origines de la pensée chez l'enfant*, Paris, P.U.F., 1945, p. 107, E. L. Thorndike, *The Psychology of Semantics*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1946, vol. 59, nr. 4, pp. 616, 627, E. H. Sturtevant, *An Introduction to Linguistic Sciences*, New Haven, Yale Univ. Press, 1947, pp. 33, 136, Ch. Serrus, *Le parallélisme...*, ed. cit., pp. 139 urm. (insistă mai mult decît alți autori asupra importanței contextului, totuși tratează această problemă destul de succint și numai pe plan teoretic), G. Galichet, *Essai de grammaire...*, ed. cit., p. 15, D. Badareu, *Du jugement comme acte significativ*, Lausanne, Roth, 1944, pp. 196, 197, W. Réal, *Linguistique et pédagogie*, ed. cit., p. 64, K. Britton, *Communication. A philosophical Study of Language*, London, Kegan Paul (1939), p. 280, C. Reiser, *Non-Aristotelian logic and the Crisis in Science*, în *„Scientia"*, 1937, vol. 61, nr. 299, p. 140. Ch. Boardman Miller, *An experimental-phonetic investigation of whispered conversation considered from the linguistic point of view*, Bochum-Langerdreer, H. Pöppinghaus, 1934, pp. 17, 67, 70, A. F. Watts, *The Language and Mental Development of Children*, London, Harrap, 1946, p. 61, Mortimer Adler, *Language*, în *Dialectic*, London—N. York, Kegan Paul-Harcourt, 1927, pp. 25, 97, 194, 195, 255, G. E. Miller, *Language and Communication*, New York—Toronto—London, McGraw-Hill, 1951, pp. 77, 81 etc.

[182] L. Zawadovski, *Influence, vraie et apparente, du contexte sur le sens*, în *„C-tes r. Soc. Sciences, Lettres"*, Wroclaw, 1949, n. 4, (Wroclaw, 1950), pp. 13—15.

[183] S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, Francke, [1952], pp. 100 etc.

[184] G. A. Miller and J. A. Selfridge, *Verbal Context and the Recall of Meaningful Material*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1950, vol. 63, nr. 2, pp. 176—186, N. H. Eisen, *The Influence of Set on Semantic Generalization*, în *„J. Abnorm. a. Soc. Psychol."*, 1954, vol. 49, pp. 491 urm., W. Weiss, G. Margolius, *The Effet of Context Stimuli on Learning and Retention*, în *„J. Exper. Psychol."*, 1954, vol. 48, pp. 318—322, cf. și *„Année Psychol."*, 1956, nr. 1, pp. 209—210, E. E. Miller, *Context in the Perception of Sen-*

tences, în *„Amer. J. Psychol."*, 1956, nr. 4, pp. 653—655, C. N. Cofer — T. J. Ford, *Verbal Context and Free Association-Time*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1957, nr. 4, pp. 606—611; H. C. Sharp, *Effect of Contextual Constraint upon Recall of Verbal Passages*, *ibid.*, 1958, nr. 3, pp. 568—573; vezi și comunicarea la Congresul de Psihologie, Bruxelles, 1937: Alice W. Heim, *Concept-formation, Thinking and Intelligence.*

[185] *Materialismul dialectic* (red. G. F. Aleksandrov), București, E.S.P.L.P., 1954, p. 67.

[186] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, București, Ed. P.M.R., 1952, p. 41.

[187] Fr. Engels, *Anti-Dühring*, București, Ed. P.M.R., 1952, p. 28, și *Dialectica naturii*, E.S.P.L.P., 1954, p. 56.

[188] Fr. Engels, *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*, în Marx-Engels, *Opere alese*, vol. II, București, E.S.P.L.P., 1955, pp. 83 urm., I. V. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*, București, Ed. P.M.R., 1951, pp. 47, 79.

[189] I. V. Stalin, *op. cit.*, p. 48; vezi și A. S. Cikobava, *Învățătura lui I. V. Stalin despre limbă ca fenomen social*, în *Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1953, pp. 83, 87, 91, 92.

[190] I. V. Stalin, *op. cit.*, p. 47.

[191] Vezi diversele lucrări ale lui I. P. Pavlov, în *Experiența a douăzeci de ani în studiul obiectiv al activității nervoase superioare a animalelor*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1953 (apărută pentru întîia oară în 1923), sau în *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1951 (apărută pentru întîia oară în 1926).

[192] Cf. și E. A. Asratian, *K voprosu o fiziologhii vremennoi sviazi*, în *Ucenie I. P. Pavlova i filosofskie voprosî psihologhii*, Moskva, Izd. Ak. Nauk, 1952, p. 147.

[193] I. P. Pavlov, *Un fiziolog răspunde psihologilor*, în *Experiența a douăzeci de ani*, ed. cit., pp. 461 urm.

[194] V. A. Ghiliarovski, *Psihiatria*, București, Ed. medicală, 1956, p. 42. Experimente ale școlii pavloviste, de creare a reflexelor condiționate la cuvînt, demonstrează legătura dintre diferiți analizatori, precum și participarea întregii scoarțe (E. V. Smidt și A. V. Suhovskaia, *K fiziopatologhii senzornoi afazii*, în *„J. nevrop. i psihiatr."*, 1954, nr. 12, pp. 987—995; N. A. Krîșova, et al., *Kliniko fiziologhiceskoe issledovanie bolnîh afaziei*, *ibid.*, 1954, nr. 12, pp. 979—986). Vezi și influența în alte țări, de pildă prin interpretarea afaziei pe baza stereotipului dinamic (M. Rosenberg, *Uber dynamische Gefüge im Aufbau der Sprache*, în *„Psychiatrie, Neurol. u. mediz. Psychol."*, 1956, H. 11, pp. 329 urm.); vezi și E. Façon, N. Wertheim, *Cîteva considerații fiziopatologice pe marginea unui caz de afazie*, în *„Neurologia, psih., neurochir."*, 1957, nr. 2, pp. 147 urm., A. Kreindler și A. Fradis, *Izucenie neirodinamiki pri afazii*, în *„J. nevrop. i psihiatr."*, 1957, nr. 8, pp. 929—941.

[195] A. G. Ivanov-Smolenski, *Despre studierea activității comune a primului și a celui de-al doilea sistem de semnalizare al scoarței cerebrale*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1951, nr. 3, pp. 92 urm., L. A. Șvarț, *K voprosu o slove kak uslovnom razdrajitele*, în *„Biul. eksp. biol. i med."*, 1954, nr. 12, pp. 15—19; V. D. Volkova, *Particularitățile formării reflexelor condiționate la excitanți verbali la copii*, în *„Anal. rom.-sov., pediatrie"*, 1954, nr. 1, pp. 5—14.

[196] N. I. Krasnogorski, *Despre fiziologia dezvoltării vorbirii la copii*, în „*Anal. rom.-sov., pediatrie*", 1953, nr. 3, pp. 5—13, și: *Razvitie uceniia o fiziologhiceskoi deiatelnosti mozga u detei*, Leningrad, 1939, pp. 98 urm., V. D. Volkova, *op. cit.*, V. I. Kreajev, *O zameșciaiușcei funkții vtoroi signalnoi sistemî*, în „*Fiziol. jurn.*", 1955, nr. 3, pp. 305—313; F. A. Sohin, *Unele probleme ale însușirii de către copil a structurii gramaticale a limbii, în lumina învățăturii fiziologice a lui I. P. Pavlov*, în „*Anal. rom.-sov., pedag.-psihol.*", 1951, nr. 3, pp. 101—125. Pentru diversele probleme în legătură cu psihologia limbajului în literatura sovietică, vezi și lucrarea recentă, cu o foarte bogată bibliografie (555 de titluri), a lui A. N. Raevskii, *Psihologhiia reci v sovetskoi psihologhiceskoi nauke za 40 let*, (Kiev), Izd. Kievskogo Gosudarst. Univ., 1958.

[197] E. M. Galkina-Fedoruk, *Slovo i poniatie v svete uceniia klassikov marksizma-leninizma*, în „*Vestnik Moskovskogo Universiteta*" seriia obșcestvennîh nauk, 1951, nr. 9, p. 121.

[198] L. A. Bulahovski, *Vvedenie v iazîkoznanie*, partea a II-a, Moskva, Ucipedghiz, 1953, pp. 27—31; A. N. Gvozdev, *Mestoimenie i kontext*, în *Ocerki po stilistike russkogo iazîka*, Moskva, Izd. Akad. Pedag., 1952, pp. 112—117. Vezi și notele bibliografice sau discuțiile din text, pp. 301 urm.

[199] Cf. A. V. Korneeva, *Urok na temu „Slovo v kontext i mnogoznacinost slova"*, în „*Russkii iazîk v șkole*", 1953, nr. 3, pp. 46—49.

[200] O. I. Nikiforova, *Rolul reprezentărilor în perceperea cuvîntului, frazei și descrierii artistice*, în A. A. Smirnov (red.), *Probleme de psihologia înțelegerii*, București, Ed. de stat pentru literatură științifică și didactică, 1951, pp. 187 urm.

[201] R. G. Natadze, (în 1953), cf. R. G. Natadze, *Voprosî mîșleniia i reci v trudah psihologov Gruzinskoi S.S.R.*, în „*Vopr. psihol.*", 1957, nr. 5, p. 103.

[202] S. L. Rubinstein, *Osnovî obșcei psihologhii*, Moskva, 1946, pp. 428 urm., A. M. Leușina, *Dezvoltarea vorbirii*, în A. M. Leușina, A. I. Sorokina, A. P. Usova, *Pedagogia preșcolară*, București, Ed. de stat, 1948, pp. 224—227.

[203] Vezi de ex.: S. K. Șaumian, *O sușcinosti strukturnoi lingvistiki*, în „*Vopr. iazîk.*", 1956, nr. 5, pp. 38—54, M. I. Steblin-Kamenskii, *Neskolko zamcianii o strukturalizme, ibid.*, 1957, nr. 1, pp. 35—40, I. I. Revzin, *Strukturalnaia lingvistika, semantika i problemî izuceniia slova, ibid.*, nr. 2, pp. 31—41, A. S. Melniciuk, *K oțenke lingvisiticeskogo strukturalizma, ibid.*, nr. 6, pp. 38—50, A. A. Reformatskii, *Cîto takoe strukturalizm?, ibid.*, pp. 25—38.

[204] Vezi Marx-Engels, *Ideologia germană*, în K. Marx și F. Engels, *Opere 3*, București, Editura Politică, 1958, p. 31; vezi și G. F. Aleksandrov, (red.), *Materialismul dialectic*, București, E. S. P. L. P., 1954, pp. 348—356; A. V. Vostrikov, *Klassiki marksizma-leninizma o sviazi iazîka i mîșleniia*, în „*Vopr. Filos.*", 1952, nr. 3, pp. 47—65. Vezi și Al. Graur, *Aplicări ale metodei dialectice*, în *Studii de lingvistică generală*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1955, pp. 69 urm., 74 urm., etc. și H. Wald, *Rolul limbajului în formarea și dezvoltarea ideilor*, în „*Probleme de logică*", București, Ed. Acad. R.P.R., 1956, pp. 3—84; vezi și încercările de aplicare făcute de G. F. Meier, *Ein Beitrag zur Erforschung der Zuzammenhänge von Sprache u. Denken und der Entwicklungsgesetzmässigkeiten der Sprache*, în „*Wissens.*

Z. K. Marx-Univ. Leipzig", 1952—1953, caiet 9—10, pp. 517—633 (cf. și *„Vopr. filos."*, 1954, nr. 3, pp. 357—361).

[205] V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, București, Ediția a II-a, 1959, pp. 225—232; vezi și D. P. Gorski, *O roli iazîka v poznanii*, în *„Vopr. filos."*, 1953, nr. 2, p. 75—93.

[206] I. P. Pavlov, *Reflexul condiționat*, în *Experiența a douăzeci de ani ...*, ed. cit., p. 608, și *Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale*, ed. cit., p. 329; vezi și: M. Ralea, *Importanța învățăturii lui Pavlov pentru filozofie și psihologie*, în *Studii de psihologie și filozofie*, București, Ed. Acad., R.P.R., 1955, pp. 70—71, N. V. Medvedev, *Teoria leninistă a reflectării și învățătura lui I. P. Pavlov despre activitatea nervoasă superioară* (Moscova, 1954), în *„Caiete de traduceri pentru catedrele universitare"*, *Studii de psihologie*, București, 1954, III, pp. 63—73.

[207] I. K. Ekgolm, *Teoriia K. D. Ușenskogo o iazîka i mîșlenii*, în *„Sov. pedagog"*, 1953, nr. 11, pp. 93, 97 și 98.

[208] G. Cristian, *Despre psihologia gîndirii și limbajului în opera lui Secenov*, în *„Rev. de psihol."*, 1955, I, nr. 1—2, p. 104.

[209] I. M. Secenov, *Elementele gîndirii*, în Secenov, Pavlov, Vvedenski, *Fiziologia sistemului nervos, Opere alese*, vol. I, București, Ed. medicală, 1954, p. 331.

[210] L. S. Vîgotskii, *Mîșlenie i reci*, în *Izbrannîe psihologhiceskie issledovaniia*, Moskva, 1956, pp. 382, 383.

[211] *Ibid.*

[212] De ex.: A. G. Spirkin, *Problemele limbii și gîndirii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin asupra lingvisticii*, Moscova, 1951, (conferință, trad. rom.). A. S. Cikobava, *Învățătura lui I. V. Stalin despre limbă ca fenomen social*, în *„Problemele lingvisticii în lumina lucrărilor lui I. V. Stalin"*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 91. Culegerea *Mîșlenie i iazîk*, Moskva, 1957, S. L. Rubinstein, *Voprosî o iazîke, reci i mîșlenii*, în *„Vopr. iazîk."*, 1957, nr. 2, pp. 42—48; vezi și lucrările școlii gruzine (D. I. Ramișvili etc.), cf. R. G. Natadze, *op. cit.*

[213] D. P. Gorski *op. cit.*, Iu. M. Pratusevici, *O rece-dvigatelnom analizatore i ego roli v protesse poznaniia*, în *„Vopr. filos."*, 1953, nr. 6, pp. 140—150, F. I. Gheorghiev, *Problema ciuvstvennogo i ratsionalnogo v poznanii*, în *„Vopr. filos."*, 1955, nr. 1, pp. 28—42.

[214] A. M. Leușina, *Dezvoltarea vorbirii*, ed. cit., p. 220 etc., N. P. Antonov, *Dezvoltarea gîndirii și vorbirii la copii*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1953, nr. 3, pp. 65 urm., N. G. Morozova, *Dezvoltarea limbajului la vîrsta școlară mică*, în A. N. Leontiev și L. I. Bojovici (red.), *Studii de psihologia copilului*, București, E.S.D.P., 1953, pp. 95 urm., A. R. Luria, *Rol slova v formirovanii vremennîh sviazei u celoveka*, în *„Vopr. psihol."*, 1955, nr. 1, pp. 73—87, R. Ș. Karimova, *K voprosu o znachenii osvoeniia doșkolnikom elementov grammaticeskogo stroia iazîka dlia razvitiia ego mîșleniia*, *„Ucenîe zapiski LPGI im. A. I. Gherțena"*, vol. 112, Leningrad; 1955, 33—46, cf. V. V. Kardașev, *Ukazatel literaturî po psihologhii o publikovannoi v 1955 g.*, în *„Vopr. psihol."*, 1956, nr. 4, p. 140 (lucrarea nu a putut fi consultată direct).

[215] Din bogata bibliografie a acestei probleme în școala pavlovistă, menționăm numai cîteva lucrări referitoare la problema relațiilor dintre gîndire și limbaj în fiziologia și psihologia normală (majoritatea lucrărilor tratînd despre tulburările interacțiunii celor două sisteme, în condiții patologice):

Scanned with OKEN Scanner

A. G. Ivanov-Smolenski, *Despre interacțiunea primului și celui de-al doilea sistem de semnalizare în anumite condiții fiziologice*, „Bibl. Anal. rom.-sov.", seria Medicină, 1950, nr. 44, pp. 24—38, A. G. Spirkin, *Învățătura lui I. P. Pavlov despre cele două sisteme de semnalizare, baza biologică a învățăturii staliniste despre limbă*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1952, nr. 5, pp. 48—62, Z. V. Manuilenko, *Învățătura lui I. P. Pavlov despre cele două sisteme de semnalizare și importanța ei pentru educația copiilor de vîrstă preșcolară*, *ibid.*, nr. 7, pp. 5—18, E. V. Șorohova, *Învățătura lui I. P. Pavlov despre sistemele de semnalizare în lumina teoriei leniniste a reflectării*, în *„Anal. rom.-sov., medicină generală"*, 1953, nr. 1, pp. 7—22, L. K. Nazarova, *K voprosu o razvitii ucenîia I. P. Pavlova o dvuh signalnîh sistemah v rabote ego posledovatelei*, în *„Nacealn. škola"*, 1952, nr. 7, pp. 55—59, L. S. Bogacenko, *Influența programului școlar zilnic asupra legăturilor condiționate din cadrul primului și al celui de-al doilea sistem de semnalizare și asupra corelației dintre aceste sisteme*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1953, nr. 4, pp. 97—111, E. G. Vațuro și A. A. Șibanov, *O subektivistskih oșibkah akademika L. A. Orbeli v traktovke uceniia I. P. Pavlova o korkovîh signalnîh sistemah*, în *„Fiziol. jurn."*, 1953, nr. 3, pp. 375—386.

[216] P. S. Popov, *Sujdenie i predlojenie*, în *Voprosî sintaksisa sovremennogo russkogo iazîka*, Moskva, 1950, pp. 5—35; D. P. Gorski și N. G. Komlev, *K voprosu o sootnoșenii loghiki i grammatiki*, în *„Vopr. filos."*, 1953, nr. 6, pp. 63—83.

[217] R. Ghinzburg, *Problema znaceniia slova v svete stalinskogo uceniia o iazîke*, în *„Inostr. iazîki v škole"*, 1952, nr. 4, pp. 30—42.

[218] De ex. A. Darmesteter (*La vie des mots*, Paris, Delagrave, 1893, p. 37: „Cuvîntul este servitorul ideii; fără idee nu există cuvînt: nu este decît o îngrămădire vană de sunete"), A. Sechehaye, *La pensée et la langue*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 60; cf. și *„Relațiile dintre gîndire și limbaj în ontogeneză"*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1957, pp. 4—6.

[219] H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., pp. 107, 361, etc.; A. Gemelli și G. Zunini, *Il punto di vista della psicologia nello studio del linguaggio*, în *Introduzione alla psicologia*, ed. IV, Milano, 1954, pp. 307, 312, J. Piaget, în *„Thinking and Speaking. A Symposium* (edited by G. Révész, Amsterdam, 1954), cf. N. Galifret-Granjon, *Le développement du langage et ses troubles*, în *„Année psychol."*, 1956, nr. 1, pp. 76 urm.; F. Kainz, *op. cit.*, pp. 146 urm., și *Vorformen des Denkens*, în *„Thinking and Speaking"*, ed. cit., pp. 61—93; Ch. Serrus, *La langue, le sens, la pensée*, Paris, P.U.F., 1941, Th. Alajouanine-P. Mozziconacci, *op. cit.*, pp. 63, 65 urm.

[220] G. Schmidt, *Thinking and Language*, în *„Orbis"*, 1955, nr. 1, pp. 66—73.

[221] E. Buyssens, *Speaking and Thinking from the Linguistic Standpoint*, în *„Thinking and Speaking"*, ed. cit., pp. 136—164; în fond, Buyssens ajunge la dualism (cf. și *„J. de psychol."*, 1955, nr. 2, p. 305), deși afirmă și că „gîndirea nu ar fi ceea ce este dacă nu am avea limbaj" (E. Buyssens, *op. cit.*, p. 164).

[222] Cf. G. A. Miller și E. H. Lenneberg, rec, la *„Thinking and Speaking"*, ed. cit., în *„Amer. J. Psychol."*, 1955 (68), nr. 4, p. 697; și *„J. de psychol."*, 1955, nr. 2, pp. 304—305. Poziția lui G. Révész este atît de ambiguă, încît un alt cercetător îl consideră — și îl critică drept

atare — ca pe unul dintre cei care identifică gîndirea și limbajul (J. B. Carroll, *The Study of Language*, ed. cit. p. 104).

[223] Vezi mai sus, pp. 16 urm.

[224] Cf. F. Kainz, *Psychologie der Sprache*, vol. I, ed. cit., p. 143.

[225] W. v. Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues u. ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, ed. cit., și G. de Humboldt, *De l'origine des formes grammaticales et de leur influence sur le développement des idées*, ed. cit., p. 47; cf. și P. Trost, *Despre raportul limbii față de gîndire*, referat la Confer. lingviștilor din Liblice, 1954 (trad. rom.); Max Müller, *The Science of Thought*, Londra, Longmans, 1887, pp. 3, 77—126, 550 etc.; W. Wundt, *Die Sprache*, II, ed. cit., pp. 405—419, E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, I, ed. cit., L. Weisgerber, *Das Problem der inneren Sprachform u. seine Bedeutung für die deutsche Sprache*, în *„Germ.-Rom. Mon."*, 1926, caiet. 7/8, pp. 249 urm.

[226] Cf. A. Tilquin, *Le behaviorisme*, Paris, Vrin, 1942, pp. 162 urm.: gîndirea fiind în concepția behavioristă o „subvocal speaking" („vorbire subvocală"), o schemă de mișcări periferice, iar limbajul de asemenea, o „organizare laringiană" (în comunicare, elementul kinestezic este considerat „mai important decît acela ideațional", afirma și H. C. Warren, *Précis de psychologie*, Paris, Rivière, 1923, p. 307).

[227] Cf. F. Kainz, *op. cit.*, vol. I, p. 147. Vezi, de asemenea, și vechi argumentări de tipul aceleia a „păsărilor care vorbesc, dar nu gîndesc" (de ex. la W. Ament, *Die Entwicklung von Sprechen u. Denken beim Kinde*, Leipzig, 1899, pp. 29, 30.

[228] Ca Broca, Déjerine, cf. Th. Alajouanine—P. Mozi-conacci, *op. cit.*, p. 57.

[229] Ca James (cf. P. Oléron, *Le rôle du langage dans le développement mental*, în *„Enfance"*, 1952, nr. 2, p. 122), P. Guillaume *(Manuel de psychologie*, Paris, P.U.F., 1948, pp. 234 urm.) etc.

[230] Cf. F. Kainz, *op. cit.*, p. 146.

[231] „Limbajul și gîndirea sînt așa de vag și de variat definite, încît [a arăta relațiile dintre ele] este ca și cum ai vrea să legi fumul de ceață, într-un nor de fum de fabrică *(„smog")"*, afirmă G. A. Miller și E. H. Lenneberg, în recenzia la *„Thinking and Speaking. A Symposium"*, în *loc. cit.*, p. 698.

[232] E. Cassirer, *Le langage et la construction du monde des objets*, în *„J. de psychol."*, 1933, n. 1—4. pp. 18—45, și *L'influence du langage sur le développement de la pensée dans les sciences de la nature*, *ibid.*, 1946, nr. 2, pp. 129—153, L. Weisberger, *Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur*, în *„Wörter u. Sachen"*, vol. XV, 1933, pp. 134—225 și vol. XVI, 1934, pp. 96—237; și: *Weiteres über das zusammenarbeiten von Sprachwissenschaft, Psychologie, Physiologie u. Chemie an den Problemen der Sinnesempfindungen*, în *„Wörter u. Sachen"*, vol. XIV, 1932. pp. 99—107.

[233] B. L. Whorf, *Language, Thought and Reality*, N. York—London, Wiley—Chapman, 1956, cf. *rec.* de G. L. Trager, în *„Language"*, 1957, vol. 33, nr. 3, pp. 421—424; cf. și J. B. Carroll, *op. cit.*, pp. 44 urm.

[234] Unul dintre exponenții săi, St. Chase, prefațează ultima ediție a operelor lui Whorf (cf. *rec.* din *„Language"*, loc. cit.). Vezi expunerea lui S. I. Hayakawa *(Semantics, General Semantics and Related Disciplines*, în *Language, Meaning and Maturity, Selections from ETC., a Re-*

niew of General Semantics 1943—1953, New York, Harper, [1954], p. 25), cu privire la semanticii care susțin că limbajul determină caracterul realității.

[235] Edw. Sapir, *Language. An introduction to the Study of Speech*, ed. cit., p. 58.

[236] L. Bloomfield, *op. cit.*, pp. VII, 9, 10, 32, 33, cf. și G. Bonfante, *Semantics, Language*, în *Encyclopedia of Psychology* (Harriman), ed. cit., p. 865, L. H. Gray, *Mécanisme et mentalité en langage*, în „*Acta linguistica*", 1945—1949, vol. V, fasc. 2, p. 66; vezi și M. M. Guhman, *Protiv idealizma i reakții v sovremennom amerikanskom iazîkoznanii*, în „*Izv. Akad. Nauk*", s. lit. și limbă, 1952, nr. 4, vol. XI, pp. 281—295.

[237] Edg. H. Sturtevant, *op. cit.*, p. 2.

[238] R. Carnap, *Logische Syntax der Sprache*, Viena, J. Springer, 1934, p. 2; vezi și la V. Bröndal (*L'autonomie de la syntaxe*, în „*J. de psychol.*", 1933, nr. 1—4, p. 223) o afirmație asemănătoare: în sintaxă nu trebuie să pătrundă studiul semnificației cuvîntului.

[239] Cf. E. W. Beth, *La sémantique et sa portée philosophique*, în *Semantica, Archivio di Filosofia*, Roma, Bocca, 1955, pp. 41 urm.; cf. și alte articole „semantice" din aceeași culegere.

[240] Ch. Morris, *Segni, linguaggio e comportamento*, Milano, Longanesi [1949] (ed. americ. 1946), pp. 9, 10. Ch. Morris a încercat o conciliere a behaviorismului și mecanicismului bloomfieldian cu mentalismul (L. H. Gray, *Mécanisme et mentalité en langage*, în *loc. cit.*, p. 67). De altfel, curentul semantic, în genere, apare destul de neclar conturat (cuprinzînd adepți cu idei diferite) și de eclectic (acceptînd de pildă drept un curent „semantic" chiar kibernetica), vezi de ex. culegerea semantică *Language, Meaning and Maturity*, citată.

[241] L. Hjelmslev, *Dans quelle mesure les significations...*, în *loc. cit.*, p. 273.

[242] J. B. Carroll, *op. cit.*, p. 31 (pentru completarea datelor care ne-au lipsit cu privire la lingvistica și la psihologia limbajului în America am folosit îndeosebi lucrarea lui J. B. Carroll).

[243] Reducînd limba la relația mecanică stimul-reacție; vezi alt punct de vedere extremist, în polemica lui L. Spitzer cu L. Bloomfield (*Answer to Mr. Bloomfield*, în „*Language*", 1944, nr. 4, pp. 245—252; cf. și G. O. Vinokur, *Epizod ideinoi borbi v zapadnoi lingvistike*, în „*Vopr. iazîk.*", 1957, nr. 2, pp. 59—71.

[244] L. Bloomfield, *op. cit.*, p. 139.

[245] C. E. Shannon, *A Mathematical Theory of Communication*, în „*The Bell System Technical Journal*", 1948, nr. 3 (vol. 27), p. 379, cf. și W. Weaver, *Recent Contributions to the Mathematical Theory of Communication*, în C. E. Shannon și W. Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, Univ. of. Illinois Press, 1949, pp. 99, 100.

[246] B. Mandelbrot, *Contribution à l'étude mathématique des jeux de communication*, Paris, 1953, p. 107.

[247] B. Mandelbrot, *Structure formelle des textes et communication: deux études*, în „*Word*", 1954, vol. 10, nr. 1, pp. 3, 11.

[248] *Ibid.*, p. 2. Cu toate rezervele făcute de kiberneticieni ca D. M. Mac Kay (*The Place of „Meaning" in the Theory of Information*, în Colin Cherry (red.), *Information Theory*, [London], 1956, pp. 216—226),

aceasta rămîne totuşi o atitudine generală a kiberneticienilor, criticată de altfel şi în cursul unei recente *Conferinţe* relative la lingvistica matematică (vezi şi: *Tezisî soveşcianiia po matematiceskoi lingvistike*, 15—21 apr. goda, Leningrad, 1959).

CAPITOLUL II

[1] Printre asemenea studii sînt chiar şi acelea ale unor „structuralişti" sau, în orice caz, ale unor fizicieni şi foneticieni de dată mai recentă: C. Stumpf, de pildă, deşi combătea această tendinţă, totuşi studia sunetul vocal după aceleaşi principii, independent de cuvînt sau de orice situaţie (*Die Sprachlaute, experimentell-phonetische Untersuchungen nebst einem Anhang über Instrumentalklänge*, Berlin, Springer, 1926, p. 86); vezi şi A. H. Davis, *Modern Accoustics*, Londra, Bell, 1934, pp. 234—260, şi Trendelenburg, *Einführung in die Akustik*, Berlin, Springer, 1939, pp. 115—119 şi 232—262 etc. Pentru fizica acustică, aceste cercetări pot avea vreun folos; dar se pierde din vedere faptul că realitatea studiată nu este totuşi pur fizică şi că, fiind supusă unor alte determinări, variabilitatea ei e ca atare supusă şi ea altor legi decît acelora fizice.

[2] Atitudine care are printre precursori pe E. Husserl (*Der psychologismus als Skeptischer Relativismus*, în *Logische Untersuchungen*, vol. I, Halle, Niemeyer, 1928, pp. 110—154) şi *Méditations cartésiennes*, Paris, Colin, 1931, p. VI). Tot pentru poziţia potrivnică amestecului psihologiei, şi: Delbrück (cf. K. Vossler, *Sprache als Schöpfung*, ed. cit., p. 21), V. Bröndal (*Les parties du discours*, Copenhague, Gad, 1928, pp. 233—235, 242), L. Bloomfield, *op. cit.*, p. 17, W. Doroszewski, (*Quelques remarques sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure*, în „*J. de psychol.*", 1933, nr. 1—4, pp. 65, 72), D. Čyževskyj (*Phonologie u. Psychologie*, în „*Trav. Cercle ling. Prague*", 1931, pp. 4, 5, 22), S. Karcevskij (*Sur la phonologie de la phrase*, *ibid.*, p. 205) şi Şcoala din Praga în genere (cf. şi K. Horalék, *Lingvistica structurală şi psihologia*, în „*Omagiu lui I. Iordan*", Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 389. Ch. Serrus, de asemenea, dorea o gramatică „purificată de idolii limbajului, fără contingenţe logice sau psihologice" (*Le parallélisme logico-grammatical*, ed. cit., p. 499): deşi — fără voie deci — în lucrările sale s-a bazat totuşi pe fapte oferite de realitatea psihică.

[3] H. Steinthal (*Grammatik, Logik u. Psychologie, ihre Prinzipien u. ihr Verhältniss zu einander*, Berlin, Dümmler, 1885, pp. 235 urm., 307 urm., etc.; cf. şi L. Şăineanu, *Linguistica contemporană*, ed. cit., p. 11), O. Dittrich (*Grundzüge der Sprachpsychologie*, ed. cit.), Van Ginneken (*Principes de linguistique psychologique*, ed. cit.), A. Thumb u. K. Marbe (*op. cit.*, p. 19), A. Sechehaye (*Programme et méthodes...*, ed. cit., p. 19), P. Kretschmer (*op. cit.*, pp. 2, 5), A. Sommerfelt, (*Sur le caractère psychologique des changements phonétiques*, în „*J. de psychol.*", 1928, nr. 8, pp. 675 urm., S. Puşcariu (*Études de linguistique roumaine*, Cluj—Bucureşti, Mon. Ofic., 1937, pp. 161—186), G. Bertoni (*Lingua e pensiero*, ed. cit., p. 9), K. Bühler (*op. cit.*, p. 176), E. Sturtevant (*op. cit.*, p. 5), D. Lagache (*La signification psychologique de la première personne*, în „*J. de psychol.*", 1939, nr. 3—4, pp. 267 urm.), E. Benveniste (*Actif et moyen dans le verbe*, în „*J. de psychol.*", 1950, nr. 1, pp. 130 urm.), A. Gemelli—G. Pastori (*Analisi elettro-acustica...*, ed. cit., p. 1), A. Gemelli—G. Zunini (*Il punto di vista della psico-*

logia nello studio del linguaggio, în *Introduzione alla psicologia,* Milano, „Vita e pensiero", 1954, ed. IV, pp. 297 urm.), A. Gemelli—J. W. Black (*Phonetics from the viewpoint of psychology,* în L. Kaiser (red.), *Manual of Phonetics,* Amsterdam, 1957, pp. 94 urm.), J. R. Kantor (*An Objective Psychology of Grammar,* 1952, cf. N. G. Esteves, în *„Word",* 1955, vol. 11, nr. 1, pp. 117—122; este vorba însă de o psihologie behavioristă, cf. J. B. Carroll, *op. cit.,* p. 75). Unii fonologi au notat totuși și înrudirea lingvisticii cu psihologia (N. Trubetzkoy, *La phonologie actuelle,* în *„J. de psychol.",* 1933, nr. 1—4, p. 1), fără a se sprijini însă consecvent pe aceasta din urmă; iar V. Brøndal, în lucrări ulterioare, a adoptat o cale mai conciliantă, arătînd că lingvistul va recunoaște importanța logicii și a psihologiei, și indicînd nevoia colaborării lingvisticii cu psihologia (*Les oppositions linguistiques,* în *„J. de psychol.",* 1938, nr. 2, pp. 161, 169, și *Essais de linguistique générale,* Copenhague, Munksgaard, 1943, p. 48); la fel, R. L. Wagner *Le langage et l'homme,* în *„J. de psychol.",* 1949, nr. 3, p. 352, față de: *L'analyse en linguistique, ibid.,* 1948, nr. 3, pp. 375, 376). Opoziției fățișe a unor lingviști recenți față de punctul de vedere psihologic i se opun afirmațiile altor lingviști, ca de pildă G. Galichet (*op. cit.,* pp. XII, XIII): „[Lingviștii] nu au vrut să vadă că problema gramaticală era — în fond — o problemă psihologică", sau J. Przyluski (*Le langage, la langue et la parole,* în *„J. de psychol.",* 1940, nr. 1—3, p. 38): „Pentru a studia dinamica limbii, e necesar ca ea să fie integrată în realitatea psihică, adică să se regăsească, sub fenomenele lingvistice, fenomenele psihologice"; vezi și G. A. Miller, *The Perception of Speech,* în *„For R. Jakobson",* Hague, 1956, p. 359 și K. Horalek, *Lingvistica structurală și psihologia,* în *loc. cit.,* p. 389: „factorii psihici au însemnătatea lor în vorbire". Vezi, recent, și încercările de a se crea o nouă disciplină, „psiholingvistică" (de ex. A. A. Roback, *Destiny and Motivation in Language; Studies in Psycholinguistics and Glossodynamics,* 1954, recenz. de J. C. Wells în *„Word",* 1955, vol. 11, nr. 2, pp. 279—280 și J. B. Carroll, *op. cit.,* pp. 70, 78; v. și: *„Psycholinguistics, Supplem. to J. of Abnorm. and Soc. Psychol.",* vol. 49, 1954, nr. 4; și O. S. Ahmanova, *O Psiholingvistike,* Moskva, Izd. Mosk. Univ., 1957, pp. 3, 4). Deziderатul unei colaborări între lingviști și psihologi a fost exprimat de pildă și cu ocazia consacrării unor simpozioane sau culegeri, problemei limbajului (de ex. *„J. de psychol.",* 1933 și 1939, culegerea citată *„Thinking and Speaking"* sub red. G. Révész, culegerea *Mîslenie i iazîk,* Moskva, 1957 etc.) sau a conlucrării în cursul unor societăți, congrese etc. (de ex., la ședințele „Societății de lingvistică din Paris", după cum arată *„Buletinul"* ei, luau parte și psihologi.

[4] Cf. V. A. Zveghințev, *Hrestomatiia po istorii iazîkoznaniia, XIX—XX vekov,* Moscova, Gos. Ucen. Ped. Izd., 1956, pp. 105, 117.

[5] V. și E. Seidel, *Teoriile asupra limbii ...,* în *loc. cit.,* p. 80: psihologia a influențat foarte puțin pe lingviști. În schimb, datele lingvisticii au fost utilizate în lucrările unor psihologi sau filozofi ca W. Wundt, K. Bühler (care avea o „temeinică pregătire de lingvist", cf. S. Pușcariu, în *„Dacoromania",* 1936, IX, p. 447); vezi și lucrările despre limbaj ale lui A. G. Spirkin, în *„Vopr. filos.",* 1954, nr. 5, 1956, nr. 2; s-au făcut și încercări de colaborare cu lingviștii, inițiate de către psihologi (vezi de pildă *„J. de psychol.",* 1933 și 1939).

[6] G. Steinthal, de pildă (*Grammatik, Logik u. Psychologie,* 1885),

se baza pe psihologia asociaţionistă herbartiană (cf. V. A. Zveghinţev, *Hrestomatiia...*, ed. cit., pp. 105 urm.), ca şi A. A. Potebnia (cf. *ibid.*, şi p. 117). De altfel, în lucrările lingviştilor care au dorit să adopte şi o perspectivă psihologică, sînt frecvente aluziile la „imagini verbale", la „asociaţii de idei" etc.

[7] Al. Graur, *Schiţă de istorie a lingvisticii* (curs), Bucureşti, Univ. „C. I. Parhon", 1958, p. 43.

[8] De pildă De Saussure afirma într-un loc (*op. cit.*, p. 21) că „totul e psihologie în limbă", dar alteori (*ibid.*, pp. 25, 317 etc.), că limba este exterioară indivizilor, fapt care a dus la preconizarea studiului unei „limbi" ireale, ca entitate abstractă.

[9] Aceste tendinţe ale lingvisticii actuale de a fi o disciplină „autonomă" au dus, subliniază şi O. S. Ahmanova (*O Psiholingvistike*, ed. cit., p. 4) la structuralism, la ruperea limbii de gîndire şi de societate etc.

[10] De pildă, aşa cum preconizează studiul limbajului unele curente, ca structuralismul lingvistic (vezi mai sus, pp. 42 urm.) sau „fenomenologia", în repulsia ei pentru particular şi în dorinţa de a atinge „esenţe" (E. Husserl, în diferite capitole din *Logische Untersuchungen*, Halle, Niemeyer, 1928, ed. IV, cf. şi C. K. Ogden, şi I. A. Richards, *op. cit.*, p. 272; vezi de ex. şi H. Kunz, *Zur Phänomenologie u. Analyse des Ausdrucks*, Aargau, Grenchen, 1938, sau aplicarea direct la psihologia limbajului, de către J. Stenzel, *op. cit.*).

[11] Pentru materialul bibliografic, foarte bogat, vezi mai departe, în text; şi în *Relaţiile dintre gîndire şi limbaj în ontogeneză*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1957.

[12] De ex. experimentele de tip Thumb—Marbe (*op. cit.*), A. Binet (*L'étude expérimentale de l'intelligence*, ed. cit.,), N. Ach, Ch. Bühler (cf. şi F. Kainz, *op. cit.*, vol. I, pp. 44 urm., 50, 118, 264). O. Niemeyer (*Ueber die Entstehung des Satzbewusstsein u. der grammatischen Kategorien*, Göttingen, Calvör, 1935).

[13] Ca experimente făcute de W. Köhler (*Zur Phänomenologie...*, ed. cit., p. 152).

[14] Asemenea experimente sînt foarte des relatate de pildă în *„American Journal of Psychology"*.

[15] Începînd cu lucrarea lui D. Usnadze, *Ein experimenteller Beitrag zum Problem der psychologischen Grundlagen der Namengebung*, în *„Psychol. Forsch"*, 1924, 5, pp. 24—44; vezi şi R. G. Natadze, *op. cit.*, pp. 91 urm.

[16] Vezi de pildă studiile lui N. I. Jinkin (*Despre problema dezvoltării vorbirii la copii*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1955, nr. 1, pp. 46—64), A. M. Orlova (*O razlicenii şkolnikami nekotorîh shodnîh iavlenii sintaksisa*, în *„Vopr. psihol."*, 1957, nr. 4, pp. 133—147), N. P. Antonov, A. R. Luria, A. M. Leuşina etc. (vezi supra, p. 378, nota 214) etc.; vezi bibliografia din lucrarea noastră, *Relaţiile dintre gîndire şi limbaj în ontogeneză*, ed. cit., pp. 439 urm.

[17] N. I. Krasnogorski, *Razvitie uceniia o fiziologhiceskoi deiatelnosti mozga u detei*, Leningrad, 1939, şi: *Despre fiziologia dezvoltării vorbirii la copii*, în *„Anal. rom.-sov., pediatrie"*, 1953, nr. 3, pp. 5 urm., V. I. Kreajev, *O zameşciaiuşcei funkţii vtoroi signalnoi sistemî*, în *„Fiziol. jurn."*, 1955, nr. 3, pp. 305—313, V. D. Volkova, *Particularităţile formării reflexelor condiţionate la excitanţii verbali la copii*, în *„Anal. rom.-sov., pediatrie"*, 1954, nr. 1, pp. 5 urm., A. R. Luria şi O. S. Vinogradova, *Objective Method of Analysis of Meaning Connections*, în *„Brit. J. Psychol."*

(sub tipar), O. S. Vinogradova și N. A. Eisler, [Heissler] *Viiavlenie funkționalnîh sistem slovesnîh sviazei pri reghistrații sosudistîh reakții*, în „*Vopr. psihol.*“, 1959, nr. 2, pp. 101—117.

[18] O bogată activitate a început să se desfășoare însă și în această direcție, de către colectivul de fonetică experimentală și psihologie a limbajului, condus de prof. V. A. Artemov (lucrările nu le cunoaștem încă *in extenso*), cf. V. A. Artemov, *Naucino-issledovatelskaia rabota Laboratorii eksperimentalnoi fonetiki i psihologhii reci pri kafedre psihologhii 1-go moskovskogo gosudarstvennogo pedagoghiceskogo instituta inostrannîh iazîkov v 1956 godu*, în „*Vopr. psihol.*“, 1957, nr. 3, pp. 176—180.

[19] Limbajul a fost studiat relativ puțin în psihologia românească. În afara cîtorva lingviști care s-au ocupat și de aspecte psihologice ale problemelor tratate (ca I. Iordan, *Stilistica limbii române*, București, Inst. de lingv. rom., 1944, A. Rosetti, *Le mot*, ed. cit.), a unor lucrări de psihopatologie (de ex. Dr. G. Marinescu, *Despre tulburările limbajului ...*, ed. cit., *Despre limbagiu și afazii*, ed. cit., *Scrierea, turburările ei și grafologia*, Memoriile Acad. Rom., 1905; Dr. G. Marinescu u. A. Kreindler, *Sprache, Aphasie und bedingte Reflexe*, în „*Ztschr. f. ges. Neurol. u. Psychiatrie*“, 1933, vol. 145, caiet 1—2, pp. 127—165; C. Georgiade, *Problema afaziei și psihologia gîndirii*, în „*Analele de psihologie*“, 1940, vol. VII, p. 17—93, *Tulburările psihice de gîndire și de afazie ale unui rănit de război cu leziuni în regiunea fronto-parietală stîngă*, *ibid.*, 1941, vol. VIII, pp. 25—129, *Un cas d'aphémie transitoire ...*, în *loc. cit.*, D. Badareu, *Du jugement comme acte significatif*, Lausanne, Roth, 1944, pp. 159—189, 189—231. A. Giurcă, *Limbajul și procesele de cunoaștere*, în „*Rev. de filos.*“, 1937, nr. 2, pp. 199—210), ori de logică sau speculativ filozofice, problema limbajului a fost tratată numai sporadic de către psihologi (de ex. M. Ralea, *Relațiunile între imagine și gîndire*, în *Ipoteze și precizări în știința sufletului*, București, 1926, pp. 209—237, și: *Psihologie și viață*, București, Ed. Fund., 1938, pp. 37—48). În psihologia actuală, pe lîngă unele cercetări speciale, care au aplicat tehnici ale școlii fiziologice pavloviste (Al. Roșca, *Rolul semnalelor verbale-integratoare în memorare și înțelegere*, în „*Culegere de studii de psihologie*“, III, București, Ed. Acad. R.P.R., 1955, pp. 53—64), s-au făcut îndeosebi studii privitoare la limbajul copilului (C. Pufan, *Rolul restructurării deprinderii de scris la limba rusă la elevii școlii elementare românești*, în „*Rev. de psihol.*“, 1955, nr. 1—2, pp. 153—161, și: *Cu privire la legile psihologice de asociație între cuvintele limbii ruse și române ce acționează la elevii școlii elementare românești*, *ibid.*, 1956, nr. 1—2, pp. 109—119. E. Fischbein, *Cîteva observații privitoare la raporturile dintre cele două sisteme de semnalizare în procesul citirii la elevii mici*, *ibid.*, 1955, nr. 1—2, pp. 161—177, U. Schiopu, *Particularități ale dezvoltării limbajului și gîndirii la copilul mic*, *ibid.*, 1956, nr. 1—2, pp. 91—109, A. Tucicov, *Unele aspecte ale gîndirii elevilor mici în procesul însușirii noțiunilor gramaticale*, *ibid.*, pp. 119—135, T. Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gîndire și limbaj ...*, ed. cit., și articole în „*Rev. de psihol.*“, 1956, nr. 3, pp. 85—99, 1959, nr. 1, pp. 69—95, și „*Studii și cercetări lingvistice*“, 1957, nr. 3, pp. 275 urm.); sau cu aplicații la lingvistică (lucrări ale autorului, în „*Studii și cercetări lingvistice*, 1954, nr. 1—2, pp. 201 urm., 1956, nr. 3—4, pp. 207 urm., *Mélanges linguistiques*, 1957, pp. 113 urm., *Revue de linguistique*, 1957, nr. 1, pp. 79 urm., „*Rev. de psihol.*“, 1957, nr. 4, pp. 47 urm., *Fonetică și dialectologie*, vol. I și II, *Omagiu lui I. Iordan*, Ed. Acad. R.P.R., 1958, etc.).

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL I

[1] K. Bühler, — după ce anunță că *Sprechhandlung* este corespondentul lui *„parole"* în sensul lui De Saussure, iar *Sprachgebilde* este *„langue"* (subînțelegîndu-se deci că *Sprache* echivalează cu *„limbajul"*) — este consecvent în cursul lucrării sale acestui criteriu (vezi *Sprachtheorie...*, ed. cit., pp. 48, 56; și E. Seidel, *Fonologia...*, ed. cit., p. 20, H. Hetzger, *rec.* la K. Bühler, *Sprachtheorie*, în *„Ztschr. f. Psychol."*, 1948, vol. 142, p. 385); de asemenea, alți lingviști sau fiziologi (ori chiar psihologi) iau *Sprache* în sens de *„limbă"* (supunîndu-se oarecum unui uz consacrat), fără a da prilej de confuzii, deoarece nu se ocupă decît de limbajul articulat (de ex. M. Rapp, *op. cit.*, p. 836, H. Gutzmann, *Psychologie...*, ed. cit., J. Fröbes, *ob. cit.*, p. 232). În schimb, însă, la un J. Stenzel, *(op. cit.*, p. 22 — deși face apel și la distincția *langue - parole*, cf. p. 13), la un O. Jespersen *(Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung u. Entstehung*, Heidelberg, Winter, 1925, pp. 406 urm.: aci, eroarea este mai gravă, prin traducerea germană a acestei lucrări, deoarece în acest mod se confundă originile *limbajului* cu apariția *vorbirii* la copil), la un W. Betz, *(op. cit.*, pp. 142—151) — pentru a nu aminti decît cîțiva dintre cercetătorii acestei probleme —, sensul cuvîntului *Sprache* oscilează necontenit, de cele mai multe ori fără ca lectorul să fie prevenit de aceasta, între *„limbaj"* și *„limbă"*.

[2] În genere, distincțiile se bazează pe aceea făcută de De Saussure *(op. cit.*, p. 12), care deosebea *langage* — ca fenomen total, ca „facultate" —, de *langue* — produsul pe care individul „îl înregistrează pasiv" (pp. 112, 30) —, și de *parole* — actul individual de vorbire (p. 30). H. Delacroix *(Le langage et la pensée*, ed. cit., p. 3) discriminează mai departe: *langage* — funcția care construiește sau permite să se folosească sistemul de semne —, *langue* — ansamblu de convenții lingvistice —, *le parler* — sau formularea verbală — *la parole* — mecanismul psihofizic care îngăduie vorbitorului să exteriorizeze sistemul lingvistic; vezi și H. Frei, *Langue, parole et différenciation*, în *„J. de psychol."*, 1952, nr. 2, pp. urm.

[3] Palmer, în *Encyclopaedia Britannica: speech* („parole") e considerat fapt individual, iar *language* („langue") e faptul social; sau N. Morlay et al., *Delayed Speech and Developmental Aphasia*, în *„Brit. Medic. J."*, 1955, nr. 4937, p. 463: *language* este „biblioteca de cuvinte" a fenomenului *speech;* vezi și G. A. Miller, *Speech and Language*, în S. S. Stevens (red.), *Handbook of Experimental Psychology*, N. York—London, Wiley—Chapman. 1951, pp. 789 urm. și J. B. Carroll, *op. cit.*, pp. 1, 64.

[4] A. I. Smirnițkii *(Obektivnost susțestvovaniia iazîka*, ed. cit., pp. 13—14), arătînd că trebuie deosebite *iazîk* de *reci*, precizează că această deosebire se referă la distincția saussuriană *langue — langage*, iar nu la *langue — parole;* însă ulterior discută despre *reci* ca fiind „vorbirea". Însă atît A. I. Smirnițkii *(op. cit.*, p. 12), cît și A. A. Reformatskii, *Vvedenie v iazîkoznanie*, Moskva, Ucipedghiz, 1955, p. 27), observă că este just să se deosebească aceste fenomene, așa cum a făcut De Saussure. Pentru deosebirea *reci — iazîk*, v. și: V. A. Artemov, *Kurs lekții po psihologhii*, Harkov, Izd. Harkovskogo Univ., 1958, p. 221 (vorbirea — *reci* — este procesul folosirii limbii — *iazîk*), S. L. Rubinstein, *Osnovî...*,

ed. cit., p. 404, și: *Voprosî o iazîke, reci i mîșlenii*, în *loc. cit.*, pp. 42 urm. Iar B. V. Gornung (în V. A. Zveghințev (red.), *Obșcee i indoevropeiskoe iazîkoznanie*, Moskva, Izd. Inostr. liter., 1956, p. 99) consideră că fenomenul *„limbaj"*, care cuprinde atît „limba", cît și „vorbirea", ar putea fi desemnat prin expresia *„activitate verbală"* (*recevaia deiatelnost*).

[5] Sau, cum preciza S. L. Rubinstein, (*Voprosî o iazîke, reci i mîșlenii*, în *loc. cit.*, p. 43): „frazele concrete, folosite în exprimarea orală sau scrisă de oameni, trebuie raportate nu la limbă, ci la vorbire. Ele formează materialul lingvistic în care există limba" (vezi și *Osnovî...*, ed. cit., p. 409). Deosebirea dintre *reci* și *iazîk* nu trebuie axată însă pe criteriile care au dus la distincțiunea făcută de D. A. Biriukov (în *„Fiziol. jurn."*, 1951, nr. 1): vezi critica tezei sale și dezbaterea mai pe larg a acestei probleme de către I. I. Novinski, *O nedostatkah v osveșcenii nekoforîh voprosov biologhii*, în *„Vopr. filos."*, 1951, nr. 6, pp. 167—170.

[6] J. R. Bloch, *Langage d'utilité, langage poétique*, în *„Encyclopédie française, Arts et littératures"*, vol. I, cap. III, p. 16'50—8; vezi și L. Boutan, *Le pseudo-langage. Observations effectuées sur un Antropoïde: le Gibbon*, Bordeaux, Saugnac, 1913. O dovadă ar putea-o constitui și cazul copilului sălbatic — găsit de Itard —, care crescuse în pădure pînă la 11 ani (cf. A. Descoeudres, *L'éducation des anormaux*, Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1922, p. 11).

[7] Pentru prima opinie, vezi E. Sturtevant, *op. cit.*, p. 48; pentru a doua, vezi P. Janet, *L'intélligence avant le langage...*, et cit., p. 115.

[8] După O. Jespersen (*Die Sprache...*, ed. cit., p. 424), limbajul s-ar fi născut din cîntec și din necesități afective-erotice.

[9] F. Engels, *Rolul muncii...*, ed. cit., pp. 81 urm.

[10] Nevoia de „a cunoaște" (la Humboldt, cf. B. Croce, *Estetica*, ed. cit., p. 365), de „a se exprima" (B. Croce, *op. cit.*, p. 156, H. Sperber, *op. cit.*, p. 8, G. Vaucher, *Le langage affectiv et les jugements de valeur*, Paris, Alcan, 1925, p .14) nu pot fi considerate ca unice intenții originare ale limbajului. De asemenea, funcția „egocentrică" — de vorbire pentru sine însuși — nu considerăm că este funcția primară a limbajului pe plan ontogenetic și nici că ar juca un rol important la copil (cum susținea J. Piaget, în *Le langage et la pensée chez l'enfant*, Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1930); vezi și articolul nostru, *Limbajul ca instrument de comunicare între copiii mici (2—3 ani)*, în *„Rev. de psihol."*, 1959, nr. 1.

[11] Vezi, cu privire la rolul fundamental al funcției de comunicare, și sublinierile lui A. S. Cikobava, *op. cit.*, pp. 83, 87, 91, 92. Celelalte funcțiuni le considerăm secundare (ne gîndim la funcția „expresivă", la aceea de „cunoaștere", de „organizare a gîndirii" etc.; vezi și cele trei funcții — puse pe același plan — la K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit.: de apel, de reprezentare, de expresie; sau, la K. Britton, *op. cit.*, pp. 13, 149, de „informare" și „dinamică" etc.).

[12] L. Bloomfield, *op. cit.*, pp. 24, 25.

[13] N. V. Kasatkin, *Gruppovaia reci osobîi vid reci*, în *„Vopr. psihol."*, 1958, nr. 2, pp. 47 urm. (termenul *gruppovaia* este tradus, în rezumatul englez, prin *„colectivă"*).

[14] G. Dumas, *Les mimiques*, în G. Dumas, *Nouveau traité de psychologie*, vol. III, ed. cit., 1933, pp. 325, 341, 360.

[15] De ex. F. Kainz, *op. cit.*, vol. II, pp. 1—87.

Scanned with OKEN Scanner

[16] W. Wundt, *Die Sprache*, I, ed. cit., *(Die Gebärdensprache)*, pp. 131 urm., M. Jousse, *op. cit.* (completarea titlului cărții — *Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les verbo-moteurs* — pare să limiteze limbajul prin gesturi numai la un anumit tip uman); Mallery, cf. H. Delacroix, *Le langage*, ed. cit., p. 155; Cushing, cf. M. Jousse, *op cit.*, p. 94, D. Roustan, *Leçons de philosophie*, I, *Psychologie*, Paris, Delagrave, 1938, p. 455.

[17] Brice Parain, *Recherches sur la nature et les fonctions du langage*, Paris, Gallimard, 1942, p. 18.

[17b] Fr. Kainz, *op. cit.*, vol. III, pp. 522 urm.

[18] A. Guérard, *Ten Levels of Language*, în *„The American Scholar"*, 1947, p. 158.

[19] Tăcerea ar putea fi socotită uneori drept una dintre acele „acțiuni zero" — semnalate de Bally —, care sugeră ideea conținutului absent: ca de pildă observarea abținerii de la salut a cuiva care obișnuia să te salute (despre „actions-zéro", Ch. Bally, *Qu'est-ce qu'un Signe*, în *loc. cit.*, p. 167).

[20] Cf. și V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, Iași, Ed. Acad. R.P.R., 1957 *(Glosarul)*.

[21] Cf. R. Paget, *L'évolution du langage*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 93.

[22] Mișcările glotei, de exemplu, servesc și pentru fonația voluntară, dar sînt și efect al oricărui efort (cf. E. Gley, *op. cit.*, p. 1177). Probabil că la început au fost strigăte „nearticulate" (E. Buyssens, *Development of Speech in Mankind*, în L. Kaiser, *Manual of Phonetics*, ed. cit., p. 426) „averbale" (G. Révész, *Origine et préhistoire du langage*, Paris, Payot, 1950, p. 225, *Origine e preistoria del linguaggio*, în *„Archiv. psicol., neurol. psichiatr."*, 1947, fasc. 1, p. 12.

[23] W. Wundt, *Die Sprache*, I, ed. cit., pp. 322 urm. (inspirat, se pare, de Condillac, cf. H. Delacroix, *La langage et la pensée*, ed. cit., p. 131).

[24] După R. Paget, *(Human Speech*, ed. cit., pp. 132, 134, 159, *L'évolution du langage*, loc. cit., p. 93, *The Gestural Origin of Language*, în *„Actes du I-er Congrès Intern. ling."* Leiden, Sijthoff, 1928, pp. 172, 174), organele vocale capătă, pentru pronunțarea silabelor, o configurație care are analogie cu acțiunea sau cu obiectele indicate. „Imitația facială" este expresia lui E. Buyssens *(Langage et pensée*, ed. cit., p. 43).

[25] N. I. Marr, *Clasificarea limbilor și teoria iafetită*, în *„Anal. rom.-sov."*, 1947, vol. II, nr. 8, p. 256; și: M. Jousse, *op. cit.*, p. 233, E. Lasbax, *La dialectique et le rythme de l'univers*, Paris, Vrin, 1925, pp. 133, 135, F. Lefèvre, *Une nouvelle psychologie du langage*, în *Le Roseau d'or*, Paris, Plon, 1927, pp. 8—26, G. Vaucher, *op. cit.*, p. 40, F. Mauthner, *Beiträge...*, II, ed. cit. p. 258.

[26] Cum precizează R. A. Budagov *(Ocerki po iazîkoznaniu*, Moskva, Izd. Ak. Nauk, 1953, p. 245), gesturile nu au precedat limbii sonore, ci doar au putut să o însoțească, avînd probabil o importanță mai mare decît în stadiul actual. V. și J. Vendryes, *Le langage et la vie mentale*, în *loc. cit.*, pp. 10 urm.

[27] In afara unor psihologi ca Wundt, iar mai recent K. Bühler, F. Kainz, rolul gesturilor este recunoscut — fără să se exagereze — și de unii lingviști, ca: M. Bréal *(Essai de sémantique*, Paris, Hachette, 1897,

Scanned with OKEN Scanner

p. 262, Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, Leroux, 1932, pp. 78, 79, O. Densușianu, *Directive actuale în romanistică și lingvistica actuală* (curs), Universitatea din București, 1932—1933, pp. 301 urm., G. Panconcelli-Calzia, *op. cit.*, p. 132, *Thèses du Cercle ling. de Prague*, loc. cit., p. 180. J. Vendryes (*Langage oral et langage par gestes*, în „*J. de psychol.*", 1950, nr. 1, pp. 7—34) îl studiază, dar subliniază importanța lui secundară, față de limbajul oral (pp. 31 urm.).

[28] W. v. Wartburg, *Évolution et structure ...*, ed. cit., p. 95.

[29] A. G. Spirkin, *Formarea gîndirii abstracte la începuturile dezvoltării omului*, în „*Probleme de filozofie*" („*Vopr. filos.*"), București, I.S.R.S., 1954, nr. 5, p. 92.

[30] A. Sauvageot, *À propos des changements sémantiques*, în „*J. de psychol.*", 1953, nr. 4, p. 465.

[31] K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit., pp. 80 urm.

[32] F. Kainz, *op. cit.*, vol. II, p. 501.

[33] Lévy-Bruhl, *Les fonctions mentales ...*, ed. cit., p. 179.

[34] Cf. *ibid.*; și D. Roustan, *op. cit.*, p. 455.

[35] Cf. Lévy-Bruhl, *op. cit.*, p. 178.

[36] Cf. M. Jousse, *op. cit.*, p. 156.

[37] Cf. Lévy-Bruhl, *op. cit.*, pp. 175—176.

[38] *Ibid.*, p. 178.

[39] Observații făcute mai de mult, în 1947, la o școală de surdo-mute din București, și confirmate de o profesoară a acestei instituții, ne-au arătat că atunci cînd nu erau observate de educatoare, elevele „discutau" între ele tot prin gesturi — care de cele mai multe ori nici nu erau acelea internaționale, ale dactilologiei codificate, ci erau create *ad hoc* de fiecare grup.

[40] Cf. rec. la P. Vuillemey, *La pensée et les signes autres que ceux de la langue*, Paris, 1941, în „*J. de psychol.*", 1940—41, nr. 9—12, pp. 534; și J. Alves Garcia, *Les troubles du langage*, Paris, Masson, 1951, pp. 51 urm.

[41] Cf. F. Kainz, *op. cit.*, vol. II, p. 508.

[42] A. Descoeudres, *Le développement de l'enfant de 2—7 ans*, Neuchatel, Delachaux et Niestlé, f. a., p. 196.

[43] Afară de o pagină sau două la Cl. și W. Stern, (*op. cit.*, pp. 156, 159) și de capitolul referitor la limbajul copilului, din F. Kainz, (*op. cit.*, vol. II, pp. 1—87), această cercetare lipsește. Între altele, studiind gesturile prin care cooperează cu ceilalți, J. Piaget ar fi putut observa astfel, că limbajul copilului nu are un caracter „egocentric".

[44] Vezi și lucrarea noastră, *Relațiile dintre gîndire și limbaj în ontogeneză*, ed. cit., p. 420.

[45] F. Kainz, *op. cit.*, p. 536.

[46] Afară de cîteva aluzii, la N. Bechterev (*op. cit.*, p. 382) și la F. Kainz, (*op. cit.*, p. 536), nu știm să mai fi fost cel puțin amintită această problemă. Vezi și cîteva notații la: G. Călinescu, *Dirijorul*, în „*Contemporanul*" 1957, nr. 11, p. 1.

[47] Lubbock notează că indexul lăsat în jos este la indieni simbolul afirmației („*da*"), cf. L. Șăineanu, *Raporturile dintre gramatică ...*, ed. cit., p. 62; iar F. Kainz, (*op. cit.*, p. 511) adaugă că „*omul*" este reprezentat printr-un deget, pe cînd „*un om călare*", prin două degete ridicate.

[48] La călugării cistercieni, de pildă — obligați la tăcere —, existau coduri catalogate ale gesturilor, care s-au păstrat în manuscrise (cf. J. Vendryes, *Langage oral et langage par gestes,* în *loc. cit.,* p. 8).

[49] Uneori, pricina pentru care este preferat poate sta și într-o interdicție religioasă (la călugării cistercieni de pildă, cf. Ch. Darwin, *The Expression of the Emotions,* London, Murray, 1872, p. 61) sau, cum nota Ch. Hacks (*Le geste,* Paris, Marpon et Flammarion, f. a., p. 429), într-o „lene" de a mai căuta cuvinte.

[50] După F. Kainz, (*op. cit.,* p. 528), numai gesturile care exprimă acțiunea de „a mînca" sau de „a bea" sînt într-adevăr universale și pot fi înțelese deci fără un cod.

[51] Cf. Revault d'Alonnes, *La schématisation,* în G. Dumas, *Nouv. Traité de psychol.,* ed. cit., vol. IV, 1934, p. 225; cf. și F. Kainz, *op. cit.,* p. 513.

[52] De aceea, afirmația lui A. W. de Groot (*L'accent en allemand,* în *„Trav. Cercle ling. Prague",* 1939, nr. 8, p. 150), că pentru a înțelege mimica, în sens de limbaj, nu e nevoie de convenții, ci este destul să ai aceleași dispoziții, ne pare nejustificată.

[53] Cf. *Atlasul lingvistic romîn* (1940), II, p. 2 (6801).

[54] F. Kainz (*op. cit.,* pp. 536—551) este singurul care dă cercetării lor o mai amplă dezvoltare, trecîndu-le printre *„Zeichensprache",* la un loc cu gesturile dirijorului sau cu *„jodl",* și afirmînd că toate acestea nu alcătuiesc un limbaj propriu-zis (*ibid.,* p. 539).

[55] Chiar acesta este socotit uneori o manifestare para-lingvistică, drept un simplu mijloc de fixare a limbajului: de pildă, L. Bloomfield (*op. cit.,* p. 21) consideră că „scrisul nu e limbaj *[„language"],* ci numai un mod de a înregistra limbajul, prin mijlocirea unor semne vizibile".

[56] Vezi și Seinig-Charlottenburg, *Zeichnen als Sprache,* Berlin-Halle, Lehrmittelverlag d. Keferst. Papierh., (1914).

[57] Fapt care poate lua și diverse aspecte patologice: în unele forme de reverie, o modulație însoțește formularea intelectuală, ca sunetul propriei voci (cf. Ch. Durand, *Étude clinique des diverses formes d'écho de la pensée,* în *„J. de psychol.",* 1940—41, nr. 4—6, p. 233).

[58] Vezi în privința limbajului interior, și precizările lui P. S. Popov, *Învățătura lui I. V. Stalin despre unitatea limbii și a gîndirii și problemele logicii,* în *„Vestnik Moskovkogo Universiteta",* seriia obșcestv. Nauk, 1951, nr. 9, pp. 50—52; și A. G. Spirkin, *Problemele limbii și gîndirii . . .,* (trad. rom., p. 9).

[59] J. Piaget, *Le langage et la pensée chez l'enfant,* ed. cit., p. 10.

[60] A. Wyczoikowska (*Theoretical and Experimental Studies in the Mecanisme of Speech,* în *„Psychol. Review",* XX, 1913, pp. 448, 459) a cules, în 1901, prin metode grafice, mișcările ce însoțesc gîndirea, adică schițările cuvintelor în mișcările limbii. E. Sapir (*op. cit.,* p. 18) menționează și el că în *„Silentspech"* și în lectura fără vorbire, laringele obosește totuși. Chiar tipul vizual, spunea Th. Moreux (*Science et style,* Paris, Doin, 1930, p. 75), citind încet, pronunță mintal cuvintele și mișcă mușchii articulatori. Iar un alt cercetător precizează că în cursul activității gîndirii se mișcă limba, coardele vocale și mușchii gurii (C. Trabattoni, *Nuovi contributi all'elettroencefalografia,* în *„Contributi Labor. Psic.",* s. VI, vol. XII, Milano, Vita e pensiero, 1941, p. 335); vezi și L. A. Novikova, *Elektro-*

Scanned with OKEN Scanner

fiziologhiceskoe issledovanie recevih kinestezii, în *„Vopr. psihol."*, 1955, nr. 5, pp. 84—95.

[61] W. v. Humboldt, *Uber die Verschiedenheit ...*, ed. cit., pp. 339 urm.; W. Wundt, *Die Sprache*, II, ed. cit., p. 408.

[62] N. Wiener, *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*, N. York—Paris, Wiley—Hermann, (1948), în special p. 187; cf. și S. I. Sobolev, et al., *Trăsăturile fundamentale ale ciberneticii*, în *„Probleme de filozofie"* (*„Vopr. filos."*), 1955, nr. 4, p. 182. Una dintre deficiențele capitale ale teoriei informației considerăm că este tocmai această extrapolare sau generalizare prea largă și totodată *rigidă*, a unor legi și metode din domeniul fizicii sau al matematicii (vezi, de pildă, B. Mandelbrot, în: L. Apostel, B. Mandelbrot, A. Morf, *Logique, langage et théorie de l'information*, Paris, P.U.F., 1957, pp. 19 urm., cf. și F. Bresson, *A propos des études d'épistémologie génétique*, în *„J. de Psychol."*, 1958, nr. 1, pp. 92 urm.

[63] C. E. Shannon, *A Mathematical Theory of Communication*, în *loc. cit.*, pp. 379—424, *Prediction and Entropy of Printed English*, în *„The Bell System Technical Journal"*, 1951, nr. 1, (vol. 30), pp. 50—65, C. E. Shannon and W. Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, ed. cit., cf. și N. Wiener, *op. cit.*, p. 81.

[64] G. T. Guilbaud, *La cybernétique*, Paris, P.U.F., 1955, cf. *rec.* în *„J. de psychol."*, 1955, nr. 2, p. 270.

[65] „Condițiile funcționale ale proceselor de comunicare sînt susceptibile de un studiu abstract în conformitate cu normele fizicii", precizează un teoretician al aplicării kiberneticii la studiul limbii, B. Mandelbrot (*Contribution ...*, ed. cit., p. 10; v. și *Structure formelle ...*, în *loc. cit.*, p. 27).

[66] De ex. J. Lhermitte, *Les fondements biologiques de la psychologie*, Paris, Gauthier-Villars, f. a., p. 208.

[67] K. Vossler, *Sprache als Schöpfung ...*, ed. cit., p. 21, *Geisst u. Kultur ...*, ed. cit., p. 258, B. Croce, *Estetica*, ed. cit., p. 156, G. Bertoni, *Lingua e poesia*, ed. cit., pp. 11, 12, și art. din *Enciclopedia ital.*, s.v. *Lingua*, p. 201, M. Hamburger, *Vom Organismus der Sprache u. von der Sprache des Dichters*, Leipzig, Meiner, 1920, pp. 187, 188, D. Caracostea, *Arta cuvîntului ...*, ed. cit., p. XIX.

[68] F. Mauthner, *Die Sprache*, ed. cit., p. 116.

[69] Vezi deosebirea dintre *Singen* („cîntec") și *Sprechen* („vorbire"), din punctul de vedere al intenției în primul rînd, și la C. Stumpf, *op. cit.*, p. 88, G. P. Springer, *Language and Music*, în *„For R. Jakobson"*, ed. *cit.*, pp. 504 urm.; și: J. Smits v. Waesberghe, *Phonetics in its Relation to Musicology*, în Kaiser, *Manual of Phonetics*, ed. cit., pp. 372 urm.

[70] P. Valéry, *Léonard et les philosophes*, ed cit., p. 158.

[71] De ex. N. Bechterev (*op. cit.* p. 424), Dr. Gh. Marinescu (*Despre limbagiu ...*, ed. cit., p. 1), P. Bourdon (*L'intélligence*, Paris, Alcan, 1937, p. 65), W. Betz (*op. cit.*, p. 149), A. Grégoire (*L'apprentissage du langage*, Paris, Alcan, 1937, pp. 80, 81), P. Guillaume (*Le langage chez les animaux*, în *La psychologie animale*, Paris, Colin, 1940, p. 192), E. G. Boring, (*Mind and Mechanism*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1946, vol. 59, nr. 2, p. 185) etc.

[72] Yerkes, de pildă, considera că maimuța ar putea vorbi, dacă ar avea posibilitatea imitației auditive dezvoltată, ca la papagal (cf. H. De-

lacroix, *L'enfant et le langage*, Paris, Alcan, 1934, p. 45, v. şi P. Guillaume, *La psychologie des singes*, în G. Dumas, *Nouveau traité ...*, vol. VIII, ed. cit., 1941, p. 324; iar concluzia lui Boutan (*Le pseudo-langage*, ed. cit., pp. 76, 77) era, de asemenea, că unele animale nu au limbaj pentru că nu pot învăţa sunete şi că unele păsări au un limbaj „rudimentar, pentru că au izbutit să deprindă cîteva sunete".

[73] Cf. H. Delacroix, *op. cit.*, p. 34 (subliniat de noi — T.S.-C.).

[74] P. Guillaume, *Le langage chez les animaux ...*, ed cit., p. 192 (subliniat de noi — T.S.-C.).

[75] D. Bertrand—Barraud, *Le langage et les articulations de la pensée*, în *„Année psychol."*, 1928 (1929), p. 208.

[76] J. Alves Garcia, *op. cit.*, p. 11.

[77] Cf. L. Bedel, *Chroniques* în *„Revue scientifique"*, II, 7 juill. 1900, p. 727 (subliniat de noi — T.S.-C.).

[78] Cf. *„Année psychol."*, 1957, nr. 1, pp. 221 urm.

[79] *Ibid.*, p. 226. Distincţiile sînt totuşi destul de echivoce uneori: A. Vandel (*Du signal à la parole*, în *„J. de psychol."*, 1958, nr. 2, pp. 151—172) sublinia de pildă recent că „în ciuda şanţului profund care separă" limbajul uman de „limbajul animal", totuşi la animale ar exista nu numai un „limbaj emoţional" (p. 169), dar chiar un „anumit simbolism", ca de pildă, în „limbajul gestual" al albinelor (p. 170).

[80] Fapt pe care P. Guillaume (*op. cit.*, p. 192) îl menţionează drept „limbaj tactil".

[81] N. Bechterev, *op. cit.*, p. 424.

[82] L. Boutan, *op. cit.*, p. 34; v. şi T. C. Schneirla (*Psychology, Comparative. Spoken Language and Communication*, extr. din *Encyclopaedia Britannica*, 1948): „expresiile" cimpanzeului apar mai ales ca exteriorizări ale unei stări de iritare (de pildă, „ţipătul de foame"), decît ca mijloace intenţionale de comunicare.

[83] W. Betz, *op. cit.*, p. 145.

[84] Mişcarea cozii de către cîine, într-o stare de euforie, s-ar explica prin faptul că în lipsa primejdiei, unii muşchi se relaxează, şi astfel coada, eliberată de constrîngere, se mişcă (A. Grégoire, *L'apprentissage du langage*, ed. cit., p. 27).

[85] Cf. P. Janet, *L'intelligence ...*, ed. cit., pp. 131, 132.

[86] R. Ruyer, *Eléments de psychobiologie*, Paris, P.U.F., 1946, p. 38.

[87] S. M. Dobrogaev, *Ciarlz Darvin o proishojdenii reci i umstvenoi deiatelnosti*, Moskva—Leningrad, Akad. N. Populiarn. S., 1945, p. 58. Comp. şi cu notaţia lui Dante (*De vulgari eloquentia*, în *Le opere minori*, Firenze, Salani, 1930, pp. 412—413, 417): „dintre toate fiinţele care există, numai omului i-a fost dat să vorbească, fiindu-i numai lui necesar acest lucru (*cum solum sibi necessarium fuit*), pentru comunicare".

[88] Vezi şi E. Sturtevant, *op. cit.*, pp. 43, 44.

[89] Discuţia în jurul întrebării dacă animalele dresate răspund la „melodie" nu pare încă definitiv încheiată: experienţele lui E. G. Sarris (*Die Umwelt des Hundes*, în *Die Welt im Fortschritt*, Berlin, Harbig, 1935, pp. 155 urm.), care încerca să dovedească posibilitatea cîinelui de a „înţelege" fiece cuvînt în parte, luat ca atare, nu par să fie admise (L. Székely, *Prinzipien zu der Frage ob die Tiere menschliche Wörter verstehen können*, în *„Zeitschr. Psychol."*, 1932, vol. 126, caiet. 1—3, pp. 377, 384).

Scanned with OKEN Scanner

[90] Vezi și K. Goldstein, *op. cit.*, p. 497, H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, ed. cit., p. 95, P. Janet, *L'intelligence...*, ed. cit., p. 87; concluzii asemănătoare trag și Kellog, Yerkes, cf. H. Delacroix, *Le langage*, ed. cit., pp. 147, 149.

[91] „Indiciul" este legat de lucrul indicat, printr-o legătură naturală (Ch. Bally, *Qu'est-ce qu'un signe?*, în *loc. cit.*, p. 169); despre „simptom", K. Bühler, *op. cit.*, p. 28.

[92] I. P. Pavlov, *Fiziologia activității nervoase superioare*, în *Experiența a douăzeci de ani...*, ed. cit., p. 519; și: N. N. Ladîghina-Kots, *Particularitățile gîndirii elementare a animalelor*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1956, nr. 1, p. 111.

[93] J. Piaget, *Le langage et la pensée...*, ed. cit., p. 10.

[94] Cf. și H. Delacroix, *L'enfant et le langage*, ed. cit., p. 47, J. Piaget se baza de altfel pe notațiile făcute de colaboratoarele sale, fără a ști în ce situații se petreceau faptele relatate: dacă, de pildă, copilul părea că monologhează pentru că se adresa altuia care era neatent etc.

[95] O. C. Irwin, *Phonetical Description of Speech Development in Childhood*, în L. Kaiser, *Manual of Phonetics*, ed. cit., p. 403.

[96] Cf. N. I. Jinkin, *Problema dezvoltării vorbirii la copii*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1955, nr. 1, p. 50.

[97] G. Collin, *Le langage chez l'enfant*, în *Précis d'une psychologie de l'enfant*, vol. I, Paris, Delagrave, 1957, p. 135.

[98] Depășind totuși faza precedentă, în care reacțiile se referă la un stimul foarte vag decupat: „Wo ist das Fenster? și „Où est la fenêtre?", spuse pe același ton, îl făceau pe copilul lui Tappolet, de șase luni, să se întoarcă spre fereastră (Cf. O. Jespersen, *Die Sprache*, ed. cit., p. 92); el reacționa deci la melodia frazei, iar nu la semnificația cuvintelor.

[99] H. Delacroix, *op. cit.*, p. 320.

[100] *Ibid.*, p. 296.

[101] La 11 luni și jumătate, copilul soților Stern (*op. cit.* p. 19) spunea *„Puppe"* pentru toate obiectele necesare unui anumit joc — păpușa, pisica de stofă, cîinele de pîslă —, dar nu și clopoțelului, decupînd deci realitatea după funcția specifică pe care o avea pentru el fiece obiect.

[102] După J. Fröbes (*op. cit.*, p. 257) este 1 an și 3 luni, după Cl. și W. Stern (*op. cit.*, p. 104) e 1 an sau 1 an și jumătate, după A. Grégoire (*op. cit.*, p, 270) e către 2 ani, după N. I. Jinkin (*op. cit.*, p. 52) e 1 an și 5 luni etc.

[103] De ex.: H. Frédéricq, *Traité élémentaire de physiologie humaine*, Paris, Masson, 1944 (1947), pp. 536, 637; V. A. Ghiliarovski, *Psihiatria*, ed. cit., pp. 127 urm.

[104] Cf. H. Delacroix, *L'aphasie selon H. Head*, în *loc. cit.*, p. 306, și *Le langage*, în *loc. cit.*, p. 146.

[105] Cf. F. Kainz, *op. cit.*, vol. II, p. 291.

[106] *Ibid.*, p. 285.

[107] H. Head, cf. F. Kainz, *op. cit.*, p. 120.

[108] Cum afirma J. Déjerine (*op. cit.*, p. 68) și cum repetă un discipol al său, J. Delay (*op. cit.*, p. 68).

[109] Cf. A. Gelb u. K. Goldstein, *Psychologische Analysen...*, în *loc. cit.*, p. 186.

Scanned with OKEN Scanner

[110] Cum afirmau L. Barat—Ph. Chaslin, *(op. cit.,* p. 748); vezi teza opusă, la Th. Alajouanine—P. Mozziconacci *(op. cit.,* pp. 45 urm., 112 urm.).

[111] Cf. P. Janet, *L'intelligence...*, ed. cit., p. 128.

[112] H. Head, cf. P. Janet, *op cit.,* pp. 124, 125.

[113] K. Goldstein, *L'analyse de l'aphasie,* în *loc. cit.,* p. 471.

[114] *Ibid.,* p. 494.

[115] A. Gelb, *Remarques...*, în *loc. cit.,* p. 411, și A. Gelb—K. Goldstein, *op. cit.,* pp. 133 urm., 177, 182, 183.

[116] P. Marie, *op. cit.,* p. 9.

[117] R. Jakobson *(Kindersprache, Aphasie...*, ed. cit., pp. 52 urm., 76 etc. și *Aphasia as a linguistic problem,* în R. Jakobson and Morris Halle, *Fundamentals of Language,* Graven Lage, Mouton, 1956, p. 57).

[118] A. R. Luria, *Brain Disorders and Language Analysis,* în *„Language and Speech"*, 1958, nr. 1, p. 32.

[119] F. Kainz, *op. cit.,* vol. II, pp. 359, 360.

[120] *Ibid.,* p. 320.

[121] F. Trojan, *General Semantics (A Comparison between linguistic and sub-linguistic phonic expression),* în L. Kaiser, *Manual of Phonetics,* ed. cit., pp. 437—440.

[122] M. Halbwachs, *Le rêve et le langage inconscient dans le sommeil,* în *„J. de psychol."*, 1946, nr. 1, p. 13.

[123] Ch. Bally, *Le langage et la vie,* ed. cit., p. 115.

CAPITOLUL II

[1] Vezi P. K. Anohin, *Particularitățile aparatului aferent al reflexului condiționat și însemnătatea lor pentru psihologie,* în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1957, nr. 4, pp. 43 urm.

[2] J. van Ginneken, *La biologie de la base d'articulation,* în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, pp. 266, 305 etc.

[3] Cf. A. Grégoire, *L'apprentissage...*, ed. cit., p. 251; și R. Jakobson, *Kindersprache...*, ed. cit., p. 37, W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes...*, ed. cit., p. 183.

[4] Începînd, se pare, cu Bilancioni, în 1923, și continuînd cu Pear (cf. A. Gemelli—G. Pastori, *Analisi elettroacustica...*, ed. cit., p. 223); cf. și alte experimente, făcute de Herta Herzog *(Stimme u. Persönlichkeit,* în *„Ztschr. f. Psychol."*, 1933, vol. 130, caiet 3—5, pp. 300—370).

[5] A. Gemelli—G. Pastori, *op. cit.,* tav. LXXI—LXXVI, și p. 231. Un experiment asemănător, de pildă la Panconcelli—Calzia, *op. cit.,* p. 111, fig. 151; în cuvîntul *So* se observă schimbarea vocalei *o.*

[6] A. Gemelli—G. Pastori, *op. cit.,* p. 221.

[7] Vezi și Dr. Gh. Marinescu, *Scrierea...*, ed. cit. Un experiment mai vechi, al lui Arnheim, a demonstrat legătura dintre personalitate și limbajul grafic în modul următor: s-au prezentat documente expresive ale unor personalități istorice, o dată cu o listă separată a numelor acestora; persoanele anchetate au putut indica exact numele autorului fiecărui document (cf. P. Guillaume, *La psychologie de la Forme,* ed. cit., p. 196). Unii psihologi preconizează astăzi foarte insistent (vezi de ex. M. Marchesan, *Necessità del metodo logico-sistematico nello studio della scrittura,* în *„Rivista di psicologia della scrittura"* (Milano), 1957, nr. 1, pp. 19 urm., și în

genere articolele din revista citată), scrisul ca „test proiectiv", acordîndu-i o valoare diagnostică și prognostică adesea exagerată (vezi și H. Callewaert, *Graphologie et physiologie de l'écriture*, Louvain, 1954, cf. *rec.* în *„Année psychol."*, 1957, nr. 1, pp. 289—292).

[8] S-a observat că, de pildă, vorbirea omului „inflamabil și sensibil" are, mai curînd decît aceea a flegmaticului, intervale egale cu acelea muzicale (M. Weingart, *Étude du langage parlé suivi du point de vue musical*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1923, I, p. 192.

[9] Vezi de ex. L. S. Bogacenko, *Influența programului școlar zilnic asupra legăturilor condiționate din cadrul primului și al celui de-al doilea sistem de semnalizare și asupra corelației dintre aceste sisteme*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1953, nr. 4, pp. 97—111.

[10] V. Bröndal, *Substrat et emprunt* ..., ed. cit., p. 210. Iar H. Herzog (*op. cit.*, p. 337) cerea, în ancheta sa, privitoare la vocile auzite la radio, să se dea răspunsuri care să conțină și presupuneri cu privire la starea psihică momentană a vorbitorului (de altfel rîsul, plînsul, un surîs chiar, pot fi „auzite" în cuvintele cuiva, chiar fără sunetul caracteristic — al rîsului de exemplu).

[11] A. Gemelli—G. Pastori, *op. cit.*, p. 212.

[12] W. E. Scripture, *Researches in Experimental Phonetics*, ed. cit., graficul p. 63.

[13] *Ibid.*, p. 64.

[14] Panconcelli-Calzia, *op. cit.*, p. 109 .

[15] De aci, necesitatea notării exacte a stării psihice a subiecților, în cursul imprimării sunetelor vocale prin oscilograme (vezi și M. Weingart, *op. cit.*, p. 180).

[16] G. Vaillant, de la Opera din Paris, a expus, în cursul unui congres consacrat limbajului, observațiile sale cu privire la efectul emoției asupra fonației — subliniind că există un tip depresiv și unul stimulant, care se manifestă de exemplu prin creșterea amplitudinii vocii (cf. R. Husson, *III-e congrès ann. de l'Assoc. franç. pour l'étude de la phonation et du langage*, oct. 1954, în *„Presse médicale"*, 1957, nr. 1, p. 11).

[17] Toate aceste variații au fost denumite de un cercetător (Sabanejew) „emoțiografia limbajului" (cf. M. Weingart, *op. cit.*, p. 188).

[18] A. Abas, *L'évolution historique des voyelles et les recherches expérimentales*, în *„Actes du I-er Congrès intern. ling."* (1928), Leiden, 1928, p. 168.

[19] A. Binet, *L'étude expérimentale* ..., ed. cit., pp. 56 urm.

[20] Vezi și exagerările curentului „biolingvistic" de pildă (C. L. Meader, J. H. Muyskens, 1950), care consideră limbajul numai ca o activitate determinată biologic de organism (cf. J. B. Carroll, *op. cit.*, p. 80).

[21] De pildă, nota J. Vendryes (*Le langage et la vie mentale*, ed. cit., p. 17), viața în mijlocul naturii face să se dea mai multă importanță pozițiilor în spațiu, de unde vocabularul complicat în ceea ce privește indicațiile spațiale legate de verbe.

[22] E. G. Vaţuro și A. A. Șibanov, *O subektivistskih* ..., în *loc. cit.*, p. 376.

[23] J. Marouzeau, *La part de l'auditeur dans l'énoncé*, Cluj, 1939.

[24] I. V. Stalin, *op. cit.*, pp. 17, 46.

[25] V. Bröndal, *Substrat et emprunt* ..., ed. cit., p. 179.

Scanned with OKEN Scanner

[26] P. Valéry, *Poésie et pensée abstrait*, în *Variété*, III, Paris, 1945, p. 133.

[27] A. Gemelli—J. N. Black, *Phonetics from the viewpoint...*, ed. cit., p. 114.

[28] Ar fi interesant un studiu sintetic, de principii, relativ la proporția supunerii la variantele dialectale — și totodată, al adoptării formelor limbii literare comune —, pe de o parte la vorbitorii născuți sau cuprinși în aria dialectului, iar pe de alta la aceia care se risipesc apoi în alte ținuturi.

[29] Cf. W. v. Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, Leipzig—Berlin, Teubner, 1937, p. 24, și P. Fouché, *L'état actuel du phonétisme français* (1936), cf. *rec.* de D. Macrea, în „Dacoromania", 1936—1938, vol. IX, p. 370.

[30] Cf. W. v. Wartburg, *op. cit.*, pp. 92, 93.

[31] *Ibid.*, pp. 189, 190.

[32] Forme ca *inver* sau *nol* este greu să fie bănuite ca fiind străbunele lui *verso* sau *non lo*, cuvîntul *dottore*, care azi înseamnă „medic", desemnează pe Vergiliu („conducător"), iar *animal* are, în cîntul Francescăi da Rimini, înțelesul de „om".

[33] *Augusto* este în cîntul lui Pier della Vigna nu „Împăratul August", ca pentru noi, ci Federigo al II-lea, potentatul epocii; iar cînd Cacciaguida spune: *„Lo'mperador Currado... mi cinse de la sua milizia"*, trebuie să apelăm la cunoștințe istorice pentru a ști că e vorba de o „încingere drept cavaler".

[34] Vezi și M. Bréal, *De l'enseignement des langues anciennes*, ed. cit., p. 91.

[35] Vezi și F. Mauthner *(Die Sprache*, ed. cit., pp. 54, 55), care subliniază și dificultatea de a se traduce *Biblia* — din cauza deosebirilor de situații la evrei, greci, germani — sau *Vedele*.

[36] Vezi și E. Racoviță, *„Travail" et „souffrance"*, în *„Bull. ling."*, 1939, vol. VII, pp. 97 urm.

[37] La interval de numai 15 ani de la prima versiune, Calvin a trebuit să modifice limba din *L'Institution Chrétienne* (cf. J. Marouzeau, *La linguistique ou science du langage*, Paris, Geuthner, 1921, p. 99).

[38] Un japonez nu percepe trei sunete în cuvîntul rus *tak*, ci patru, și va repeta *taku;* iar cuvîntul englez *lion* e perceput și redat apoi ca *raion*, deoarece sistemul fonologic japonez nu distinge *l* de *r* și percepe orice *l* european ca un *r* japonez (E. Polivanov, *La perception des sons d'une langue étrangère*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1931, 4, pp. 81, 85).

[39] Cum considera E. Polivanov, *op. cit.*, p. 89.

[40] H. Poincaré, *Dernières pensées*, Paris, Flammarion, 1913, p. 64.

[41] Nu este vorba aci de un anumit sens inițial dat acestei expresii — ca „eroarea specifică fiecăruia în observație" (E. Goblot, *Traité de logique*, ed. VI, Paris, Collin, 1937, p. 78).

[42] Alți autori care au discutat despre rolul „situației" în limbaj (F. Mauthner, *Beiträge...*, III, ed. cit., p. 234, E. Sturtevant, *op. cit.*, p. 4, W. Köhler, *Psychologische Probleme*, ed. cit., p. 206) i-au dat — cazul lui Köhler — fie definiții de natură să devieze problema către idealism, fie definiții unilaterale, care nu exprimă, fiecare în parte, complexitatea reală a întregului sistem de coordonate.

[43] Cf. M. Weingart, *op. cit.*, p. 192.

[44] J. Marouzeau, *Précis de stylistique...*, ed. cit., p. 80.

[45] Cf. W. v. Wartburg, *Évolution ...*, ed. cit., p. 149.

[46] De pildă: *Problemele determinismului*, Universit. Bucureşti, Bibl. „Natura", nr. 2, 1940, *Caiete de Filozofie (Ştiinţă şi cunoaştere*, ciclul III), 1945, *Fizica modernă şi energia nucleară*, Bucureşti, AGIR, 1947.

[47] „J'en changerai selon mon humeur, sans scrupules [...] Mon style inégal et naturel, tantôt rapide et tantôt diffus, tantôt sage et tantôt fou, tantôt grave et gai, fera lui-même partie de mon histoire" (Cf. W. v. Wartburg, *op. cit.*, p. 203).

[48] De pildă, copilul bilingv al lui J. Ronjat *(Le développement du langage observé chez un enfant bilingue*, Paris, Champion, 1913, pp. 3, 4 etc.) se adresa mamei lui şi prietenilor germani în limba germană, iar tatălui şi celorlalţi în franceză. Aceeaşi observaţie am avut prilejul să o facem şi noi: un copil de doi ani se adresa mamei lui numai în limba germană, iar celorlalţi numai în limba romînă; iar un băieţel de trei ani încerca să traducă o frază din limba sa maternă (italiană) în romîneşte, unui copil romîn de doi ani, ceea ce denotă şi conştiinţa, la această vîrstă, a unui sistem lingvistic deosebit.

[49] Vezi de ex. T. Vianu, *Arta prozatorilor romîni*, ed. cit.

[50] De ex. clasificarea făcută de E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, Moscova, Verl. f. Fremdspr. Liter., 1954, p. 10.

CAPITOLUL III

[1] De pildă, este interesant faptul că însăşi una dintre primele şcoli „structuraliste" — curentul fonologic — a fost acuzată de K. Bühler *(Sprachtheorie*, ed. cit., p. 275) că prin analiza operată asupra fonemelor s-a îndreptăt tot spre un „element" *(„Elementenbegriff")*; vezi şi *supra*, în textul nostru, pp. 119 urm.

[2] Această metodologie — corespunzătoare de fapt unei linii de gîndire — s-a cristalizat încă din antichitate, pe baza unei ierarhizări devenită clasică: literă, silabă, cuvînt etc. (Aristotel, *Poetica*, ed. cit., pp. 64 urm.).

[3] Sunetul *a*, spunea G. Saint-Paul *(op. cit.*, pp. 45, 47) este mereu acelaşi, iar un cuvînt — de ex. fr. *mer* — evocă întotdeauna acelaşi lucru.

[4b] J. Whatmough, *Language, A Modern Synthesis*, Londra, Secker-Warburg, 1956, pp. 196, 236, R. Jakobson şi Morris Halle, *Phonology in Relation to Phonetics*, în L. Kaiser (red.), *Manual of Phonetics*, Amsterdam, 1957, pp. 221 urm.

[4] Cf. J. Marouzeau, *Précis de stylistique*, ed. cit., p. 14.

[5] Rousselot însuşi, cu mijloacele destul de rudimentare ale „urechii artificiale", a observat de pildă că *ap* singur „sună" altfel decît *in ap* (cf. A. Millet, *Précis d'expérimentation phonétique*, Paris, Didier, 1926, p. 22).

[6] De pildă: *r* are unde diferite (în *American*, în *race*), sau *e* (*well, health*), E. Scripture, *Researches ...*, ed. cit., pp. 36, 50, 53. El conchidea: „Două unde ale aceleiaşi vocale nu sînt asemănătoare".

[7] Al. Rosetti, *Remarques sur de diphtongues*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Bucureşti—Copenhaga, 1947, p. 85; R. de Souza, *Eléments de phonétique*, în *Encyclop. française, Arts et littérature*, vol. I, p. 16'50—3 (de pildă, *a* grav parizian — din *âme* — are 906—910 vibraţii duble, pe cînd *a* champenois are 904, *a* mâconnais are 912 etc.); P. Menzerath u. A. de Lacerda, *Koartikulation, Steuerung u. Lautabgrenzung*, Berlin, Dümmler, 1933; Trendelenburg, *op. cit.*, pp. 251, 257 etc.;

A. Gemelli—G. Pastori, *op. cit.*, A. Gemelli, *Variations signalatrices...*, ed. cit., și *L'analyse électroacoustique...*, ed. cit.

[8] Planșa XVI din A. Manoil, *La psychologie expérimentale en Italie*, Paris, Alcan, 1938.

[9] Sunetul ϱ de pildă ar reprezenta mișcarea, „curgerea" (ϱοή), „curgînd" (ϱεῖν) și astfel ar evoca „rîurile" (Platon, *Cratyle*, ed. cit., p. 115, par. 426 (d, e).

[10] Această vocală ar evoca atît „apropierea", cît și „ceva mic, slab, neînsemnat", reprezentat în diverse limbi prin cuvinte ca: germ. *minder*, engl. *little, tiny*, it. *piccolo, piccino*, fr. *petit*, lat. *minor*, gr. *mikros* (O. Jespersen, *Die Sprache*, ed. cit., pp. 389, 390).

[11] N. Trubetzkoy, *La phonologie...*, în *loc. cit.*, p. 246.

[12] Pentru curentul fonologic, vezi și supra, p. 367 (nota 98).

[13] E. Sapir, *La réalité psychologique des phonèmes*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, pp. 247 urm. Deși după unii lingviști fonologia pare să țină de psihologia asociaționistă (L. Tesnière, *Phonologie...*, în *loc. cit.*, p. 425), totuși unii fonologi s-au eschivat de la o apropiere de orice fel de psihologie (W. Doroszewski, *Autour du „Phonème"*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1931, 4, p. 72), ajungînd chiar la atitudini paradoxale: se afirmă că fonemul este o realitate psihică, iar nu fizică, și totuși se dorește eliminarea oricăror contingențe psihice pentru aceste creații abstracte, tipice, cum sînt imaginate a fi fonemele.

[14] Cf. E. Seidel, *Fonologia...*, ed. cit., p. 21.

[15] D. Čyžewskyj, *Phonologie u. Psychologie*, în *loc. cit.*, p. 18.

[16] Cf. și E. Seidel, *op. cit.*, p. 18.

[17] Cf. D. Čyžewskyj, *op. cit.*, p. 16.

[18] V. și I. Iordan, *O disciplină lingvistică...*, în *loc. cit.*, pp. 10 urm., E. Seidel, *Fonologia...*, ed. cit., p. 51.

[19] J. Mukařovský, *La phonologie et la poétique*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1931, nr. 4, p. 280.

[20] O. C. Irwin, *Phonetical Description...*, în *loc. cit.*, pp. 405 urm.

[21] Al. Rosetti, *Le mot*, ed. cit., p. 17.

[22] A. G. Spirkin, *Problema fonemî i leninskaia teoriia otrajeniia*, în *„Izv. Akad. N."*, s. lit. și limbă, 1952, vol. XI, f. 5, pp. 475 urm.

[23] Cf. R. I. Avanesov, *K voprosu o foneme, ibid.*, pp. 463 urm.

[24] Fără a considera silaba drept element ireductibil, totuși unii lingviști îi acordă o importanță exagerată (M. Durand, *La notion de syllabe*, în *„Orbis"*, 1955, nr. 1, pp. 230—234, L. Kuryłowicz, *Contribution à la théorie de la syllabe*, în *„Bull. Soc. polon. ling."*, 1948, fasc. VIII, pp. 80—114).

[25] Cf. O. S. Ahmanova, *Osnovnîe...*, ed. cit., p. 10.

[26] L. Bloomfield, *Language*, ed. cit., p. 166; cf. și O. S. Ahmanova, *op. cit.*, p. 8.

[27] De pildă, F. Brunot (*La pensée et la langue*, Paris, Masson, 1926, p. 3), care afirmă despre cuvînt că este un „element ireductibil", deoarece este găsit întotdeauna identic cu sine".

[28] Ch. Bally, *Linguistique...*, ed. cit., p. 288, J. Marouzeau, *Précis de stylistique*, ed. cit., p. 55.

[29] „Cuvînt psihologic" e termen folosit și de A. Meillet (*Linguistique...*, vol. II, ed. cit., p. 15). Pentru a se ieși din acest impas s-au propus — spre a se denumi „cuvîntul", care poate fi și o simplă terminație geniti-

vală (ca aceea din *man's*) ori o grupă de cuvinte — diverși termeni, care nu au avut însă succes, probabil pentru că o terminologie nu rezolva lipsa de precizare a semnificației cuvîntului *„cuvînt"*: „semem" (propus de Noreen), „semantem" (Vendryes), „Seme" sau „pheme" (Peirce) — cf. G. Stern, *op. cit.*, p. 31. K. Vossler propusese, mai demult, denumirea deosebitoare de „Wortgruppen" (*Sprache...*, ed. cit., p. 114); iar Bally deosebea semnul ce exprimă o idee pur lexicală, de „molecula sintactică" (*ce loup*), distingînd „semantemul" de „moleculă" (*Linguistique...*, ed. cit., p. 290).

[30] Ch. Bally, *Le langage...*, ed. cit., p. 44 (deoarece *de plus en plus* este socotit drept un singur cuvînt).

[31] Ch. Bally, *Traité de stylistique...*, ed. cit., p. 69.

[32] A. Carnoy, *La science du mot*, ed. cit. p. 2; vezi și *supra*, în textul nostru, pp. 17 urm.

[33] C. Herman, *Die Sprachwissenschaft...*, ed. cit., p. 177; E. Scripture (*Anwendung...*, ed. cit., p. 43) afirmă că uneori cuvîntul este o „Sprachmoleküle", adică e o unitate independentă.

[34] Vezi *„Thèses du Cercle ling. Prague"*, ed. cit., p. 12, și S. Pușcariu, *Considérations sur le système*, în *Études...*, ed. cit., p. 352.

[35] De pildă, D. Badareu, *Du jugement comme acte significatif*, ed. cit., pp. 190, 196, H. Delacroix, *Le langage...*, ed. cit., pp. 212, 213, A. Gemelli, *L'analyse...*, în *loc. cit.*, pp. 160, 161, 162.

[36] Cuvîntul nu are limite fonetice în vorbirea normală: O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, ed. cit., p. 206, M. Bréal, *Essai...*, ed. cit., p. 187, J. Marouzeau, *Précis de stylistique*, ed. cit., p. 35.

[37] M. Bréal, *loc. cit.*; Ch. Serrus, *La langue*, ed. cit. p. 56.

[38] B. Croce, *Estetica*, ed. cit., p. 160 (de pe poziții net idealiste).

[39] H. Bergson (cf. H. Delacroix, în A. Meillet *Linguistique...*, vol. II, p. 14), A. Meillet, *op. cit.*, p. 12, H. Delacroix, *op. cit.*, p. 19, S. Karcevskyj, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1929, p. 91, J. Stenzel, *Philosophie...*, ed. cit., p. 35; vezi și *supra*, pp. 33 urm.

[40] Ch. Serrus, *Le parallélisme...*, ed. cit., p. 82.

[41] Ch. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit., p. 75, v. și E. Seidel, *(Wort u. Satz*, în *„Rev. études indo-europ."*, 1947, IV, f. 1—2, p. 59): cuvîntul și fraza sînt „autonome".

[42] Collinder, cf. E. Seidel, *op. cit.*, p. 54.

[43] De pildă, cuvîntul *streang* pentru „cravată" sau cuvîntul *ciupercă*, folosit pentru „pălărie" — în mai multe regiuni ale țării (cf. C. Armeanu, *Argot ieșean*, în *„Bul. filol."*, 1938, vol. V, p. 188), probabil din cauza unui proces comun metaforic; la fel, de pildă, *buchet* — „de flori" sau „al vinului".

[44] De ex. *păcurar* „cioban" (din lat. *pecorarius*) și *păcurar* „om care scoate, vinde păcură" (din *păcură* cu sufixul nume de agent *-ar*).

[45] De pildă, *masă* „mulțime" (din fr. *masse*), și *masă* „mobilă" (din lat. *mensa*). Pentru alte exemple, și în genere pentru problema omonimiei și pentru bibliografie, vezi și *Principiul adaptării la context*, în *„Studii și cercetări lingv."*, 1954, nr. 1—2, pp. 207 urm.

[46] Cel puțin aceste omonime arată greșeala de a fi explicată omonimia în genere prin „asocieri" (de ex. J. van Ginneken, *Principes...*, ed. cit., p. 33).

[47] J. Trier, *Der deutsche Wortschatz*, ed. cit., p. 8.

[48] R. A. Budagov, *K probleme ustoicivih i podvijnîh elementov v leksike*, în *„Izv. Akad. N.", s. liter. limbă*, 1951, vol. X, f. 2, p. 112.

[49] E. M. Galkina—Fedoruk, *Slovo i poniatie ...*, în *loc. cit.*, p. 122.

[50] A. D. Grigorieva, *Ucenie tovarișcia Stalina ob osnovnom slovarnom fonde i slovarnom sostave*, în *„Russkii iazîk v școle"*, 1951, nr. 2, p. 18.

[51] De pildă, E. J. Gilbert, *Langage de la science*, Paris, Biologica, 1945.

[52] D. Mornet, *Histoire de la clarté française*, Paris, Payot, 1929.

[53] *Fonologia* are un înțeles pentru „Cercul din Praga", altul pentru Sextil Pușcariu (opus chiar, de „fonetică istorică"; *Fonologia ...*, p. 17): O dispută de secole, care a agitat societatea italiană — cu privire la prioritatea „limbii" sau a „dialectelor" —, are drept pricină faptul că, nefiind conștiente de diversele lui semnificații, taberele adverse nu dădeau același înțeles cuvîntului *„lingua"* (vezi și Th. Labande-Jeanroy, *La question de la langue en Italie*, Strasbourg, Fac. Lettres, 1925, p. 2).

[54] F. G. Crookshank (în supliment. la C. K. Ogden și I. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, ed. VIII, London, Kegan Paul, 1946, pp. 338, 344), menționează că numele bolilor, de exemplu, cuprind realități diverse, după cazurile clinice.

[55] Cuvîntul *quanta* are (cf. A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie, Supplément*, p. 106), pentru Planck sensul de ceva continuu (ca un șir clasic de unde concentrice), dar, dimpotrivă, pentru Einstein are sensul de grăunțe izolate de energie.

[56] H. Poincaré, *Science et méthode*, Paris, Flammarion, 1912, p. 29.

[57] H. Poincaré, *La valeur de la science*, Paris, Flammarion, 1929, p. 60.

[58] Cf. J. Vendryes, *Sur les tâches de la linguistique statique*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 78.

[59] Cf. Ch. Bally, *Traité de stylistique ...*, ed. cit., p. 3.

[60] H. Nutting, *op. cit.*, p. 282, V. Bröndal, *Essais ...*, ed. cit., p. 9.

[61] V. Bröndal, *ibid.*

[62] Vezi de ex. Ch. Serrus, *La langue ...*, ed. cit. ,p. 5; vezi și, în textul nostru, discuția referitoare la cuvînt și frază, pp. 155 urm.

[63] Fr. Mikus, *En marge du 6-e congrès internat. ...*, în *loc. cit.*, pp. 159 urm. și *Obsujdenie voprosov ...*, în *loc. cit.*

[64] In special ca unitate „de funcție" (unitatea de sens fiind „semantemul", cf. G. Devoto, *„Sémantique et syntaxe"*, în *loc. cit.*, p. 54); disocierea sintagmei de semnificație este clară.

[65] Cf. și K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit., p. 356.

[66] A. M. Meillet afirma chiar că fraza este de nedefinit (cf. S. Karcevskij, *Sur la phonologie de la phrase*, în *loc. cit.*, p. 227).

[67] Începînd cu definiția lui Dionysios: fraza e o legare de cuvinte (cf. W. Wundt, *Die Sprache*, II, p. 224).

[68] V. Bröndal (*Le problème de l'hypotaxe ...*, în *Essais*, ed. cit., p. 76): propoziția este un ansamblu sintactic complet.

[69] Ch. Bally, *Linguistique ...*, ed. cit., pp. 79, 93.

[70] J. Stenzel, *op. cit.*, p. 60.

[71] G. F. Meier, *Ein Beitrag ...*, ed. cit., p. 523.

Scanned with OKEN Scanner

[72] K. Bühler, *op. cit.*, p. 367. Bühler compară asemenea fraze cu tablourile, care au în sine tot ce le trebuie și sînt independente de lumină, de poziție, spre deosebire de statui, care diferă după loc (p. 371); evident, cineva care nu observă că o pictură se transformă după lumina în care e așezată — și care poate s-o modifice complet uneori, anihilînd-o —, ori după poziție — la nivelul ochilor, mai sus etc. —, putea afirma și că *„Der Papst ist gestorben"* e o frază independentă.

[73] K. Bühler, *loc. cit.*

[74] Corelat al polisemiei: prin intonație, prin accente diverse date cuvintelor, se pot deosebi semnificațiile (cf. Ch. Bally, *Linguistique...*, ed. cit., pp. 144 urm.): de ex. *cópii-copíi*.

[75] E. Sievers, *Grundzüge...*, ed. cit., p. 212.

[76] Ch. Bally, *Traité de stylistique...*, ed. cit., vol. I, p. 313.

[77] G. Lanson, *L'art de la prose*, Fayard, f. a. (ed. 21), p. 292.

[78] S. Stricker, *Du langage...*, ed. cit., p. 69; vezi și Em. Javal, *Psychologie de la lecture et de l'écriture*, Paris, Alcan, 1905.

[79] Dr. Rudolf Meringer, *Aus dem Leben der Sprache, Versprechen. Kindersprache, Nachahmungstrieb*, Berlin, Behr, 1908, p. 133.

[80] Cf. H. Bergson, *Matière...*, ed. cit., p. 106.

[81] Cf. C. Fabro, *op. cit.*, p. 211.

[82] Cf. P. Guillaume, *Manuel de psychologie*, Paris, P.U.F., 1948, p. 145. Cattell semnalase și el faptul că recunoașterea unui cuvînt monosilabic cere mai puțin timp decît o singură literă, iar un cuvînt din limba maternă mai puțin decît unul străin (cf. A. van Harrevald et L. Kaiser, *Détermination de la durée de réaction dans l'émission préparée ou improvisée des sons*, extr. *„Arch. néerl. physiol..."*, t. XI, 4, p. 3; vezi și C. Fabro, *op. cit.*, p. 210): expunînd litere izolate în fața foveei, sînt văzute corect foarte puține (4—5); dacă însă formează un cuvînt, pot fi citite zece litere.

[83] Cf. P. Guillaume, *loc. cit.*; vezi *și* H. Delacroix (*Le langage...*, ed. cit., p. 350): la citire se fixează mijlocul cuvîntului, iar nu fiecare literă izolat.

[84] Cf. M. Bréal, *Essai...*, ed. cit., p. 324. Depinde, desigur, și ce înțeleg unii autori prin „popoare primitive": deoarece, înglobînd greșit (cum face E. Sapir, *Language*, ed. cit., p. 35) într-o asemenea categorie pe indieni, care pot izola cuvintele, se ajunge la concluzii eronate.

[85] A. Meillet, *Le caractère concret du mot*, în *Linguistique...*, vol. II, ed. cit., p. 9.

[86] O. Jespersen, *Die Sprache*, ed. cit., p. 410.

[87] Vezi T. Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., pp. 385 urm., și notele 20—24, p. 456.

[88] *Ibid.*, p. 392. Vezi și exemple la alți autori, ca: *dăilu* (S. Pușcariu, *Sur les lois phonologiques*, în *Études...*, ed. cit., p. 156), sau fr. *le nélé-phaut* (M. Cohen, *Observations sur les dernières persistances du langage enfantin*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 392) sau *l'ombre* > *lombre*, ori *endemain* > *l'endemain* > *au lendemain*, (J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutiques verbales*, Paris, Champion, 1921, p. 12). Din asemenea „false tăieturi" *(fausse coupe)* sau „analize greșite", apar de multe ori schimbări sau creații noi în limbă: de ex. fr. *dinde* „curcă" vine din *Coq d'Inde*, iar din fr. *les yeux*, în franceza populară s-a format verbul *zyeuter* etc. (cf. S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, Francke, 1952, p. 79).

Bibl. 117645

Scanned with OKEN Scanner

[89] Cf. J. Marouzeau, *Précis de stylistique...*, ed. cit., p. 54; v. și D. Badareu, *Du jugement...*, ed. cit., pp. 43 urm., și P. Guillaume, *Les débuts de la phrase dans le langage de l'enfant*, în *„J. de psychol."*, 1927, nr. 1, pp. 1—26.

[90] Cf. A. H. Davis, *Modern Accoustics*, ed. cit., p. 250.

[91] T. Slama-Cazacu, *Considerații asupra diftongilor, pe baza inversării experimentale (de către vorbitori) a cuvintelor*, în *„Fonetică și dialectologie"*, (I), 1957, pp. 63 urm.

[92] Cf. A. Rosetti, *Le mot*, ed. cit., p. 16 .

[93] De ex.: *chval, jval etc.* (A. Dauzat, *La vie du langage*, Paris, Collin, 1922, ed. III, p. 96), ori *gentil coq(ue)licot* (R. de Gourmont, *Esthétique...*, ed. cit., p. 286) etc.

[94] Cf. R. de Gourmont. *op. cit.*, p. 178.

[95] Cf. A. Dauzat, *La philosophie du langage*, ed. cit., p. 17.

[96] Cf. S. Pușcariu, *Considération sur le système phonetique et phonologique de la langue roumaine*, în *Études...*, ed. cit., p. 234.

[97] Cf. E. J. Gilbert, *Le langage...*, ed cit., p. 237, și Revault d'Alonnes, *La schématisation*, în *loc. cit.*, pp. 175, 176 (nota).

[98] Vezi diverse exemple în lucrarea noastră, *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., îndeosebi cap. IV și V.

[99] G. Panconcelli-Calzia, *op. cit.*, pp. 69 și 119, A. Gemelli, *L'analyse...*, în *loc. cit.*, p. 177.

[100] Cf. J. B. Carroll, *The Study of Language*, ed. cit., p. 29

[101] L. Șăineanu, *Linguistica contemporană*, ed. cit., p. 22.

[102] Ca de pildă: dacă sunetul „este accentuat", dacă e „în fața vocalelor inițiale", „dacă urmează o aspirată în vocala următoare" etc. (cf. E. Sturtevant, *op. cit.*, p. 74).

[103] A. Meillet, *Linguistique...*, vol. I, pp. 11, 12.

[104] A. Rosetti, *Les changements phonétiques*, Copenhague-Munksgaard, București, Inst. ling. rom., 1948, pp. 9 urm.

[105] Vezi și *supra*, p. 118 și: M. Durand, *Essai sur la nature de la notion de durée vocalique*, în *„J. de psychol"*, 1940—41, nr. 4—6, pp. 43, 46, 47.

[106] H. D. Bouman et P. Kucharski, *De l'influence de la durée des sons sur leur timbre*, în *„Année psychol."*, 1928, p. 85.

[107] Cf. C. Stumpf, *Die Sprachlaute*, ed. cit., pp. 85, 86; vezi și M. Grammont, *Traité de phonétique*, ed. cit., pp. 168, 186, 359. De fapt, sunetul schimbîndu-se după cuvînt, persoană, moment etc., organele fonatoare capătă ele însele un rol diferit, în funcție de împrejurări.

[108] M. Weingart, *Étude du langage...*, în *loc. cit.*, p. 180. De altfel, cum arăta O. Jespersen, *(Lehrbuch...*, ed. cit. p. 26), „un surîs poate modifica un *m* de exemplu". Așa încît un zîmbet de pildă poate deveni mijloc de expresie care transformă însăși emisiunea sonoră: el poate fi „auzit" în cuvintele a căror articulare o influențează, chiar fără să aibă loc o receptare vizuală. „Valoarea sunetului se schimbă după dispoziția psihică", remarca încă de acum 50 de ani R. Meringer (*Aus dem Leben...*, ed. cit., p. 242).

[109] A. Gemelli, G. Pastori, *L'analisi...*, ed. cit., p. 201. tavv. LXXI—LXXIII și LXXIV—LXXVI. Una dintre lipsurile voluminoasei cercetări a lui Gemelli stă tocmai în faptul că — deși își propusese să o facă — nu a insistat suficient în înregistrări asupra variațiilor sunetului în cadrul aceluiași cuvînt în diverse împrejurări, după temperament, dispoziție etc., și că

nici nu a interpretat comparativ planşele pentru a trage concluzii. De altfel, nişte oscilograme care înregistrează mai ales felul de articulare — durata, frecvenţa —, dar nu şi intonaţia, nu vor putea exprima variaţiile esenţiale, datorate momentului, situaţiei, sensului general, ci vor părea că înregistrează tot nişte fraze-tip, nişte abstracţiuni.

[110] G. Panconcelli-Calzia, *Die experimentelle Phonetik...*, ed. cit., p. 70. Evident, realitatea vie — dărîmînd schemele rigide, fixate artificial (un *a* e considerat ca avînd caracteristici imuabile) — trebuia îndepărtată!

[111] De pildă J. Poirot, *Recherches expérimentales sur le timbre des voyelles françaises*, Helsingfors, Impr. soc. litt. fin., 1912, p. 2; deşi în alt loc va afirma: „În fonetică domină fraza: cuvîntul nu există izolat" (vezi discuţia la A. Meillet, *Le caractère concret du mot*, în *Linguistique...*, vol. II, ed. cit., p. 22).

[112] Cf. Ting-Ming-Tchen, *Étude phonétique des particules de la langue chinoise*, Paris, Héraklés, 1938, pp. 13, 14 etc.; vezi şi B. Karlgren, *Sound.*, ed. cit., p. 29: celor 420 de silabe ale dialectului mandarin din Pekin le corespund 4200 de semnificaţii, adică zece cuvinte diferite pentru o singură silabă, care îşi transformă însă sensul datorită accentelor muzicale sau tonurilor.

[113] B. Karlgren, *op. cit.*, p. 30.

[114] În greaca veche, cuvîntul îşi schimbă deseori accentul în frază: de pildă *galen* („nevăstuică") diferă de *galēn* („calm"), fapt care a dat loc unei confuzii ridicule în reprezentarea *„Broaştelor"* lui Aristofan (cf. P. Fouché, *Les éléments mélodiques de la parole*, în *Encycl. franç., Arts et littér.*, vol. I, p. 16'50—4). La fel, în limba romînă: *cópii — copìi* etc. Aceste accente, care au rol semantic în limbile indo-europene, sînt numite de A. Meillet „tonuri" *(Théorie du rythme et du ton en indo-européen*, în *„Bul. soc. ling. Paris"*, 1931, vol. 31, p. 3).

[115] A. Belič, *L'accent de la phrase et l'accent du mot*, în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1931, 4, p. 186: în limba franceză de asemenea, de ex. *couleur* şi *couleur blanche* (cu melodia frazei în ascensiune), cf. P. Fouché, *op. cit.*, p. 16'50—6; vezi şi în limba romînă, în textul nostru, *supra*, p. 148.

[116] Cf. A. Belič, *op. cit.*, pp. 183, 184.

[117] Cf. P. Fouché, *loc cit.*

[118] R. de Gourmont, *Esthétique...*, ed. cit., p. 337.

[119] Care, ca nume, avea şi pentru Aristotel (*Poetica*, ed. cit., p. 67) un sens în sine însuşi.

[120] Pentru schimbările de semnificaţii şi modalităţile lor, vezi şi materialul din G. Stern, *Meaning...*, ed. cit., pp. 166 urm.

[121] „Lamă", „gust", „băutură acră", „durere ascuţită", „cal vioi", „dorinţă arzătoare", „decizie promptă", „voce limpede", „spirit fin", „caracter irascibil", „iubire arzătoare" sau „mînie violentă" etc. (cf. P. Reynaud, *Précis de logique évolutionniste*, Paris, Alcan, 1897, p. 144).

[122] Cf. A. Sauvageot *Types de langues non-indoeuropéennes*, în *Encycl. franç.*, t. I, part. 2, p. 1'36—8.

[123] Cf. A. Sommerfelt, *La langue...*, ed. cit., p. 109; „numai prin context se pot evita neînţelegerile la aceste popoare" (p. 125). Iar un gest — gestul „boomerang" de pildă — este şi el fixat numai prin situaţie (cf. L. Lévy-Bruhl, *Les fonctions...*, ed. cit., p. 181).

[124] K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit., p. 304.

[125] Cf. M. Bréal, *Essai...*, ed. cit., p. 202.

[126] Cf. A. Meillet, *Structure générale des faits linguistiques,* în *Encycl. franç.*, t. I, part. 2, p. 1'36—2.

[127] Ting-Ming-Tchen, *op. cit.*, p. 78.

[128] Vezi, de pildă, scrupulele exprimate de A. Lalande, în *Vocabulaire...*, vol. I, ed. cit., *Avertissement*, p. V.

[129] Vezi și D. Usnadze (*Ein experimenteller Beitrag...*, în *loc. cit.*, pp. 34, 38), care menționează asocieri greșite prin etimologie.

[130] *Cadran* are un sens contrar cu etimologia, după care ar trebui să însemneze „ceva pătrat" (R. de Gourmont, *Esthétique...*, ed. cit., pp. 29, 30). Iar *philorier* (din Exper. nr. 10, în *Anexe*) ar putea duce cu gîndul la *laurier*, dacă ansamblul nu ar impune un alt sens.

[131] E o deosebire esențială, credem, între acest mod de a urmări „legătura" dintre *semn* și *semnificație* (adică a felului cum cuvîntul fără înțeles capătă unul) și acela al lui Ach de pildă.

[132] Cf. F. Kainz, *Pssychologie der Sprache,* I, ed. cit., p. 265.

[133] Cf. M. Bréal, *Essai...*, ed. cit., p. 113.

[134] A. Thumb u. K. Marbe, *Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildung*, Leipzig, Engelman, 1901; pentru istoricul acestei metode, vezi și T. Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., pp. 13 urm.

[135] A. Thumb—K. Marbe, *op. cit.*, p. 23.

[136] Chiar cînd se observa „influența mediului și a educației" (N. Bechterew, *La psychologie...*, ed. cit., p. 383), sau a „constelației" (H. Delacroix, *L'association des idées*, în G. Dumas, *Nouv. Traité de Psychol.*, vol. V, ed. cit., 1936, p. 149), interpretarea rămînea, în linii mari, cea asociaționistă.

[137] L. B. Gakkel, *Metodika issledovaniia napravlennîh receviîh reakții*, în *„Fiziol. jurn."*, 1951, nr. 5, p. 551.

[138] Vezi cercetările lui Rosanoff, Woodrow-Lowell etc. și propriile noastre experimente, în *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., pp. 13 urm.

[139] A. Sauvageot, *Types de langues...*, în *loc. cit.*, p. 1'42—4.

[140] F. Gouin, *op. cit.*, pp. 42, 45 urm.

[141] M. Gourmont, *Traité...*, ed. cit., p. 186.

[142] J. Marouzeau, *La linguistique...*, ed. cit., p. 14.

[143] Vezi și C. Stumpf, *Die Sprachlaute*, ed. cit., p. 86. O atare modificare, prin anticipare, a făcut să apară de pildă și *impeto* din *in* + *peto*.

[144] Cf. S. Pușcariu, *Études...*, ed. cit., p. 160.

[145] R. Meringer, *Aus dem Leben...*, ed. cit., pp. 13, 23, 6.

[146] R. Meringer punea accent, dimpotrivă, pe importanța „sunetului", a elementului care „sare" de la locul lui și-l ia pe al altuia; iar H. Delacroix arăta că transformarea se datorează numai „întrepătrunderii elementelor" (*Le langage et la pensée*, ed. cit., p. 174).

[147] A. Rosetti, *Le mot* (ed. II), p. 21.

[148] Intre acestea, e caracteristic exemplul dat de Ph. Wegener (*Untersuchungen...*, ed. cit., p. 21), pentru a ilustra eficacitatea așa-numitei „Situation der Anschauung"; în fața unui pom nu ai nevoie să spui *„Acest pom e un stejar"*, ci e suficient cuvîntul *„stejar"*.

Scanned with OKEN Scanner

[149] In conversaţia şoptită, de pildă (vezi Ch. Boardman — Miller, *op. cit.*, pp. 17, 70 urm.) sau într-o convorbire telefonică, ori în mijlocul zgomotului ,în genere în „comunicări cu tulburări pe traseu".

[150] F. Kainz, *Psychologie...*, ed. cit., vol. I, p. 118.

[151] W. James, *Précis...*, ed. cit., p. 219.

[152] După cum subliniază A. A. Reformatski (*Cito takoe strukturalizm?*, în *loc. cit.*, p. 31), unii structuralişti (fonologi) greşesc cînd pun accent numai pe însuşirile diferenţiale, neluîndu-le în seamă pe acelea identice sau asemănătoare.

[153] Vezi şi H. Frei, *Langue, parole et différenciation*, în *„J. de psychol."*, 1952, nr. 2, p. 138.

[154] E. Fischer-Jorgensen, *The Commutation Test and its Application to Phonemic Analyse*, în *„For Roman Jakobson"*, ed. cit., p. 141. Între conceptul de „comutare" introdus de L. Hjelmslev pentru analiza fonematică şi acela folosit de E. A. Asratian (*„principiul comutării"*), sînt deosebiri (vezi mai departe, p. 415, nota 16).

[155] H. Paul, (*Prinzipien...*, ed. cit., p. 174) propunea — ca mijloace de organizare a expresiei — următorii „factori": 1) aşezarea unul lîngă altul a cuvintelor, 2) înşiruirea lor, 3) gradarea între ele în raport cu energia enunţării (intonarea mai tare ori mai slabă), 4)modularea înălţimii (întrebare sau afirmare), 5) tempo, 6) cuvinte de legătură (prepoziţii, conjuncţii, conjugări flexionare) ale unui cuvînt (la baza acestor clasificări stătea psihologia asociaţionistă herbartiană, care, pornind de la „reprezentări", urmărea modul lor de asociere); denumirea de *„factori contextuali"* e dată de fapt de K. Bühler (*Sprachtheorie*, ed. cit., pp. 174, 175), care i-a redus de altfel la trei: „Kontaktfaktoren", „Reihenfolge" şi „Musikalischen und phonematischen Modulationen" (vezi şi K. Bühler, *Über den Begriff der sprachlicher Darstellung*, în *„Psychol. Forsch."*, III, 1923, p. 292).

[156] O. S. Ahmanova, *Osnovnîe...*, ed. cit., p. 19.

[157] L. Hjelmslev, *Dans quelle mesure les significations...*, în *loc. cit.*, p. 273.

[158] Vezi discuţia referitoare la structura semnificaţiilor, în L. Hjelmslev, *op. cit.*

[159] A. A. Reformatski, *op. cit.*, pp. 28, 29.

[160] Nu vom acorda acestui termen sensul, desprins din concepţia lui De Saussure, al unor simple relaţii sau „corelaţii" între părţi.

[161] Spre deosebire de „gestaltism", nu considerăm „structura" ca un fenomen fix, nesupus transformărilor. Nu este vorba aci de o simplă mutaţie de termeni — înlocuirea cuvîntului *structură* prin *sistem*, deoarece noţiunea noastră de „sistem" nu implică fixitate, predeterminare apriori etc., ci numai o mai mare stabilitate.

[162] Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique historique*, Berna, Francke, 1950, p. 17 (el arată însă mai departe că totuşi există o unitate — provizorie însă reală —, mai ales în adîncul sistemului limbii).

[163] S. Puşcariu, *Considérations sur le système phonétique et phonologique de la langue roumaine*, în *Études...*, ed. cit., p. 235.

[164] H. L. Mencken, *The American Language*, ed. IV, New York, Knopf, 1943, p. 654. Uneori, cuvinte străine asemănătoare celor ale limbii materne intră uşor în lexic, pentru că sînt uşor înţelese (dar pot căpăta o funcţie specială, peiorativă sau de atenuare: cuvîntul italian *porcheria* este de pildă folosit de romîni cu valoare de eufemism).

Scanned with OKEN Scanner

[165] V. şi M. Bartoli, *Un fait statistique expliqué par le principe que deux langues semblables s'influencent plus profondément que deux langues présentant moins de ressemblance*, în *Actes du I-er congrès*, ed. cit., p. 107.

[166] U. Weinreich, *Functional Aspects of Indian Bilingualism*, în „*Word*", 1957, nr. 2, p. 203.

[167] De asemenea, J. Sadlo (*Influences phonétiques françaises sur le langage des enfants polonais en France*, Paris, Picart, 1935, p. 141) relatează, după o cercetare amplă, cazul copiilor polonezi din Franța, al căror sistem lingvistic este influențat de acela francez. Cf., de asemenea, cazul copiilor studiați de W. Leopold (*Ein Kind lernt zwei Sprachen*, în „*Sprachforum*", 1957, H. 3—4, pp. 249 urm. *Patterning in Children's Language Learning*, în „*Language Learning*", 1953—54, 5, pp. 12 urm., *Speech Development of a Bilingual Child.*, Evanston, Northwestern Univ. Press, 1949, pp. 174 urm., 183, 184), la care predomină cînd o limbă (germana), cînd cealaltă (engleza).

[168] J. Ronjat, *Le dévéloppement du langage observé chez un enfant bilingue*, ed. cit.

[169] Cf. Al. Graur (*red.*) *Curs de introducere în lingvistică*, ed. II, București, Tip. Învățăm., 1956, p. 262.

[170] *Ibid.*,

[171] *Ibid.*, p. 264.

[172] G. K. Zipf, *Language . . .*, în *loc. cit.*

[173] W. Fucks. *Die mathematischen Gesetze der Bildung von Sprachelementen aus ihren Bestandteilen. Theorie der Wortbildung aus Silben u. der Silbenbildung aus Lauten*, în „*Nachr. Techn. Fachber.*", Beih. NTZ, 1956, vol. 3, pp. 7—22.

[174] P. Guillaume, rec. la: G. T. Guilbaud, *La cybernétique* (Paris, P. U. F., 1955), în „*J. de psychol.*", 1955, nr. 2, p. 270.

[175] *Ibid.*

[176] De ex. unele experimente au arătat că frecvența absolută a sunetelor și a cuvintelor e irelevantă în anumite condiții (G. M. Haslerud și R. E. Clark. *The Redintegrative Perception of Words*, în „*Amer. J. Psychol.*", 1957, vol. 70, nr. 1, pp. 97 urm.).

[177] C. E. Shannon. *Prediction and Entropy . . .*, în *loc. cit*, pp. 50, 53. Experimente asemănătoare au fost efectuate și pentru limba romînă, vezi I. Constantinescu, S. Condrea, E. Nicolau. *Teoria informației*, București, Ed. tehnică, 1958, pp. 142 urm.; vezi și propriile noastre experimente, *infra*, nota 180.

[178] C. E. Shannon, *op. cit.*, p. 55.

[179] *Ibid.*, p. 58.

[180] Sondajele noastre experimentale, efectuate împreună cu A. Rocerik, arată o netă dependență de sens: rezultatele predicției depind de momentul în care începe să se contureze un sens, astfel încît la începutul experimentului, procentajul performanțelor pozitive este mai mic, iar apoi crește; de asemenea, am putut observa că de pildă fonemul *e* — care are una dintre cele mai mari frecvențe în limba romînă (de 10,14%, cf. D. Macrea, *Frecvența fonemelor în limba romînă*, în „*Dacoromania*", 1941, X, p. 40) —, urmărit de noi într-un sondaj experimental, nu este „prezis" la începutul textului (din *Dumbrava minunată*, de M. Sadoveanu), decît în proporție de 78%, pe cînd la mijlocul textului procentajul este de 85%, iar spre sfîrșit e de 87% (vezi și detalii asupra altor cercetări ale noastre, în: *Statistica fonemelor și valoarea „experimentului de predilecție"*, în „*Fonetică și dialectologie*",

vol. II, Ed. Acad. R.P.R., sub tipar). Menționăm aci că după redactarea lucrării am luat cunoștință de experiențele făcute de P. Oleron *(Pour une étude psychologique de la redondance, „J. de psychol.“*, 1958, nr. 3, pp. 319—338), ale căror rezultate concordă cu datele noastre și constituie încă o probă experimentală asupra rolului contextului (vezi îndeosebi pp. 321, 330—332).

[181] Cf. A. van Harrevald și L. Kaiser, *Détermination...*, în *loc. cit.*, p. 3.

[182] L. G. Voronin, cf. Al. Roșca et al., *Mecanismul formării legăturilor temporare complexe în însușirea cuvintelor,* în *„Studii și cercet. științ].“* (Cluj), 1954, nr. 3—4, p. 481.

[183] Cf. R. S. Woodworth, *Psychologie expérimentale,* vol. II, Paris, P.U.F., 1949, p. 1075.

[184] L. Hjelmslev, *Dans quelle mesure...*, în *loc. cit.* O încercare încă mai puțin reușită, considerăm că este aceea a lui R. Wells *(To-what Extent Can Meaning be Said to be Structured?,* în *„Reports 8-th Congress“*, ed. cit., pp. 197 — 210). In schimb, St. Ullmann *(Historical Semantics and the Structure of the Vocabulary,* în *loc. cit.*, pp. 289 urm.), ținînd seama de punctul de vedere istoric și de interdependența dintre limbaj și gîndire, a demonstrat cu mai mult succes existența unor structurări semantice în vocabular. Vezi și Shirô Hattori, *The Analysis of Meaning,* în *„For R. Jakobson“*, ed. cit., pp. 207 urm.

[185] L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 282.

[186] T. Slama-Cazacu, *Cîteva observații privitoare la sistemul asociativ-lexical,* în *„Rev. de psihol.“*, 1957, nr. 4, p. 47.

[187] F. de Saussure, *Cours...*, ed. cit., p. 175.

[188] Ch. Bally, *Linguistique générale...*, ed. cit., pp. 133 urm., S. Ullmann, *Précis de sémantique...*, ed. cit., p. 29, K. Baldinger, *Die Semasiologie,* Berlin, Akademie-Verl., 1957, p. 18.

[189] F. de Saussure, (*op. cit.*, p. 171) considera că sînt de naturi diferite.

[190] Vezi, în această privință, expunerea noastră mai pe larg în: *La „structuration“ dynamique des significations,* în *Mélanges linguistiques,* București, Ed. Acad. R.P.R., 1957, pp. 115 urm. In lucrarea citată am folosit atît termenul de „structurare“ cît și pe acela de „sistematizare“ fără a face deosebirile din studiul de față. Pentru a nu da loc la confuzii, precizăm că, fără a se schimba ceva din concepția expusă în acea lucrare, vom utiliza aci termenii cu semnificația precizată la p. 174.

[191] Subliniem însă faptul că orice punere în relație pe baza semnificațiilor are și un suport formal, deoarece forma și conținutul nu pot fi despărțite în mod normal, în limbă (Vezi și mai departe, p. 205).

[192] Cf. și Al. Graur, *(red.), Curs...*, ed. cit., p. 261.

[193] Vezi și T. Slama-Cazacu, *Observații și cercetări experimentale cu privire la „contaminări“*, în *„St. și cercet. lingv.“*, 1956, nr. 3—6, pp. 207—233, și: *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., pp. 323 urm. (Chiar în aceste cazuri însă, copilul stabilește și relații — factice de sigur — de sens).

[194] De fapt, în cazul extinderii sinonimiei și la sensurile figurate, cf. I. Iordan, *Limba romînă contemporană,* București, Ed. Minist. Învăț., 1956, p. 49.

[195] Cf. A. Meillet. *Comment les mots changent de sens*, în *Linguistique...*, vol. I, ed. cit., p. 247; cf. S. Ullmann, *Précis de sémantique...*, ed. cit., p. 184.

[196] A. R. Luria și O. S. Vinogradova, *op. cit.*

[197] A. Thumb și K. Marbe, *op. cit.*, pp. 18 urm. Facem abstracție de ansamblul interpretării asociaționist-mecaniciste și de concepția generală conducătoare a experimentelor, care impun rezerve față de aceste rezultate (v. *supra*, p. 151).

[198] W. v. Wartburg. *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, P.U.F., 1946, p. 141.

[199] A. Rosetti, *Le mot*, ed. cit., p. 31.

[200] Cf. Ross Stagner și T. M. Karvoski, *Psychology*, N. York etc., Mc Graw Hill, 1952, p. 404. Din aceste cercetări, rezultă că dicotomia de bază — apărută mai frecvent la diferite persoane — ar fi *good-bad* (cu o frecvență de 87%).

[201] „Gen" în sens logic, raportat la noțiunea de „specie" (de ex. *animal*, față de *câine, cal, leu* etc.), iar nu în sensul gramatical *(cartea, copilul)*.

[202] Vezi experimentele relative la „integratorii verbali", ale lui A. Ia. Fedorov, cf. N. I. Krasnogorski, *Razvitie uceniia...*, ed. cit., pp. 98—99. De asemenea, în experimentul asociativ-verbal, multe răspunsuri denotă reacții în legătură cu genul comun (de ex.: *conopidă — legumă* 386‰, *vultur — pasăre* 593‰, cf. R. S. Woodworth, *op. cit.*, vol. I, p. 476).

[203] Vezi *Relațiile dintre gîndire și limbaj...*, ed. cit., pp. 190 urm.

[204] Cf. S. Ullmann, *Essai de sémantique*, ed. cit., p. 231.

[205] G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes*, Paris — Champion, Montpellier — Soc. langues rom., 1923, p. 345.

[206] Ch. Bally, *Linguistique générale...*, ed. cit., p. 133 urm., S. Ullmann. *op. cit.*, p. 27.

[207] Cf. S. Ullmann, *Historical Semantics...*, în *loc. cit.*, p. 292, și Ch. Bally, *ibid.*

[208] De ex. *sleep — rest* 300‰, — *awake* 94, — *bed* 75, — *night* 49, —*wake* 60; sau: *mutton — meat* 257‰, — *sheep* 204, — *lamb* 121 etc. (cf. „tabelele de frecvență" Kent — Rosanoff, în A. J. Rosanoff, *Manual of Psychiatry*, N. York, 1927, pp. 552 — 600). Deși valoarea ca atare a diverselor „tabele de frecvență" este limitată (de epocă, mediu, experiență, profesiunea persoanelor respective etc.), în *linii mari* ele pot da indicații asupra sistemului general al unei limbi (vezi și încercările de a stabili ierarhia de „frecvență culturală" — adică, în fond, statistica pentru fiecare asociere —, la: E. Rosen și W. A. Russell, *Frequency-Characteristics of Successive Word-Association*, în *„Amer. J. Psychol"*, 1957, 70, nr. 1, pp. 120—123.

[209] I. R. Rosanoff și A. J. Rosanoff, *A Study of Association in Children*, în *„Psychol, Rev."*, 1913, vol. 20, p. 87.

[210] Alte tipuri de experimente, ca acelea făcute de C. L. Osgood pentru ilustrarea „semnificației conotative" (adică a seriei de alte semnificații pe care le sugeră un cuvînt, ca de ex. *lună:* noapte, rece, plăcut etc., cf. J. B. Carroll, *The Study of Language*, ed. cit., pp. 95, 96) ne par mai subiective, deoarece este vorba nu de o reacție spontană a persoanelor.

ci de *clasificări* ale cuvintelor, *făcute de vorbitori*, și a căror valoare este luată ca atare, fiind considerată obiectivă (despre acest tip de experimente ale lui Osgood, v. și R. Wells, *A Mathematical Approach to Meaning*, în *„Cahiers F. de Saussure"*, 1957, 15, pp. 117 urm.).

211 Experimentele au fost efectuate în 1949, sub conducerea noastră, de către studentul I. Stanciu.

212 S. Ullmann, *op. cit.*, pp. 303 urm., S. Öhman, *Wortinhalt u. Weltbild*, ed. cit., pp. 72—90. Ideea are, se pare, obîrșii mai vechi, la Leibniz, cf. S. Öhman, *Theories of the linguistic field*, în *„Word"*, 1953, nr. 2, p. 130 (citat după V. V. Ivanov, *Lingvisticeskie voprosî sozdaniia maşinnogo iazîca dlia informaționnoi maşinî*, în *Materiali po maşinnomu perevodu, Sbornik I*, Izd. Leningr. Univ., 1958, p. 18).

213 J. Trier, *Der deutsche Wortschatz...*, ed. cit., p. 8. Sau, de pildă, concepția despre „diavol" a lui Rabelais a fost pusă în lumină prin același procedeu al indicării „ansamblului cuvintelor care gravitează în jurul noțiunii de diavol" și care „formează un cîmp semantic" (Paul Imbs, *Le diable dans l'oeuvre de Rabelais, étude de vocabulaire*, în *„Mélanges Bruneau"*, 1954, p. 228, cf. K. Baldinger, *Grundsätzliches zur Gestaltung des wissenschaftlichen Wörterbuchs*, Berlin, Deutsche Akad. Wissensch., 1946—1956, p. 383).

214 S. Ullmann, *Historical Semantics...*, în *loc. cit.*, p. 299: A. I. Smirnițki, *Leksikologhiia angliiskogo iazîka*, Moscova, 1956, pp., 181 urm. (despre: „Clasificarea contextuală a cuvintelor").

215 R. Hallig u. W. v. Wartburg, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie*, Berlin, Akad.-Verl., 1952.

216 Cf. M. Leenhardt, *Langues et dialectes de l'Austro-Mélanésie* (Paris, 1946), rec. în *„J. de psychol."*, 1952, nr. 4, p. 492. De asemenea, E. Thorndike (*The Psychology of Semantics*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1946, 59, nr. 4, p. 629), relatînd un experiment de cuplare de cuvinte (se cerea unor studenți americani să arate ce cuvînt se potrivește mai bine cu semnificația fiecăruia dintre alte 22 de cuvinte date), nota că rezultatele ar fi fost cu totul altele, dacă s-ar fi făcut acest experiment „acum 2400 de ani", „cu efebi atenieni".

217 De pildă, P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, P. U. F., 1954, cf. și W. W. Russell, în *„Word"*, 1955, vol. 11, nr. 2, pp. 276—280.

218 R. W. Brown, rec. la: G. Herdan, *Language as choice and chance* (Groningen, 1956), în *„Language"*, 1957, vol. 33, nr. 2, p. 179.

219 Cf. A. Sauvageot, *A propos des changements sémantiques*, în *loc, cit.*, p. 472.

220 Al. Graur *(red.). Curs...*, ed cit., p. 260.

221 *Ibid.*, p. 261.

222 Vezi, de pildă, complexa schemă a structurii unei fraze latine, expusă în *Gramatica limbii romîne*. vol. II, București, Ed. Acad. R.P.R. 1954, p. 10.

223 *Ibid.*, p. 150.

224 *Ibid.*, p. 7.

225 S. Stati, *Sintagma și sistemul sintactic al limbii*, în *„St. și cercet. lingv."*, 1957, nr. 4, p. 444.

226 M. Cressot, *Le style et ses techniques*, Paris, P.U.F., 1947, p. 168.

[227] Vezi și A. Gemelli, *L'analyse* ... ed. cit., p. 176, G. Panconcelli-Calzia, *op. cit.*, p. 117.

[228] W. v. Wartburg, *Evolution* ...., ed. cit., p. 247.

[229] M. Grammont, *op. cit.*, p. 422 .

[230] A. Gemelli—G. Pastori, *L'analisi* ..., ed. cit., p. 229.

[231] Gh. Bally, *Linguistique* ..., ed. cit., pp. 171, 269 etc.

[232] Cf. M. Cressot, *op. cit.*, p. 168

[233b] R. Lado, *Linguistics Across Cultures*, Ann Arbor, Univ. Michigan Press, 1957, p. 56.

[233] A. G. Spirkin, *K voprosu o zakonah iazîka*, în *„Vopr. filos."*, 1953, nr. 5, p. 92.

[234] Cf. Al. Graur *(red.)*, *Curs* ..., ed. cit., p. 265.

[235] Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, Ed. științifică, 1957, p. 79.

[236] Al. Graur. *loc. cit.*

[237] J. Kuryłowicz, *La notion de l'isomorphisme*, în *„Trav. Cercle ling. Copenhague"*, 1949, V, pp. 48 urm.

[238] *Ibid.*, pp. 48, 60.

[239] K. Togeby, *Qu'est-ce qu'un mot?* în *„Trav* ...,", cit. p. 97, R. Wells, *To What Extent* ..., în *loc. cit.*, p. 200.

[240] Se pare că numai Ch. Fries face excepție, cf. I. I. Revzin, *Strukturalnaia lingvistika* ..., în *loc. cit.*, p. 35.

[241] Cf. și J. Perrot, *Morphologie, syntaxe, lexique*, *„Confér. Inst. lingv. Univ. Paris"*, XI, 1954, p. 74.

[242] Vezi și M. I. Steblin-Kamenski *(Neskolko tamecianii* ..., în *loc. cit., p. 38)*: structura conținutului este mai complicată decît structura expresiei.

PARTEA A TREIA

CAPITOLUL I

[1] Vezi de ex. C. K. Ogden și I. A. Richards, *The Meaning* ..., ed. cit., p. 231 (nota). J. Marouzeau *(La part de l'auditeur dans l'énoncé*, Cluj, 1939) a fost poate singurul care a consacrat o mică lucrare studierii importanței „receptorului".

[2] De ex.: C. K. Ogden—I. A. Richards, *op. cit.*, pp. 149, 209, 231; K. Vossler, *Geist* ..., ed. cit. p. 7, H. Sperber, *Über den Affekt* ..., ed. cit., p. 10, A. W. de Groot, *Les oppositions dans les systèmes de la syntaxe et des cas*, în *„Mélanges Bally"*, ed. cit., p. 107 (menționează două procese active, „vorbire" și „interpretare"), P. Janet, *L'intélligence* ..., ed. cit., p. 99 („parler-comprendre"), S. Pușcariu, *Études de linguistique* ..., ed. cit. p. 190, H. Herzog, *Stimme* ..., în *loc. cit.*, p. 301, A. Gemelli—G. Pastori, *L'analisi* ..., ed. cit., p. 9 (semnalează dualitatea limbajului, ca emisiune — înțelegere) și A. Gemelli, *L'analyse* ..., în *loc. cit.*, pp. 153, 154 („comprendre — parler"), L. Bloomfield, *Language*, ed. cit., p. 139, F. Kainz, *Psychologie* ..., vol. II, ed. cit., p. 388, G. Stern, *Meaning* ..., ed. cit., pp. 17 etc.

Scanned with OKEN Scanner

[3] De ex. J. Lhermitte, *Les fondements biologiques...*, ed. cit., pp. 189, 209, P. Cossa, *Physiopathologie...*, ed. cit., p. 818.

[4] Schema simplă pe care se bazează întreaga noastră lucrare era elaborată în anul 1948 şi nu a suferit întru nimic influenţa schemelor kibernetice pe care le vom discuta mai departe (vezi cap. II, pp. 222 urm.).

[5] H. Brémond, *La poésie pure*, Paris, Grasset, 1926, pp. 18, 22; şi G. Bertoni *Lingua e pensiero*, Firenze, Olschki, 1932, pp. 208, 209. De fapt însă, pentru limbajul propriu-zis, chiar aspectele melodice valorează tot prin „semnificaţia" lor: intonaţia de pildă.

[6] Expresia aceasta alcătuieşte şi titlul unei lucrări, a lui Ch. Serrus (*L'intention de signification*, în *„J. de psychol."*, 1936, mai—iunie, pp. 321—359), dar cu un înţeles care o apropie mai degrabă de prima fază a intenţiei de comunicare: „actul de voinţă umană ce tinde la expresie sau la înţelegere" (*op. cit.*, p. 321).

[7] Ch. Bally (*Qu'est-ce qu'un signe?*, în *loc. cit.*, p. 165), deosebind „semnul" de „indiciu", arăta că primul este un mijloc de care persoana se serveşte cu voinţă.

[8] I. P. Pavlov, *Reflexul condiţionat*, în *Experienţa...*, ed. cit., p. 608.

[9] Vezi E. M. Galkina—Fedoruk, *Slovo i poniatie...*, în *loc. cit.*, p. 113.

[10] Cf. şi E. V. Şorohova, *Învăţătura lui I. P. Pavlov despre sistemele de semnalizare...*, în *loc. cit.*, p. 15, şi L. O. Reznikov, *Poniatie i slovo*, Izd. Leningr. Univ., 1958, p. 48. Vezi şi J. Laziczius, *La définition du mot*, în *„Cahiers F. de Saussure"*, 1945, 5, pp. 33, 35.

[11] Vezi şi E. V. Şorohova, *loc. cit.*: cuvîntul acţionează nu atît prin latura sa acustică sau grafică, cît prin conţinutul său. Aceste două aspecte nu trebuie să fie însă izolate şi nici să se desconsidere importanţa substratului material al semnificaţiei — sunetele, fonemele care alcătuiesc cuvîntul respectiv —, deoarece fără aspectul sonor (sau grafic) nu poate exista nici semnificaţia, nici excitantul însuşi ca atare. Cf. şi I. V. Lehtman, *Za perestroicu psihologhii na osnove uceniia I. P. Pavlova*, în „Vopr. filos.", 1953, nr. 2, pp. 219—224.

[12] A. G. Spirkin, *Învăţătura lui I. P. Pavlov despre cele două sisteme de semnalizare*, în *loc. cit.*, p. 55.

[13] S. V. Kravkov, *Teoria lui I. P. Pavlov asupra reflexelor condiţionate şi oftalmologia*, în *„Rev. Şt. medicale"*, 1951, febr., p. 53.

[14] A. G. Spirkin, *op. cit.*, p. 56.

[15] Cf. şi *Psycholinguistics...*, ed. cit., p. 158.

[16] F. Mauthner, *Wörterbuch der Philosophie*, ed. cit., p. 148.

[17] Platon, *Cratyle*, ed. cit.

[18] W. D. Whitney, *La vie du langage*, ed. cit., p. 15.

[19] A. Sechehaye, C. Bally, H. Frei (*Pour l'arbitraire du signe*, în *„Acta Ling."*, Copenhaga, II, 1940—41, pp. 165 urm.) fiind „pentru arbitrarul semnului", iar Damourette (cf. A. Sechehaye et al. *op. cit.*, p. 167), E. Benveniste (*La nature du signe linguistique*, în *„Acta Ling."*, I, 1939, pp. 25, 26), E. Buyssens (*La nature du signe linguistique*, *ibid.*, II, 1940—41, p. 83), E. Pichon (*Sur le signe linguistique*, *ibid.*, p. 51) socotind că nu e arbitrar. Neînţelegerea provine din faptul că De Saussure (*Cours...*, ed. cit., p. 165) arătase şi el că semnul este arbitrar, dar acesta e un arbitrar „absolut", pe cînd, din punctul de vedere al

înrîuririi „limbii", semnele nu sînt arbitrare (arbitrarul „relativ": *berger* de pildă nu e motivat, dar *vacher* este: *op. cit.*, p. 180).

[20] Nu este, cum înclina să creadă K. Bühler (*L'onomatopée et la fonction représentative du langage*, în *„J. de psychol"*, 1933, nr. 1—4, pp. 101, 111, 113) o „imagine picturală" a obiectului.

[21] Cf. M. Grammont, *Traité* ..., ed. cit. p. 417.

[22] Vezi și M. Grammont, *op. cit.*, p. 377.

[23] Cf. S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, ed. cit., p. 338.

[24] Vezi și Al. Rosetti (*Despre expresivitatea sunetelor vorbite sau dilema d-lui Caracostea*, București, Tip. Univ., 1941, p. 5): valoarea expresivă depinde de sensul cuvîntului.

[25] W. Köhler, *Psychologische Probleme*, ed. cit., p. 153. Vezi și experiențele lui Ach, ale lui Usnadze (D. Usnadze, *Ein experimenteller Beitrag* ..., în *loc. cit.*, *cf.* și O. Niemeyer, *Uber die Entstehung* ... ed. cit., p. 2, P. Guillaume, *La théorie de la Forme et la notion de valeur d'après M. Köhler*, în *„J. de psychol."*, 1939, nr. 3—4, p. 199).

[26] Geiger credea, dimpotrivă, că la origine nu aveau valori de armonie imitativă, și că abia apoi au căpătat-o (cf. K. Bühler, *L'onomatopée* ..., în *loc. cit.*, p. 113).

[27] R. Paget (*L'évolution du langage*, în *loc. cit.*, p. 26) considera că de pildă sunetele *sl* se află în cuvinte ce exprimă o „alunecare". Dar cine se gîndește azi la aceasta, întîlnind cuvîntul *slovă*, sau, auzind cuvîntul englezesc *sleeve* („mînecă") i-ar bănui semnificația, chiar cunoscînd această ipoteză?

[28] O. Duchá̌ček, *O vzájemném vlivu tvaru a významu slov. Influence réciproque de la forme et du sens des mots*, Práha, St. ped. nakl., 1953.

[29] I. M. Secenov (*Elementele gîndirii*, în *Fiziologia sistemului nervos*, vol. I, București, Ed. medicală, 1954, p. 331), identificînd semnul cu simbolul, iar simbolizarea cu abstractizarea, clasifica simbolurile după gradul de depărtare de „rădăcina" sensorială.

[30] Valoarea acestei perechi de termeni (*semn-simbol*) este și ea foarte variabilă în istoricul problemei. Renunțăm însă la expunerea ei detaliată; pentru definirea simbolului ca fiind bazat pe analogie, vezi de ex.: P. Janet, *L'intelligence* ..., ed. cit., p. 127, G. Dumas, *Les mimiques*, în *loc. cit.*, pp. 227, 265, A. Lalande, *Vocabulaire* ..., vol. II, ed. cit., p. 844, M. Ralea, *Explicarea omului*, București, C. Rom., f. a., p. 199, T. Vianu, *Estetica*, București, Ed. Fund., 1939, p. 110 și: *Alegorie și simbol*, în *Studii de filosofie și estetică*, București, Ed. C. Șc., 1939, pp. 119, 127. Tricotomia pe care K. Bühler (*Sprachtheorie*, ed. cit., p. 28) își clădește al său *„Organonmodell der Sprache"* nu pornește de la gradul de convenție din semn, acesta avînd trei funcțiuni semantice: „simbolul" ține de obiect, „simptomul" exprimă interiorul emițătorului, iar „semnalul" e apelul la ascultător. Clasificarea sa e clară, dar, pe lîngă că pare bazată pe vechea împărțire tricotomică a psihologiei (simbol=intelectul; simptom=sensibilitatea; semnal=voința), ea păcătuiește și prin faptul că descompune analitic — și fals uneori, deoarece exprimarea semnificativă fiind intenționată nu mai poate fi identificată cu simptomul — un fapt care în realitate e unitar și care își pierde astfel specificul său.

[31] J. Février, *L'alphabet*, în *Encycl. fr.*, tome II, part. 2, cap. IV, p. 1'44—14. Totuși, un scris ca acela chinez, bazat la origine pe asemenea de-

scrieri, a devenit pur convențional, prin stilizările aplicate fiecărei forme: vezi exemple în B. Karlgren, *Sound and Symbol* ..., ed. cit., p. 16.

[32] Vezi și E. V. Șorohova, *op. cit.*, p. 15, și D. P. Gorski, *O roli iazîka* ..., în *loc. cit.*, p. 84.

[33] V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, cap. IV, București, Ed cit., p. 228.

[34] *Ibid.*, pp. 259—267.

[35] Vezi, de ex., la Korzybski și la adepții săi: este o lipsă de corespondență între structura limbii și structura realității (cf. J. B. Carroll, *The Study of Language*, ed. cit., p. 47). Dintre puținii structuraliști care au subliniat necesitatea de a se ține seama de legătura dintre realitatea „fizică", obiectivă, și faptul lingvistic, a fost (în lucrări din trecut) F. Mikuș (*Réalité physique et expression linguistique*, în *„J. de psychol."*, 1948, apr.-iun., pp. 195, 203, 205). Cf. și L. O. Reznikov, *Poniatie i slovo*, ed. cit., p. 27.

[36] A. G. Ivanov-Smolenski, *Despre interacțiunea* ..., în *loc. cit.*, p. 28. La adulții normali, fenomenul nu mai apare de obicei (vezi și T. Cazacu, *Observații cu privire la formarea reflexelor condiționate prin metoda întăririi verbale, la adulți normali*, în *„Rev. de psihol."*, 1955, 1, pp. 233—271. Vezi și A. A. Branca, *Semantic Generalization at the Level of the Conditioning Experiment*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1957, nr. 4, pp. 541 urm.), nu pentru că semnificația nu ar mai fi legată strîns de obiect, dar deoarece începe să prevaleze obișnuința de a lucra cu semne ca atare, în cadrul celui de-al doilea sistem de semnalizare.

[37] A. I. Smirnițki, *Znacenie slova*, în *„Vopr. iazîk."*, 1955, nr. 2, p. 83.

[38] Citat de E. V. Șorohova, *loc. cit.*

[39] E. M. Galkina-Fedoruk, *Znakovost v iazîke s tociki zreniia marksistskogo iazîkoznaniia*, în *„Inostr. iaz. v școle"*, 1952, nr. 2, p. 11.

[40] L. O. Reznikov, *Împotriva agnosticismului în filologie (Critica teoriei ieroglifice a limbii)*, în *„Anal. rom.-sov."*, 1949, nr. 15, pp. 436 urm.

[41] A. N. Leontiev, *Probleme psihologice ale atitudinii conștiente în învățare*, în *Probleme de psihologia înțelegerii* (red. A. A. Smirnov), București, Ed. de Stat, 1951, p. 37.

[42] I. P. Pavlov, *Fiziologia activității nervoase superioare*, în *Experiența* ..., ed. cit., p. 519.

[43] D. P. Gorski, *O roli iazîka* ..., în *loc. cit.*; vezi și N. Antonov, *Despre legătura indestructibilă dintre gîndire și limbă*, în *„Bolșevic"*, 1952, nr. 15.

[44] R. Ghinzburg, *Problema znaceniia* ..., în *loc. cit.*, p. 31. Vezi și V. E. Sîrkina, *Înțelegerea de către elevi a expresivității limbajului*, în *Probleme de psihologia înțelegerii*, ed. cit., pp. 112 urm.; cf. și celelalte articole din aceeași culegere.

[45] Vezi pentru aceasta, și L. O. Reznikov, *Poniatie i slovo*, ed. cit., p. 43: semnificația exprimă generalul și individualul în unitatea lor, cuvîntul raportîndu-se atît la o clasă de obiecte, cît și la fiecare obiect separat al acestei clase.

[46] Una dintre încercările recente de acest fel a constituit-o de pildă aceea a lui Marcel Prot (*Esquisse d'un vocabulaire psychologique méthodique Acribologie generale*, Hermann, 1940 cf. *rec.* din *„J. de psychol."*, 1940, iul.-sept., p. 431), care milita pentru „acribologie", dorind să stabilească definitiv semnificațiile multor termeni filosofici. Recenzentul său observa însă

că reforma limbajului unei ştiinţe nu trebuie făcută independent de cercetările care constituie acea ştiinţă (adică, am preciza, de o concepţie anumită).

[47] Termenul „nucleu" (sau „sîmbure") a fost folosit şi de Ch. Richet (*Essai de psychologie...*, ed. cit., p. 153), în psihologie, sau de V. Brøndal (*Langage et logique*, în *Essais...*, ed. cit. p. 119), în lingvistică: primul îi dă însă o altă valoare (nucleul ar trezi „idei simple"), iar Bröndal nu arată ce înţelege prin acest cuvînt („Un cuvînt din limbă este întotdeauna definit printr-o anumită clasă şi printr-un anumit nucleu *(noyau)*").

[48] Vezi experimentele lui A. G. Ivanov—Smolenski, *Despre interacţiunea...*, în *loc. cit.*, p. 28 şi *Despre studierea activităţii comune...*, în *loc. cit.*, p. 92.

[49] Cf. şi M. M. Guhman, *Protiv idealizma...*, în *loc. cit.*, pp. 281—294; v. şi *„Vopr. iazîk."*, 1952, nr. 1, p. 6.

[50] R. Ghinzburg, *Problema znaceniia...*, p. 41.

[51] R. A. Budagov, *K probleme ustoicivîh...*, în *loc. cit.*, p. 108.

[52] *Ibid.*, p. 109.

[53] K. Marx, *Mizeria filozofiei*, Bucureşti, Ed. P.C.R., 1947, p. 129.

[54] A. D. Grigorieva, *Ucenie...*, în *loc .cit.*, p. 19.

[55] E. M. Galkina-Fedoruk, *Slovo i poniatie...*, în *loc. cit.*, p. 123.

[56] R. A. Budagov, *op. cit.*, p. 115.

[57] *Ibid.*, p. 109.

[58] *Ibid.*, p. 114.

[59] A. N. Leontiev, *op. cit.*, p. 37.

[60] *Ibid.*, pp. 38 şi 44.

[61] V. E. Sîrkina, *Înţelegerea de către elevi a expresivităţii limbajului*, în *loc. cit.*, p. 115.

[62] O. I. Nikiforova, *Rolul reprezentărilor...*, în *loc. cit.*, p. 180. Subliniem însă precizarea lui L. A. Bulahovski *(Vvedenie v iazîkoznanie*, ed. cit., p. 37), că semnificaţia obiectivă a cuvîntului predomină faţă de cea subiectivă, personală şi că, datorită acestui fapt, actul de limbaj îşi manifestă natura lui socială, iar limba rămîne un instrument de comunicare.

[63] Vezi D. N. Bogoiavlenski, *Învăţătura lui I. P. Pavlov — baza ştiinţifică a psihologiei înţelegerii*, în *„Anal. rom.-sov., pedagogie-psihologie"*, 1952, nr. 6, p. 83.

[64] Despre „comutare", vezi mai departe, pp. 228 urm.

CAPITOLUL II

[1] Brice Parain, *Recherches sur la nature et les fonctions du langage*, Paris, N.R.F., 1942, p. 36.

[2] F. de Saussure, *Cours...*, ed. cit., p. 30.

[2b] R. Jakobson, *Typological Studies and Their Contribution to Historical Comparative Linguistics* (Rep. 8th. Intern. Congr. Ling.), Oslo, Univ. Press, 1957, p. 2.

[3] C. E. Shannon, *A Mathematical Theory...*, în *loc. cit.*, p. 381; cf. şi C. E. Shannon şi W. Weaver, *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, Univ. of Illinois Press, 1949, pp. 5 şi 98; vezi şi *Psycholinguistics*, ed. cit., p. 1.

[4] C. E. Shannon, *A Mathematical Theory...*, p. 381.

Scanned with OKEN Scanner

[5] E. Colin Cherry, *On the validity of applying communication theory to experimental psychology*, în „*Brit. J. Psychol.*", vol. 48, 1957, nr. 3, p. 177.

[6] *Ibid.*, pp. 176, 182.

[7] Vezi, în acest sens, și rezervele aduse în *Psycholinguistics* ..., ed. cit., p. 2: omul funcționează simultan și ca „sursă" și ca „destinație", și ca „transmițător" și ca „receptor".

[8] Vezi și aplicațiile făcute de D. M. Mac Kay, *Towards an information-flow model of human behaviour*", în „*Brit. J. Psychol.*", vol. 47, 1956, nr. 1, pp. 30—44), care vrea să arate cum o „mașină poate avea o activitate asemănătoare cu aceea a omului în domeniul gîndirii, al formării conceptelor, al formulării ipotezelor și vorbește despre „gîndirea", „imaginația" mașinii etc. (*ibid.*, pp. 34, 42). Vezi, împotriva asimilării omului cu „mașina" — și îndeosebi a acestei identificări în domeniul informației prin "limbă" —, N. I. Jinkin, *Nekotorîe voprosî primeneniia teorii informații k psihologhii*, în „*Vopr. psihol.*", 1958, nr. 1, p. 75. Și, mai recent, distincția făcută de A. A. Liapunov (*O nekotorîh obșcih voprosah kibernetiki*, în „*Problemî kibernetiki*", I, Moscova, 1958, p. 6), între *mașină*, ca sistem director „strict formal", și *gîndire*, ca sistem „complet neformalizat".

[9] Pe lîngă acestea, mașina nu poate cîștiga „informație", ci cel mult pierde din ea (cf. R. Ruyer, *La cybernétique et l'origine de l'information*, Paris, [1954], p. 11, cf. și P. Guillaume, în „*J. de pscyhol.*", 1955, nr. 2, p. 270. Vezi și P. Cossa, *La cybernétique*, Paris, 1955, cf. *ibid.*, p. 273.

[10] Pentru această problemă, vezi și lucrarea noastră citată *Relațiile dintre gîndire și limbaj* ...), precum și bibliografia menționată acolo.

[11] A. Meillet, *Sur la valeur du mot „jument"*, în *Linguistique historique* ..., vol. II, ed. cit., pp. 130, 131.

[12] Vezi și N. I. Krasnogorski, *Despre fiziologia dezvoltării vorbirii* ..., în *loc. cit.*, pp. 10 urm.

[13] *Ibid.*, pp. 9—10; vezi și în textul nostru, supra, pp. 187 urm. și p. 408, nota 202.

[14] I. P. Pavlov, *Psihologia și psihopatologia experimentală pe animale*, în *Experiența* ..., ed. cit., p. 28 (subliniat de noi); cf. și *Prelegeri* ..., ed. cit., p. 100.

[15] I. P. Pavlov, *Prelegeri* ..., ed. cit., p. 304.

[16] E. A. Asratian, *Principiul comutării în activitatea reflex condiționată*, în „*Anal. rom.-sov., pedag.-psihol.*", *1952*, nr. 5, pp. 62—68, și *Perekliucenie v uslovnoreflektornoi deiatelnosti* ..., în „*Vopr. psihol.*", 1955, nr. 1, pp. 49—57. Este o deosebire de concepție între „comutarea" la Asratian și „comutarea" ca metodă în analiza fonematică, la L. Hjelmslev (pentru care nu ansamblul atrage o modificare a aceluiași element, ci elementele ionice atrag, prin comutarea lor, schimbarea „aceleiași paradigme" (cf. E. Fischer-Jorgensen, *The Commutation Test* ..., în „*For R. Jakobson*", ed. cit., p. 141).

[17] G. P. Zelionîi, *Cu privire la metoda de studiu a reflexelor condiționate la animale*, în „*Cercetări în domeniul activit. nerv. super.*", seria *medicină*, 1951, I, p. 17.

[18] E. A. Asratian, *Principiul comutării* ..., cit. p. 66.

[19] P. K. Anohin, *Fiziologia și cibernetica*, în „*Probl. de filoz.*" („*Vopr. filos.*"), 1957, nr. 4, p. 198.

[20] E. A. Asratian, *op. cit.*, p. 67.

[20b] O. S. Vinogradova și N. A. Eisler [Heissler], *op. cit.*, p. 109.

[21] P. K. Anohin, *Particularitățile aparatului aferent al reflexului condiționat și însemnătatea lor pentru psihologie*, în *loc. cit.*

[22] Vezi de ex. N. Wiener, *Cybernetics*, ed. cit., pp. 113 urm.; cf. și B. H. Gurevici, *Cibernetica și unele probleme ale fiziologiei contemporane a sistemului nervos*, în *„Bul. inform. științific"* (Inst. rom.-sov.), 1958, nr. 2, pp. 10—11.

[23] Vezi P. K. Anohin, *op. cit.*, și: *Fiziologia și cibernetica*, p. 186.

[24] Cf. și B. Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par raport au fait linguistique*, în *Mélanges linguistiques*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1957, pp. 177, 188. „Metalingvistica" este un termen care include și atitudinea sau reacția persoanei vorbitoare față de faptul lingvistic (F. W. Householder, *Accent, Juncture, Intonation and my Grandfather's Reader*, în *„Word"*, 1957, nr. 2, p. 235), sau „vorbirea despre vorbire" (R. Jakobson, *Typological Studies* ..., cit. ,p. 3); vezi însă, pentru „metalimbă" *(meta-iazîk)*, ca sistem special de semne neverbale, utilizate în științe ca matematica etc., N. D. Andreev, *Meta-iazîk mașinnogo perevoda i ego primenenie*, în *Materialî po mașinnomu perevodu, Sbornik I*, Izd. Leningr. Univ., 1958, pp. 40—41.

[25] Vezi de ex. T. Slama-Cazacu, *Relațiile* ..., ed. cit., pp. 415—416, și: *Observații și cercetări experimentale privitoare la „contaminări"*, în *loc. cit.*, pp. 203 urm.

[26] Cf. și B. Cazacu, *op. cit.*, p. 177.

[27] H. Gutzmann (*Facial Speech-reading*, Washington, f.a., p. 5), preconizînd o nouă metodă pentru a îngădui surdo-muților să perceapă limbajul (învățîndu-i să recunoască sunetele nu după mișcările gurii, ci după acelea ale obrajilor la pronunțarea cuvintelor), arăta ce pregnant se modifică mușchii feței în timpul articulației vocale. Iar R. Paget *(L'évolution du langage*, în *loc. cit.*, pp. 99, 100) dovedea că, o dată cu expresia feței se produc și mișcări ale laringelui. Vezi și O. Jespersen *(Die Sprache*, ed. cit., p. 257): pentru a pronunța tare o silabă, e nevoie de un spor de energie în toate organele.

[28] R. Pintner et al., *The Psychology of the Physically Handicapped*, N. York, Crofts, 1945, p. 334.

[29] Vezi și F. Trojan, *General Semantics*, în *loc. cit.*

[30] Vezi și T. Slama-Cazacu, *Relațiile dintre gîndire și limbaj* ..., ed. cit.

[31] A. Sechehaye, *La pensée et la langue*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, p. 61.

[32] V. Henry, *Antinomies* ..., ed. cit., p. 71.

[33] F. Kainz, *Psychologie* ..., vol. II, ed. cit., p. 487.

[34] T. Cazacu, *Despre studierea relațiilor dintre gîndire și limbaj în ontogeneză, prin experimentul asociativ-verbal*, în *„Rev. de psihol."*, 1956, nr. 3, pp. 85—99. Vezi și W. A. Bousfield et al., *The Extension of Marbe's Law to the Recall of Stimulus-Words*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1956, nr. 3, pp. 429—434.

[35] Cf. V. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii și literaturii romîne în prima jumătate a sec. XIX*, București, Ed. Casei Șc., 1926, p. 53.

[36] A. D. Zurabașvili, *Nekotorîe dannîe o slovesnoi signalizații*, în *„J. nevropatol."*, 1955, nr. 11, p. 811.

Scanned with OKEN Scanner

[37] Mulți au afirmat — după ce Wundt a pus în lumină această funcție — că aceasta ar fi adevărata funcție a limbajului: fie că ar fi cea originară (G. Vaucher, *Le langage affectif*..., ed. cit., p. 14, H. Sperber, *Über den Affekt*..., ed. cit.), fie că ar fi o funcție derivată, dar superioară celei de comunicare de ex. D. Caracostea, *Arta cuvîntului la Eminescu*, București, 1938, p. 4); în sfîrșit, alții au considerat comunicarea și expresia ca două funcții paralele, pe același plan (de ex. M. Blanchel, *Comment la littérature est-elle possible?* f. l., J. Corti, 1942, pp. 19, 33), ca și cum ar fi posibil să comunici fără a exprima.

[38] Desigur, nu trebuie să se meargă atît de departe ca L. Weisgerber de pildă, încît să se suprapună realității gîndirea proprie, și să se afirme că „gîndim așa cum limba ne comandă să gîndim" (cf. G. Devoto, *I fondamenti della storia linguistica*, Firenze, Sansoni, (1951), p. 42.

[39] Ceea ce l-a făcut pe un cercetător, E. J. Gilbert (*Langage de la science*, ed. cit.), să scrie o carte întreagă pentru a combate această imixtiune.

[39b] A. R. Luria și O. S. Vinogradova, *op. cit.*; O. S. Vinogradova și N. A. Eisler, *op. cit.*, p. 112.

[40] A. R. Luria, *Brain Disorders*..., în *loc. cit.*, p. 32.

[41] Maine de Biran, *Oeuvres choisies de* —, Paris, Aubier, 1942, p. 17.

[42] G. Galichet, *Grammaire*..., ed. cit., p. 209.

[43] R. Jakobson, *Aphasia as a linguistic problem*, în R. Jakobson — M. Halle, *Fundamentals*..., ed. cit., p. 60.

[44] R. Meringer, *Aus dem Leben der Sprache*, ed. cit., pp. 91, 93.

[45] Vechea analiză logico-gramaticală socotea că gramatica e suficientă pentru a oferi înțelegerea sensului unei fraze, dacă vocabularul a fixat sensul cuvintelor, cf. Ch. Serrus, *La langue, le sens*..., ed. cit., p. 100.

[46] I. V. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*, ed. cit., p. 50.

[47] N. I. Krasnogorski, *Despre fiziologia dezvoltării vorbirii*..., în *loc. cit.*, p. 10.

[48] L. V. Zankov, *Problema memoriei în lumina învățăturii lui I. P. Pavlov*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1951, nr. 4, p. 98; vezi și F. A. Sohin, *Unele probleme ale însușirii*..., în *loc. cit.*

[49] Cf. și E. M. Galkina-Fedoruk, *Slovo i poniatie*..., ed. cit., p. 124.

[50] De ex. J. Marouzeau, *La linguistique*..., ed. cit., p. 137; Fr. Mauthner, *Beiträge*..., III, ed. cit., p. 231, Ph. Wegener, *Untersuchungen*..., ed. cit., p. 30 etc.

[51] V. Bröndal, *Le système de la grammaire*, în *Essais*..., ed. cit., p. 12.

[52] Cf. H. Delacroix, *Le langage et la pensée*, p. 185.

[53] Cf. A. Rosetti, *Le mot*, ed. II, p. 30.

[54] Vezi de ex. Ch. Serrus, *La langue, le sens*..., ed. cit., p. 52.

[55] J. Vendryes (*Le langage*, ed. cit., p. 159) descria o experiență asemănătoare pînă la un punct: s-a citit o frază și s-a cerut persoanelor de experimentare să arate „ce le-a izbit mai mult". Se pare că toți au răspuns la fel, indicînd cuvinte (nu morfeme) și mai ales substantive. Experiența era făcută pe baze greșite, deoarece acest „ce i-a izbit" este foarte vag: nu cumva persoanele s-au referit la ceea ce li s-a părut mai important nu pentru sens, ci din punctul de vedere al normei gramaticale?

[56] De pildă, literele cuvîntului *Vaterland* erau scrise pe două foi, astfel încît să apară numai cîteva litere: H. Werner u. E. Lagercrantz,

Experimentell-psychologische Studien über die Struktur des Wortes, în „*Ztschr. f. Psychol.*", 1924, Bd. 95, p. 342; vezi și E. G. Elkin, *K voprosu ob osobennostiah uslovnogo refleksa na kompleksnîi slovesnîi razdrajitel*, în „*Vopr. psihol*"., 1955, nr. 4, p. 82.

[57] Dacă de pildă în grupele de mai mult de trei consoane deseori una dintre consoane este eliminată (*untdelemn* este pronunțat „*undelemn*"; la fel, „*cinzeci*" (cf. A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în „*Bull. linguist.*", 1938, vol. VI, p. 23), aceasta înseamnă că sunetul eliminat era mai puțin necesar și că se procedează deci în vorbire prin ierarhizări. O încercare făcută cu o singură persoană, căreia i s-a dictat un mic text din care s-au eliminat diverse sunete, a schițat o constatare ce se cere încă verificată: a apărut drept neapărat necesară, în genere, prima literă; iar drept superflue *pentru receptor*, vocalele în genere și mai ales *a* (*pentru vorbitor* însă, ele sînt necesare, deoarece alcătuiesc un mijloc de susținere a consoanelor în articulare, așa încît cu cît lipsesc mai multe, cu atît articulația e mai dificilă). Cercetări kibernetice au încercat să stabilească pe baze matematice ierarhizarea literelor din textele unei anumite limbi (indicînd literele a căror lipsă să nu împiedice înțelegerea sensului), cf. D. A. Bell și A. S. C. Ross, *Negative Entropy and Welsh Words*, în Collin Cherry (red.), *Information Theory*, (Londra), 1956, pp. 149 urm.

[58] Cf. F. Kainz, *Psychologie der Sprache*, II, ed. cit., p. 558.

[58b] R. Jakobson și M. Halle, *Phonology in Relation to Phonetics*, ed. cit., pp. 217 urm.

[58c] J. Whatmough, *op. cit.*, p. 136.

[58d] *Ibid.*, p. 132.

[59] R. Meringer, *Aus dem Leben* ..., ed. cit., p. 123.

[60] V. și O. I. Nikiforova, *Rolul reprezentărilor* ..., în *loc. cit.*, pp. 206—208.

[61] Chiar atunci, intonația rămîne adesea artificială (de pildă, pentru *a* pune întrebarea: „*Cine?*", ridică exagerat vocea la *i*). De asemenea, melodia intențională a vorbirii este tulburată la afazici (cf. F. G. Stockert, *Zum gegenwärtigen Stand der Aphasieforschung*, în „*Psychiatrie, mediz. Psychol.*", 1957, nr. 4, pp. 119—122).

[62] Totuși, se pare că este o deosebire de natură, între expresia propriu-zis muzicală și aceea melodică din *vorbire:* persoane care cîntă „fals", pot avea totuși o intonație perfectă, iar persoane care nu pot nota curba melodică a unui cor, reacționează fără greș la variațiile vorbirii (cf. și J. S. van Waesberghe, *Phonetics in its relation to musicology*, în *L. Kaiser, Manual of Phonetics*, ed. cit., p. 374.

[63] G. Dumas, *Les mimiques*, în *loc. cit.*, p. 325 (el o despărțea însă de limbajul propriu-zis, considerînd-o „un limbaj" aparte).

[64] K. L. Pike, *Tone Languages*, ed. cit., p. 16.

[65] H. Herzog de pildă (*Stimme u. Persönlichkeit* ..., în *loc. cit.*, p. 343) deosebea în voce șase „dimensiuni": înălțime, intensitate, ritm, tempo, timbru, articulare.

[66] Este vorba, din punct de vedere fiziologic, de „forța fizică" a excitantului (L. G. Voronin, cf. Al. Roșca et al., *Mecanismul formării legăturilor temporare complexe în însușirea cuvintelor*, în *loc. cit.*, p. 481).

[67] Vezi și Werner—Lagerkrantz, *op. cit.*, p. 319 („*Gipfel*"), A. de Groot, *La métrique générale et le rythme*, în „*Bull. soc. ling. Paris*", t. XXX, fasc. 2, nr. 90, p. 205 („*Sommets*").

[68] M. Grammont, *Traité de phonétique*, ed. cit., p. 186.

[69] P. Valéry *(Poésie et pensée abstraite*, în *Variété* V, ed. cit., p. 165) mărturisea că multe poezii ale sale (care, după cum se știe, se caracterizează printr-o lirică foarte intelectualizată) au derivat dintr-un ritm provocat de o plimbare pe jos.

[70] M. Hamburger *(Vom Organismus der Sprache...*, ed. cit., p. 67) remarca faptul că în limbajul comun ritmul nu este ordonat.

[71] Cf. V. V. Vinogradov, *Itoghi obsujdeniia voprosov stilistiki*, în *„Vopr. iazîk."*, 1955, nr. 1, pp. 60, 87; v. și G. Devoto, *Studi di stilistica*, Firenze, Le Monnier, 1950, p. 4, S. Ullmann, *Psychologie et stylistique*, în *„J. de psychol."*, 1953, nr. 2, pp. 133 urm.; P. Guiraud, *La stylistique*, Paris, P.U.F., 1954, pp. 6, 8.

[72] Ch. Bally, *Stylistique et linguistique générale*, în *Le langage et la vie*, ed. cit., p. 102.

[73] Vezi și clasificarea făcută de E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, ed. cit., p. 10; vezi și *supra*, partea a II-a, cap. II, p. 113.

[74] S. Ullmann, *op. cit.*, pp. 135 urm.; vezi și I. Iordan, *Stilistica...*, ed. cit., pp. 12 urm.

[75] S. Ullmann, *op. cit.*, p. 139, și *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 45, J. Marouzeau, *Précis de stylistique*, ed. cit., p. 2; vezi și V. V. Vinogradov, *op. cit.*, p. 67.

[76] V. V. Vinogradov, *op. cit.*, pp. 58 urm.

[77] P. Guiraud *(op. cit.*, p. 7) consideră această definiție drept „universal acceptată".

[78] Ca o concesie lui Ch. Bally *(Traité de stylistique...*, vol. I, ed. cit., p. 16); de altfel, Ch. Bally însuși făcuse concesia de a lua în considerare și gîndirea exprimată prin stil *(Stylistique et linguistique...*, ed. cit., p. 90).

[79] Înțelegînd că pot fi moduri de gîndire influențate mai mult sau mai puțin de afectivitate și în genere de căile cunoașterii prin primul sistem de semnalizare.

[80] Vezi lucrarea noastră, *Aspecte ale stilului vorbirii copilului*, în *„Studii și cercet. ling."*, 1957, nr. 3, pp. 275—298. Ne propunem strîngerea, prin note stenografice, a unui material privitor la limbajul oral, care ar putea dovedi și experimental existența — afirmată deocamdată pe baza unor observații — a unui stil, chiar în limbajul comun.

[81] Vezi și F. Le Lionnais, cf. R. Husson, *III-e Congrès...*, în *loc. cit.*, p. 12.

[82] J. A. Starkwather, *The Communications-value of Content-free Speech*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1956, vol 59, nr. 1, pp. 121 urm.

[83] Vezi și D. B. Fry, *Perception and recognition in speech*, în *„For R. Jakobson"*, ed. cit., p. 172: perceperea e condusă de cunoașterea normelor lingvistice.

[84] În ceea ce privește problema limbajului, s-a menționat uneori în treacăt că există o „interpretare", dar fie în sensul filozofic menționat, fie în alt sens decît cel propus de noi — și în genere s-a discutat în mod cu totul sumar; de ex. R. de Gourmant, *Esthétique...*, ed. cit., p. 337, A. Sechehaye, *La stylistique...*, în *loc. cit.*, p. 184, și *Programme et méthodes...*, ed. cit., p. 50, C. K. Ogden—I. A. Richards, *The Meaning...*, ed. cit., pp. VII, 50, 56, 75, 219, 228, J. Marouzeau, *Précis de*

stylistique, ed. cit., pp. 70, 113, A. W. de Groot, *Les oppositions ...*, în *loc. cit.*, p. 107, Ch. Serrus, *La langue, le sens ...*, ed. cit., p. 165, S. Puşcariu, *Études ...*, ed. cit., p. 192, M. Adler, *Dialectic*, London — K. Paul, New York — Harcourt, 1927, p. 101, G. Stern, *Meaning ...*, ed. cit., pp. 143—147 (nu cunoaştem lucrările lui: C. K. Ogden, *Interpretation in Teaching*, 1938, şi *Lady Welby, Tread of Interpretation*). Vezi însă recent, la V. S. Kostiuk (*Voprosî mîşleniia v sovetskoi psihologhii*, în *„Vopr. psihol."*, 1957, nr. 5, p. 68), o aprofundare a problemei înţelegerii şi a *interpretării* considerată, tocmai, ca proces de cunoaştere mai adîncită a realităţii.

[85] Vezi şi T. P. Lomtev, *O sootvetstvii grammatiki potrebnostiam vzaimoponimaniia*, în *„Vopr. filos."*, 1953, nr. 5, p. 79: necesităţile obiective ale înţelegerii reciproce determină schimbări de structură gramaticală etc.

[86] Cf. şi B. Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant ...*, în *loc. cit.*, p. 187; Gr. Brîncuş, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, *ibid.*, p. 169: intelocutorul îl determină pe vorbitor să utilizeze un anumit timp trecut etc. Vezi şi J. Marouzeau, *La part de l'auditeur*, ed. cit.

[87] Vezi şi M. Bréal, *Les idées latentes du langage*, în H. Junker, *Sprachphilosophisches Lesebuch*, Heidelberg, C. Winter, 1948, p. 211.

[88] E. Fischer, Jorgensen, *What Can the New Techniques ...*, în *loc. cit.*, p. 81.

[89] Vezi şi A. Gemelli—J. Black, *Phonetics ...*, în *loc. cit.*, p. 114, Ch. M. Durand, *Du rôle de l'auditeur dans la formation des sons du langage*, în *„J. de psychol."*, 1955, nr. 3, pp. 347—355.

[90] A. Sommerfelt, *Sur le caractère psychologique des changements phonétiques*, *ibid.*, 1928, nr. 8, pp. 80, 81; vezi şi B. Cazacu, *op. cit.*, p. 179: anchete dialectale dovedesc că subiecţii sesizează deosebirile de vorbire ale diverşilor parteneri (de pildă, în satul Meria, un subiect precizează că tinerii spun *farmacie*, dar bătrînii spun *patică* etc., ori că unele femei prezintă forme arhaice în vorbire, ca *â* pentru *á*: *„câpră"*, nu *capră* etc.), cf. şi B. Cazacu, *Despre procesul de diferenţiere în graiul unei comune (Meria — Reg. Hunedoara)*, în *„St. cercet. ling."*, 1956, nr. 3—4, pp. 253, 263, 266.

[91] Factorii muzicali persistă (cf. F. Kainz, *op. cit.*, II, p. 129); afazicii găsesc de pildă mai curînd semnificaţia onomatopeelor, chiar cînd nu înţeleg alte cuvinte (*ibid.*, p. 86).

[92] K. Goldstein, *L'analyse de l'aphasie ...*, în *loc. cit.*, p. 494.

[93] Cf. şi F. Kainz, *op. cit.*, p. 263.

[94] A. Gelb, *Remarques générales ...*, în *loc. cit.*, pp. 408—410.

[95] Cf. J. Fröbes, *Lehrbuch der experimentellen Psychologie*, vol. II, Freiburg, Herder, 1929, p. 56.

[96] P. Guillaume, *La psychologie de la Forme*, Paris, Flammarion, 1937, p. 110.

[97] Cf. J. Fröbes, *op. cit.*, p. 56.

[98] K. Goldstein, *op. cit.*, p. 455; vezi şi E. Cassirer, *Le langage et la construction du monde des objets*, în *„J. de psychol."*, 1933, nr. 1—4, pp. 27 urm.; după el persistă numai conexiunile rigide cu concretul (vezi *Pathologie de la conscience symbolique*, în *„J. de psychol."*, juill.—oct., 1929, p. 558).

[99] Vezi şi D. M. Maianiţ, în I. V. Zankov et al., *Probleme psihopedagogice ale educării tulburărilor de limbaj survenite în urma rănirii cerebrale*, Moscova, 1945, (trad. rom., p. 141).

Scanned with OKEN Scanner

[100] Cf. şi Th. Alajouanine—P. Mozziconacci, *L'aphasie...*, ed. cit., pp. 66 urm.

[101] În fenomene de jargonafazie, de pildă, e dezorganizat sistemul semantemelor (Th. Alajouanine et al., *Le jargon des aphasiques,* în *„J. de psychol."*, 1952, nr. 2, p. 162; vezi şi E. S. Bein, *O nekotorîh osobennostiah smîslovoi structurî slova i grammaticeskogo stroia reci pri sensornoi afazii,* în *„Vopr. psihol."*, 1957, nr. 4, pp. 90 urm.

[102] Cf. A. Ombredane, *Le langage,* în *loc. cit.*, p. 396.

[103] Ca Th. Alajouanine, et al., *Le jargon des aphasiques,* în *loc. cit.*, p. 166.

[104] S-a constatat, de pildă, că defectele de vorbire (ca balbismul etc.) provoacă întîrzieri în dezvoltarea psihică a copiilor (cf. şi M. E. Hvattev, *Logopediia,* Moskva, Gos. ucen.-ped. izd. minist. prosv., 1951, p. 6; vezi şi: *Nedostatki reci u detei,* Moskva, Ucipedghiz, 1948.

[105] Cf. H. Delacroix, *Le langage et la pensée,* ed. cit., p. 320.

[106] Vezi şi H. Wallon, *L'évolution psychologique de l'enfant,* Paris, Collin, 1941, p. 183.

[107] Vezi de ex. H. Delacroix, *op. cit.*, p. 310.

[108] Combătînd teoria lui Marr, după care limbajul ar fi debutat prin gesturi, Dobrogaev a dovedit, prin cercetări anatomo-fiziologice, că limbajul articulat şi limbajul „cinetic" au apărut simultan (S. M. Dobrogaev, *Originile vorbirii articulate şi ale gîndirii la omul primitiv,* în *„Anal. rom.-sov."*, 1946, nr. 2, p. 284. Copiii dintr-un sat englez observat de Chrisman în 1898, voind să descrie pe „fetiţa de la oraş, care nu ştie să se caţăre, să fugă şi căreia îi e frică de vaci", au creat, prin colaborare, cuvîntul care să reprezinte toate acestea: *„rishdaggy"*; şi au motivat astfel: nu poţi pronunţa acest cuvînt fără să strîmbi din nas, ceea ce e un gest de dispreţ pentru o asemenea persoană. (Cf. M. Sturm, *Le langage secret chez les enfants,* în *„J. de psychol."*, 1940—41, nr. 4—6, p. 247).

[109] Vezi, pentru acţiunea societăţii asupra semnelor derivate din expresii emoţionale, M. Ralea, *Psihologie şi viaţă,* ed. cit., pp. 50 urm.

CAPITOLUL III

[1] Termen utilizat de noi în alt sens decît la K. Bühler, în diverse cuvinte compuse create de el (*„Symbolfeld"*, *„Zeichenfeld"*, *„Zeigfeld"* etc., cf. *Sprachteorie,* ed. cit., IV—V, şi *Das Strukturmodell der Sprache,* în *„Trav. Cercle ling. Prague"*, 1936, nr. 6, pp. 10, 11).

[2] De pildă, la C. Griffith, *Principles of Systematic Psychology,* ed. cit., pp. 166, 206—247, care opunea *structura, configuraţiei* (termen prin care s-a tradus în America cuvîntul *Gestalt,* cf. şi *The New Concise Illustr. Encyclop.,* Cleveland — N. York, World Publ. Co., 1943, p. 466).

[3] Lalande (*Vocabulaire..., Supplém.*, ed. cit., p. 246) arată că, prin metaforă, *contextul* e „ansamblul împrejurărilor, legate între ele, în care se inserează un fapt".

[4] Vezi de ex. Ch. Bally (*Traité de stylistique,* ed. cit., pp. 88, 92, *Le langage et la vie,* ed. cit., p. 115), K. Bühler, *Sprachtheorie,* 173, A. Meillet, *Linguistique...*, II, ed. cit., p. 5, H. Delacroix, *Le langage et la pensée,* ed. cit., pp. 14, 15, 211, 213, Ch. Serrus, *Le parallélisme...*, ed. cit., p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

[5] A. Lalande, *Vocabulaire philosophique, Supplém.*, p. 28.

[6] De ex. M. Bréal, *Essai...*, ed. cit., p. 315, H. Delacroix, (în A. Meillet, *op. cit.*, p. 14), Ch. Bally, *Le langage et la vie*, ed. cit., p. 115, K. Bühler, *Sprachtheorie*, ed. cit., pp. 80 urm., 157, și *Das Strukturmodell...*, în *loc. cit.*, p. 5.

[7] Același sens lărgit apare — fără însă a se discuta pe larg problema —, la C. K. Ogden — I. A. Richards, *The Meaning...*, ed. cit., p. 306, B. Malinovski, *The Problem of Meaning in Primitive Languages*, în C. K. Ogden — I. A. Richards, *op. cit.*, p 306, G. Stern, *Meaning...*, ed. cit., pp. 139 urm., D. Badareu, *Du jugement...*, ed. cit., pp. 196, 197, I. A. Richards, *Speculative Instruments* (1955), cf. S. Chatman, în *„Language"*, 1957, nr. 3 p. 508; vezi și K. Ammer, *Einführung in die Sprachwissenschaft*, vol. I. Halle, Niemeyer, 1958, pp. 67—69.

[8] Lat. *contexo:* „a împleti, a uni la un loc (propriu și figurat); part. *contextus:* „țesut"; subst. *contextus:* „unire, alcătuire, legătură" (cf. I. Nădejde și A. Nădejde—Gesticone, *Dicționar latin-romîn*, București, Adeverul, p. 139); înțelesul de unitate cu legături interne apare de la început.

[9] Cf. *Psycholinguistics*, ed. cit., p. 171.

[10] E. M. Galkina-Fedoruk, *Slovo i poniatie...*, în *loc cit.*, p. 121.

[11] O. I. Nikiforova, *Rolul reprezentărilor...*, în *loc. cit.*, p. 190.

[12] Cf. E. M. Galkina-Fedoruk, *op. cit.*, p. 123.

[13] Vezi și L. A. Bulahovski, *Vvedenie v iazîkoznanie*, ed. cit., p. 30.

[14] T. M. Meșceriakova, *Nekotorîe priemî obuceniia leksike inostrannogo iazîka v svete uceniia I. P. Pavlova o vîsșei nervnoi deiatelnosti*, în *„Inostr. iaz. v școle"*, 1952, nr. 6. p. 16.

[15] Care au o sferă mult mai largă decît auxiliarele denumite de E. Benveniste *(La nature des pronoms*, în *„For R. Jakobson"*, ed. cit., p. 34), „instances du discours"; de asemenea, F. Kainz *(Psychologie...*, II, ed. cit., p. 409) se referă, prin „Situationshilfen", mai ales la punctul de vedere al emițătorului; însă ceea ce nu este indicat de emițător poate fi totuși luat drept „corelat" de către receptor.

[16] Nu credem că se poate face, din acest punct de vedere, o deosebire între un „limbaj situațional", al copilului, și unul „contextual", al adultului (S. L. Rubinstein, *Psihologhiia.*, ed. cit., pp. 428 etc.), în sensul că — spre deosebire de limbajul copilului, care nu capătă înțeles decît prin raportarea la situație, cuvintele adultului și-ar ajunge scopul numai prin legarea lor într-un context oral sau scris, fără ajutoare situaționale. Poate fi vorba, cel mult, de o diferență de grad; altfel, ar însemna să se scoată textul vorbit sau scris, din cadrul împrejurărilor în care e produs, să nu mai fie interpretat prin cunoștințe referitoare la societate, la momentul istoric, la particularitățile persoanei etc.

[17] R. Jakobson—M. Halle, *Phonology in relation to phonetics*, în L. Kaiser, *Manual of Phonetics*, ed. cit., p. 217.

[18] Cf. L. A. Bulahovski, *op. cit.*, p. 29; „Intrebuințarea figurată a cuvintelor ar fi imposibilă fără context".

[19] De pildă, mai recent, S. Ullmann *(Précis de sémantique...*, ed. cit., pp. 99 etc.) a subliniat din nou cît de importantă este, pentru studiile de semantică, metoda de a raporta un cuvînt la context (studiul contextului fiind considerat „o axiomă a semanticii și lexicografiei moderne"). Printre puținele rezerve formulate mai recent este aceea a lui L. Zawadowski

(Influence, vraie et apparente, du contexte sur le sens", în *„C-tes rs. Soc. Sciences. Lettres"*, Wroclaw, 1949 (1950), nr. 4, pp. 13—15); nu sîntem de acord cu această rezervă, deoarece am definit „sensul" cuvîntului ca semnificaţie actualizată a cuvîntului limbii în momentul vorbirii (deci în „sens" intră şi detalii pasagere, nespecifice, neesenţiale).

[20] O. I. Nikiforova, *op. cit.*, p. 205, Lucrări sovietice recente de lingvistică (de pildă, L. A. Bulahovski, *op. cit.*, pp. 27—31, A. N. Gvozdev, *Mestoimenie i kontext*, în *Ocerki po stilistike ruskogo iazîka*, ed. cit., pp. 112—117), dovedesc preocuparea de a începe să se acorde o importanţă mai mare studierii rolului contextului. Totodată, în şcoli se predau lecţii consacrate dependenţei cuvîntului de context (Cf. A. V. Korneeva, *Urok na temu „Slovo v kontekste i mnogoznacinost slova"*, în *„Ruskii iazîk v şkole"*, 1953, nr. 3, pp. 46—49.

[21] R. Jakobson, *Shifters, Verbal Categories, and Russian Verb*, Harvard University, 1957, p. 2.

[22] A. N. Gvozdev, *op. cit.*, p. 112.

[23] *Ibid.*

[24] A. I. Smirniţki, *Ob osobennostiah oboznaceniia napravleniia dvijeniia v otdelenih iazîkah*, în *„Inostr. iaz. v şcole"*, 1953, nr. 2, p. 7.

[25] L. A. Bulahovski, *op. cit.*, p. 30; în franceză de asemenea (v. S. Ullmann, *op. cit.*, p. 208 etc.).

[26] H. Tiktin, *Gramatica romînă*, Bucureşti, Ed. Tempo, 1945, p. 178.

[27] I. B. Itelson, *Leksikologhiceskaia rabota v piatîh-sedmîh klassah*, în *„Inostr. iaz. v şkole"*, 1952, nr. 5, p. 60; v. şi A. V. Korneeva, *op. cit.*

[28] Vezi şi E. G. Vaţuro, *Principiul „nivelării" şi importanţa sa pentru psihologie şi pedagogie*, în *„Anal. rom.-sov., pedag.-psihol."*, 1955 nr. 1, p. 72.

[29] C. N. Cofer şi T. J. Ford, *Verbal Context . . .*, în *loc. cit.*, p. 606.

[30] V. şi C. E. Osgood şi L. Anderson, *Certain Relations Among Experienced Contingencies, Associative Structure and Contingencies in Encoded Messages*, în *„Amer. J. Psychol."*, 1957, nr. 3, p. 411.

[31] Şi experimente făcute de G. A. Miller şi J. A. Selfridge, *Verbal Context and the Recall of Meaningful Material*, *ibid.*, 1950, nr. 2, pp. 176 urm., şi W. Weiss, G. Margolius, *The Effect of Context Stimuli on Learning and Retention („J. Exper. Psychol."*, 1954), cf. *„Année psychol."*, 1956, nr. 1, pp. 209—210.

[32] De ex. Gabriele v. Wartensleben, *Beiträge zur Psychologie des Übersetzens*, în *„Ztschr f. Psychol."*, 1910, vol. 57, pp. 89 urm.

[33] V. M. Sevastianova, *O perevode s rodnogo iazîka na inostrannîi*, în *„Inostr. iaz. v şkole"*, 1954, nr. 4, pp. 74 urm.

[34] Fapt semnalat şi de N. Weaver *(Recent Contribution . . .*, în *loc. cit.*, p. 117), care sublinia că teoria privitoare la procesele Markoff este potrivită îndeosebi pentru „unul dintre cele mai importante dar şi mai dificile aspecte ale semnificaţiei, şi anume influenţa contextului". Vezi recent, despre context şi problemele traducerii mecanice, şi: V. Iu. Rosentveig, *Obşceaia lingvisticeskaia teoriia perevoda i matematicescaia lingvistica*, în *Tezisî sovesţianiia po matematicescoi lingvistike*, 15—21 apr. 1959, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

[35] G. A. Miller, *Speech and Language*, în *loc. cit.*, p. 790.

[36] De ex. experienţele relatate de A. D. Booth, *Influence of Context on Translation*, în Colin Cherry (red), *Information Theory*, ed. cit., pp. 181—184.

[37] Vezi şi P. L. Garvin, *Some Linguistic Problems in Machine Translation*, în *„For R. Jakobson"*, ed. cit., p. 183: este dificil, dacă nu imposibil, ca o maşină să fie capabilă a scoate informaţia dintr-o întreagă situaţie extralingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ

*

RÉSUMÉ

Scanned with OKEN Scanner

РЕЧЬ И КОНТЕКСТ

ВОПРОСЫ РЕЧИ В ТЕОРИИ ВЫРАЖЕНИЯ И ВОСПРИЯТИЯ ЯЗЫКОВЫХ ДАННЫХ В КОНТЕКСТЕ

(Краткое изложение)

Предлагаемое исследование* представляет собой попытку синтеза ряда вопросов, связанных с речью. (Не претендуя на исчерпывающий охват всей проблематики речи, мы все же попытаемся обсуждать не один только вопрос „контекста").

Несмотря на то, что в ходе работы мы касались, главным образом, вопросов „психологии речи", чистый „психологизм" отнюдь не входил в наши намерения. Напротив, наш замысел состоял в том, чтобы осветить различные вопросы посредством данных лингвистических исследований, прибегая даже к отдельным методам языкознания и пользуясь при этом принятой в данной науке терминологией. С другой стороны, однако, мы старались — исследуя языковые вопросы — избегать того, противоположной крайности, а именно „чистой" лингвистики. Избегая обычной манеры исследований по „психологии речи", мы часто приводим для обсуждения конкретные „языковые" данные. Кроме того в целях иллюстрации всеобщей применяемости принципов, изложенных в данной работе, мы неоднократно прибегаем к примерам лингвистического порядка, взятым как из румынского, так и из ряда других языков.

Книга состоит из трёх частей. Первая из них представляет собой исторический экскурс в области проблемы речи и излагает рабочие гипотезы. Во второй части исследуются речевые факты. В третьей прослеживаются функциональные аспекты речи, как с точки зрения её „трансляции" (пере-

* Исследования, содержащиеся в данной работе, были начаты в 1942 году, а первая редакция текста разработана в 1948 г. В дальнейшем, работа подверглась изменениям, возросла в объеме; её материал был опубликован в сокращенном виде или отдельными разделами в ряде изданий Академии наук РНР: Studii şi Cercetări lingvistice (1954, 1956, 1957) Revista de psihologie, (1956 — 1957) Revue de linguistique (1956) „Melanges linguistiques" (1957), Fonetică şi dialectologie (1958) и др.

дачи), так и с точки зрения „приема". Исследование заканчивается главой, содержащей выводы теоретического и практического порядка. В приложениях изложены технические детали, связанные с экспериментами, а также включены общая библиография, библиографические примечания, содержащие ссылки, указанные в тексте, и предметный указатель.

Во вступительной главе книги изложен исторический обзор проблемы речи. Из числа основных течений и школ XIX и XX вв. в области изучения речи подвергаются критическому разбору и обсуждению механистический ассоциационизм, структурализм и его виды, а также разные работы, в которых подчёркивается мысль о значении целого („контекста", „ситуации") при изучении речи.

В этой же главе излагаются основные положения диалектического и исторического материализма по вопросам речи. Кроме того излагаются идеи И. П. Павлова, оказавшие воздействие на исследования по вопросам речи, а также данные о научных трудах советского языкознания, психологии и физиологии по вопросам контекста или имеющих с ним связь.

В психологической, философской и языковедческой литературе по вопросам речи, относящейся в особенности к началу XX века проявились противоречивые тенденции. С одной стороны все настойчивее утверждалось значение рассмотрения роли языковых сочетаний, а с другой стороны, параллельно с этим продолжали выдвигаться идеи, относящиеся к механистическому ассоциационизму или возникали новые течения — „структуральные", — которые подходили и подходят, однако, к изучению речи с позиций неизменяемости и „автономности" языка.

Совершенно изолируя „язык" от „речи" структуральное языкознание пытается представить лингвистические явления застывшими, незыблемыми, возвести их в „абсолют". Трудно понять, например, как уживается положение о том, что смысл слова меняется в зависимости от контекста, с изучением в **языковедческой практике** языкового факта, независимо от окружающей его среды, отсрванного от контекста. Таким образом, языковой факт становится, как бы „безличным". Лингвистическая методология — а у некоторых течений даже теория — всё ещё выдвигает принцип изучения некоего „языка в себе", которого в действительности не существует. Одновременно **контекст** — это существенное явление в вопросе речи —

хотя и фигурирует в различных трудах по лингвистике (зачастую формально) но остался в сущности неизученным и неочерченным.

Что касается психологии речи, то можно утверждать, что исследования придерживаются уже в течение десятилетий того же круга вопросов, тех же „разделов", и за последнее время не появилось ни одной попытки обобщающего характера. Более старые обобщающие работы (в данном случае мы не имеем ввиду „трактаты" вроде труда Ф. Кйнца) принадлежат главным образом языковедам или рассматривают вопрос с философской или лингвистической точки зрения (в качестве примера можно привести труд К. Бюхлера).

Наш ведущий методологический принцип, положенный в основу данного исследования, состоит в том, чтобы рассматривать действительность и делать выводы в первую очередь на основании фактов, опираясь при этом на собственные наблюдения, на данные других исследователей (главным образом лингвистического порядка), на эксперименты, путём которых можно проверить, осмыслить языковой факт, глубже исследовать его. Наше убеждение, подкрепленное проведенными исследованиями, состоит в том, что в будущем исследованиям не только в области психологии, но и в **области языкознания** нельзя обойтись без **экспериментального метода,** позволяющего нам раскрыть неожиданные аспекты речи. Конечно, существенным условием является то, чтобы не проводились (как это часто бывает) искусственные эксперименты, при которых речевые факты оторваны от естественного процесса, поставлены не в естественные условия, изолированы от совокупности явлений в которой они проявляются. В качестве такого отрицательного примера можно привести эксперименты ассоциации слогов или ничего не значащих слов, ассоциации между искусственно созданными словами и изолированным предметом (в совершенно искусственных условиях), или же эксперименты речевых ассоциаций, не учитывающие обстоятельств и лиц, делающие упор на „статистику" как таковую, а не на её интерпретацию, в зависимости от условий каждого отдельного случая. В проведенных нами экспериментах мы старались учитывать тонкость исследованных явлений, регистрировать с точностью сейсмографа любое малейшее изменение „в системе координат", на которой основывается соответствующий речевой факт.

Scanned with OKEN Scanner

Наблюдения над данными экспериментов привели, естественно, к постановке следующего вопроса: какова причина установленных явлений, начиная с изменяемости смысла слов и кончая их зависимостью от контекстов и от способа построения последних? В поисках ответа на этот вопрос мы приступили в первой главе второго раздела к уточнению ряда основных, для исследуемого нами вопроса, терминов и понятий, а именно к определению речи **(речевой деятельности, речи, языка)**, к изложению различных видов речи (членораздельная речь и внеязыковые явления, а также к разграничению дифференциальных аспектов (язык и „общение" вообще, так называемая речь животных) и т. д.

Речь — это психическое явление, в которой стремление человека к общественой жизни, острая необходимость связаться с остальными людьми, выступает самым наглядным образом уже потому, что этот процесс представляет собой выражение, проявление, направленное вовне для других с тем, чтобы люди поняли говорящего. Речь предполагает наличие социального отношения между одним или несколькими говорящими и одним или несколькими воспринимающими. В общении между ними речь является социальным „рычагом": необходимость в сотрудничестве заставляет отдельного лица проявить свое психическое состояние, раскрыть его своим собеседникам с тем, чтобы все они действовали определенным образом. Все характерные особенности того факта, который мы обозначили (и исследовали в третьей части книги) под названием техники речи вытекают из того, что речь обусловлена общественной жизнью.

Каждый из собеседников — как говорящий, так и воспринимающий — является единицей, состоящей из сочетания разных действий: внутренние **координаты** (свойства организма, физиологические особенности, темпераментальные данные) видоизменяются и взаимопроникаются с внешними координатами (общественно-историческая среда, предписывающая, например, определенную языковую систему, а в порядке последней — личный момент, обусловливающий, например, эмоциональное изменение, чередование восприятий и т. д.). Во второй главе исследуются внутренние координаты, а затем внешние координаты, гораздо более важные чем первые, а также **соотношение между** координатами, производится разбор

системы координатов, свойственной определённой личности и проявляющейся в „стиле".

В третьей главе производится разбор лингвистического материала — звуков, слов, предложений, которыми пользуется речь. Иными словами, наше внимание направлено на составные части языка, к которым прибегают в моменте общения говорящие и воспринимающие. (В дальнейшем мы исследуем, каким именно образом человек пользуется этими составными частями, то-есть рассмотрим факты с точки зрения функциональной перспективы, в динамике конкретного процесса речи, определённого лица). Различные составные части обладают относительной ценностью, так как их изменчивость общепризнана в языкознании. Изменчивость составных частей происходит по причине и в рамках совокупностей, в которые они включены. Исследованные языковые явления (к которым мы прибавили данные различных экспериментов) ведут к формулировке закона, который можно назвать „закон определения контекстом". Разбор языковых контекстов доказывает, что последние не являются скоплениями, конгломератами, составленными путем соположения одного к другому разных звуков, слов, словочетаний, но что они являются группировками, для которых характерны взаимоотношения между составными частями и, в особенности, концентрическая обусловленность всё более обширными совокупностями, группировок, играющих по отношению к ним роль составных частей. Глубокое мотивирование составной части, вследствие её взаимоотношений и, в особенности, совокупностей, в которые она включена, создает внутреннюю логику „языка" вообще. Частные примеры можно привести из разных „языков". После того, как мы определили термины „организация", „систематизация", „структурность", мы приступили к разбору организации фонем, лексики и грамматики, подчеркивая, однако, взаимоотношения между различными линиями организации в общей системе языка.

Третья часть книги открывается обсуждением знака и его значимости. Речь (следовательно и язык) — явления, посредством которых осуществляется общение в человеческом обществе. Они возникли из необходимости общения в процессе труда и базируются на специфической человеческой возможности понимания значимости выражений.

Говорящие и воспринимающие объединены интересом: достигнуть цели общеня, то-есть постигнуть выраженный факт

для того, чтобы добиться сотрудничества. Отношения между говорящими устанавливаются однако не прямо, а опосредствованно, при помощи речи, пользующейся „знаками", отображающими действительность. Эти знаки обладают постоянной устойчивой и всеобщей значимостью для членов данного общества, но в то же время эти знаки обладают изменяемостью, способной выразить динамику действительности. В каждом слове, существующем в языке, имеется **основное смысловое ядро**. Это ядро освоено в процессе общественного опыта и придает слову определенную устойчивость, не допуская его произвольного употребления. Однако в речи, в конкретном механизме общения смысл индивидуализируется, уточняется, дополняется и даже изменяется в определенных рамках с тем, чтобы позволить слову выразить действительность в момент речи. При включении знака в контексты находит себе разрешение дуализм, характеризующий его: устойчивость и изменямость. Таким образом осуществляется функция общения речи, путём равновесия между необходимостью выразить личное (индивидуальное) содержание посредством знаков, наделенных сравнительно устойчивой значимостью (но охватывающих многочисленные смыслоразличительные возможности) и необходимостью воспринимающего правильно постигать это содержание.

Техника речи, разбор которой производится во второй главе, приспособлена именно для этой практической необходимости осуществления взаимного понимания и может быть правильно изучена только при условии учитывания взаимодействия между **передачей** и **восприятием** речи. Говорящий и воспринимающий субъекты приспосабливаются друг к другу: первый из них организует свое высказывание в зависимости от собесединка, а второй воспринимает высказывание первого специфическим пониманием, которое мы обозначим словом „интерпретация".

Речевой акт не представляет собой изолированного от психической жизни отрывка, отдельного от других функций. Любое речевое проявление предполагает деятельность всего организма, всех аспектов психической жизни, деятельность, организованную в речевое отношение, внешним результатом которого является высказывание. Вся внутренняя деятельность, предшествующая высказыванию, является столь же значительной, как и её внешний результат, в котором знаки

расчленяют высказывание, согласно пространственно-временной необходимости.

Посредством организации, данной говорящим своему высказыванию, знаки приобретают значимость, соответствующую для данного обстоятельства и передают намерения субъекта (говорящего). **Отношения**, установленные между знаками, **противоположения** между ними (в которые включены и ритм, и фонологические и семантические противоположения), столкновение которых содействует выявлению смысла, различные средства **иерархизации** (ударения, опущенные члены, в которых нет необходимости, различное расположение слов в зависимости от их значимости во всей совокупности — всё это содействует осуществлению высказывания, в котором наличествуют части и аспекты неравной значимости, смысл которых уточняется, а иногда и создается общим смыслом всего контекста.

Знаки подобраны на основании определённого условного устойчивого ядра, которое сохраняется для того, чтобы дать ориентиры собеседнику. Однако это **смысловое ядро** обогащается контекстом, в который включены слова. Говоряший подыскивает себе также и вспомогательные внеязыковые средства, для того чтобы уточнить как можно правильнее и экономнее намерение: жесты, мимика, нечленораздельные звуки, знаки созданные из внешних предметов, но главным образом использует данное обстоятельство, то-есть условия, в которых происходит общение. (Эти условия мы обозначали термином „ситуативные корреляты"; так например, говорящий, основываясь на том, что разговор происходит в доме, говорит своему собеседнику „здесь", а последний понимает его.).

Поэтому, в попытке уточнения сферы речевых фактов, мы упомянули **все средства**, используемые в целях **общения**, подчеркивая тот факт, что их иерархизация относительна и что, если, в большинстве случаев, в современном высокоразвитом обществе языковая (речевая) форма является ведущей, остальные формы будучи лишь вспомогательными, то в других случаях, в определенных условиях, одна из этих вспомогательных форм может стать ведущей.

Это богатство знаков, содержащееся в каждом выражении (внутренние связи, ставящие слово в соотношение с другими словами, противоположение между словами, иерархизация, которые придают форму, место, интонацию, специфическое ударение в ритме предложения и, благодаря которым придается

Scanned with OKEN Scanner

высказыванию определенное направление; наконец прибавление жестов, мимику, и, ситуативных коррелятов, непосредственных эмоциональных проявлений, включенных в то же намерение общения) — всё это приводит к тому, что высказывание не проявляется в виде простого временного сцепления, а получает в течение каждого отрезка времени неисчислимые обозначения, придающие высказыванию многогранный вид.

Во всей этой деятельности по организации своего высказывания, **говорящий** руководствуется стремлением **приспосабливаться к воспринимающему:** он подыскивает знаки из языковой системы, известной последнему, предпочитает значения, известные на его взгляд, своему собеседнику, пользуется ситуативными коррелятами, общими для обоих. Всё время (иногда даже не замечая этого) он пользуется тем, что они оба живут в той же эпохе, работают на том же поприще или же являются членами разных коллективов. Речь является не только выражением (высказыванием), как это обычно принято думать, но зависит также от того, что она является „рычагом", следовательно, обладает двухполюсным характером, что приводит к тому что **собеседники взаимно влияют другу на друга.** Эта основная особенность была вообще обойдена до сих пор.

Воспринимающий, в свою очередь, чтобы понять высказывание собеседника, опирается на способ организации его высказывания. Знаки не воспринимаются им отдельно, изолированно, как скажем, поступает неумелый переводчик, выписывающий из словаря дословное соответствие каждого слова, с тем чтобы соединить их потом в принятом порядке, простодушно уверенный, что подобным образом, нанизывая слова, он передает смысл данного предложения. Понимание высказывания является быстрым актом, при котором **знаки** со своими смысловыми ядрами **сводятся** (как в системе соотношений) к **контексту,** до тех пор, пока в определенный момент появляется смысл, как новая ступень в деятельности понимания.

Вследствие этого понимание является, в сущности, **интерпретацией,** соответствуя на другом конце „рычага" **организации** высказывания. Воспринимающий приспосабливается к высказыванию, отказываясь от произвольной, субъективной интерпретации знаков и старается воспринять все высказывание в зависимости от системы координат говорящего. Это, так сказать, идеал момента „понимания".

Scanned with OKEN Scanner

Восприятие речи предполагает, в большинстве случаев, усиление, расширение преподнесенного материала, путем **ясного** его выражения и сведения его к полному контексту. Третья глава посвящена более детальному уточнению понятия **контекста. Языковый контекст** (можно его назвать также речевым) является самым ограниченным контекстом; он состоит из линейного нанизывания слов. Но рядом с ним существует **эксплицитный,** его включающий контекст, состоящий из всех остальных вспомогательных знаков, из ситуативных коррелятов и т. д. Воспринимающий субъект относится однако беспрестанно к ещё более общирному контексту, к так называемому имплицитному (подразумеваемому) **контексту** (в этот контекст входит то, что воспринимающемому субъекту известно о говорящем субъекте, в определенный момент). Имплицитный контекст не проявляется вовне посредством определенного знака, но дает свой отпечаток любому знаку, подобранному и приспособленному в соответствии с этим контекстом. Этот полный контекст, в сущности равноценный всей системе координат говорящего и результатом которого является высказывание, представляет собой организацию, на которую ориентируется воспринимающий, и к которой он соотносит весь контекст.

Таким образом из совпадения правильной организации высказывания, с правильной интерпретацией, проводящейся по законам, которые мы пытались уточнить, возникает смысл высказывания, то-есть перекидной мост, устанавливающий связь между партнерами речевого общения.

Всё это становится однако возможным лишь благодаря тонкой технике речи, которую можно было бы назвать „**контекстной**". Намерение общения, предполагаемое каждым речевым фактом, активное отношение, обусловленное новыми обстоятельствами, порождающими его, необходимость отнестись к способам организаций, отнести часть целого к системам соотношений, связать эксплицитное с имплицтным, убеждает нас еще больше в том, что человеческая речь является явлением качественно отличным от внешних проявлений животных, помогает определить момент возникновения речи как таковой, в развитии человечества, а также и в онтогенетическом развитии, и освещает путь к пониманию патологических явлений, например, **афазии.**

Развитие речи идет по пути создания все новых **организаций** и **интерпретации** качественно новых организаций, то-есть к

синхронизации с **динамикой действительности** путем приспособления к контексту. Эта тонкая техника, основанная на возможности человека адекватно приспособиться к обстоятельствам, благодаря функциям переключения и систематизации пластичной нервной материи, зависимой от воздействия обстоятельств, физиологическую деятельность которой можно было бы проследить путем динамического исследования „по живому" (электроэнцефалографией) — далека от старого „механизма" приписываемого осуществлению речи (общения). Подобное объяснение было возможно лишь при механическом образе мышления, застывшем в догматических пониманиях и не учитывающем динамизм действительности.

*

* *

Речевые факты уходят своими корнями в различные координаты и в их бесконечные возможности соединений. **Изменяемость** и **неизолированность** речевых фактов, их подвижное равновесие являются следствием этих бесконечных вариаций действия и места встречи координат говорящего. Дело осложняется еще тем, что это координаты встречаются с ситемой координат воспринимающего субъекта.

Раз мы поняли эту сложную динамику речевого факта, то он уже не может казаться нам изолированым явлением, или чем-то абсолютным, независимо действующим явлением, или же передачей партнеру застывших форм.

Действительная речь является: а) явлением, связанным со всеми действиями человека и с внешним моментом, определяющим человека; б) процессом, основанным на необходимости согласования концов двухполюсной оси (высказывание — восприятие) посредством контекстуальной организации высказывания и её интерпретации; в) превыше всего это явление, обусловленное действительностью, жизнью и обществом, являясь, следовательно динамическим.

а) Речевая деятельность предполагает технику, примененную к **внутреннему материалу** (психическое состояние) и к **внешнему** (знаковая система языка) с тем, чтобы посредством их правильно сообщить содержание в определенный момент. Речевое отношение является одним из проявлений личности в целом. Она представляет собой одно из самых сложных чело-

Scanned with OKEN Scanner

веческих проявлений и самый эффективный способ осуществления совместной деятельности людей.

б) Хотя в мире всё находится в постоянном **движении**, хотя природа и жизнь, выражаемые речевыми фактами, развиваются беспрестанно, человек всё же должен основывать свою речь на материале знаков, базирующихся на принципе неизменяемости, необходимом, в свою очередь для обоюдного общения и отражающем одновременно устойчивость явлений.

Однако речи удается, под воздействием реальной необходимости общественного сотрудничества, согласовать принцип **устойчивости** (необходимый для нахождения точек опоры, способствующих его пониманию) с надобностью выразить динамику действительности. Мастерами речи являются не те люди, которые пользуются редкими словами, и не те, которые применяют шаблоны, штампы, а те, кто при помощи простых, всем принадлежащим слов, умеют выразить как можно полнее свои намерения, пользуясь всеми средствами организации речи. А то, что ясно продумано, выражается также ясно, даже если в определенный момент, какое-либо слово кажется неадекватным или же какое-либо второстепенное слово опущено. **Контекстуальная организация и интерпретация,** на которые опирается техинка речи, допускает сосуществование минимума условной неизменяемости с беспрерывной изменчивостью, идущей в ногу с развитием действительности. Следовательно можно считать, что речь — это техника общения, исполь-зующая в своих двух моментах (высказывание и понимание) смысловые ядра, обработанные при помощи определенных способов оргаанизации и интерпретации.

в) Наконец мы следили за речью при помощи способов, призванных схватывать её в развитии, — in statu nascendi — то есть рассматривать как процесс, а не как неподвижное явление. Само появление термина „контекст" в заглавии данного исследования подчеркивает необходимость не только изучать речь в её развитии, в последовательности её моментов, но и определить её по основной характеристике, состоящей в том, что это деятельность, созданная общественной жизнью, которой она служит, и что формы её (речи) определяются **развитием действительности.**

Упор был следовательно направлен на то, чтобы считать речь, связанной не с абстрактным теоретически рассматриваемым человеком, а с **конкретным лицом,** являющимся членом определен-

ного общества. Отсюда вытекает необходимость определить способы техники речи (без фиксации самой речи в описательных шаблонах) и подчеркнуть её основной принцип — **принцип приспособления** к контексту, то-есть приспособления к условиям и отнесение к ним для того, чтобы понять их.

Живая, гибкая речь, в силу её **динамизма**, должна, рассматриваться в движении со всем тем, что отклоняется догматической, спекулативной психологией, погрязшей в окоченении и абсолюте, со всем тем, что является относительным, произвольным, двойственным и, в то же время, устойчивым, всеобщим и точным в ней. Мы должны помнить, что любая неясность находит свое практическое разрешение **соотношением её к контексту**.

Таковы выводы, к которым ведет попытка исследования всей совокупности аспектов речи, при помощи преимущественно индуктивного метода. Основной факт в речи — наличие систематизации, органических связей между высказываниями в целом и их составными частями. Речь — это динамическое явление, связанное с лицом, состоящим в определенной общественной среде.

Для психологии явление „язык" является лишь частью целого (речи) и, следовательно, он (язык) лишен своей значимости, если отрывается от этого целого. Язык **существует** вне момента индивидуальной речи, является объективным фактом, но он приобретает полную психологическую реальность только при использовании его в действительном речевом факте, то-есть, когда язык становится речью. „Язык" и „речь" взаимно дополняют друг друга для психолога, который не может рассматривать их оторванно друг от друга и, в особенности, вне общего процесса „речевого" общения. Если языкознание не разделяет в изучении языка ту же точку зрения, что и психология, это не означает, что некоторые языковеды идут плодотворным путем и изучают **реальное** явление, рассматривая язык как абстракцию. Поэтому мы позволили себе коснуться иногда „языка", расматривая его, однако, в неразрывной связи с „речью". С этой перспективы для нас стало ясно, что и в „языке" действует тот же принцип приспособления к контексту. Это проявляется, в первую очередь, в том, что некоторые семантические качества могут оставаться скрытыми в некоторых контекстах, в то время как в других, они выступают явственно. Контекст придает оттенки и силу смыслу слов. Когда

Scanned with OKEN Scanner

определенные оттенки значений слов не подходят к определенному контексту, они становятся вялыми, бледнеют, в благоприятных же обстоятельствах — развиваются.

Различные практические следствия этой точки зрения в изучении речи могут, в некоторых аспектах, выйти за рамки теоретического значения. Так, например, интерес к явлениям контекста принес бы пользу в педагогике. (В особенности в методике преподавания родного языка и иностранных языков, в целях организации высказывания с тем, чтобы оно было правильно понято, в целях указания способа наилучшего восприятия речевого факта и т. д.). Кроме того, помимо применений, указанных в нашем исследовании (например, методология перевода, корректура напечатанного текста, строительство электронных машин и т. д.), или же в области общего языкознания, в исследованиях по грамматике, фонетике, стилистике, литературной критике и т. д. намечаются многочисленные применения данной точки зреиня.

Scanned with OKEN Scanner

LANGAGE ET CONTEXTE

LE PROBLÈME DU LANGAGE DANS LA CONCEPTION DE L'EXPRESSION ET DE L'INTERPRÉTATION PAR DES ORGANISATIONS CONTEXTUELLES

Résumé

La présente étude* est un essai de synthèse des problèmes concernant le langage (sans prétendre épuiser l'ensemble des problèmes du langage, nous nous sommes proposé cependant de ne pas limiter la discussion au seul problème du „contexte").

Bien que nous nous soyons référé au cours de notre travail surtout à la „psichologie du langage", notre intention a été de ne pas faire du „psychologisme" tout pur, mais de présenter les divers problèmes en utilisant les données assemblées au cours des recherches linguistiques, en recourant même à quelques méthodes de la linguistique ainsi qu'à sa terminologie usuelle. D'autre part, nous nous sommes efforcé d'éviter une autre exagération, notamment celle de faire de la linguistique „pure" dans la discussion des faits de „langue".

A l'encontre du procédé habituel des études de „psychologie du langage", nous nous sommes souvent appuyé sur des faits concrets de „langue", en même temps, pour illustrer l'applicabilité générale des principes exposés dans ce travail, nous avons eu recours à des faits linguistiques appartenant non seulement au roumain, mais encore à diverses autres langues.

Le livre contient trois parties: la première est consacrée à un *excursus* historique sur le problème du langage et à la présentation des hypothèses de travail; dans la deuxième on procède à l'analyse du fait de langage; dans

* Les recherches exposées dans la présente étude ont été commencées en 1942, l'ouvrage ayant connu en 1948 une première rédaction, qui présentait la conception d'ensemble. Par la suite, l'ouvrage a été retouché et amplifié; quelques aspects de notre travail ont été présentés ou résumés dans des publications de l'Académie de la République Populaire Roumaine, à savoir: „Studii şi cercetări lingvistice" (1954, 1956, 1957), „Revista de psihologie" (1956, 1957), „Revue de linguistique" (1956), „Mélanges linguistiques" (1957), „Fonetică şi dialectologie" (1958) etc.

Scanned with OKEN Scanner

la troisième partie on expose les aspects fonctionnels du langage, tant du point de vue de l'„émission" que de celui de la „réception". L'étude s'achève par un chapitre qui présente des conclusions théoriques et des conclusions d'ordre pratique. Les Annexes contiennent des détails techniques sur les expériences effectuées, en même temps qu'une bibliographie générale, des notes bibliographiques analytiques (qui complètent le texte proprement-dit), ainsi qu'un index des matières.

Le chapitre de début présente un aperçu historique du problème du langage. Parmi les courants et les tendances directrices existant dans l'étude du langage aux XIX-e et XX-e siècles, sont analysés et discutés de manière critique l'associationnisme mécaniste, le structuralisme et ses avatars, ainsi que divers ouvrages soulignant l'importance de l'ensemble (du „contexte", de la „situation") dans l'étude du langage. Dans le même chapitre sont exposés les principes de la conception matérialiste dialectique et historique sur le langage; on y expose aussi les idées de I. P. Pavlov qui ont influencé les études sur le langage, ainsi que les travaux de l'école soviétique de linguistique, de psychologie, de physiologie, qui ont discuté le problème du contexte ou bien qui ont une contiguité avec ce problème.

Dans la bibliographie psychologique, philosophique et linguistique ayant trait au langage, les tendances sont contradictoires, surtout vers le commencement du XX-e siècle: on affirmait avec une insistance croissante combien il est important de tenir compte du rôle des ensembles dans le langage, tout en continuant, d'autre part, à exposer des idées tenant de l'associationnisme mécaniste, ou en créant de nouveaux courants — „structuralistes" —, qui procédaient — et procèdent encore aujourd'hui — à l'étude d'un langage figé en une hypostase statique et „autonome".

En isolant complètement la „langue" du „langage" (ou de la „parole"), non seulement le structuralisme mais encore la linguistique en général, tendent à hypostasier les phénomènes linguistiques en un aspect fixe, immuable, devenu un „absolu". Il est difficile de comprendre comment il peut y avoir, par exemple, d'accord entre *l'idée* stipulant que la valeur d'un mot se modifie d'après le contexte où il est intégré, et l'étude dans la

pratique de la linguistique, d'un fait de langage détaché des contingences, isolé du contexte particulier et devenu une donneé „impersonnelle". La méthodologie linguistique — et dans certains courants la théorie elle-même — en est demeurée au principe de l'étude d'une „langue en soi", inexistante en réalité. En même temps, le *contexte* — ce phénomène essentiel pour le probléme du langage — est resté, au fond, inétudié et n'est pas encore suffisamment défini, bien que certains travaux de linguistique le signalent (plutôt pour la forme, d'ailleurs).

En ce qui concerne la psychologie du langage, nous pourrions dire qu'on en est resté, depuis des dizaines d'années, à l'étude des mêmes thèmes de recherche, des mêmes „chapitres", sans qu'aucun essai de synthèse ait paru dernièrement (les ouvrages plus anciens de ce genre — nous ne pensons pas ici aux „traités", tel celui de F. Kainz —, appartiennent surtout aux linguistes ou bien partent de positions philosophiques personnelles, comme, par exemple, celui de K. Bühler).

Ce que nous nous sommes proposé, comme premier principe méthodologique, a été de considérer la réalité et de conclure en premier lieu d'après les faits concrets, recueillis à la suite soit de nos observations personnelles, soit des travaux effectués par d'autres chercheurs — par des linguistes surtout —, soit des expériences vérifiant les faits, donnant des suggestions, permettant de nouvelles investigations à l'interieur d'un fait de langage. Notre conviction — qui s'est affermie au fur et à mesure que nos recherches avançaient — est que non seulement en psychologie mais *en linguistique aussi,* les recherches ne pourront désormais se passer de la *méthode expérimentale,* méthode à même de dévoiler des aspects inattendus du langage. Il est hors de doute qu'une condition essentielle s'impose, à savoir ne pas faire — comme il en arrive souvent — des expériences artificielles, qui arrachent les faits de langage à leur ambiance naturelle, qui font qu'ils ne découlent plus normalement, qu'ils soient ankylosés dans des positions forcées et isolées de l'ensemble où ils apparaissent (des expériences où l'on associe des syllabes ou des mots privés de sens, où l'on forme des associations entre des mots crées *ad hoc* et quelque objet isolé — ceci dans conditions entièrement artificielles —, ou encore des expériences d'asso-

Scanned with OKEN Scanner

ciation verbale, où l'on ne tient compte ni de la situation, ni des personnes, où c'est le „tableau statistique" comme tel qui occupe la première place et non pas son interprétation en fonction de chaque cas particulier etc.). Nos expériences ont essayé de tenir compte de la délicatese de ce phénomène si fragile et si sensible, qui enregistre avec la finesse d'un séismographe tout changement, si léger soit-il, survenu dans le „système de coordonnées" sur lequel est centré tout fait de langage.

L'étude des données résultant des observations et des expériences soulevait tout naturellement une question, à savoir: quelle est la *cause* des phénomènes constatés, qui vont depuis le manque d'immuabilité des significations jusqu'à leur dépendance des ensembles et à l'organisation de ces derniers?

Pour répondre à cette question, nous avons essayé tout d'abord, dans le prèmier chapitre de la IIe partie du livre, de préciser quelques termes et concepts fondamentaux de notre problème; aussi avons-nous procédé à la définition du langage *(langage, langue, parole),* à la présentation des diverses formes de langage (langage articulé et phénomènes extra-linguistiques), ainsi qu'à la discrimination des aspects différentiels (langue et „communication" en général, pseudo-langage animal etc.).

Le langage est le phénomène psychique où la tendance humaine de vivre dans un collectivité, où le besoin propulsif d'un établissement de rapports avec les autres se manifeste le plus nettement, du fait même que ce processus représente une expression — une manifestation extérieure, dirigée vers les autres —, et une réception — la tendance à se diriger vers l'expression de quelqu'un, pour la comprendre. Le langage suppose l'existence d'une relation sociale entre un ou plusieurs émetteurs et un ou plusieurs récepteurs. Le langage joue le rôle d'un *„levier"* social entre ceux-ci: les nécessités de coopération obligent une personne à extérioriser un état psychique pour le communiquer aux partenaires, dans l'intention de les faire agir d'une certaine manière. Tous les traits caractéristiques de ce que nous avons nommé la technique du langage (et que nous avons analysé dans la IIIe partie de notre livre) dé oulent de ce que le langage est déterminé par la vie sociale.

Scanned with OKEN Scanner

Chaque partenaire — l'émetteur aussi bien que le récepteur — est une unité créée par la jonction de plusieurs actions diverses: les coordonnées intérieures (les particularités organiques, les moyens physiologiques personnels, les données tenant du tempérament) sont modifiées et s'entrepénètrent avec les coordonnées externes (l'ambiance sociale-historique, qui impose, par exemple, un certain système linguistique et, dans cette ambiance, le moment personnel, qui provoque un changement émotionnel, une succession de perceptions etc.). Pour l'analyse des *coordonnées intérieures,* des *coordonnées* — bien plus importantes, celles-la — *externes,* ainsi que des *rapports entre coordonnées,* du système de coordonnées propre à une personnalité et qui s'exprime par le „style" – voir le IIe chapitre.

Le IIIe chapitre fait l'analyse du matériel linguistique — sons, mots et phrases — dont se sert le langage; nous nous sommes donc penchés sur les constituants de la langue, auxquels parleurs et auditeurs font appel au moment de la communication (plus loin nous analyserons la manière dont la personne fait usage de ces constituants, c'est-à-dire que nous étudierons les faits d'un point de vue fonctionnel, dans la dynamique du processus concret de langage, chez une personne déterminée). Les divers constituants ont une valeur relative, leur grande variabilité étant un fait reconnu en linguistique. La variation des constituants se produit dans le cadre et à cause des ensembles où ces constituants sont englobés: les phénomènes linguistiques analysés (auxquels nous avons ajouté les faits recuiellis à la suite de diverses expériences) permettent de formuler une *„loi de la détermination par l'ensemble"*. L'analyse des ensembles existant dans la langue démontre que ceux-ci n'ont point l'aspect de conglomérés formés par une simple juxtaposition additive de certains sons, mots, syntagmes, mais sont des groupements caractérisés par des relations réciproques entre les constituants et surtout par une détermination concentrique exercée par les ensembles de plus en plus vastes sur les groupements qui jouent vis-à-vis d'eux le rôle de constituants. La profonde motivation de chaque partie crée, grâce à ses corrélations, grâce surtout aux ensembles dans lesquels elle est intégrée, une logique interne du phénomène „langue" en général, logique qui peut être exemplifiée par des faits particuliers recueillis

Scanned with OKEN Scanner

dans diverses „langues". Après avoir defini les termes „organisation", „systématisation", „structuration", nous avons procédé à l'analyse de l'organisation des phonèmes, de l'organisation lexicale et de l'organisation grammaticale, tout en soulignant cependant l'interdépendance entre les diverses lignes d'organisation, dans le système général de la langue.

La IIIe partie du livre commence par la discussion du signe et de sa valeur. Le langage (et implicitement la langue) sont des phénomènes de communication dans la société humaine. Ils sont nés de la nécessité de communiquer pendant le processus du travail et se fondent sur la possibilité, spécifiquement humaine, de saisir le caractère significatif des expressions.

Émetteurs et récepteurs sont animés d'un même intérêt: réaliser le but de la communication, c'est-à-dire comprendre le fait exprimé, en vue d'aboutir à la coopération. La relation s'établit cependant non pas directement, mais par l'intermédiaire du langage, qui utilise des „signes" reflétant la réalité, des signes ayant à la fois une valeur constante et générale pour les membres d'une même collectivité, et une valeur variable, apte à exprimer la dynamique de la réalité. Il y a dans chaque mot, tel qu'il est pris dans la langue, un *noyau significatif de base,* acquis dans le cadre de l'expérience sociale, et qui imprime au mot une certaine constance, tout en empêchant son emploi arbitraire. Pourtant, dans le langage, dans le mécanisme concret de la communication, la signification est individualisée, précisée, complétée et même modifiée — dans de certaines limites —, pour permettre ainsi au mot de représenter la réalité actuelle, du moment de la parole. En même temps que le signe est intégré dans les ensembles, le dualisme caractéristique du signe — sa constance et sa labilité — trouve sa solution. Ainsi est réalisée la fonction de communication du langage, par l'équilibre entre la nécessité d'exprimer des contenus personnels à l'aide de signes ayant une valeur relativement constante (mais qui renferment pourtant de multiples potentiels significatifs), et la nécessité du récepteur de comprendre correctement ce contenu.

La technique du langage, qui forme l'objet du IIe chapitre, répond précisément à cette nécessité pratique de réaliser la compréhension réciproque et ne pourra être

Scanned with OKEN Scanner

étudiée d'une manière juste que si l'on tient compte incessamment de la relation *émission-réception*. Émetteur et récepteur s'adaptent l'un à l'autre: le premier organisera son expression pour et d'après son partenaire, tandis que le récepteur saisira les manifestations de l'émetteur par une activité spécifique de compréhension — par une „interprétation".

L'acte de langage n'est pas un fragment de vie psychique isolé des autres fonctions. Toute manifestation de langage suppose l'activité de tout l'organisme et de tous les aspects de la vie psychique, organisée dans *l'attitude de langage*, dont l'effet extérieur est l'expression. L'activité intérieure qui la précède est tout aussi importante que son résultat extérieur, où les signes divisent l'émission en fragments, d'après les nécessités de succesion dans le temps et dans l'espace.

Par l'organisation que l'émetteur impose à son expression, les signes acquièrent des valeurs adéquates à la situation et réussissent à représenter l'intention de celui qui transmet. Les *relations* établies entre les signes, leurs *oppositions* (dont le rythme, les oppositions phonologiques et sémantiques), qui par leur „heurt" contribuent à mettre en relief le sens, les divers moyens d'*hiérarchisation* (accents, élimination du superflu par des ellipses, positions accordées selon l'importance de chaque partie dans l'ensemble) — tout converge vers la réalisation d'une expression où il y a des parties d'importance et d'aspect inégaux, dont les significations sont précisées et parfois même créées par le sens total de l'ensemble.

Les signes sont choisis en vertu d'un certain noyau conventionnel constant, qui est conservé afin d'offrir des points de repère au partenaire; mais ce *noyau significatif* est enrichi par l'ensemble où les mots sont utilisés . Pour bien préciser son intention et avec rapidité (de manière, aussi, à économiser tout effort superflu), l'émetteur a également recours à des auxiliaires non-verbaux: gestes et mimique, manifestations vocales non-articulées, signes créés de matériels extracorporels. Mais, surtout, il met à profit la situation où il se trouve et les moyens fournis par celle-ci — ce que nous avons nommé les „corrélés situationnels" (le partenaire connaissant la place où se trouve l'émetteur — dans une maison par exemple —, celui-ci se permet de dire «*ici*», sans spécifier par rien d'autre la situation). Cela nous a déterminé, lorsque nous avons essayé de préciser le domaine des faits de langage, à y inclure *tous*

Scanned with OKEN Scanner

les moyens employés pour *communiquer* de manière *intentionnée* et à souligner que leur hiérarchisation est relative (si, dans la plupart des cas, dans la société évoluée de nos jours, c'est la forme verbale qui a le plus d'importance et qui est la plus employée — les autres formes n'étant que des auxiliaires indispensables —, il arrive pourtant, dans telle circonstance ou telle autre, que l'une de ces autres formes passe au premier plan).

Cette richesse de signes accumulée dans chaque expression (les liens intérieurs qui mettent un mot en relation avec les autres, les oppositions entre les mots, l'hiérarchisation — lesquels confèrent au mot une forme, une place, une intonation, une accentuation spécifique dans le rythme de la phrase et au moyen desquels on crée un orientation dirigée vers un certain sens; les gestes, enfin, la mimique, les corrélés situationnels, les manifestations directement émotionnelles, encadrés toutefois dans la même intention de communication), tout cela fait que l'expression, loin d'avoir l'aspect d'un simple enchaînement dans le temps, revêt l'aspect d'un ensemble pluridimensionnel, que lui confèrent d'innombrables notations qui se superposent dans chaque durée de temps.

Durant toute son activité en vue d'organiser son expression, *l'émetteur* est guidé par son intention de *s'adapter au récepteur:* il choisit les signes du système linguistique dont dispose son partenaire, il préfère les valeurs significatives qu'il sait être connues par ce dernier, il emploie des corrélés situationnels communs. Sans cesse — parfois sans même s'en apercevoir — il profitera de la circonstance commune, du fait d'appartenir au même moment historique, à la même profession, ou, au contraire, il tiendra compte de ce qu'ils font partie de collectivités différentes. Le langage n'est pas seulement une *expression,* comme on a l'habitude de le considérer; il n'est pas non plus une simple expression indépendante du fait qu'il représente un „levier", qu'il a donc un aspect bipolaire, où *les partenaires s'influencent réciproquement:* cette particularité fondamentale a été généralement négligée.

De son côté, pour comprendre l'expression de son partenaire, le récepteur s'en rapporte à la manière dont celle-ci est organisée. Les signes ne sont pas compris isolément, comme pourrait le croire un traducteur maladroit qui noterait, en regard de chaque mot, la traduction trouvée dans le

Scanned with OKEN Scanner

dictionnaire et qui unirait ensuite ces traductions en faisant le total de leurs formes typiques, avec la naïve conviction qu'il pourrait surprendre le sens de la phrase par ce procédé additif. La compréhension est un acte rapide, par lequel *les signes,* avec leurs noyaux significatifs, sont *rapportés* à un système de référence — le contexte —, jusqu'à ce que le sens complet soit mis en évidence comme un nouvel échelon dans l'activité de compréhension.

C'est pourquoi la compréhension est, en définitive, une *interprétation* — à laquelle correspond, à l'autre bout du „levier", l'*organisation* de l'expression. Le récepteur s'adapte à l'émission, il renonce généralement aux valeurs qu'il attribuerait subjectivement aux signes et essaie de tout déterminer en fonction du système de coordonnées représenté par l'émetteur: c'est là l'idéal du moment „compréhension".

La réception suppose, le plus souvent, une amplification des données offertes par *l'expression explicite* et une référence au *contexte total.* Au IIIe chapitre, nous nous sommes efforcé de préciser d'une manière plus analytique la notion de contexte. Le *contexte linguistique* (ou *discursif* ou *verbal)* est le contexte le plus restreint, constitué par l'agencement linéaire des mots. Il est englobé cependant dans un contexte plus vaste, le *contexte explicite* tout entier, composé de tout les autres signes auxiliaires, des corrélés situationnels etc. Mais le récepteur s'en rapporte aussi, sans cesse, à un contexte plus large encore, le *contexte implicite* (lequel comprend tout ce que le récepteur connaît sur la personne qui émet et qui se trouve dans une situation donnée à un moment donné); ce contexte, qui n'est pas représenté à l'extérieur par une signe déterminé, marque pourtant chaque signe, qui a été choisi et modulé en conformité avec lui. Ce contexte *total,* qui équivaut à tout le système de coordonnées de l'émetteur, dont le résultat a été l'expression, est une organisation réelle, repérée par le récepteur qui y rapporte toute l'expression.

Ainsi, de la coïncidence d'une bonne organisation avec une interprétation correcte, en vertu de lois qu'on a essayé de préciser, naît le *sens,* pont qui relie les partenaires de la relation de langage.

Tous ces phénomènes sont dus à la complexité, et à la finesse en même temps, de la technique du langage, qu'on pourrait nommer une technique „*contextuelle*". L'intention

Scanned with OKEN Scanner

de communication inhérente à tout fait de langage, l'attitude active, déterminée par les situations nouvelles qui l'engendrent, le besoin de s'en rapporter aux modes d'organisation, de projeter les parties sur des systèmes de référence, de rattacher l'explicite à l'implicite — tout cela contribue à déterminer la conviction que le langage humain est un fait qualitativement différent des manifestations extérieures des animaux, aide à préciser le moment où l'on peut parler d'un langage proprement-dit dans l'*évolution* de l'humanité ou dans l'ontogénèse et suggère la voie à suivre pour expliquer les cas pathologiques, tels *l'aphasie*.

Le langage évolue vers la possibilité de créer de nouvelles *organisations* et d'*interpréter* des organisations inédites, c'est-à-dire de réaliser un synchronisme avec *le dynamisme de la réalité*, par l'adaptation au contexte. Il y a loin, de l'ancien „mécanisme" attribué à la réalisation du langage (explication spécifique aux époques mécanistes ou figées dans des expositions dogmatiques et indifférentes au dynamisme de la réalité), à cette technique subtile — fondée sur la possibilité de répondre aux situations d'une manière adéquate, grâce aux fonctions de commutation et de systématisation propres à une matière nerveuse plastique, nullement indépendante de l'action des circonstances, matière dont l'activité physiologique pourrait être observée par des investigations dynamiques „sur le vif" (l'électroencéphalographie par exemple).

*
* *

Les faits de langage ont leurs racines dans les diverses coordonnées et dans leurs possibilités infinies de couplage. Le *manque d'immuabilité* et d'*isolement* de tout fait de langage, son équilibre mobile apparaissent comme une conséquence de ces variations continuelles de l'action et du point de croisement des coordonnées de l'émetteur (le phénomène se complique encore davantage, par la rencontre avec le système de coordonnées du récepteur).

Une fois surprise cette dynamique complexe du fait de langage, celui-ce ne pourra plus apparaître ni comme un phénomène isolé, dominé par des apparitions à caractère absolu, ni comme un phénomène fonctionnant en tant que création indépendante, ni comme une manière d'„informer" le partenaire au moyen de formes sans labilité.

Scanned with OKEN Scanner

Le langage reél est: a) un phenomène rattaché à la personne, en son entier et au moment extérieur qui la détermine; b) un processus fondé sur la nécesité de mettre d'accord les bouts de son axe bipolaire — émission-réception — par une technique d'organisation contextuelle de l'expression et de l'interprétation; c) enfin, et surtout, un phénomène déterminé par la réalité, la vie, la société et, partant, un phénomène dynamique.

a) L'activité de langage suppose une technique appliquée à un *matériel intérieur* — l'etat psychique — et à un *matériel extérieur* — le système de signes de la langue —, en vue de les rendre aptes à communiquer d'une manière adéquate à un moment donné. Lattitude de langage est l'un des aspects que revêt la personne en son entier à un moment donné; il constitue une manifestation humaine des plus complexes et le moyen le plus efficace de l'activité en commun.

b) Tandis que tout est en continuel *mouvement*, que la vie et la nature qui doivent être exprimées évoluent sans cesse, l'individu est cependant forcé de fonder son langage sur, un matériel de signes renfermant un principe d'invariabilité — nécesaire, à son tour, à la compréhension mutuelle et reflétant en même temps l'aspect constant des phénomènes. Le langage réussit toutefois, sous l'impulsion des nécessités réelles de la cooperation sociale, à mettre d'accord le principe de *constance* — indispensable, du fait qu'il offre des points d'appui à la compréhension du langage — et le besoin d'exprimer la réalité dynamique. Les maîtres du langage ne sont ni ceux qui emploient des mots rares, ni ceux qui appliquent des formules-clichés, mais ceux qui — avec des mots à la portée de tous — savent exprimer le plus complétement leurs intentions, par tous les moyens de l'organisation expressive. Lorsque la conception est claire, l'expression l'est aussi, même si un mot est impropre en apparence ou si un autre, d'importance secondaire, fait défaut. L'*organisation* et l'*interprétation contextuelle* sur lesquelles repose la technique du langage permettent la coexistence d'un minimum de fixité conventionnelle et d'une continuelle variation correspondant á l'évolution de la réalité. Par conséquent, le langage pourrait être considéré comme une technique de communication qui emploie, pour ses deux moments — expression et compréhen-

Scanned with OKEN Scanner

sion — des noyaux significatifs complétés, précisés, adaptés enfin, à l'aide de procédés d'organisation et d'interprétation.

c) Enfin, le langage a été analysé — par des procédés qui visaient à le repérer *in statu nascendi* — dans son déroulement, en tant que processus et non pas comme un fait statique. L'apparition même du terme „contexte" dans le titre de cet ouvrage indique justement qu'on accentue sur la nécessité non seulement *d'étudier* le langage dans son déroulement, dans la succession de ses moments, mais aussi de le *définir* par son caractère essentiel, celui d'être une activité créée par la vie humaine — qu'il sert —, une activité moulée par l'*évolution* même *de la réalité.*

Nous nous sommes donc efforcé d'envisager le langage en rapport non pas avec un individu abstrait, théorique, mais avec la *personne concrète,* en tant que membre d'une société donnée. D'où la nécessité de préciser les procédés qu'utilise la technique du langage — sans fixer le langage lui-même dans des moules descriptifs — et de souligner le principe essentiel de cette technique, à savoir: l'*adaptation* au contexte, tant de la part de l'émetteur, que de la part du récepteur, c'est-à-dire le fait de s'adapter aux circonstances et de s'y rapporter pour les comprendre.

Le langage vivant, souple en vertu de son *dynamisme,* doit être accepté avec tout ce qui répugne à une psychologie dogmatique, spéculative, enkystée dans l'absolu et dans la rigidité; il doit être accepté avec tout ce qu'il a de relatif, d'arbitraire, d'ambigu et cependant de constant, d'universel et de certain, conscients que nous sommes du fait que toute amphibologie se résout en pratique par la *référence au contexte.*

Telles sont les conclusions auxquelles peut mener l'étude du langage dans la totalité de ses aspects, par une méthode à prépondérance inductive, du langage où des systematisations, des relations organiques entre les ensembles et les composants existent comme un fait fondamental, du langage en tant que phénomène dynamique, determiné par une personne située dans son cadre social spécifique.

Pour la psychologie, le phénomène „langue" n'est qu'un fragment de l'ensemble qu'est le „langage" et, comme tel, il est sans valeur une fois qu'il en est détaché. La langue *existe* en dehors du moment de langage individuel, elle est un fait

Scanned with OKEN Scanner

objectif, mais elle n'acquiert une réalité psychologique complète que lorsqu'elle est employée dans un fait de langage réel, lorsqu'elle devient „parole". La „langue" et la „parole" se complètent réciproquement pour le psychologue, qui ne peut se permettre de considérer l'une en dehors de l'autre, en dehors surtout du processus général du „langage". Il est vrai que, dans l'étude de la langue, la linguistique ne peut pas avoir le même point de vue que la psychologie; mai cela ne veut pas dire que certains linguistes choisissent une voie fertile ou étudient un phénomène *réel* lorsque, dans leur objectif, la langue apparaît comme une abstraction. C'est pourquoi nous nous sommes aussi permis des incursions dans le domaine de la „langue" mais en la considérant comme un fait inextricablement rattaché à la „parole". Cette perspective nous a fait voir nettement que le même principe de l'adaptation au contexte fonctionne également dans la „langue". Il s'y manifeste en premier lieu par le fait que certaines qualités sémantiques peuvent demeurer latentes dans certaines ambiances, tandis que d'autres ambiances les mettent en évidence. L'ensemble peut nuancer et conférer une force expressive: si certaines qualités significatives ne concordent pas avec tel ensemble, elles se flétrissent, pâlissent, tandis que dans tel autre elles se développent.

Les diverses conséquences pratiques de ce point de vue sur le langage peuvent dépasser, dans certains aspects et dans certains domaines, l'importance théorique. Il ne serait pas inutile, en pédagogie, et surtout dans la méthode d'enseigner la langue maternelle et les langues étrangères, de se préoccuper des phénomènes de contexte (pour le processus d'étude des langues étrangères, pour l'organisation de l'expression en vue d'une compréhension aussi correcte que possible, pour indiquer comment on pent réceptionner un fait de langage de la manière la plus adéquate etc.). De même, en plus des applications signalées ou plutôt suggérées dans notre étude (nottament dans la méthodologie des traductions, des corrections d'épreuves, dans la construction des machines électroniques etc.), en plus, enfin, des applications dans la linguistique générale, on peut entrevoir d'innombrables applications de ce principe dans les recherches sur la grammaire ou dans les domaines de la phonétique, de la stylistique, de la critique littéraire etc.

Scanned with OKEN Scanner

INDICE DE MATERIE

In *Indice* se fac trimiteri la principalele pasaje unde sînt tratate problemele esențiale cuprinse în lucrare (pentru acestea, *Indicele* urmează a fi completat și de *Cuprins*); de asemenea, *Indicele* se referă la unii termeni speciali. Cuvîntul *limbaj* nu apare în *Indice* decît în anumite accepțiuni.

Tilda (~) ține locul cuvîntului-titlu, în diverse forme flexionare. Uneori, derivatele sau sinonimele incluse în același titlu sînt date între paranteze ( ). Cuvîntul-titlu este reprezentat de obicei prin substantiv, dar în aceste cazuri se referă adesea și la formele verbale etc., care nu mai sînt însă menționate între paranteze.

ABSTRACT 69, 202, 204, 216; gest abstractizant 69.
ABSTRACTIZARE 69, 282.
ACCENT *141, 186—187,* 248, 253, 259, *260 urm.*, 303, 311, 312.
ACORD 185, 250, 257.
ACTIV, atitudine ~ 220; proces ~ 225; rol ~ 274, 275.
ACTIVITATE NERVOASĂ SUPERIOARĂ 37, 230, 271; v. și FIZIOLOGIE, SISTEMATIZARE.
ADAPTARE 217, 239, 275, 310, 312; v. și CONTEXT, CONTEXTUAL.
ADJECTIV 66, 99.
ADVERB 175, 301, 305.
AFAZIE *(Afazic)* 11, *16—17,* 19, 20, 21, 23, 24, 25, 31, 37, 42, 49, 56, *81 urm.*, 97, 194, *276 urm.*, 313; v. și PATOLOGIE.
AFECTIVITATE *(Afect, afectiv)* 30, 38, 60, 132, 184, 205, 234, *237,* 241; conținut ~ 140; reacție ~ 82; stare ~ 95; variație ~ 96.
AFEME 16.
AFERENTAȚIE inversă 91, 231, 232, 233, 238, 240, 263; ~ de ambianță 230.
AFIRMAȚIE 302.
AGLUTINARE 135.
AGNOSTICISM 203.
AGRAFIE 17.
AGRAMATISM 85.
ALEGERE *(Optare)* 185, 237, 239, 241, 242, *243 urm.*, 265, 307.
ALFABET Morse 71.
ALTERNANȚĂ 161.
AMBIANȚĂ 142, 150; v. și AFERENTAȚIE, SITUAȚIE.
AMBIGUITATE 273; v. și SENS.
AMFIBOLOGIE 127.
ANAFORIC 262; substitut ~ 295.
ANALIZATOR 38, 85, 91, 96; ~ verbomotor 38, 85, 91, 233, 274.
ANALIZĂ 27, 135, *241;* ~ electroacustică a limbajului 93.
ANALOGIE *(Analogic)* 166, 202.
ANARTRIE 21, 183.
ANCHETĂ, v. EXPERIMENT, TRADUCERE.
ANIMAL și om 40, 197; v. și LIMBAJ, RECEPTOR.
ANSAMBLU 24, 29, 33, 34, 35, 38, 45, 118—121, 128, 130, 140—149, 151, *153 urm.*, 169, 177, 200, 206, 207, 212, 217, 244, 246, 270, 279, 281, 288, 291, 309, 316; legea determinării prin ~ *139,* 148, 153, 160, 189; dependența de ~ 301; ~ fără sens 149; ~ cu sens 326 (v. și EXPERIMENT); ~ dezorganizat 156, 170; ~ vieții psihice 85 (v. și INTREG); v. și CONTEXT, DISCURSIV, EXTRALINGVICTIC, INTREG, ORGANIZARE, SITUAȚIE.

Scanned with OKEN Scanner

ANTICIPARE 158.
ANTONIM 176, 180.
ARBITRAR 43, 69, 202, 203; ~ semnului 199.
ARGOU 127, 175.
ARTĂ şi limbaj *74—75*, 219.
ARTICOL 143.
ARTICULARE (*Articulat*) 47, 62, 85, 95, 103, 118, 135, 237, 246, 231; bază de ~ 92; deficienţă în ~ 279; limbaj ~ 58, 90, limbaj nearticulat 61; cuvînt ~ 69.
ARTICULATOR, obicei ~ 94; activitate ~ verbală 87; v. şi MIŞCARE.
ASCULTĂTOR 125, 126, 250, 293, 297; v. şi AUDITOR, RECEPTOR.
ASEMĂNARE (*Similitudine*) 249, 261; ~ semantică 172, 226; ~ sonoră 173; v. şi ANALOGIE.
ASOCIATIV, tehnică ~ 228; v. şi CIMP, LEGĂTURĂ, SISTEM.
ASOCIAŢIONISM *10 urm.*, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 28, 29, 33, 34, 37, 42, 45, 46, 116, 134, 145, 151, 171, 182, 227, 232; neoasociaţionism 37, 46; v. şi LANŢ.
ASOCIERE (*Asociaţie*) *10 urm.*, 16, 19, 20, 22, 23, 116, 124, 171, 180, 228, 244 (în asociaţionism); 37, 38, 46, 161, 173, 175, 178, 182, 205, 216, 226, 227 (în sens pavlovist); experiment de ~ 30); ~ în lanţ 227; ~ liberă 152—153; v. şi EXPERIMENT.
ASONANŢĂ 176.
ATITUDINE 33, 84, 145, 237, 239, 240, 264, 280, 287; ~ de limbaj 225, 276, 284, 287, 311, 314; ~ de comunicare 82, 84, 195; ~ de receptare 57, 193, 274; ~ adecvată 278; ~ „categorială“ 278; v. şi ACTIV, EMOŢIONAL.
ATOMISM 10, 11, 13, 17, 19, 21, 28, 32, 46, 122, 145, 267, 289; v. şi ASOCIAŢIONISM.
ATON, formă ~ 257.
AUDITIV, aparat, organ ~ 59, 97; „centrul“ ~ 13; „imagine“ ~ 13; memorie ~ 12; senzaţie ~ 12; receptare ~ 71.
AUDITOR 108, 117, 136, 145, 193, 195, 211, 212, 271, 296, 297; v. şi ASCULTĂTOR, RECEPTOR.
AUTOCONTROL 240.
AUTOMATISM (*Automatizat*) 24, 33, 83, 84, 86, *87 urm.*, 174, 175, 231, 234, 237, 238, 239, 279, 286.
AUXILIAR 295; ~ cinetic 264; ~ expresiv 276; fonetic 264; ~ neverbal 311; ~ al vorbirii 67; v. şi CONTEXT, CORELAT, EXTRALINGVISTIC.
AUZ 16.

BEHAVIORISM 41, 43, 58, 223, 224, 290.
BILINGVISM *165;* v. şi EXPERIMENT.
BIPOLAR, aspect, caracter, fenomen ~ 194, 195, 219, 284, 312, 314.
BÎLBÎIALĂ (*Balbism*) 233.

CANAL 222, 223, 224.
CECITATE VERBALĂ 17.
CENTRU de imagini, ~ limbajului, vorbirii 12, 13, *15 urm.*, 19, 23, 24, 228.
CINETIC, v. LIMBAJ.
CITIRE (*Lectură*) 18, 121, 133, 134, 137, 158, 267, 268, 270; ~ corectă 159.
CIMP asociativ 177, 289; ~ lexical *171*, 184; ~ lingvistic 181, v. şi EXPERIMENNT; ~ semantic 172, 181, 184.
CLIŞEU 103, 113, 147, 219, 235, 248, 261, 267, 293.
„COD“ 67, 70, 101, 196, 202.
„CODIFICARE“ 202, 220.
COMBINAŢIA sunetelor *168—170*.
COMPONENTĂ 29, 189, 197, 218, 252, 294; ~ limbii *115 urm.*; eclipsarea ~ 136; v. şi LEXICAL, ORGANIZARE, VARIAŢIE.
COMUNICARE 28, 30, 36, 39, 43, 51, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 66, 67, 71, 72, 74, 75, 76, 80, 81, 93, 101, 125, 138, 149, 186, 193, 194, 195, 205, 209, 214, 219, 221—224, 225, 235, 236, 241, 246, 289, 310; momentul ~ 216, 298;

mijloc de ~ 311; ~ orală 262; ~ organizată 272; schema ~ 272; sistem de ~ 78; v. şi ATITUDINE, FUNCŢIE, INTENŢIE.
COMUTARE 161, 213, 217; funcţia ~ 228; principiul ~ 230; proba ~ 161; v. şi EXPERIMENT.
CONCEPT, v. NOŢIUNE.
CONCEPTUAL, v. SISTEM.
CONCEPŢIA persoanei 227; v. şi IDEALISM, MATERIALISM, PAVLOVISM.
CONCORDANŢA TIMPURILOR 303.
CONCRET 202, 216; act ~ 137, 154, 182, 215; fapt ~ 46, 47, 49, 50, 108, *147;* formă ~ 197, împrejurare, situaţie ~ 120, 150, 180, 304; moment ~ 96, 195, 212, 289; oglindire ~ 199; persoana ~ 315; răspuns ~ 279; realitate ~ 206; realizare ~ 122; semnal ~ 266; sens ~ 182; suport ~ 199, 203, 205, 210; utilizare ~ a limbii 154; vorbirea ~ 140; v. şi CUVINT.
CONJUGARE 184.
CONJUNCŢIE 291.
CONSOANĂ 16, 167.
CONSTANŢĂ *(Constant, constantă)* 138, 161, 163, 220, 315; ~ semnificaţiei 215; ~ semnului *206;* latura ~ 209.
CONŞTIINŢĂ *(Conştient)* 32, 33, 136, 137, 138, 145, 149, 156, 158, 168, 169, 171, 195, 196, 210, 224, *231 urm.*, 234, 240, 246, 275, 299; ~ lingvistică 232; ~ semnului 283.
CONTACT între limbi 165.
CONTAMINARE 165, 166, 246.
CONTEXT 29, 33, 34, 35, 36, 38, 51, 128, 144, 145, 169, 185, *217,* 226, 244, 256, 262, 263, 270, 271, 272, *288 urm.* 300, 308, 313, 315, 322; adaptarea la ~ 231, *293,* 299, 302, 304, 307, 315; ~ auxiliar 294, 295; ~ discursiv *295,* 298, 313; ~ explicit 294, *295,* 298, 313; ~ extralingvistic 295; ~ implicit *295,* 297, 313; importanţa ~ *300 urm.;* ~ lingvistic 149, 153, 154, *295,* 313; pseudo ~ 299; ~ real 294, 297, 299; ~ restrîns 299; rolul ~ *290,* 301; ~ verbal 180, 264 *295,* 298, 313; ~ situaţional 296, 298; ~ supraordonat 299; ~ total 276, 297, 298, 306, 313; ~ în limba romînă 302; v. şi ÎNŢELEGERE.
CONTEXTUAL, adaptare ~ 303; afinitate ~ 180; contiguitate ~ 183, 226; factor ~ 209, 295; indicaţie ~ 148; limbaj ~ 38; legătură ~ 179, 302; regulă ~ 256; sens ~ 210; tehnică ~ 310, 313; v. şi INTERPRETARE, ORGANIZARE, SISTEMATIZARE, VARIANTA.
CONŢINUT 57, 102, 149, 155, 182, 188, 189, 201, 203, 204, 205, 211, 216, 219, 243, 245, 247, 251, 254, 263; ~ psihic: 57, 58, 79, 88, 103, 193, 220, 225, 241; semantic, semnificativ al semnului 197, 199, 205, 206.
COOPERARE prin limbaj 58, 194, 310, 314.
COORDONARE 161, 185, 187.
COORDONATĂ *91 urm.*, 110, 128, 140, 265, 273, 276, 297, 299, 310; ~ externe *97,* 106; ~ interne *91,* 101; ~ limbajului *91 urm.;* sistem de ~ *108 urm.*, 112, 142, 143, 152, 154, 155, 194, 238, 239, 243, 264, 270, 273, 274, 276, 309, 312, 313, 322.
COPIL, v. CUVINT, IMITAŢIE, LIMBAJ.
CORECTURĂ *(Corector, corectare)* 133, 247, 292, 306, *328 urm.*
CORELAT SITUAŢIONAL 89, 90, 104, 107, 130, 185, 220, 248, 263, 269, 270, 275, 286, 295, 297, 298, 299, 311, 312; v. şi EXTRALINGVISTIC.
CORPORAL, manifestări ~ 72; v. şi LIMBAJ, SEMN.
CUNOAŞTERE, rolul limbajului, limbii, în ~ 40, 42, 204.
CUVINT 12, 13, 18, 21, 23, 24, 32, 33, 34, 36, 38, 61, 63, 68, 73, 81, 83, 84, 87, 89, 90, 93, 96, 98, 101, 103, 110, 115, 116, 117,

Scanned with OKEN Scanner

118, 121, *122 urm.*, 132, 133, 134, 135, 137, *141 urm.*, 151, 154, 155, 157, 159, 169, 170, *171 urm.*, 184, 195, 197, 198, 201, 203, *204*, 205, 209, 211, 212, 215—216, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 252, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297; ~ compus 146, 159, 292; ~ creat 147, 149, 157, 206; ~ cunoscut 149, 157; ~ frază 130, 283; ~ important 137, 255, *337 urm.*; ~ indicator 63; ~ împrumutat 165; ~ izolat 150; ~ neauzit 159, 270; ~ necunoscut 149, 157, 174, 207, *268*, *343 urm.*; ~ nou 164; ~ risipite 159, 241, 322, *330 urm.*; ~ principal şi secundar 254, 260; ~ fără sens 156, *323 urm.*; ~ străin 145, 156, 160, *324 urm.*; indus, inductor 151, 152, 235, 244, 357; alegerea ~ *342 urm.*; clasificarea ~ 254, 255, 339 urm.; ~ la copil *281 urm.*; despărţirea ~ 257; forma ~ 197; ~ şi situaţie *354 urm.*; limita ~ 136; sfîrşitul ~ 253; suplinirea ~ 270, *331 urm.*; v. şi ABSTRACT, ARTICULARE, FRECVENŢĂ, IERARHIZARE, ORGANIZARE, VARIAŢIE.

DACTILOGRAFIE 133, 158; v. şi GREŞEALĂ.
DACTILOLOGIE 66.
DEBIT VERBAL 185.
DECLINARE *(Caz)* 130, 143, 184.
„DECUPAJ *(Decupare)* 242, 258, 280, 281, 283.
DEDUCTIV 28, 51, 163.
DEICTIC 262, 295.
DEMENŢĂ, limbajul în ~ *86 urm.*
DERIVARE *(Derivat)* 129, 173, 174, 179, 180.
DESEN semnificativ 71.
DESPĂRŢIRE, falsă ~ 135; v. şi CUVINT.
DETERMINISM *(Determinare, determinant)* 31, 94, 97, 183, 273; ~ istorico-socială 36, 37, 48, 100, 105, 163, 171, 195; v. şi ANSAMBLU.
DIACRITIC 118, 120.
DIACRONIC *(Diacronie)* 104, 123, 146, 154.
DIALECT 103.
DIALECTIC, dinamica ~ 184, mijloc ~ 272; mişcare ~ 211; organizare ~ 183; raporturi ~ 183; v. şi CONCEPŢIE, UNITATE.
DIALOG 58, 60, 72, 103.
DICŢIONAR 127, 128, 142, 150, 154, 156, 157, 158, 210, 212, 247, 268, 295.
DIFERENŢIERE 134, 136, 138, 161, 205, 244, 249, 260, 281; ~ semnificaţiilor 125; nediferenţiere 135.
DIFTONG *136*.
DINAMICĂ *(Dinamism, dinamic)*, 36, 51, 52, 182, 183, 211, 250, 259, 267, 269, 286, 315; v. şi DIALECTIC.
DIREMĂ 185.
DIRIJOR, v. LIMBAJ.
DISCURSIV, ansamblu ~ 132; exprimare ~ 173; structurare ~ 185; v. şi CONTEXT.
DISPOZIŢIE 95, 96, 99, 106, 108.
DISTAXIE 131, 268, 276.

ECHIPOTENŢIALITATE 38.
ECHIVOC 144.
ECOLALIE 86.
EDUCAŢIE şi limbaj 99, 100, 106, 109, 135.
EGOCENTRIC 387 v. şi LIMBAJ.
ELECTROACUSTIC, v. ANALIZĂ.
ELECTROENCEFALOGRAFIE 314.
ELEMENT *11 urm.*, 13, 15, 17, 18, 19, 22, 23, 27, 30, 32, 33, 34, 46, 116, 117, 121, 122, 123, 131, 132, 134, 139, 157, 158, 171.
ELIMINARE 254.
ELIPSĂ *(Eliptic)* 101, 159, 242, 256, 270, 295, 299, 311.
EMITERE *191 urm.*, 193, 220, *239 urm.*, 275, 285, 293, 299, 312, 314; intensitatea ~ 249; v. şi EXPRIMARE.
EMIŢĂTOR 89, 100, 106, 200, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 252, 269, 270, 272, 273, 274, 299, 310, 312.
EMOŢIE 95, 106, 109; v. şi AFECTIVITATE.

Scanned with OKEN Scanner

EMOȚIONAL, atitudine ~ 212; expresie ~ 70, 74, 77, 80, 89, 107; expresiv- ~ 205; reacție, manifestare ~ 59, 88, 90, 94, 201, 202, 269; reflex ~ 61, 87; v. și AFECTIV.
ENTROPIE 168, 169.
ETIMOLOGIE 121, 125, 126, 146, 210; ~ greșită 147.
EUFEMISM 127.
EXCITANT (*Stimul*) condiționat 38, 178, 198; ~ sonor 149; verbal 294.
EXOLINGVISTIC 139.
EXPERIENȚĂ de viață 180, 181; ~ verbală 180; v. și LINGVISTIC.
EXPERIMENT 36, 49, 51, 92, 121, 124, 132, 134, 135, 136, 137, 148, 150, 151, 152, 168, 169—170, 171, 176, 178, 179, 198, 201, 206, 227, 247, 254, 255, 268, 306, *321 urm.*; ~ asociativ-verbal 14, *151 urm.*, 178, 322, *357 urm.*; ~ asociere continuă 178 (v. și ASOCIERE); ~ de predicție *168 urm.*, 321; ~ pletismografie 175, 231, 238, 321; ~ comutare 321; ~ cîmp lingvistic 321; ~ integratori 321; ~ bilingvi 322; ~ cuvinte noi 321; ~ tahistoscop 134, *178 urm.*, 321; ~ inversare 136; ~ nr. *1* — *323 urm.*; nr. *2* — 133, 145, 156, *324 urm.*; nr. *3* — 133, 159, 247, *328 urm.*; nr. *4* — 158, 241, *330 urm.*; nr. *5* — 137, 292, *331 urm.*; nr. *6* — 137, *334 urm.*; nr. *7* — *337 urm.*; nr. *8* — *339 urm.*; nr. *9* — *342 urm.*; nr. *10* — 124, 146, 148, *343 urm.*; nr. *11* — *350 urm.*; nr. *12* — *352*; nr. *13* — 146, 148, 159, 248, *352 urm.*; nr. *14* — 129, 150, *354 urm.*; nr. *15* — *357 urm.*; v. și CUVINT
EXPERIMENTAL 5, 14, 50, 52, 118, 306, 309; model ~ artificial 47.
EXPLICIT 295, 297; v. și CONTEXT, EXPRESIE.
EXPRESIE 20, 32, 35, 84, 86, 95, 188, 189, 196, 220, 221, 239, 241, 245, 264, 276, 287, 295; ~ amorfă 283; ~ explicită 313; ~ feței 263; inițiativa ~ 279; ~ manuală 65; mijloc de ~ 299; ~ organizată 247, 249; v. și EMOȚIONAL, IERARHIZARE, ORGANIZARE.
EXPRESIV, valoare ~ 119; v. și AUXILIAR, EMOȚIONAL, FUNCȚIE.
EXPRIMARE 57, 66, 103, 138, 139, 155, 194, 195, 208, 218, 224, 241, 255, 263, 266, 269, 275, 283, 288, 290, 291, 292,, 294, 307, 309; ~ adecvată 219; ~ incorectă 302; pregătirea ~ 240; tulburarea ~ 279; v. și FUNCȚIE, EMITERE, INTENȚIE.
EXTERIORIZARE 239.
EXTRACORPORAL, limbaj ~ 90; mijloace de comunicare ~ 71.
EXTRALINGVISTIC *59 urm.*, 89, 139, 184; auxiliar ~ 56; ansamblu, situație ~ 150, 154; corelat ~ 296; semn ~ 296; v. și CONTEXT.
EXTRAVOCAL, fenomen ~ 60.

FEED-BACK 231, 240.
FIZIOLOGIE (*Fiziologic*) 10, 37, 40, 41, 47, 49, 51, 91, 225, 227, 228, 231, 233.
FLEXIONAR, formă ~ 252.
FONATOR, v. ORGAN.
FOND PRINCIPAL al limbii 173, 175, 210, 211, 213.
FONEM 34, 92, 95, *116 urm.*, 133, 137, 138, 139, 160, 161, *166 urm.*, 299; v. și FRECVENȚĂ, ORGANIZARE, STATISTICĂ, VARIAȚIE.
FONETICĂ (*Fonetic, fonetician*), 17, 18, 30, 34, 47, 95, 116, 122, 317; legile ~ 139, 157; v. și AUXILIAR, SISTEM, VARIANTĂ.
FONIC, linia ~ 268.
FONOLOGIE (*Fonologic, fonolog*), 27, 33, 119, 120, 121, 137, 161, 162; v. și ORGANIZARE, SISTEM.
FORMĂ, v. CUVINT, GRAMATICĂ, SEMN, SONOR.
FRAZĂ 18, 21, 24, 29, 32, 33, 34, 35, 90, 95, 106, 110, 113, 115, 116, 123, *130 urm.*, 141, 142, 144,

Scanned with OKEN Scanner

145, 149, 153, 154, 155, 184, 185, 235, 245, 246, 248, 253, 257, 281, 282, 296, 303; v. şi CUVINT, PROPOZIŢIE, SENS.
FRECVENŢĂ *168*, 169, 178; ~ cuvîntului 182; ~ fonemelor 121, *167 urm.*; sunetelor 122; v. şi STATISTICĂ.
FUNCŢIE 124, 143, 215, 245; ~ de comunicare 73, 74, 85, 235; ~ expresivă, de exprimare 75, 219, 236; ~ gnoseologică 203; ~ reglatoare 239; ~ de semnificare 236, 280; v. şi COMUTARE.
FUNCŢIONAL, aspecte ~ *191 urm.*; mozaic ~ 15.

GENERALIZARE *(General)* 246, 251.
GENITIV 302.
GEST *(Gesticulaţie)* 30, *61 urm.*, 82, 90, 99, 101, 113, 142, 199, 202, 234, 237, 253, 262, 263, 267, 269, 283, 294, 295, 296, 298, 299, 311, 312; „~ facial" 34; „gesticulaţie sonoră" 62, 202.
GESTALTISM *(Gestaltpsychologie)* 22, 25, 28, 29, 41, 160, 162, 169; v. şi STRUCTURALISM.
GÎNDIRE 16, 24, 28, 31, 32, 38, 40, 43, 72, 97, 102, 171, 241; ~ „cu imagini" 73; ~ „fără imagini" 42; ~ şi limbaj 29, 39, 40, 41, 42, 51, 188, *234 urm.*, 237, 238, 239, 242, 261.
GÎNGURIT 80; v. şi LIMBAJ.
GLOSĂ 104.
GRAFIE *(Grafic)* 262; limbaj ~ 93; v. şi ORGANIZARE, SCRIS.
GRAMATICĂ *(Gramatical)* 35, 38, 40, 44, 130, 143, 247, *250 urm.*, 269, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 317; formă ~ 195; indice ~ 159; mijloc ~ 231, *250 urm.*; raport ~ 295; semnal ~ 187; v. şi ORGANIZARE, SISTEM, STRUCTURĂ.
GREŞEALĂ *(Greşit)* 100, 105, 121, 123, 133, 134, 137, 138, 158, 257 292, 327, *328 urm.*; text ~ 270; v. şi SEMNIFICAŢIE, SENS.

„HARTA CEREBRALĂ" 15, 16, 228.
HIEROGLIF 203.
HIPNOZĂ, v. LIMBAJ.
HOLOFRAZIE *(Holofrastic)* 135, 282, 283.

IDEALISM 10, 18, 19, 20, 21, 23, 41, 45, 47, 49, 203; v. şi LINGVISTICĂ, SEMANTICISM, STRUCTURALISM.
IDEOGRAFIE 202; v. şi SCRIS.
IERARHIZARE *(Ierarhie)* 64, 73, 90, 139, 159, 162, 168, 172, 173, 175, 182, 186, 189, 245, 249, *252 urm.*, 261, 263, 268, 311, 312, *334 urm.*, *338 urm.*; ~ cuvintelor 255; ~ expresiei 233; ~ sunetelor 255; v. şi CUVINT.
IMAGINE 11, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 199, 228, 232; ~ în teoria reflectării *203*, 272; ~ grafică 136; ~ verbală 11, 17, 21, 24, 25, 124; v. şi AUDITIV, GÎNDIRE, VIZUAL.
IMITAŢIE *(Imitare)* 62, 81, 200, 242, 281; ~ la copil 80.
IMPLICIT 295, 297; v. şi CONTEXT.
INDICARE 70.
INDICATOR, v. CUVINT.
INDICIU 79.
INDUCTOR, v. CUVINT.
INDUCŢIE *(Inductiv)* 28, 45, 51, 162, 316.
INDUS, v. CUVINT.
INFORMAŢIE *(Informare)* 74, 87, 224, 240, 256, 267; actul de ~ 272; stoc de ~ 292; teoria ~ 292, 306; v. şi KIBERNETICĂ.
INTEGRARE 38; ~ în ansamblu, în sistem 161, 164, 165, 178, 216.
INTEGRATOR verbal 228; v. şi EXPERIMENT, NOŢIUNE.
INTENŢIE *(Intenţional, intenţionalitate)* 57, 58, 60, 73, 77, 78, 81, 132, 141, 145, 146, 164, 195, 196, 200, 211, 219, 221, 270, 271, 287, 311; ~ de comunicare 70, 71, 79, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 93, 106, 160, 194, 220, 221, 225, 233, 237, 240, 243, 244, 263, 279, 286, 287.

288, 290, 313; ~ de exprimare 278; ~ de semnificare 77, 80, 196.
INTERJECȚIE 200, 201.
INTERPRETARE 58, 86, 90, 94, 104, 107, 132, 189, 218, 224, 271, *272 urm.*, 280, 286, 287, 290, 297, 307, 310, 312, 313; ~ contextuală 315.
INTONAȚIE 30, 90, 94, 113, *131*, 132, 142, 184, 185, *186*, 235, 245, 246, 249, 255, *257 urm.*, 263, 268, 295, 312.
INVERSARE, v. EXPERIMENT.
IRADIERE electivă 203, 208.
INREGISTRARE 118; ~ la kimograf 136; v. și EXPERIMENT.
INTREG *(Tot, global)* 13, 15, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 41, 45, 46, 116, 119, 133, 139, 141, 145, 241, 271; limbajul și ~ organism; ~ viață psihică 30, 85, 86, 96, 233, 238 239; v. și ANSAMBLU, UNITATE.
INȚELEGERE 12, 32, 38, 58, 70, 87, 100, 121, 131, 137, 138, 139, 146, 149, 154, 158, 193, 195, 196, 201, 209, 212, 216, 218, 220, 221, 225, 231, 247, 258, *266 urm.*, 279, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 299, 304, 310, 312, 315, 316; ~ prin context 307; tulburarea ~ 279.
INȚELES 102, 125, 128, 156, 198, 291, 296, 302; v. și SEMNIFICAȚIE, SENS.
ÎNVĂȚARE 180, 306; ~ limbajului, limbii 225, 232, 292; ~ limbii la copil 138; ~ limbilor străine 18, 138, 145, 157, 300, 315.

JODL 61, 99.
JUXTAPUNERE 30, 247, 259, 277; ~ mecanică 14.

KIBERNETICĂ *(Kibernetic)* 43, 74, 162, 167, 199, 221, 222, 223, 224, 225, 255, 306; v. și LINGVISTICĂ.

LACUNĂ 137, 160, 245, 270, 292, 322, *331 urm.*; v. și EXPERIMENT.
LANȚ 267; ~ asociaționist 157; ~ de cuvinte 178; ~ de reflexe 250; reacție în ~ 251; ~ de stimuli 170; v. și ASOCIERE.
LAPSUS 246, 257.
LARINGE 73, 92, 233; organe laringo-bucale 59, 62.
LEGĂTURĂ 156; ~ asociativă 181; ~ între formă și conținut 201; ~ semantice, de semnificație, de sens 159, 175, 177, 179, 180, 292; ~ temporară 37, 38, 150, 153, 205, 208, 216, 226, 227, 228, 271, 294.
LEXIC *171 urm.*, 209, 210, 211, 214; v. și ORGANIZARE.
LEXICAL, component ~ 135; ~ semantic 129; v. și CIMP, FOND, ORGANIZARE, SISTEM, SISTEMATIZARE.
LEXICOGRAF *(Lexicografie)* 144, 300; v. și SISTEMATIZARE.
LIMBAJ, ~ animalelor *75 urm.*, 249; „~ albinelor" 76; ~ bătrînului 97; ~ „cinetic" 61; ~ copilului 12, 31, 38, 49, 66, *79 urm.*, 97, 121, 135, 138, 165, 170, 174, 176, 177, 183, 234, 242, 251, *280 urm.*; ~ corporal 64, 65, 68, 70, 90, 262, 299; ~ dirijorului 67; ~ „egocentric" 72, 79, 107; ~ interior 18, 72, 80, 84, 194, 242; „metalimbaj" 220; paralimbaj 88; prelimbaj 81, 90, 234; ~ situativ 38; ~ științific *128 urm.*, 144; ~ tehnic 213; ~ total 90; definirea ~ *55 urm.*; fapt de ~ 51, *53 urm.*; funcționarea ~ *218 urm.*; hipnoză și ~ 88; muncă și ~ 57, 101, 144; originea ~ 30, *284 urm.*; practica ~ 125; tehnica ~ *218 urm.*, 315; vis și ~ 88; v. și ARTICULARE, ATITUDINE, CONCRET, CONTEXTUAL, EXTRACORPORAL, GRAFIC, INVĂȚARE, LIMBĂ, PATOLOGIE, SCRIS.
LIMBĂ 5, 21, 28, 30, 31, 32, 36, 38, 39, 47, 48, 66, 73, 75, 92, 98, 104, 105, 108, 115, 121, 126, 131, 132, 143, 153, 154, 156, 161, 164, 166, 167, 168, 181, 182, 184, 185, 189, 195, 204, 211, 212, 214, 215, 220, 225, 227, 248, 264, 270, 275,

283, 302, 316; ~ comună 127; „metalimbă" 416; ~ maternă 107, 121, 145, 156, 165; predarea ~ materne 300, 315; ~ şi limbaj 55, 56, 196, 308, 316; ~ „redusă" 255; ~ străină 35, 64, 138, 145, 157, 305; metodica ~ (străine) 35, 322; dezvoltarea ~ 127; ~ (limbaj) şi societate 29, 31, 37, 41, 57, 99, 100, 101, 105, 108, 112; v. şi FOND, ÎNVĂŢARE, ORGANIZARE, SISTEM.
LINGVISTICĂ *(Lingvist, lingvistic)* 1, 5, 17, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 47, 48, 51, 59, 89, 116, 119, 121, 122, 123, 125, 127, 129, 140, 146, 149, 153, 162, 163, 166, 171, 172, 178, 184, 222, 232, 254, 299, 300, 307, 308, 309, 316, 317; ~ matematică 167; ~ şi kibernetica 9; ambianţa ~ 294; cunoştinţe ~ 175; experienţă ~ 180, 248; fapt ~ 5; fenomen ~ 201; material ~ 115; mediul ~ 102; plan ~ 137, 154, 194, 232; plan metalingvistic 232; pracatica ~ 300, 308; v. şi CIMP, CONŞTIINŢĂ, CONTEXT, EXO- şi EXTRALINGVISTIC, SEMANTICISM, SISTEM, STRUCTURĂ, STRUCTURALISM.
LITERĂ 18, 118, 134, 169, 277.
LOCALIZARE 10, 11, *15 urm.*, 18, 20, 21, 22, 37, 38, 215.
LOCUŢIUNE 146, 148, 159, 248, *352 urm.*
LOGISTICĂ 43.

MAŞINĂ ELECTRONICĂ 43, 224, 231, 263, 306, 307, 317.
MATEMATICĂ *(Aritmetică)* 129, 131.
MATERIALISM 10; ~ dialectic şi istoric 29, *35, 39 urm.*; v. şi DIALECTICĂ, REFLECTARE.
MECANICISM *(Mecanicist)* 10, 14, 20, 218; asociaţionism ~ 10.
MECANISM 218, 287.
MEDIU natural *98 urm.*; profesional 107; v. şi LINGVISTIC.
MELODIC, particularităţi ~ 94.
MELODIE în vorbire 78, 281; ~ frazei 257; ~ întrebării 277; v. şi INTONAŢIE, STRUCTURĂ.
MEMORIE *237*, 239, 261.
„MESAJ" 239, 272.
METAFIZIC 10, 14, 27, 116.
METAFORIC 124, 212, 213.
METATEZĂ 134.
MIMARE 76, 242, 285.
MIMICĂ *(Mimic) 61 urm.*, 82, 94, 99, 113, 119, 262, 267, 295, 311, 312; „~ bucală" 62; „~ vocală" 258.
MIROS, denumiri pentru ~ 98.
MIŞCARE în limbaj 63, 64, 65, 66, 87, 197; direcţia ~ 301.
MONOLOG 194, 252; ~ dialogat 72; ~ la copil 79.
MONOREMĂ 130, 185.
MONOSILABĂ 156, *323 urm.*
MORFEM 122, 160, 184, 248, 249.
MORFOLOGIE *(Morfologic)* 129, 251, 302; v. şi GRAMATICĂ, ORGANIZARE.
MUNCĂ, v. LIMBAJ.

NEGAŢIE 174, 302.
NEOGRAMATIC 17.
NORMĂ în limbă 105, 201, 202, 253.
NOŢIUNE 43, 203, 204, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216; ~ de gen, integrativă *176 urm.*, 209; v. şi SEMNIFICAŢIE, SISTEM.
NUCLEU semantic, semnificativ 139, 174, *208 urm.*, 220, 244, 264, 268, 271, 273, 284, 288, 293, 301, 311, 315, *342 urm.*, 348.
NUMĂR 129, 131.
NUME propriu 142.
NUMERAL 291.

OBOSEALĂ 95, 109, 223.
OBSERVARE *(Observaţie)* 49, 50, 51.
„OBSERVATOR" 223, 224.
OMOFON 173.
OMONIM *(Omonimie) 124 urm.*, 129, 144, 244, 256, 292, 293, 300.
ONOMATOPEE 99, 119, 146, 199, *200*, 202.
OPOZIŢIE *(Opoziţional)* 120, 121, 122, 137, 161, 164, 174, 175, 176, 183, 258, 261, 263, 311, 312.
ORAL, v. COMUNICARE.
ORDINE 186, 252.

Scanned with OKEN Scanner

ORGAN (*Aparat*) fonator 75, 87, 91, 157.
ORGANIZARE 130, 158, *163 urm.*, 182, 183, 187, 221, 228, 234, 237, 239, 243, 245, 246, 258, 265, 278, 280, 286, 287, 288, 290, 294, 298, 299, 307, 309, 310, 311, 313, 316; ~ ansamblului 160; ~ contextuală 274, 276, 295, 314, 315; ~ dicotomică 176; ~ expresiei 32, 218, *246 urm.*, 266, 268, 275, 277, 293; ~ faptelor de limbaj 155; ~ fonemelor, sunetelor, fonologică 162, *166 urm.*, 167, 169; ~ grafică 187; ~ gramaticală 184—188; ~ lexicului 166, *170 urm.*; limbii, componentelor limbii *155 urm.*, *160 urm.*, 174, 185; mijloc de ~ 257; ~ morfologică 184; ~ pluridimensională 273; ~ semantică 172, 175; ~ semnificațiilor *170 urm.*; ~ sintactică *184 urm.*; v. și EXPRESIE.
ORIENTARE, teoria ~ 49.
OSCILOGRAF (*Oscilogramă*) 118, 140.

PANTOMIMĂ (*Pantomimic*) *64 urm.*; joc ~ *68*, 242.
PARADIGMĂ 184.
PARAGRAF 132, 149.
PARTE 25, 30, 160, 253, 271, 281; ~ importantă 257; ~ propoziției 185; ~ vorbirii 136.
PARTICULAR 212, 221.
PARTICULĂ 144.
PATOLOGIE (*Patologic*) 23. 25; caz ~ 152; condiție ~ 174, *276 urm.*; ~ limbajului 16, 24; v. și AFAZIE, DEMENȚĂ.
PAUZA 90, 107, 187, 248, *249*, 258, 262, 295.
PAVLOVISM (*Pavlovist*) *37 urm.*, 197, 198, *229 urm.*; v. și ASOCIERE, EXCITANT, FIZIOLOGIE, LEGĂTURĂ, REFLEX, SISTEM, STEREOTIP DINAMIC.
PERCEPEREA vorbirii 134.
PERSEVERAȚIE verbală 86.
PERSONALITATE și limbaj 97, 108, 109, 111, 113.
PLANIFICAREA (*Pregătirea*) expresiei *240 urm.*, 263.
PLETISMOGRAFIE 175, 231, 238; v. și EXPERIMENT.
PLURIVOCITATE *128 urm.*
POLISEMIE (*Polisemic, polisemantic, polisemantism*) 126, *127, 129*, 145, 211, 290; cuvînt ~ 209, 300.
POLIVALENȚĂ semantică 144.
POZIȚIE [a părților] 140, 161, 170.
PRACTIC, aplicare, consecințe ~ 316, 322.
PREDICAT PSIHOLOGIC 253.
PREFIX 129, 173.
PREPOZIȚIE 143, 254, 291, *338 urm.*
PRINCIPIU, v. COMUTARE, CONTEXT, STRUCTURĂ.
PROBLEMATICĂ (*Problema*) limbajului 9, 10, 45, 47, 51, 52, 308; istoricul ~ *9 urm.*
PRONUME 291, *301*, 305.
PRONUNȚARE 100, 103, 117, 118, 136, 140, 144, 158, 169; v. și ARTICULARE.
PROPOZIȚIE 156, *323 urm.*; ~ „principală" 300, 301; v. și FRAZĂ, PARTE.
PSIHOLOGISM 5, 47, 48.
PUNCTUAȚIE 64, 185, *187*, 262.

RAPIDITATE (*Rapid*) 268, 269; act ~ 271.
REACȚIA vorbitorului 168, 178.
REALITATE *97 urm.*, *203 urm.*, 246; v. și REFLECTARE.
RECEPTARE (*Recepție*) 44, 57, 71, 78, 80, 81, 91, 106, 107, 160, *191 urm.*, *193*, 220, 222, 226, 247, *266 urm.*, 274, 275, 285, 288, 293, 299, 312, 313, 314, 317; act receptiv 144, 155; v. și ATITUDINE.
RECEPTOR 57, 89, 107, 108, 196, 200, 201, 216, 219, 221, 222, 223, 248, 251, 267, 270, 272, 273, 274, 299, 310, 312; rolul activ al ~ 274, 275; ~ animal 79; v. și ASCULTĂTOR, AUDITOR.
RECONSTITUIRE de fraze *330 urm.*, v. și CUVINT (*cuvinte risipite*).
REDONDANȚĂ 256, 292.
REFLECTARE 39, 40, 43, 97, 98, 181, 196, *203 urm.*, 236, 244, 272.

Scanned with OKEN Scanner

REFLEX 285; ~ condiţionat 49, 170, 198, 228, 229, 230, 250, 280, 283; v. şi SITUAŢIE.
RELAŢIE 33, 57, 116, 155, 157, 159, 162, 164, 172, 175, 176, 181, 183, 193, 248, 249, 250, 251, 267, 294, 305, 311; ~ contradictorie 189; ~ extrasintactică 143; ~ de sens 179; ~ socială 310; „~ pură, autonomă, sistem abstract de relaţii" 27, 28, 43, 162; v. şi SINTAGMA.
RELEVANT, aspect ~ [în limbă] 273
RIMA 176.
RITM *(Ritmic)* 94, 95, 159, 184, 185, *186*, *187*, 257, 259, 260, *261 urm.*, 311, 312.

SCHEMĂ 16, 18, 172, 222, 223, 232, 286; ~ lui Charcot 12, 14; v. şi COMUNICARE.
SCRIS 13, 71, 72, 133, 134, 135, 138; ~ citit 35; ~ limbaj 268, 298, 303; ~ ideografic 72.
SELECŢIE *(Selectare, selectiv)* 150, 185, 186, 189, 212, 220, 225, 226, 232, 240, 244, 265.
SEMANTIC, acord ~ 248; evoluţie ~ 177; factor ~ 173, 178; grupare ~ 209; schimbare ~ 147; valoare ~ 105; v. şi CIMP, CONŢINUT, LEGĂTURĂ, NUCLEU, ORGANIZARE, SISTEM, SISTEMATIZARE, STRUCTURARE, STRUCTURĂ.
SEMANTICA 34, 36, 300.
SEMANTICISM *(Curent semantic)* 27, 42, 43.
SEMN 58, 69, 71, 73, 78, 79, 83, 84, 99, 102, 125, 129, 147, *193 urm.*, 218, 219, 220, 221, 240, 241, 242, 245, 250, 264, 274, 283, 285, 290, 299, 310, 311, 312; ~ corporal-motor 248; formă ~ 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206; ~ şi obiectul semnificat 199, 216; ~ de pistă 72; ~ „reprezentativ" 202; v. şi ARBITRAR, CONSTANŢĂ, CONŢINUT, EXTRALINGVISTIC, SISTEM, SONOR, VARIABILITATE, VOCAL.
SEMNAL 79, 197, 198, 205, 208, 222, 224, 230; ~ al semnalelor 196, 197, 198, 204; de ordinul II 196; v. şi CONCRET.
SEMNALIZARE 71, 197, 230, 240; v. şi SISTEM.
SEMNIFICARE 283; v. şi FUNCŢIE, INTENŢIE.
SEMNIFICATIV 195; nuanţă ~ 127, 145, 174; valoarea ~ 93, 132, 156, 158, 198, 267, 293; v. şi CONŢINUT, NUCLEU, STRUCTURĂ.
SEMNIFICAŢIE 28, 33, 40, 42, 47, 51, 60, 63, 74, 81, 86, 98, 99, 102, 109, 116, 119, 120, 122, *123 urm.*, 139, 142, 144, 146, 148, 149, 154, 155, 160, *170 urm.*, *173 urm.*, 189, 197, 198, 199, 201, *202*, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 216, 222, 230, 231, 247, 251, 258, 271, 292, 293, 294, 297, 301, 309, 311; ~ fundamentală 213; ~ greşită 292; ~ şi noţiune *204*, *205*; ~ şi sens *214 urm.*; ~ şi subsemnificaţia *209*; v. şi CONSTANŢĂ, INTELES, LEGĂTURĂ, ORGANIZARE, SENS, SISTEM.
SENS 21, 33, 34, 43, 44, 64, 86, 87, 89, 93, 94, 96, 98, 101, 102, 104, 105, 108, 112, 121, *123 urm.*, 127, 131, 133, 137, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 157, 158, 160, 169, 195, 200, 208, 210, 213—215, 216, 217, 218, 221, 240, 241, *247 urm.*, 254, 259, 265, 266, 269, 271, 272, *276*, 291, 293, 299, 300, 313; ambiguitatea ~ 302; ~ frazei 207; ~ greşit 147; v. şi ANSAMBLU, CONCRET, CONTEXTUAL, LEGĂTURĂ, RELAŢIE, SEMNIFICAŢIE, SISTEM, STRUCTURĂ.
SILABĂ 34, 116, 122, 134, 138.
SIMBOL *(Simbolic)* 43, 202, 203, 296; operaţie ~ 24.
SIMETRIE 166.
SIMPTOM 79, 196, 202.
SINCRONIC *(Sincronie)* 126, 146, 154, 163.
SINONIM *(Sinonimic)* 175, 176, 179, 180, 198, 256, 266.
SINTAGMĂ *(Sintagmatic)* 80, 123,

Scanned with OKEN Scanner

130, 131, 138, 180, 248, 252, 302; ~ automatizată 279; relație ~ 172, 173; teoria sintagmatică 130.
SINTAXĂ (*Sintactic*) 95, 129, 143, 251, 253, 300, 302; v. și ORGANIZARE, RELAȚIE.
SINTEZĂ 11, 22; „~ creatoare" 19; „~ mentală" 22; v. și SUNET.
SISTEM *163 urm.*, 216; ~ asociativ, asociativ-lexical, lexical *171 urm.*, 188, 226, 227, 248; ~ conceptual, al noțiunilor 176, 181; dezintegrarea ~ 280; ~ fonetic, fonematic, fonologic 165, 188, 280; ~ gramatical 188; influențe între ~ 196; ~ limbii, lingvistic 27, 28, 29, 120, 145, 153, 154, 156, *162 urm.*, 183, 184, *188 urm.*, 225, 286; ~ pluridimensional 287; ~ de referințe 151, 167, 271, 294, 298, 312; ~ semantic, de semnificație 181, 204; ~ de semne 34, 43, 314; ~ sonor 117; primul ~ de semnalizare 40, 77, 80, 152; al doilea ~ de semnalizare 38, 40, 58, 100, 197, 198, 227, 230, 308; v. și COMUNICARE, COORDONATĂ, SIMBOL, VOCALĂ.
SISTEMATIZARE 21, 24, 37, 52, 155, *163 urm.*, 173, 175, 176, 181, 188, 225, 227, 270, 279, 289, 293, 298, 316; activitatea de ~ a scoarței 308; ~ contextuală 307; ~ lexicală 173, 174; ~ lexicografică 181; ~ semantică 176, 182, 183.
SITUAȚIE (*Situațional, situativ*) 29, 34, 58, 78, 79, 89, 90, 101, 104, 109, 140, 142, 143, 144, 147, *150 urm.*, 154, 155, 160, 180, 211, 217, 231, 243, 282, 290, 291, 296, 297, 299, 322; reflex de ~, de ambianță *229 urn.*; v. și CONCRET, CORELAT, CUVÎNT, EXTRALINGVISTIC, LIMBAJ.
SOCIAL (*Societate*) 32; v. și LIMBA, RELAȚIE.
SONOR (*Sonoritate*) 61; 197, 201; componentă ~ 135; formă ~ 139, 146, 273; semn ~ 215; structură ~ *116 urm.*, 141, 172; sonoritate imitativă 200; v. și EXCITANT, GEST, SISTEM, SONOR, SUPORT.
SPAȚIU, v. LIMBAJ.
STATISTICĂ 121, 122, 151, 182; v. și FRECVENȚĂ.
STEREOTIP DINAMIC 37, 38, 103, 161, 228, 251, 252, 293.
STIL (*Stilistică, stilistic*) 35, 51, *110 urm.*, 185, 186, *265 urm.*, 317; v. și VARIAȚIE.
STIMUL, v. EXCITANT.
STRIGĂT 61, 80, 90, 99, 248; ~ țăpinarilor 61.
STRUCTURALISM (*Structuralist*) 18, 19, 20, 28, 41, 44, 49, 121, 171, 188; 289, 308; lingvistica ~ 27, 29, 32,, 39, 119, 162, 171, 199.
STRUCTURARE 155, *163 urm.*, 174, 177, 179, 183, 227, 289.
STRUCTURĂ (*Structural*) 25, 27, 28, 29, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 46, 134, 162, *163*, 164, 176, 181, 182, 289; ~ dinamică 203; ~ gramaticală 173; ~ melodică 187; ~ semnificativă 178; ~ de sens 180; micro- și macrostructura semantică 174, 182, 226, 227; detaliu ~ al creierului 27; principiul structuralității (Pavlov) 37.
SUBIECT PSIHOLOGIC 253, 269.
SUBORDONARE 51, 185, 187, 189.
SUBSTANTIV 143.
SUBTEXT 306.
SUCCESIUNE temporală 259.
SUFIX 18, 129, 173.
SUNET 12, 18, 95, 115, *116 urm.*, 118, 120, 121, *136 urm.*, 138, 139, 140, 141, 157, 160, 169, 199, 258; limita ~ 136; sinteză de ~ 47; verbal, vocal 47, 92, 117, 118, 119; v. și FRECVENȚĂ, IERARHIZARE, ORGANIZARE, SISTEM, VALOARE, VARIAȚIE.
SUPLINIRE, v. CUVÎNT.
SUPORT formal 199; ~ sonor 116, 124, 227; v. și CONCRET.
SURDITATE VERBALĂ 17.
SURDO-MUT 59, *66*, 73.

TABU 101, 170.
TAGMEM 122.

Scanned with OKEN Scanner

TAHISTOSCOP 134, *178 urm.*; v. şi EXPERIMENT.
TĂCERE *60 urm.*
TEHNICĂ, v. CONTEXTUAL, LIMBAJ.
TEMPERAMENT *(Temperamental)* 63, 94, 96, 97, 101, 106, 108, 110, 132, 182, 239, 273.
TEMPO 94, 95, 186, *187*, 257, 259, *262*.
TERMINAŢIE 143.
TIMBRU 92, 93, 262.
TIMP 104; ~ de reacţie *179 urm.*
TITLU 254.
TON 78, 185.
TOPICĂ *185 urm.*, 252.
TRADUCERE *(Traducător)* 102, 104, 153, 306, 312, 317, 322, *350 urm.*, 352; v. şi ANCHETĂ.
TRANSMITERE *(Transmiţător)* 44, 74, 222, 272.
TUSEA ca limbaj 87.

ŢĂPINARI, v. STRIGAT.

UNITATE 22, 23, 116, 122, 130, 131, 139, 157, 158, 163, 189; ~ dialectică 39, 188, 236; ~ de sens 257.
UNIVOCITATE 128.

VALOARE 124, 125, 132; ~ polisemică 145; ~ sunetului 12, 117; v. şi EXPRESIV, SEMANTIC, SEMN, SEMNIFICATIV.
VARIABILITATE 164, 206, 287, 292.
VARIANTĂ contextuală 117; ~ fonetică 220; ~ regională, arhaică 220.
VARIAŢIE 47, 92, 99, 106, 129, 132, 138, *139 urm.*, 142, 162, 206, 225, 264, 315; ~ componentelor *139 urm.*; ~ cuvintelor *141 urm.*; ~ fonemelor 95; ~ stilistică 112; ~ sunetelor 118, *139 urm.*; v. şi AFECTIVITATE.
VERB 129, 130, 303, 304, 305; ~ „pronominal" 301, 302.
VERBAL, conexiune ~ 152; v. şi AUXILIAR, CONTEXT, EXCITANT, IMAGINE, SUNET, SURDITATE.
VIS, v. LIMBAJ.
VIZUAL, imagine ~ 13; senzaţie ~ 12.
VOCABULAR 28, 100, 109, 173, 174, 181, 182, 211, 212, 305; ~ special 101.
VOCAL, semn ~ 73; v. şi SUNET.
VOCALĂ 16, 119, 140, 141; sistemul vocalelor 166.
VOCE 92, 93, 94, 109, 267.
VOINŢĂ *(Voluntar)* 23, 24, *237 urm.*, 239, 241.
VORBIRE 31, 38, *55*, 56, 58, 59, 63, 64, 67, 73, *87*, 95, 115, 117, 122, 126, 134, 135, 140, 154, 155, 166, 171, *183*, 184, 185, 206, 212, 215, 220, 225, 240, 258, 268, 291, 304; defect de ~ 94; dezvoltarea ~ 121; ~ şi limbă, limbaj 55, 315; practica ~ 126, 301; v. şi AUXILIAR, CONCRET, LIMBAJ, LIMBĂ.
VORBITOR 21, 47, 52, 62, 87, 103, 104, 107, 108, 112, 113, 117, 125, 126, 135, 136, 137, 145, 146, 171; 183, 193, 195, 212, 220, 232, 244, 273, 275, 291, 292, 293, 296, 297; v. şi EMIŢĂTOR, REACŢIE.

ZGOMOT 223, 248.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

pag.

Notă introductivă 5

PARTEA ÎNTÎI

PROLEGOMENE ISTORICE ŞI METODOLOGICE

Capitolul I. *Perspectivă istorică a problemei limbajului* .. 9
Capitolul II. *Ipoteze de lucru şi premise metodologice* .. 45

PARTEA A DOUA

FAPTUL DE LIMBAJ

Capitolul I. *Fapte de limbaj* 55
Capitolul II. *Coordonatele limbajului* 91
Capitolul III. *Despre componentele limbajului* 115

PARTEA A TREIA

EMITEREA ŞI RECEPTAREA

Capitolul I. *Semnul şi valoarea lui* 193
Capitolul II. *Tehnica limbajului* 218
Capitolul III. *Contextul* 288
Încheiere 308

ANEXE

Experimente 321
Bibliografie 359
Note bibliografice 362
Речь и контекст (краткое изложение) 427
Langage et contexte (résumé) 440
Indice de materie 453

Scanned with OKEN Scanner

Redactor responsabil de carte: Liviu Damian
Tehnoredactor: Ch. Popovici
Corector: Gh. Argint

Dat la cules: 19. 9. 959. Tiraj: 1500+100 broşat şi 1000+60 expl. legat. Hîrtie: semivelină de 65 gr/m². Format: 61×86/16. Coli editoriale: 31,05. Coli de tipar: 29,25. A.: 01085/1959. Comanda nr.: 3994. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare: 15:4. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare: 1:4.

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7. R.P.R. 7504/1959.
E.: 1085.

Scanned with OKEN Scanner

ERATĂ

pag.:	*rîndul:*	*în loc de:*	*se va citi:*	*această greşeală s-a făcut din vina:*
14	expl. la fig. 1	Le cerveauet	Le cerveau et	Tipografiei
121	10 de jos	,,Oamenii sau la	,,Oamenii stau la	Tipografiei
149	4 de jos	lucru se observă mai puțin în lingvistică,	lucru care se observă mai puțin în lingvistică,	Editurii
165	1 de jos	efectivă	afectivă	Editurii
263	6 de sus	însuşire	înşiruire	Editurii
283	1 de sus	reprezentate	reprezentante	Tipografiei
288	1 de sus	Capitolul IV	Capitolul III	Editurii
326	7 de jos	Din 14 persoane,	Din 15 persoane,	Editurii
346	18 de sus	Les leurs	Les leaurs	Editurii

LIMBAJ ŞI CONTEXT

I. P. Cluj 10421/1959

Scanned with OKEN Scanner